

CAHİLLİKLER KİTABI'nın yazarlarından

NASIL BİLİRDİNİZ?

Tarihsel şahsiyetlerin sıradışı özellikleri

John Lloyd – John Mitchinson

ENTV

NASIL BİLİRDİNİZ?

Tarihsel şahsiyetlerin sıradışı özellikleri

John Lloyd - John Mitchinson

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN

Nurettin Elhüseyni

İÇİNDEKİLER

Giriş John Lloyd	8
Öndeyiş John Mitchinson	11
1. HAYATA KÖTÜ BAŞLAYANLAR	15
Leonardo da Vinci: Gayrimeşru Dâhi	15
Sigmund Freud: Çenesi Olmayan Psikanalist	20
Isaac Newton: İkona Sanctus Unus	24
Oliver Heaviside: W.O.R.M. [Solucan]	29
Lord Byron: Kadınlara Katlanamayan Kadın Düğünü	34
Ada Lovelace: Babasının Kızı	37
Hans Christian Andersen: Marangoz Çırağı Masalçı	40
Salvador Dali: Annesinin Portresine Tüküren Ressam	43
2. GAMSIZLAR	50
Epikür: Böbrek Taşlarından Muzdarip Filozof	50
Benjamin Franklin: On Parmagında On Marifet	54
Edward Jenner: Çiçek Aşısını Geliptiren Adam	62
Mary Seacole: Florence Nightingale'in En Büyük Rakibi	69
Mary Frith: Kalsak Yankesici	75
Richard Feynman: Challenger Faciasını Çözdü	82
3. HIRS KÜPLERİ	90
Cengiz Han: Mezarının Yerini Sadece Dişi Bir Deve Biliyor	90
Robert E. Peary: Kuzey Kutbu'nun Kâşifi	97
Mary Kingsley: Timsahları Döven Kadın	105
Alexander von Humboldt: Bütün Mirasını Uşağına Bırakır	112
Francis Galton: Öjeni Taraftarı	121
William Morris: On Kipilik Adam	128

4. UÇKURUNA DÜŞKÜNLER	136
<i>Giacomo Casanova: Ölmemek İçin Yazdı</i>	136
<i>II. Katerina: Hafifmesrep Bir Çarışe</i>	144
<i>Cora Pearl: Moda Yaratan Striptizci</i>	149
<i>H. G. Wells: Zamanın En Büyük Çapkını</i>	154
<i>Colette: Kızına "Fare" Diyen Anne</i>	162
<i>Marie Bonaparte: Bonaparte Soyunun Son Temsilcisi</i>	165
<i>Alfred Kinsey: Penis Ölçer</i>	169
<i>Tallulah Bankhead: 500 Sevgilisi Olan Bütçür</i>	174
5. DOYUMSUZLAR	179
<i>Noailles Kontesi Helena: Çıplak Ayaklı Kontes</i>	179
<i>George Fordyce: Öleceğini Haber Veren Adam</i>	183
<i>Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth: İnsanlıktan Çıkmasıma İnce</i>	185
<i>John Harvey Kellogg: Mısır Gevreğinin Mucidi</i>	189
<i>Henry Ford: Sağlıklı Beslenen Fabrikatör</i>	191
<i>George Washington Carver: Yerfıstığının Babası</i>	198
<i>Howard Hughes: ABD'nin En Zengin İkinci Adamı</i>	201
6. BAHTSIZLIĞI SİNEYE ÇEKENLER	209
<i>Pieter Stuyvesant: New York'taki Son Hollandalı</i>	209
<i>General Antonio de Santa Anna: On Bir Kez Başkan Olan Tek Kişi</i>	215
<i>Daniel Lambert: En Sevimli Şişko</i>	224
<i>Florence Nightingale: Şifa Dağının Yatalak</i>	231
<i>Fernando Pessoa: Binbir Surat Şair</i>	243
<i>Dawn Langley Simmons: İki Bedenli Yazar</i>	250
7. MAYMUN BESLEYENLER	256
<i>Oliver Cromwell: Bir Maymun Tarafından Kaçırılan Askeri Lider</i>	256
<i>Catherine de' Medici: Ata Yan Binen Kraliçe</i>	257
<i>Jeffrey Hudson: Küçük Dev Adam</i>	262
<i>Rembrandt van Rijn: Koleksiyoner Ressam</i>	266

<i>Frida Kahlo: Bryıklı Cazibe</i>	270
<i>Bayan Mao: Batı Meraklısı Komünist</i>	275
<i>Francis Buckland: Kirpi Yiym Adam</i>	279
<i>Yunanistan Kralı I. Aleksandros: Maymunun Tahttan İndirdiği Kral</i>	286
8. BAŞKA KİMLİKLERE BÜRÜNENLER	289
<i>Titus Oates: Oğlanı Rahip</i>	289
<i>Kont Alessandro di Cagliostro: Goethe ve Mozart'a İlham Verdi</i>	295
<i>George Psalmanazar: Dil Uzmanı Düzenbaz</i>	302
<i>Prensese Caraboo: Sütlük Tedarikçisi</i>	306
<i>Louis de Rougemont: Dünyanın En Büyük Palanracısı</i>	310
<i>James Barry: Kadın Doğdu, Erkek Öldü</i>	312
<i>Ignácz Trabitsch Lincoln: Alman Casusu Yahudi</i>	315
<i>Tuesday Lobsang Rampa: O Kazandı, Kadiler Yedi</i>	322
<i>Archibald Belaney: Boz Baykuş</i>	324
9. ÖLDÜKTEN SONRA HAYAT BULANLAR	330
<i>Emma Hamilton: Gündüz Hizmetçi, Gece Striptizci</i>	331
<i>John Dee: Yeni Platoncu Sihirbaz</i>	342
<i>Jack Parsons: Roket Bilimcisi Deccal</i>	351
<i>Nikola Tesla: 20. Yüzyılı Yaratan Adam</i>	358
<i>Karl Marx: Kapitalsiz Kapital Yazarı</i>	371
10. HAYATIN ÖTESİNİ ARAYANLAR	378
<i>Aziz Cuthbert: Öldükten Sonra Dirilen Aziz</i>	379
<i>Ann Lee: Çocuklarını Leylekler Getirdi</i>	387
<i>William Blake: Peryamberlerle Yemek Yiym Adam</i>	394
<i>Jeremy Bentham: Mahpusların Korkulu Rüyası</i>	405
<i>Richard Buckminster Fuller: Dymaxion'ın Babası</i>	413
İleri Okuma ve Teşekkür	423
Dizin	437

GİRİŞ

İpliklerin oynadığı, gökyüzünün renkten renge girdiği bir kent bu; öylesine güzel bir kent ki, ha bire kalbini kırar insanın.

ALEXANDER MCCALL SMITH

Edinburgh'daki George Caddesi, dünyanın en güzel tasarımı kentlerinden birinde yer alan, en zarif bulvarlardan biridir. Neresinde durursanız durun, bir ucunda Robert Adam'ın eserlerinden St. George Kilisesi'nin yeşil bakır kubbesini, diğer ucunda ise Melville Anıtı denen kocaman taş sütunu görebilirsiniz.

Kabaca Roma'daki Traianus Sütunu örnek alınarak yapılmış bu sütun Londra'daki Nelson Sütunu kadar yüksek olmakla birlikte, aynı ölçüde çarpıcıdır ve kesinlikle daha güzel konumludur. Yapının mimarı William Burn (1789-1870) daha çok yaptığı yollar, limanlar ve köprülerle, özellikle de cürekâr ve heybetli deniz fenerleriyle tanınan büyük İskoç inşaat mühendisi Robert Stevenson'dan (1772-1850) azımsanmayacak bir yardım görmüştü. Sütun kaidesine yakın metal plakette, Stevenson'ın "Bell Rock deniz fenerini yapmak üzere onun yol göstericiliğinde Francis Watt tarafından 1809-1810'da icat edilen, dünyanın karşı ağırlıklı ilk demir vincinin kullanıldığı 42 metrelik ve 1500 tonluk bu yapının boyutlarına nihai biçimi verdiği ve inşaa sürecine nezaret ettiği" belirtilir.

Melville Anıtı 1823'te Melville 1. Vikontu Henry Dundas'ın (1742-1811) anısına dikildi ve tepesinde duran heykeli azametli bir duruşla George Caddesi'ni boydan boya süzmektedir. Edinburgh'un güzel insanların onu oraya kondurmak için katlan-

dıkları bütün sıkıntılardan tahmin edebileceğiniz üzere, Dundas yaşadığı dönemde son derece ünlü bir adamdı. İngiliz siyasetinde kırk yılı aşkın bir süre başat yer tutan bu zat Donanma hazinodarı, İskoçya baş adli yetkilisi, İskoçya mühurdarı ve (sütunlar açısından ilginç bir tesadüfle) Trafalgar Muharebesi sırasında deniz bakanıydı. Olumsuzluk hanesine yazılacak yanları ise köleliğin kaldırılmasına (birkaç yıl geciktirmeyi başaracak ölçüde) sert bir muhalefet göstermesi ve Britanya'da yüce divana gönderilen son kişi olma payesini taşımasıydı.* Gelgelelim, eğer İskoç başkentinin bir sakini ya da Napolyon savaşları konusunda uzman bir deniz tarihçisi değilseniz, adını hiç duymamışsınızdır sanırım.

Hayat denen şey ne ki?

Edinburgh'da geçen Ağustos ayının güneşli bir sabahında, George Caddesi'nin doğu ucunda dikilmiş, Dundas'a ait anıtın bulunduğu St. Andrew Meydanı'na bakıyordum. Oluklu devasa yapı yeni doğmuş güneşe karşı kapkara bir görüntüyle suluboya rengindeki göğe doğru yükseliyordu. Ben manzaraya dalmış bir haldeyken, en fazla dört yaşında küçük bir kız çiğ tanelerinin hâlâ parladığı çimler üstünde koşmaya başladı. Tek başınaydı, üstünde pembe bir tişört ve beyaz kot bir pantolon, tıpkı Shirley Temple gibi sapsarı bukleleri vardı. Koskoca sütuna doğru atıldı ve birkaç metre kala durdu. Devasa yükseliye aşağıdan yukarıya doğru bakarken başının aldığı açıdan gözlerini tepedeki karmuş figüre diktiğini anladım. Sını bana dönük olduğu için yüzünü göremedim; ama bedeninin duruşundan huşu içinde kaldığı apaçıktı. Tam fotoğraflık bir görüntüydü. Yanımda bir fotoğraf makinesi olmamasına karşın, o görüntü şu anda önümdeki

* Yüce divan yolu uygunsaı davranış (bu olayda yolculuk ve kamu kaynaklarını zimmete geçirme) suçlamasıyla görevden uzaklaştırılmak üzere yanplanmasını karar verilen kamu görevlilerine karşı işlenildi. Lordlar Kamerası'nın onu aklamasına (ve özer mahkemede konukluk unvanı sunmasına) karşın, Dundas bir daha devlet makamlarına dönmedi.

bir perdeye düşmüşpesine zihnimde hâlâ bütün berraklığıyla duruyor. Durum tam bir metafor da sayılırdı. İnsan hayatının iki uç noktası vardı karşımda. Ta yukarıda çoktan ölmüş, görkemli taşa dönüşmüş ve şimdi çok azımızın adını duyduğu bir adam, aşağıda ise (ben dahil) hepimiz için adı tamamen meçhul olan, ama kendisi farkında olmasa bile tarihteki en ünlü kadın olma potansiyelini taşıyan ve dünyaya bağlı, yaşayacağı bir sürü şey olan ufacık, canlı bir insan duruyordu.

Belki gökteki ürkütücü şahsiyeti süzdüğü o kısa sürede, bir şey kuzcağın beynindeki dişlileri çevirerek, saklı bir kilidi açtı ve ona gelecekteki şahaneliğin ilhamını verdi. Belki de kız bilinçaltı bir düzeyde birdenbire Yunan filozof Epiktetos'la aynı sonuca vardı: Şöhret "delilerin şamatası"dır. Ne de olsa, iyi ve yaşamaya değer bir hayat sürmek için dünyanın kim olduğunuzu bilmesine gerek yoktur.

John Mitchinson ve ben bu kitaptaki otuz sekiz olağanüstü insanın başından geçen yolculukların şahaneliğinden ilham alabileceğinizi ya da en azından hayatınızın bürünebileceği beterliğe pek de yakın olmadığını bilmekten biraz avuntu bulabileceğinizi umuyoruz.

JOHN LLOYD

ÖNDEYİŞ

Bana kalırsa hiç kimse ölmeden önce otobiyografisini yazmamalıdır.

SAMUEL GOLDSMYTH

Ölümlere dair insana çarpıcı gelen ilk şey, tam olarak kaç kişi olduklarıdır. Şu anda yaşayan insan sayısının geçmişte yaşamış insan sayısından daha fazla olduğu yolundaki kulaktan dolma bilgi düpedüz yanlıştır – hem de on üç çarpanlı bir farkla. Son 100 bin yılda yaşayan, dövüşen, seven, öfkelenen, eğlenen ve sonunda ölen *Homo sapiens sapiens* sayısı doksan milyar civarındadır.

Doksan milyar büyük bir sayıdır, özellikle de adı sanki hepsini kapsıyormuş gibi bir izlenim uyandıran bir kitabı yazmaya çalışıyorsanız. Ama bütün mesele şeylere nasıl baktığınıza bağlıdır. Doksan milyar hem büyük, hem de küçük bir sayıdır. Şimdiye kadar yaşamış olan herkesi İngiltere ve İskoçya'nın toplamını bulan bir alanda yan yana görebilirsiniz. Uruguay ya da Oklahoma büyüklüğündeki bu alan dünyanın kara yüzölçümünün ancak yüzde 0,1'idir. Ve de bütün ölü insanları muazzam bir terazinin bir kefesine üst üste yığacak olursanız, şu anda kim bilir neler tasarlayarak ortalıkta dolayan karıncaların öbür kefedeki oluşturacağı ağırlığın yanında bayağı hafif kalır. Her şey bir perspektif sorunudur.

Ölümler basbayağı ailemizdir. Sadece soy bağımızı bildiğimiz kişilerle, yani ikiye ebeveyn, dörder büyük ebeveyn ve sekizer büyük ebeveyn ebeveyniyle sınırlı değildir bu aile. Birkaç kuşak geriye gidildiğinde, her birimizin bin kadar doğrudan akrabası çıkar; kuşaklar on beşe vardığında sayı fırlayıp 35 bini aşar (üstelik halalar, teyzeler, amcalar ve dayılar hesaba katılmaksızın).

Aslında, doğrudan atalarımızın daha önce yaşamış insanları sayıya geçtiği noktaya varmak için 1250 yılına kadar gitmemiz yeterlidir. Bu açık paradoksun çözümü hepimizin akraba olmasında yatar: Ne kadar geriye gidilirse, aynı atalardan gelme olasılığımız o ölçüde artar. Avrupa'da yaşayan herkesin en eski ortak atası sadece 600 yıl önce yaşamıştı ve bugün gezegende yaşayan herkes hem Konfüçyüs'le (İÖ 551-479), hem de Nefertiti'yle (İÖ 1370-1330) akrabadır. Dolayısıyla elinizdeki kitap herkesin aile tarihidir.

Akrabaları düzenlemeye çalışmak her zaman çetin bir iştir. Büyük sinema yönetmeni Billy Wilder, kapıdan içeriye giren bir oyuncunun seyirciye hiçbir şey vermediğini, "ama pencereden içeriye girmesinin bir durum yarattığını" belirtmişti bir keresinde. Bunu akılda tutarak, aile meclisini bilimciler, krallar, iş dünyası insanları, katiller vb. gibi mesleki topluluklara göre düzenleme yönündeki bildik yaklaşımdan kaçındık. Böylesi tamamen mantıklı bir sistemdir; tek sakıncası ailelerin bildik yapısından dolayı, oyuncuların ve müzisyenlerin "muhasibeciler" ya da "psikologlar" yaftası asılı masanın yanından hışımla geçmeye ve öbürlerinin de aynı tavrı göstermeye meyilli olmasıdır. Bu yüzden farklı bir önermeden yola çıkarak, *içerikten çok niteliğe*, herkes için bildik niteliklere odaklanan temaları seçtik: Anne babamızla ilişkimiz, sağlık durumumuz, cinsel iştahımız, çalışma konusundaki tutumumuz, hayatın anlamına ilişkin sezgimiz. Ayrıca ismi evrensel olarak bilinen insanlar ile ismi neredeyse hiç duyulmamış insanlar arasında hiçbir ayırım yapmadık. Kitabın alınmadaki tek ölçüt ilginçliktir. Sonuç ise beklenmedik yakın dostluklardır: Örneğin, Sir Isaac Newton'u Salvador Dalí'yle düet yaparken ya da Karl Marx'ı bas sesiyle Emma Hamilton'ın soprano sesine eşlik ederken bulacaksınız.

E. M. Forster'in *Manzaralı Bir Oda* romanında Bay Emerson yaşam kavgasının "alet çalmayı sahnede öğrenmeyi gerektiren

herkese açık bir keman gösterisine" benzediği şaptamasında bulunur. Ölülere ilgi çekici kılan başlıca husus kemanın artık kılıfına konmuş olması ve yaşamda –ne kadar kısa, akortsuz ya da uyumsuz olursa olsun– belirli bir başın, ortanın ve sonun bulunmasıdır. Çalkantılı kakofonimizde hâlâ akordu yakalamakla uğraşan bizlere oranla başlıca üstün yanları budur: Bir şeyin başka bir şeye nasıl yol açtığını daha berrak görebilir ya da duyabiliriz.

Özgün Mısır ve Tibet Ölüler Kitabı metinleri eski çağların bir tür yol gösterici el kitapları, yani öbür dünyada olabildiğince rahat etmeyi sağlamaya yönelik pratik rehberlerdi. Sonraki sayfalarda aynı şeyi bulmayı umanlar hayal kırıklığına uyacaklardır* (upkı dizinde 90 milyar girişin yer almasını bekleyenler gibi). Cevaplardan çok sorulara ve kapalı bir sınıflandırma sistemini kurmaktan çok ilginç bağlantılar bulmaya yönelik bir kitap var elinizde.

Her şeyden önce, hayata tutunmanın tamamen ihtimal dışı olduğunu vurgulamak açısından ölümlere takılmak gibi bir şey söz konusu değildir. Hâlâ sağ olmanın sevincini bilen Amerikalı yazar Maya Angelou bunu bize şöyle hatırlatıyor: "Hayat yakasından tutularak 'Arkadaş, seninleyim, haydi gidelim,' denmesinden hoşlanır."

JOHN MITCHINSON

* Kitabın orijinal adı *The Book of the Dead*'dir [Ölümler Kitabı].

Hayata Kötü Başlayanlar

İyi babası olmayan herkes böyle birini edinmelidir.

FRIEDRICH NIETZSCHE

İlk tecrübeler karakterimizi ve yaşamımızın gelişim seyrini belirler; kötü bir başlangıç elbette kişinin geleceğini hepten karartabilir. Ama insanı gerçekten berbat başlangıçtan olağanüstü başarıya götüren daha gizemli bir yol vardır. Kanadalı romancı Robertson Davies'in belirttiği gibi: "Mutlu bir çocukluk birçok kimseyi şımartarak parlak bir gelecekten yoksun bırakmıştır."

Tarihteki en ünlü insanlardan bazılarının ölü, kayıp ya da erişilmez bir babadan dolayı mahvolmuş bir çocukluk geçirdiğini görmekteyiz. Biz sekizini seçtik, ama liste yirmi kat uzun olabilirdi: Bir kere gözünüzü dikkatle çevirdiniz mi, her yerden pıtrak gibi biterler: Konfüçyüs, Augustus Caesar, Michelangelo, Büyük Petrus, John Donne, Handel, Balzac, Nietzsche, Darwin, Jung, Conan Doyle, Aleister Crowley – hepsi de psikologlarca "uygunsuz ebeveynlik" olarak adlandırılan durumun kurbanlarıdır.

Leonardo da Vinci: Gayrimeşru Dâhi

Ölümünün üzerinden 500 yıl geçen Leonardo da Vinci (1452-1519) gözümüzde yalnız dâhi kişiliğin, doruk noktadaki Rönesans adamının timsali haline gelmiştir. Genç görüş upkısı Shakespeare gibi, onun eserlerini de çok ayrıntılı bildiğimiz, ama yaşamı hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz yönündedir. Bu

bir söylentidir. Aslına bakılırsa, aynen Shakespeare için olduğu gibi, Leonardo'ya dair bilgilerimiz çağdaşlarının büyük çoğunluğuna oranla çok daha fazladır. İtalya'nın küçük bir dağ kasabası Vinci'deki bir noterin gayrimeşru oğlu olduğunu ve annesi Caterina'nın ya yerel bir köylü ya da Arap bir köle olduğunu biliyoruz (Ressamın mürekkepli parmak izleri üzerindeki son analizler ikinci şıkkı doğrular gibidir). Babası Piero başından saymak istediği Caterina'yı çarçabuk huysuz, yerel bir kireç ocakçısıyla* evlendirdi ve küçük Leonardo bir anda kendisini terk edilmiş buldu. Sonradan dört kez evlenen babasının on beş çocuğu daha oldu; annesi de evliliğinden yeni çocuklar doğurdu ve ona oğluymuş gibi davranmaktan kaçındı. Daha da beteri, bir piç olması Leonardo'yu üniversiteye girme ya da hekimlik ya da avukatlık gibi saygın mesleklerden birini edinme şansından mahrum bıraktı.

Leonardo'nun tepkisi gözleme ve buluşçuluğa dönük özel bir dünyaya çekilmek oldu. Dehasını anlamanın anahtarı –olağanüstü ve çığır açıcı olsalar bile– tabloları değil, defterleridir. Notların, taslak çizimlerin, diyagramların, felsefi gözlemlerin ve listelerin yer aldığı 13 bin sayfalık bu defterlerde, kâğıda dökülmüş insan aklının iç işleyişinin en eksiksiz kayıtlarını buluruz. Leonardo'nun dinmek bilmeyen bir merak duygusu vardı. Nasıl işlediğini görmek için çevresindeki dünyayı basbayağı didikledi ve geride bu sürecin kâğıtlarda kalan bir izini bıraktı. Yapığı şey doğrudan araştırmaydı: Her ne anlama geliyorsa, şeyleri kendi gözleriyle görme gereğini duyan biriydi. O dönemde ağır bir cezai suç oluşturmalarına karşın, bütün ömründe otuzdan faz-

---

* Kireç ocakçıları İtalyanlarda kullanılan haron (şimdiki çimento)un öncüsü) ana bileşeni, sönmüş kireç ekile ermek üzere bir ocakta kireçtaşı 1.100 °C'ye varan sıcaklığa ısıtırdı. Bu, önemli ama düşük ücreti olan tehlikeli bir işti. Tozlar körlüğe ya da kendiliğinden yanmayla berber yaruklara yol açabiliirdi. Üstüne üstlük, içten ısıtılarda salınan karbon monoksit kireç ocaklarını zehirlerdi. Ocakçı için düşerek yarap kıl olmak için bile değildi.

la insan kadavrasını bizzat kesip inceledi. Bunun ardında tıbbi bir uğraş güdüsü yoktu; istediği tek şey çizimlerinin doğruluk düzeyini yükseltmek ve vücudun nasıl çalıştığına ilişkin anlayışını derinleştirmektir (Diğer ressamların insan bedeni tasvirlerini alaya alarak, "ceviz çuvaları"na benzediklerini söylerdi). Defterlerden bazıları hayali, ama diğerleri tamamen pratik amaçlı bir dizi icat çıktı: İlk "tank", ilk paraşüt, dev bir kuşatma arbaleti, hendek açmaya yönelik bir vinç, banyo için sıcak ve soğuk suyun birlikte akışı ilk musluk, karlanır mobilya, bir dalgıç tüpü, otomatik bir davul, otomatik olarak açılıp kapanan kapılar, bir elbise pulu yapım aleti ve spagetti pişirmeye, bıçak bilemeye, yumurta dilimlemeye ve sarımsak ezmeye yarayan daha küçük aygıtlar. Leonardo doğal dünyaya ilişkin ilginç kavrayışlarını yine bu defterlere döktü: Ağaç halkalarını sayma yoluyla ağaç yaşının bulunabileceğinin farkına varan ilk kişi oldu ve gökyüzünün niçin mavi olduğunu Lord Rayleigh'nin moleküler saçılmasını bulmasından 300 yıl önce açıklayabildi.

Defterlerinin her sayfası el yapımı büyük bir görsel ansiklopediden birer alıntı gibi görünür. O dönemde kâğıdın çok pahalı olması nedeniyle, her santimi Leonardo'nun düzgün yazısıyla kaplıydı; tersine yazma tekniğinden dolayı yazıları ancak bir ayna aracılığıyla okuyabilirdiniz. Niçin böyle bir yola gittiğini kimse bilmiyor. Belki solak olduğu için sağdan sola yazmak daha kolayına gelmişti; belki de insanların fikirlerini çalmasını istemiyordu. Sebep her ne olursa olsun, bu yazım garip dehasının kusursuz maddi yansımasıydı. Leonardo ortama uymaya ya da başkalarının ne düşüneceğine gerçekten hiç aldırmazdı. Neredeyse hiç kimsenin öyle olmadığı bir dönemde vejetaryendi, çünkü hayvanlara karşı duyarlıydı (Takinularından biri kafeslerdeki kuşları serbest bırakmaktı). Avrupa'daki en güçlü asilzadele-
rin bazılarından siparişler almasına karşın, başladığı bir projeyi bitirmesi nadirdi. Onun için önemli olan nokta kendi seçtiği yol-

da özgür olmak, terk edilmiş bir çocuk olarak kendisinden esir-
genen yaşam üzerinde denetime kavuşmak:

Çoktandır dikkatimi çeken şey şu ki, başarılı insanlar nadi-
ren yan gelip yatarlar ve şeylerin kendiliğinden olmasını
beklerler. Onlar ortaya çıkıp istedikleri şeylere varmışlardır.

Çoğumuz hayalinde onu doğruluğu onaylanmış tek otoportre-
sindeki görüntüsüyle canlandırır: Altmış yaşında, dazlak ve sa-
kallı bir bilge, yalnız bir adam. Oysa genç Leonardo oldukça
farklıydı. Biyografisini yazan çağdaşı Giorgio Vasari'nin (1511-
1574) anlatımı çok açıktır: "Bedensel güzelliği mukayesenin öte-
sinde" bir adamdı. Sadece o kadar da değil, olağandışı ölçüde
güçlüydü:

Bir kipte bu kadar güzelliğin, inceliğin ve gücün biraraya
gelmesinde doğuştan bir taraf vardır. Demir bir at nalını
sanki kurşundan yapılmış gibi sağ eliyle bükebilirdi.

Üstelik bir çekiciliği vardı:

Cömert kişiliğiyle zengin yoksul demeden her dostuna kapa-
sını ve sofrasını açardı; ... en katı iradelileri bile sözleriyle
herhangi bir yöne çevirebilirdi.

Fakat ona karşı çıkan biri "zekâdan ve hafızadan destek alan
müthiş tartışma gücü"yle uğraşmak durumunda kalırdı. İşte bu
Leonardo aynı zamanda ismi verilmeden oğlancılıkla suçlanmış
(sonrasında aklanmıştı), delikanlı öğrencisi ve ahbabı Salai
("Şeytan'ın bacağı") olarak bilinen genç Floransalı zamparaydı.
Çağının ilerisindeki bu ressamın pornografik çizimler koleksiyo-
nu, sanat eleştirmeni Brian Sewell'in aktardığına göre, daha son-

raları Windsor Şatosu'ndaki Kraliyet Koleksiyonu'ndan seçkin bir Alman sanat eleştirmeninince çalınarak Sherlock Holmes tarzı bir pelerinin içinde kaçırılmıştı:

Çizimlerin hatırı sayılır bir hicap uyandırdığına hiç kuşku yoktur ve uçup gittiğini görmek herkesi çok rahatlatmıştır, sanırım.

Gerek yaşlı bilge, gerekse tez canlı genç Adonis aynı özgüvenin ürünüydü. Kişiliğine yön veren şey kurcalamaktı, kendince cevaplar bulma uğraşıydı, *saper vedere* ("görmeyi bilmek") olarak adlandırdığı süreçti. "Öğrenmek zihni asla tüketmez" diye yazmıştı bir keresinde. Çocukken hayata tutunmasını sağlayan şey buydu ve ona hâlâ çocuksu bir zevk verdiği anlar vardı. Bir ara Vatikan'a gittiğinde, yaptığı bir kanat ve boynuz takımını gümüş boyadıktan sonra bir kertenkeleye yapıştırdı ve küçük bir "ejderha"ya dönüştürdüğü bu yaratıkla papanın maiyetindeki insanları ürküttü. Başka bir olayda, bir öküzün bağırsaklarını boşalttıktan sonra bir demirci körüğüne bağladı ve körüğü pompalayarak pis kokulu kocaman bir balona çevirdi; kısa sürede demirci dükkânını dolduran balon şaşkına dönmüş izleyicilerin dışarı kaçmasına neden oldu.

Leonardo zekiydi, ama yanılmaz değildi. Sıklıkla iddia edildiğinin aksine, makası, helikopteri ya da teleskopu icat etmedi. Matematikte çok kötüydü – temel geometriyi ancak öğrenebildi ve aritmetik hesapları çoğu kez yanlış. Gözlemlerinin birçoğu zamanla çürütüldü. Ay yüzeyinin suyla kaplı olduğu ve bu sayede güneş ışığını yansıttığı, semenderin sindirim organlarından yoksun olduğu ve ateş yiyerek beslendiği kanısındaydı. En iddialı tablosu *Son Akşam Yemeği*'ni doğrudan kuru alçı üstünde yapmanın iyi bir fikir olduğunu düşünmüştü (Oysa öyle değildi; bugün gördüğümüz şeyin hemen hepsi restorasyon uzmanları-

nın eseridir). Ölümünden sonraki yıllarda şöhreti neredeyse yalnız otuz birmiş tablodan oluşan küçük bir koleksiyona dayandığından, bilimin ilerlemesine az daha hiç etkisi olmayacaktı. Defterleri –içindeki devrimci görüşler– ancak 19. yüzyılda tam çözülebildi.

Leonardo Fransa’da altmış yedi yaşında öldü. Efsaneye göre, yeni hamisi Kral I. Francis başucunda oturarak, son nefesini verdiği sırada başını kucagında tutuyordu. Terk edilmiş çocuğun küçüklüğünde asla tadamadığı ebeveyn sevgisini nihayet bulması açısından, böyle bir görüntü simgesel bir çekicilik taşır. Ama yoksun kaldığı ne varsa, bu açığı fazlasıyla gidermişti. Kralın dediği gibi: “Dünyaya Leonardo kadar bilgili bir adam hiç gelmedi.”

Sigmund Freud: Çenesi Olmayan Psikanalist

Zorlu bir çocukluğun etkilerini teorileştirmede Sigmund Freud (1856-1939) başı çeker. Nitekim Leonardo’nun defterlerinde aktardığı şu çocukluk anısına dayanarak 1910’da bir biyografisini yazdı:

Beşigimdeyken bir çaylak üstüme kondu, kuyruğuyla ağzımı açtı ve kuyruk tüylerini dudaklarımda gezdirerek beni defalarca okşadı.

Freud bu anlatımdan hareketle anne memesine, kadim Mısır sembolizmine ve esrarengiz Mona Lisa gülümsemesine ilişkin bastırılmış anılar üzerine kurulu olağanüstü bir hikâyeye örer ve de Leonardo’nun annesine gizlice ilgi duymasından dolayı eşcinsel olduğu sonucuna varır. Bu şimdi usandırarak kadar alışılmış bir yorum gibi görünse de, o sırada cüretli bir özgünlük taşımaktaydı. Her zaman olduğu gibi, Freud bazı sağlam noktalar yakalar. Leonardo’nun babasıyla ilişkisine geçerek, aşağı yukarı ba-

basınca terk edilmesine benzer bir tavırla, saf bilimsel araştırmaya uğruna kendi "düşünsel çocukları"nı, yani tablolarını terk ettiği öngörüsünde bulunur. Ona göre, Leonardo'nun hiçbir işi bitirememesi ve araştırmalara çocuksu bir tavırla dalması, kendisini babasının korku uyandırıcı gücünden yalıtmasının bir yoludur.

Freud'un aslında Leonardo'ya çözecek anahtarı bulduğu kanısına varması muhtemelen aynı konunun kendi yaşamında kilit bir mesele olmasından dolayıydı. Freud babasınca terk edilmemişti; ama onun tarafından köklü biçimde aldatıldığı kanısındaydı. Bir yün tüccarı olan baba Jacob Freud küçük Sigmund'un henüz yürümeye başladığı sırada iflas etti. Bu durum yoksul düşen ailenin Moravya'daki Freiberg kentinin görece rahatlığını bırakıp Viyana'daki aşırı kalabalık bir Yahudi mahallesine taşınmasını getirdi. Sekiz kardeşin en büyüğü olan Sigmund, yoksulluğun anne babasının evliliğine yüklediği güçlüklerle yakından tanık oldu. Henüz çocukken, babasının vasatlığına, bir işte dikiş tutturamamasına ve daha önce iki kez evlenmiş olmasına içişlemeye başladı. Erken yaşta ağır kitaplar okuyan biri olarak, çok geçmeden ikame baba rolünü üstlenecek başka kahramanlar buldu: Hannibal, Cromwell ve Napolyon. On yaşında küçük kardeşlerinden birine ad koymasına izin verildiğinde, Büyük İskender'e atfen Alexander adını seçti. Daha sonraları kendi oğullarından birine Oliver Cromwell'den dolayı Oliver adını verdi. Babasının aksine taparcasına sevdiği annesinden aynı derin sevgiyi gördü ve yetmişli yaşlarına vardığında bile onun "cici Sigi" hitabını duydu. Ama bu anne bağlılığı sorunsuz değildi. Daha iki buçuk yaşındayken annesini bir tren kompartımanında çıplak görmek Freud'un "libidosunu uyandırdı" ve o andan itibaren tren yolculuğuna karşı ömrü boyunca sürecek bir dehşet duymaya başladı. Daha da önemlisi, bütün teorilerinin en bilineni doğrudan yaşayarak kavradı: Oedipus kompleksi, erkek çocuğun babasını öldürerek annesiyle yatma yönündeki bastırıl-

miş arzusu. Freud okuldaki Yunanca final sınavında Sophokles'in *Oedipus Rex* adlı tragedyasını çevirmeyi seçti.

Cinsellik o zamandan başlayarak Freud'un yaşamına şu ya da bu şekilde damgasını vuracaktı. Viyana Üniversitesi'nde tıp öğrenimi görürken, ilk önemli araştırma projesi yılanbalığının cinsel yaşamını çözmeye çalışmaktı. Ama 400'den fazla örneği kesip incelemesine karşın, erkek yılanbalıklarında testislerin varlığına ilişkin bir belirti bulamadı. Eger bulmuş olsaydı, psikanaliz diye bir şey hiç ortaya çıkmayabilirdi. Balıklarda uğradığı hayal kırıklığıyla, Freud nörolojiye yöneldi ve onu üçe kavuşturacak teorilerini formüle etmeye başladı. Bu onun için önemliydi. Genç bir hekim olarak, kendisini bir kahraman gibi görme yönündeki çocukluk tasarısı hâlâ aklındaydı. Nişanlısı Martha'ya yaşamının ayrıntılarını gizlemek, gelecekteki biyografı yazarlarının kafasını karıştırmak ve kişiliği etrafında bir mitoloji oluşmasını sağlamak amacıyla, on dört yıllık uğraşın ürünü olan notları, mektupları ve metinleri yok ettiğini anlattı.

Freud'un bütün insan psikolojisini cinselliğe indirgediği biraz haklı gerekçelerle sıkça ileri sürülür; bu bakımdan otuz yaşında evlenene kadar bekâretini kaybetmediğini öğrenmek şaşırtıcıdır. Bizzat itirafına bakılırsa, evlilik sonrasında cinsel aktivitesi asgari düzeydeydi (Cinsel ilişkinin kendisini hasta ettiği kanısındaydı). Otuz yaşında tutulduğu ilk kişi arkadaşlarından birinin anesiydi. Kadınları güvenli bir duygusal mesafede tutmak epeyce tercih ettiği bir şeydi; ilk kız arkadaşını ancak yirmi beş yaşında edindi. Üniversitenin ilk yıllarında aşka en yakın duyguyu başka bir erkek öğrenci olan Edward Silberstein'la dostluğunda yaşadı. Ashında, Freud yaşamı boyunca erkeklerle hayranlığa ya da sevdaya çok benzeyen dostluklar kurdu. Çoğu kez yakınlığı dramatik bir bozuşma ve bütün iletişimin kesilmesi izledi. Bunun en ünlü örneği Carl Jung'la ilişkisidir. İlişkilerinin ilk başlarında günden on üç saatini yürüyerek ve konuşarak geçirdikleri olurdu.

Ama karşılıklı paranoya yavaşça belirmeye başladı. Bilişçiliğin-
da Jung'un kendisini öldürüp yerine geçmek istediği kanaatine
varan Freud, onun cesetler üzerine konuşmaya koyulduğu iki
ayrı olayda baygınlık geçirdi. Jung ise Freud'a karşı cinsel duy-
gular beslediği kuşkusu içindeydi. Aralarındaki ilişki 1913'te acı
bir kopuşla bitti ve "gaddar, kibirli" Jung sonraki beş yıl boyun-
ca psikoza yakın bir durumda debelenip durdu.

Aile konusunda durmaksızın teoriler üretmiş bir adam ola-
rak, Freud tuhaf ve özenlilikten uzak bir babaydı. Sofrada ço-
cuklarıyla konuşmak yerine, edindiği en yeni arkeolojik antika
eşyayı tabağının önüne koyup incelerdi (Bir keresinde psikoloji-
ye oranla arkeoloji üzerine daha fazla şey okuduğunu iddia et-
mişti, ve muayenehanesi Neolitik aletlerle, Sümer mühürleriyle,
Tunç Çağı tanrıçalarıyla, üstüne büyülü sözler yazılmış Mısır
mumya bandajlarıyla, erotik Roma tıksımlarıyla, lüks İran halı-
larıyla ve Çin işi yeşim aslanlarla doluydu). Çocuklarının hepsi-
ni cinsellik konusunda eğitim almak üzere ailenin pediatri uzmanı-
na gönderdi. Her erkek çocuğun babayla ölesiye bir çekişme
itkisi taşıdığına öylesine hararetle inanmıştı ki, kendi oğullarının
psikanaliz şöyle dursun, hekimlik öğrenimi bile görmelerine izin
vermedi. Buna karşılık, cinsel fantezilerini ve mastürbasyon gi-
rişimlerini kendisine aktaran en küçük kızı Anna'yla enine bo-
yuna psikanaliz oturumları yaptı.

Freud yaşamı boyunca depresyon ve paranoya çilesi çekti.
Terapist arkadaşı Wilhelm Fleiss'in tavsiyesi üzerine, ruhsal çal-
kantılarını kokainle tedavi etmeye çalıştı. Fleiss cinsel sorunlar-
dan hastalıklara kadar her rahatsızlığın burun kemikleri ve zar-
larıyla belirlendiği ve kokainin bunlara bağlı belirtileri hafiflete-
bileceği yolunda çok tehlikeli bir teori geliştirmişti. Freud aldığı
ilk sonuçlardan memnun kaldı, hatta nişanlısını "ona güç ver-
mesi ve yanaklarına allık getirmesi" için biraz kokain almaya
teşvik etti. Yakın bir arkadaşının ciddi biçimde müptela haline

gelmesinden sonra, kokain tüketimini azaltarak puroya yöneldi ve çok geçmeden günde yirmi tane içme alışkanlığını edindi. Bu da zamanla onu ölüme götürdü, ama önce ağız kanserinden dolayı ızdırıp verici otuz ameliyat geçirdi. Ameliyatlarla bütün üst çenesi ile damağının sağ tarafı alındı; yemek yemesi ve konuşabilmesi için ağızına uygun bir plaka takıldı. Yine de uslanmayarak, bir çamaşır mandalıyla açık tuttuğu ağızına bir puro sıkıştırma yoluna gitti. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından üç hafta sonra öldü; doktoru aşırı dozda yoğun morfin vererek can verme sırasındaki acılarını hafifletti.

Sonuçta Freud çocukluktan beri özlemini çektiği şeye, kahraman konumuna ve evrensel şöhrete kavuştu, ama hayal ettiği biçimde değil. Nasıl Leonardo'nun yaşamını resmin duygusallığından bilimin düşünsel uyancılığına bir yöneliş olarak gördüyse, daha sonraları onun da psikauyalizde cesur yeni bir bilim kurmak amacıyla sanat nevrozundan uzaklaştığı düşünöldü. Doğrusu, günümüzde terapiye katılan herkes Freud'un yöntemlerine epeyce şey borçluyken, görkemli teorilerinin tutarlı bir tarafı yoktur. Artık deneysel bir bilimci gibi değil, daha çok kanıt parçalarını biraraya getirerek kurnazca ve zihni meşgul edici bir çözüme varan bir polisiye roman yazarı gibi okunmaktadır. Bir psikolojik hikâyeye anlatıcısı olarak çok az dengi vardı ve Sam Goldwyn'in büyük bir Hollywood aşk hikâyesine danışmanlık yapması için 1925'te önerdiği 100 bin doları geri çevirme kararına hayıflanmamak elde değil. Ama gerçek hayatlarımız onlara dair hikâyelerimiz kadar nadiren düzgün olur. Bir zamanlar Voltaire'in belirttiği gibi: "İnsanlar hep deli olacaktır ve onları iyileştirebileceklerini sananlar delilerin en daniskasıdır."

Isaac Newton: Ieova Sanctus Unus

Ne yazık ki, Freud korkunç bir çocukluk geçirmiş başka bir büyük deha olan Isaac Newton'a (1642-1727) ilişkin düşöncelerini

hiç ortaya koymadı. Newton, adını bile yazamayacak kadar cahil olan ve doğumundan dört ay önce ölen bir Norfolk'lu çiftçinin oğluydu. Hatıratındaki anlatıma göre, doğduğunda bir litrelik çanaga sığacak kadar ufak ve "başını omuzları üstünde tutmak üzere boynuna çepeçevre bir destek konulacak kadar" çelimsizdi. Isaac üç yaşındayken, annesi Peder Barnabas Smith'le evlendi. Smith'in görür görmez nefret ettiği ve evinde tutmaya yanaşmadığı küçük çocuk ninesinin yanına gönderildi. Leonardo gibi, o da yalnızlığa gömülerek, kurguya ve buluşçuluğa dönük kendi dünyasına çekildi. Grantham'da bir uçurtmaya bağladığı feneri havada dolaştırarak kasaba sakinlerini ürkütü. Öğretmenine ait evin duvarına tahta çiviler çakarak bir güneş saati de yaptı. Düzenegi "Isaac'ın Kadranı" olarak anılır oldu. Sataşmalara uğradığı ve genellikle sınıfın tembellerine yakın oturduğu okuldan nefret etti. Ergenlik çağındaki günahlarının uzun listesinden mutsuzluğu bir ölçüde görülebilir: "Daşına batması için John Keys'in şapkasına bir iğne koymak", "Dükkancı Edward'dan kiraz çalmak" ve "Bunu yaptığını inkâr etmek", "Bir parça ekmek ve terciyağı için Öğretmen Clarks'a karşı hırcınlık etmek" ve "Smith soyadlı baba ve anneyi evleriyle birlikte yakma tehdidini savurmak."

Peder Smith öldüğünde Newton on yedi yaşındaydı. Zor durumdaki annesi toprağı sürmesi için onu okuldan aldı. Newton için çiftçilik okuldan bile daha sevimsizdi ve can sıkıcıydı. Koyunları gütmesi istendiğinde, bir sudolabı maketi kurmaya koyulmuş; başıboş bıraktığı koyunlar komşuların tarlalarına girerek zarar vermişti. Bir keresinde peşi sıra tarladan getirdiği at, yularından kurtulup kaçtığında, farkına bile varmaksızın elinde boş yularla eve döndü. İsteddiği tek şey öğrenimini sürdürmektir. Annesi sonunda pes ederek, onu okula geri gönderdi. Herkesi şaşırtarak yüksek notlarla mezun olan Newton, Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'a girdi. Cambridge kariyeri bir

felaket olmasa bile, pek parlak geçmedi – muhtemelen bunun sebebi zamanının çoğunu müfredata epeyce aykırı radikal fikirleri olan Descartes, Kopernik ve Galileo gibi adamların eserlerini okuyarak geçirmesiydi. Üniversite veba salgunına karşı bir önlem olarak 1665'te kapandığında, Lincolnshire'daki çiftlik evine döndü. Sonraki on sekiz ay içinde tamamen kendi başına çalışarak, dünyayı hepten değiştirecek olan yerçekimi ve devinim yasalarını buldu, renk ve kalkülüs hesabı teorilerini formüle etti. Mekanik, matematik, termodinamik, astronomi, optik ve akustik alanlarındaki buluşları önu şimdiye kadar yaşamış diğer bilim simalarının hepsinden en az iki kat önemli kılacak düzeydedir. En özgün çalışmalarının tamamını içeren *Principia Mathematica* (1687) adlı eserinin bilim tarihindeki en önemli kitap olduğu söylenebilir. Henüz yirmi altı yaşındayken döndüğü Cambridge'de (şimdi Stephen Hawking'in bulunduğu bir makam olan) Lucas Kürsüsü matematik profesörlüğüne getirildi. Üç yıl sonra 1672'de Kraliyet Derneği üyeliğine seçildi ve çağın en zeki adamlarından biri olarak alkışlandı.

Gözlerini çayırılara dikerek geçirdiği iki yılda Newton'un başına tam olarak ne geldiği hâlâ bir gizem olarak duruyor. Saplantılı kişiliği Asperger sendromu gibi hafif bir orizm geçirmiş olabileceği kanısını uyandırıyor. Bu doğru olsun ya da olmasın, Newton kesinlikle *tubaftı*. Sıklıkla yemek yemeyi unutur ve aklına geldiğinde de çalışma masasının başında dikilerek yerd. Kimi zaman laboratuvarında ateşi asla söndürmeksizin altı hafta aralıksız çalıştığı olurdu. Konuk ağırladığında sıklıkla yaptığı bir şey, bir şişe şarap almak üzere gittiği çalışma odasında aklına gelen bir fikri yazıya geçirmek için masasına oturması ve işine dalarak yemek partisini hepten unutmasıydı. Koyu kırmızı renk konusunda saplantılıydı. Kişisel eşya envanterinde koyu kırmızı perdeli bir odadaki koyu kırmızı bir tiftik yatak, koyu kırmızı örtüler, koyu kırmızı duvar süsleri, yanında koyu kırmızı

zı koltuklarla koyu kırmızı bir kanep ve koyu kırmızı minderler vardı. Ayrıca paranoyaklığıyla ünlüydü; yanında çalışanların dürüstlüğünü sınamak için pencere kenarında altın parayla dolu bir kutu bulundururdu. Sanata karşı ahmakça bir nefret duyardı ve şiiri "ustalıkla saçmalık" olarak nitelendirirdi; operaya gittiği tek seferde gösterinin bitmesini beklemeden çıkmıştı. Ancak yirmiden fazla portre için ressamaların karşısında oturacak kadar gösterişçiydi ve benzersizlik duygusu taşıdığına hiç kuşku yoktu. Bir keresinde adının Latince yazımı Isaacus Neutonus'tan *leova sanctus unus* diye bir anagram türetmişti. Bu ibare "Tanrı'nın Kutsal Varlığı" anlamına gelir.

Burada Leonardo'nun güveni ve kendisine düşkünlüğüyle, ayrıca Einstein gibi sonraki düşünürlerin dalgınlığıyla apaçık bağlantılar söz konusudur. Her üçü de kendisini çok ciddiye alardı; her üçünün de muhtemelen nörolojik tuhaflıkları vardı; her üçü de resmi eğitimden ya yoksun kalmıştı ya da nefret etmişti. Üçlü içinde en zorlu çocukluğu geçirenin ve aynı zamanda dostluklar kurmada güçlük çekenin Newton olması anlamlıdır. Dönemin bütün anları soğuk, haşın ve çileden çıkarıcı bir adamı gözler önüne serer. Uşağı bile onun yalnız bir defa, o da Öklid'i öğrenmenin yararı sorulunca güldüğünü hatırlamaktaydı. Çalışmalarına yönelik en ufak eleştiri öfkeden küplere binmesine yol açardı; yaşamı Gottfried Wilhelm Leibniz ve Robert Hooke gibi diğer tanınmış matematikçilerle kısır kavgalar yüzünden karardı. Hayatında sevdiği tek kişi Nicholas Fatio de Duillier adlı genç bir İsviçreli matematikçiydi. Onunla ilişkisinin sona ermesiyle bir dizi sinir krizinin ilkinin geçirdi ve cinsel ilişkiye hiç girmeden öldüğü neredeyse kesindir.

Bu kişisel hüsranlara rağmen, herkes tarafından tanınan bu adam çarpıcı bir başarıya ulaştı. Şövalye unvanı verilen ilk doğa filozofu oldu ve 1696'dan sonra bilimsel bakımdan kayda değer hiçbir şey ortaya koymasa da, yıllarca Kraliyet Derneği'nin baş-

kanlığını yaptı. Aynı yıl kraliyet darphanesinin müdürlüğü makamına oturdu. Bunu aslında öngörüldüğü gibi sırf onursal bir mevki olarak kabul etmek yerine, yeni görevini çok ciddiye aldı ve alışılmış bahnazlığıyla üstüne gitti. Gündüzlerini İngiliz ekonomisini çöküştürmek üzere para biriminde reform uğraşısıyla geçirdi. Geceleri ise meyhanelerde ve kerhanelerde pusuya yatarak kalpazanların izini sürdü – bunların asılmasını ve atlarla çekilip dört parçaya ayrılmasını bizzat sağladı. Cambridge Üniversitesi'nden iki kez Avam Kamarası'na seçildi, ama hiç ilgisini çekmeyen bir işti bu: Bütün siyasal kariyeri boyunca yaptığı tek yorum, birisinin pencereyi açması yönünde bir rica oldu.

Fakat Newton'un gizli bir ikinci yaşamı daha vardı. Simyayla doğrudan uğraşan biriydi. Kütüphanesindeki 270 kitabın yarısından fazlası simya, mistisizm ve büyüyle ilgiliydi. 17. yüzyılda simya sapkınlık sayılmaktaydı ve cezası idam olan bir suçtu. Newton azami gizlilik koşullarında, çalışma hayatının büyük bir bölümünü Vahiy Kitabı'nda şifrelendiği söylenen kıyamet tarihini hesaplamaya, Danyal Kitabı'ndaki kehanetlerin anlamını çözmeye ve insanlık tarihinin kronolojisini çekirgelerin nüfus döngüsüyle ilişkilendirmeye çalışmakla geçirdi. Freud'un büyük bir bilimci olarak anılacağını varsaymasına oldukça benzer bir biçimde, Newton da optik ya da devinim üzerine çalışmalarından ziyade dinsel teorileriyle hatırlanacağı kanısındaydı. Ölümünden sonra, ailesi bir buçuk milyon kelimeye varan notların düşüldüğü, binden fazla sayfayı kapsayan dinsel ve mistik yazıların yanısıra tamamlanmış iki kitabın yer aldığı kocaman sandıklar buldu. Çok rahatsız edici olması nedeniyle, bu terekenin bir bölümünü yok etme, bir bölümünü de varlığını kabul etmesizin saklı tutma yoluna gitti. Büyük bir zula ancak 1936 gibi yakın bir tarihte günışığına çıktı.

Newton'un mistik yazılarını düşünsel pusulasını şaşırmış bir adamın zurvalıkları sayarak önemsememek kolaycılık olur. Kut-

sal metinler ve simya üzerine araştırmaları kadar bilimsel atılımlarına da yön veren aslında "her şeyi düzenleyen ve mevcut ya da yapılabilecek her şeyi bilen" bir yaratıcı tanrıya olan inancıydı. Evreni denetleyen görünmez bir mistik güç anlayışına açık olmaması halinde, en ünlü buluşunu belki yapamayabilirdi: Yerçekimin varlığını doğrulayan matematiksel kanıt.

Oliver Heaviside: W.O.R.M. [Solucan]

Newton yalnız ve babasız çocukluğunun bedelini sakatlayıcı bir sosyal sakarlıkla öderken, bu geçmişi garip biçimde onu tek başına yoğun çalışma yetisiyle de donattı. Matematikçi ve mühendis Oliver Heaviside (1850-1925) bunun daha uç bir örneğini sunar bize. Bilimsel başarı açısından pek Newton çapında biri sayılmasa da, Heaviside olmadan bugün telefonla uzakları arama diye bir şey olmazdı; elektrikli ve manyetik alanların davranışına ilişkin çok daha az kesin bir anlayışımız olurdu. Çok tanınan biri olmamasına karşın, Newton'un yerçekimi alanında yaptığını elektromanyetizma alanında başardı: Matematiksel denklemleri kullanarak, gözlemlenebilir maddi olguları tanımladı.

Heaviside, Londra'nın Camden Town kesiminde yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babası yetenekli bir gravürcüydü; Dickens'in *Strand* dergisindeki *Bay Pickwick'in Serüvenleri* tefrikasının gravürlerini çizen oydu. Ama evi daracık, soğuk ve karanlıktı; pencere vergisinden dolayı pencerelerin çoğu tahta çakılarak kapatılmıştı. Thomas Heaviside öfkeli parlamalara yatkındı ve genelde dört oğlunun en küçüğü olan ve bir türlü diğer çocuklar gibi davranmayan Oliver'e sataşırdu. Bu tavır, bir ölçüde Oliver'in küçükken geçirdiği kızıl hastalığından kaynaklanan kısmi sağırlığın sonucuydu; ama küçük Heaviside'ın yürek burkucu kısa okul kompozisyonundaki şu sözler evdeki yaşamın kasvetli bir tablosunu sunar:

Anlatacağım hikâyeye doğrudur – Küçük bir çocuk vardı ve babası “Diğer insanlar gibi olmaya çalış, suratını asma” dedi hep ona. O da çok uğraştı, ama bir türlü başaramadı. Bu yüzden babası onu bir kayışla dövdü; daha sonra çocuğu aslanlar yiyip yuttu.

Sağırlık Oliver’in diğer çocuklarla kolayca oynamasını da engelleyen bir şeydi; bu yüzden annesinin müdürlük yaptığı kız okuluna gitti. Ders konularının çoğundan hoşlanmamasına karşın, telgraf mucitlerinden biri olan dayısı Charles Wheatstone’un özendirmesiyle fen derslerini sevdi. Böylece doğa bilimlerinde sürekli ilk sırayı almakla birlikte, geometride düşük not alanlar arasındaydı. Geometriden nefret etmesinin sebebi sadece ispatları öğretmeye dayanmasıydı; yeniliğe hiç yer yoktu. Heaviside daha çocukken bile tek başına çalışmayı tercih ederdi ve problem çözme yeteneğine inancı çoğu kez sınıf arkadaşlarına övünçlilik olarak görünürdü. Bu, sonraki yıllarda ona pahalıya mal olacaktı.

Okuldan on altı yaşında ayrıldı; ama sıkı çalışmayı sürdürerek, kendi kendine Mors alfabesi, Almanca ve Danca öğrendi. Yeni kurulmuş olan Great Northern Telegraph Company’de dayısı aracılığıyla bir iş buldu. Merkezi önce Danimarka’da olan ve daha sonra Newcastle’a taşınan şirketteki görevi ömründeki ilk ve son ücretli iş oldu.

İşe oldukça iyi başlayarak, bir telgraf hatındaki kesin hasarı matematiksel formüllerle belirlemeyi sağlayan akıllıca bir sistem geliştirdi. Ama ardından çok büyük bir ücret artışı istemekle aşırıya gitti. İsteğinin geri çevrilmesine tepki olarak, emekliye ayrıldığını ilan etti – henüz yirmi dört yaşındayken. Ailesi ve meslektaşları dehşete düştü; ama bu sonraki yıllarda da yaşam düzeni olacaktı: İnsanlar parlak zekâsına hayran kalmakla birlikte, onu alıngan ve anlaşılmaz buldu. Tıpkı aynı yaşlarda kurları çekilen

Newton gibi, Heaviside de Londra'daki aile evine döndü, üst kattaki iç kararmış bir odaya kapandı ve kendisini özel çalışmalarına verdi. Üzerinde çalıştığı konu İskoç matematikçi James Clerk Maxwell'in bir süre önce yayımlanan *Elektrik ve Manyetizma Üzerine İnceleme* adlı enfes ama çetrefilli eseriydi:

Harika, daha da harika ve harikanın şahikası olduğunu, müthiş imkânlar sunan bir güç taşıdığını gördüm. Kitabın üstesinden gelmeye kararlıyım. Çok cahildim. Matematiksel analize dair hiç bilgim yoktu (okulda öğrendiğim cebir ve trigonometriyi unuttuğum); bu bakımdan canla başla çalışmalıyım. Olabildiğince çok şeyi anlama birkaç yılı buldu. Ardından Maxwell'i bir yana bıraktım ve kendi bildiğim yolu izledim. Ve çok daha çabuk ilerledim.

Heaviside'in ortaya koyduğu şey olağanüstüydü. Maxwell'in elektrikli ve manyetik alanların davranışını açıkladığı yirmi denklemi sadece dörde indirmişti. Bunlar belki de oldukça hak-sız biçimde "Maxwell denklemleri" olarak bilinir ve modern fiziğin köşe taşlarından biridir. Einstein bundan dolayı Maxwell'i Newton'dan sonraki en büyük fizikçi olarak nitelendirmiş olsa da, denklemleri anlaşılır kılan aslında Heaviside'in çalışmalarıydı.

Heaviside sonraki otuz yılının büyük bölümünü odasında kilitli olarak geçirdi ve dışarıya sadece tek başına uzun yürüyüşler için çıktı. Ailesi kapısının önüne yemek tepsipleri bırakırdı; ama çalışmaya derince daldığında günlerce sırf birkaç kâse sütle açlığa dayanırdı. Sağlığı daha da kötüye giderken, "sıcak ve soğuk hastalığı" olarak adlandırdığı bir maraza yakalandı; hipotermi korkusu onu birkaç battaniyeye sarınmaya ve başına bir çaydanlık örtüsü geçirmeye yöneltti. Odasının sıcaklığını o kadar yüksek tutuyordu ki, ziyaretçilerinin çoğu birkaç dakika yanın-

da kalınca baygınlık geçirmeye başlıyordu.

Bu eksantrik yanlarına karşın, çalışmaları hayranlık ve şaşkınlık uyandırmaya devam etti. Günümüzde 19. yüzyıl sonlarının en önemli üç matematiksel buluşundan biri sayılan yeni bir kalkülüs hesabı geliştirdi. Aynı telgraf hattından iletici gönderip alma ve bir elektromanyetik sinyalinin bozulmaksızın uzak bir mesafeye aktarma sorunlarını çözdü. ABD'de AT&T şirketinin 1904'te bunun patentini almasıyla, şehirlerarası telefon görüşmeleri gerçekleşti. Heaviside 1902'de *Encyclopaedia Britannica* için yazdığı bir maddede, dünya atmosferinde telsiz dalgalarının yerküre eğimini izlemesine olanak veren bir iletken katmanın varlığını öngördü. Sonunda 1923'te bulunan bu alana onun anısına Heaviside katmanı adı verildi.

Bu çığır açıcı başarılar Heaviside'a biraz pöhret getirmekle birlikte neredeyse hiç para kazandırmadı. Sonuçta daha da kabağuna çekildi; hatta 1891'de Kraliyet Derneği üyeliğine seçilmesi vesilesiyle düzenlenen törene katılmayı bile reddetti. Kırk yedi yaşına vardığı 1897'de nihayet aile ocagından ayrıldı ve Devon yöresindeki Newton Abbot'a taşındı. Kır yaşamını pek sevmeydi; "lağımcı diliyle konuşan ve bundan zevk alıyor görünen" çevresindeki "meraklı" komşulardan yakınıp oldu. Çok geçmeden sırf kutu süt ve bisküviyle beslenen huysuz bir münzevi olarak nam saldı. Tek rahatlama aracı yeni edindiği bisiklet sürme tutkusuydu. Ayak dayama yerleri gidonun altında duran bir bisiklet tasarlayıp yaptı; böylece kollarını kavuşturup geriye yaslanarak ve yön değiştirmek için bedeninin ağırlığını kullanarak bayır aşağı "uçuş"un keyfine vardı. Bu yüzden iki sefer hastanelik oldu; bu kazalardan biri, önüne çıkan tavuğa çarpmamaya çalışırken oldu.

Gut ve sarılık nedeniyle gittikçe rakatten düşen ve komşularınca dışlanan Heaviside, 1909'da kardeşi Charles'a daha yakın olmak için Torquay'daki küçük bir kulübeye taşınmaya karar

verdi. Charles'ın baldızı Mary Way kâhya olarak yanına yerleşti. Heaviside bundan "Torquay evliliği" diye söz etmekle birlikte, arada güvenli bir mesafe tutarak, sadece ne yeneceğini ya da evin sıcaklığını görüşmek üzere biraraya gelmeleri için ısrar etti. Sonraki yedi yıl boyunca buyurgan davranışları katlanılmaz hale geldi. Kulübeyi terk etmesine izin verilmeyen Mary'ye başkalarıyla konuşmasını bile yasaklayan bir dizi sözleşmeyi zorla imzalattı. Kendi evinde mahpus gibi yaşayan kadıncığızı sonunda katatoniye yakın bir haldeyken ailesi kurtardı.

Mary'nin ayrılışından sonra, Heaviside hızla çöküşe gitti. Arkadaşlarına ve aile mensuplarına yazdığı mektuplarına anlaşılmaz bir şekilde "W. O. R. M." ["Solucan" anlamı çıkan bir kısaltma] diye imza attı. Bütün mobilyalarını atıp yerlerine kocaman granit kayalar koydu ve kimonoyla yaşamaya başladı. Yıkılmayı ve evi silip süpürmeyi bıraktı; ama tırnaklarını kiraz pembesine kusursuzca boyamaya epeyce zaman ayırdı. Eskiden sırf diğer bilimcilere karşı sergilediği hırçınlığıyla, "gaz barbarları" olarak adlandırdığı yerel gazhane memurlarına ikide bir çıkmaya gider oldu. Yüksek meblağları bulan faturalarını ödemediği için, havagazı bağlantısı sıklıkla kesilmekteydi. Bir keresinde kendi başına bağlantıyı açmaya kalkışınca, ellerinde ve yüzünde ciddi yanıklar yaratan bir patlamaya yol açtı. 1925'te bir merdivenden düşerek öldü; kulübesinin duvarları ödenmemiş faturalarla kaplı olarak bulundu.

Özgün görüşlerinden dolayı 1912'de Nobel adaylarının son listesinde Einstein ve Max Planck'la birlikte yer bulmuş bir adam açısından üzücü bir sonuç bu. Heaviside'ın kendi fikirlerine sarsılmaz inancı, Newton ve Freud'la paylaştığı bir özellikti; ama dünyadan elini eteğini çekmesi mutlaktı. Son yıllarında ciddi ruhsal bozukluğa düştüğü söylenebilir. Bunun çalışmalarının niteliğine de zarar verip vermediğini kestirmek olanaksızdır; çünkü neolitik mobilya/pembe tırnaklar döneminin ürünü, yani

Elektromanyetik Teori adlı eserinin sonuç bölümünün el yazması metni ölümünden kısa bir süre sonra hırsızlarca çalındı. İleride ortaya çıkması da boş bir umuttur. Geçmişteki performansına bakılırsa, metnin yeni parlak kavrayışlarla dolu olması muhtemeldir. Arkadaşı ve fizikçi meslektaşı G. F. C. Searle'in vardığı sonuçla, Oliver Heaviside "hiçbir dönemde zihinsel özürlü olmasa da katıksız, tuhaf bir adamdı."

Lord Byron: Kadınlara Katlanamayan Kadın Düşkünü
 Bir Byron için delilik doğuştan gelen özellikti. Ailenin en çok tanıdığımız mensubu Byron 6. baronu George Gordon (1788-1824), geçmiş Norman istilasına kadar inen uzun bir serseri ve serkeş silsilesinin bir halkasıydı sadece. "Hinzır Lord" olarak bilinen büyük amcası William, ipe çekmenin en iyi yolu konusundaki bir münakaşadan sonra kuzenini öldürmüştü. Dedesi "Kötü Hava Jack" fırtınalarda denize yelken açmasıyla tanınan bir amiraldi; bu yetenek oğluna ve torununa da geçecekti. Byron'ın babası "Deli Jack" yakışıklı bir hovardaydı; Catherine Gordon'la paraya muhtaç olduğu için evlenmişti. Öldüğünde oğlu George dört yaşındaydı; ona borçlar ve cenaze masrafları dışında hiçbir şey bırakmadı. Genç aristokratın büyüyünce sakin ve dengeli bir yaşama kavuşma şansı zayıftı; soyunun geleneğini boşa çıkarmayarak bir biseksüel, enseste eğilimli bir şair ve romantizmin canlı timsali oldu.

Byron babasının ölümü üzerine annesinin lskoçya'ya dönmek zorunda kalmasıyla ilk yıllarını Aberdeen'de geçirdi. Henüz bir çocuktuk ve korkunç depresif ruhsal çalkantılar içindeki annesiyle ilişkisi mutluluk verici değildi. Dokuz yaşındayken geceleri yatağına gelip "bedeniyle oyunlar oynayan" dadısı tarafından baştan çıkarıldı. Pek de eğlenceli bulmadığı bu deneyim onu, "melankoli" duygularıyla doldurdu ve kadın daha sonraları onu dövdüğü gerekçesiyle kovuldu. Anlaşılır bir tavırla hayra-

nı olan Freud gibi, Byron da Napolyon'a takıntılı biri olarak büyüdü ve okuldaki sırasına onun bir büstünü koydu. Eğlenmek için kendisini okumaya vurdu; iddiasına göre, okuduğu roman sayısı on beş yaşına vardığında dört bin bulmuştu.

Byron'ın zorlu çocukluğuyla başa çıkma yolu Newton'un ya da Heaviside'in yalnızlığı seçişiyle belirgin bir tezat içindeydi. Bahırlama dünyaya atıldı; Cambridge'deki odasında bir ayı besleyerek, bir insan kafatasından burgonya şarabı içerek ve koro çocuklarıyla düşüp kalkarak üniversiteli arkadaşlarını şoka uğrattı. Mezun olduktan hemen sonra Türkiye'ye kadar varan uzun bir Avrupa turuna çıktı; arkadaşlarıyla birlikte şiirler yazdı, içki âlemleri yaptı, çok sayıda oğlanla ve kızla yattı.

Çocuk Harold'un Hac Yolculuğu'nun ilk iki kantosunun yayımlanması Byron'ın 1812'de ülkesine ünlü biri olarak dönmesini sağladı. Genç Leonardo'ya oldukça benzer bir tavırla, yeni yakaladığı şöhreti geliştirmek için buna yaraşır görünmeye özen gösterdi, her seferinde iki düzine sipariş verdiği ve sadece bir sefer giydiği beyaz keten pantolonlarda ısrar etti. Yüzlük desteler halinde sipariş verdiği ipek mendillerin her partisinin ederi olan dokuz İngiliz lirası o dönemde ortalama ev hizmetçisinin aldığı yıllık maaşa denkti.

İlk şiirleri, şimdi Byron tarzı dediğimiz yeni bir kahraman tipini yarattı: Huysuz, isyankâr, süslü, çokbilmiş, uçkuru gevşek, geçmişî sorunlu ve hayata bakışı alaycı. Byron buna uymak için elinden geleni yaptı; oysa pek boylu poslu değildi, yürürken belirgin biçimde aksayacak kadar yumru ayaklıydı ve sıklıkla açlık perhizlerine girmesini gerektirecek kadar kilo almaya eğilimliydi:

Bu dünyada özellikle korktuğum iki şey var ki, aynı ölçüde yatkın olduğuma inanmam için haklı sebebim bulunduğunu söyleyebilirim – şişmanlamak ve delirmek.

Buna rağmen Byron kadınların gözünde dayanılmaz ölçüde çekiciydi. Yayıncısı John Murray'ın arşivinde (aralarında en ünlüsü Leydi Caroline Lamb olmak üzere) yüzü aşkın kadının başından ve kasık bölgesinden keserek gönderdiği saç bukleleri yer alır. Byron bazen bunlara karşılık verirdi; ama daha sık başvurduğu yol Newfoundland türü köpeği Boatswain'den bir tutam tüy kesip göndermektir. Kadınlarla bütün gönül ilişkilerinin ardında saklı olarak yatan şey aslında onları pek sevmemesiydi. Şakacı birinin ifade ettiği gibi: "Kadınlarla cinsel ilişkiye girmek zorundaydı, çünkü onlarla iyi geçinmesi mümkün değildi." Tek istisna üvey kız kardeşi Augusta Leigh'di. Aralarındaki ilişkiden sonunda bir çocuk peyda oldu ve öyle anlaşıyor ki, Byron skandal riskini azaltmak amacıyla kısa bir süre sonra başka biriyle evlenmeye karar verdi.

Bu da feci bir sonuç getirdi. Byron asla gereğince açıklayamadığı sebeplerle, eski metresi Leydi Caroline Lamb'in oldukça kuralcı, matematiğe düşkün kuzeni Annabella Milbanke'e evlilik teklif etme yoluna gitti. Ona ilgisinin hiç dans etmemesinden kaynaklandığını ileri sürdü (Kendisi sakat ayaklarından dolayı dans edebilecek durumda değildi). İzdivacın yürümeyeceği başından belliydi. Byron kiliseye gidişte yol boyunca Arnavut ay-yaş şarkıları söyledi, nikâh sırasında eşini öpmekten kaçındı ve daha sonraları tören boyunca eski bir göz ağrısıyla fanteziler kurdugunu itiraf etti. Çift Durham yakınındaki Seaham Hall'da birkaç hafta balayı geçirdi. Kaldıkları evde buz gibi hava vardı ve Byron'ın sevgi gösterisine benzer tek edimi varır varmaz salon kanepesinde zıfaf gereğini üstünkörü yerine getirmesi oldu. Düğün pastası bile yenecek durumda değildi; bir ay önce yapıldığından bayatlamıştı. Balayından kısa bir süre sonra işleri daha da bozacak şekilde, evli çift Augusta'nın ziyaretine gitti. Orada kaldıkları dönemde Byron yeni karısına salonu yasakladı ve onunla yalnız Augusta'nın âdet dönemi başladığında aynı yatak-

ta uyudu. Bunu, gece kaldığı zaman dolu bir tabancayı başına dayayıp tehdit etmeyi de kapsayan başka aşağılamalar izledi. Kimseyi şaşırtmayan bir gelişmeyle, Annabella bir yıl sonra manevi eziyet gerekçesiyle onu terk etti. Aile içi şiddet, ensest ve oğlancılık söylentilerini ayyuka çıkaran sonraki mahkeme fash, Byron'ın sosyal itibarını yok etti ve hiç dönmemesine kara Avrupa'sında sürgün yaşamak zorunda bıraktı.

Ada Lovelace: Babasının Kızı

Bu bölümdeki yaşamları birbirine bağlayan kalıplardan biri çok azının çocuk sahibi olmasıdır. Leonardo ve Newton eşcinseldi; Heaviside bekâr öldü. Freud cinsel ilişkiden hoşlanmamakla birlikte altı çocuk yaptı; ama sadece en küçüğü Anna'ya gerçek anlamda bir yakınlık –kuşku uyandıracak kadar fazla yakınlık– gösterdi. Byron'nun nasıl babalık yapmış olabileceği üzerine fikir yürütmek ilginç olur. Aksiliklere rağmen, Annabella onun kızını, yani Lovelace kontesi Augusta Ada Byron King'i, genellikle bilinen adıyla Ada Lovelace'i (1815-1852) doğurdu. Ama Byron kızını sadece bir sefer kısa süre görebildi. Ondan sonra anne, kızını babasının hatırasından korumak için elinde gelen her şeyi yaptı.

Boşanmadan sonra Annabella despotça denetim delisi soğuk bir kadına dönüştü. Çocuğunu yetiştirme işini Ada'nın daha sonraları "üç gazap tanrıçası" olarak anacağı üç kadın görevliye bıraktı. Bunlar öğretmen oldukları kadar casustu: Düşünce ya da eylem özgürlüğü tanınmayan Ada "asla ve asla" şiir içermek üzere değişmez bir mantık, matematik ve bilim rejimiyle büyütüldü. Babasının bir portresini bile ancak yirmi yaşında görebildi.

Bu baskıcı ebeveyn rejimi ilginç biçimde ters tepti. Ada bir matematikçi olarak seçkin becerileriyle annesinin umutlarını boşa çıkarmadı; ama matematik problemlerine şiirsel bir hayal

gücünü uygulayarak babasının kızı olduğunu da kanıtladı. On üç yaşındayken bir uçan makine için Leonardovari hesaplamalara girişti. On yedi yaşına vardığında takattan düşürücü bir kıyamık nöbetini atlatmış ve migrenden çarpıcı kilo kaybına ve bir adamla kaçma girişimine kadar her çeşit ergenlik isyanını yaşamıştı. Girdiği sosyete de hem dansa düşkünlüğüyle, hem de zeki-ce konuşma becerisiyle sıvrıldı. Cebir üzerine hararetle konuşabilen az sayıdaki kadından biri olarak, kısa sürede dönemin en seçkin bilimcilerinin de yer aldığı bir hayran topluluğu edindi.

Hayranlarından biri olan matematikçi ve mühendis Charles Babbage o sırada "Diferans Motoru" projesine kaynak bulma çabası içindeydi. Yaklaşık 2,5 metre yüksekliğinde, 15 ton ağırlığında ve 25 bin parçalı bu mekanik hesap makinesiyle bütün finansal sistemin dayandığı ve aksaklıkları dillere dolanmış cetvel defterlerini devreden çıkarma peşindeydi. Bu tür cetvellerin güvenilmez sayılmasının sebebi "bilgisayar" olarak bilinen insanlarca hazırlanmasıydı (Bilgisayar kelimesi hesap yapan her türlü makine anlamında ilk kez ancak 1897'de, yani Babbage'ın ölümünde çeyrek yüzyıl sonra kullanıldı). Babbage tasarladığı Diferans Motoru'nu yapamadı, ama Ada'dan çok hoşlandı ve sonraki birkaç yıl boyunca daha da iddialı bir projeye dönük tasarımlarını onunla paylaştı. "Analiz Motoru" adını verdiği, daha büyük boyutlu ve buhar gücüyle çalışacak bu hesap makinesi Fransız ipek dokuma tezgâhlarını otomatikleştirmek üzere bir süre önce kullanılan delikli kartları uyarılama yoluyla programlanabilecekti.

Babbage bu işte Ada'nın parasının ve bağlantılarının yararlı olacağını görebilse de, makinenin potansiyelini tam olarak ne kadar anlayacağını kestiremedi. Ada sekiz yaşın altında üç çocuğu olan evli bir kadın olmasına karşın, İtalyan filozof Luigi Menzobrea tarafından yapılan motorun bir tarifnamesini çevirmeyi önerdi. Çalışmasından çok etkilenen Babbage ondan notlarını

istedi. Notlar orijinal metnin üç katı kadardı. İkisi birlikte yayımlanınca, anında çok satan kitaplar arasına girdi. Ne de olsa, kadınların anlaması beklenmeyen bir konuda Byron'ın kızı tarafından hazırlanmış bir eser söz konusuydu. Kitap, bilgi işlem tarihinde de kilit bir metindir. Ada tam da ilk bilgisayar programına, yani makinenin Bernoulli sayıları olarak bilinen karmaşık diziyi vermesini sağlayacak bir tasarımı ortaya koymakla yetinmedi. Hayal gücünü özgürce işleterek, gelecekte böyle bir motorun müzik bestelemeye ve grafikler oluşturmada kullanılabileceği, bilim, ticaret ve sanat için paha biçilmez bir araç olabileceği öngörüsünde bulundu. Günün birinde bilgisayar olarak anılacak şeyin müthiş potansiyelini Babbage'dan bile daha fazla gören kişi Ada Lovelace'ti. ABD Savunma Bakanlığı 1979'da onun anısına yazılım diline "Ada" adını verdi. Microsoft'un kendi ürünlerini onaylamak için kullandığı holografik etiketlerde de onun portresi yer alır.

Sonraki on yılda Babbage'ın bu motoru yapma girişimi yine sonuçsuz kaldı. Ada'nın başka öncelikleri vardı. Başarısıyla sosyal statüsü yükseldiğinden, Byron mirasına yaraşır görünmekle meşguldü. Yavaş gelişen bir kanserin ağrılarını dindirmek için sürekli afyon ruhu ya da haşış almaya başladığı dönemde, bir dizi yoğun ilişkiye dalması annesiyle ve kocasıyla arasının bozulmasına yol açtı. Dickens'la kısa süreli bir kaçamak yaşadı ve ardından gönlünü John Crosse'ye kaptırdı. Profesyonel bir kumarbaz olan bu sevgilisi ona bahisçileri alt etmeye yönelik bir matematiksel sistem geliştirme ilhamını verdi. Sistemin işe yarayıp yaramadığına ilişkin bir kayıt yoktur. Ama kızı Anne bahis merakını sürdürerek, günümüzde dünyanın neredeyse bütün saflık Arap atlarının geldiği söylenen Crabbet harasını kurdu. Ada otuz altı yaşında, yani Byron'la tam tamına aynı yaşta öldü ve annesinin onları ayırma yönündeki bütün çabalarına rağmen, babasının yanına gömüldü.

Ada'nın hikâyesi babasızlık senaryosunun ilginç bir varyasyonudur. Bilinçli olsun ya da olmasın, kısa ömründe babasının anısıyla bir tür uyumlu bağdaşım kurdu, hiç kuşkusuz annesinin bunu bastırmaya dönük isterik girişimlerinin de teşvikiyle. Bira-rada olmaları halinde baba-kız bağı nasıl gelişirdi, kim bilir? Byron'ın hayatı ve ilişkileri dile düşecek kadar karman çorman-da, ihanetle ve ithamla doluydu. Kızının hikâyesi bazen ölü bir babanın, özellikle timsalleşmiş biriye, yaşayan bir babadan daha yararlı olabileceğini hatırlatır bize.

Hans Christian Andersen: Marangoz Çırağı Masalcı

Hans Christian Andersen (1805-1875) babası Hans'ı on bir yaşındayken kaybetti, ama feleğin sillesini daha önce yemişti. Şimdiye kadar anlatılmış en popüler masallardan bazılarının yaratıcısı olan bu Danimarkalı hikâye anlatıcısı acıklı bir opera konusu olabilecek bir sefalet içinde büyüdü. Odense'nin fakir bir mahallesinde bir ayakkabı tamircisinin ve (muhtemelen Stalin'le tek ortak yanı olarak) bir çamaşırcı kadının oğlu olarak doğdu. Aile tek odalı bir evde yaşamaktaydı ve küçük Hans daha babasının ölümünden önce, ömür boyu bir terapiye uğacak kadar travmaya maruz kaldı. Çeşitli biyografi yazarları çocukken cinsel tacize uğramış olabileceğine işaret eder; nitekim büyük ölçüde otobiyografik nitelikteki ilk romanı *Tuluatçı*'da Federico adlı bir adam küçük bir oğlunu kandırıp bir mağaraya götürür. Andersen'in "Beni severdi, bana çörekler ve çiçekler verirdi, yanıgımı okşardı" diye aktardığı Fedder Carstens adındaki ilk öğretmenlerinden biri de onun okula başlamasının üzerinden bir yıl geçmeden esrarengiz biçimde kasabadan ayrılmıştı. Andersen yetişkinliğinde mahzen gibi yerlerden ciddi bir hoşnutsuzluk duyardı.

Ailede sıcak bir ortam vardı ama babası ninelerinin bir zamanlar zengin ve hatta belki kraliyet soyundan gelen bir aile ol-

duklarını ağzundan kaçırmasından beri bunu saplantı haline getirmişti. Küçük Hans'ın üzerinde derin iz bırakan bu olay, mahalledeki diğer çocuklardan farklı olma duygusunu körükledi. Babasının ölümüyle birlikte geçim için çalışmak zorunda kalması ona kederli bir deneyim yaşattı. Bir gün akıl hastanesinde çalışan ninesine yardımcı olurken, kapı çatlağından içerisine baktığı bir odada kendi kendine şarkı söyleyen çıplak bir kadın gördü. Onun farkına varan kadın öldüresiye bir öfkeyle kapıya doğru atıldı. Yemeğini aldığı kapı kapağını ardına kadar açarak dik bir bakış fırlattı ve dışarıya uzattığı eliyle giysilerini tırmaladı. Bir hademe sonunda yetişip onu kurtardığında, Andersen "korkudan yanı ölü halde" dehşetle çığlıklar atmaktaydı.

Bir kumaş imalathanesinde başından geçenler daha iç açıcı değildi. Görünüşü öylesine efemineydi ki, bir grup iş arkadaşı kız olup olmadığını anlamak için onu herkesin önünde pantolonunu aşağıya indirmeye zorladı. Daha sonra bir marangozun yanına çıraş olarak girdi; önceki olay hâlâ zihninde taze olduğu için, işteki ilk gününde mahzun bir yüzle kızarıp bozarak ve titreyerek öylece dikilip kalmaktan kendini alamadı. Sıkıntılı halini fark eden diğer çıraşların alayları üzerine sıvışıp kaçtı.

Andersen sevimsiz bir genç değildi. Ortalıkta yanı kapalı gözlerle dolaştığından, sakar, ahmak ve sürekli hülyalı bir hali vardı. İnsanlar sıklıkla annesine onun kör olup olmadığını sorardı. Yürüyüşü bile elinde olmaksızın komikti; bir çağdaşınca "neredeyse maymun gibi sekerek gitme" olarak tanımlanmıştı. Bu bedensel sakarlığı yüzünden ilk çocukluk günlerinden beri kendisini ayakta tutmuş olan tek düşünüy, bir aktör olma sevdasını bir türlü gerçekleştirilemedi. Ancak Kraliyet Tiyatrosu'nun yönetmenlerinden Jonas Collin, girdiği ses sınavından sonra ona acıdı ve okula dönüş için masraflarını karşılamayı önerdi. Böylece Collin'le ve ailesiyle kurduğu dostluk, Andersen'in yaşamı boyunca sürdürdüğü çok az ilişkiden biri oldu; ama okula dönüş

onun için bir felaket oldu. On yedi yaşında olmasına karşın, on bir ve on iki yaşındaki çocukların okuduğu en alt sınıfa alındı. Bütün bunlara ek olarak kazık gibi boyunun ve okuma güçlüğü nedeniyle, ona "toraman" adını takan müdürün sadistçe satışmalarının kolay bir hedefi haline geldi.

Andersen okuldan çıktığında eskisinden daha beter haldeydi. Strese bağlı diş ağrılarından çektiği azapla ve mastürbasyon alışkanlığının sonunda penisinin kopmasına ya da delirmesine yol açacağı kanısıyla derin bir nevroz içindeydi. Açık alanlarda dolaşmaktan, tekneyle denize açılmaktan, diri olarak yakılma ya da gömülme kuruntusundan ve (çocukken akıl hastanesinde başından geçen olayın bir sonucu olarak) bir kadını çıplak görmekten dehşete düşer hale geldi. Siska ve çukurumsu göğsünden o kadar rahatsızdı ki, gömleğinin içine gazeteler tıkıştırarak göğsünü kabartma yoluna gitti.

Aşk yaşamı aynı ölçüde çoraktı. Genellikle eşcinsel eğilimli tutkunlukları hiç karşılık görmedi. Edebiyat alanındaki şöhretinin büyümesiyle birlikte, birçok yeri gezmeye başladı, Mendelssohn ve Dickens'la dostluklar kurdu, Balzac, Victor Hugo, Alexandre Dumas ve Heinrich Heine'yle tanıştı. Ama Heaviside'a oldukça benzer biçimde, Andersen'in tavrında insanları kızdıran bir taraf vardı. Aynı anda hem kibirli, hem de sokulgan olma gibi bir özelliğe sahipti. Kahramanı Dickens'a 1857'de konuk olduktan sonra, ev sahibi misafir odasındaki yatağın yukarısına şu sözlerin yazılı olduğu bir kart astı: "Hans Andersen'in bu odada uyuduğu beş hafta aileye ÇAĞLAR gibi geldi." Birçok kimse Uriah Heep karakterinin Andersen üzerine kurulduğu kanısındadır. Bir keresinde Andersen dönemin diğer büyük masal ustası Jacob Grimm'i önceden haber vermeksizin ziyarete gitti. Maalesef Grimm adını hiç duymamıştı ve ona kapıyı gösterdi.

Andersen'in Avrupa'yı dolaşarak zengin ve ünlü kişilerle görüşmesi ülkesinde pek olumlu karşılanmadı; Kopenhag caddele-

rinde çoğu kez şöyle bağırışlarla ona laf atılırdı: “Bakın! Yurtdışında çok meşhur olan orangutanımız geçiyor!” En yakın dostları olan Collin ailesinin fertleri bile ondan “fiyakacı” diye söz ederdi. Danimarka’da hakkında o kadar çok fıkra anlatılan başka bir adam olmadığı söylenirdi.

Zengin ama yalnız olduğu son yıllarında, Andersen kızlara sırf kendisiyle konuşmaları için para ödemek üzere genelevlere gitme alışkanlığını edindi. Newton ve Heaviside gibi, müzmin bekâr olarak öldü; ama talihsizlik mezarında da peşini bırakmadı. Çocukluğundan beri nafile bir aşkla sevdiği adam, yani Jonas Collin’in evli oğlu Edvard (karısıyla birlikte) yazarın vasiyeti uyarınca yanına gömüldü; ama aile daha sonra fikrini değiştirdi ve onları başka mezarlara naklederek, Andersen’i aşağı yukarı yaşamında olduğu gibi sonsuzlukla bir başına bıraktı.

Danimarka’da Andersen’in “yetişkin” oyunları ve romanları hâlâ okunur; ama onu uluslararası düzeyde üne kavuşturan masallandır. Tam 150 dile çevrilerek, sayısız uyarlamalara ilham veren ve hâlâ her yıl milyonlarca satılan bu masallar gerçek anlamda evrensel hikâyelerdir. “Küçük Denizkızı” ya da “Çirkin Ördek Yavrusu” masallarında Andersen’i –aşkı karşılıksız kalan sakar aykırı tipi– görmemek olanaksızdır. Belki de çocukluğundaki mutsuzluk kişisel yaşamında asla gereğince “büyüme-yi” başaramamasını getirdiği için, en güzel ve en etkileyici eserleri hep çocuklara dönüktü.

Salvador Dali: Annesinin Portresine Tüküren Ressam

Bu bölümde ele aldığımız yaşamların çoğunda, babanın ölümü ya da yokluğu bilinçaltı bir seviyede yaşam düzenini şekillendirir. Salvador Dali (1904-1989) örneğinde ise bu durum göze batacak kadar bilinçliydi. Dali, saygın bir avukat ve katı bir disiplin meraklısı olan babasını inadına kızdırıp cezalandırmaya yöneldi. Sekiz yaşına kadar kasıtlı olarak yatağını ıslattı ve evin her

tarafına dışkılایarak, 6m6r boyu s6recek bir pislik saplanması edildi. Aslında gayet d6zg6n yazabilmesine karşın, babasını daha da kudurtmak i6in, okunmaz bir el yazısı geliştirdi aslında gayet d6zg6n yazabilmesine karşın. Yine okulda sırf babasını kızdırmak i6in, hi6bir şey bilmiyormuş numarası yaptı.

Y6ce g6n6ll6 yorum bunun bir t6r ilgi 6ekme arayışı olduğudur. Dall'nin doğum koşulları olağandışıydı. Anne babası aynen onun gibi Salvador adını taşıyan ilk oğullarını tam dokuz ay on g6n 6nce yitirmişlerdi. Hen6z iki yaşındayken 6len bu 6ocuğun yarattığı travmayı hi6bir zaman tam atlatamadılar. S6rekli kayıp "d6hi"den s6z ediyor, onun bir fotoğrafını yataklarının başucunda asılı tutuyor ve "yeni" Salvador'u d6zenli mezar ziyaretine g6t6r6yorlardı. Bir şekilde ağabeyinin d6nyaya d6nm6ř hali olduğu hissettirilen k66uk Dall i6in 6ok rahatsız edici bir durumdu bu.

Alışılmamış 6l6de korkak bir 6ocuk olarak b6y6d6; kendisine dokunulunca veya bir 6ekinge ya da (Andersen'de olduğu gibi) bir 6ıplak kadın v6cudu g6r6nce isteri n6betlerine tutuluyordu (Babasının onu korkutmak i6in piyanonun 6st6nde z6hrevi hastalıklarla ilgili resimli bir 6p ders kitabı bulundurması durumunu daha da zorlaştırıyordu). Ama bu b6l6mde anlatılan kişi-lerin hepsinde g6r6ld6ėu gibi, kendisine abartılı bir 6nem yakıştırarak, aynen Freud ve Byron gibi b6y6k bir kahraman olma d6ř6 kuruyordu:

Altı yaşındayken bir aşçı olmak istiyordum. Yedi yaşındayken Napolyon olmak istiyordum. Hırsım o zamandan beri s6rekli olarak artmakta.

Dall'nin y6ksek 6zg6veni ergenlik 6ağında hız kazandı. Ama kasıtlı olmakla birlikte olağan6st6 yetenekliyd6; 6ağdaşlarından 6ok azının boy 6l6ř6ebileceği klasik bir incelikle resim yapabil-

me becerisine sahipti. Annesi, oğlunun henüz bir çocukken yaptığı çizimlere ilişkin görüşünü şöyle ifade ediyordu: "Bir kuğu çizeceğini söylediğinde, bir kuğu çiziyor ve bir ördek yapacağını söylediğinde, bir ördek görüyorsunuz." Madrid'deki Kraliyet Akademisi'nde sözlü bir sınava girmeyi reddederek kendisini attı. Tavrına ilişkin açıklaması şuydu:

Çok özür dilerim, ama bu üç profesörden çok daha zekiyim ve dolayısıyla onlar tarafından sınava çekilmeyi reddediyorum. Bu konuyu çok daha iyi biliyorum.

Babasıyla her zaman gergin olan ilişkisi, on yedi yaşındayken annesini kaybetmesiyle daha da bozuldu. Dali onun ölümünü "hayatımda yedigim en büyük darbe" olarak nitelendirecekti. Sekiz yıl sonra, yani 1929'da "Kutsal Yürek" adlı ilk gerçeküstücü resimlerinin birinden babasının haberdar olmasıyla çatışma doruk noktasına vardı. Resimde kabataslak çizilmiş İsa görüntüsünün üzerinde şu sözler vardı: *Bazen Annemin Portresine Zevkle Tükünürüm*. Babası ondan kamuoyuna pişmanlığını bildirmesini istedi. Buna yanaşmayan Dali'yi yaka paça aile evinden dışarıya attı ve bir daha gelmemesini söyledi (Gerçi Dali'nin iddiasına bakılırsa, kısa bir süre sonra sperm dolu bir kaputla eve döndü ve kaputu babasına uzatarak, "Al şunu. Artık sana hiçbir borcum yok!").

Dali için 1929 başka sebeplerle de bir dönüm noktası oldu. O yıl gerçeküstücülere katıldı ve Luis Buñuel'le birlikte ilk ve en iyi gerçeküstücü film *Bir Endülüslü Köpeği*'ni çekti. Filmdeki en sarıncı görüntüler—usturayla yanılan bir gözyuvarı, piyano üstündeki ölü çekler—dosdoğru Dali'nin mümbit rüyalarından fırlayıp çıkmış şeylerdi. Dali yine 1929'da daha çok Gala adıyla tanınan Elena Diakonova'yla ilk kez karşılaştı. Aşırı erkek delisi bu Rus kadın onun ilham perisi, ticari menajeri ve başta gelen işkence-

cisi olacaktı. O sırada yazar Paul Eluard'la evli olmasına karşın, Dali hemen onu baştan çıkarmaya koyuldu. Balık zambından ve inek gübresinden hazırladığı kötü kokulu bir macunu, bir koç gibi kokmasını sağlamak için üstüne sıvadı. Ardından koltukaltılarını tıraş etti ve turuncu bir sardunya çiçeğini kulakının arkasına tikiştirdi. Strateji işe yaradı: İkili Gala'nın öldüğü 1982'ye kadar bir çift olarak kaldı.

İlişki muhtemelen hiçbir zaman tamamına ermedi – en azından alışılmış tarzda. Dali (tıpkı Andersen gibi) mastürbasyon müptelasıydı ve seks düşkünü Gala'yı başka erkeklere sunmak çok daha tercih ettiği bir şeydi. (Bu âdetin geçmişi, karnısının soyunmasını dostlarına gizlice seyrettiren kadim Lidya kralı Candaules'e kadar iner). Bunun karşılığında Gala ortak yaşamlarının pratik yanlarına göz kulak oldu; çünkü Dali bir taksi parasını bile ödemekten acizdi.

Dali 1936'ya varıldığında *Time* dergisinin kapağında bile yer alacak kadar bir uluslararası sensasyondur. Şöhret onu sadece daha da saçma gösteriler sahnelemeye yöneltti. 1936'da Noel vesilesiyle Harpo Marx'a hediye olarak dikenli telleri olan bir arp gönderdi (Harpo, kendisini bandajlı parmaklarla gösteren bir fotoğrafla karşılık verdi). Bir konferans vermek üzere gittiği Londra'da, gövde kısmına plastik eller takılmış eksiksiz bir dalgalı elbisesi giydi ve başına üstünde bir Mercedes radyatör kapağı bulunan bir miğfer geçirdi. Kemerinde mücevherli bir hançer, bir elinde iki beyaz Rus kurt köpeğinin bağlı olduğu bir tasma, diğer elinde ise bir isteka vardı. Görünüşü fantastikti, ama bu tertibat az daha canını alacaktı. Dali miğferin içinde nefes alamayacağını hesaba katmamıştı. Konuşmaya başlamasından kısa bir süre sonra oksijen tükenmeye yüz tuttu. Dinleyiciler boğulmakta olduğunun farkında değildi ve Gala da kahve içmek dışında bir yerdeydi. Dali yere çöktü ve arkadaşlarının çekiçle cıvataları sökmeye çalışması işe yaramadı. Sonunda, ölmenin eşiğin-

deki Dalı'yi kurtaracak İngiliz anahtarlı bir işçi bulundu.

Dalı'nın bu soytarıca yanı diğer gerçeküstücülerini kızdırdı ve savaşa doğru gidilen bir ortamda, çocuksu fantezileri çekiciliğini çabucak yitirdi: "Şıklıkla Hitler'i bir kadın olarak düşlendim. Beyazın ötesinde beyazmış gibi hayal ettiğim teni beni mest edendi." Dalı 1939'da Franco'ya desteğini ilan edince diğer gerçeküstücüler tarafından dışlandı. Tepkisi kendisine özgüydü: "Gerçeküstücüler ile benim aramda tek bir fark var. Ben kendi başına bir gerçeküstücüyüm."

Meslektaşlarını kızdıran diğer şey onun (daha doğrusu Gala'nın) para kazanma becerisiydi. André Breton çoktan ona "Avida Dollars" ("Dolar isterim" anlamına gelen bir anagram) adını takmıştı ve bizzat Dalı "katıksız, dikey, mistik, gotik para sevgisi"ni itiraf etti. Sonraki yirmi yılda önemli bir şöhrete kavuşan ilk ve en büyük ressam oldu; artık New York'ta oturuyor, Walt Disney ve Hitchcock'la birlikte çalışıyor, Chupa Chups lollipop ambalajı tasarlıyor ve TV reklamlarına sunucu olarak çıkıyordu. Hatta kendisine mahsus ticari mal çeşitleri yarattı: Aynalı yapay tırnaklar; vücuda uyacak şekilde kalıba dökülebilir bakalit mobilyalar; yürüme zevkini arttırmak üzere yaylar takılmış ayakkabılar; kadınları daha çekici kılacak anatomik varkalı giysiler. Pervasız bir tavırla boş resim kâğıdı tabakalarına tanesi 10 dolardan imza da attı (Dolaşımda hâlâ 50 bin kadar böyle resim olabilir). Dalı düşlediği evrensel popülerliğe 1960'ların ortalarına doğru kavuştu: Artık dünya en tanınan insanlardan biriydi ve babasının onu bir tarım uzmanı yapma yönündeki mütevazı emeline aklın alabileceği kadar uzaktı:

Her sabah uyandığımda, üstün bir keyif duyarım, Salvador Dalı olma keyfini; şu Salvador Dalı bugün ne tür harika bir şey yapacak, diye sorarım hayretle kendime.

Mike Wallace'ın "60 Dakika" programı için kendisiyle 1958'de yaptığı röportajda şunu duyurdu: "Dali ölümsüzdür ve ölmeyecektir." Böyle daha birçok saçma sapan beyanı art arda sıralamasına karşın, ilginç bir röportajdır bu. Asıl önemli olan ise söylediği şeylerden ziyade kendisinden hep üçüncü şahıs olarak söz etmesidir. Sözgelimi, "bizatihi Dali"nin en büyük sanat eseri olduğunu iddia ettiğinde şaka falan yapmaz. Burma bıyık, dik dik bakan gözler, pelerin ve baston, "r" harflerini dramatik yuvarlatış: Dali'nin bütün hayatı bir gösteriye dönüşmüştür.

Mesih palayrası uzun sürmedi: Dali'nin son yılları trajik geçti. Sonunda klinik bir depresyon sersemi olup çıktı, Parkinson hastalığına yakalandı ve Gala tarafından yüzüstü bırakıldı. Gala için restore edip donattığı şatosunda onu ziyaret etmesi, yazılı başvuru şartına bağlandı. Gala'nın ölümüyle yatağa düşen Dali 1984'te hemsireyi çağırmak için kullandığı düğmede kısa devre yaptırarak yatağını ateşe vermeyi becerdi. Zamanla yemekten, konuşmaktan ve resim yapmaktan tamamen kesildi ve sonunda seksen dört yaşında kalp yetmezliğinden öldü. Doğduğu yere çok yakın olan Figueres'te kendi yaptırdığı Teatre-Museu'nun (Tiyatro-Müze) mahzeninde gömülüdür.

Dali birçok bakımdan ocağını gerçek anlamda hiç terk etmiş sayılmazdı gerçi. Yarattığı "Dali" kişiliğinin taşkınlığına rağmen, çocukluk düzenine sıkı sıkıya bağlı kaldı: Kimliğini kabul ettirme, babasının gözüne girme yönündeki aşırı istek. Sanatının bütün Freudyen vitrin dekoruna karşın, Dali gerçek anlamda bir ressam ya da bir insan benliği kazanamadı. İçgörü bulmak istiyorsanız, yöneleceğiniz bir ressam değildir. İşin ilginç tarafı (sıklıkla gerçek "baba"sı olarak nitelendirdiği) Freud'la 1938'de Londra'da bir sefer görüştü. Seksen iki yaşındaki psikolog onu resim yaparken izledi. "Şu oğlan fanatik gibi görünüyor" diye belirtti bir meslektaşına. Dali haliyle bundan hoşlandı: İnsanların kendisi hakkında ne söylediğine aldırmazdı; kendisinden söz

etmeleri yeterliydi onun için.

Freud'un iltifat etme niyetinde olmadığına emin olabiliriz. Bir psikolojik kategori olarak fanatik teriminin en iyi tanımını Aldous Huxley verir: "Gizli bir kuşkuyu fazlasıyla telafi eden bir insan." Bu tanım Dall'ye, yani ölü adasının gölgesinden asla kaçamayan küçük çocuğa kusursuzca uyar; ama Leonardo, Andersen, Ada Lovelace ve hatta Freud için de aynı ölçüde geçerli sayılabilir. Başarma yönündeki amansız dürtü, üne kavuşma ihtiyacı, duygusal içe kapanma ve cinsel takıntılar – bunların hepsinde bulunduğu doğrudur. Peki, bu insanların ortak gizli kuşkusu neydi? Besbelli ki, özel koşullara uyarlanma söz konusu olsa da, her biri kişiliğinin oluştuğu yıllara damgasını vuran kızgın, kayıp ya da yetersiz babayı memnun edecek kadar iyi olduğundan kuşkuluydu. Büyük paradokslardan biri olsa bile, telafi yönündeki bu aşırı davranışlar olmasaydı *Mona Lisa*'nın, psikanalizin, uzay yolculuğunun ya da okuduğunuz bu sözcüklerin yazılmasını sağlayan makinenin olmadığı bir dünyada yaşıyor olabilirdik.

Gamsızlar

Ben de kendi çağında filozof olmak için uğraştım; ama nasıl oldu bilmem, neşe her zaman araya girip işi bozdu.

..... OLIVER EDWARDS, *Boswell's Life of Samuel Johnson* (1791) ...

Epikür: Böbrek Taşlarından Muzdarip Filozof

Tarih şaşırtıcı biçimde neçeli insanların çok az olduğunu bildirir. Özellikle filozoflar neredeyse komedyenler kadar bedbaht olmalarıyla tanınırlar, ama Epikür (İÖ 341-270) bunlardan biri değildir. Onun kötü şöhreti çok farklı nûdendir; bu durum, deb-debeli yaşamın ve duyumsal hazın başrahibi, hovardaların ve oburların filozofu olarak tanınmasından geliyordu.

Oysa hiç de öyle değildi. Epikür cümbüşlere ve şöenlere düş-künlük şöyle dursun, arpa ekmeği ve meyveyle beslenen, peyniri sadece şenlik günlerinde özel bir ikram olarak yiyen biriydi. Kendisi uzak durduğu gibi, öğrencilerini de cinsel ilişkiden caydırırdı; öğrencilerinin günde bir kadehten fazla şarap içmesine izin verilmezdi.

Ama Epikür'ün talihsizliği Yunan felsefesinin son derece çekışmeli altın çağında yaşamasıydı. Platon'un kurduğu Akademi'yle ve Stoacıların sundurmasıyla (*stoa*) karşı karşıya geldi. Her ikisi de açık sözlü ve örgütlü hasımlardı. Ona attıkları çamur iki bin yılı aşkın bir süre boyunca üstüne yapışıp kaldı.

Epikür Atinalı bir ailenin çocuğu olarak doğdu, ama Anadolu'nun batı kıyılarından bir buçuk kilometre kadar açıktaki Samos (Sisam) adasında büyüdü. Otuz beş yaşında döndüğü Ati-

na'da geniş bahçeli bir ev alıp bir okul kurdu. Öğrencilerini de yanında getirmişti. Herkesin önünde sıkça tartışmaya tutuşan Akademikilerin ve Stoacıların aksine, Epikürcüler kendi işlerine kapanık kaldılar. Okulun giriş kemerinin yukarısında şu çekici sözler yazılıydı: "Yabancı, burada kalmakla iyi edersin; burada en yüce yaratımız huzurdur." Söylentilerin nasıl ortaya çıktığını herhalde anlıyorsunuz.

Aslında, Epikürcü haz tanımı oldukça kesindir. Basbayağı "bedende acının ve ruhta sıkıntının yokluğu", yani *ataraksia* [huzur] anlamına gelir. Bu dinginlik haline "ölçülü akıl yürütme" yoluyla varılacağı öngörülür; bunun "aralıksız içki âlemi ve eğlence", "şehvet", "balık ve diğer lezzetli yiyecekleri yeme" yoluyla olmayacağı çok kesin bir dille belirtilir.

Epikür'ün "iyi yaşam" anlayışı beklenen şey de demek değildi. "Akıllıca, onurluca ve adilce yaşamaksızın hoş bir hayat sürmek olanaksızdır ve de hoş bir hayat sürmeksizin akıllıca, onurluca ve adilce yaşamak olanaksızdır" diye yazar. Ona göre, saygın davranış saygın bir yaşam düzeyine bağlıdır. Temel ihtiyaçların ne olduğu sorulduğunda, çoğumuz yiyecek, su, ısınma ve barınma diye sıralarız; oysa Epikür birkaç şeyde daha ısrar eder: Özgürlük, düşünce ve dostluk. "Huzurlu bir yaşama katkıda bulunan bütün şeyler içinde, hiçbirisi dostluktan daha önemli, daha verimli değildir" diye ekler. Yiyeceğin ve şarabın hoş gitmesi esas olarak muhabbete katkıda bulunmasından kaynaklanır. "Bir arkadaş olmadan yemek ya da içmek aslana ya da kurda yaraşır bir yaşamdır."

Dostlarla birlikte iyi bir yemek için, onsuz pekâlâ rahat edeceğiniz bir şey ("balık ve diğer lezzetli yiyecekler" dışında) korkudur. "Ottan bir döşekte korkusuzca yatmak, altın bir sedinde zengin bir sofranın başındayken dertlerle dolu olmaktan daha iyidir." Alman filozof Friedrich Nietzsche şu saptamada bulunur: "Bilgelik Epikür'den bu yana bir adım ileriye gitmemiş, ter-

sine çoğu kez binlerce adım geriye gitmiştir." Bu geri adımlardan biri Epikür'ün ana fikrini unutmaktır: Acıdan kurtulmanın yolu korkudan arınmaktır – kaybetme korkusu, açığa çıkma korkusu ve en kötüsü de ölüm korkusu. Epikür sonuncusunu öbür dünya fikrini –ve beraberinde ebedi ceza korkusunu– hepten bir kenara atarak çözdü. İnsan dünyadan göçünce artık yoktur. Önemli olan bu dünyada ve yaşanan anda sakin ve halinden memnun bir yaşam sürmektir. İdeal durum bir ağacın altında oturup dostlarla felsefe konuşmaktır. Ama Epikür'ün "felsefe"yle kast ettiği şey de farklıydı. "Bir filozofun ağzından çıkan anlamsız sözler hiçbir acıyı iyileştirmez" der.

Neşe saçan bu iyilikseverlik Epikür'ü büyük Yunan filozofları içinde en makul ve en çekici olanlardan biri kılar. Ama onu aynı kulan çok daha fazla şey vardır. Köleler ve kadınlar için eşit hakları savunan ve herkese parasız eğitimi öneren ilk kişiydi. Ancak gözlemle sınanabilecek şeylere inanmamız gerektiğini öğretmekle, bilimsel yöntemin köşe taşıı döşedi; ayrıca atom fiziğinin kurucularından biriydi. Hayatı trajik olmaktan çok komik bulmasından dolayı "gülen filozof" olarak bilinen Abdera'lı Demokritos (İÖ 460-370) dünyanın "atom"lardan, yani bölünemeyecek kadar küçük madde birimlerinden oluştuğunu sezmişti; ama Epikür bu sezgiyi daha da ileriye götürdü: "Dünyadaki olaylar sonuçta boş uzayda dolanan atomların devinimlerine ve etkileşimlerine dayanır." Böyle bir yaklaşım düzenleyici bir aklin yokluğunu ima etmekteydi – bütün tanrılar bizler gibi atomlardan oluşmuş varlıklardı. Bu fikirler –doğanın temelindeki rastlantısallık ve planlı bir tasarımın yokluğu– hem kuantum mekaniğinin, hem de doğal ayıklanmanın habercisi sayılır. Dahası, Epikür'ün "Zararı asgariye indirirsen, mutluluğu azamiye çıkarırın" özdeyişi "Sana nasıl davranılmasını istiyorsan, başkalarına öyle davran" şeklindeki altın kuralın ilk Yunan versiyonudur. "Mutluluk arayışı" ibaresinin yer aldığı ABD Anayasa-

sı'nın hazırlayıcılarından Thomas Jefferson ve doktora diplomasını Epikür üzerine bir incelemeyle alan Karl Marx gibi çok değişik düşünürlere ilham kaynağı olmuştur. Hümanist akım da ona sahip çıkar. Birçok Romalı öğrencinin mezar taşında yer alan Latince *Non fui, fui, non sum, non curo* ("Yoktum, varım, olmayacağım, umurumda değil") hümanistlerin cenaze törenlerinde sıklıkla kullanılır. Epikür'ün felsefesi diğer Batılı filozoflarla karşılaştırıldığında Budizm'e daha yakındır. "Bir adamı mutlu etmek istiyorsan, onu daha zenginleştirmek yerine arzularından arındır" ve "Özgür yaşam insana çok fazla malvarlığı kazandırmaz, çünkü guruhlara ya da hükümdarlara uşaklık etmeden buna varmak kolay değildir" gibi düsturlar, Epikür'ün yüz yılı aşkın bir süre önce ölen Gautama Buda'nın (İÖ yaklaşık 563-483) öğretilerinden belki de haberdar olduğunu düşündürür. Epikür'ün insan yaşamına ve acılarına dönük aynı yakın gözlemlerden aynı sonuçlara varmış olması da aynı ölçüde mümkündür.

Kişi olarak Epikür hakkında fazla bilgimiz yok. Sebebi belki de "gözden ırak yaşam"ı savunmasıdır: Dost çevresi içinde kalmak, evlenmemek ve diğer filozofların can atığı gibi ilgi odağı olmaktan kaçınmak. Ama hasımları bile onu insanca ve dost canlısı mizacından dolayı överdi. Yazdığı 300 kadar kitap günümüze ancak başka yazarların eserlerindeki alıntılar olarak ulaşmıştır. Elimizde sadece üç mektubu vardır. Bunlardan biri böbrek taşı yüzünden ölüm döşeginde acıyla kıvrılırken arkadaşı ve öğrencisi Idomeneos'a yazdığı mektuptur:

Sana bu mektubu aynı zamanda hayatımın son gününe denk gelen mutlu bir günde yazıyorum. Sancılı bir idrar güçlüğünün ve ayrıca ishalin öylesine ağır bir saldırısına uğradım ki, hiçbir şey çektiğim acıların şiddetini arttıramaz. Ama geçmişte daldığım bütün derin felsefi düşünceleri hatırladıkça

zihnimi saran neçe bu ızdırapların hepsini dengeliyor. Ve de senden Metrodoros'un çocuklarına bakmanı rica ediyorum, tabii bu genç adamın bana ve felsefeye gösterdiği bağlılığa yarayacak bir tarzda.

Bu cesaret, mizah ve diğerkâmlık bileşimi gerçek Epikürcülük-rür. Haksız karalamaları savuşturarak klasik dünyada Stoacılık-la birlikte yaklaşık 800 yıl boyunca, Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul ettiği İS 312'ye kadar en yaygın inanç sistemi olarak kaldı. Kilisenin bu akımı niçin bastır-dığını, Epikür'ün *Tetrapharmakon* ("Dört Derman") olarak bilinen şu mantrasından anlayabilirsiniz:

Tanrı'dan korkma,
Ölümden tasalanma;
İyi olanı elde etmek kolaydır,
Korkunç olana katlanmak kolaydır.

Batı dünyasında bu kadar yalın ve yararlı bir şey neredeyse 2.000 yıl önce ortaya kondu: Bir tür Dört Kolay Derste Negeli Olma Yolu.

Benjamin Franklin: On Parmağında On Marifet

Vejetaryenlik, kardeşçe sevgi ve böbrek taşları "asla ABD başka-nı olmamış tek ABD başkanı" Benjamin Franklin'in (1706-1790) hareketli yaşamında da önemli yer tutar.

Amerika'nın bütün Kurucu Babaları arasında, yeni koloni-nin heyecanını, enerjisini ve özgünlüğünü en iyi temsil eden odur. Boston'da İngiliz Püriten bir ailenin on yedi çocuğunun on beşincisi ve kendisi de en küçük oğul olan bir babanın en küçük oğlu olarak doğdu. Babası Josiah, Northampton'dan 1683'te göç etmiş bir mum ustasıydı. Aile zengin olmadığı için, Ben on

yaşında okuldan ayrıldı. On iki yaşına vardığında, ağabeyi James'in yanında bir matbaa çırağı olarak çalışmaya başladı.

James 1721'de Amerikan kolonilerinin ilk bağımsız gazetesi *New-England Courant*'ı kurmuştu. Ertesi yıl gazetede Bayan Silence Dogood adında orta yaşlı bir dul tarafından yazıldığı ileri sürülen bir dizi mektup çıktı. Mektuplar küçük bir sansasyon yarattı; kentteki Püriten çevreyi rahatsız etmeye yönelik ince bir siyasal hiciv içermelerinin yanında, Bayan Dogood karakterinin çok inandırıcı olması bazı beyleri ona evlilik teklifleri yazmaya yöneltti. James mektupların aslında küçük kardeşinin marifeti olduğunu öğrenince küplere bindi. Ama ilk edebi başarısının heyecanıyla dolu olan ve James'in çıkışmalarından usanan on altı yaşındaki Ben, akla gelmeyecek bir şey yaparak tepki verdi: İhten ayrılarak önce New York'a ve ardından Philadelphia'ya kaçtı; orada başka bir matbaada iş buldu.

Muziplik, cesaret ve tiranlığa kafa tutma Ben Franklin'in yaşamında en uç ifadesini Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde bulan ayırıcı özelliklerdi. "Uçan kadın"larla düşüp kalktığı, Thames Nehri'nde yüzerek İngilizleri hayran bıraktığı ve dizgi işini öğrendiği iki yıllık Londra macerasından sonra, Philadelphia'ya dönerek kendi matbaasını açtı. Kafa dengi esnaf arkadaşlarıyla beraber bir dernek kurdu; İspanyolca "birleşik" kelimesinden gelişigüzel bir türetmeyle Junto adı verilen derneğin yenilikçi düşünce biçimi kentte devrimci bir hava yarattı.

Philadelphia zaten ilginç bir yerdi. Adı Yunancada "kardeşçe sevgi" anlamına gelen kent, Boston gibi çoğu Püriten yerleşim bölgesinin aksine dinsel hoşgörüye sahipti. Kentte bütün Protestan mezhepler –Hermhuter'ler, Lutherciler, Quaker'lar, Kalvençiler– temsil edildiği gibi, bir de Yahudi cemaati vardı. Franklin her zaman dindar biri olmakla birlikte, bağnaz bir mezhepçi değildi. Bütün inançların yan yana yaşaması fikrini benimsemişti. Katı Püriten ebeveynlerine görüşlerinin gerekçesini anlattığı bir

mektupta bunu şöyle açıklamaktaydı: "Kuralcılığın erdemden üstün sayıldığı durumlarda hayati dinin her zaman zarar gördüğü kanısındayım. Ve de Kutsal Kitap mahşer gününde neler düşündüğümüze göre değil, neler yaptığımıza göre sorgulanacağımız teminatını veriyor bana."

Franklin işlerinin gelişmesiyle birlikte, şaşılacak kadar çok uğraşa girme olanağını buldu. Otuz yaşına vardığı 1737'de kenttin posta müdürlüğüne atandı ve kısa sürede posta idaresinde bir dönüşümü sağladı. Junto'daki meslektaşlarıyla birlikte, Amerika'nın ilk halk kütüphanesinin finansmanına yardımcı oldu, ilk sivil itfaiyenin ve yangın sigortası planının kurulmasına öncülük etti, ilk halk hastanesini açtı, kentin sokak aydınlatmasını daha iyi duruma getirdi, kaldırımlar yaptırdı, bir polis gücü oluşturdu ve Pennsylvania Üniversitesi'ni kurdu. Bazı tarihçiler, günümüzde Amerikan kentlerinin bir özelliği olmaya devam eden iş dünyası, hayır kurumları ve sivil kurumlar arasındaki yakın işbirliğinin bir Franklin icadı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu, kesinlikle icat ettiği tek şey değildir. Henüz on bir yaşındayken daha hızlı yüzmek için bir çift tahta el paleti yaptı. Gerçi pek işe yaramadı, ama o asla geçmişe takılıp kalmazdı. Ona mal edilen icatlardan bazıları şunlardır: Paratoner; odyometre (kilometre sayacı); kütük yakılan ev sobası (hâlâ Franklin sobası olarak bilinir); yüksek raflardaki kitapları almaya yarayan bir uzatma kolu; yirmi dört saatlik kadranlı bir duvar saati; c, j, q, w, x ve y harflerinin yer almadığı bir fonetik alfabe; yelpaze takılı sallanan sandalye; (Mozart ve Beethoven'in onunla çalınacak besteler yaptığı) ürkütücü sesli cam armonika; çift odaklı mercek (optik uzmanından mevcut merceklerini ikiye biçmesini, üst yanları yontarak incelemesini ve ardından her dört parçayı tekrar gözlük çerçevesine takmasını ister); gündüz ıspından tasarruf anlayışı. Ayrıca böbrek taşlarından muzdarip kardeşi John'un acısını hafifletmek için Amerika'daki ilk esnek idrar

sondasını üretti. Merakından hiçbir şey kurtulmazdı. Bir kere-
sinde Brüksel'deki Kraliyet Akademisi'ne bir bildiri sunarak,
"vücuttan salınan doğal gazların parfüm gibi kokmasını sağla-
yacak" bir ecza maddesi arama tavsiyesinde bulundu; bunun or-
tak yarara Descartes, Aristoteles ve Newton'un bütün eserlerin-
den daha fazla katkıda bulunacağı kanısındaydı.

Franklin'in bilime önemli katkıları olmuştur, bunlardan en
çok bilineni yıldırımın elektrik yüklü olduğunu cüretli bir tavır-
la canlı olarak sergilemesidir. Bu amaçla 1752'de fırunalı bir ha-
vada ipekten bir uçurtmayı havaya saldı ve sicime bağlı bir
anahtara dokunarak, gökyüzünden gelen elektriğin vücutundan
geçtiğini gösterdi. Bereket versin ki, yaşadığı karıncalanma duy-
gusunun kaynağı uçurtmaya çarpan bir yıldırım yerine fırtına
bulutlarındaki gizli yükü. Aksi halde sonuç sırf bir karıncalan-
ma duygusuyla sınırlı kalmazdı; çünkü daha bir yıl dolmadan İs-
veçli fizikçi Georg Richmann'ın başına geldiği gibi, yıldırımın
200 milyon voltluk yükü insanı anında kızartırdı. Franklin'in de-
neyini tekrarlamaya kalkan Richmann, St. Petersburg'daki evi-
nin çatısından dışarıya bir metal tel uzatı. Telin ucundaki bir
demir çubuk, demir talaşlar ve bir manyetik iğne konulmuş bir
su kâsesinin yukarısında sallanmaktaydı. Plan, çubuk ile talaşlar
arasında bir elektrik kıvılcımı oluşturmaktır. Asistanının anlatı-
mına göre, Richmann'ın karşılaştığı şey çok daha dramatikti:
"Yaklaşık on santim çapında mavi ve beyazımsı bir ateş topu-
nun parladığını ve çubuktan fırlayan okun altına çarpmasıyla
birlikte Bay Richmann'ın en ufak bir çığlık atmaksızın sırtüstü
devrildiğini gördüm. Bunu küçük bir toptan çıkmış gibi bir pat-
lama sesi izledi." Yıldırımın altında sadece küçük bir kırmızı iz
bırakmasına karşın, Richmann anında can verdi; yanan tel par-
çalarıyla asistanın elbiseleri tutuşup yırtıldı ve oda kapısı mente-
şelerinden sökülüp çıktı.

Franklin'in daha az tehlikeli başka içgörülleri de vardı. Corn-

wall'daki Falmouth limanından çıkan posta vapurlarının New York'a varmasının Londra'dan denize açılan tüccar gemilerine oranla iki hafta fazla sürmesi kafasını kurcalayan bir konuydu. Gizemi çözmek için doğrudan yaklaşım yolunu tuttu ve bir Nantucket balina gemisi kaptanı olan kuzeni Timothy'yi akşam yemeğine davet etti. Balina avcılarının ve tüccarların sakındığı, ama posta vapurlarının içine daldığı azgın okyanus akıntısını öğrenince, tecrübeli gemicilerden oluşan bir grubu akıntının haritasını çıkarmakla görevlendirdi ve akıntıya Gulf Stream adını verdi. Bu, Franklin'e özgü bir tayıdı: Bir şeyi anlamadığında, konuyu dikkatle inceler ve –Epikür'ün herhalde alkışlayacağı bir yaklaşımla– arkadaşlarından tavsiye isterdi. Dediği her zaman doğru çıkmazdı; nehir olarak nitelendirdiği Gulf Stream öyle değildi. Ama içgüdüleri sağlamdı. Bilimsel başarılarının olabilecek en yüksek ödülünü 1756'da Londra'da Kraliyet Derneği'ne seçilen çok az sayıda Amerikalıdan biri olarak aldı.

Franklin mucitlikle uğraşmadığı, para kazanmadığı ya da bilimsel bilgi ufkunu genişletmediği zamanlarda, önce Londra'da ve ardından Paris'te diplomatik yaparak, Amerika'nın davası için ustalıkla müzakereler yürüttü ve sonuçta bağımsızlığına kavuşan yeni ABD'nin dünyadaki iki süper güç olan, Fransa ve Büyük Britanya tarafından tanınmasını sağladı. Kurucu Babalar içinde her üç belgeyi imzalayan tek kişi oydu: Bağımsızlık Bildirgesi, ABD Anayasası ve İngiltere'yle savaşa son veren Paris Antlaşması. Hem diplomat, hem de işadımı olarak ulaşıp başarının kaynağı insanların onunla iş yapmaktan hoşlanmasıydı. Çekici, nüktedan ve uzlaşma olanaklarına karşı her zaman tetik duruşuyla doğuştan arabulucuydu. Can alıcı özelliklerinden biri kendine gülebilmesiydi; bitmemiş otobiyografisinin çok sevilmesinin sebeplerinden biri de budur. Yirmi yaşında "ahlaki kusursuzluğa varmaya yönelik cüretkâr ve zahmetli proje"ye başlayışını anlatırken, bilimsel titizlikle işe koyulduğunu, ulaşmak iste-

diği on üç erdemden oluşan bir liste hazırladığını, listenin başına ölçülülüğü koyduğunu ve çok geçmeden aynı anda hepsinin altından kalkamayacağını anlayarak, her hafta bir tanesini yerine getirmeye karar verdiğini belirtir. Mücadelelerini, özellikle de matbaacı esprisiyle "dizgi hatası" olarak adlandırdığı başarısızlıklarını aktarışı hem çok matrak, hem de çok ilham vericidir: Fıkralarla süslenen *Çok Etikeli İnsanların Yedi Alışkanlığı*.

İşte size bu kitaptan güzel bir olay. Franklin'den *Pennsylvania Gazette* adlı gazetesinde "küfürlü ve karalayıcı" bir makaleyi yayımlaması istenir; ama hem dili, hem de içeriği ona son derece uygunsuz görünür:

Bunu yayımlamanın doğru olup olmayacağına karar vermek üzere akşam eve giderken, fırından iki penilik bir somun aldım ve tulumbadan çektiğim suya katık yaparak akşam yemeği niyetine yodum; ardından kalın paltomun içine kıvrılarak yerde sabaha kadar uyudum; başka bir somunla ve bir bardak suyla kahvaltımı yaptım. Bu rejimi bende herhangi bir rahatsızlık hissi uyandırmadı. Böyle yaşayabileceğimi anlayınca, elimdeki basın gücünü yolsuzluk amaçlarının ve bu türden istismarların hizmetine asla koşmama yönünde bir kararlılığa vardım.

Ahlaki bakımdan takdire şayan, sivriliğe varacak kadar özgün ve hafif kaçık olmayı biraraya getirmek bu adamın tipik özelliği. Ve de ekmek ve suyla beslenerek, yerde uyuyarak hayatını pekâlâ mükemmel sürdürebileceğini kavraması açısından gerçek bir Epikürcüydü.

Fakat Franklin için "gözden ırak yaşam" söz konusu değildi. Yetmişli yaşlarında ABD büyükelçisi olarak Fransa'da bulunurken, kürk şapkasıyla ve sade kahverengi takım elbisesiyle basit bir taşralı gibi giyinmesine karşın, dünyanın en ünlü adamların-

dan biri olduğu gerçeğinden kaçış yolu yoktu. Bunu kızına bir mektubunda şöyle anlatmaktaydı:

Resmim her yerde, enfiye kutularının kapaklarında, yüzüklerde, büstlerde var. Satış rakamları inanılmaz. Portrem en çok satan şeyler arasında, baskılar, baskıların kopyaları ve kopyaların kopyaları her tarafa yayılmış durumda. Babanın yüzü aydede kadar tanınıyor artık.

Yaşlı, dazlak ve şişman olmasına karşın, hanımlar açısından da çok gözdeydi. Gençliğinde en az bir gayrimeşru çocuğunun (oğlu William) varlığını kabul etmiş olsa da, bazılarının ona yakıştırdığı gibi kart zampara değildi muhtemelen. Elbette kadınlardan hoşlanan biriydi ve (kullandığı birçok kadın takma adının gösterdiği gibi) onlardan biriymiş gibi yazma konusunda acayip bir yeteneği vardı; ancak aşk münasebetlerinin çoğu sıkı fıkı olmakla birlikte cinsellik içermeyen ve genellikle akıl hocası rolünü üstlendiği dostluklar gibi görünürdü. Bu, aslında hınzırlıktan geri kaldığı anlamına gelmiyordu. Fransızların sürekli onuruna verdiği partilerden birinde, bir genç kadın, adamın şişkin göbeğine hafifçe vurarak, "Dr. Franklin, eğer bu bir kadının üstünde olsa, ne düşüneceğimizi bilirdik" diye takıldı. Franklin şu karşılığı verdi: "Yarım saat önce, matmazel, bir kadının üstündeydi. Peki, şimdi ne düşünüyorsunuz?" Aynı şekilde, genç bir erkek arkadaşı metres seçimi konusunda mektupla öğüdünü isteyince, yaşlı kadınların üstünlüklerini yüceltici bir cevap yazdı. Saydığı sekiz sağlam gerekçeden biri de şuydu:

5. Önce yüz, ardından boyun, daha sonra memeler ve kollar pörsüyüp buruşurken, ... alt kıymalar her zamanki gibi dolgun kalmaya devam eder. Bu bakımdan üst kısım bir sepetle tamamen kapatıldığında ve sadece korsetin aşağısı göz

önünde tutulduğunda, yaşlı bir kadını genç bir kadından ayırt etmek olanaksızdır. Ve karanlıkta nasıl bütün kediler gri görünürse, yaşlı bir kadınla bedensel birlikreliğin zevki en azından eşit ve sıklıkla daha üstün düzeydedir; onun alışkanlıktan gelen ustalığı gelişmeye elverişlidir.

Belirttiği son gerekçe daha da kestirmeden bam teline dokunur cinstendir: “Çok *minnettar* kahlırlar!” Her zamanki tavrında görüldüğü gibi, bu sözlerinde ne kadar ciddi olduğunu kestirmek zordur; ama ilk kez 1881’de ortaya çıkan mektup inbarına hiç zarar vermiş değildir. *Time* dergisi 2003’te onun hakkında “Niçin Bir Bebek Şirinliği Vardı?” başlığıyla bir makaleye yer verdi. Franklin’in ise kendisine taktığı daha mütevazı ad “Dr. Apalak”tı.

Bilgin, diplomat, filozof, mucit, işadamı, toplum lideri, yurt-sever, mizahçı, devrimci ve çapkın Benjamin Franklin 1790’da seksen dört yaşında öldü. Altmış yıl önce kendi ölümsüz mezar kitabesini yazmıştı:

Matbaacı B. Franklin’in bedeni içindeki sayfalar yırtılmış ve harfleri silinip gitmiş eski bir kitap kapağı gibi solucanlara yem olmak üzere burada yatıyor. Ama eser bütünüyle yok olup gitmeyecek. Zira onun inandığı üzere, yazarınca düzeltilip ekler yapılmış halde yeni ve daha kusursuz bir baskı halinde tekrar ortaya çıkacak.

Cenaze törenine Philadelphia nüfusunun yarısı –20 bin insan– katıldı ve tabutunu taşıyanlar arasında bütün başlıca mezheplerin temsilcileri vardı (Franklin pragmatist tavrıyla yeni bir sinagogu da kapsamak üzere inşaat fonlarının hepsine katkıda bulunmaya özen göstermişti). Dünyayı daha iyi bir yer olarak bıraktığını çok az insan dürüstçe söyleyebilir. Kendi kendini yetiş-

tirmiş ilk Amerikalı deha olan Yurttaş Ben Franklin, kişiliğinin sıcaklığı ve cesaretiyle ve zihninin derin özgünlüğüyle kesinlikle bunlardan biriydi.

Edward Jenner: Çiçek Apsısını Geliştiren Adam

İngiliz doktor Edward Jenner'in (1749-1823) kariyeri, heyecan açısından Franklin'inkiyle asla boy ölçüşemez. Çalışma hayatının büyük bölümünü Gloucestershire'da doğduğu Berkeley köyünde sakince geçirdi; ama Edward Jenner da dünyayı her türlü takdirin ötesinde değiştirdi. Her ikisi de öğrenme ve deney konusunda aynı aydınlık bakış açısına, aynı doymak bilmez coşkuya sahipti. Jenner açısından bu, muhtemelen başka herkesten daha fazla insan hayatını kurtaran bir buluşu getirdi.

Ailedeki dokuz çocuğun sekizincisi olan Jenner daha altı yaşına varmadan anne babasını kaybetti, ama büyük kardeşleri ona iyi baktı. Ablası Deborah onu kendi evine götürdü ve ağabeyi Stephen eğitim yolunu çizdi; böylece on üç yaşında köylerine yakın Chipping Sodbury'de bir cerrahın yanına çırak olarak verildi. Edward fosil aramaya ve doğa tarihine saplantı derecesinde meraklı, mutlu ve ipe kapanık bir çocuktur. Daha dokuz yaşındayken fındıkfaresi yuvalarından oluşan büyük bir koleksiyonu vardı ve gözlemlerini kaydetmek için her zaman yanında büyük bir cep defteri taşırdı. Bir kasap dükkânının yanından geçerken, anatomik bakımdan ilginç bir şey yakalama umuduyla camekândaki çeşitli organlara göz atmaktan kendini alamazdı. Böyle şeylere dönük ilgisi yaşamı boyunca, üne kavuşmasından sonra da sürdü. Yaşlı bir adamken bile, evinin yakınında bir su dinozorunun (plesiyosor) fosilleşmiş kemiklerini bulan ve türünü saptayan ilk kişi olmak onu çok sevindirdi. Onun gözünde fosiller tozlu ufak taş parçaları değildi; "geçmişte kalan dünyalara ait anıtlar"dı.

Edward Jenner herhalde murluluğun kaynağını mütevazı bir

hayat sürmekte gören Epikürcü inançtan hoşlanırdı. "Şöhret dediğin nedir ki?" diye yazmıştı bir arkadaşına. "Kötülük oklarıyla delik deşik olmaya aday yaldızlı bir nişan." Ama ne kadar uğraşırsa uğraşsın, sıradanlık yazgısı olmayacaktı. Yirmi bir yaşındayken, tanınmış cerrah John Hunter'ın (1728-1793) yanında anatomi, fizyoloji ve doğum uzmanlığı öğrenimi görmek üzere Londra'ya gitti. Hunter, döneminin en seçkin anatomi uzmanıydı ve Jenner'i bilimsel tasarıları konusunda fikir yürütmekten çok deney yapmaya yönlüten kişi oydu. Düsturu şuydu: "Düşünme, dene!" Earl's Court'taki iki dönümlük arazisinde öğrencilerinin kesip incelemesi için devekuşları, leoparlar, mandalar, çakallar ve yılanlar beslemekteydi. Gerek duyulduğunda, stokunu takviye etmek üzere Londra Kulesi'ndeki Kralliyet Hayvanat Bahçesi'nden egzotik hayvanların kadavralarını getirirdi.

Hunter 1771'de James Cook'un ilk yolculuğundan dönen Joseph Banks'e botanik koleksiyonunun katalogunu çıkarması için Jenner'i önerdi. Banks bunu kabul etti ve Jenner'in çalışmasından öylesine etkilendi ki, onu Cook'un 1772'deki ikinci yolculuğuna davet etti. Jenner konuyu biraz tartıktan sonra katılmamaya karar verdi ve doğduğu yere dönerek Gloucestershire'da kendi muayenehanesini açtı. John Hunter'ın ortaklık önerisini de geri çevirmişti, ama iki adam yakın teması sürdürdü ve Hunter mektuplarla Jenner'in doğa tarihi konusundaki araştırmalarına yön verdi. Jenner'in bir aşk hüsranı yaşamamasından sonra, Hunter ona şunu yazdı:

Burak gitsin, onu dert etme. Seni kirpiklerle oyalayacağım, zira bendekine ne kadar güvenebileceğimi bilmiyorum. Kışın bir kirpi bulup tartmanı istiyorum; onu bahçene koy ve üstünü örtmesi için biraz yaprak, saman ya da ot bırakırsan, bunu yapacaktır; daha sonra ilkbaharda onu bir daha tart ve ne kadar kilo verdiğini gör.

Jenner kuş uykusunu ilginç buldu ve kuşların (yarasalar gibi) kuş uykusuna yattığını öngören, dönemin teorileri konusunda kuş-kuya düştü. Onları kesip inceleyince, kursaklarında başka ülke-lerden gelme tohumlar buldu. Ayrıca dönen kırlangıçların aslin-
da "kirli" olmadıklarını saptadı; bu da kuş gölcüklerin dibinde-ki çamurlarda geçirdikleri yönündeki genelgeçer anlayışa aykırı-
ydı.

Kuşların göçlerine ilişkin çalışma ta ölümüne kadar yayım-
lanmadı; ama adını ilk kez kuş yaşamına ilişkin daha önceki bir
araştırmasıyla duyurdu. "Guguk Kuşu Üzerine Gözlemler" adlı
yazısı 1787'de guguk kuşu yavrularının sırtlarında oyuklar bu-
lunduğunu ve bundan yararlanarak yuvadaki diğer yavru kuşla-
rı kapıp kaldırarak kenardan yuvarlayabildiklerini ortaya koy-
du. Bu benzersiz özellik guguk kuşunun yaşamında yalnız ilk on
iki günde vardır. Jenner'in yazısından önce, bizzat bakıcı kuşla-
rın kendi yavrularını attıkları varsayılmıştı. Jenner'in teorisi 20.
yüzyılda fotoğraflarla doğrulanana kadar tam bir kabul görme-
di; ama 1789'da Kraliyet Derneği üyeliğine seçilmesine yetecek
kadar sağlam bir çalışmaydı.

Yakın gözlem Jenner'in güçlü tarafıydı ve onu başka bir çı-
ğır açıcı buluşa yöneltti: Koroner damarlardaki sertleşme ile an-
jin arasında bir bağlantı kuran ilk doktorlardan biri oldu.
1786'da anjine yakalanmış hastalarından birinde koroner da-
marların "beyaz, etki ve kıskırdaklı bir madde"yle "tıkalı" oldu-
ğunu ve maddenin kesildiğinde cırlak bir ses çıkardığını saptadı.
"Göğüs anjiniinden ölen her denekte kalbin açırı derocede yağ-
la yüklü olduğunun ortaya çıktığı kanasındayım" diye yazdı.

Jenner Gloucestershire'da tam anlamıyla hayatın tadına var-
dı. Kır evlerinin gözde bir konuguydu; nüktedan bir hikâyeci,
şair ve kemancı olarak büyük itibar görmekteydi. Ayrıca zarif
giyimiyle meşhurdur. Arkadaşı Edward Gardner'e göre, genellikle
üstünde "sarı düğmeli, güderi ve mavi renkte bir ceket, ayak-

larında güzelce cilalanmış ve gümüş mahmuzlu cokey çizmeleri bulundurdu ve yanında gümüş saplı şık bir kamçı taşırdı." Tıpkı Ben Franklin ve Epikür gibi, kafa dengi insanlarla muhabbetten hoşlanırdı ve iki kulüp kurdu: Şenlik-Tıp Derneği ve Tıp-Şenlik Derneği. Aynı hanlarda toplanan bu dernekler, adlarından anlaşılacağı üzere, benzer ama öncelikleri karşıt ilgi alanlarına sahipti. Jenner aynı zamanda hevesli bir baloncuydu; bu hobisi yöredeki çiftçilere dehşet salmakla birlikte, gelecekteki karısı Catherine'le tanışmasına vesile oldu. İnsansız ve vernikli ipek balonu onun babasının çiftlik arazisine indi.

Edward ve Catherine 1788'de evlendiler ve dört çocukları oldu. En büyüğü Edward yirmi bir yaşında veremden öldü. Jenner her ne kadar yıkıldıysa da, bu süreçte bilimci kimliğini elden bırakmayarak, oğlunun sıklıkla kustuğu kanı gübreye kattı ve bitkilerin büyümesine bir etkisinin olup olmadığını gözlemledi.

Kendisini üne kavuşturacak buluşunu yaptığında kırk yedi yaşındaydı. 18. yüzyıl sonlarında çiçek hastalığı Avrupa'daki nüfusun yüzde 60'ına musallat olan bir dermi. Hastalığı kapalıların üçte biri ölürken, kurtulanlarda korkunç biçim bozuklukları kalmaklıydı. Dünyanın başka yerlerinde can kaybı daha da feciydi: Amerika'daki Yerlilerin tahminen yüzde 95'i, İspanyol fatihlerin 15. yüzyılda beraberlerinde kıtaya götürdükleri çiçek yüzünden kırıldı. Jenner'in çocukluğu sırasında, hastalığı savuşturmada tek umut variolasyon denen işlemdi (Hastalığa "benekli" anlamındaki Latince *varius*'tan türetmeyle *variola* bilimsel adı verilmişti). Bu işlemde, kurumuş çiçek yarasından alınan kabuk bozuğu hastalığa karşı direnç kazandıracağı umuduyla elde açılan bir kesige sürülürdü. Böyle bir aşının oldukça etkili olmasına karşın, yan etkiler nahoştı ve çiçek kapma riski hâlâ kabul edilemez ölçüde yüksekti.

Jenner çocukken variolasyonun -aç bırakılmayı ve müshil şurubu içilmeyi de kapsayan- rahatsızlığını çekmişti. Köy he-

kimliğinde standart bir işlem olarak bunu uygulamasına karşın, daha güvenli bir alternatif bulmaya dönük deneylere girişti. Hastaları arasında sütçü kızların nadiren çiçeğe yakalanması, buna karşılık inek çiçeğine, yani sağmal ineklerden kapılan benzer ama çok daha az öldürücü bir enfeksiyona karşı düzenli tedaviye gerek duyması dikkatini çekti. Inek çiçeğinin insanı çiçekten koruduğu yolundaki kırsal inanışın bir gerçeklik temeli taşıyıp taşımadığını merak etti.

Sarah Nelmes adlı bir sütçü kızın elindeki inek çiçeği kabarcıklarından 14 Mayıs 1796'da aldığı biraz irini bahçıvanın oğlu olan sekiz yaşındaki James Phipps'in kolundaki bir kesige zerk etti. Phipps hafif bir ateş dışında hiçbir sorunla karşılaşmadı. Jenner altı hafta sonra ona bir çiçek hastasından aldığı irini aşıladı. Yine hiçbir tepki görülmedi. Bu ilk kez denenen bir şey değildi; Benjamin Jesty adında bir Dorset'li bir çiftçi yirmi yıl önceki bir yerel çiçek salgını sırasında bilinçli olarak karısına ve çocuklarına inek çiçeği bulaştırmıştı. Ama yöntemle ilk kez bilimsel yaklaşımla başvurulmaktaydı. Yirmiden fazla hastaya "aşılama" adını verdiği işlemi uygulayan Jenner, ilk denemeden iki yıl sonra her şeyi değiştirecek olan *Inek Çiçeği Aşısıyla Bilinen Çiçek Virüsü Aşısının Sebepleri ve Etkileri Üzerine Araştırma* (1798) adlı makalesini yayımladı.

Jenner'in vardığı sonuç inek çiçeği aşısının variolasyondan daha güvenli olduğu ve çiçeğe karşı kalıcı koruma sağladığıydı. Aynı aşırı kişiden kişiye uygulamak da mümkündü. Dünyanın her yanında yankı uyandıran makale iki yıl içinde Latince, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Flamanca ve İspanyolcaya çevrildi. Jenner'in yaşamı bir anda değişti. "Karşıma ne tür sıkıntılar ve güçlükler çıkarsa çıksın, bütün ömrümü dünyayı çiçekten kurtarma uğraşına adamaya karar verdim" diye duyurdu. Bu alçakgönüllü köy doktoru ihtiyaç duyan herkese aşısını göndererek "dünyanın aşı memuru" haline geldi. Berkeley'deki bahçesinde

yaptırdağı küçük bir kulübeye "Aşı Tapınağı" adını verdi ve orada yoksullara parasız aşı yaptı. Londra sosyetesince ağırlandı, Kral III. George ve Kraliçe Charlotte'un huzuruna çıktı, Rusya çarıyla ve Prusya kralıyla tanıştı, Londra, Dublin, Edinburgh ve Glasgow kentlerinden fahri hemşerilik beratu aldı, Oxford ve Cambridge onursal diplomalarıyla ödüllendirildi.

Dünyanın her yanından hayranlık mesajları yağdı. "Bütün insanlık ailesinin sana olan şükran borcunun bana düşen kısmını ödemek isterim" diye yazdı Thomas Jefferson. "Tıp camiası böylesine yararlı olan müstesna bir ilerlemeyi şimdiye kadar sağlayabilmiş değildir." Amerikan Yerlileri ona boncuk işlemeli bir kemer gönderdiler ve "Büyük Ruh"tan esirgemesini diledikleri adını çocuklarına öğrettiler. İngiliz milletvekili William Wilberforce, "Bu ülkeye gelen yabancıların arayıp hatırını sormayı bu kadar istedikleri başka bir adam yok" yorumunda bulundu. Jenner, hatta Napolyon'la mektuplaşarak, birisi akrabası olan iki İngiliz savaş tutsağının bırakılmasını sağladı. Fransız halkına kitlesel aşılama yapılması talimatını daha önce vermiş olan Napolyon, bu girişim karşısında. "A, Jenner mi, onun hiçbir isteğini kıramam" diye bağırmişti.

Herkes ikna olmuş değildi. Variolasyoncular aşırı işleri için ciddi bir tehdit olarak gördüler. Kimi doktorlar Jenner'in örneklem ve kayıt yöntemlerinin yeterince titiz olup olmadığını sorguladılar. Bazı hastalar da sakıncalı bir tutum içindeydi - ineklerden alınan salgıların zerkiyle insanda boynuz ya da meme çıkabileceği korkusu vardı. Ama İngiliz ordusu ve donanması aşılarmayı hemen standart işlem olarak benimsedi ve Britanya'nın birçok tanınmış hekimi Jenner'e destek verdi. Yine de tıp otoriteleri ayak sürüdü: Hükümetin bedava aşılamaya dönük bir ulusal program oluşturması 1840'ı buldu.

O sırada Jenner öleli on yedi yıl olmuştu. En büyük oğlu gibi kızıının da 1815'te vereme yenik düşmesi, zaten gittikçe ta-

katten düşen ve kamuoyunun ilgisinden gına getiren Jenner'i Berkeley'deki sığınağına dönmeye yöneltti. Sekiz yıl sonra ölene kadar orada kaldı. Ölümünden bir yıl önce, IV. George'un özel hekimi olarak atandı.

Jenner son yıllarında ara sıra hastaları tedavi etmekle birlikte, zamanının çoğunu ilk ilham kaynağı olan doğa ile baş başa geçirdi; kuşların göçlerine ilişkin araştırmalarını tamamladı ve dışarıdan egzotik meyveler getirip yetiştirdi. Ayrıca verem hastalığına yakalanan inek çiçeği aşısı deneyeği James Phipps'e yardım eli uzattı. Jenner'in ilk deneyinden sonra, zavallı Phipps sonuçları bizzat test etmeye meraklı başka doktorlarca en az yirmi sefer daha asılanmıştı. Jenner minnettarlığının bir ifadesi olarak Phipps için küçük bir kulübe tasarlayıp inşa ettirdi ve sebzelik kısmıyla birlikte bahçeyi düzenleme işinin başında şahsen durdu. İnek çiçeği olayının diğer oyuncularına gelince, sütçü kız Sarah Nelmes'ten bir daha hiç haber alınamadı; ama "Çiçek" adlı inegın postu Tooting'deki St. George Hastanesi'nde hâlâ asılı duruyor. İnegın boynuzları -mübarek sanki Gerçek Haç'ın parçalarıymış gibi- ölümünden beri çoğalıyor: Şimdiye kadar en az altı "sahici" çift kayıtlara geçmiş durumda.

Jenner'in dünyaya katkısı için ne söylenece abartı sayılmaz. Şimdi immünoloji dediğimiz disiplini kurdu. Buluşunun günümüzdeki dengi ancak yarın kanser için bir çarenin duyurulması olabilir. Dünya Sağlık Örgütü çiçek hastalığının, binlerce yıl "insan soyunun en korkunç baş belası olmuş" benekli iblisin nihayet kökünün kurutulduğunu 1980'de ilan etti. Jenner ta 1801'de bunu öngörmüştü:

Dünyayı en büyük afetlerinin birinden mutlaka kurtaracak şeyce aracı olma ihtimalinin önümde belirmesiyle duyduğum sevinç o kadar aşırıydı ki, kendimi bir tür hılyaya dalmış durumda buldum.

Gerçekten takdire şayan olan şey Jenner'in tutumudur. Doğru yolda olduğunu biliyordu; girdiği uğraştan hiç vazgeçmedi ve buluşundan kazanç sağlamaya asla kalkışmadı. Sadece doğru zamanda doğru yerdeki doğru adam olmaktan sessizce bir keyif duydu.

Mary Seacole: Florence Nightingale'in En Büyük Rakibi

Ayna şekilde seçkin bir şifa dağıtıcısı olmasına karşın, Mary Seacole (1805-1881) konusunda hiçbir şey sessizliğe gömülmüş değil. Kırım Savaşı'nın Jamaika doğumlu bu kadın kahramanı, neredeyse yüz yıl kadar unutulduktan sonra, yakın dönemde yeniden keşfedilmiş ve 19. yüzyılın büyük simalarından biri olarak hak ettiği yere oturmuş bulunuyor.

İskoç bir asker ile Jamaikalı bir hemşirenin kızı olan Mary Grant, Jamaika'nın Kingston kentinde silahlı kuvvetlerin hasta ve sakat mensuplarının kaldığı ve annesinin çekip çevirdiği bir misafirhanede büyüdü. Henüz genç bir kızken, yol masraflarını bir bavul dolusu egzotik Antil turşularıyla karşılayarak, tek başına İngiltere'ye gitti. Misafirhanenin başına geçmek üzere geri döndüğünde, geleneksel Karayip redavilerine ilişkin bilgilerini Londra'da kapığı en son Batılı tıp fikirleriyle birleştirebilecek bir durumdaydı. Misafirhanede kalan ve Horatio Nelson ile Leydi Hamilton'ın gayrimesru oğlu olduğu söylenen İngiliz tüccar Edwin Horatio Hamilton Seacole'la 1836'da evlendi. Ama mutluluğu trajik biçimde kısa sürdü. Misafirhane 1843'teki bir yangında yıkıldı ve ertesi yıl Mary'nin kocası ve annesi öldü. Kederli ve meteliksiz Mary bir kez daha Jamaika'dan ayrıldı ve Panama'daki erkek kardeşinin yanına giderek, onunla birlikte bir otel işletmeye başladı. Orada kolera ve sarıhumma salgınlarının mağdurlarına hemşirelik yaparak, tıbbi becerilerini ilk kez ciddi anlamda uygulamaya girişti – ve de dikkate değer sonuçlar aldı. Yöntemi, her hastadaki belirtileri dikkatle gözlemleme üzerine

kuruluydu: "... Çok az bünye tam tamına aynı ilaçları kullanmaya elvermekteydi ve ... bir insanı kurtaran tedavi yolu yanında yatan başka bir hastaya ısrarla uygulandığında çok büyük olasılıkla ölümüne yol açabilirdi." Kurşun asetat gibi ilaç tertiplerinden bazılarının muhtemelen yarardan çok zarar vermesine karşın, baktığı hastalara karşı inceliğiyle ve genelde acılarını paylaşan tutumuyla çağının ilerisinde olan bütünsel bir tedavi yaklaşımı sundu.

Mary başarısından aldığı cesaretle, Kırım'da hemşirelik yapmak üzere İngiliz Savaş Bakanlığı'na başvurdu. Hayatı asla hafife almayan biri olarak, "şanlı savaşın ihtişamını, gururunu ve ortamını" yaşamak istediğini yazdı. Söylemeye gerek yok ki, parlak renkli elbiseler giymiş, elli yaşında, melcz, kaba saba ve taşkın bir kadın ne Florence Nightingale'in, ne de Savaş Bakanlığı'nın beklediği şeydi. Yanında bir sürü tavsiye mektubu bulunmasına karşın, başvurularının hepsi reddedildi.

Fakat Mary'nin caymaya niyeti yoktu. İngiliz askerleri içinde büyümüştü ve kendi ifadesiyle "oğul"larının kendi özel başucu bakımına gerek duyacağı kanısındaydı. Böylece biraz borç para buldu, tek yönlü bir bilet aldı ve biraz kartvizit bastırdı:

İNGİLİZ OTELİ
BAYAN MARY SEACOLE
 (Kingston sakini, Jamaika),

Hollander uskurlu gemisiyle Londra'dan 25 Ocak'ta yola çıktığını ve Balaklava'ya vardığında hasta ve nekahet evresindeki subaylar için bir karavana sofrası ve rahat konaklama yeri oluşturmayı amaçladığını, iyi kalpli eski dostlarına, genel olarak ordunun ve donanmanın subaylarına saygıyla duyurur.

Bu şaşırtıcı bir duyuruydu, ama Mary sözünü tutan biriydi. Balaklava'da kocasının eski ticari meslektaşlarından Thomas Day'e rastladı ve onunla beraber bir ortaklık kurdu. Yöredeki işçileri tutarak ve ellerine geçen her türlü malzemeyi –eşya sandıkları, dalgalarla karaya vuran odunlar, hurda metaller– kullanarak küçük bir otel inşa ettiler. Sivastopol'a giden ana ikmal yolu üzerinde, cephe hattına sadece üç kilometre uzakta yer alan otel Mart 1855'te açıldı.

İngiliz Oteli bir Kurum kurumuna dönüştü. Tek başına lokanta bile –Mary'nin askerlere memleketi hatırlatan pirinç pudıngleriyle ve pandispanyalarıyla– dillere destandı; ama otel aynı zamanda bir bar, bir hastane ve "iğneden çapaya" kadar her şeyin bulunduğu bir bakkaliye işlevini gördü. Mary yaralılara bakmak ve kanunlarını doyurmak üzere, oradan her gün biri ilaç, diğeri yiyecek ve şarap taşıyan iki katırla bazen ateş altında Sivastopol çevresindeki siperlere gidiyordu. Herkesin "Seacole Ana" olarak andığı Mary'nin şaşırtıcı sarı, mavi ve kırmızı renkli giysileri içinde etrafta dolaşması, insan kıyımının ortasında sıcak ve güven verici bir görünüydü. Haziran 1855'te Sivastopol dışındaki Redan'ı hedef alan ve askerlerin dörtte birinin öldüğü ya da yaralandığı talihsiz saldırıdan sonra İngilizlerin bakımı için hemen imdada yetişti. İki ay sonra Çernaya Nehri kıyısındaki muharebenin ardından Fransız ve İtalyan yaralılarının yanısıra Rus yaralılara baktı; ertesi gün de İngiliz alayındaki bir kriket maçında "saha kenarında mükellef bir öğle yemeği" sunmaya hazırды. Toplam 100 bin Rus'un öldüğü bir yıllık korkunç kuşatmanın ardından Eylül'de Sivastopol nihayet müttefik kuvvetlerin eline geçtiğinde, Mary Seacole yanan kente giren ilk kadın oldu.

Savaşın bittiği 1856'da Mary üçüncü kez meteliksiz kalmış halde İngiltere'nin yolunu tuttu; hastaydı, yalnızdı ve alacaklılarını peşindeydi. Böyle bir şey o çağdaki çoğu kadın için düşünülemez bir felaketti, ama o boyun eğmedi: "Hayatımda umutsuzlu-

ğa düştüğüm ve hatta cesaretimin kırıldığı bir an hiç olmamıştır sanırım" diye yazacaknı daha sonraları. Askeri davadaki seçkin hizmetlerini insanlara hatırlatmak için kendisine madalyalar takma yoluna gitti (Ancak ona herhangi bir madalya verildiğine dair hiçbir kayıt yoktur). Birkaç ay içinde ordunun üst kademelerindeki dostlarını ve popüler basına seferber ederek, kendisini iflastan kurtarmaya yönelik Seacole Vakfı'nı kurdurdu. Vakıf, bundan daha fazlasını başardı. Temmuz 1857'de düzenlenen dört günlük festivalde aralarında on bir askeri bandonun da yer aldığı bini aşkın gösterici sahne aldı. Bu, 40 bin kişilik bir kalabalığın izlediği bir tür Seacole'a Yardım konseri gibiydi.

Mary bir ay önce *Bayan Seacole'un Birçok Diyardaki Harika Serüvenleri* adlı otobiyografisini yayımlamıştı. Kitabın parlak sarı kapagındaki yazılar kıpkırmızıydı ve ön tarafta Mary'nin boynuna bir Kreol atkısı dolamış ve başına aşırı tüylü bir şapka takmış olarak askeri kıyafet içindeki bir portresi vardı. Bunlar, Victoria dönemi okurlarının ilgisini çekmeye yetmese bile, giriş paragrafı gerçekten insanı kavrayan cinstendi:

Ömrüm boyunca beni hep bir uğraş içinde olmaya yönelten ve herhangi bir yerde tembelce oturmaktan uzak tutan dürtüye uydum, aylakça dolaşma hevesine hiç kapılmadım, isteklerimi yerine getirmenin bir yolunu bulmaya yetecek kadar güçlü de olmayacağım herhalde.

Kitap savaşa ilişkin canlı ve sürükleyici anlatımıyla hemen çok satanlar arasına girdi ve Mary'nin şöhretini pekiştirdi.

Mary'nin son yirmi beş yılı (onun biraz çılğınca standartlarıyla) sakin ve rahat geçti; 1881'de Paddington'daki evinde yetmiş altı yaşında öldü. Gerek *The Times*, gerekse *Manchester Guardian* hararetili anma yazılarına yer verdi. Daha sonraları resmi kayıtlarda adının yok oluşu, hepimizin tanıdığı, Üskü-

dar'daki Kırım hastanesinde modern hemşireliğin temelini atan Florence Nightingale'in öne çıkışına bağlanır. Bu durum her iki kadın açısından da haksızlıktır. Mary Seacole iş biririci biriydi, doğal bir güçtü. İnsanların bedenleri kadar ruhlarını da sağlığa kavuştururdu. Tıp mesleği için daha mekanik tıbbın uygulandığı bir yüzyıl sonra ancak günümüzde örnek alınacak biri haline gelişi isabetlidir. Ama hiçbir sistem yaratmadı, geride bir miras bırakmadı. Florence Nightingale'in de işaret etmekten hiç geri kalmadığı gibi, hastaneleri değil, otelleri yönetti. "Lambalı Hanım" 1870'te kayınbiraderine oldukça harçun bir mektup yazarak Mary'nin "kötü karakter"inden yakınmış ve savaşa katkısını şu sözlerle özetlemişti: "Askerlere ve dahası subaylara karşı çok candandı, bazı iyilikler yaptı ve birçoğunu sarhoş etti."

Florence Nightingale'in aşağılayıcı tavrı başka bir meseleyi gündeme getirir: Mary'nin ten rengi. Acaba önyargının kurbanı mıydı? O kesinlikle bu görüşteydi. Savaş Bakanlığı tarafından reddedilişini yorumlarken şöyle yazmıştı: "Yardım teklifimi kabul etmekten kaçınmalarının sebebi onlarınkinden biraz daha esmer tenli birisinden geldiği için miydi yoksa?" Bu, 1970'lerde sağlık hizmeti sisteminden hoşnutsuz siyah hemşirelerin bir şiarı haline geldi; böylece Mary Seacole'a itibarının iade edilmesini başlatan bir süreç bütün zamanların en büyük Siyahi Britanyalı seçilmesini ve ders kitaplarına bir demirbaş olarak girmesini getirdi.

İşin ironik tarafı, Mary'nin kendisini hiç de "siyah" saymamasıydı. Ten rengindeki ince ayrımların büyük önem taşıdığı Jamaika'dan gelen bir kişiydi. Kendisini "damarlarında sağlam lskoç kanı dolayan" bir Creole olarak nitelendirmekteydi. Babası beyazdı ve annesi muhtemelen melezdi. Jamaika'da bunun anlamı özgür bir melez sayılmaktı; siyahi eski kölelere oranla daha az kısıtlydı ve sosyal bakımdan daha makbuldü, ama yine de kesinlikle beyaz değildi. Anılarında bunu şöyle dile getirir: "Sa-

dece biraz karayım – hepinizin çok hayran olduğu esmer güzellerinden birkaç ton koyu tenliyim.” Üstelik İngiliz olmaktan son derece gururluydu. Otobiyografisini çok çekici kılan şeylerden biri, 19. yüzyıl ırkçılığının ve ten rengine önem verilmesinden duyduğu hayal kırıklığının ilk ağızdan anlatımıdır. Kitapta Panama’da kaldığı dönemde yaşanan etkileyici bir anıma akrılır. “Soluk benizli” bir Amerikalı sömürgeci hastalığın kökünü kazımak için yaptığı şeylerin şerefine kadeh kaldırarak şunu ekler: “Herhangi bir yolla onu ağırtmak mümkün olsaydı bunu yapardık – böylece her toplulukta layık olduğu şekilde kabul görmesini sağladık.” Mary’nin verdiği karşılık muhteşemdir:

Besbelli ki ilahi takdir beni yararlı olmak üzere yarattı ve bu konuda elimden bir şey gelmez. Fakat şunu söylemeliyim ki, arkadaşlarınız ten rengine ilişkin nazik dileklerini hiç de takdir etmiyorum. Tenim bir zencininki kadar kara olsaydı, herhalde aynı ölçüde mutlu ve yararlı olurdum, saygısına değer verdiğim kişilerden aynı ölçüde saygı görürdüm; bana bahsetmek istediği lütufa gelince, böyle bir şey mümkün olsa dahi, teşekkür etmeksizin geri çeviririm. Bu işlemin kabul görmemi sağlayacağı topluma gelince, söyleyebileceğim tek şey şu ki, şurada ve burada rastladığım acayip tiplere bakarak bir karara varmam gerekince, onlar tarafından dışlanmakla pek fazla şey kaybedeceğimi sanmıyorum. Bu bakımdan, beyefendiler, kadehimi sağlığınıza ve Amerikan görgüsünün genel ıslahına kaldırıyorum.

Harika Seriüvenler modern bir klasik olarak kavuştuğu yeni statüyü hak ediyor. Gerçi para için yazılmıştı ve kepezece kendini pohpohlayıcı yerleri olabilir; ama en hoş kısımları –kucağında can veren delikanlılara ilişkin dokunaklı anlatımlar ya da muharebe alanındaki kıyımlarla ilgili tasvirleri birdenbire bırakarak,

ferahlık veren bir punçun tarifini vermeye koyulduğu parçalar-yazan hanımın kendisi kadar canlı ve özgündür.

Mary karşılaştığı bütün sıkıntılara rağmen, mutlu bir kadın olarak yaşayıp öldü. Belki Epikür'ü hiç duymamış olabilir, ama asıl hazzın acıya ve korkuya boyun eğdirmekten kaynaklandığı yolundaki temel önermesini içgüdüyle somutlaştırdı. Ve de kelimenin bir başka anlamıyla, muharebe alanındaki bir bardan ve lokantadan daha Epikürcü ne olabilir ki? Geride büyük bir yapı bırakmadıysa da, kubbede unutulmaz bir seda bıraktı.

Mary Frith: Kaltak Yankesici

Daha çok Moll Cutpurse ("Kaltak Yankesici") adıyla tanınan Mary Frith (yaklaşık 1584-1659) hakkında bildiklerimiz, onun bıraktığı sedanın da aynı ölçüde unutulmaz olduğuna işaret eder. Her şey bir yana, ayı çukurunun homurtusunu bastırarak sesini duyurmak zorundaydı. Londra'nın şimdiki Bankside kesiminde iş merkezleri ve sanat galerileri arasında kalan ve hâlâ "Ayı Bahçeleri" adına taşıyan küçük bir sokakta 400 yıl önce üç bini aşkın kişiyi alan daire biçimli bir arenada vahşice dövüşlerin yapıldığını hayal etmek zordur. Orada, dönemin en sıkı kavgacı ayılarının -Ned Whiting, Sackerson ya da Blind Harry Hunks gibi şöhretli ayıların- bir dizi köpekle dalaşa tutuşmalarına, onları ısırp kısıkrarak yakaladıkları anda yerden yere çalmalarını, kendileri ya da köpekler bitkinlikten çökene kadar kıyasıya dövüşmelerini görmek mümkündü. Ayı dövüştürme şamatalı ve dehşet verici bir seyirlik olduğu kadar büyük kazanç kaynağıydı da. Kavganın sonucu üzerine bahse girilerek epeyce para kazanılabilirdi.

Vahşi ve çoğu kez tehlikeli bir eğlenceydi bu. Ayılar beş metrelik bir zincirle ya da halatla arenanın ortasındaki bir kazığa bağlanırdı. Terbiyeciler menzilin hemen dışında bir halka halinde ayakta dikilerek köpeklerini kulaklarından tutarlardı. Kö-

peklerin salınmasıyla birlikte kapışma bir saat kadar sürerdi. Yaralı hayvanların tasmalarından kurtulmaları ve sahiplerini çukur içinde kovalamaları alışılmamış bir görüntü değildi. İzdi-ham kazaları sıkça yaşanırdı; sağlık ve güvenlik kuralları ilkel idi.

Bu bir erkek sporuydu; ayı çukuru bir kadına uygun yer değildi. Ama Mary Frith'te buna bakıp cayacak göz yoktu. Bir erkek gibi giyinir, içki ve sigara içer, küfürlü konuşurdu ve ayı çukuru onun için bir tutkuydu. Bugünkü buldokların adaleli, gö-dük yüzlü, kısa boyunlu, sağlam çeneli ataları mastı köpeklerini yetiştirirdi. Ölümünden üç yıl sonra 1662'de yayımlanan hayat hikâyesinden köpeklerinin, hiç sahip olamadığı (belki de istemediği) çocuklar gibi, el bebek gül bebek yaşadığını öğrenmekteyiz. Hepsi çarşafın ve battaniyenin bile eksik olmadığı ayrı yataklarda uyur ve onun bizzat haşladığı özel bir yemekle beslenirdi.

Mary nehrin hemen yukarısında, Aldersgate Sokağı'ndaki bir ayakkabı tamircisinin kızı olarak büyümüştü, ama South-wark manevi yurduydü. Thames'in güney yakası 17. yüzyıl başlarında Londra'nın eğlence merkeziydi, tabii Epikür'ün aklın-dan geçen hazla alakası olmayan eğlencelerle. İki peniyle ayı bahçesine girilebilir, altı peniyle tiyatroda bir akşam ya da fahi-şenin tekiyle bir saat geçirilebilirdi. Büyük bira kadehi bir peniy-di. Bir pipo dolusu tütün üç peniydi; temiz bir meyhanede bir öğün yemeğin bedeli aşağı yukarı aynıydı. Haftalık ortalama ücretin yedi şilin olduğu göz önünde tutulduğunda, hırsızlığın ve kumarın yaygın olması şaşırtıcı değildir. Eğlenceler çok büyük sayıda bahisçiyi çekerd; Londra ahalisinin tahminen yüzde 10'u her gün tiyatroya ya da ayı bahçesine giderdi. Daracık sokakla-rın labirentinde, profesyonel mücrimlerden oluşan çeteler gay-retle mesleklerinin gereğini yerine getirirlerdi.

Mary hayata bir yankesici olarak atıldı. İlk sabıkası, ergenlik çağında olduğu 1600'de iki kızla birlikte "Clerkenwell'deki meç-hul bir adamdan iki şilin ve on bir peni" çalmasıydı. Bunu baş-

ka tutuklamalar izledi. Otobiyografisinde "doğrudan ya da aracı kullanarak asla kimsenin cüzdanını kesmediği" yolundaki itirazlarına karşın, bu işleri yapan bir çete içinde yer aldığı kesindir. Ama Mary'nin ufak tefek suçlarla geçirilecek bir hayatın ötesine varan büyük emelleri vardı. 1608'e doğru Southwark sokaklarında ve meyhanelerinde gösterilere başladı. Daracık deri yelegeyle bir erkek gibi giyinmiş olarak, belinden sarkan bir kılıçla ve dişlerinin arasına sıkıştırdığı bir pipoyla, lavtasını tıngırdatıyor, arsız şarkılar söylüyor, oynak danslar yapıyor ve hikâyeler anlatıyordu. Belki de karşı cins kılığına girmeye yankesicilik mesleğinin bir gereği olarak yöneldi – bu elbette kalabalığa karışmasını kolaylaştıracak bir unsurdur. Ama giyimi çok geçmeden kartviziti haline geldi.

Erkek gibi giyinmiş bir kadın o zamanlar şimdikiinden çok daha çok uyandırıcıydı. Kalık değiştirme tiyatrodaki elbette yapılan bir şeydi – ne de olsa bütün oyuncu kadrosu erkeklerden ve oğlanlardan oluşurdu. Ama sokaklarda böyle bir işe kalkışmak kurulu düzeni hiçe saymanın ötesinde bir şeydi. Yasaya karşı gelmek anlamına gelirdi. Mary'nin ikinci kişiliği "Kaltak Yankesici" anında bir sansasyon yarattı. Birlikte takıldığı sahne göstericilerinden çok dönemin kavramsal sanatçılarından biriydi adeta – erkek gibi giyinip gösteri yapmanın ötesinde erkek gibi de yaşardı. Meyhaneden ayı çukuruna kadar icra ettiği sanat aynı zamanda hayatıydı. Böylece 1610'da ilk şöhretli kadın biyografilerinden birine, oyun yazarı John Day'in *Nehir Krysının Erkek Kryafetiyle Dolayan Şen Kaltakının Çılgınca Haşarılıkları Ve Bunların Ardında Yatan Amaç* adlı eserine ilham kaynağı oldu. Dönemin en başarılı yazarlarından ikisi, Thomas Dekker ve Thomas Middleton 1611'de onun hakkında yazdıkları *Hararetli Kız* oyununun bir gösteriminde son sahneyi canlandırmasını rica ettiler. Bu büyük olaydı; iki bin kişilik bir izleyici kitlesi Kaltak Yankesici'yi kendisini oynarken seyretti.

Yetkili makamlar böyle bir marifeti aşırı buldu. Mary ahlaka aykırı davranıştan dolayı tutuklandı ve Bridewell'deki ıslahevine atıldı; orada gençlikle fahişelere uygulanan cezaya maruz kaldı. Sıkı bir kırbaqlama seansından geçirildi ve ardından halat için elyaf yapmak üzere kenevir saplarını dövme işine koşuldu. Ama eğer bu onun hatasını görmesini sağlamaya yönelik idiyse, fena halde boşa çıktı. Mary üç ay sonra tekrar ortaya çıktı ve mesleğine bıraktığı yerden devam etti. 1611'in Noel Gecesi aynı suçtan, "her bakımdan kadınlığın itibarını düşürme" gerekçesiyle bir daha tutuklandı.

Bu sefer fuhşun yanısıra karşı cinsin kılıfına girmeyle suçlanarak, Londra piskoposunun önüne çıkarıldı. Piskopos onu "cinsel nefsinin tutamadığını" itiraf etmesi için sıkıştırdı, ama Mary buna hiç yanaşmadı. Küfürbaz, ayyaş bir hırsız, bir kumarbaz ve bir ayı dövüştürücüsü olduğunu neçli bir tavırla kabul ederken, bedenini sarımsı yolundaki suçlamaya şiddetle karşı çıktı. Toplanmış ruhban meclisine, bir erkek gibi görünmesine karşın, kaldığı yere yapılacak bir ziyaretin her zerreleriyle bir kadın olduğunu ortaya koyacağını söyledi. Bu yalılık cevap yargıcı çileden çıkardı. Eski St. Paul Katedrali'nin dışındaki haçın önünde (erkeğe hiç yakışmayacak beyaz bir kadın elbisesi içinde) durarak kefaret ödeme cezasına çarptırıldı. Mary olayı bir şamataya çevirdi; önce on altı kadeh şeri içerek kendinden geçti ve ardından yürek paralayıcı bir ağlama tutturarak, yetkilileri asayişin bozulmaması için kendisini serbest bırakmaya mecbur etti.

Mary'nin şöhretten para kazanma yönünde çok modern bir içgüdüğü vardı. Otuz yaşına vardığında, artık Londra yeraltı dünyasının önemli bir simasıydı. Hırsızlık mesleğindeki her günü, ayı bahçelerinde ve meyhanelerde geçirdiği her saat ona hukukun her iki yakasında emsalsiz bir tanıdık şebekesi kazandırmıştı. Borusunun öttüğü çöplük söz konusu olduğu sürece, kimin nerede ne yaptığını her zaman bilirdi. Bu onu çalıntı mallar

için mükemmel bir aracı haline getirdi. Bir cüzdan ya da saat kaybolduğu zaman, Kaltak Yankesici'ye uğramak genellikle aynı günde bulunmasını sağlardı, tabii yeterli bir para ödülünün sunulması koşuluyla. Southwark'ın sefil sokaklarını denetim altında tutmasından dolayı yetkililerin göz yumduğu, rahatsız edilmeksizin bir kazanç kapısı bulmayı sağlamasından dolayı tiyatroların ve fuhuş çetelerinin hoş karşıladığı bir haraç düzeniydi bu.

Mary 1614'te Nottinghamshire'lı hali vakti yerinde bir üst sınıf ailesinin oğlu olan Lewknor Markham'la evlendi. Kayınpederi Gervase Markham (1568-1637) şaşırıncı ölçüde çalışkan bir yazardı; ormancılık, tarım ve askeri eğitimden veterinerlik, okçuluk ve kuş avcılığına kadar hemen her konuda şiirler ve risaleler vermesiyle ünlüydü. Kitapçılar eserlerine boğulmuş durumdaydı. 1617'de atlar üzerine hepsi de aynı dönemde basılmış beş ayrı kitabı vardı. Çileden çıkan Kâğıuçılar Birliği'nin baskısıyla imzaladığı emsali görülmemiş bir anlaşma uyarınca, "artık sığır, at, öküz, inek, koyun, domuz, keçi vb. hastalıkları ya da tedavileri üzerine kitap ya da kitaplar yazmamaya" söz verdi. En çok bilinen eseri *İngiliz Ev Hanımı* (1615) bir tür erken dönem Bayan Beeton kılavuzudur; başarılı bir ev idaresine ilişkin reçetelerle ve yararlı ipuçlarıyla doludur. Oğlunu, erkek kılığında dolaşan ve ayı dövüştüren haydut bir kadınla evlenmeye tam olarak neyin yönelttiği bir muammadır.

Her halükârda, bu bir aşk evliliğinden çok bir mantık evliliği gibi görünür; çünkü birlikte yaşadıklarına dair hiçbir kanıt yoktur. Mary'nin bakış açısından, bir kocanın getirdiği şey itibardı ve bu da işi için iyiydi. Otobiyografisinde kocasına değinmekten kaçınmasına karşın, evlendikten sonra şaşmaz biçimde Bayan Mary Markham adını kullandığını görmekteyiz. Aslında, tarihsel kayıtlarda bu evlilik dışında Lewknor Markham'la ilgili hiçbir bir bilgi yer almaz. Çift şimdi Southwark Katedrali olan ve o

dönemde oyuncuların uğradığı St. Mary Overbury adlı kilisede evlenmişti; bu bakımdan adamın tiyatroyla bir ilişkisinin olması mümkündür. Peki, Mary'yle niçin evlendi? Belki eşcinseldi, kim bilir? Dönemin Southwark'ı açısından böyle bir şey olağandışı sayılmazdı. Yahut İngiliz Ev Hanımı kitabının "Eksiksiz Bir Kadında Bulunması Gereken İçer Dönük ve Dış Dönük Erdemler Üzerine" gibi bir alt başlık taşımasına bakılırsa, olay sadece sinir bozucu ölçüde başarılı babasına tepkisini göstermeye yönelik olabilir. Ama en akla yakın sebep paradır, yani Lewknor'un sırf Markham adını kullanma karşılığında Mary'nin işinden bir pay almasıdır. Mary böyle bir şey için paraya kıyabilirdi.

Mary'nin cinsel yaşamı başka bir muammadır. Erkek ya da kadın herhangi bir kimseyle cinsel ilişkisine dair hiçbir kayıt yoktur. Kalkak Yankesici ne kadar ürkütücü biri olarak bilinse de, özel yaşamındaki Mary Frith oldukça hoş, Fleet Sokağı'nda yer alan, köpeklerle ve papaganlarla dolu evi de şaşırtıcı biçimde kadınsı görünüyordu. En az üç hizmetçinin tek bir toz bırakmadığı evi daima tertemizdi ve "odaların her yerinde tatlı benliğini görebilmesi" için duvarları aynalarla kaplıydı. Besbelli ki kendini beğenme açısından bir sorun yoktu. Bir erkeği çekici bulduğunu itiraf ettiği bazı nadir durumlar da vardı. Bunlardan biri Newgate Hapishanesi memurlarından Ralph Briscoe'ydu; "tam dişine göre bulduğu" bu adamı bir boğa arenada pantolonundan yakalamışken, onu boğanın boynuzundan çekip kurtarmıştı. Ama görüldüğü kadarıyla onun için seks bir mizah kaynağı olmanın dışında pek umursanacak bir şey değildi. Kendi anlatımına göre, bir gece yansı haşatı çıkmış bir komşusuna rastladığında, arsızca ona şöyle seslenmişti: "Bay Drake, seninle ne zaman ördek yavrularımız olacak?"

Adam şu karşılığı verir: "Üstüne atılan bir kurbaganın zehirlenmesiyle bu şekle girmiş gibisin. Sende bana tam uyacak enfes ördeğe benzer bir taraf yok ve yumurtaların da bozuk." Mary

bunu akradıktan sonra, "Bu püskürtücü sarışmayı içime sindirdim ve sessizce eve doğru yürüdüm" der.

Bu sözlerde hoş mizacı, kendisiyle dalga geçebilmeyi ve kınlanlığı birarada görmekteyiz. Belki de kendisini koşulsuz seven köpekleriyle ve papağanlarıyla birlikte yalnız yaşamaktan daha mutluydu.

Başkalarının şehveti ise farklı bir konuydu. Yeraltı cürüm dünyası ile kibar çevreler arasında mekik dokumasından dolayı, Mary çalıntı mal satışından daha mahrem hizmetleri sunmaya kusursuzca uyacak bir konumdaydı. Ve piyasadaki bir boşluğu hemen gördü: Erkek dostlar arayan varlıklı kadınlar. Mary girdiği her işteki kararlılığıyla, "şehrin barındırdığı en fidan delikanlıları seçti" ve evini bir buluşma yerine çevirdi. En anılan girişimlerinden biri (kendisinin yardımıyla) kocasına defalarca ihanet etmiş bir kadının belsoğukluğundan ölmesi üzerine, erkek sevgililerinin geride kalan çocuklarının bakımına katkıda bulunmasını sağlamasıydı.

Mary çalıntı mal satıcılığıyla ve muhabbet tellallılığıyla meşgulken bile, Kaltak kimliğiyle ara sıra herkese açık gösterilere girecek zamanı buldu. Şarap tüccarı ve şovmen William Banks ortaya 20 sterlin koyarak, Charing Kavaşı'ndan Shoreditch'e erkek gibi giyinmiş halde gidemeyeceğine bahse girdi. Haliyle kahramanımız bunu bayrak sallayarak, trompet çalarak ve gidiş yolunda bir izdiham yaratarak güzelce yaptı. Heyecanın sebebi bir ölçüde bindiği atın Banks'e ait "Morocco", yani Londra'daki en ünlü gösteri hayvanı olmasıydı. Gümüş nallı bu at dans etme, zar atma ve para sayma hünerlerine sahipti; genellikle izleyici kirlisini zekâsıyla ve becerikliliğiyle şaşkınlığa uğrattı. En ünlü numarası yüzlerce dar basamaktan oluşan merdiveni tırmanıp eski St. Paul Katedrali'nin tepesine çıkması ve aşağıdaki binlerce kişinin gözlerini diktığı çatıda dans etmesiydi. Popüler eğlence yıllıkları tutulsaydı, Kaltak Yankesici'nin bu ata binışı

herhalde James dönemi açısından Beatles topluluğunun tekrar ortaya çıkıp Rolling Stones'la aynı sahnede çalmasına denk bir olay gibi yer alırdı.

Aradan dört yüzyıl geçmiş olmasına karşın, bize hâlâ capcanlı görünen şey Mary'nin karakterindeki bu bastırılmaz yandır. Eger "müstehcen" kavramı, dekolteli giysiler içinde bira yudumlayan haspalarla dolu, sonu gelmez cesur kostümlü oyunlara yenik düştüyse, kelimenin ilk başta "şen şakrak" anlamına geldiğini hatırlamakta yarar vardır. Mary'nin aykırı yaşamıyla başkalarına sunduğu şenlik onu tanıyanlarca doğrulanan bir şeydi. "Onda dört büyük mahallenin ruhu ve de bütün şehri bastırarak bir ses var" diye yazmıştı Middleton ve Dekker. Gösterişçi ve hatta bazen zorba biriydi; ama Güney Londra'nın batakhanelerine ve dar sokaklarına daha ısıltılı bir hava veren şey onun varlığıydı. Onun Mary Seacole'la çok iyi uyuşabileceği hayal edilebilir. Her ikisi de yoksulluğun içinde yükseldi ve erkeklerle özgü bir dünyada bağımsız bir kadın olarak kendi bildiği tarafa yaşadı.

İç Savaş'tan sonra Püritenler ayı dövüştürmeyi yasakladı. Mary her ne kadar Cromwell'den daha uzun yaşasa da, ömrü monarşinin geri gelişini ve çok sevdiği ayı bahçesinin yeniden açılışını görmeye yetmedi. Ama zaten Southwark bir daha pek eskisi gibi olmadı. Mary Markham Fleet Sokakı'ndaki St. Bridget Kilisesi'nin içine gömülmesine yetecek kadar varlıklı öldü. Son isteği tabutuna yüzükoyun yerleştirilmesiydi; gerekçesini "Sağken nasıl akıl almaz olduysam, ölümümde de öyle olayım" diye açıkladı. Ama isteğinin yerine getirilip getirilmediğini asla bilemeyeceğiz.

Richard Feynman: Challenger Faciasını Çözdü

Mary'nin son dileğini takdir edebilecek kişilerden biri de 20. yüzyılın büyük fizikçisi Richard Feynman'dı (1918-1988). Bu

uzun boylu, yakışıklı ve matrak adam da akul almaz olmaya büyük heves duyan eksantrik bir muzipti. Onun son sözleri de aynı minvaldeydi: “İki kez ölecek olsam bundan nefret ederdim, çok sıkıcı bir şey.” Feynman için hayatta, yapılan işte ya da ölümden sıkılmak en büyük günahı.

New York’un sıkı kenetlenmiş bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak doğdu ve konuşmaya ancak üç yaşından sonra başladı. Çok geçmeden babası biraz iyimser tavrıyla ona bütün *Encyclopedia Britannica* takımını satın aldı. Ama küçük Feynman bunu yuttu: Takımı çocukluğu boyunca yanından hiç ayırmadı ve ergenlik çağının başlarında tamamını baştan sona okumuş durumdaydı. Belarus göçmeni bir otomobil cilası satıcısı olan babası Melville, başka alanlarda da ufkunu genişletti. Ona temel yapıları kullanarak matematiksel kalıpları öngörmeyi öğretti ve onu uzun yürüyüşlere çıkararak, doğayı dikkatle izleme yolunu gösterdi. Feynman’ın her zaman belirttiği gibi, ona “bir şeyin adını bilmek ile bir şeyi bilmek” arasındaki farklılığı öğreten de babasıydı. Yıllar sonra şöyle yazacaktı:

Bir kupon bütün dünya dillerindeki adlarını öğrenebilirsiniz, ama neticede o kuş hakkında kesinlikle hiçbir şey öğrenmiş olmazsınız. Öyleyse kuşa bakalım ve ne yaptığını görelim – önemli olan budur.

Melville’in soyut bilimsel fikirleri hikâyelere dönüştürme gibi harika bir hüneri de vardı; oğlu bunu devralarak alameti farikası haline getirecekti:

Örneğin, elektrikli trenlerimle oynadığımda bana şunu anlatır: Suyla döndürülen büyük bir çark vardır ve bu çarka bağlı bakar teller bütün yönlere doğru yayıldıkça yayılır. Bir de küçük çarklar vardır ki, büyük çark döndüğünde bu küçük

çarkların hepsi döner. Aralarındaki ilişki sadece bakınn ve deminin varlığına bağlıdır, başka hiçbir şey yoktur – hiçbir hareketli parça yoktur. Buradaki bir çark döndüğünde çevresindeki küçük çarkların hepsi döner ve senin trenin de onlardan biridir. Babamın bana anlattığı harika bir dünyaydı.

Böylece bilim ve eğlence küçük Feynman için ayırt edilemez şeyler haline geldi. Boruları, yayları, pilleri, eline geçen her türlü mekanik şeyi topladı ve deneyler yapmaya girişti. Sonradan kendisi gibi fizik uzmanlığını seçecek olan küçük kız kardeşi Joan'a laboratuvar asistanlığını yapması için haftada dört sent ödedi. Joan, üstlendiği görev gereği Dick'in arkadaşlarının önünde (hafifçe) elektrik akımına kapılmayı kabul etmişti. Dick ayrıca ev için ilkel bir hırsız alarmı ve kız kardeşinin karyolasını sallayacak bir elektrikli motor yaptı. Mahallede "radyoları kafadan tamir eden oğlan" diye nam saldı.

Haliyle okuldan hoşlanmadı – tabii başında yer aldığı matematik kolu dışında. Okul yıllığında kendisine takılan "Çılgın Dâhi" adına yaraşmak için elinde geleni yaptı. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde lisans öğrenimi görürken, matematik ve fizik notları genel düzeyin bir hayli üstündeydi. Daha sonra Preston'ın giriş sınavında her iki dersten tam puan aldı – gerek daha önce, gerekse daha sonra ulaşamayan bir başarıydı bu. Feynman'ın üniversitedeki en mutlu anları odasında oyunlarla geçirdiği zamandı; karıncaların nasıl iletişime girdiğini kestirmeye ya da bir jölenin kıvrım kazanmasını açıklayacak fizik kurallarını bulmaya çalışmaktı. Bununla birlikte doktora tezi bir sensasyon uyandırdı. Tezinde kuantum mekaniğine tamamen yeni –daha önce izlenenlerin hiçbirine benzemeyen– bir yaklaşımı ortaya koyarak, elektronların ve fotonların etkileşimlerini tanımlamaya çarpıcı bir başarıyla uyguladı. Maxwell'in elektromanyetizma denklemleri konusunda Oliver Heaviside'ın (bkz. s. 29)

yaptığına oldukça benzer bir biçimde, yirmi üç yaşındaki Feynman hiç kimsenin aklına gelmeyen daha basit ve daha şık bir çözüme varmıştı. Daha sonraları bir sinestezi yeteneğine sahip olduğunu ileri sürdü: Farklı renklerle ayırt edilen bir denklem dizisinin temelinde yatan kalıpları görebilmekteydi.

Bu alışılmamış zekâ ona Manhattan Projesi'nde küçük bir rol üstlenerek, New Mexico'daki Los Alamos'ta atom bombasının geliştirilmesinde yer alma fırsatını sağladı. Göz kamaştırıcı görünmesine karşın, bu işten kısa sürede sıkıldı. "Orada yapacak hiçbir şey yoktu" diye yakınacaktı daha sonraları. Oyalanmak için güvenlik kompleksinin çok gizli dosya dolaplarının şifreli kilitlerini çözmekle uğraşma ya da ortalıktan kaybolup çölde Amerikan Yerli tarzıyla davul çalıp şarkı çıkarma yoluna gitti. Bu tuhaf davranışı ona "Kızılderili Joe" takma adını kazandı. Testlerin başarısı karşısında ilk başta coşkuya kapıldıysa da, daha sonraları uyuyan bir ejderhanın kuyrugunu gıdıklamaya benzettiği bu işte görev aldığı için pişmanlık duydu (Tipik davranışıyla, bombanın patlanışını koruyucu gözlük takmaksızın izleyen tek kişi oldu; zararlı alfa radyasyonunu perdeclemek için aradaki cam bölmenin yeterli olduğu yolundaki gerekçesi doğrudu).

Feynman 1948'de Nobel Fizik Ödülü'nü kazandı. Yaşı daha otuzdu. Doktora tezinde olduğu gibi, ödül verilmesinin sebebi başkalarının çalışmalarını geliştirip açıklığa kavuşturmasıydı. Kuantum elektrodinamiği ışığın, manyetizmanın ve elektriğin davranışını açıklayan disiplindi, ama sinir bozacak kadar kaypaktı. Feynman başka iki fizikçiyle birlikte teorideki kusurları giderdi, ama en önemli katkısı bir dizi küçük ve şık diyagramla atom altı parçacıkların devinimlerini tanımlamasıydı. Bu dönemdeki çalışmasını "matematiksel hokus pokus" sayacak kadar küçümsedi her zaman; ama "Feynman diyagramları"nı da kamyonetinin her tarafına çizecek kadar sevdi. Bu çizimler hâlâ

kuantum dünyasını tanımlamanın en iyi yolu sayılmaktadır.

Feynman mesleki yaşamının büyük bölümünü California Teknoloji Enstitüsü'nde (Caltech) geçirdi. Bazen onun hiç tartışmasız tarihteki büyük fizikçilerden biri olmakla birlikte, büyük bir teorik atılım sağlamadığı ya da önemli sayılacak yeni bir buluşa adını vermediği söylenir. Bu aslında ondan ziyade dönemin fizik biliminin niteliğiyle ilgili olabilir; çağdaşlarının çok azı böyle bir savda bulunabilecek durumdaydı. Söz konusu görüş Feynman'ın en büyük başarısını da gözardı eder: O kendi kuşağının en iyi ve en karizmatik öğretmeniydi. Öğretmekten hoşlanırdı ve bilim dünyasının dışındaki kişilere açıklanamayan bir teoride aksak bir taraf olduğuna inanırdı. Derslerinden derlenen ve çok satan kitabının giriş bölümünde okurlarına şunu söyler:

Size anlatacağım şeyler lisansüstü okulun üçüncü ya da dördüncü yılında fizik öğrencilerimize öğrettiğimiz şeylerdir. ... Sizi, anlamadığınızı için bu kitabı elden bırakmamaya ikna etmek bana düşen bir görev. Eğer fizik öğrencilerimin anlamadığını görürseniz, bunun sebebi benim anlamamamdır. Böyle bir durumda hiç kimse anlamaz.

Fakat bunun moral bozucu ya da hüsrana yöneltici olmadığını şöyle açıklar:

"Dünya"yı oluşturan hareketli şeylerin bu çapraşık düzenini kafamızda tanrıların oynadığı ve bizim de gözlemcisi olduğumuz büyük bir satranç oyunu gibi canlandırabiliriz. Oyunun kurallarını bilmeyiz; bize tanınan tek şans oyunu izlemektir. Elbette yeterince uzun bir süre izlediğimizde, zamanla kuralların birkaçını kapabiliriz. Temel fizik kavramıyla kastettiğimiz şey oyunun kurallarıdır.

Feynman her zaman fiziği “aylaklık” ya da “bir oyun” olarak nitelendirirdi. Onun gözünde, işten çok oyundu: Sadece yakından izleyip merak duyulacak bir konu:

Birisi size, “Bilim şunu bunu öğretir” dediğinde kelimeyi yanlış kullanıyordur. Bilim hiçbir şey öğretmez; öğretene tecrübedir. Eğer birileri çıkıp size, “Bilim şunu bunu gösterdi” derse, ona şunu sorabilirsiniz: “Bilim bunu nasıl gösteriyor? Bilimciler bunu nasıl öğrendi? Nasıl? Neyi? Nerede?”

Feynman ömrünün ikinci yarısını büyük ölçüde bu sorulara anlaşılmaz cevaplar sunma çabasıyla geçirdi. Belki de onun kendisini gösterdiği an, 1986'da *Challenger* uzay mekiği felaketine ilişkin soruşturmayla geldi. Kaçamak açıklamalar ve teknik bağnazlık yüzünden çıkmaza saplanıp kalan soruşturma komisyonu, kazanın sebebini bir türlü belirleyememekteydi. Tahmin edilen sebeplerden biri katı yakıt roketlerinin bölmeleri arasında kullanılan lastik halkalı contalardı. Sadece 0,6 cm çapında olmakla birlikte çevre uzunluğu 11 metreyi geçen bu olağanüstü büyük ama kırılgan contalardaki bir arıza kesinlikle felakete yol açabilirdi; ancak hiç kimse böyle bir olayı ve sebebini kesin söyleyemiyordu (ya da söylemekten kaçınıyordu). Feynman kazaya halkalı contaların yol açtığı kanısındaydı. Televizyon kameraları canlı yayındayken, komisyonun ve bütün tanıkların önünde halkalı contadan küçük bir kesiti alıp buz gibi soğuk suyla dolu bir bardağın içine koyarak, kamıt kördüğümünü bir çırpıda çözdü. Lastiğin düşük sıcaklıkta esnekliğini anında kaybettiği ve bunun sonucunda contaların işlemez hale gelmesiyle roketin parçalanmış olduğu herkesin gözünde hemen açıklığa kavuştu. Felaketin yaşandığı sabah sıcaklık, mühendislerin salık verdiği düzeyin 13,5°C alındaydı. Konu kapandı. En yalın ve en güçlü haliyle bilim buydu işte: Epikür herhalde bundan gurur duyardı.

Feynman'ın yaşamının geri kalan kısmı bazen 1960'ların harika profesörünün bir parodisi gibi görünebilir. Kendi kendine Brezilya tarzında bongo çalmayı öğrendi, tablolarının yer aldığı sergiler açtı, uyuşturucuları denedi, Maya hiyerogliflerini çözme yolunu buldu ve karşılaştırmalı din incelemelerine girişti. Pasadena'da üssüz garson kızların servis yaptığı bir barda "ikinci bir ofis"i vardı; orada bira altlığının arka kısmına denklemler ve yeni Feynman diyagramları çiziktirirdi. Ama bunlar üşütük bir adamın yapmacık tavırlarının ötesinde bir anlama sahipti:

Davul çalmamın teorik fizik yapmamla hiçbir ilgisi yoktur. Teorik fizik bir insan uğraşdır, insanlığın daha üst gelişim evrelerinden biridir – ve de bununla uğraşan kişilerin başka bazı kişilerce yapılan (bongo davulları çalma gibi) işleri de yaptıklarını göstererek, insan olduklarını kanıtlama yönündeki bitip tükenmez arzu beni rencide eder.

O bir fizikçi olduğu için bongo çalmıyordu; bongo çalmasının sebebi Richard Feynman, yani ömrü boyunca can sıkıntısından hoşlanmayan bir adam olmasıydı. Bir keresinde yazdığı gibi: "Sırf fizikle bir kişilik edinemezsiniz, araya hayatın öbür unsurlarını da katmalısınız." Kanserden ölmek üzere olduğu son yıllarında, Orta Asya'da özerk bir cumhuriyet olan Tuva'ya ilgi duyarak, tarihini ve kültürünü –özellikle hoşuna giden gırtlaktan şarkı söyleme tarzını– araştırmaya girişti ve oraya bir gezi yapmayı tasarladı. Rus bürokrasisiyle on yıl süren kedi fare oyunu, *Tuva ya da Fryasko!* adlı son kitabına konu oldu. Bekleneceği üzere matrak, ilginç ve hayat dolu bir kitapta bu. Peşinden koştuğu vize nihayet ölümünden bir gün sonra geldi.

Richard Feynman'ın uğraştığı konuya kendisini kaptırışı ve sonuna kadar keyfine varma yönündeki cüretkâr kararlılığı, bu

bölümdeki altı yaşama canlılık katan tutumu özetler. Hepsi de kendi varlığıyla mutlu olmayı ve buna dünyaya olumlu bakarak ulaşmayı öğrenmiş kişilerdi. İçlerinden okula gidenlerin hiçbirini öyle derslere çok ilgili bir öğrenci değildi: Dünyayı ve çevrelerindeki insanları gözlemleyerek kendilerini yetiştirdiler. Filozof Ludwig Wittgenstein bir keresinde dünyaya niçin geldiğimize emin olmamakla birlikte, "keyif çatismak amacıyla olmadığına gayet emin" olduğunu belirtmişti. Epikür onu tanısa herhalde fırçayı basardı. Bu bölümdeki her altı kişi için de keyfin kaynağı eğlenmekten hoşlanmaktı. Ve de bu ruh bulapıcıdır. Mary Seacole'la birlikte "mükellef bir öğle yemeği" sofrasının başına oturmayı, Edward Jenner'le kırdı bir yürüyüşe çıkmayı, Ben Franklin'e bir partide kulak misafiri olmayı ya bongo çalan Richard Feynman'ın eşliğinde Kaltrak Yankesici'nin şarkı söylediği barda bir akşam geçirmeyi kim istemez ki? Bu, dehanın gerçek anlamıdır: İnsanın ne olduğuna dair sezgimizi genişletmek, kendimizi neşelendirmek. Belki hiç kimsenin neşeli insanlar listesinde ilk sırayı alacak biri olmasa bile Epikür'ün büyük bir hayranı olan Nietzsche kesinlikle bu görüşteydi: "Kişinin sahip olması gereken tek şey vardır: Mizaçtan dolayı neşeli olan bir ruh ya da iş, aşk, sanat ve bilgiyle neşelenen bir ruh."

Hırs Küpleri

Yapmaya muktedir olduğumuz şeyleri yapsaydık, düpedüz kendimizi şaşırtırdık.

THOMAS EDISON

Sizi harekete geçiren şey nedir? Sabahleyin yataktan kalkmanızı sağlayan şey nedir? Bir kişiyi sepet kayıkla dünyayı çepeçevre dolaşmaya ya da kırk yıl siyah bir lale yetiştirmek için uğraşmaya yönelten şeyle aynı mıdır? “Motivasyon” kelimesi (oldukça şaşırtıcı biçimde) yüz yaşın ancak biraz üzerindedir, ama ifade ettiği şey (artık her neyse) insan soyu kadar eskidir. Bilinçli ya da bilinçsizce ve hiç kimsenin gerçek anlamda bilmediği sebeplerle, beyinlerimizdeki “ödül merkezleri” para kazanma ya da öç alma gibi uğraşlarla, ayrıca güzelliği seyretme ya da bilmece çözmeye gibi daha soyut zevklerle kimyasal yoldan uyanılır. Yeme, içme ya da egzersiz gibi alışkanlık yaratıcı olan böyle şeyler, insanları en şaşırtıcı yerlere yönleltebilir. İşte size önündeki yolun ötesini yoklamaktan hiç geri kalmayan altı insanın hikâyesi.

Cengiz Han: Mezarının Yerini Sadece Dişi Bir Deve Biliyor
Eğer insanlık tarihinde Cengiz Han’dan (yaklaşık 1162-1227) daha hırslı bir kişi varsa, gece karanlığında ona toslamamak için dua etmek gerekir.

Moğol İmparatorluğu, Çin’in Büyük Okyanus kıyısından Macaristan’a kadar uzanmaktaydı ve gezegendeki kara küresinin neredeyse dörtte birini kaplamaktaydı. Dünyanın şimdiye

kadar gördüğü en büyük imparatorluktu: İskender'in kurduğu imparatorluğun dört katı ve Roma yönetimindeki toprakların iki katı kadardı. Üstelik Cengiz Han bunu yokran başlayarak sadece yirmi yıl içinde yarattı. Onun önderliğinde, Moğollar bütün zamanların en başarılı askeri gücü oldu. Bir milyonun epey altında bir nüfusla 50 milyonu aşkın insanı, yani ele geçirdikleri topraklarda yaşayanların aşağı yukarı üçte birini yok ettiler.

Moğolları kenetleyen şey kana susamışlık değil, yeni edinilen ulus anlayışıydı. Cengiz Han dönemine kadar "Moğolistan" diye bir yer yoktu. Gobi Çölü'nün kuzeyinde kalan Asya toprakları göçebe kabilelerden oluşan yarım düzine kadar konfederasyonun yurduydı ve Moğollar bunlardan sadece biriydi. Koyun ve at sürülerini otlatıkları seyrek çayırlar için çekişen bu kabile birlikleri birbirlerine karşı çoğu kez düşmanca tutum içindeydi. Yağmacılık, kan davaları ve intikam cinayetleri olağan şeylerdi.

"Cengiz Han" kahramanımızın adı değil, unvanıydı. Çocukken Temuçin ("Demirden Kişi") adıyla anılmaktaydı. Soylu bir ailedendi; babası Yesügey bir *han*, yani klan reisiydi. Temuçin dokuz yaşındayken, bir grup hain Tatar haydudu babasını birlikte yemek yerken zehirledi.

Temuçin reisliği üstlendiğini ilan etti, ama klan onu babasının yerine geçemeyecek kadar küçük gördüğü için alaya aldı: Ailesiyle birlikte yaban kırlara sığınmak zorunda kaldı. Üç yıl boyunca küçük hayvanları avlayarak ve yabani meyveler toplayarak ailesini geçindirdi. On iki yaşındayken üvey kardeşlerinden birini yiyecek çaldığı için öldürdü ve böylece ailedeki lider konumunu pekiştirdi.

Çok genç yaşta evlendi. Kısa bir süre sonra karısı Börte vahşi Merkit kabilesince kaçırıldı ve tecavüze uğradı. Temuçin onu geri almak için, babasının eski kan kardeşi ve güçlü Keraitlerin hanı Tuğrul'la bir ittifak yaptı. Börte döndüğünde bir oğlan çocuk doğurdu. Sekiz ay önce kaçırıldığı ve ırzına geçildiği için, ço-

cugun kimden olduğu kuşkuluydu. Bununla birlikte, Temuçin onu kabul etti ve ona "Konuk" anlamında Cuci adını verdi. Merkitler karşısındaki zaferden cesaret alan Temuçin ve Tugrul, yeni bir kabile konfederasyonu oluşturmaya başladılar.

Temuçin'in büyük katkısı yasa adıyla bir dizi yeni kural koymasaydı. Yaşadığı tecrübelere dayanan bu yasa, bozkırdaki yaşamı zorlu ve tehlikeli hale getiren düzen bozucu fırsatçılığı -geleşigüzel hırsızlık, sert ağız dalası, kısasa kısas anlayışıyla adam kaçıрма ve öldürme- ortadan kaldırmaya yönelikti (Kendi babası bile annesini bir komşu kabileden kaçırmıştı):

Yasa uyarınca yiyecekler paylaşılmalıydı. Herkes istediği dinin yolunda girmekte özgürdü. Bütün erkekler (din adamları ve hekimler hariç) orduya katılmakla yükümlüydü; ama askerlerin ödüllendirilmesinde aile bağları değil, beceri esastı. Kadın kaçırmak ve hayvan çalmak yasaktı. Komutanlar emir vermedikçe, düşman cesetleri soyulamaz ve mallarına el konulamazdı. İzin verildiğinde ise her asker elde ettiği ganimeti tutma hakkına sahipti. Boyunduruk altına alınan halkların çocukları Moğol ailelerince evlat edinilmeli ve onlara köle değil, eşit insanlar gibi davranılmalıydı. Savaş tutsakları Moğol askeri olarak yeniden eğitilmeli ve onlara aynı haklar verilmeliydi.

Savaşçı düsturu, devlet anayasası ve Cenevre Sözleşmesi'nin bir bileşimi olan yasa acımasızca uygulanırdı: Buna uymamak anında idam cezasını getirirdi. Bazı bakımlardan aslında mevcut kabile törelerinin açık kurallara bağlanmasından ibaret olmasına karşın, dayandığı sıkı adalet anlayışı kısa sürede kökleşerek, askerler arasında mesleki disiplini, orduya yeni katılanların (ve ailelerinin) minnettarlığını ve herkesin bağlılığını sağladı. Moğol ordusu büyüdü ve her yeni fetihle Temuçin'in iktidar temeli güçlendi.

Bu anlatılanlar Temuçin'in bir tür Moğol Dalay Lama'sı olduğu izlenimini uyandırır da, böyle bir saptama doğru olmaz. O

adıldı, ama amansız bir kişiydi. Üstünlüğünü sağlamak için ilk mütefikleri Keraitlere iradesini kabul ettirmesi gerektiğinde, onlara önce teslim olma şansını verdi; buna yanaşmamaları üzerine onları bir dizi büyük muharebeyle ezdi. Ardından Keraitlerin başına Tuğrul'un oğlu (aynca Temuçin'in kan kardeşi ve çocukluk arkadaşı) Camuka geçti. Aynı şekilde bozguna uğrayan Camuka'nın hayatına kansız biçimde son verilmesi isteği üzerine, güya merhamete gelen Temuçin iki keçe örtüyle sarıldıktan sonra, boğulup ölünceye kadar dövülmesini emretti.

Temuçin'in 1206'ya doğru bütün Moğol kabilelerini ilk kez tek çatı altında birleştirmesi akla sığmayacak bir başarıydı. Hasmıların hileyle ya da savaşla alt etmiş bir kişi olarak, kırk iki yaşında Cengiz (daha doğru telaffuzla Çingiz) Han ilan edildi. Bu adın kesin anlamı konusunda "denizlerin efendisi", "acunun önderi", "yüce savaşçı", "ışık ruhu", "gerçek han" gibi birçok görüş ortaya atılmıştır; ama genel görüş şaşmaz biçimde aynıdır: O hanların hanıydı. Ondan sonra hiçbir Moğol önderi bu unvanı taşımadı.

Eckili bir hukuk sistemi yazıya dökülmeksizin işletilemez. Bu nedenle Cengiz Han standart Moğol yazı dilini yaratmak üzere komşu Uygur halkının alfabesini ödünç aldı (Uygurca köken olarak Aramca'ya, yani İsa'nın konuştuğu dile dayanır; ancak Aramca garip bir cilveyle asla yazılı hale gelememiştir). Cengiz ayrıca yarı olarak bilinen hızlı bir haberleşme sistemi kurdu. Bir tür Asya atlı postası gibi işleyen bu sistem, 225 kilometrelik aralıklarla bütün imparatorluğu saran, insanlı ikmal konaklarından oluşan bir zincirdi. Bir yarı konağını yönetmek kazançlı ve yüksek statülü bir işti. Konağa varan bir ulak taşıdığı paketi zinde bir atlıya teslim ettikten sonra dinlenerek gücünü toplardı. Böylece bir ileti en hızlı orduyu bile geride bırakacak şekilde günde 320 kilometreyi aşkın bir yol alırdı. Hizmet güvenli ve sağlamdı: Mallarını taşıtmak ya da bilgi ulaştırmak isteyen tüc-

carlar için bedavaydı. Bu sistem İpek Yolu'nu Ortaçağ'da dünyanın en önemli karayoluna dönüştürecekti.

Moğol ordusunun üstünlüğü olmadan bunların hiçbir mümkün olamazdı. Son derece hünerli, hareketli ve disiplinli olan Moğol süvari okçuları kendine yeterli birer savaş birimi gibiydi. Hafif miğferlerle ve deriden ya da demirden göğüs zırhlarıyla korunan bu askerler, boynuz, tahta ve kırıktan yapılmış iki tane küçük yay taşırdı. Yayların her biri İngiliz uzun yayları kadar güçlüydü; ama kullanma ve yeni ok sürme bakımından çok daha büyük kıvraklığa sahipti. Sadaklarda farklı işlevler gören çeşitli oklar yer alırdı: Zırh delici oklar, küt uclu "şok" okları, hatıra ısıltı çalan ve mesaj göndermek için kullanılan oklar. Süvariler ayrıca küçük bir balta ya da topuz taşırdı. Her adamın eyer torbasında kendi yemek tayı, ip kangalı ve bileme taşı bulunurdu ve peşinde beş ya da altı yedek atı çekerdi. Yani, ilerleyişi yavaşlatacak bir yük katırı ya da ordugâh takipçileri yoktu. Bir Moğol ordusu günde 150 kilometreden fazla yolu rahatlıkla alırdı – süvariler yemeklerini hareket halinde yer ve hatta dörtlü giderken ayağa dikilip hacet giderirdi.

Cengiz üstün bir askeri planlamacıydı. Her harekât önceden tasarlanırdı, casuslardan ve alan istihbaratından geniş çapta yararlanılırdı. Askeri birlik yapısı onlu sistem üzerine kuruluydu: Manga (10), bölük (100), alay (1.000) ve tümen (10.000). Alayların başındaki komutanlara çok geniş bir hareket serbestliği tanınırdı.

Bir Moğol saldırısının yıkıcılığına geleneksel bir ordunun dayanması neredeyse olanaksız gibiydi. Dehşet verici bir hızla ortaya çıkıveren süvariler birdenbire üç ya da daha fazla kola ayrılır ve değişik yönlerden hücumu kalkardı. Taktikler olağanüstü bir binicilik hüneri gerektirdiği için, birlikler önceden sıkı bir eğitimden geçirilirdi. Bu eğitim, av talimleri yoluyla verilirdi. Bozkıra açılan bir atlı takımı avlanacak bir sürü görünce, belirli

bir mesafe bırakarak hayvanları hızla çevirir ve ardından hiçbirini kaçırmayacak şekilde çemberi yavaş yavaş daraltırdı.

Moğollar genellikle büyük bir kenti kuşatmak yerine düşman ordusunu pusuya düşürüp savaş alanında yok etmeye çalışırlardı; ama kente girileceği zaman hem acımasız, hem de son derece özgün yöntemlere başvurulardı. Yenilikçi kuşatma savaşı Cengiz Han'ın büyük hünelerinden bir başkasıydı. Önce, savunmasız küçük yerel kasabalar alınır ve buralardan kaçanlar kente doğru sürülürdü; böylece yaşam alanları ve gıda kaynakları baskı altına alınırdı. Ardından çevredeki akarsuların çığrıları değiştirilerek, kentin su kaynağı kesilirdi. Eğer gerek varsa, hemen oracıkta savaş tutsaklarının yerel malzemeler kullanarak yaptığı kuşatma düzenekleri devreye sokulurdu. Son derece etkili olan Moğol mancınıkları bazen veba kurbanlarının cesetlerini kent surlarının üzerinden içeriye atardı: Biyolojik savaşın ilk örneklerinden biriydi bu. Bir kent ele geçirildiğinde, yöneticileri yakalanır ve gelecekteki bir isyan odağını bertaraf etmek üzere asılırdı.

Bu yöntemler vahşice görünse de, Moğol kuşatma teknikleri bile Cengiz Han'ın yasa'da somutlaşan hakkaniyet duygusunu yansıtır. Girmeye karar verilen bir kentin önüne varıldığında, Moğol komutan ilk gün beyaz bir çadırdan teslim çağrısında bulunurdu. Kent buna uyduğunda, bütün ahalinin canı başıylanırdı. İkinci gün kırmızı bir çadır kurulurdu. Kentin teslim olması halinde, erkeklerin hepsi öldürülürdü, ama geri kalalar kurtulurdu. Üçüncü gün siyah bir çadır görünürdü. Ondan sonra da hiç aman tanınmazdı.

Cengiz Han'ın başardığı işler için ne söylene abartıya kaçmaz. Çin'in kuzeybatı kesiminde hâlâ çarpışırken öldüğü 1227'de, birbirleriyle dalaşan keçi çobanlarının derme çatma topluluklarından oluşan bir yapıyı tarihte emsali görülmeyen bir askeri güce, bir dile, bir anayasaya ve uluslararası bir posta id-

resine sahip bir imparatorluğa dönüştürmüştü. Moğolistan'da bugün hâlâ bir ulusal kahraman sayılır.

Her ne kadar 500'den fazla cariyesi (ve sayısız gaytimeşru çocuğu) olduğu söylene de, Cengiz Han yaşamı boyunca ilk karısı Börte'ye ve dört meşru oğluna hep bağlı kaldı. Üçüncü oğlu Ogedey'i ardılı olarak atamıştı ve ilk on beş yıl işler iyi gitti. Ogedey'in önderliğinde Moğollar Kore'deki bir ayaklanmayı bastırdı ve Rusları, Ukraynalıları, Polonyalıları ve Macarları ezip geçti. 1241'e doğru Altın Orda Viyana kapılarına dayandı. Uygarlığın sonu gelmiş gibiydi. Derken, mucize gibi görünen bir gelişmeyle, Moğollar esrarengiz biçimde geri çekilerek asıl yurtları Moğolistan'a döndüler. Zira bir av seferinden sonraki içki âleminde ölen Ogedey'in ardılına seçmek üzere bir *kurultay* toplanmıştı. O tarihten sonra Moğollar gittikçe denetimden çıktılar ve gereksiz yıkıcılığa yöneldiler. Bağdat'ın 1258'de yağmalanması sırasında İslam biliminin yüzyıllara dayanan paha biçilmez eserleri yakılıp Dicle'ye atıldı. Moğol İmparatorluğu sonunda ortadan kalktı ve boyunduruk altına aldığı kültürlerde çok az iz bıraktı. Ama bu durum sadece Cengiz Han'ın önderliğinin gücüne işaret eder; yeri doldurulamaz bir kişiydi o.

Moğollarda âdet olduğu üzere, Cengiz işaretsiz bir mezara gömüldü. Dört meşru oğlu (soyulmasını önlemek açısından) mezarın yerini gizli tutmada öylesine paranoyak bir tutuma girdiler ki, adamlarına cenaze alayının geçtiği yerlerde tek bir kişiyi bile sağ bırakmama talimatını verdiler (Marco Polo'ya göre, öldürülen insanların sayısı 20 binin üzerindeydi). Hiçbir şeyi şansa bırakmamak için, mezarı kazan köleleri öldürmekle görevli askerler bile ortadan kaldırıldı. Dört oğul ileride yeri bulabilmek üzere, süten kesilmemiş bir deveyi annesinin gözü önünde kurban ederek babalarının mezarına koydular. Develerin sağlam bir belleği olduğu için, yılda bir kez serbest bırakılan bu anne deve şaşmaz biçimde yavrusunu son kez gördüğü yere dönmekteydi.

Plandaki tek kusur yaşanan devenin sonunda ölmesiyle, mezarla ilişkin bütün bilgilerin de yok olmasıydı. Birçok uydurma iddiaya karşın, Cengiz Han'ın mezarı henüz bulunabilmiş değildir.

Kalıcı mirasına gelince, Moğolistan sınırlarının çok ötesine uzandığı söylenebilir. Yakın dönemdeki genetik araştırmalarda, Orta Asya'nın şimdiki erkek nüfusunun yüzde 8'inin doğrudan Cengiz Han'ın soyundan geldiği saptanmıştır.

Robert E. Peary: Kuzey Kutbu'nun Kaşifi

Amerikan deniz subayı ve kutup kâşifi Tuğamiral Robert E. Peary'nin (1856-1920) doğrudan torunları ise Florida'da bir kadın il yargıçı olan Peary S. Fowler ve birkaç Inuit ile sınırlıdır.

Robert Peary Kuzey Kutbu'na ulaşan ilk insan olmanın alın yazısı olduğuna inanan biriydi. Arktik'ten özel mülküymüş gibi söz eder ve diğer keşif seferlerini hak ihlali gibi görürdü; önceki kâşiflerin güzergâhlarını izlediğine dikkat çekildiğinde belirgin biçimde altüst olurdu. Şaşırtıcı irade gücüyle, insanüstü dayanıklılığıyla ve acıyı bagnazca umursamama becerisiyle, Kuzey Kutbu'na ulaşmak için on yılda sekiz ayrı girişimde bulundu ve ikisi dışında bütün ayak parmaklarını donma sonucunda kaybetti.

Peary ünlü olmaya erken yaşta karar verdi. Donanmadaki kariyerine henüz yeni başladığı yirmili yaşlarında annesine şöyle yazdı: "Unutma, anneciğim, şöhrete kavuşmalıyım; sıradan angarya işlerle geçirilecek yılları kendime yakıştıramıyorum." Robert daha üç yaşındayken, babası aniden öldü ve annesi Mary trajediyle başa çıkmak için hayatını oğluna adadı: Her fırsatta onu dünyadan korumak, diğer oğlan çocuklarla oynamasına izin vermemek, ona çok nazik olduğunu söylemek, başına bir güneş kepi giydirmek. Derin ama boğucu bir bağdı bu: Annesi her yerde, hatta balayında bile ona eşlik etti. Robert Peary

1888'de Josephine Diebetsch'le evlendi. O sıralarda sadece Grönland'a kısa ve başarısız bir keşif seferi yapmıştı; ama çok geçmeden işler değişti. İkili yirmi üç yıllık evlilik dönemlerinde yalnız üç yılı birlikte geçirdi. Yine de Jo bir kaya gibi Peary'nin arkasında durdu: Ölümüne kadar başlıca teşvikçisi, sırdaşı ve kamuoyundaki sözcüsü olarak kaldı.

Hatta 1891'de kocasıyla birlikte Grönland'a bir keşif gezisi için giderek, dünyanın Yerli kökenli olmayan ilk Arktik kadın kâşifi unvanına kavuştu. Şaşırtıcı ölçüde neşeli bir günce tuttu ve ertesi yıl Robert Jr. adını verdikleri ilk çocuğunu doğurdu. Aile Inuitler arasında yaşamaktaydı. "En tuhaf ve en pis görünümlü kişiler" olarak gördüğü ev sahiplerinin Jo'da bıraktığı izlenim "insandan ziyade maymun gibi" olduklarıydı. Kaba, duygusuz ve her şeyden önce kocasının yanındaydı. Peary çiftini küstüren ya da hayal kırıklığına uğratan kişilerle ilişkiler hemen kesilirdi. Bütün tasarrufunu bu girişime yatıran John Verhoeff adlı genç bir jeolog, Peary çiftinin kendisine davranışından öylesine sarsıldı ki, basbayağı intihar etti. Talimatlara uymaksızın tek başına dolaşmaya çıkarak karda kaybolduğu bir gün boşluğa şöyle bağırdı: "Onlardan nefret ediyorum! Her ikisinden de!" Kısa bir süre sonra da bir yanaktan aşağıya düştü.

Bu arada Peary kuzeye doğru yola koyuldu. Grönland'ın bir ada olduğu içine doğmuştu. Üç ayda 1.600 kilometreyi kızakla aşığı insanılmaz bir yolculuğun sonunda adamlarıyla birlikte açık denize ulaştı ve oraya Bağımsızlık Koyu adını verdi. Grönland'ın en kuzey ucunu bulduklarını ve Kuzey Buz Denizi'ne baktıklarını sanıyorlardı. Oysa şimdiki adı Bağımsızlık Fiyordu olan bu su kütlesi, kuzeydoğu kıyısında yüzlerce kilometre uzunluğunda ve yirmi beş kilometre genişliğinde muazzam bir girintiydi. Vardıklarını sandıkları yere hâlâ 200 kilometre uzak-taydılar. Yine de yolculuk çarpıcı bir başarıydı. Grönland'ın bu kesimi hâlâ Peary Toprakları olarak anılır. Peary yolun büyük

bir bölümünü kırık bir bacakla geçmiş ve seferin doktoru Frederick Cook'un uydurduğu tahta bir destek bacağını kurtarmıştı.

Amerika'ya 1892'de bir kahraman olarak dönen Peary, Kuzey Kutbu'na yönelik bir hamle için kaynak toplama turnesine çıktı. Ülkeyi bir uçtan öbür uca dolaşarak, 103 günde 165 konferans verdi – gecelik kazancı 2.000 dolara (bugünkü değerle yaklaşık 50.000 dolar) kadar vardı. Her yönüyle pervasız bir kutup kâşifi gibi görünmekteydi: Bir seksene yakın bir boy, koyu mavi gözler, kızıl bir yele ve kocaman bir palabıyık. Konferanslarını ince ayrıntılarla Inuit kampı dekorunun kurulduğu bir sahnede, kutup kürkleri içinde ve konuşmanın sonunda topluca uluyacak şekilde eğitilmiş beş Eskimo köpeği eşliğinde sunmaktaydı.

Kamuoyundaki imajı alingan ve güvensiz bir insanı gizlemekteydi. Bütün yaşamı boyunca kekemeliğin sıkıntısını çekti. Donuk ve herkese karşı duygusal bakımdan mesafeli bir kişi olarak, en ufak sadakatsizlik belirtisi karşısında küplere binerdi. Bir şey istediğinde şirin görünme becerisine sahip –ve bu da dolaşmaya çıktığında her zaman kararlı– olmasına karşın, özel yaşamında her tarafta komplolar gören bir arpacı kumrusuydu. Robert Peary'nin aksi yanı soğuk ve karanlık bir yerdı ve herkes er ya da geç kendisini orada bulurdu – hatta karısı bile.

Peary 1898'de Jo'yu iki çocuklarını yetiştirmek ve nazik mali durumlarının idaresini üstlenmek üzere geride bırakarak, üç yılhına Inuitlerin arasına döndü. Fok derisinden giysileri içimde buyurgan bir tavırla ayakta dikildiği fotoğrafları, onlara neredeyse tanrımsı bir varlık gibi görünmesinin sebebini açıklamak için yeterliydi. Peary bu konumunun sağladığı "efendi hakkı"nı kullanarak, kendisine Inuit bir metres seçti. "Erkekleri mutlu tutmak için kadınların varlığı kesinlikle bir zorunluluktur" diye yazdı notlarına. On dört yaşında olan Aleqasina adlı bu kız eve ilk başta bir temizlikçi olarak alınmıştı. Efendisine

Anaakkaq (d. 1900) ve Kaalipaluk (d. 1906) adı verilen iki oğlan doğurdu. İlkine gebe olduğu sırada, Jo Peary ansızın çıkıp geldi. Buzlarla çevrili kocasından birkaç ay haber alamamıştı ve gördüğü manzarayla derin şoka uğradı. "Durumu bilseydim, oraya gitmezdim herhalde" diye yazacaktı daha sonraları. Bu alışılmamış aile ortamını bir şekilde sineye çekerek, 1902 ve 1903'te iki kez daha kocasına uğradı; ama güncesi çoğu kez bayağı üzgün olduğunu yansıtır. Güncesine 1906'da, "Kutup, katlandığım endişe ve ızdırıp için bana asla teşekkür etmeyecek" diye not düş-tü.

Peary'nin Aleqasina'yla ilişkisi genelde Inuitlerle kurduğu ilişki gibiydi. Ona gösterilen ilginin oldukça içten olmasına kar-şın, onların dilini doğru dürüst öğrenme, hele kültürlerini anla-ma zahmetine hiç girmedi. Onları cesur ve becerikli insanlar ola-rak gördü, onlara "anarşist filozoflar" olarak hayranlık duydu; ama başka kimselerle olduğu gibi, onlarla da bir duygusal bağ-lanmaya girmeyi başaramadı. Ortalıkta "Pearyaksoah" ("Büyük Beyaz Tanrı") gibi çalınmış dolaşarak, armağanlar bahşetmeyi ve bağırarak emirler yağdırmayı yeğ tuttu. "Hayata ancak bir tilki ya da bir ayı kadar değer veriyorlar; tamamen içgüdüyle davra-nıyorlar" diye yazdı. Onlardan beklediği yegâne katkı Kuzey Kutbu'nu keşfetmesine yardımcı olmalarıydı.

Aslında, Inuitler yardımın ötesinde bir katkıda bulundular. Onun kutup keşfinde büyük teknik atılım diye ilan ettiği "Peary sistemi" esasen hayatta kalmaya dönük Inuit tekniklerini uygu-lamaktan ibaretti. Inuitlerin yerel bilgileri ve (büyük bölümü yolda ölen) çok sayıdaki köpekleri olmasaydı, Peary'nin seferle-ri asla gerçekleşemezdi. Protez ayak parmakları takımını bekler-ken ve saplantılı biçimde Kuzey Kutbu'na sonraki hamlesini planlarken Aleqasina'yla koyun koyuna geçirdiği yılları hayatı-nın en mutlu dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Ama Peary sadece bir kızığın başına geçtiğinde gerçek anlamda mut-

ıydu.

Arktik bölgesinden temelli ayrıldığı 1909'dan sonra Aleqasi-na'yla ya da iki Inuit oğluyla temas kurmaya hiç çalışmadığı gibi, onlara ya da sadakatle hizmetine koşmuş insanlara herhangi bir maddi destekle bulunmadı – hem de şöhretin getirdiği servete rağmen. Grönland'ın kuzeybatı kesiminin Inuitleri Peary'ye hayranlık beslemelerine ve büyük projesinde oynadıkları rolden gurur duymalarına karşın, onu hâlâ “Büyük Azap Çektirici” olarak anıyorlar.

Peary 1897'de çarpıcı bir vandalizm sergileyerek, Inuitlerin binlerce yıldan beri bıçakları ve ok uçları için bir metal parça kaynağı olarak kullanmış oldukları dört kutsal göktaşını çaldı, beraberinde New York'a götürdü ve Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ne 40 bin dolara (bugünkü değerle 1 milyon doları aşkın paraya) sattı. Bu paranın tek kuruşu Grönland'a girmedi. Peary yanına konferans dizisi çerçevesinde göstermek üzere altı Inuit'i de almıştı. Bunların dördü zatürreden neredeyse hemen öldü. Peary arsızca bir tavırla onları gömmüş numarası yaparak, daha sonra kadavralarını müzeye sattı. Hayatta kalan en genç Inuit, Minik adında ve sekiz yaşında bir oğlandı. Müze müdürü William Wallace'ın ailesi tarafından evlat edinildi ve “Minik Peary Wallace” adıyla kayda geçirildi. Kısa bir süre sonra Wallace görevinden istifa etti. Minik ancak dokuz yıl sonra, bir delikanlı olarak Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ni dolaştı. Etnografya bölümündeki bir camekânda babasının ağarmış kemiklerini görünce dehşete düştü. Törenle gömmek üzere kalıntıların kendisine verilmesi için yalvardı; ama müze yetkilileri isteğini geri çevirdi. Peary'nin yurda dönüş parasını vermeyi gönülsüzce kabul ettiği Minik, oradan geri kalan yaşamı boyunca müzeyle bir hukuk kavgası yürüttü. Henüz yirmi dokuz yaşında olduğu 1918'de, Peary'den iki yıl önce öldü. Müzenin ancak 1993'te verdiği Inuit iskeletleri Grönland'da gömüldü.

Peary'nin 20. yüzyıl başlarında Kuzey Kutbu'na varmaya yönelik girişimlerinin hepsi başarısızlıkla ve bazılarını felaketle sonuçlandı. Ama Amerika'daki şöhreti büyümeye devam etti. Her türlü serüvenden hoşlanan Theodore Roosevelt'le dostluk kurdu ve katlanarak artan masraflarını karşılayacak bir dizi varlıklı hamiyi onun sayesinde buldu (Her seferin ortalama maliyeti 400 bin doların, yani bugünkü değerle 10 milyon doların üzerindedir).

Peary ellili yaşların ortasına yaklaştığı 1909'da Kuzey Kutbu'na varmak için son hamlesine girişmeye hazırды. Toplam 24 adamdan oluşan bir ekip 19 kızakla ve 133 köpeklerle yola çıktı; ama ekipten sadece Peary ve beş arkadaşı bütün yolu aşabildi. Bunlardan biri de dünyanın ilk siyahi kutup kâşifi Matthew Henson'du. Kendi kendini yetiştiren bu yetenekli adam yoksul bir çiftçinin oğluydu. Daha küçükken anne babasını kaybetmişti; on iki yaşında Washington DC'den Baltimore'a kadar olan 50 kilometreli yolu yaya yürümüş ve bir gemide kamarot olarak denize açılmıştı. Becerikli bir dümenci, dülger ve makinist olarak sıvırdı. İlk kez yirmi beş yıl önce tanıştığı Peary'nin bütün önemli seferlerine katıldı. Aynen onun gibi, bir Inuit kadınıyla evlendi ve ondan bir oğlu oldu. Peary başarısını büyük ölçüde Henson'ın lojistik yaratıcılığına ve yerel dili iyi bilmesine borçluydu. Kafilenin sağ kalan diğer mensupları kızakları süren dört Inuit'ti. Ayak parmakları olmayan elli dört yaşında bir adamın yönettiği bu kızakçılar, erimekte olan ve sinsi su kanallarıyla yarılmış buz üstünde ilerlemek zorundaydı. Henson'ın neredeyse yanılmaz bir yön duygusu vardı; ama Peary dışında hiç kimse Kuzey Kutbu'na varıldığını bildirecek enlem okumalarının sekansını almayı bilmiyordu. Peary böyle bir işlemi hiç yapmadı. Yanlarında bağımsız tanıklar olmadığı için, Peary'nin hedefe ulaştığı yolundaki sözü dışında bir kanıt yoktu. Ulaşmak için yirmi yılını verdiği bir anın söz konusu olduğu göz önünde tutu-

lunca, Peary'nin kutba varıldığı söylenen günde güncesini boş bırakmış olması çok ruhafız (Uygun duyguları kaydettiği ayrı bir sayfayı daha sonraları araya ekledi). Savı daha da zayıflatıcı nokta olarak, söz konusu mesafeyi aşmış olmaları için, günde 110 kilometreden fazla yol alması olmaları gerekirdi. Daha önce ya da daha sonra bu luza ulaşmış hiçbir kutup kâşifi yoktur. İngiliz serüvenci Sir Wally Herbert 1969'da aynı yolculuğu yaptığında, Peary'nin "kutbu"nun gerçeğine en az 80 kilometre uzak kaldığı tahminine vardı.

Peary'nin sefer ekibini taşıyan gemiye varınca sergilediği davranış zafer kazanmış bir havadan uzaktı. Dönüş yolculuğunda Henson'la pek konuşmadı ve Henson ketum bir tavır takındı: "Kutupta aramızda biraz tartışma çıktı, ama söyleyeceğim tek şey budur." (Yıllar sonra Henson tartışmaya Peary'nin kendisine yaraşır gördüğü anı başka birisiyle paylaşmak zorunda kalmaktan duyduğu kırılgınlığın yol açtığını açıkladı.) Gemi mürettebatı Kuzey Kutbu'na varılıp varılmadığını öğrenmeye can atıyordu; ama doğrudan sorulduğunda bile, Peary sadece şunu söylemekle yerindi: "Büsbütün başarısızlığa uğramış değilim."

Sefer ekibi New York'a döndüğünde, rakip bir iddiayla karşı karşıya kaldı. On sekiz yıl önce Peary'nin bacağına kurtarmış olan Dr. Frederick Cook, Kuzey Kutbu'na tam bir yıl önce varıldığını belirterek ortaya çıkıverdi. Bu durum Peary'yi harekete geçmeye kışkırttı. Bütün ezikliğini bir yana bırakarak, Cook'un (kendisinininkinden bile daha az inandırıcı olan) iddiasını çürütmeye koyuldu. Peary geçmişte iyiliğinin dokunduğu her kesimi yanına çekti. Sonuçta oluşan kamuoyu Cook'un manevi kişiliğini ve önceki kutup tecrübesini öylesine sarstı ki, bir daha eski itibarına kavuşamadı. Basın Peary'den beklediği açık övgüyü esirgedi ve özel ortamlarda sorular sorulmaya devam etti; ama dünyanın gözünde Kuzey Kutbu'nu fetheden kişi artık Robert Peary'ydi. "Yirmi üç yıllık uğraştan sonra sistemim sayesinde Ku-

zey Kurbu'na vardım" diye ilan etti.

Bunu dünyanın önde gelen coğrafya derneklerinin verdiği yirmi iki altın madalya, ayrıca üç onursal doktora diploması ve Légion d'honneur nişanı izledi. Avrupa'nın her yanında kraliyet saraylarınca ağırlandı ve ülkesinde tugamiral rütbesine yükseltildi. Başkası tarafından kaleme alınan anıları çok satan kitaplar arasına girerek, bütün bir ahkâm kesen kâşifler kuşağını büyüledi. Peary istediği şöhrete tam anlamıyla kavuştu. Emekliliğinin tadına varmak üzere sosyal hayattan elini eteğini çekerek, Maine kıyıları açıklarındaki tatil beldesi Eagle Adası'na yerleşti.

Fakat zerre kadar tadına varamadı. Sağlığı bozuldu ve ağır depresyon nöbetleri geçirdi. Karısı bu çöküşten, dönüşünde onu böylesine sıkı bir sorguya çeken kuşkucuları sorumlu tutarak şunu belirtti: "Bu olay onun demir gibi bünyesini yıkma açısından keşif seferlerinde yaşanan şeylerin hepsinden daha fazla etkili oldu." Peary bütün yaptığı şeylerden sonra herhalde korkunç bir düş kırıklığı ve can sıkıntısı duygusuna kapılmış olmalıdır – masum Inuit yoldaşlarına davranış biçiminden dolayı pişmanlık duymuş olması da ancak bir temenni olarak eklenebilir. Belki de gecenin karanlığında, hedefine asla varmamış olmasından ve özlemini çekerek sonunda elde ettiği bütün şöhretin bir yalana dayanmasından kaynaklanan suçluluk duygusunu kafasında evirip çevirdi.

Peary dünyadan takdir görmeyi çılgınca istiyordu, çünkü baba takdirini hiç yaşamamıştı. Annesi onu sevgiye boğmuştu ve –annesine yazdığı sevecenlikle dolu taşkın mektuplardan anlaşıldığı gibi– bu sevgiye aynen karşılık vermişti; ama ondan kurtulmaya ihtiyacı vardı. Psikoterapistlerin "eş yerine geçirme" olarak adlandırdıkları bu durumda, ebeveynin bir sevgili gibi davranmasından dolayı çocukta suçluluk duygusu ve endişe ortaya çıkar: Peary'nin annesinin balayında ona eşlik etmesi klasik bir örnektir. Kuzey Kurbu ondan kurtulmak için fazlasıyla uzak

bir yerdi, ama Robert Peary ancak orada kendisini güvende ve özgür hissedebildi, hiç tanımadığı babasına bir kahraman olduğunu kanıtlama çabasına girebildi. Henüz altmış üç yaşındayken körüçül anemiden öldü.

Kuzey Kutbu'na karadan varma başarısı kesin doğrulanabilen ilk girişim ancak 1968'de gerçekleşti. Bu konuda unutmamamız gereken isim Robert Peary değil, Minnesota'nın Bruno kentinden gelen ve liseyi yarıda bırakmış eski bir sigortacı olan Ralph Plaisted'dir.

Mary Kingsley: Timsahları Döven Kadın

Victoria dönemi kâşiflerinden Mary Kingsley (1862-1900) anne babasıyla ilişkilerinde güçlükler yaşayan bir başka kişiydi; ama Peary'nin ifadesiyle "sıradan angarya işler"den kaçış için tuttuğu yol onunkiyle ancak bu kadar büyük bir tezat oluşturabilirdi.

Mary'nin babası Sir George Kingsley bir hekim ve amatör bir bilimciydi. Annesi ise babasının kazayla gebe bıraktığı mutfak hizmetçilerinden biriydi. Mary'nin doğumundan tam dört gün önce evlendiler. Böylece Mary gayrimeşru çocuk damgasından kurtulduysa da, çocukluğu bir hizmetçinininkinden pek farklı geçmedi. Annesi yatalak durumdaydı. Sir George ise dünya turuna çıkınca yanlarına bir doktor alma gereğini duyan varlıklı hastalarından dolayı nadiren evdeydi. Mary'nin doğumunun üzerinden daha bir hafta geçmemişken evden ayrıldı; bazen yıllarca eve uğramayarak, adresini sırf "yurtdışı" diye verdiği tek rük ve korkutucu mektuplar göndermekle yetindi. Sözgelimi, Mary henüz on dört yaşındayken, son andaki bir plan değişikliğiyle Custer'a eşlik etmekten vazgeçtiğini ve böylece Little Big Horn Çarpışması'nda kesin bir ölümden ucu ucuna kurtulduğunu, olağan bir şeymiş gibi yazdı.

Mary'nin içinde bulunduğu koşullar okula gitmesine ve sos-

yal hayatta doğru dürüst tanışmasına elverişli değildi: Görüştüğü insanlar sadece evin hizmetçileriydi. Bunun bir sonucu olarak belirgin bir Doğu Londra pivesi ve inşaat işçilerine özgü bir sözcük dağarcığı edindi. Babasına ilişkin ilk anısı eve kısa süreliğine uğradığı dönemlerin birinde onu kucagında merdivenden aşağıya taşıyarak, annesine "Bu çocuk böyle bir dili nereden kapıyor?" diye bağırmasıydı. Mary yeterince büyüdüğünde ev işlerini yürütme, annesine bakma ve kardeşi Charley'i büyütme görevini üstlendi. Keskin zekâsıyla kendi kendine okumayı söktü, evdeki bütün kitapları yutarcasına okuyarak Latince, Almanca, fizik ve kimya öğrendi ve kitaplardan tanıdığı ünlü kâşiflerin hayatları karşısında hüyalara daldı. Daha sonraları şöyle yazacaktı: "Diğer insanların bilmediği ya da umursamadığı eğlenceli ve harika bir dünyam vardı – babamın kütüphanesindeki kitaplar." Çok geçmeden babasının asistanlığına soyunarak, onun seyahatleri sırasında gönderdiği bilimsel ve antropolojik örneklerin kataloglarını çıkarmaya başladı. Mary fiziksel varlığıyla Kuzey Londra'ya kök salmış olsa da, hayal gücü dünyayı dolaşıyordu.

Yapıtları dans partilerine giderken ya da nişanlanırken, o evde kalıp kendini öğrenmeye verdi. Annesi 1887'ye doğru sürekli bakuma gerek duyacak duruma düştü. Mary, Arapça ve Süryanice öğrenerek avunma yoluna gitti. Derken 1892'de altı haftaya süren bir zaman diliminde bütün hayatı değişti. Babası ateşli romatizmadan ansızın öldü ve onu kısa bir süre sonra annesi izledi. Böylece Mary otuz yaşında ilk kez yükümlülüklerden kurtulmuş durumda buldu kendisini.

Kavuştuğu özgürlüğün tadına varmak için tek başına Batı Afrika'ya, yani o dönemde yeryüzünün en tehlikeli ve gizemli yerine gitmeye karar verdi. Yolculuk masraflarını fildişi ve rütün alıp satarak, yerel yiyeceklerle beslenerek ve yerli insanların evlerinde kalarak karşılamayı planladı. Maddi olanakları kısıtlı

genç bir İngiliz kadını açısından böyle bir şey pervasızlık noktasına varacak kadar cesurcaydı, ama Mary kararlıydı. Tacirlere, resmi görevlilere ve misyonerlere referans mektupları gönderdi ve ulaşabildiği herksten tavsiyeler aldı. Eski bir Afrika kurdu ona dosdoğru şunu söyledi: "Batı Afrika'ya gitmeyi kafana koyduğunda yapabileceğin en iyi şey kararından caymak ve Afrika yerine İskoçya'ya gitmektir."

Mary böyle sözlerden yılmadı. Tasarladığı yolculuğun hedefi "balık ve fetiş peşinde koşmak"tı. Balıkları, British Museum görevlilerinden Dr. Günther'e gönderecek, fetişler ise babasının ilkel dinler üzerindeki araştırmasını tamamlamasına olanak verecekti. Geniş kapsamlı okumaları onu, karşısına çıkabilecek şeylere iyi hazırlamıştı. Özellikle etkilendiği hikâyelerden biri Hollandalı kâşif Alexandrine Tinné'nin (1835-1869) başına gelenlerdi. Tinné yirmi beş yıl önce yola koyularak Sahra'yı aşan ilk Avrupalı kadın olmuştu; ama Tuaregler arasındaki sert bir kabile kavgasının içine sürüklenerek, sonunda elleri kökünden kesilmiş ve rehberlerince yüzüstü bırakılınca ölmüştü. Bu ders, Mary'yi az eşya ve daha uygun donanıyla dolaşması gerektiğine inandırdı. Afrika'ya Ağustos 1893'te yanında bir valiz, bir çanta, büyük bir av bıçağı ve bir toplu tabancayla ayak bastı.

Giyime gelince, iklime hiçbir ödün vermedi: Her zaman ipekli siyah elbiseler giymişti ve bunu değiştirmek için bir sebep görmedi. Bol, yüksek yakalı, sıkıca belli giysileriyle ve küçük siyah şapkasıyla, Ogoout Nehri'ne çıkacak bir kanoya binmekten ziyade, Londra'nın West End semtine gidecek bir faytona binecek gibi görünüyordu. Bu durum lehine işledi: Gittiği her yerde anında tanınır oldu. İşten anlayan, nüktedan ve tehlike karşısında soğukkanlı tavrıyla, ücra cengel köylerine neşeli "Merhaba, ben geldim!" sözleriyle girebilen biriydi. Kongo Nehri'nde bir kano-dayken arka taraftan tekneye çıkmaya çalışan bir timsah görünce, bir küreği küt diye burnuna indirerek onu gerisin geriye suya

postaladı. Üstüne atlamaya hazır bir leoparla karşılaşınca, sakince kaldırıp fırlatığı büyük bir toprak çömlek "leoparın başında bir bomba gibi patladı." Arkadaşı Rudyard Kipling hayret içinde başını salladı. "Bir insan olması itibariyle mutlaka korktuğu bir şeyin olması gerekir, ama kimse bunun ne olduğunu çıkarabilmiş değil" demişti.

Mary 1893 ve 1894'teki iki uzun yolculuğunda şimdiki Nijerya, Sierra Leone ve Gabon'u dolaştı. Aktif bir yanardağ olan Kamerun Dağı'na (4095 m) tırmanan ilk kadın oldu. Zirvenin kalın bulutlarla kaplı olması canını çok sıktı; çünkü tırmanışının asıl amacı olan "güzel bir manzara yakalama" şansından yoksun kalmıştı. British Museum için topladığı yüzden fazla fauna örneği arasında on sekiz sürüngen türü ve altmış beş balık türü vardı; balıkların yedisi bilim için yeni türlerdi ve üçüne onun adı verildi. Efsanevi gorili bizzat gören ilk Avrupalılardan biri de oydu. "Gorillerin çalılar içinde gidişine denk bir şeyi şimdiye kadar görebilmiş değilim; bu zarif, etkileyici ve enfes denemek kadar kusursuz bir trapez gösterisidir." Öte yandan, o kadar çirkin bir yaratığı daha önce hiç görmemişti. "Yaşlı bir gorilin iğrenç görünüşünden dolayı korkunç bir tiksinti duygusu"na kapıldığını itiraf etti.

Başından geçen serüvenleri *Batı Afrika'da Yolculuklar* (1897) ve *Batı Afrika Araştırmaları* (1899) adlı iki kitapla aktardı. Harika gezi edebiyatının örnekleri olan bu kitaplar esprilidir, sağlam görüşlerle ve canlı gözlemlerle doludur. Bir pitonun tadını bilmek, bir çekinge saldırısını canlıymış gibi izlemek ya da bir kasırgayı atlatmanın yolunu öğrenmek istiyorsanız, Mary Kingsley okumanız gereken kadındır. Onun anlatımının yanında Peary'nin eseri bir demiryolu tarifesi gibi kalır. Özellikle çekici olan şey –onunla mülakat yapan birinin "kıvrak, şakacı üslup" olarak nitelendirdiği– dobra, yapmacıksız ve çen şakrak bir coşkuyu yansıtan ses tonudur. İşte size Afrika böceklerini anlattığı

bir bölüm:

Hiç kuşkusuz Batı Afrika'da yapabileceğiniz en kötü şeylerden biri üstünüze konacak bir böceği dikkate almaktır. Eğer uçan bir utakoz ile Gnostik tapın üzerindeki Abraksas karması görünümüne sahip bir şey göreceksiniz olursanız zerre kadar aldırmayın, öyle sakince durun ve çekip gitmesi için dua edin; çünkü sizin için en hayırlısı budur; sapına kadar Afrikalı bir böcekle kapışmada ayakta kalma şansınız hiç yoktur.

Döneminde çok satılan iki kitabın baskıları hâlâ çıkmaktadır. Bu kitaplar yazarının hikâye anlatma becerisinin yanı sıra, Afrika yaşamına son derece derli toplu bir bakış sunar. Gabon'daki Fang halkını yakından incelemek Mary'yi sömürge idarecilerinin ve misyonerlerin "ekden düşme, değersiz beyaz kültürü"ne oranla birçok bakımdan daha tercih edilir bulduğu bir yaşam tarzına saygı duymaya yöneltti. Kendi ifadesiyle "siyah düşünmeyi" öğrenmesi, çokeşlilik, hatta yamyamlık gibi kültürel âdetlerin olumlu yanına bakmasını sağladı. Bir gün bir Fang kulübesindeyken, "berbat bir koku" dikkatini tavana asılı bir torbaya çekti. İçindekileri şapkasına boşaltınca, "bir insan eli, üç ayak başparmağı, dört göz, iki kulak ve insan bedeninin başka kısımları"yla karşılaştı. Görüntü karşısında midesi bulanmadı: "Daha sonra şunu öğrendim ki, Fanglar arkadaş oldukları kabile mensuplarını yemekle birlikte, onlara ait ufak bir şeyi hatıra olarak saklamaktan hoşlanıyorlar."

Ona göre, Afrika'nın geleceği sömürgeci denetimde değil, ticareti geliştirmede yatmaktaydı: "Resmi görevliler (bu kıtaya) sadece bildik eski oyuncakları layık buluyor: Misyonerler, borasalar, iyi niyetler, cehalet ve Maxim makineli tüfekleri. Göreceğiz." Afrikalıların zekâ ya da ahlak bakımından daha geri ol-

dukalarını kabul etmeye yanaşmaması zamanının epey ilerisinde bir tavırdı. "Bir Cumartesi gecesi Vauxhall Yolu'nda, Batı Afrika'nın tamamında bir haftada rastlayacağınızdan daha fazla yaş görürsünüz" diyerek ilginç bir noktaya dikkat çekti. Arkadaşı Alice Stopford Green'e 1897'de yazdığı mektupta şunu belirtti: "Önce bir teori ortaya atan ve ardından bunu desteklemek üzere gezginlerin anlatımlarını taramaya koyulan şu beyaz erkekler, sürecin keyfi konusunda diledikleri şeyleri söyleyebilirler. Bana bir gerçekler yığınına ulaşma ve onları izleme keyfini verin."

Batı Afrika'ya ilişkin "gerçekler yığını"na yeni şeyler eklemek kısa ömrünün geri kalan kısmını dolduracaktı. Afrika onun varlık nedeni haline gelmişti. Kasım 1895'in nemli İngiliz kışına bakmak olabildiğince erken geri dönme arzusunu pekiştirdi sadece. Ormandaki yaşamı keskin bir tutkuyla özlemekteydi: "Onun büyüüne sahiden kapıldığınızda, diğer yaşam tarzlarını gözünüzde hepten renksiz hale getirir." Kardeşinin Kensington'daki dairesinde sıcaklığı tropikal düzeye çıkararak ve alışverişe omuzlarına tünemiş bir maymunla giderek özlemini gidermeye çalıştı. İnsanların önüne daha düzenli çıkmasını sağlayan şey ise projeksiyon makinesi slaytları eşliğinde çok geniş bir hayranlar yelpazesine –coğrafya dernekleri, akademisyen, öğrenci ve hemşire toplulukları, kent varoşlarında erkek çocuk kulüpleri– verdiği konferanslardı. Hem Liverpool, hem de Manchester ticaret odasında konuşma yapan ilk kadın oldu. Konferanslarında dinleyici kitlesinin 2 bini aşması olağandışı değildi. Uzun boylu, kemikli ve çok sıksa endamıyla, anaş siyah kıyafetiyle ve sıkıca geriye toplanarak şapkanın altında firketelenmiş saçlarıyla, otuz beşine varmış bir kadından çok daha yaşlı görünmekteydi. Eski moda, oturaklı görünüşünün ve harika bir ustalıklı kurulumuş gülünç hüküycelerinin bileşimi, Mary'ye anlayışlı, satışkan ve eğlendirici yönlerini birarada sunma olanağını verdi ve

dinleyiciler bu havasını sevdi. Kendisi de bundan hoşlanarak, hafif antika imajıyla göze girmeye çalıştı: “Sanırım, size evde kalmış bir teyzeyi hatırlatıyorum – uzun süre önce ölmüş bir teyzeyi” diye başlamıştı bir konuşmasına.

Daily Telegraph’ın Afrika’dan dönüşünü “Yeni Kadın” başlığıyla bildirmesine öfkeli bir tepki gösterdi. O bir feminist değildi: Eşit haklar için kampanya açanları “androjenler” ya da “erkeksi kadınlar” diye nitelendirerek küçümserdi. “Anatomimin kabarık uzuvlarını pantolonumla örtmeye gelince” diye yazdı *Batı Afrika’da Yolculuklar* adlı kitabında, “bir darağacında can vermeyi tercih ederim.” Kadınlığı böyle ateşli bir şekilde öne çıkarmasına karşın, evliliğin kıyısına bucagna hiç yanaşmadı ve (Sierra Leone vali vekili Matthew Nathan’a dönük) tek ciddi aşkı karşılıksız kaldı. Gönülünü kaptırdığı adamı uzak tutan şey belki de “evde kalmış teyze” kişiliği idi. Rudyard Kipling *Kendime Dair Bazı Şeyler* (1937) adlı otobiyografisinde buna ılgın bir olayı aktarır. Mary’yle ilk kez kendi halasının çay partilerinin birinde tanıştı ve ona öylesine hayranlık duydu ki, yürüyerek eve dönüşünde ona eşlik etmeyi önerdi. Yoldaki sohbet yamamlığa doğru dönünce, onu odasına çıkıp konuyu “orada enine boyuna konuşmaya” davet etti. Mary ilk başta “bir erkeğin takınacağı tavırla” davete olur dedikten sonra birdenbire kimliğini hatırladığı: “A, bir kadın olduğumu unuttum. Maalesef, çıkmamalıyım.” Bu sözlerde hafif bir cilveleşme belirtisi var mı? Kipling böyle bir şey söylemez. Afrika’da geçirdiği dönemin Mary’de İngiliz sosyal radarını köreltmüş olması daha akla yakındır. Bir keresinde arkadaşlarından birine Afrika’ya “kuvvet verici bir ilaç” olsun diye gitmediğini yazmıştı. Aksine, anne babasının ölümüyle yaşadığı travmadan sonra şöyle düşünmüştü: “İnsanın başına gelebilecek en dehşet verici biçimiyle yıllarca ölüme ve tehlikeye bu kadar yakın yaşadıkten, yani sevilen bir kişiyi yaşatmak için mücadele ettikten sonra, sade bir İngiliz sos-

yal yaşamının benim için imkânsız olduğunu ve hep öyle kalacağını anladım; bu nedenle eski hayat kavgasını en yoğun biçimde yaşadığı yerde, Korkunç Benin Körfezi'nde sürdürmek üzere yola düştüm." Tıpkı Peary ve Arktik ilişkisinde olduğu gibi, Mary ruh eşini bir kişiden ziyade bir yerde buldu.

1899'da son kez Afrika'nın yolunu tuttu. Amacı Güney Afrika'daki Oranj Nehri'nde British Museum için tatlı su balığı örnekleri toplamak ve ardından "yurdu" Batı Afrika'ya geçmekti. Ne var ki, Güney Afrika'ya vardığında İngiliz-Boer Savaşı patlak vermişti. Hemen gönüllü hemşire olarak yazıldı ve Cape Town yakınında Simon's Town kampında yaralı Boer savaş tutsaklarına bakmaya gönderildi. Koşullar berberdi ve salgın hastalıklar vardı. Mary enfeksiyon kapma riskini azaltmak için su yerine şarap içti, ama bu önlem işe yaramadı; birkaç ay içinde tifoya yakalandı. Can çekişirken hemşirelerden dışarıya çıkmalarını istediği için tek başına öldü. Henüz otuz yedi yaşındaydı ve vasiyeti üzerine tabutu denize bırakıldı, hem de hiçbir nişan taşımaksızın tam bir askeri törenle. Olay orada bitmedi. Yeterince ağırlığın konmadığı tabut yukarıya çıkararak dalgalarla sürüklendi. Peşine bir cankurtaran sandalı gönderildi ve tabut takılan çapalarla deniz dibine indirildi. Mary Kingsley'i yerinde tutmak hiçbir zaman kolay olmamıştı.

Alexander von Humboldt: Bütün Mirasını Uşağına Bıraktı
Cengiz Han iktidar, Peary şöhret ve Mary Kingsley özgürlük hırsının peşine takılırken, çok yönlü Prusyalı bilimci Alexander von Humboldt'un (1769-1859) hırs kaynağı bilgiydi. Kâşif, coğrafyacı, haritacı, jeolog, mineralog, botanikçi, sosyolog ve yarıdağ uzmanı olan 19. yüzyıl bilim dünyasının bu dev siması, Kaptan Cook'un cesur yolculuklarını ve Charles Darwin kavramları değiştiren devrimini birbirine bağlayan kişiydi. *Türlerin Kökeni*'nin 1859'da yayımlanmasından tam altı ay önce ölmesi-

ne karşın, onsuz böyle bir eser hiç ortaya çıkmayabilirdi. Darwin 1826'da *Beagle* gemisine bindiğinde, sırt çantasında Humboldt'un *Kişisel Hikâye* adlı anı kitabı vardı; ta 1882'deki ölümüne kadar defalarca okuyacağı ve notlar almayı sürdüreceği bir kaynaktı bu. "O şimdiye kadar yaşamış en büyük gezgin bilimciydi" diye yazdı Darwin güncesine. "Ona hep hayranlık duyardım; şimdi tapıyorum." Bu kanıda olan tek kişi o değildi. Goethe onunla bir saatlik sohbetle sekiz gün kitaplara gömülerek öğreneceğinden daha fazla şey öğreneceğini ileri sürmüştü. Thomas Jefferson onu yakın bir arkadaşı sayardı ve Virginia'daki çiftliğinde dikeceği asmalar için ondan tavsiyeler alardı. Humboldt daha otuzlu yaşların başındayken, Napolyon'dan sonra dünyada en çok tanınan ikinci adam olarak görülmekteydi. İki si 1804'te kısa bir süre görüştüğünde, imparatorluk tacı giymek üzere olan asker karşısındaki kişiyi büyüklük taslayan bir havada selamladı: "Siz bitki topluyorsunuz, öyle mi Mösyö?" Humboldt'un mütevazı bir tavırla bunu doğrulaması üzerine, Napolyon "Karım da topluyor!" diye kestirip atarak, çalılımlı bir şekilde sırtını döndü. Daha sonra da onu casus olduğu gerekçesiyle sınır dışı etmeye çalıştı.

Humboldt "bitki toplamak"tan çok daha fazla şeyler yaptı. Adı dünyadaki her botanik ve biyoloji ders kitabında, ayrıca her atlasla geçer. Bir penguen, bir mürekkebalığı, bir yunus, bir kokarca, bir zambak, bir orkide, başka birçok bitki ve hayvan türü onun adını taşır. Kuzey Amerika'daki Humboldt Körfezi, Humboldt Çukuru, Humboldt Nehri, Humboldt Gölü, Humboldt Tuz Bataklığı ve Humboldt Dağları gibi bir sürü yer adından biri olan Kanada'nın Saskatchewan eyaletindeki Humboldt kentinde Humboldt Broncos adında bir buz hokeyi takımı vardır. Daha da önemlisi, yeryüzündeki en büyük deniz ekosistemi, yani Antarktika Okyanusu'ndan yüzeye çıktıktan sonra Şili ve Peru kıyıları boyunca ilerleyerek bu ülkeleri serin ve kuru tutan

su akışı Humboldt Akıntısı olarak anılır. Gezegende böyle bir ölçekte iz bırakmış insanların sayısı azdır.

Ölçek ona yakışan bir kelimedir. Bugün yer bilimi olarak bildiğimiz dalı yarattı. Coğrafyayı bir akademik disipline dönüştürdü ve gezegenin tarihini yeni baştan yazdı. O ilk gerçek ekolojisti. Dünyanın karşılıklı bağlantı içindeki tek bir varlık olduğu görüşünün ilk ve en parlak savunucusu Humboldt'tu. Olası her kaynaktan veriler topladı: Hayvanlar, bitkiler, fosiller, taşlar, yıldızların hareketleri ve hava durumu kalıpları. Bütün bu bilgileri "doğada uyum" olarak adlandırdığı tek bir dinamik sistemde birleştirmeye çalıştı.

Humboldt'un çocukluğu Peary'ninkiyle bazı benzerlikler gösterir. Prusya ordusunda binbaşı ve Büyük Friedrich'in en yakın danışmanlarından biri olan babasını on yaşındayken kaybetti. Annesi Maria von Humboldt yaşamında büyük yer tuttu. Ama Peary'nin annesi gibi oğlunu sevgiye boğmaktan uzak bir tutum takındı, Alexander'i ve büyük kardeşi Wilhelm'i uygun bir standarda göre eğitmek için bir dizi özel hoca tuttu. Alexander buna uygun değildi. İlgisiz bir öğrenci olarak zamanını bitki, böcek ve taş koleksiyonlarını incelemeye harcaması, ona "ufak eczacı" takma adını kazandırdı. Ayrıca dil öğrenme konusunda yetenekliydi ve güzel resimler, özellikle manzara resimleri çizebilen biriydi. Ama Maria bunu umursamadı; istediği şey oğlunun bir politikacı olmasıydı. Zorla bir dizi üniversiteye gönderilen Alexander hiçbirini bitiremedi. Annesini memnun etmek için maliye ve iktisat derslerini çalışıyor gibi görünürken, gizli-gizliye yeni diller öğrendi; jeoloji, botanik ve tarih çalıştı.

Göttingen Üniversitesi'nde okurken, James Cook'un Büyük Okyanus'un güneyine yönelik ikinci yolculuğuna katılan doğa bilimci Johann Reinhold Forster'in oğlu Georg Forster'le arkadaşlık kurdu. Onunla sohbetleri sırasında birdenbire asıl yapmak istediği şeyin farkına vardı: Bilimsel keşif kaderi olacaktı.

Buna varmanın en kestirme yolunun jeoloji olduğunu sezerek, Freiberg Madencilik Okulu'na, uluslararası itibarı gittikçe artan yeni ve ilerici bir kuruma girdi. Sınıfının yıldız öğrencisi oldu; muazzam miktarda teknik bilgiyi ezberleme yeteneği ve sıkı çalışma gücüyle herkesi şaşırttı. Bir kez daha mezun olamadı, ama buna da gerek yoktu: Prusya hükümetinden maden tertik uzmanı olarak çalışması yönünde bir teklif aldı. Gönderildiği Bayyera'nın kırsal kesiminde beş yıl boyunca yarı atıl durumdaki bir dizi altın ve bakır madenini yeniden düzenledi, yeni başta donattı, yeni elemanları işe aldı ve en son madencilik teknolojisini uygulamaya koydu. Bir güvenlik lambası icat etti ve cebinden ödediği parayla genç madenciler için bir teknik okul kurdu. Hükümet, çalışmalarından memnun kalarak onu çeşitli diplomatik görevler için Fransa'ya gönderdi. Fransa kralı Louis Philippe, onun yolunu hep gözler hale geldi. Derken Alexander von Humboldt'un annesi 1796'da öldü.

Mary Kingsley gibi, Humboldt da genç yaşta bir anda aile yükümlülüklerinden kurtuldu. Dahası, hatırı sayılır bir mirasa kavuştu. Planlar yapmaya başladı, ama bir diplomatla tesadüfi görüşmesi İspanya kralı IV. Carlos'la tanışmasını sağladı. İspanyol imparatorluğu Güney Amerika'da çok geniş bir mineral zenginliği üstünde oturmaktaydı ve Humboldt madencilik alanındaki en son gelişmelere ilişkin konuşmalarıyla kral üzerinde olumlu bir izlenim bıraktı. Sonuçta o dönemde dünyanın geri kalan kesimine tamamen kapalı olan Güney Amerika'daki İspanyol sömürgelerini dolaşması yönünde bir davet aldı. Bu tam da Humboldt'un beklediği fırsattı; hemen hazırlıklara girerek bilim ve astronomi aletlerine bir servet harcadı. Fransız botanikçi Aimé Bonpland'la birlikte 1799'da Marsilya'dan yola çıktı. İkili Orta ve Güney Amerika'da beş yıl kalarak, sırtında kanoyla ve yaya olarak 10.000 kilometre kadar yol aldı. Dünyaya ilişkin anlayışımız değiştirecek bir yolculuktu bu.

Güney Amerika'yı özgürlüğe kavuşturan devrimci komutan Simón Bolívar'a (1783-1830) göre Humboldt kıtanın "gerçek kâşifi"ydi. Ondan önce hiç kimse Amazon yağmur ormanının gezegendeki en zengin ve en değişik habitat olduğunu tahmin edememişti. Bonpland'la birlikte 60 bini aşkın örnek topladı ve 3.500'den fazla yeni canlı türü saptadı: Şimdiye kadar tek bir geziyle böyle bir sayıya ulaşılabilmiş değildir. Humboldt'un vizyону Linnaeus'un geliştirdiği türler ağacının filiz veren dallarını doldurmakla meşgul olan çağdaşlarınca yürüttüğü çalışmaların çok ötesindeydi. O bağlantısızmış gibi görünen olgular arasındaki gizli bağlantıları açığa çıkarma peşindeydi. Bir bitkinin sadece görünüşüyle ilgilenmiyordu. Bulunduğu ortamda yaşama sebebini, yetiştiği toprağı oluşturan kayaç türlerini, baskın iklim koşullarını, yakınında yetişen diğer türleri öğrenmek isterdi – tabii ayrıca yakınında ya da altında yer alarak ondan beslenen türleri ve bağı olduğu bütün ekolojik döngünün işleyiş biçimini de. Sürekli yolculuk etmesinin sebebi buydu. Topladığı örneklerle bir etiket yapıştırması ve Latince bir isim vermesi yeterli değildi: Bağlamı da anlamalıydı. Humboldt'u okumanın keyif verici yanlarından biri, çocuksu hayret duygusunu hiç yitirmemesidir: "Gök kubbede ıplıdayan yıldızlar içimizi sevinçle ve esrikle doldurur; bununla birlikte hepsi matematiksel kesinlikle belirlenmiş bir yörüngede dolanır" diye yazmıştı.

Humboldt bir şeyin farkına varınca ardından "Niçin?" diye sormaktan kendini alamazdı. Venezuela'nın kuzey kesiminde Leonid meteor sağanağının "harika havai fişegi"ni gözlemleyince, sonraki gösterinin ne zaman olacağını hesaplamaya koyuldu. Yanardağlarla karşılaşınca, yerkabuğunun altındaki çatlaklar boyunca sıralandıklarını kavradı ve bu fayların izlediği hattı göstermeyi başardı. Birçok dağ sırasının volkanik kökenli olduğunu kanıtlayarak, bütün kayaçların ilk başta okyanus tortularından oluştuğunu öngören Neptünizm adlı teoriyi yıktı. Kutup-

lardan ekvatora doğru gidildikçe dünyanın manyetik alanının zayıfladığını ilk gösteren o oldu. O kadar çok yer dolaştı ki, gezegenin iklim haritasını çıkarmak üzere aynı sıcaklığa sahip yerleri birbirine bağlayan çizgileri ortaya koydu ve bunlara "izoterm" adını verdi. Peru kıyılarında guano yataklarını bulması Avrupa ve Amerika tarımında bir devrim yaratarak, girişimcilere kazançlı ve verimli bir gübre kaynağı sağladı.

Bilimsel merakı insan kültürüne de taşıdı. Güney Amerika'da kutanın şapırtıcı birki ve hayvan türleri yelpazesinin etnik çeşitliliğine yansıdığını gördü: "Bir gezgin, dil konusunda ne kadar yetenekli olursa olsun, ulaşma elverişli nehirler boyunca herkesle anlaşmaya yetecek kadar dili öğrenmeyi asla bekleyemez." Orinoco Nehri'nde yol alırken bir papağanın, komşularınca yok edilmiş bir kabilenin dilini konuşan son canlı olduğunu saptayınca, kuşun kırk kelimelik dağarcığını kayda geçirmeyi görev bildi. Aztek ve İnka harabeleri onu, döneminde sapkıncı sayılacak bir yaklaşımla, bu kültürlerin bir zamanlar Avrupa ve Ortadoğu'nun kadim uygarlıklarıyla boy ölçüşecek bir düzeyde olduğunu düşünmeye yöneltti. Güney Amerika'nın yerli halklarının kökeni olarak Asya'dan geldikleri yolunda ilk kez onun ortaya attığı hipotez günümüzde genetik bilimsince doğrulanmış bulunuyor. Humboldt'un baktığı her yerde yeni olasılıklar belirmektedir.

O olağanüstü pratik bir bilimciydi. Daha Bavyera'da maden terlik uzmanırken, Luigi Galvani'nin hayvan manyetizması teorilerine büyük ilgisi onu 4 bini aşkın deney yapmaya yöneltmişti; birçoğunu bizzat üzerinde yaptığı bu deneylerde tenine elektrotlar bağladı ve bazen dayanılmaz olabilen acıyı kayda geçirdi. Güney Amerika'da Bonpland'la birlikte 5870 metre yüksekliğindeki Chimborazo'ya, o sırada dünyanın en yüksek dağı olduğu sanılan Ekvador'daki yanardağa tırmandı. Zirveye varmamalarına karşın, daha önce hiç kimse o kadar yükseğe çıka-

namıştı. Burnundan oluk gibi kan akan Humboldt, yükseklik hastalığının etkilerini kayda geçiren (ve sebebini doğru tahmin eden) ilk kişi oldu. Cengelin içindeyken yoğun sıvrisinek bulutları yüzünden nefes alamaz duruma geldiğini bildirmişti. Orinoco Yerlilerinin bitkilerden elde edilen kürar adlı zehri nasıl hazırladıklarını görünce, bunu önce kendisi ve daha sonra tutsak maymunlar üstünde test etti; maymunlara kademeli olarak artan dozlar verdi ve hatta onları canlı tutmak için suni solunum yöntemine başvurdu. Elektrikli yılanbalıklarının gizemini çözmek için, her iki çıplak ayağını "tedbirsizce" bir tanesinin üstüne koydu ("Ağrı ve uyuşma öylesine şiddetli ki, insanda uyandırdığı duyguyu tarif etmek olanaksız"). Daha sonra Yerlilere örneklerin güvenle nasıl alınabileceğini sordu. Yerliler ona otuz yabancı attan oluşan bir sürüyü yılanbalıklarıyla dolu bir göle sürmenin yolunu gösterdi. Su elektrik yüküyle cızardarken, dehşete düşen atlar yuvalarından fırlamış gözlerle çılgınca debelenmeye başladı; birkaçı şoka yenik düşerek boğuldu, ama sonunda yılanbalıklarının bataryası tükendi. Atların sakinleşmesi (ya da ölmesi) üzerine, Humboldt kuru dal parçalarını birer yalıtkan gibi kullanarak bitkin yılanbalıklarını çekip çıkardı ve kesip biçmeye girişerek, süreç içinde aldığı çeşitli şokların hepsini titizlikle not etti.

Humboldt Paris'e artık ünlü bir kişi olarak dönmüştü. Bu büsbütün bir sürpriz değildi; çünkü kumazca pazarlama içgüdüleri vardı. En heyecan verici örneklerinin birçoğunu önceden göndermişti. Dostlarına, "Bu mektup eline geçtiğinde, ben muhtemelen öbür dünyaya göçmüş olacağım..." diye başlayan mektuplar göndermişti. Bunların hepsi bir beklenti duygusu yarattı.

Bonpland üst üste yığılmış sandıkların içindeki canlıların katalogunu çıkarmaya girişirken, Humboldt notlarını ve taslak yazılarını bir kicaba dönüştürmeye koyuldu. Bunun iki yıllık bir çalışmayı gerektirdiği yolundaki ilk tahminin aşırı iyimser oldu-

ğu ortaya çıktı. *Kişisel Hikâye: Yeni bir Kıtanın Ekvator Bölgelerine Bir Yolculuk, 1799-1804* adlı eserin otuz cildini tamamlamak yaklaşık otuz yılını (ve neredeyse bütün parasını) aldı. Kitap bilimsel literatürün kilometre taşlarından biri ve serüven hikâyesi tadında artan heyecanla okunabilen çok az sayıdaki örnekten biridir.

Kitabı bitirmenin bu kadar uzun zaman almasının sebeplerinden biri Humboldt'un yapacak başka birçok işinin olmasıydı. Sonraki otuz yıl içinde Vezüv'e üç kez tırmandı, Thames Tüneli'nin inşası sırasında Isambard Kingdom Brunel'in kullandığı dalgıç çanı içinde Thames'in altından geçti ve Rusya'dan Çin sınırına kadar süren altı aylık bir keşif seferini yönetti. Söz konusu sefer yeni buluşlar ya da heyecan açısından Güney Amerika yolculuğuna pek erişecek düzeyde değildi; ama boydan boya Rusya'yı ve daha sonra bütün dünyayı saran bir meteoroloji istasyonları şebekesinin kurulmasına yol açtı. İstasyonların topladığı veriler hava durumuna ve dünyanın manyetik alanının işleyişine ilişkin anlayışımızı dönüştürdü. *Encyclopaedia Britannica*'nın 1911 baskısı şebekeyi "gerçek anlamda ilk uluslararası bilimsel işbirliği" olarak nitelendirdi.

Humboldt'un özel yaşamı hakkında bilinenler çok azdır. Hoş tavırlı diplomatın maskesi nadiren kaydı. Bununla birlikte yakın arkadaşı ve bilim meslektaşı François Arago kapalı kapılar ardındaki daha laubali Humboldt'un ipuçlarını verdi: "Tanıdığım insanlar içinde en habis dile ve en temiz yüreğe sahip olanıdır." Hiç evlenmeyen Humboldt'un erkeklerle yakın dostlukları birçok kimse tarafından eşcinsel sanılmasına yol açmışsa da, bütün kişisel evraklarını yok ettikten sonra her iki yöndeki bulgular zayıftır. 19. yüzyıl Berlin'inin canlı alt-kültürüne katıldığına dair ilk elden tanıklıklar çoğunlukla "edepsiz, hovarda gençler"le düşüp kalktığı yönündeki belirsiz fısıltılardan ibarettir ve genelde bunların kaynağı daha muhafazakâr ve dindar kafalı

genç meslektaşlarıdır. Bütün malvarlığını yaşlı bir uşağa bırakmasının ardındaki gizem de vardır; ama bunun da kesin bir kanıt sunduğu pek söylenemez, özellikle doğrudan vârisinin olmadığı göz önünde tutulunca. İşin aslını hiçbir zaman kesin olarak bilemeyeceğiz. Tıpkı Mary Kingsley gibi, çalışmalarına yoğunlaşmak amacıyla cinsel dürtülerini bastırmış olması mümkündür. Ne de olsa, seksen yıl boyunca geceleri dört saatten fazla uyumamaya katlanan bir adamdan söz ediyoruz.

Humboldt yaşamını zaferle noktaladı. Yetmiş yaşına, yani çoğumuzun emekliye ayrılış yaşının çok ilerisindeki bir çağa yaklaşıpken, taçlandırıncı bahansını tasarladı: "Bütün maddi evreni tek bir eserde ortaya koyma gibi çılgın bir fikrim var." Beş ciltlik *Kozmos*'ta bilimsel araştırmanın cephe hattındaki yarım yüzyılı aşkın tecrübesini topladı. "Akla sığmaz yıllar" olarak nitelendirdiği dönemin ürünü olan bu kitap, bütün Avrupa'da ve Amerika'da coşkuyla karşılanarak ona muhteşem bir başarı kazandırdı. Humboldt sonuncusu dışında bütün ciltlerin yayımlandığını gördü ve doksanıncı yaş gününe sadece birkaç ay kala uykusunda sessizce öldü.

Ölümünden sonra Humboldt'un şöhreti baş aşağı bir inişe geçti. Eserleri 20. yüzyılın ilk yarısında neredeyse hiç okunmadı; bu yüzden Linnaeus ve Darwin adları günümüzde çok daha fazla insanca tanınıyor. Humboldt'un yaşamı boyunca taşıdığı üs-rünlük göz önünde tutulunca, bunu anlamak zordur. Sebep belki de bütün yoğunluğuna ve ayrıntı zenginliğine karşın, eserlerinin en büyük çömezi Charles Darwin'in sunabildiği şeyden yoksun olmasıdır: Her şeyi birbirine bağlayan basit ve düzenleyici bir teori. *Kozmos* okunması ilginç bir eser olsa da, içerdiği bilimsel görüşlerin çoğu daha yakın dönemdeki araştırmalarla aşılmıştır. Gelgelelim, biyolojinin son 150 yılı Darwin'in doğal ayıklanma teorisine bir dizi dipnottan ibaret olsa bile, şimdi Humboldt'un zamanıdır. Felaket getirici küresel ısınmayla kar-

şı karşıya kaldığımız için, dünyayı tek bir sistem olarak ele alma açısından ne kadar ileri görüşlü olduğunu anlayabilmekteyiz. Darwin yaşam ağacındaki noktaları birleştirmemize yardım etmiş olabilir, ama onu yaratıp ayakta tutan iklimsel ve jeolojik güçleri kavramak için, Humboldt hâlâ başvurulması gereken adamdır.

Onun eserlerine Amerika ve Fransa'daki devrimlere hayat veren bağımsızlık ve özgürlük ruhu sinmiştir. Güney Amerika'daki tecrübeleri onda sömürgecilığe karşı güçlü bir tiksinti bıraktı ve gerekçesi aşağı yukarı Mary Kingsley'inkiyle aynıydı: İki tarafı da alçaltan bir durumdu bu. *Kozmos*'ta ırk konusundaki görüşleri açık seçiktir: "İnsan soyunun birliğini savunurken, üstün ve düşük insan ırkları yolundaki can sıkıcı varsayımı da elimizin tersiyle itmekteyiz ... özgürlüğe yaraşır olma açısından hepsi aynı derecededir."

Darwin bu duyarlılığı hararetle onaylayan biriydi; ama evrim teorisinin öngörülme-yen sonuçlarında biri insanların "geliştirilebilir" olduğu fikrini teşvik etmesiydi. Darwin, *İnsanın Türeyişi* (1871) kitabının son paragrafında şunu yazar: "İnsanoğlu kendi gayretinin sonucunda olmasa bile, organik ölçeğin en zirvesine çıkmış olmasından dolayı biraz gurur duyduğu için mazur görülebilir." Burada can alıcı nokta "*kendi gayretinin sonucunda olmasa*" ibaresidir. İnsanoğlu kendi iradesinin dayatmasıyla değil, doğal ayıklanmanın işleyişiyle "gelişkin" düzeye varmıştır. Darwin'in işaret ettiği husus, insanoğlunun bütün soylu niteliklerini ve başarılarına rağmen "düşük konumlu kökeninin silinmez damgası"nı hâlâ taşıdığıdır.

Francis Galton: Öjeni Taraftarı

Bu ayrım aynı zamanda işbirlikçisi ve kuzeni olan Francis Galton'un (1822-1911) parıltılı ve özgün zihninde karınaşık bir hal alır. Galton daha uygun, daha sağlam ve daha zeki insanlardan

oluşan bir ırk yaratmak üzere seçici soy ıslahına başvurulabileceğini öngören (ve Yunanca “iyi soy” teriminden türetilen) anlamındaki öjenik teorisiyle ilelebet özdeşleştirilecektir. “Doğanın körlemesine, yavaşça ve acımasızca yaptığı şeyi insan sağgörüyle, çabuk ve incelikli yapabilir” diye yazmıştı. İnsanlardaki kötü özellikleri ıslah yoluyla bertaraf etme fikri özünde ahlaka aykırı değildir; kötü bilim üzerine kuruludur. Zekânın, hele erdemin kalıtımla geçtiğinin kesin kanıtı yoktur. Ama Galton buna inanıyordu ve başka birçok kişiyi de doğru olduğuna inandırdı. H. G. Wells, Sylvia Pankhurst, George Bernard Shaw ve John Maynard Keynes öjenik yanlıydı. Tutumlarının ardındaki saik saygındı – hepsi de “kötülüğü ıslah yoluyla bertaraf etme”nin daha iyi bir dünya doğuracağını sahiden düşünüyordu. Ama Galton’un savunduğu fikirlerin –en başta Nazi Almanyası’ndaki– muhtemel uygulamaları, öjeniği insanda nefret ürpertisi uyandıran bir kelimeye dönüştürmüştür.

Galton’un fikri şeceresi kusursuzdu. Kuzeni Charles’la Erasmus Darwin adında ortak bir dedesi vardı ve iki aile arasındaki bağlar sıkıydı (Francis’in kardeşlerinden ikisinin adı Erasmus ve Darwin’di). Darwin’lerden doktorlar ve bilginler, Galton’lardan ise özgür düşünceli Quaker bankacılar çıktı. Kraliyet Derneği’nin üyeleri arasında iki aileden yetişen kişiler bulunduğu gibi, James Watt, Joseph Priestley ve Josiah Wedgwood gibi sanayicilerin, bilimcilerin ve filozofların yer aldığı beyin rakımı Ay Derneği’nin kuruluşunda her iki ailenin de katkısı vardı. Küçük Francis bir dâhi çocuğu. Okumayı iki buçuk yaşında öğrendi ve doğuştan gelme bir omurga kusuru yüzünden evde çakılı kalan ablası Adele’nin de yol göstericiliğinden yararlandı. Ablasının yetenekli bir öğretmen olmasına karşın, başarısızdaki asıl pay büyük ölçüde ufak kardeşe aitti:

Dört yaşındayım ve her türlü İngilizce kitabı okuyabilirim.

Bütün Latince isimleri, sıfatları ve etken fiilleri sayabilir, ayrıca 52 Latin şiir dizisini ezbere söyleyebilirim. Her türlü sayıyla toplama yapabilir ve her türlü sayıyı 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10'la çarpabilirim. Para birimi tablosunu da bilirim. Biraz Fransızca okuyabilirim ve saati söyleyebilirim.

Galton erken gelişmiş bir çocukta hoş karşılanıp başlanılabilecek bu kibirliliği bir türlü üstünden atamadı. Zekiymiş, ama sosyal bakımdan beceriksizdi. Beş yaşındayken Birmingham'da gönderildiği küçük okuldan nefret etti. "İlyada'yı okumak şöyle dursun, duyan tek bir çocuk yoktu" diye yakındı. Müfredatın darlığı onu sıkıştırdı ve bozguncu birine çevirdi. Aynı tutumu tıp okulundaki derslerine de taşıdı. Genel kabul gören anlayışa karşı her zaman kuşkucu yaklaşımıyla, bütün uyuşturucuları denemeye karar vererek, alfabetik bir sıra izlemeye başladı. Bu işi güçlü bir müşhil olan kroton yağına kadar sürdürebildi. İki damlanın pek etkili olmayacağını sanarak bundan biraz içti; ama yağ öylesine korkutucu tatsız sonuçlar doğurdu ki, denemeyle birlikte tıp öğrenimini de hepten bıraktı. Matematik dalına geçerek, 1840'ta Cambridge'e bağlı Trinity College'a kaydını yaptırdı.

Cambridge'deki sosyal yaşamdan hoşlanan Galton, kuzeni Charles gibi akademik açıdan ahım şahım bir izlenim bırakmadı. Dördüncü yılın sonunda bir sinir krizi geçirdi. Daha sonraları aşırı çalışmaktan "beyin sürçmesi"ne uğradığını ileri sürdüyse de, en düşük derece olan "geçer" notuyla mezun oldu. Kısa bir süre sonra babasının ölümüyle bir darbe daha aldı. Ama Humboldt ve Mary Kingsley gibi, o da ilk baştaki koderin geçmesiyle artık özgür olduğunun farkına vardı. Dahası, son derece zengin olduğunu öğrendi. Yine Humboldt ve Mary Kingsley gibi, seyahate çıkmaya karar verdi.

İlk akınına Mısır ve Sudan'a yaparak, Nübye Çölü'nü devey-

le geçti ve Arapça öğrendi. Geceleyin Nil'de tekneyle seyrederken, içinde yer aldığı kafile kıyıda bir suaygırı vurmaya kalkıştı ve karanlıkta hedefi şaşırarak, su içmeye gelmiş bir ineği avladı. Tekne alelacele oradan uzaklaşmak zorunda kaldı. Galton gitmeye niyetlendiği yere, Kutsal Topraklar'a da varmadı. Şam'dayken sadık uşağı Ali şiddetli dizanteriden öldü. Ali'nin bir sürü "kederli akraba"sının dava açma (ya da daha kötüsünü yapma) tehdidiyle peşine düşmesi Galton'u bir kez daha sıvışmak zorunda bıraktı. Londra'ya bir fahişeden kapıldığı berbat bir belsoğukluğu yakası; iki maymun ve nişancılığını ilerletme yönünde güçlü bir arzuyla döndü. Maymunlar bir arkadaşının ev sahibesinin onları gece boyunca soğuk bir bulasıkhanede bırakmasıyla telef oldu; ama zührevi hastalık başarıyla tedavi edildi ve Galton sonraki üç yılın önemlice bir bölümünü çeşitli lskoş malikânelerinde atıcılığı öğrenmekle geçirdi. 1850'ye varıldığında tropikal kuşakta bir kez daha riske atılmaya hazırды. Drury Lane'de bir kartonpiyer taç satın alarak, bunu "karşılaşacağı en büyük ya da en uzak hükümdarın" başına geçirme niyetini açıkladı ve haritası çıkarılmamış Güneybatı Afrika'ya doğru yola çıktı. Bin beş yüz kilometrelik netameli yolculuğunun sonunda çok başarılı iki kitap ortaya çıktı. İlki olan *Tropikal Güney Afrika* (1852) ona Kraliyet Coğrafya Derneği'nin altın madalyasını ve Kraliyet Derneği üyeliğini kazandırdı. Pratik bir elkitabı olan *Seyahat Sanatı* (1855) adlı ikincisi ise kendi başına pastırma hazırlamaya, oltasız balık yakalamaya ve "vahşi"lerle başa çıkmaya ilişkin yararlı öğütlerle dolu olduğu için, kısa sürede her beyefendinin seyahat takımının temel unsurlarından biri haline geldi. "Vahşi"lere ilişkin öğüdü şöyleydi: "Yerlilerin iyi niyetine aslında hissettiğinizden daha fazla güven duyuyormuş gibi bir havayla birlikte içten ve şakacı, ama kararlı bir tavır en iyi yoldur."

Galton Güneybatı Afrika'dayken, yaşamı boyunca alameti

farikası olacak istatistik saplantısını edindi. "Fırsat bulduğun her yerde say" düsturunu benimseyerek, karşısına çıkan her şeyi titizlikle ölçtü: Arılar, kediler, bitkiler, insan kafası biçimleri, portreler, tepki verme süreleri. Tırmanarak dağların yüksekliğini ölçmeye girişti ve irtifayı kesinleştirmek için düzenli aralıklarla çaydanlıklar kaynattı. Afrikalı kadınların meme ve kalça büyüklüğünü bir sekstantla ölçmeyi sağlayacak bir yöntem geliştirdi. Sonunda Namibya'nın kuzey kesiminde Ovambo kabilesinin aşın şişman şefi Kral Nangoro'nun başına kartonpiyer tacını yerleştirerek hedefine ulaştığında, aletle yaptığı ölçümlerin doğruluğunu ilk elden sınama şansını tepti. Şef teşekkür mahiyetinde ona kırmızı "geçici evliliği" sundu. Kız kırmızı toprak boyayla ve tereyağıyla sıvanmış olarak çıplak halde çadırına girdiğine, Galton onu "apar topar" kovdu. Beyaz keten takım elbisesini kirletmesine izin vermeye hiç niyeti yoktu.

Ölçüm dürtüsü İngiltere'ye dönüşünde de devam etti. Dikkat çekmeksizin verileri kaydetmesine olanak verecek kendi eseri bir iğne-kâğıt düzeneğini hep cebinde bulundurdu. Çekici kadınları görme sıklığını not ederek ülke genelinde yaptığı bir gezinin sonunda Britanya'nın "güzellik haritası"nı yayımladı. Buna göre Londra, orantılı olarak belirtildiğinde en fazla dilbere sahipken, Aberdeen "ııahış" kadınların en yoğun olduğu yerdı. Kraliyet Coğrafya Derneği'nde oldukça kasvetli bir toplantıda dakika başına kıpırdanmaların toplam sayısını tutarak, bir "can sıkıntısı" çizelgesi yarattı. İyimsizlerin ve kötümserlerin, sarımsın ve mavı gözlü insanların haritasını çıkardı. Uluslararası düzeyde mahkeme davalarını tarayarak kendine has bir "dürüstlük" endeksi ortaya koydu; Britanya (haliyle) ilk sırada yer alırken, Yunanistan "yalancılığın çekim merkezi" payesini elde etti. O dönemde ülkedeki her cemaatin her Pazar ayınınde vazifesinashlıkla sağlıgına dua ettiğı İngiliz kraliyet ailesi mensuplarının ortalama ömürlerini saptayarak ve hiç kimseden daha uzun yaşamadıkla-

rını göstererek duanın etkisiz olduğunu "kanıtlamış" oldu. Hatta mükemmel bir fincan çay için bir matematiksel formül geliştirdi ve bunu sınamak üzere kendi termometresini tasarlayıp yaptı (Galton'a göre, su 82-87°C sıcaklıkta olmalı ve tam sekiz dakika demlenmeliydi – sonuç "tam kıvamında, tam tadında ve acılıktan ya da yavanlıktan bütünüyle uzak" olacaktı).

Galton yazdığı 300'ü aşkın kitap ve makalede, ciddi bilimci ile çılgın bilgin arasında gidip geldi. "Girişkenliği Uyarıcı Makine" (öğrencileri uyanık tutmak için başın yukarısına yerleştirilecek hareketli bir damlayan musluk) türünden her buluşuna karşılık, sahici bilimsel içgörüler de vardı. Meteoroloji alanındaki öncü çalışmaları işe yarar ilk hava durumu haritasını ortaya çıkardı. Londra'daki Güney Kensington Müzesi'nde bulunan "antropometri laboratuvarı" yaklaşık 10 bin insan cesedi üzerindeki ölçümleri karşılaştırarak, parmak izlerinin benzersiz olduğunu ve kişinin yaşamı boyunca değişmediğini ilk kez ortaya koydu. Galton'un 200 sayfalık *Parmak İzleri* (1890) kitabı Londra Metropolitan Polis'inin parmak iziyle kimlik teşhisini benimsemesini sağladı.

Galton'un sayfalar dolusu sayısal verilerde başka insanların gözünden kaçan kalıpları görme gibi bir becerisi hep vardı. Kuzeninin *Türlerin Kökeni* kitabının yayınlanması onda ateşleyici bir etki yarattı. Doğal ayıklanmayla ortaya çıkan, görünüşte tesadüfi varyasyonları ölçme fikrine kapıldı. Ebeveynlerin ve çocuklarının karşılaştırmalı boy grafiklerini çıkarınca, çok uzun boylu ebeveynlerin genelde daha kısa boylu çocuklara sahip olduğunun farkına vardı. Nitekim grafiğinde bir çizgi çekerek böyle çocukların üçte iki oranında kural dışı olduğunu gösterebildi. Galton bir matematik yasası bulmuştu: "Ortalamaya doğru regresyon", yani bir dizi ölçümün zaman içinde ortalama noktanın daha yakınına doğru ilerleme eğilimi. Bu önemli bir atılımdı, özellikle de sıradan yeteneğe sahip bir matematikçi açı-

sından ve istatistiğin gerçek anlamda bir bilim dalına dönüşmesini sağlayacaktı. Galton kendine has küstahlığıyla, "bu yasanın ifade ettiği kozmik düzenin harika biçimi kadar hayal gücünü etkilemeye uygun bir şeyin nadiren bulunduğunu" yazdı. "Eski Yunanlar bunu bilirdiler, kişi timsaline sokup tanımlanırlardı." Yasanın hiç kuşkusuz olağanüstü olmasına karşın, Galton bunu zekâ gibi çok daha karmaşık insan niteliklerine uygulamaya kalkışığında başarısızlığa uğradı.

Kalıtılabilir Deha (1864) kitabıyla "doğa mı, çevre mi" tartışmasının çerçevesini çizen ilk kişi oldu. Kitabın giriş cümlesi hangi safta yer aldığını açıkça gösterir: "Bu kitapta bir insanın doğal yeteneklerinin kalıtsımdan geldiğini ortaya koymayı öngörüyorum." Ardından yazdığı şeyler "büyüklüğün" ailelerde süreklilik gösterdiğini kanıtlamaya dönük bir girişimdir. Kitap güçlü fikirlerle doludur ve istatistiksel bulgular çarpıcı biçimde düzenlenmiştir (Darwin "bütün ömründe daha ilginç ya da daha özgün bir şeyi okuduğunu" sanmadığını söylemişti). Ama kasıtlı seçicilik de vardır. Ailelerinde sanata ya da bilime belirgin bir yatkınlık bulunmayan Leonardo da Vinci ve Michael Faraday gibi dahiler atlanmıştır. Sav, yanlış bir önerme üzerine kuruludur; biz-zat Galton'un deneyleri zekâ ifadesinin tek yumurta ikizleri arasında bile bariz farklılık gösterebileceğini ortaya koymuştur ve aslında tek bir "zekâ" geni yoktur. Daha da kötüsü, kitap günümüzde okundığında derin rahatsızlık uyandıran kaba bir ırkçılıkla maluldür. "Farklı Irkların Karşılaştırmalı Değeri" başlıklı bölümde, Galton'un hazırladığı insan zekâsı hiyerarşisinde antik Yunan halkı en başta yer alır; iki kademe aşağıdaki ortalama Anglosakson kişi, siyah Afrikalıların iki kademe yukarısındadır ve Avustralya Yerlileri en alt sıradadır. "Zenciler arasında yarım akıllı olarak nitelendirmemiz gereken insanların sayısı çok yüksektir" diye pürneze fikir beyan ettiğini okuruz.

Galton 1909'da "sir" unvanı aldı ve iki yıl sonra, tıpkı Hum-

boldı gibi doksan yaşı devirmesine birkaç ay kala öldü. Sonuna kadar süren eksantrikliğiyle, bronş sorunlarını haşhaş içerek denetim altına almaya çalıştı. Öldüğü ana kadar en doğruyu bildiğine emindi. Yıkanırken kitap okuyabilmek için sualtı gözlükleri gibi saçma sapan zamazingolar icar edecek kadar ruhaf olduğu hiç kuşku götürmese de, Victoria çağı bilim camiasının en saygın ve en etkili mensuplarından biriydi ve döneminin büyük adamları arasında sayılmaktaydı. Son bir garip cilve şu ki, “delilikten, budalalıktan, gedikli mücrimlikten ve dilencilikten ciddi biçimde muzdarip kişileri” kısırlaştırma yoluyla “daha iyi” bir dünya yaratma yönündeki bütün öjenik lafazanlıklarına karşın, bu dünyadan çocuksuz göçen bizzat Galton oldu.

William Morris: On Kişilik Adam

William Morris (1834-1896) Galton’dan on yaş küçüktü. Siyasal görüşlerine bakılırsa, tanışmış olmaları düşük bir ihtimaldir; bununla birlikte Galton’un Güney Kensington’daki şık evinin Morris’e ait tasarımlar kullanılarak döşenmiş olması gayet mümkündür. Morris bugün daha çok tasarımcı kimliğiyle, 19. yüzyılın Terence Conran’ı olarak tanınır: Emeğinin ürünü olan bin kadar çaydanlık örtüsü, gözlük kılıfı ve peçete vardır. Bu durum şair, ressam, gravürçü, dokumacı, boyacı, baskı ustası, perakendeci ve devrimci kimlikleriyle elde ettiği diğer başarıları genellikle gölgede bırakır. Morris “meşguliyet”i bir tür sanat düzeyine çıkarmıştı; öyle ki, 1896’da öldüğünde, doktoru ölüm sebebini “dosdoğru William Morris oluşuna ve on insanın altından kalkabileceğinden daha fazla iş yapmasına” bağladı.

Morris için (“yararsız” zahmetten ayırt ettiği) “yararlı” çalışma, oyundan farksızdı: Hem zihni, hem de duyulan oyalayan keyifli bir uğraştı. Konfüçyüs 2500 yıl önce aşağı yukarı aynı şeyi söylemişti: “Sevdiğin bir işi seçersen, bir daha çalışmak zorunda kalmazsın.” Sanayileşme insanları hızla otomat derekesine düşür-

düğü bir yüzyılda, Morris'in fikirleri değişim yönünde güçlü bir çağrıydı. Onun gibi işini doyasıya yaşayan çok az insan vardı.

Morris'in babası genç yaşta ölen, ama Devon'daki bakır madenine ait hisseleriyle ailesine rahat bir yaşam sağlayan bir borsa aracısıydı. Bunun sonucu olarak, Morris arkadaşlarına cömertçe davranarak, onları şahane ağırlama ve ortak sanatsal girişimlerine parasal kaynak sağlama olanağını buldu. Ayrıca sınıf ayrımlarını umursamaz bir tavırla yok sayan bir mizaç edindi. Bu aldırışsızlık anlatımına Victoria döneminin üst tabakasında genellikle rastlamadığımız sözünü sakınmaz bir dürüstlük kattı. Bir arkadaşına yazdığı mektupta şunu belirtir: "Ben hödügün tekiyim ve bir hödügün oğluyum. ... Barbarlığın bir kez daha dünyayı sarışını ve riyakârlıklarınızın yerini ilkel olsa bile içten duyguların ve tutkuların alışını düşünmek beni o kadar çok avutuyor ki."

Çocukluğunun ilk yılları kır ortamında geçti. Epping Ormanı'nın yakınında büyüdü; babasının ona aldığı midilliyle ve oyuncak zırh takımıyla minik bir şövalye gibi ormanın içine dalar, doğayı keşif serüvenlerine girer ve sonradan tasarımlarında önemli yer tutacak kuşları ve yaban çiçeklerini çizerken, kafasında şövalyelik masalları kurardı. Resmi eğitimi isteksizce gördü. Anılarında aktardığına göre, Marlborough'da "aklı başında ve duygulu her çocuğun genellikle okulda yaşadığı gibi biraz sıkıntılı bir dönem" geçirdi. Ona takılan ad Yengeç'ti; asi mizacıyla meşhurdur ve kendisini alaya alanlara "başını öne eğerek ve kollarını çılgınca döndürerek" saldırırdı.

Bu huzursuz ve atılgan özelliği yaşamı boyunca sürdü ve onu aynı anda hem sevimli, hem de sinir bozucu kıldı. Oxford'a gitmeden önce, Anglikan rahip olma tasarısını kafasında evirip çevirdi; ama John Ruskin'in eserleri onu mimarlığa yöneltti. Ardından Ortaçağ sanatının ve kömün yaşamının harareti bir savunucusu kesildi. Okulu bitirince, Gotik diniliş akımına bağlı

olan ve sonraları bir "vandal" diye aşağılayacağı mimar G. E. Street'in yanında stajyerlik yaptı. Ön-Rafaelci ressamlardan olan en iyi arkadaşı Edward Burne-Jones'un etkisiyle, asıl tutkusunun resim olduğuna karar verdi. Derken şiirin büyüüne kapıldı ve bir tür *Canterbury Hikâyeleri* özentisi sayılabilecek *Dünyevi Cennet'i* (1869) yazdı. Ortaçağ'da bir grup Norveçli gezginin sonsuz hayat diyarını arayışını anlatan bu efsanemsi manzum destan anında çok satan kitaplar arasına girerek, onu ülkedeki en popüler şairlerden biri haline getirdi. O tarihten itibaren çoğu kimse onu "*Dünyevi Cennet'in* yazarı" olarak tanıdı ve şiirin gördüğü ragbetin sürmesi nedeniyle, yirmi yılı aşkın bir süre sonra Tennyson'un 1892'de ölmesi üzerine "saray şairi" unvanına layık görüldü. Şiirin yanı sıra roman, fantezi ve deneme türünde ürünler verdi - hepsi sonradan yirmi dört büyük cildi bulan *Toplu Eserler* adı altında biraraya getirildi. Morris'in şiirden sonra gelen uğraşı, kendi kendine öğrendiği karmaşık bir teknik işlem olan kumaş boyamayıydı. Bu alanda ustalaşınca dokumacılığı, derken duvar halısı yapımını, ardından baskı işlerini öğrendi. Bunlar yetmezmiş gibi, siyasal bir eylemci olarak çalışacak zamanı buldu: Önce bir liberal, daha sonra bir sosyalist ve İngiliz İşçi Partisi'nin manevi babası olarak öne çıktı. Arkadaşı Burne-Jones onun bir lunapark treni yolculuğuna benzer hayatını şöyle özetledi: "Her şeyi görkemli yapar, ... her dakikası canlı olacak şekilde."

Morris canlılık duygusunu en çok bir şey yaparken duyardı. Felsefesini şu sözlerle toparlardı: "Bir arkadaş duvar halısı dokurken destansı bir şiir yazamıyorsa, sesini kesip otursun daha iyi." Bulaşıcı coşkusu çevresindeki herkese geçerdi. İster evde, isterse tasarımını yaptığı fabrikalarda ve mağazalarda olsun, herkesi işin içine katma gibi bir yaratıcılığı vardı. Bunu sağlayan büyük ölçüde cana yakın ve alışılmamış eğlence anlayışıydı. Oxford'da okurken mor pantolonlarıyla tanınırdı ve bir keresinde

yerel bir demirciye yaptırdığı zincirli zırh takımıyla akşam yemeğine oturdu. Yola gelmeyen dağınık saçları yüzünden, arkadaşları ona dönemin popüler romanı *Tom Amca'nın Kulübesi*'ndeki (1852) üstü başı perişan köle kıza atfen "Topsy" adını takmıştı.

William Morris kısa boylu, tıknaz, kabarek göğüslü, gözleri ışıltılı, yerinde duramayan enerji topu gibi biriydi: Dalgındı, alımlıydı, Ned Burne-Jones'un "kendine has bir kas hareketi" olarak nitelendirdiği oturuş şekli yüzünden sürekli sandalyeleri kırardı ve dehşet saçan küfür nöbetlerine tutulduğu olurdu. Öfkeye kapıldığında çatalları dişleriyle bükebilir ve başını vurarak alçı plâster duvarlarda göçükler yaratabilirdi: Bir Noel'de iyi pişmemiş bir erik pudingini pencereden dışarıya fırlatıvermişti. Buna karşılık arkadaşları onu fena halde kızdırır, daha da şişman görünmesi için yeleğindeki düğmelerin yerini değiştirir ya da akşam sofrasında sorularına cevap vermekten kaçınırdı. Çoğu kez böyle şeyler, neşeyle bunlara göz yumması sayesinde yapılırdı. Yakışıksız bir duruma düşmesine yol açsa bile, ilgi odağı olmaktan hoşlanırdı.

Çok iştahlı bir adamdı: "Domuz etine şehvetle bakardı" ve her zaman sofrasını halis şaraplarla süslerdi. "Ne diye insanlar şaraptan ilham almayı yavan bulurlar ki" diye yakınırdı. "Sonuçta güneş ışıktan ve birki özünde yapılmış bir şey değil mi?" Gösterişli jestlerden hoşlanırdı: Sosyalizmi benimsediğinde, aileye ait bakır madeninin yönetimi kurulundan istifasını bildirmek için silindir şapkasının üstüne oturdu. Kabarek sakallıyla, mavi iş tulumuyla ve yalpalamalı yürüyüşüyle çoğu kez denizci olduğu sanılırdı; ancak bazı resimlerinde çok sevdiği Kuzey sagalarının birinden fırlayıp çıkmış bir Viking gibi görünürdü.

Belki de sırf sevimli ve hafif kaçık karakterinden dolayı, Morris'in sosyal yaşama katkıları çoğu kez gözardı edilir. Mimari modernizmin babası, en önemli İngiliz sosyalist düşünür

ve ilk çevreci olarak nitelendirilmiştir. Kuruluşuna katkısı olan Antik Yapıları Koruma Derneği ve Sanat İşçileri Locası hâlâ varlıklarını sürdüren kurumlardır. Şöhretinin en hızlı düşüşü gösterdiği edebiyat alanında bile, gerek C. S. Lewis, gerekse J. R. R. Tolkien onun *Dünyanın Ötesindeki Koru* gibi düzyazı macera öykülerinin kendi eserlerine ilham kaynağı olduğunu belirtmişlerdir.

Morris'in şiirlerinin artık okunmaması konusunda, G. K. Chesterton'ın yaptığı yorum şöyledir: "Eğer şiirleri fazlasıyla duvar-kâğıdı gibi görünüyorsa, bunun sebebi gerçekten duvar kâğıtları yapabilmiş olmasıdır." Morris'in tasarım anlayışı İngiliz burjuva zevkinin timsali haline gelmiş durumdadır. Her yerde karşımıza çıkar – çoğu kez de onun asla öngörmediği, ya da olumlu karşılamadığı bağlamlarda. Morris'in ideal ev tipi "kişinin bir köşesinde yemek yediği, başka bir köşesinde yemek pişirdiği, üçüncü köşede uyuduğu ve dördüncü köşede arkadaşlarını ağırladığı" büyük bir hangardır. Kendi oturduğu evler kelimenin gerçek anlamında el yapımı birer sanat eseriymi. Yaklaşımının ana fikri sanatın evde, bir evin yapılışında ve döşenişinde başladığıydı. Ona göre, gerçek sanat zanaatkarlıktan ayrılmaz: Amacı soyut nitelikteki "kendini ifade" değil, yapım aşamasında zevk veren ve herkesin paylaşabileceği güzellik yaratan pratik kolektif iştir. Morris yaşadığı dönemde olağanüstü etkili biriydi: Galton'un öjenik teorisine alkış tutan sosyal ilericiler –George Bernard Shaw, Webb'ler, Pankhurst'ler, J. M. Keynes– varlığını Morris & Co. firmasına borçlu sahici tapınaklar gibi olan evlere sahipti.

Morris bir yandan sosyalist bir gelecek peşinde koşmanın, diğer yandan zengin ve ünlü kişilere dekor sağlayan bir işadamlı olmanın yarattığı çelişkinin pekâlâ farkındaydı. Ama suçluluk duygusuna kapılmayacak kadar meşguldü. Yanında çalışanlara normalin üzerinde ücret ödediğine ve bir ömür sürecektik güzel

şeyler yapmayı öğrettiğine dikkat çekmişti. Parasını çıkarıp dağıtması neye yarayacaktı? Yoksullar eskisi gibi yoksul kalacaktı. "Dünya ilgisini çekecek yeni bir şey bulana kadar üç gün beni konuşmaktan hoşnut kalır, hepsi o. Rothschild bile yarın elindeki milyonları dağıtsa, ertesi gün aynı sorunlar karşımıza dikilir."

Morris'in savunduğu türden sosyalizm bir bakıma Galton'un öjeniğinden daha fazla tutmadı, ama o asla katı bir parti adamı olmadı – Engels ve Londra merkezli diğer komünistler ona karşı derin kuşku içindeydi. Ne Morris, ne de öbürleri Gulag sistemini öngörebilecek durumdaydı, aynen Galton'un Nazileri önceden kestiremeyeceği gibi. Ancak Morris'in büyük bir berraklıkla ve korkuyla görebildiği şey tüketim toplumdur. Daha genç bir delikanlıyken aile fertleriyle birlikte 1851'deki Büyük Sergi'ye gitmeyi reddetmişti; çünkü silme sanayi çirkinliğiyle ve savurganca lüks mallarla dolu olacağı kuşkusu içindeydi. "İçindeki şeylerin onda dokuzunu dışarıdaki bir şenlik ateşine atmanın daha işe yarar sayılmayacağı bir zengin evini şimdiye kadar görmüş değilim" diye yazacaktı daha sonraları. Morris zamanının epey ilerisinde bir kişi olarak, tüketim düşkünlüğünün günün birinde bizzat tüketicileri sindireceği kanısındaydı: Ucuz ıvrak zıvır ve çöp yığını içinde boğulacak bir ülkeyi, eşyaların esiri olacak insanları önceden gördü. "Lüks şu ya da bu türden bir kölelik olmaksızın varlığını sürdüremez" diye belirtti.

Ayrıca kapitalizmin özgürlük ve eşitlik yönündeki artan feriyatla nasıl başa çıkacağını gördü. Daha 1869'da, yani İşçi Partisi'nin kuruluşundan çok önce kurulu düzenin "sosyalizme benzer bir mekanizma"yı benimseyerek ayakta kalacağı öngörüsünde bulundu; böylece "işçiler daha iyi muamele görecektir, daha örgütlü hale gelecek, kendi kendini yönetme olanağını bulacak, ama zenginlerle eşitlik savından artık vazgeçeceği gibi, şimdikiinden daha fazla umut taşımayacaktır." Bunlar kâhince sözlerdi. Morris'in bunları yazmasının üzerinden geçen 140 yılda genel

yaşam düzeyi düzelmiş olsa da, İngiliz toplumundaki eşitsizlik daha büyümüş durumdadır. Britanya'da toplumun yüzde 20'lik üst dilimin gelir düzeyi bugün yüzde 20'lik alt diliminkinden yedi kat yüksektir.

Romancı Henry James'in belirttiği gibi, Morris "harika biçimde konunun özüne bakan ve dikkate değer bir berrak sağduyu taşıyan" biriydi. İleri düzeyde bir siyaset teorisyeni değildi; bir sorun çözücü ve bir eylem adamıydı, sanatın herkes için erişilir olmadıkça değersiz olduğu yolundaki aykırı fikri dile getiren ilk önemli kişiydi.

Dostlukları ve şen havası bir yana bırakılırsa, kişisel yaşamı ızdırıyordu. Karısı Jane uzun süreli iki kaçamak yaşadı. Sevgililerinden biri Morris'in arkadaşı (ve evinde beslediği kanguruya Topsy adını verecek kadar gaddar) olan şair ve ressam Dante Gabriel Rossetti, diğeri ise şair bozuntusu Wilfrid Scawen Blunt'tu. Her ne kadar bunda kendi duygusal yetersizliklerinin payı olsa da karısının ihanetleri Morris'i derinden yaraladı. Romantik aşk anlayışı ergenlik idealleştirmesinin ötesine hiç geçemedi ve Jane'in aradığı duygusal sıcaklığı karşılayamadı. Jane depresyona yatkın biriydi ve Morris işlerine gömülerek onun huysuzluklarından kaçtı. Yine de birlikte kaldılar ve Morris kırk yılı aşkın bir süre anlayışlı ve kibar davranarak durumu idare etti. Koca olarak eksikliklerini telafi etmek istercesine, çocuklarına, özellikle de epilepsiden dolayı yarı yatalak yaşayan kızı Jenny'ye karşı son derece ilgili davrandı. Çocukları da taparcasına bir sevgiyle buna karşılık verdiler.

Morris'in yaşamının son iki yılını dolduran büyük tutku Chaucer'in *Canterbury Hikâyeleri* kitabının kendi tasarladığı harufatla ve Burne-Jones'un çizdiği seksen yedi resimle birlikte el ürünü bir baskısını hazırlamaktı. Kitap tasarımı bakımından bir şaheser olan bu baskı, çalışmanın işbirliğine dayanması ve sonuçların hem güzel, hem de yararlı olması gerektiği yolunda-

ki teorisinin somutlaşmış ifadesiydi. Burne-Jones ortaya çıkan ürünü "cep katedrali" olarak nitelendirmişti.

Çektiği akciğer sıkıntısının tüberküloz kaynaklı olduğu 1895'te anlaşıldı. Morris gittikçe güçten düşmeye başladı. Fakat Sussex'te kötü restore edilmiş bir Norman kilisesini gezdiğinde, galeyana gelerek orada olmayan mimarlara öfkesini kusacak enerjiyle hâlâ doluydu: "Hayvanlar! Domuzlar! Canları çıksın!" John Ruskin'in kendisini "çağının en yetenekli adamı" olarak nitelendirdiğini duyunca, eski neçeli haline dönerek mahzenden bir şişe Imperial Tokay (en gözde şaraplarından biri) getirilmesini istedi. Ama sonunun yaklaşığının farkındaydı. "Yok olup gideceğime inanamıyorum!" diye öfkeyle soludu. Son sözleri meydan okuyucuydu: "Korkudan tapınılan şeyleri dünyadan çıkarmak istiyorum." Ama ölümü huzurlu oldu. Arkadaşlarından bazılarının dikkatini çeken şey sakince yatarken büründüğü güzel görünümündü -- ve de kıpırtısız duruşuyla eski bilinen haline hiç benzemeyişiydi.

Morris'in çağdaşı, yorulmak bilmez doğa bilimci T. H. Huxley önceki yıl ölmüştü. "Hayatın asıl büyük gayesi bilgi değil, eylemdir" diye yazar bir kitabında. Cengiz Han bilinen dünyanın büyük bölümünü fethetti; Peary ve Mary Kingsley meçhul diyarları keşfetti; Humboldt evreni çözmeye girişti; Galton ve Morris geleceği tasarladı. Hepsi için "yapmak" göstergedeki tek ayardı. Ancak hiçbirisi mutlu bir evlilik yaşamadı ve sadece Morris seven bir ebeveyn olarak sınavı geçti. Muhtemelen pek farkına varmadıkları nokta şuydu: Önemli olan eldeki işi ve kendini işe kaptırmak başlı başına yeterli ödüldü. 19. yüzyılın beklenenden daha başarılı başka bir siması ve Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'ın dekanı olan Benjamin Jowett'in şu sözlerine hepsi kesinlikle katılırdı: "Asla geri çekilmeyin. Asla açıklamayın. Siz yapın, bırakın ulusunlar."

Uçkuruna Düşkünler

Şahsen seks hakkında hiçbir şey bilmiyorum, çünkü hayatım boyunca hep evli kaldım.

...

ZSA ZSA GABOR

Seks insan dürtülerinin en doğal ama en dolambaçlı olanıdır. Biz-i büyülediği kadar iğrendirir, ayrıca nihai bir eşitleyici unsurdur. İster zengin ister yoksul, ister prens ister muslukçu, ister ermiş ister özel sermaye fonu yöneticisi olalım, hepimiz bir yerde birisinin başka biriyle seks yapmasından dolayı bu dünyadayız. Bununla birlikte insanın cinsel faaliyeti yemeye, uyumaya, televizyon izlemeye ve hatta sabahleyin giyilecek elbiseyi seçmeye oranla daha az zaman alır. Ortalama bir çiftin yatakta geçirdiği yirmi beş yılın ancak iki ayı sevişmeye ayrılır. Ve gazeteler ne yazarsa yazsın, öyle sürekli onu düşündüğümüz yoktur. Erkek zihninin her yedi saniyede bir sekse kaydığı klişesi tamamen uydurmadır. Kinsey Enstitüsü incelenen erkeklerin neredeyse yarısının haftada sadece bir ya da iki kez seksi düşündüğünü saptamıştır.

Giacomo Casanova: Ölmek İçin Yazdı

Bu saptama Giacomo Casanova (1725-1798) için geçerli değildir. Anılarını içeren on iki ciltlik *Hayatım* adlı kitabı 3600 sayfalık bir çapkınlık ve cinsel fetih kataloğudur. Casanova'nın anadili İtalyancaya göre daha incelikli bulmasından dolayı Fransızca yazdığı bu anılar eksiksiz olarak ancak 1960'ta yayımlanmıştır. Hayatında (kırk dokuz yaşına varmış olduğu) 1774 yazı-

na kadar yaşanmış her önemli anı aktarır ve anlatı o tarihte cümlelerin ortasında birden kesilir. Yazar o sırada ücra bir Bohemya şatosunda altmışlı yaşlara varmış, bitkin, iktidarsız ve çopur bir kütüphanecidir. Çok sıkıldığı için, “delirmemeyi ya da kederden ölmemeyi sağlayacak tek çare” olarak yazmaya başlamıştır.

Giacomo Casanova Venedik'te doğdu. Babası Gaetano bir aktördü. Avrupa'nın kumar, fuhuş ve çılgın karnavalıyla kötü nam salmış bu en uçarı kentinde bile aktörlük, hırsızlıktan birazcık daha iyi sayılan düşük bir meslekti. Gaetano Casanova'nın Zanetta Farussi'yle evlenmesi üzerine, sıradan bir ayak-kabıcı olan kayınbabası düğünü izleyen bir ay içinde (söylenenler doğruysa) utançtan öldü. Oğul Casanova da babasıyla gurur duymadı. Nitekim anıları bunu giderme yönünde dolambaçlı bir çabayla başlar. Önce aile soyağacını üç yüzyıl kadar geriye götürerek, babasının bir İspanyol asilzadenin soyundan geldiğini kanıtlamaya çalışır; ardından gerçek babasının Gaetano değil, Michele Grimani adında aristokrat bir tiyatro sahibi olduğu sonucuna varır. Casanova'nın “günışığı kadar güzel” annesi finger-dekliğiyle dillere destan bir kadındı: Bazı kaynaklarda her altı çocuğunun da ayrı babalardan olduğu ileri sürülür. Casanova'nın nesebi konusundaki ömür boyu endişesi onu bir ideal benlik yaratmaya yönltecekti – efsaneleşen hoş tavırlı, nüktedan, soylu hovarda. Ama iş böyle başlamadı.

Çocukken Giacomo'nun “delice bir havası” vardı. Ağzı sarıklık halde miskinçe açılmış olarak dolaşırdı ve burnu sürekli karnardı:

Hastalığım beni mahzun bir çocuğa çevirdi ve zerre kadar neşem kalmadı. Herkes halime acırdı ve hiç ilismeyerek beni rahat bırakırdı; bu dünyadaki ömrümün kısa olduğunu düşünürlerdi. Babam ve annem benimle hiç konuşmazdı.

Giacomo'nun talihi sahne tozunu yutmuş Marzia adında İtalyan bir ninesinin olmasıydı. Sahip çıkarak herkese karşı koruduğu ve üzerine titredığı torununu burun sorununu halletmesi için bir cadiya göründü; dokuz yaşına geldiğinde de Peder Grimani'nin (gerçek babasının kardeşi) yardımıyla Padovada özel eğitim görmesini sağladı. Giacomo fare ve bit kaynayan bir pansiyonda açlık çekerek birkaç sefil ay geçirdi; ama bizzat Padova'ya giderek yardımına yetişen Marzia, sadist Hırvat ev sahibesine dersini verdi ve torununu genç hocası Peder Gozzi'nin evine yerleştirdi. Giacomo dört dörtlük bir öğrenci olduğunu gösterdi ve çok geçmeden teolojik tartışmalarda hocasını alt eder hale geldi. Evde müfredat dışı dersler alma fırsatı da vardı. Rahibin ergenlik çağındaki kız kardeşi Bettina, bir sabah yeni bir çift beyaz çorabı giydirme gibi uyduruk bir bahaneyle kucagına aldığı küçük öğrencinin ateşini tutuşturdu ve onu baştan çıkardı. Casanova'nın ifadesiyle "gönünde baskın hale gelecek bir tutkunun ilk kıvılcımlarını çaktı." On bir yaşındaki Giacomo çarçabuk yoldan çıktı ("merakın bende uyandırdığı tatlı haz artık daha yükselmeyeceği noktaya varuncaya kadar durmaksızın kabardı"); ardından bu korkunç cürüm üzerine ona evlenme teklifinde bulunmasının gerekip gerekmediği kuruntusuyla kendisine azap çekririr oldu. Oysa Bettina çoktan ilgisini başka yerlere, daha büyük oğlanlara çevirmiş ve böylece Giacomo'ya daha az keyifli olan başka bir ders vermişti: Ağktan sonra hüzün gelir.

Sonraki kırk yıl boyunca Casanova kendisini zevk peşinde koşmaya ve savurgan bir yaşam tarzı sürdürmeye kaptırdı. Buna karşılık çalışma hayatı kargaşayla geçti. Padova Üniversitesi'nden avukat diplomasıyla mezun oldu, ama hukukçuluk mesleğine karşı "alt edilemez bir tiksinti" duymaktaydı. Avukatlık yerine papazlığı seçti. Bu iş gayet iyi başladı. Roma'daki nüfuzlu bir kardinalin yanında çalışmasını sağlayacak bir görev buldu; orada karşılaştığı papayı, "yasak kitapları" okumasına izin

vermeye ve "sırf balık yemen" günlerde (balığın gözlerinde "iltihaba" yol açtığı gerekçesiyle) et yemesi için özel bir muafiyet tanımaya razı etti. İki kız kardeşle bir üçlü yatak sefasında yakalandıktan ve kumar borçlarından dolayı tutuklandıktan sonra, alelacele kiliseden ayrıldı. Bununla birlikte romantik karşılaşmalarla ilgili anlatımlarında belirgin bir dinsel üslup çeşnisinin izleri görülür ("Altar frizine yaklaşma", "hassas kurban işlemini yerine getirme" ve bir yerde "tapınağın sundurmasına varıp ibadet mekkesine serbest giriş olanagını bulamama" gibi renkli ifadeler kullanır). Casanova'nın sonraki geçici işi Venedik ordusunda subaylık oldu. İlk başta şık üniformanın büyümesine kapılmasına karşın, askeri hayatın tekrara dayalı monotonluğundan neredeyse hemen sıkıldı. Bunun üzerine bir tiyatro kemancı ol-maya kalkıştı, ardından bir Venedik senatörüne kâtiplik etmek-te şansını denedi. İşleri hep böyle sürüp gitti. Cazibesi ve zekâsı sayesinde bir iş kaptıktan sonra, kadınların peşine düşmesiyle ilgisi dağılıyor, muazzam kumar borçları birikiyor ve alacaklı-lardan kurtulmak için kaçmak zorunda kalıyordu. Hayat hikâ-yesi sayfaları karıştıktan sonra yanlış sırayla biraraya getirilmiş yarım düzine kadar heyecanlı havaalanı romanına benzer. Dip-lomat, matematikçi, casus, simyacı, mason, hilebaz, sihirbaz, müteşebbis işadami, telkinle şifa dağıtan hekim, aktör, oyun ya-zarı, düelloocu, avukat, hekim ve sonunda kütüphaneci kimlikle-riyle karşımıza çıkar. Akıcı düzeyde İtalyanca, Fransızca, Latin-ce ve Yunanca, çat pat da Almanca, İngilizce ve Rusça konuşa-bilen biri olarak, toplam 65.000 kilometre kadar yol tepti ve 27 farklı para birimiyle alışveriş yaptı. Casanova için iş hiçbir za-man sırf starüye dönük değildi: Kendisine özgürlüğün yanısıra azıcık servet ve nüfuz kazandırması kaydıyla, herhangi bir ülke-de herhangi bir kimsenin isteyeceği her türlü işi yapabiliirdi. Yaş-amı boyunca "gelir" kaynağı çoğunlukla armağanlar oldu. Cid-di biçimde paraya sıkıştığında kumar oynardı:

Kaybetmek bende o kadar keskin acı uyandırırken niçin kumar oynadım? Beni kumar oynamaya yöneltten para tutkusuydu. Para harcamaktan hoşlanırdım ve bunu iskambilden kazanılmış parayla yapmayınca yüreğim sızlardı.

Kumarda iyiydi de. Anılarının kapsadığı dönemde kazancı bugünkü değerle 11 milyon sterlini aşarken, kaybı bir milyon sterlinin altındaydı. Bir işte sebat etmeye çalışırken düşük olan sıkılma eşiği iskambil masasında onu asla etkilemezdi. Bir maraton piket seansı aralıksız 42 saat sürmüştü.

Fakat kumar ne kadar alışkanlık yaratıcı olursa olsun, her zaman bir amaca ulaşmanın aracıydı – ve amaç da Casanova için her zaman bir kadındı. “Aşkın dörtte üçü merakıdır” diye yazar anılarında. Onun doymak bilmez bir merakı vardı: Her koşul altında her kadın meşru bir hedefti. Gaga burunlu, parlak gözlü, kalın kaşlı, uzun ve sıksa bir adam olan Casanova klasik anlamda yakışıklı değildi; ama kendisinin –aslına bakılırsa her erkeğin– tam ilgisinin yegâne odağı olduğunu hissettirebildiği her kadının baştan çıkarabileceği yolunda sarsılmaz bir inancı vardı. “Ben ele geçirmem, boyun eğerim” diye açıklar bunu. Kadınlar ona güvenirdi; çünkü değer bilen ve anlayışlı bir sevgiliydi. Onlara zevk vermekten hoşlanırdı ve hatta güvenli seks yöntemini uygulardı; koyun bağırsağından ve ketenden yapılmış çetirli kaputlar ya da –başka çare yoksa– bir tür uydurma diyafaram olarak içeriye sokulan yarım bir limon kullanırdı. Ferihler listesi şöhretine oranla şaşırtıcı ölçüde mütevazıdır: Yatmış kadınların sayısı belki de en fazla 140’ı (Byron Venedik’te kalırken sadece iki yılda bu toplamı aşmıştı). Öte yandan, bu sayı en az on bir kez belsoğukluğu kapmasına yeterliydi ve 1798’de muhtemelen nökseden zührevi enfeksiyonlara bağlı bir idrar kesesi şikâyetiyle öldü.

Casanova’nın hatıratındaki ayrıntılar ve mizah, kitabın

okunmasını ilginç kılar. İlk cinsel ilişkisini iki kız kardeşle yaşadığını ve sevişmelerinin arasına eklemek ve peynirden oluşan hazırlıksız bir akşam yemeğinin girdiğini aktarır. Bellino adında bir kasırat şarkıcıya gönlünü kaptırıp onun kılık değiştirmiş bir kadın olduğu kanısına varınca, apış arasını eliyle yokladı ve aşıkâr bir kabaklılıkla karşılaştı. Her zamanki yorulmak bilmez tavrıyla, bunun herhalde "azman bir klitoris" olduğuna karar verdi ve ısrarının da karşılığını gördü. "Bellino" kadınların kilise korolarında şarkı söylemesini önleyen papalık yasasını aşmak için sahre bir fallus takmış olan Teresa adlı bir kadındı. Söylemeye gerek yok ki, daha sonra Casanova'nın metresi oldu. Casanova Venedik'te Fransız büyükelçisi ve bir rahibeyle girdiği *ménage à trois* (üçlü aşk) ilişkisinin keyfini sürdürdü. Neredeyse yatağa atmak üzere olduğu genç bir güzel kadının eski bir sevgilisinden doğan öz kızı olduğuna son anda anladı. Birkaç yıl sonra onunla bir daha karşılaştığında, bilerek onu baştan çıkardı ve hem onunla, hem de annesiyle aynı anda yattı. Hiçbir utanç endişesi taşımaksızın, öz yeğeniyle sevişti, on iki yaşında toy bir rahibe adayını bir kafesin ardından cinsel organını yalamaya özendirdi ve ebeveynleri yıkımdan kurtarma karşılığında bir ailenin beş kızını da ayarttı. Ama her istediğini elde edemedi. Londra'da kur yaptığı Marianne Charpillon adlı bir kadın onunla yatağa girmeye yanaşmadı ve üstelik bütün parasını çaldı. Casanova bu olayla öylesine allak bullak oldu ki, Thames Nehri'ne atlayarak canına kıymaya karar verdi ve ancak bir arkadaşının intihar yerine bir meyhaneye gidip kafayı çekme önerisine aklının yatmasıyla vazgeçti. Öcünü almak için bir papağana şu sözleri söylemeyi öğretti: "Bayan Charpillon annesinden daha büyük bir orospudur." Buna çok öfkelenen Bayan Charpillon avukatlara bir papağana hakaretten dava açıp açamayacağını sordu.

Casanova, Paris'in en zengin kadınlarından biri olan ve Kaba-konuşundaki derin bilgisinden etkilenen Markiz d'Urfé'yle

serüveninden daha talihli çıktı. Onu, öldükten sonra tekrar dirilmesine yardımcı olabileceğine ve bu ritüel çerçevesinde onunla cinsel ilişkiye girmesi gerektiğine inandırdı. Markiz fiziksel olarak öylesine iticiydi ki, üç orgazmın ikisinde numara yapmak zorunda kaldı. Bu her zaman karşılaştığı bir sorun değildi ve aslında yaşamının büyük bölümünde erken boşalma sıkıntısını çekti; yine de özel bir çikolata ve yumurta akı karışımının yardımıyla bir gecede en az altı defa sevişebileceğini ileri sürmekten geri kalmadı. Ayrıca istiridyenin bir afrodizyak olarak nam salmasını sağladı; bazen kahvaltıda elli tane yediği olurdu. İddia ettiğine göre, bir istiridye için en iyi sos sevgilisinin salyasıydı; özel bir ikrâm da istiridyeleri sevgilisinin memelerinin üzerinden yemekti.

Casanova'nın cinsel entrikalarının yanısıra yasadışı olan mason törenleri ve büyüyle uğraşması 1755'te beş yıllık cezaya çarptırılıp Venedik'teki Piombi hapishanesine atılmasına neden oldu. Dokuz ay kadar dayandıktan sonra, hücresinin tavanını delip çarıya nırmanarak ve ertesi sabah açılan ana kapılardan yürüyüp çıkarak kaçmayı başardı. Sığınmak zorunda kaldığı Fransa'da en büyük ve en kazançlı finansal dümenini çevirerek Fransız ulusal lotaryasını yarattı. Otuzlu yaşlarının ortalarında kısa bir süre servetin ve şöhretin tadını çıkardı; tamamen düzmece bir unvanla kendisine Chevalier de Seingalt adını taktı. Voltaire'le -hayal kırıklığı uyandırıcı- tanışması sırasında din üzerine tartışmaya girdi; Benjamin Franklin'le motorlu uçuşu ve Büyük Friedrich'le vergi politikasını görüştü; Mozart'ın gözde libretto yazarı Lorenzo Da Ponte ile arkadaşlık yaptı (Da Ponte'nin şaheseri *Don Juan*'ın en azından kısmen Casanova'nın hayatına dayanmış olması akla yakın bir ihtimaldir ve hatta yazılışına katkıda bulunmuş olması bile mümkündür).

Casanova'nın edebi hırsı ömrünün sonuna doğru ortaya çıkan bir şey değildi. Aralarında Venedik devletinin ve Polonya'nın tarihi de olmak üzere kırk iki kitap yazdı ve Homeros'un

Hyada'sının modern İtalyancaya çok beğenilen bir çevirisini yaptı. Motorlu arabayı, uçağı, televizyonu ve daha birçok icadı öngördüğü *Isocameron* adlı beş ciltlik bir bilimkurgu romanını bile kaleme aldı. Oyunları Avrupa'nın her yanında sahnelendi; ama hiçbir zaman bir yerde şöhretinden yararlanmaya yetecek kadar uzun süre kalmadı. Şöhret, para ve aşk hep onu yüzüstü bırakmanın bir yolunu buldu. Hiçbir zaman evliliğin eşğine gelmediyse de, yirmili yaşların sonunda Henriette adlı genç bir Fransız kadına yoğun bir aşkla tutuldu:

Bir adamı günün yirmi dört saati boyunca aynı ölçüde mutlu edebilecek bir kadının varlığına inanmayanlar bir Henriette'i asla tanımamışlar demektir. Gündüz onunla sohbet ederken ruhumu dolduran keyif geceleyin onu kucakladığında aldığım keyiften çok daha büyüktü.

Henriette güzel olduğu kadar akıllı ve kültürlüydü; öyle anlaşıyor ki, Casanova'nın denetim altına alamayacağı bir patolojinin pençesinde olduğunu sezdi. Onu bırakmaya karar verdi ve karaladığı bir mesajı elmas yüzüğüyle yatak odası penceresine iliştinerek geceleyin sıvıttı. Mesajda, "Henriette'i de unutacağım" diye yazılıydı. Ayrıca ceket cebine 500 altın (bugünün değeriyle yaklaşık 30 bin sterlin) koydu. "İstemem, yan cebime koy" anlayışına tam uygun bir jestti. Sevgilisini çözmüştü: Akıllı, çekici ve elde tutulması pahalı. Casanova ayrılık acısını çekti ve gönlünü bildiği tek yolla şenlendirdi: Daha fazla seyahat, daha fazla kadın ve daha fazla kumar. Yeteneklerini boşa harcamaması ve seks müptelası olmaması halinde, döneminin büyük adamları arasına girmiş olabileceği rahatlıkla ileri sürülebilir. Ömrünün sonunda hurdaya dönmüş hali üzerine düşündüğünde, tutmuş olabileceği farklı yolu şöyle hayal edecekti:

Eğer bana yön verecek kadar, bende hükmedildiğim duygusunu uyandırmaksızın bana hükmedecek kadar zeki bir kadınla evlenmiş olsaydım, herhalde paramı iyi gözetirdim, herhalde çocuklarım olardı ve herhalde şimdi olduğu gibi dünyada yapayalnız ve varlıksız olmazdım.

Onun coşku dolu hatıratına aşına herkes bunu kendini acındırıcı, rahatına düşkünlük yönünde bir palavra olarak görecektir: Casanova istediği hayatı yaşadı ve hak ettiği akıbete uğradı. Bohemya'nın Dux yöresindeki şatoda, ceceryanlı bir kütüphanede, yazmasının üstüne eğilmiş olarak günde on üç saat aceleyle bir şeyler karalarken, aslında dönüp dolaşıp aynı noktaya gelmiş durumdaydı. Babasını ölüm döşeginde seyreden ve güzel annesini öperek ona veda eden dokuz yaşındaki çocuk bir kez daha tek başınaydı.

Hayatımın başlıca uğraşı her zaman içimden geleni yerine getirmek oldu; bundan daha önemli bir şeyi asla tanımadım. Kendimi cinsi latif için doğmuş gibi hissettim ve onlar tarafından gücümün yettiği kadar sıkça ve çokça sevildim.

Seks belki onu mutlu etmedi ama yüzünü güldürdü ve onu üne kavuşturdu, hem de dönemindeki herkesten daha büyük bir üne.

II. Katerina: Hafifmeşrep Bir Çariçe

Casanova'ya 1765'te II. Katerina'nın (Büyük Katerina, 1729-1796) huzuruna çıkma şansı tanındı. Her ikisi de olgunluk çağındaydı: Adam kırk, kadın otuz altı yaşındaydı. Cinsel şehvet bakımından bütün zamanların en ünlü simalarından ikisi hararetili bir görüşme içindeydi. Peki, konuştukları şey neydi? Rus takvimini Avrupa'nın geri kalan kesimiyle uyumlu hale getirmekti konu. Besbelli ki kanları birbirine ısındı. Adamın daha sonra ka-

dın hakkında söylediği şuydu: "Kendini sevdirmec sanatını eni-konu bilen biriydi. Gerçi güzel değildi, ama sevimliliğiyle ve nüktedanlığıyla karşısındakini hoşnut edebildiği kesindi." Kadın da adamın "tam anlamıyla yakışıklı" olmadığını belirtmekle birlikte, onunla tekrar görüşmeye açık kapı bıraktı ve açıkçası çekiciliğine kapıldı. Buluşmanın sonunda Casanova onu ne takvimde reform yapmaya, ne de lotarya tasarısını uygulamaya razı edebildi. Anılarında onun nezaketini ve muhakeme gücünü övdü; ama okuruna cin gibi (ve biraz ironi dolu) bir çığlatmada bulunarak, bütün büyüklüğüne rağmen "ahlakçıların haklı olarak onu her zaman en çapkın kadınlardan biri sayacağı"nı ekledi.

Rusya'nın imparatoriçesi II. Katerina soyca Rus olmadığı gibi asıl adı da Katerina değildi ve "Büyük" diye anılmaktan nefret ederdi. Prusyalı bir aristokrat ailenin çocuğu olarak doğduğunda, ona Sophie Frederica Auguste, Prenses von Anhalt-Zerbst adı verilmişti.

Ölümünün üzerinden neredeyse üç yüzyıl geçmiş olmasına karşın, adı hâlâ hafifmeşreplikle eşanlamlıdır. Kötü şöhreti, bir sevgililer "ordu"sunun olmasına, ayrıca bir atla çiftleşmeye çalışırken öldüğü yolundaki tamamen uydurma hikâyeye dayanır. Aslında, ölümü başına gelen şeyler içinde en az ilginç olanlardan biriydi: Tuvaletteyken bir inmeyle yere çökmüş ve birkaç saat sonra yatağında ölmüştü. Geride bıraktığı şey diğer Avrupa devletlerini kızdıran güçlü ve modernleşmiş bir Rus imparatorlukuydu. Ölümüyle ilgili söylentilerin çoğu muhtemelen düşmanlarınca, devrim sonrası dönemde Fransızlarca yayıldı. Cinsel açırılığa dair hikâyeler güçlü bir kadını kötölemenin alışılmış yoluyla: Kraliçe Marie Antoinette'in cinsel yaşamıyla ilgili söylentiler çok daha betardı.

Katerina hakkında gerçeği öğrenmek için, konuya kuzeni ve Rus tahtının vârisi Holstein-Gottorp grandükü Petro'yla (1728-

1762) yaptığı çok tuhaf ve uygunsuz evliliğiyle başlamamız gerekir. Çiçek bozugu bir yüzü ve oldukça zayıf bir bünyesi olan Petro, devlet işlerini yönetmek yerine askerleriyle oynamayı tercih eden biriydi. Kendisini bu oyunlara hepten kaptırırdı. Uşakları, muhafızları ve ona eşlik eden seçme cüceleriyle birlikte düzmece savaşlar yaparken, günde bazen yirmi defa üniforma değiştirdiği olurdu. Katerina'dan nişanlılık döneminde bu oyunlara katılması beklenirdi ve çoğu kez ikisine ait odalar arasındaki girişte nöbetçi gibi dikilmek zorunda bırakılırdı. Petro'nun başka birkaç sevgilisi vardı; bunlardan birine Katerina'nın yakıştırması "top güllesi kadar ağır" biçimindeydi. Çift 1745'teki nikâhtan sonra Finlandiya Körfezi kıyısında, St. Petersburg'un yakınında bulunan Oranienbaum Sarayı'na taşındı. Katerina daha başından evliliğin yürümeyeceğinin farkına vararak, güncesine kocasının "sevimsiz" olduğunu yazdı ve "Eğer onu seversen, yeryüzündeki en acınası yaratık olacaksın" diye kendisine tembihte bulundu. Neyse ki, evlilikleri birkaç yıl cinsel ilişkisiz sürdü ve gerdeğe girdiklerinde, Katerina gösterişli sevgililer kervanını dizmeye çoktan başlamıştı. Kervanın başında ise yakışıklı bir saray teşrifatçısı olan Sergey Saltyov ve hoş bir Polonyalı soylu olan Stanislaw Poniatowski vardı. Katerina erkek kılıgına girerek ziyaretine gittiği Poniatowski'yi daha sonraları Polonya tahtına oturtacaktı. Her ne kadar Saltyov'la ilişkisinden doğduğunu ısrarla belirtse de, ilk oğlu Pavel hem bedenen, hem de ruhen Grandük Petro'ya benzemekteydi ve onun gibi süslenip püslenmeyi seven zayıf iradeli bir zorbaydı. Kocasına benzer efemine bir maskaraya dönüşmesinin önüne geçmek isteyen Katerina, on dört yaşına girdiğinde ona sevişme sanatını öğretecek genç bir dul ayarladı.

Grandük 1762'de annesinin ölümü üzerine III. Petro adıyla tahta geçti. Sonuçta Kiel'de doğmuş bir Alman'dı ve Ruslara karşı nefretle doluydu. Annesinin cenaze töreninde kasten yavaş

yürüyerek kortejin epey gerisinde kaldıktan sonra, yaşlıca saray mensuplarını nefes nefese bırakacak şekilde bir koşu tutturarak kendisini kepaşe bir duruma düşürdü. Hem yönetimsdeki yetersizliğinden, hem de Prusya'nın Polonya'daki toprak iddialarına verdiği destekten rahatsız olan bir grup Rus soylu, altı ay sonra onu bir darbeye tahttan indirdi. Şapşal Petro metresiyle birlikte kır sarayına çekilmekten gayet memnun gibiydi. Böylece karısı Rus kanı taşıymasına karşın, II. Katerina adıyla bütün Rusların imparatoriçesi ilan edildi. Katerina darbeye doğrudan karışmamaya özen göstermişti; ama masrafını bizzat karşılamak üzere, muzafer orduya St. Petersburg'da bedava içki dağıtılması emrini verdi. İşin maliyeti 100 bin rubleyi (bugünkü değerle yaklaşık 20 milyon sterlini) aştı. Üç gün sonra da Aleksey Orlov adlı bir genç subayın suikastıyla Petro yaşamını yitirdi.

Aleksey dört Orlov kardeşin üçüncüsüydü. Grigori adlı ikinci kardeş 1759'dan beri Katerina'nın sevgilisiydi ve askeri darbenin öncülerinden biriydi. Katerina, kocasının katli konusunda tarihçilerce genellikle temize çıkarılır; ama her dört Orlov kardeşi kontluk unvanıyla ödüllendirdi. Grigori ayrıca St. Petersburg'da bir saray aldı. Bir sevgili olarak bariz çekici yanları vardı. Sağlam bünyeli bir muhafız olarak muharebe alanında birkaç kez yaralanmıştı; ayı avlamaktan, horoz dövüşünden ve bokstan hoşlanırdı. Katerina onunla evlenmenin eşğine kadar geldi; ama dostluklarının sürmesine karşın, onun siyasete uygun olmadığına ve dul imparatoriçe konumuyla daha fazla özgürlüğe sahip olacağına karar verdi. Bu arada daha genç ve fiziksel olarak çarpıcı erkeklerin hizmetlerinden yararlanmaya devam etti. Bunların belki de en önemlisi, aralarındaki gönül ilişkisinin bitmesinden sonra bile sırdaşı ve müttefiki olarak kalan General Grigori Potemkin'di. Aynı binada oldukları zaman bile birbirlerine günde birkaç defa pusulalar yazarlardı. İmparatoriçe onu "cengel aslanım", "alın kaplanım", "kurdum" ve "Kazağım" diye anar-

ken, o da imparatoriçeye "Şahane Hatun" ve ara sıra "Küçük Ana" (*Matnyška*) diye hitap ederdi. Söylentilere bakılırsa, aralarındaki aşk defteri kapandıktan sonra, Potemkin yarak odası danışmanı görevini üstlenerek, çekici ve ilginç bulacağı genç erkekleri seçti. Katerina yaşamının sonuna kadar cinsel bakımdan aktif kaldı: Son sevgililerinden biri Prens Platon Zubov sadece yirmi iki yaşındaydı, yani kendisinden kırk küsur yaş küçüktü. Düşkün olduğu bu sevgilisinden "yavrum" diye söz eder ve herkese onun "Rusya'nın tanıdığı en büyük deha" olduğunu anlatırdı. Onun himayesi altında, Zubov büyük bir servet edindi ve sonunda Yeni Rusya'nın, şimdiki Güney Ukrayna'yı oluşturan yeni fethedilmiş toprakların genel valisi olarak Potemkin'in yerine geçti.

Zubov, Potemkin ve diğer birçok sevgilinin ortak özelliği Katerina'yı entelektüel bakımdan tatmin etmeleri idi. Adaleli erkeklerden hoşlanırdı, ama onun için zekâ kıvraklığı çok daha önemliydi. Genç bir kızken St. Petersburg'a vardığında, saray çevresinin cehaleti ve eğitimsizliği karşısında dehşete düşmüştü: Saray mensuplarının neredeyse yarısı okuma yazma bilmiyordu. Fransız filozof Denis Diderot'nun 1774'te kenti ziyaret ederek, bilim, sanat ve siyaset üzerine uzun muhabbetlerle zihnini doyurmasından büyük heyecan duydı. Kendisini "Kleopatra'nın her türlü ayartıcılığıyla Sezar ruhu taşıyan" biri olarak nitelendirmesinden de aynı ölçüde keyif aldı.

Katerina'nın aktif cinsel yaşamı tutkulu ve enerjik kişiliğinin bir yönünden ibaretti. Yirmi dört saat uyanık kalabilme gücüyle gece yarısına kadar devlet evrakları üzerinde çalışırdı; çoğu erkek gibi ata iyi binerdi; son derece zeki ve yaratıcı bir kişi olarak, tiyatro oyunları yazardı. Aydınlanma çağına Voltaire ve d'Alembert gibi büyük filozoflarıyla mektuplaşırdı ve 1767 tarihli *Nakaz*'da ("Ferman") onların fikirlerine yer verdi. Açık görüşlü bir monarşi için şablon olarak tasarlanan bu belge, Ameri-

kan cumhuriyetçi anayasasının birçok temasını yirmi yıl önce içermektedir. Sözgelimi, bütün insanların yasa önünde eşit olduğu belirtilmekte, ölüm cezasını ve işkenceyi caydırıcı ifadeler kullanılmaktaydı.

Aynı ilerici tutum ve yeni fikirlere açıklık kişisel yaşamına şekil verdi. Güçlü ve zeki bir kadın olarak, Rus siyasetinin apın muhafazakâr geriliğine göre zamanının epey ilerisindeydi. O dönemin şovenist dünyasında, bir kadınının sırf liyakatle başarıya ulaşması mümkün değildi. Düşmanları elbette hiçbir erkeğin gayri insani şehvetini tam tatmin edemeyeceğini ileri sürmek pahasına da olsa, ellerinden gelen her yola başvurarak itibarını yok edecekti.

Cora Pearl: Moda Yaratan Striptizci

II. Katerina hoşuna gittiği için seks peşinde koşarken, Cora Pearl (1835-1886) cinsel uzmanlığını bir kazanç kapısına dönüştürdü. 1860'ların büyük Paris sosyete fahişelerinden (bilinen topluca adlarıyla *les Grandes Horizontales*) biri olarak, erkek dostlarının silsilesini "altın zincir" olarak nitelendirmişti. Onlar sadece varlıklı değildi, aynı zamanda sosyetenin seçkin mensuplarıydı: Hollanda tahtının vârisi Prens Wilhelm; Napoli kralının torunu Prens Achille Murat; Rivoli dükü; Fransa imparatoru III. Napolyon'un üvey kardeşi Morny dükü; imparatorun kuzeni "Plon-Plon", daha iyi bilinen adıyla Prens Napolyon. Bu varlıklı sevgililerin yağdırdığı hediyelerle, Cora kendisine Paris'te iki ev satın alma, altmış at besleme ve bir milyon franktan fazla değerde bir mücevherat koleksiyonu edinme olanakını buldu.

Fransız soylularının bu gözdesi aslen İngiliz'di, eski adıyla Plymouth'lu Eliza Crouch'tu. Viyolonselci ve orkestra şefi Frederick Nicholls Crouch ile şarkıcı Lydia Pearson'ın kızıydı. On yaşına girdiğinde, babası aileyi terk ederek ABD'ye göç etti; söylendiğine göre orada yirmi çocuğu daha oldu. Eliza bir daha ba-

basını görmedi. Annesi Lydia'nın yeniden evlenerek Guernsey'e taşınması üzerine, Boulogne'daki bir rahibe okuluna gönderildi; daha sonra Londra'ya dönerek ninesiyle birlikte yaşamaya başladı. Daha on dokuz yaşındayken, sokakta peşine takılan bir adam tarafından cin içirilerek işgal edildi. Eve dönmeye utandığı ve erkeklere karşı tamamen güvensiz hale geldiği için, fahişelikle geçimini sağlamaya yöneldi. Mesleğini icra ettiği Argyle Dans Salonu'nun sahibi Robert Bignel'le dostluk kurdu. Onunla birlikte metresi olarak Fransa'ya tatil için gitti; İngiltere'ye dönmek istemedi ve pasaportunu ateşe atarak, adama onu orada bırakma dışında bir seçenek tanımadı. Tınısı hoşuna gittiği için Cora Pearl adını benimseyerek, varlıklı hayranlardan oluşan bir çevre edinmeye koyuldu. Bu açıdan İkinci İmparatorluk dönemindeki Paris'ten daha uygun bir yer yoktu. Kent uygar dünyanın merkeziydi; aralıksız balolar ve partiler verilmekteydi; Oğul Alexandre Dumas'nın belirttiği üzere, "kadınlar tıpkı tazelar, atlar ve arabalar gibi toplu tüketime sunulan lüks mallardı."

"Doğu Londra şivesiyle Fransızca" konuşan Devon'lu kız Cora kısa sürede Paris'in en makbul kadını haline geldi. Klasik anlamda güzel değildi; *London Truth*'ta bir eleştirmenin yazdığı gibi, "toparlak bir yüzü, havuç gibi kıızıl saçları, sevimsiz bir harçlılığı ve zevkten çıldırduğunda kaba saba ağzının kulaklarına kadar varmasına yol açan bir gülüşü vardı. Görünüşe bakılırsa bu ağız yiyip içmek, argo konuşmak ve küfretmek için yaratılmıştı." Ama Cora'nın kıızıl saçları çarçabuk efsaneleşerek, ona *La Lune Rousse* ("Kızıl Ay") takma adını kazandırdı.* Ayrıca süt beyazı ten rengi ve "doğa harikası" bir vücudu vardı: Göğsü öylesine kusursuzdu ki, bronz heykeller yapmak için alçı kalıpları

* Düz çevirisi "Kızıl (ya da Kumral) Ay" olan bu ad toparlak yüzünden ve kıızıl saçından gelmekle birlikte, daha incelikli bir anımsatma içerir. Fransızca *La Lune Rousse* aynı zamanda körpe biki filizlerini yok edebilen donlarla çalınan zaman dilimi olarak "Nisan Ayı" anlamına da gelir.

alınmıştı. Yatakta insanın hayatını kökten değiştirecek ölçüde maceraperest olmasından kaynaklanan bir şöhreti de vardı; (ismini vermeyen) hayranlarından biri onu "başka bir soyun örneği, ruhaf ve şaşırtıcı bir fenomen" diye tarif etmişti. Cora kadar seksi seven bir fahişeye rastlamak nadiren mümkündü ve bu durum estranını daha da artırdı. Hayale sığmayacak şehvetin cazibesi potansiyel bir sevgiliyi tuzaga düşürmeye yetmediğinde, Cora'nın dört dörtlük ev sahibeliği devreye girerdi.

Verdiği partiler, şehvet uyandırıcı kabarenin ve zarif mutfak-
nın bir bileşimi olarak benzersizdi. Her seferinde sayıca on beşe kadar varan beyefendi onu şampanya dolu bir küvette yıkanırken, orkidelerden oluşan bir yarıda çıplak dans ederken veya üstünde birkaç maydanox dalı dışında hiçbir şey bulunmaksızın gümüş bir tepsiyle sofraya getirilişini izlemeye davet edilirdi. Cora vücuduna yanardöner boyalar sürer; üzerini gümüş pullar, yıldızlar ve incilerle kaplardı. Saçını kızıla, siyaha ve sarıya boyatır, parlak renkli far ve rasniklarla gözlerine ayrı bir hava katar-
dı. Hatta bir keresinde kıyafetine uyması için köpeğini maviye boyadı (ve zavallı hayvan kısa bir sonra öldü). Zeki, nüktedan, pervasız ve hiç kuşkusuz pahalı bir fahişeydi o. Zirvede olduğu 1860'larda aylık geliri 50 bin frank (bugünün değeriyle yaklaşık 90 bin sterlin) düzeyindeydi; bu paranın tamamını çoğu Fransız sarayına mensup "koruyucu"ları sağlamaktaydı. İmparatorun üvey kardeşi Morny dükünün ölümünden sonra, onun kuzeni ve Napolyon'un yeğeni "Plon-Plon", yani Prens Joseph Charles Bonaparte'la (1822-1891) dostluk kurdu. Gösterdiği özel ilginin karşılığında ondan bir malikâne ve İngiliz jockeylere koşturduğu yarış atlarından oluşan büyük bir koleksiyon oluşturmaya yetecek kadar para aldı. Şöhretinin artmasıyla birlikte, kadınlar onun stilini taklit etmeye başladı. Bir akşam yemeğinde, her dışarıya çıkışta giydiği şeyin ertesi gün mutlaka mağazalarda yer almasıyla övündü. Savını kanıtlamak için, ora-

daki beylerden birinin şapkasını aldı, kenarını bastırıp aşağıya indirdi, tepesine bir devekuşu tüyü kondurdu ve Bois de Boulogne adlı parkta salınarak yürüdü. Nitekim ertesi gün bu gülünç başlığın bir taklidi şık bir butikte satışa çıktı. Cora genellikle daha zarif şeyleri tercih ederdi ve yanına yaklaşılmayacak kadar pahalı elbiselerini her seferinde kucak dolusu miktarda satın aldığı İngiliz kadın terzisi Charles Worth'un şöhrete ulaşmasını sağladı. Worth onun himayesiyle Paris'in en ünlü tasarımcıları arasına girdi ve bir giyim eşyasının üstüne adının yazılı olduğu etiketi diken ilk kişi oldu.

1870'te Fransa-Prusya Savaşı'nın patlak vermesiyle bütün parti eğlenceleri birden kesildi. Yenilgiye uğrayan III. Napolyon'un, aile fertlerinin büyük bir bölümüyle birlikte sürgüne gitmesi sonucu, Cora koruyucularından yoksun kaldı. Cora Londra'nın yolunu tuttu, ama şöhreti daha önce oraya vardı; Sosyete tarafından hor görüldü ve Grosvenor House Oteli'nde oda tutmasına izin verilmedi. Gerisin geriye döndüğü Paris artık çok farklıydı. Prusya birlikleri kenti açlıktan teslim olmaya zorlamak için dört ay boyunca abluka uyguladı. Koşullar hızla kötüleşti ve kent sakinleri fare, köpek ve at eti yemeye mecbur kaldı. Kentin hayvanat bahçesindeki hayvanlar bile kurtulamadı: O günden kalan fil, deve, kurt ve ayı etinden yapılmış yemeklerin yer aldığı restoran menüleri hâlâ vardır. Bismarck 25 Ocak 1871'de Paris'in ağır toplarla bombardımana tutulması emrini verdi ve üç gün sonra kent düştü. Kuşatmanın başlamasından beri 47 bini aşkın sivil ölmüş ya da ağır yaralanmıştı. Mayıs 1871 sonuna varıldığında, Paris Komünü'nün sokak çarpışmalarında 30 bin insan daha can verdi. İkinci İmparatorluk döneminin zevk ve sefa günleri artık çok geride kalan bir hatıraydı.

Cora talihindeki bu değişime şaşırtıcı bir pratiklikle ayak uydurarak, koca evini bir anda hastaneye çevirdi, bandajlar için yatak çarşaflarını yırttı ve hastalarına olabilecek en iyi bakımı

sağlamaya özen gösterdi. Bu uğraş bütçesinde ciddi bir gedik yarattı, ama 1872 başlarında yeni bir hayran buldu. Alexandre Duval adındaki bu yakışıklı, varlıklı ve son derece doyumsuz adam başarılı bir restoran sahibinin oğluydu. Tutulduğu Cora'ya bağlılığını kanıtlamak için birkaç milyon franklık mirasını har vurup harman savurdu. İflas edip aruk Cora'nın gözünde pek değeri kalmayınca, peşinde koşmayı sürdürerek kıskançlık nöbetleri ile evlilik teklifleri arasında gidip geldi. Bir öğleden sonra Cora'nın Chaillot Caddesi'ndeki dairesine giderek, orada kalmasına izin vermesi için yalvarmasıyla dananın kuyruğu koptu. Kendisine aldırmayan Cora'nın yorgun altına gömülmesi üzerine, kapının eşikinde göğsüne bir kurşun sıktı.

Bir şekilde kurtulmasına karşın, Cora'nın onu kanamalı halde cadde ortasında bıraktığı ve yardım çağırmadığı haberi ortalığa yayıldı. Tabancayla canına kast edeceğini tahmin edemediğini ileri sürerek savunmaya geçen Cora, her zaman abartıya ve melodram jestlerine yatkın olduğuna işaret etti; ama itibarının sarsılmasını önleyemedi. Zalim ve yüreksiz biri olarak sunuldu ve bir anda kendisini Paris sosyetesinde *istenmeyen kişi* olarak buldu. Bir arkadaşının yanında kalmak üzere çekildiği Monte Carlo'da göze batmamaya çalışarak skandalın dinmesini bekledi; ama çok geçmeden fahişelik kariyerinin son bulduğu ortaya çıktı. Bir koruyucusu ya da gelir kaynağı kalmadığı ve alacaklıları peşine düştüğü için, evlerini ve eşyalarını satmak zorunda kaldı; ömrünün son on yılını Casanova'ya oldukça benzer biçimde gezgin bir kumarbaz gibi geçirerek, Avrupa'nın yarış pistleri ve kumarhaneleri çevresinde sürünür duruma düştü.

Şansı Casanova kadar yaver gitmedi ve Fransız gazeteci Henri Rochford ona 1880'lerin başlarında biraz bahis parası için kendisine askını olan "çirkin ve yaşlı bir enkaz" olarak rastladı. Bir zamanla güzelliğiyle ve zekâsının kıvraklığıyla yılda bir milyon sterlinin üzerinde para kazanan kadın, Monte Carlo kumar-

hanesinde rulet oynama derekesine düşmüştü – hem de sadece 5 franklık bahislere izin verilen ucuz masalarda. Bir gece (sağlığına kavuşmuş ve annesinin seçtiği makul biriyle evlenmiş olan) eski sevgilisi Alexandre Duval asgari bahsin 100 frank olduğu yandaki masada gözüne ilişti. Adam onu tanımadı bile.

Kansere yakalanan Cora 1886'da ölmeden hemen önce, biraz para kazanma çabasıyla anılarını yayımladı. Kitapla ilgili hayal kırıklığını yansıtan eleştiriler çıktı; bunun sebebi büyük ölçüde eski sevgililerinin kirli çamaşırlarını ortaya dökmeye yanaşmamasıydı. *New York Times*'in değerlendirmesi tipikti: "Hiç espri anlayışı taşımadığını anlamak için kitabını okumak yeter. Kitapta muzır merak açısından çekici bir yan yok. Anlatımı yavan. Bu kadın şeytani bile değil." Aslında, Casanova'nın ya da Büyük Katerina'nın yazdıklarının çapına erişmekten çok uzak olmasına karşın, Cora'nın anıları sahiden dokunaklı bir sıcaklık ve dürüstlük taşımaktaydı. Fransız romancı Zola *Nana* (1880) romanında onun portresini sevecen bir yaklaşımla verdi.

Cora Pearl öldüğünde daha elli bir yaşındaydı. Dünyadan huzur içinde ve burukluk duymadan geçti.

Mutlu bir hayatım oldu; muazzam para saçıp savurdum. Bir kurban gibi görünmeye çalışmaktan uzagım; böyle bir tavır kendime karşı nankörlük olur. Kenara biraz para koymalıydım, ama benim yaşadığım türden heyecan girdabında kenara para ayırmak öyle kolay bir iş değildir. Kişinin yapması gereken şeyler ile yapığı şeyler arasında her zaman bir farklılık vardır.

H. G. Wells: Zamanın En Büyük Çapkını

Cora romancı ve sosyal eleştirmen H. G. Wells'le (1866-1946) herhalde iyi uyuyordu. Wells kendisinden "aydınların Don Juan'ı" diye söz etmekten hoşlanan biriydi: Bütün dışlerinin dö-

küldüğü yetmiş dört yaşında bile, fahişelerle muhabbetten hâlâ zevk almaktan gururluydu. “Öyle görünüyor ki, biraz incelik, kendini beğenmişlik ve zindellikle periyodik olarak sevişmek, çoğumuz için verimli çalışmanın zorunlu bir koşuludur” demişti bir keresinde. Cora seksi işe dönüştürürken, Wells işi için sekse yöneldi.

Wells sadakatsizliği babası Joe’dan miras aldı. Vurdumduymaz bir kadın düşkünü olan Joe, porselen eşya dükkanından sağladığı mütevazı gelirini Kent ili kriket takımında hızlı bir top ancısı olarak kazandığı parayla takviye etmekteydi: Sussex’e karşı bir maçta dört topta dört kale almıştı. Bir merdivenden düşüp kalçasını kırınca spor kariyeri tamamen son buldu. Kaza bir Pazar sabahı karısı kilisedeyken, sevgililerinden birininin, duvara dayanmış merdivenden yukarıya çıkmasına yardım ettiği sırada oldu. Ayin beklenenden daha çabuk bitti ve bir asmayı buduyormuş numarasına yatan Joe suçüstü yakalandı. Birkaç yıl önce oğlu Bertie de yedi yaşındayken bacağına kırmıştı (Ona asla gerçek adıyla, Herbert diye hitap etmezdi). Her zaman belirttiği gibi, küçük Wells’in kitap sevgisi bu olayla başladı: Babası iyileşirken yatakta okuması için ona yığınla kitap getirmişti. Wells, bant-karikatür olan “Çöl Papatyası” adlı ilk eserini verdiğinde on üç yaşındaydı; ama edebiyat özlemi babasının kazasından sonra mecburen rafa kalktı. Zaten maddi durumu pek de iyi olmayan Joe’nun kriket gelirinden yoksun kalmasıyla, Bertie öğrenim gördüğü Bromley Akademisi’nden ayrılmak zorunda kaldı. Eve para getirmesi için bir manifaturacının yanına çıkarak verildi, ama çok kaba saba olduğu gerekçesiyle işten atıldı. Başından geçen bu olayı, paraya kavuşunca üst sınıflarla haşır neşir olmaya çalışan bir manifaturacıyı anlattığı *Kipps* (1905) romanında işleyecekti. Wells’in kendisi kadınlarla haşır neşir olmaya daha meraklıydı – hem de bir sürü kadınla.

Wells manifaturacı olarak çalıştığı iki yıl içerisinde olağanüs-

tü öz-disiplin gücü gösterdi. Boş zamanlarının her zerresini kendisini eğitmeye harcadı; o dönemde asla bir kurmaca eser okumadığını ve tek bir oyun oynamadığını söylemekten gurur duyardı. Sıkı çalışmasının karşılığını gördü ve Londra'daki Fen Öğretmenlik Okulu'nda bir burs kazanarak, büyük hoca T. H. Huxley'den biyoloji dersleri aldı. Eski püskü giysilerle ve sürekli aç halde çok yoksul bir yaşam geçirerek, zooloji diplomasıyla okulu bitirdi; bu arada İngiliz edebiyatının ve sosyalizmin hoş yanlarını keşfetti. Önce Galler'deki bir yatılı okulda, ardından Kilburn'de öğretmenlik yaptı; Kilburn'deki yıldız öğrencisi *Winnie-the-Pooh*'un yazarı A. A. Milne'di. Akrobalarının yanında kalırken âşık olduğu kuzeni Isabel Mary Wells'le evlendi. Kendisi yirmi beş, karısı da yirmi iki yaşındaydı. O zamana kadar tek cinsel deneyimini birkaç yıl önce bir fahişeye yaşamıştı.

Yeni evli çiftin taşındığı Wandsworth'te Wells öğretmenliğini sürdürürken, gazetelere eğitim haberleri yazarak ve otuz yıl boyunca baskıda kalacak olan *Biyoloji Ders Kitabı*'nı hazırlayarak ek gelir sağladı. Bir yandan da boşa geçmiş zamandaki açıklarını kapatmaya girişti. İkilinin evliliği 1894'te son buldu. Wells bir ev tutarak yanına aldığı ve Jane adıyla andığı öğrencisi Amy Catherine Robbins'le daha sonra evlendi. Wells baştan çıkarıcı bıldık erkek tipinde değildi; kısa boylu ve sıskaydı, sarkık bir bıyığı ve cırtlak bir sesi vardı; kafasında fikirler kaynaşan, özgüvenle dolu olan ve delici mavi gözlerini insanlara dikerek konuşmaktan hoşlanan biriydi. Kadınların, bu haliyle onu dayanılmaz bulduğunu keşfetti.

Siyasal uyanışı, Darwinciliğe gömülüşü ve yoksulluktan sıyrılma uğraşı, onu aşkın kısıtlamalarından ve başkalarının yargılarından kurtuluş anlamına geldiğine ve buna da ancak birden fazla cinsel ilişkiyle ulaşılabileceğine inanmaya yöneltti. Jane'de böyle radikal bir mantığa ayak uydurmaktan mutlu görünen, kaçamaklar için kent merkezinde bir daire tutmasına ve sevgili-

lerinin fotoğraflarını aile evinde asmasına izin veren bir kadını buldu. Jane onun sonu gelmez içki âlemlerinin sonuçlarıyla uğraşmaya bile hazırdı; Wells'in, terk ettiği sevgililerinden Avusturyalı gazeteci Hedwig Gatternigg'i, artık sevilmediğini öğrenince adamın dairesinin dışında bileğini kesmesi üzerine bizzat hastaneye bile götürdü.

Wells, Kuzey Galler'deki yatılı okul döneminden beri sağlık açısından sıkıntılıydı. Futbol oynarken maruz kaldığı sert bir faulle yere kötü biçimde düşmüş ve bir böbreği ezilirken, akciğerinde kanama ortaya çıkmıştı. Akciğer sorunlarının vardıdığı durum üzerine, doktorları verem olduğu kuşkusuna kapıldı ve pek fazla ömrünün kalmadığı sonucuna vardı. Bu uyarı onun cinsel fetihler yönündeki ivecenliğini arttırırken, ona nekahet döneminde bugün en çok bilinen bilimsel romanlarını yazmaya başlama fırsatını verdi. Dört yıllık olağanüstü bir yaratıcılık patlamasıyla *Zaman Makinesi* (1895), *Doktor Moreau'nun Adası* (1896), *Görünmez Adam* (1897) ve *Dünyalar Savaşı* (1898) eserlerini verdi. Heyecanlı felaket hikâyelerini en son bilimsel ve siyasal şikirlerle biraraya getirerek, tek hamleyle modern bilimkurgunun temellerini attı. Ulaştıkları popülarlığı daha sonraları küçümsemesine karşın, bu kitaplar onu İngiliz romancıların ön safına taşıdı ve çifte çok gerek duydukları maddi güvenceyi sağladı. Kent yöresinin kıyı sayfiyesi Sandgate'in daha sağlıklı ortamına taşınan Wells, yazar meslektaşlardan oluşan canlı bir toplulukla buluştuğu ve çok geçmeden Joseph Conrad, Ford Madox Ford ve George Bernard Shaw gibi kişilerle iyi dostluklar kurdu. Zamanla daha zinde hale geldi ve ömür boyu sürececek bisiklet sürme tutkusunu edindi. "Yetişkin birini bisiklet üstünde her gördüğümde, insan soyunun geleceği konusunda artık umutsuzluk taşımıyorum" diye yazdı. 1909'a doğru kendisini Londra'nın entelektüel keşmekeşine yeniden girmeye yetecek kadar iyi hissetti. Jane'i, iki oğlu Gip ve Frank'i de yanına alıp Hamp-

stead semtinde Kilise Yolu'nun 17 numaralı evine taşındı.

Wells'in "açık evliliği" Londra edebiyat çevresinde skandal yaratmakla birlikte, ikili açısından pürüzsüz yürüdü. Karısına "Caneğiz" ve "Hamam Yoldaşı Dahım", karısı da ona "Kocacık" ya da "Bay Bağlayıcı" ve bazen "Pörsük" diye hitap ediyordu. Evliliklerindeki olayları alaya alan kargacık burgacık karikatürlerin yer aldığı ve "Picshua" adını verdikleri kartonlarla iletişim kuruyorlardı; Wells'e göre bunlar "ilişkilerini hoş görürlük düzeyine çıkaracak kadar yumuşanıyordu."

Evdeki bu-çocuksu gönül rahatlığı Wells'e cinsel serüvenlerine aulması, Jane'in sağlayamadığı "cinsel yaratıcılığı" keşfe çıkması için sağlam bir zemin sundu. Sevgilileri arasında doğum kontrol kampanyasının öncülerinden Margaret Sanger ile her ikisi de romancı olan Dorothy Richardson ve Elizabeth von Arnim vardı. Jane'in bir okul arkadaşı olan Richardson'ın yeterince değer verilmeyen *Hac Yolculuğu* (1915) romanı daha sonraları Virginia Woolf'un üne kavuşturacağı "bilinç akışı" tekniğini yarattı. Romanda Wells çiftinin evindeki yaşamın canlı bir portresi de yer almaktaydı. Görünüşe bakılırsa, Bertie'yle bir gönül serüveni (Casanova'yla yaşananlara oldukça benzer biçimde) büyük neşe kaynağı ve ego için kuvvetli bir ilaç olabilmekteydi. İşte size Margaret Sanger'a yazdığı mektuptan bir pasaj:

New York'taki planlarıma tamamen seninle olabildiğince çok birlikte olma dileği yön veriyor – ve tabii olabildiğince diğer insanlar yanımda olmaksızın. Bunu elde edebilirsem, binlerce dolar ödemek hiç umurumda değil.

Ayrıca her ne pahasına olursa olsun üstüne "bir tropikal ada kostümü" giymesini ekledi. "Diğer şeylerin hepsi bunun yanında talidir." Wells 1907'de Cambridge Üniversitesi'nde önceki yıl Amber Reeves adlı zeki bir genç öğrencinin kurmuş olduğu Fa-

bian Derneği'nde bir konuşma yaptı. Konuşmadan sonra genç kıza apar topar bir trene attı ve hafta sonu için Paris'e götürdü. Onun hakkında şunları yazdı:

Umut veren, parlak ve erken gelişmiş bir kız; ... çok hoş ve glür bir siyah saç demeti altında keskin hatlı ve aydınlık bir Levanten yüz, narin, çevik ve çok canlı bir beden, öğrenmeye susamış kıvrak bir zihin.

Kız iki yıl sonra Bertie'nin çocuğuna gebe kaldı. Bu durum kızın (Wells'in arkadaşları olan) annesini ve babasını perişan etti; kaçamak çift Fransa'nın Le Touquet kasabasına kaçtı ve sarsıntıyı atlarmaya çalıştı. Kaçış üç ay sürdü. Wells yalnızlık ve can sıkıntısı çeken Amber'i bir feribota bindirip İngiltere'ye gönderdi. Kızcağız orada ortak bir dostun, George Rivers Blanco adlı genç bir avukatın kollarında teselli buldu. Bu adam kibarlık göstererek, çocuk doğmadan önce onunla evlendi. Amber'in kızı Anna-Jane ancak on sekiz yaşındayken, H. G. Wells'in gerçek babası olduğunu öğrendi.

Acar feminist gazeteci Rebecca West 1912'de Wells'in *Evlilik* romanı üzerine eleştirel bir makale yazarak, onu "kart adam" olarak nitelendirdi. Bildiğimiz üzere, Wells cesur genç kadınlardan hoşlanırdı; bu nedenle kırk altı yaşında olmasına bakmaksızın, yirmi yaşındaki bu gazeteciyi çaya davet etti. Genç kadın 1914'te oğlu Anthony'yi doğurdu ve çocuğa Wells'in "dayısı" olduğu söylendi. Anthony'nin ikinci adı "Panter", yani Wells'in Amber için kullandığı takma addı (Amber de ona "Jaguar" adını takmıştı). Bütün bu ilişkiler ağı karmakarışık görünse bile, aslında herkes açısından oldukça iyi işledi. Amber 1939'da Wells'e bir mektup yazarak, gerek kendisinin, gerekse kızının bir an için bile kendilerinin "ödenen bedele değmeyecek" gibi hissetmediklerini bildirdi.

Wells 1914'te ve 1920'de olmak üzere Rusya'yı iki kez ziyaret etti ve tanıştığı yazar Maksim Gorki'nin üzerinde olumlu bir izlenim bıraktı. Ama herkes bu kadar yüce gönüllü değildi. Lenin kısa bir görüşmeden sonra, onu "rezil bir burjuva ve küçük cahilin teki!" olarak nitelendirdi. Kendi payına Wells de her duvarda ve ilan tahtasında görünen Karl Marx'ın kişiliği etrafında örülmüş kültürten hoşlanmadı:

Marx'ın yüzünün üçte ikisi sakaldır, her türlü normal icraatı herhalde olanaksız kılmış kocaman, heybetli, karışık ve yeknesak bir sakal. Bir adamın yüzünde kendiliğinden bitecek türden bir sakal değil, özenle büyütülmüş, üzerine titrenmiş ve ataerkilce dünyaya dayatılmış bir sakaldır bu. Anlamsız gürlüğüyle aynen *Das Kapital* gibidir ve yüzün insani kısmı sanki marazi uzanının insanı olunu nasıl etkilediğini görmek istercesine ona baykuş gibi tepeden bakar. O sakalın her yerde karşılaşılan görüntülerini gördükçe daha asıp bozucu buldum. Karl Marx'ı ıtırş olmuş halde görme yönünde kemirici bir arzu geliştirdim.

Wells açısından Rusya'ya ikinci gezinin öne çıkan olayı, kendisinden bekleneceği üzere, sevgililer kervanına bir yenisini katmaktır. Bu kadın, tercümanı Barones Moura Budberg'di (1892-1974). Barones iki kez evlenmişti; önce çarlık döneminin diplomatı Kont Johann Benckendorff'la, ardından onun 1919'da devrim makamlarınca kurşuna dizilmesinden sonra Baron Nikolay von Budberg-Bönninghausen'le. Ayrıca (kendisini Wells'e tavsiye eden) Maksim Gorki'ye ve çok satan *Bir Gizli Ajanın Anıları* (1932) adlı kitabın yazarı İngiliz casus Sir R. H. Bruce Lockhart'a farklı zamanlarda metreslik etmişti. "Rusya'nın Mata Hari'si" olarak anılırdı. MİS dosyasında "çoğunlukla cin olmak üzere hayret edilecek miktarda içki içebildiği" kaydı vardı. Da-

ha 1951'de Sir Anthony Blunt'ın bir komünist olduğunu MI6'ya çıkıltan oydu. Seçkinliğini belirtmeye dönük bir diğer savı ise Liberal Demokratların lideri Nick Clegg'in büyük teyzesi olduğuydu. H. G. Wells'ten yirmi dört yaş küçük olmasına karşın, aralarındaki ilişki gelgeç bir gönül eğlendirme değildi. Karısı Jane'in 1927'deki ölümünden sonra, en yakın kadın dostu olan Moura için daha soruları şunu itiraf edecekti: "O gerçekten sevdiğim tek kadındı." Moura da ona aynı ölçüde tutkundu. Somerset Maugham "göbekli, rükenmiş yazar"da ne bulduğunu sorarak onu sıkıştırdığında, şu karşılığı vermişti: "Onda bal kokusu var."

Wells kişisel yaşamında hiçbir yavaşlama belirtisi göstermezken, bir yazar olarak olağanüstü üretkenliği de bundan aşağı kalmadı. Elli yılı kapsayan kariyeri boyunca, 130'dan fazla kitap yayımladı. Yaşlandıkça siyasal ve sosyal felsefesi yumuşamak yerine daha da aşırıya vardı. Sonraki kitapları bir tür ütopyacı otoriterlik (öjenğin sıkı bir destekçisiydi) ile karı bir "hepimiz mahvolduk" kötümserliği arasında gidip gelir oldu. Uluslararası düzeyde çok satan kitaplar arasına giren *Tarihin Ana Hatları* (1920) kurmaca olmayan en güzel eseridir; modern dünyayı "eğitim ve felaket arasında bir yarış" olarak nitelendirir. Wells dünya hükümetinin hararetli bir savunucusuydu; hem Theodore ve Franklin D. Roosevelt'le, hem de Lenin ve Stalin'le görüşmüş olmasından dolayı konuyu bilen biriydi. Başından itibaren gerek komünizmi, gerekse faşizmi reddetti; günümüzde çok az kişi onun siyasal felsefesini ciddiye alıyor olsa da, en azından Naziler aksi kanıdaydı. Tasarlanan Britanya işgalinden sonra tasfiye edilecek aydınlara ilişkin kara listenin başındaki isim H. G. Wells'i.

Büyük cinsel özgürlüğe dair bütün sözlerine ve burjuva evlilik kurumundan bir sosyalist olarak hazzetmemesine karşın, Wells yaşamının büyük bir bölümünde mutlu bir evlilik sürdü.

Otobiyografi Denemesi adlı kitabının son cildi 1984'te, sevgililerinin sonuncusunun ölümünden sonra yayımlandı. Burada daha genç ve ateşli sevgililerinden biri uğruna Jane'i ve aile yaşamının sıkıcılığını bırakmayı sıklıkla istediğini, ama onun kararlı biçiminde hep yanında bulunacağını, gerçek bir dost olarak onsuz yapamayacağını bildiğini itiraf ediyordu. Tanıdığı diğer kadınlar için böyle bir durum söz konusu değildi: "Öptüğüm, asıldığım, kucakladığım ve birlikte yaşadığım kadınlar asla duygusal yaşamıma içtenlikle ve derinlemesine girmediler." Metresleriyle seks "hayatında aşağı yukarı birçok meşgul erkeğin hayatı açısından olta balıkçılığının ya da golfün tuttuğuna yakın" bir yer tuttu. Bu ifadenin cinsel özgürlüğe dayalı yeni bir dünya düzenine uygun bir misyon açıklaması olduğu pek söylenemez; daha ziyade bir adamın pastasını alıp yemesinden söz etmesine benzer. Jane'in Wells'i bağışlayarak kaçamaklarına katlanmasının sebebi gerçek bir tehdit oluşturmamasıydı. "Dünya adamı", "geleceğin kahramanı" her zaman ancak onun verebildiği duygudaşlık, destek ve özendirme için eve gelmekteydi. Bizzat Wells bir keresinde şunu itiraf etmişti:

Dine bel bağlayamam. Tann'da uyluk yoktur, hayat yoktur. İnsan gecenin sessizliğinde onu çağırduğunda, yüzünü çevirip "Derdin ne, canım?" demez.

Colette: Kızına "Fare" Diyen Anne

Yetenekli bir kocanın kariyerini ve azgın cinsel iştahını desteklemek üzere fedakârlıkta bulunan eş konusu bildik bir hikâyedir. Peki, yerler değiştiğinde ne olur? Bertie yerine Jane evliliği kalemde alsaydı ne yazardı acaba? Colette'in (1873-1954) eserlerini okumak Fransa'daki ergen kızlar için neredeyse yetişkinliğe geçiş töreni gibidir. Elliyi aşkın romanında dışıca aşkın karmaşalarını öylesine bir keskinlikle ve şaşırtıcı özgünlükle ortaya koyar

ki, onların yanında H. G. Wells'in sosyal romanları alicenap bir aşırı övgü gibi kalır. Kadınların cinselliğini anlamak isteyen bir erkek için Colette kusursuz başlangıç noktasıdır. Tezgahtını çok başlarda kurmuştur. Daha küçük bir öğrenciyken, oğlanlar gibi soyadıyla anılmasına karar verdi. Sidonie-Gabrielle olan ilk adı Burgonya'daki arkadaşlarından hiçbiri tarafından kullanılmadı ve yirmi yaşında Henri Gauthier-Villars'la evlendiğinde de bu alışkanlığını sürdürdü. Ondan on beş yaş büyük olan ve edebiyat heveslisi bir sanat eleştirmeni olan kocası, iyi bir yazar olduğunu hemen fark ederek, onu "Claudine" adlı karakterine dayalı bir dizi roman yazmaya özendirdi; hatta gerekli sayıda sayfayı kaleme alana kadar odasında kilitli rutma yoluna bile gitti. Kocasının "Willy" takma adıyla yayımlanan bu romanlar çok satarlar arasına kolayca girerek, kız öğrenciler arasındaki lezbiyen ilişkileri örtük biçimde dile getiren bölümleriyle Fransız toplumunun içini gıcıkladı.

"Willy" adının arkasına saklanan kocasının da serüvenli bir cinsel yaşamı vardı; bir dizi genç sevgilisini alenen eve getirmekteydi ve en azından bir kez Colette'in belsoğukluğu kapmasına yol açtı. Colette 1906'da onu terk etti, bir aktris olarak geçimini sağlamaya başladı ve daha çok "Küçük Hanım" olarak bilinen ve aristokratça tavrılarıyla tanınan Belboeuf markizi Mathilde de Morny'yle sıkı fıkı bir lezbiyen ilişki kurdu. Colette ve Küçük Hanım birlikteliği bir skandala dönüştü. 1907'de *Mısır Düpü* oyunu gösterime girdiğinde, ikilinin sahnede göğüslerini açıp öpüşmeleri galeyana yol açtı. Paris'ten kaçan Küçük Hanım, Willy'den boşanan Colette'e romanlarını yazabilmesi için Bretonya'da bir ev satın aldı (Maalesef Willy'nin, ilk başarılı romanların telif hakkını elinde tutması nedeniyle Colette'in bağımsız bir gelire ihtiyacı vardı). Colette günlük *Le Matin* gazetesinde köşe yazarlığına başladı. Otuz yedi yaşındayken yirmi dört yaşındaki Auguste Heriot'ya âşık oldu; ama 1912'de onu terk

ederek, *Le Matin*'in varlıklı yayın yönetmeni Baron Henri de Jouvenel'le evlendi. O da ilk kocası kadar sadakatsiz çıktı. Ertesi yıl ondan olan kızı Bel-Gazou'ya "fare" adını takacak kadar soğuk davrandı. Anne olması kariyerini keşintiye ugratmayacaktı. "Erkeksi damarım beni mutlu ve sevecen bir ebeveyn konumuna yükselen yazarın vasatlığa düşme tehlikesinden korudu" diye yazdı. Bel-Gazou bir dadının bakımına bırakıldı: Colette'in altı ayı onu görmeksizin geçirmesi olağandışı değildi. Kız sekiz yaşında yatılı okula gönderildi ve Colette'in bir arkadaşının açıkladığı gibi "başta sevgi görme isteği olmak üzere her türlü zaaf yasaklandı ona."

Henri de Jouvenel'in Bertrand adlı ergenlik çağında bir oğlu vardı. On altı yaşına vardığı 1919'da Colette tarafından baştan çıkarıldı. Kırk dokuz yaşındaki Colette'e haksızlık etmemek açısından, cinselliği tanıması için ilk başta iki fahişe tuttuğunu, ama gencin işi beceremediğini belirtmek gerekir. Colette sebat ederek, profesyonellerin altından kalkamadığı sorunu çözdü. Bertrand daha sonraları üvey annesini "çetin, obur, ehil ve doyurucu" olarak nitelendirecekti. Colette kendi adına Bertrand'ın babasına olan aşkından geri kalmadı, ama kocası işiyle ve metresleriyle meşguldü. Sonunda ondan boşanmasına karşın, sevgilisi üvey oğluyla birlikte yaşamayı sürdürdü; bu ilişki onun yirmi üç yaşına varmasına kadar devam etti. Colette yaşlılığı savuşturma çabasıyla çılgınca bir perma yaptırdı ve 1920'lerde daha deneme aşamasında sayılacak bir ameliyatla yüzünü gerdirdi. Bir arkadaşına yaşamın sırrını şöyle açıklamıştı: "Geçici bir ayartıcı şeyle yetinmek ve onu tatmin etmek. İnsan belirli bir anda kucakında tuttuğu şeyden başka neye emin olabilir ki?"

1935'te son evliliğini kırk beş yaşındaki Maurice Goudekot'le yaptı. Kocası kısa sürede paraları tüketti ve çok geçmeden ikinci el çamaşır makineleri ve tuvalet açma araçları satıcılığına başladı. Colette kiraplanından sağladığı gelirle onu destekledi. Son

kocasını da diğerleri gibi sevgililer edinmekle birlikte, 1954'te seksen bir yaşında ölmesine kadar ona ilgi gösteren erkekleri kıskandı. Sadakatsizlikleri asla Colette'in canını sıkmadı. Aralardaki ilişkide dizginlerin kimin elinde olduğunu biliyordu. Cinsellikle ilgili hiçbir şeyin hilesiz olmadığını anlamıştı. Bir arkadaşına açıkladığı gibi, Maurice'in onunla birlikte yaşamayı sürdürmesi "onu şoka uğratan erkeksi cinsel gücü"nden dolayındı. "Başka bir kadınla yattığında kadınsı olan birini seçiyor; ama böyle bir kadınla birlikte yaşamayı beceremez."

Marie Bonaparte: Bonaparte Soyunun Son Temsilcisi

Marie Bonaparte (1882-1962) açısından sorun yaratan şey erkeksi cinsel gücün yokluğu - ama onda değil, kocasında. Napolyon'un üçüncü kuzaktan yeğeni olan Marie, Bonaparte soyunun son temsilcisiydi. Yunanistan prensi Georgios'la evliliği Danimarka, Rusya ve Büyük Britanya kraliyet aileleriyle ak-raba olmasını sağladı (Prens Philip'in teyzesiydi). Prens Georgios uzun boylu, sarışın ve yakışıklıydı; ama nişanlılık dönemlerinde Marie'yi öpmeye bile kalkışmadı. Marie önce bu davranışını iffetli ve terbiyeli olmasına bağladı. Düğün gecesi gerdeğe girmeyi beceremeyen Georgios, bir moral desteği konuşması için hemen amcası Waldemar'ın yatak odasına koştu. Evliliği tamma erdirmeye yoluna ilişkin talimatlarla geri döndüğünde, "En az senin kadar bu işten nefret ediyorum, ama çocuklarımızın olmasını istiyorsak bunu yapmak zorundayız" diye itiraf etti, karısına. Balayına çıkmalarında, Waldemar Amca yararı olacağı düşüncesiyle onlara eşlik etti ve Georgios üç gün sonra onun ayrılması üzerine ağladı. Ancak amca çok geçmeden geri geldi. Marie ondan yakayı sıyırmamanın mümkün olmadığını anlayınca, amcanın refakatinden keyif alma yolunu tuttu. Georgios'un bakışları altında onu ateşli biçimde öpmekten kaçınmadı. Bazen iki kocası olduğunu belirterek işi şakaya vurmaktaydı; ama Georgi-

os'un bir kocadan çok bir kardeş olduğu kanısındaydı. Marie genç kızken babasının sekreteriyle bir kaçamak yaşamıştı; Leandri adlı bu adam daha sonraları Marie'nin kendisine yazdığı aşk mektuplarıyla ona şantaj yaptı. Umut verici olmaktan uzak böyle bir başlangıçtan yılmayan Marie, aralarında Fransa başbakanı Aristide Briand olmak üzere yaşamı boyunca başka birçok sevgili edindi; ancak bu ilişkilerin hiçbiri ona maddi tatmin getirmedi.

Marie gençliğinde babası Prens Roland'a doktorluk eğitimi görmek istediğini bildirdi. Roland bunu aristokrat bir kadın için yakıpsız bir seçim olarak gördüğü için yasakladı. Ancak anatomi üzerine çalışabilmesi için, yatak odasında bir insan iskeleti bulundurmasına izin verdi. Genç kadına kâbuslar yaşatan iskeletler, rüyalarında ona saldıran bir Hindu mumyasına dönüştü. Marie iskeletin ölü annesinin bilinçaltı bir simgesi olduğuna ve korkularını alt etmek için odasında tutması gerektiğine karar verdi. Nevrozu daha da yoğunlaştı: Mikroplar barındırdığı düşüncesiyle yatak odası perdelerini söktürdü ve içerideki oksijeni emip tüketeceği kokusuyla şömine yakamaz hale geldi.

Doktor olması yasaklanan ve seksten zevk almamasını ilginç bulan Prenses Marie, cinsel soğukluk konusunda uzmanlaşma düşüncesine kapıldı. Ölümünden önce birkaç ay yatalak kalan babasının başucunda oturup ona sakince psikoloji kitapları okudu. Özellikle Freud'un eserlerini heyecan verici buldu ve 1924'te üstat tarafından analiz edilmek üzere Viyana'ya gitti. Bu girişim daha sonra bir psikanalist olmasının yolunu açtı.

Freud'un üzerine çalışacağı bolca malzeme vardı. Marie annesini daha ufak bir bebekken kaybetmiş ve çocukluğu yalnız geçmişti. Hizmetçilerce büyütülürken diğer çocuklardan uzak tutuldu; çünkü ninesi Prenses Bonaparte çok fazla arkadaş edinmenin avamca olduğu kanısındaydı. Marie (irrasyonel bir düğme korkusunu da kapsamak üzere) bir dizi fobi, ayrıca dehşet

verici suçlarla ilgili olarak eline geçen her türlü şeyi, özellikle Karındeşen Jack'in kurbanlarına ve bombalarla insanları havaya uçuran anarşistlere dair haberleri okursa gibi sağlıksız bir merak edindi. İlk cinsel zevk anısı, dadısının onu ayaklarının üstüne bindirerek sertçe yukarı aşağı hoplatmasıydı; Freud'a açıkladığına göre, yetişkinliğinde böyle bir zevki hiç yakalamamıştı. Buna dadısının bir şeyisle cinsel ilişkiye girmesine ilişkin bastırılmış bir anının yol açmış olup olmayacağını kurcaladı; ama Freud aslında bir lezbiyen olduğu ve kocasının muhtemelen bir homoseksüel olmasının durumu daha da körükleştirdiği görüşünü ileri sürdü. Marie cinselliği konusunda saplantılı hale geldi ve hatta söz konusu şeyisi buldurarak, kendi çocukluğunda gözü-nün önünde seks yapmış olmasının mümkün olup olmadığını sordu. Adam böyle bir olayın yaşandığını itiraf etti.

Kendince artık aklının başına geldiğini düşünen Marie 1926'da Paris Psikanaliz Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı ve bizzat hastalara bakmaya başladı. Alışılmamış yöntemleri vardı. Hastaları dinlerken tığ örerd, analiz işlemi bahçede yapardı ve müşterilerini özel şoförlü şahane arabalarla aldırırdı. Tatil için Atina'ya ya da Saint-Tropez'e gittiğinde, bazen hastalarını da yanında götürdüğü olurdu. Çocukluğunda Bois de Boulogne'daki erkekler tephircilik yaparak onu ürkütmüşlerdi. Korkularıyla yüzleşmek için, travmayı geçirdiği yere düzenli olarak giderdi. Bir adam tephirle sarkıntılık etmeye kalktığında, dosdoğru üzerine yürür ve kartvizitini eline tutuşturarak şöyle derdi: "Kapat orana, beni ilgilendirmiyor! Ama lütfen yarın gelip beni gör. Seninle konuşmak isterim." Paris'in kalburüstü bir akademisyeni analiz için yanına geldiğinde, kızının banyoda sabuna dokunma fobisinin aslında testislerine masaj yapma isteğiyle alakalı olduğunu bildirdi. Apışıp kalan profesör dehşet içinde odadan fırlayıp kaçarken, Marie koridorda onu kovalayarak, "Fakat böyle davranamazsınız" diye bağırırdı.

Marie Bonaparte'ın az sayıdaki işe yarar başarılarından biri, topladığı 243 kadında klitoris ile vajina arasındaki açıklığı ölçmesi ve aşırı ayrıklık durumunda orgazma ulaşmanın mümkün olmayacağı sonucuna varmasıydı. Marie kendi anatomik yapısından hareketle bu sorunu kendisinin de yaşadığına kanaat getirdi ve klitorisini vajinasına yaklaştırmak üzere gönüllü bir ameliyat yaptırdı. Bunun bir sonuç vermemesi üzerine ikinci kez masaya yattı, ama yine bir düzelme olmadı.

Sigmund Freud'la hekim-hasta ilişkisini sıkı bir dostluğa dönüştüren Marie Bonaparte, İngiltere'ye girmek üzere Avusturya'dan kaçışı sırasında ona maddi yardımda bulundu. Aralarında mesleki bir işbirliği de gelişti ve onun vajina orgazmının klitoris kapsayan orgazmdan daha üstün ve daha doğal olduğu yolundaki tartışmalı inancını saygıyla karşıladı. Freud'a içinden öz oğlu Petros'la ensest ilişkisine girme dürtüsünün geçtiğini itiraf etti ve ondan böyle bir işe kalkışmaması öğüdünü aldı. Gönül ilişkisinin olduğu rakip bir analiste danışmaya gittiğinde, Freud'a "analitik sadakatsizlik" ettiğini hemen itiraf etti ve ondan dürtüsüne uyma iznini alınca, öylesine bir suçluluk duygusuna kapıldı ki kustu. Marie ve Freud'un ortak bir yanı da köpek sevgisiydi ve Freud ona bir Çin köpeği hediye etmişti. Marie hayatında başka bir endişe kaynağı olan kendi köpeği Topsy üzerine dört kitap yazdı: Köpeğinin bir gün öleceği düşüncesi onda dehşet uyandırır. Freud'la birlikte farklı hayvan türleri arasındaki sevgiyi analiz etmeye epey zaman harcadı. Topsy'yi konu alan kitapları dışında, kadın cinselliği üzerine bir incelemeyi ve bir nekrofil olduğuna inandığı Edgar Allan Poe'nun eserleri üzerine 700 sayfalık bir psikanaliz yorumunu yayımladı.

Marie 1962'deki ölümüne kadar analistliği sürdürdü. Üstlendiği son resmi görevlerden biri, yeğeni olan Yunanistan kralı Paulos'u İngiltere kraliçesi II. Elizabeth'in 1953'teki taç giyme töreninde temsil etmek oldu. Yanında oturan beyefendiyle soh-

bete girerek, onu analiz etme önerisinde bulundu. Öneriyi kabul eden ve törenin geri kalan bölümü boyunca onunla derin bir konuşmaya dalan bu kişi, Fransa'nın gelecekteki cumhurbaşkanı François Mitterrand'dı. Freud'un en ünlü beyanlarından biri Marie'yle ilgiliydi: "Cevabı asla bulunamamış olan ve benim de kadın ruhuna dönük otuz yıllık araştırmalarıma rağmen henüz cevabını veremediğim büyük soru 'Bir kadın ne ister?' sorusudur." Rumen heykeltıraş Constantin Brancusi 1920'de kendi cevabını ortaya koydu. Marie Bonaparte'ı heykelde ölümsüzleştirmek üzere yaptığı portresinin üzerindeki perdeyi Paris Salonu'nda açtı. *Prenses X* adını verdiği heykel devasa bir bronz fal-lustanı ve testislerden ibaretti.

Alfred Kinsey: Penis Ölçer

Organın kendisi 40,5 cm uzunluğundaydı. Bunu herhalde büyük ilgiyle karşılamış olabilecek Amerikalı akademisyen Alfred Kinsey (1894-1955) ömrü boyunca 5 binden fazla penisi ölçtü. Ortaya çıkan boyutlar özenli bir bilimsel inceleme olan *İnsan Erkeğinde Cinsel Davranış* (1948) adlı kitabında yer aldı. Kuru üsluplu, istatistiklerle dolu ve 18 bini aşkın ayrıntılı hasta geçmişine dayalı kitabın dağıtımını yapan tıp yayınevi ancak 5 bin civarında bir satış bekliyordu. Oysa kitap, çok satanlar listesinde dos-doğru ilk araya yerleşerek, yüz binlere varan bir satışa ulaştı. Arama zahmetine girenler için, Amerikalıların seks yapma tarzları, kimlerle ne kadar sıklıkla cinsel ilişkiye girdikleri ya da cinsel ilişkide hangi vücut kısımlarının devreye girdiği konusunda akla gelebilecek her türlü tuhaf ayrıntıyı metne serpişmiş olarak bulmak mümkündü.

Kinsey'in ilham kaynağı *Seks Psikolojisi Üzerine İncelemeler* (1921) adlı kitabıyla seksin akademik araştırma açısından uygun bir konu olarak benimsenmesini sağlayan öncü seksolog Henry Havelock Ellis'ti (1859-1939). Ellis "homoseksüel" terimini orta-

ya atan kişiydi ve Freud'un ünlü sorusuna cevap niteliğinde, "Kadınların beyinleri bir bakıma ... rahimlerindedir" diyerek, (tartımalı) sapramasını ortaya koymuştu. Ama kendisi cinsel tecrübe açısından olağanüstü ehliyetsiz sayılırdı. Altmış yaşına kadar iktidarsız biri olarak kaldı ve evliliği boyunca gerdeğe girip girmediği kuşkuludur. Karısı Edith onun penisinden "mübarek hayalet" diye söz ederdi ve bir maden ocağı kazasından sonra iktidarsız kalmış bir adamla evlenen bir kadını anlatan bir roman yazmıştı. Evliliği boyunca sayısız lezbiyen ilişkiye girdi. Henry (karısının ölümünden sonra genç sevgilisi Françoise Delisle'nin yardımıyla) nihayet seksin esasını kavrayınca bayağı bir alışkanlık edindi. O zamana kadar mastürbasyonu tercih etmişti. En uyarıcı bulduğu şey ise idrarını yapan bir kadının görünüştüydü; bu durumu çocukken bir Londra parkında annesini sıkışmış halde görmesine bağladı.

Kinsey de yatak odası hazzını geç almıştı ve Havelock Ellis gibi, kişiliğinde katı bir dinsel terbiyenin yara izleri vardı. Çocukluk döneminden nefret etmekteydi. Bir marangozun oğlu olarak, aşırı yoksulluk içinde büyüdü; geçirdiği raşitizm omurgasında bir çifte eğrilik yarattı. Çocukken sıkça hasta düşen biriydi ve bütün bildik çocukluk hastalıklarının yanısıra ateşli romatizmaya ve tifoya yakalandı. Okuldayken giysilerinin aşırı yamalı olması nedeniyle alaylara maruz kaldı. H. G. Wells'in başına geldiği gibi, herkes Alfred'in genç yaşta öleceği kanısındaydı ve hastalıklar sırasında sıklıkla okula gidemediği için çok az arkadaş oldu. Gençliğinde yaşadığı perişan yoksulluk onda ömür boyu sürecek bir borçlanma korkusu uyandırdı ve çocukken sofrada çoğu kez bulabildiği tek yiyecek olan patatese karşı kırgın bir nefret duygusu edindi.

Babası Alfred Senior bağınaz bir dindar ve bir zorbaydı. Her Pazar günü bütün aileyi peşine takarak, sonu gelmez üç kilise ayinine ve ayrıca Pazar okuluna götürürdü. Kutsal sayılan o

günde evde hiçbir eğlenceye ya da uğraşa, gazete okumaya bile izin verilmezdi. Sürçünün eve süt bırakması yasaktı ve Bayan Kinsey Pazar öğünlerinin bütün yemeklerini bir gün önceden pişirmek zorundaydı. Alfred'in halası Pazar günü piyano çaldığı gerekçesiyle aile evinden kovulmuştu. Komşuların gevşek ahlaklı olmasından kuşkulanan baba, dükkân sahiplerinin küçüklere sigara satıp satmadığını anlamak için oğlunu yem olarak kullanırdı. Sekse dönük bütün göndermeler tabuydu, evde hiçbir yetersizlik çıplak görülmezdi ve Alfred'in kızlarla görüşmesi yasaktı.

Kinsey sonunda kaçış yolunu (babasının isteğine karşı çıkarak) biyoloji öğrenimi görmede buldu. Bilimsel kariyerinin ilk yirmi yılı boyunca bu kibar ve utangaç adamın bir cinsel devrimin önündeki setleri yıkacağını hiçbir emaresi yoktu. Aksine, Kuzey Amerika'nın arıları konusunda dünyanın önde gelen uzmanı olma gibi bir şöhrete sahipti. Harvard'dan doktora diplomasını aldıktan sonra, ABD'yi dolaşarak otuz altı eyaletten 300 bin arı toplandı ve kutularla Boston'a postaladı. Birçoğunun bıraktığı yumurtaların yerine varmadan açılması posta idaresinde bir kaos yarattı. Kinsey her bir arıda yirmi altı ayrı ölçüm yaparak, bilim dünyasının bilmediği yetmiş yeni türü saptadı. Her şeyi her zaman saplantılı biçimde yapardı – toplamayı sevdiği zambakların 250'yi aşkın türünü bahçesine dikti; ev yapımı kilimleri herkese göre iki kat kalınlıkta örerti; daha bir izci çocukken yedi yıla değer liyakat nişanını sadece iki yılda elde etti. Aşırı ayrıntılı ve titiz araştırma yeteneği, arılardan sıkılarak insanlara ilgi duymaya başladığında çok işine yaradı.

Kinsey'in erkek cinsel davranışına ilişkin incelemesini izleyen *İnsan Dışısında Cinsel Davranış* (1953) aynı şekilde hemen çok satan kitaplar arasına girdi. Çıplaklığın lanetli sayıldığı ve seksin hiç konuşulmadığı bir ailede büyümüş olmasından dolayı, lisans öğrencilerinden birçoğunun ıpkı kendisi gibi cinsel ihtiyaçları konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığının farkına vardı.

Ayrıca bastırılmış cinsel dürtülerin psikolojik zarar verdiğini zamanla anladı. Diğer her şeyde olduğu gibi, konusuna dönük ilgisi bütün zamanını aldı. Her gün muntazaman on altı saat çalışması, karısını soğuk bir alaycılıkla şu dokundurmada bulunmaya yöneltti: "Kendisini seks konusuna kapırmamasından beri Alfred'i geceleri artık pek göremiyorum."

Kinsey'in dünyayı cinsel cehaletten kurtarma kampanyası kendi yatak odasında başladı. Clara McMillen'le –her zaman kullanılan adıyla "Mac"– 1921'deki evliliği ancak birkaç ay sonra tamamına erdi. Bunda kocanın olağandışı büyük penisinin ve karnın kısa endamının bir payı olabilir, ama iki tarafın da en iyi başlangıcı yaptığı pek söylenemez. Balayı için zorlu bir dağ tırmanışı seferine gittiler ve seks yönündeki ilk girişimleri bir dağ yamacında yakalandıkları fırtınanın ortasında oldu. Kinsey Enstitüsü'nün tedricen incelemeye açtığı kişisel belgelerden şimdi Kinsey çiftinin evlilikte ve cinsel yaşamda H. G. Wells'in ancak hayalini kurabileceği bir yolla kurtuluşa vardığını biliyoruz. Çıplaklığı seviyorlardı ve rahatça yapabildikleri her durumda elbiselerini çıkarıyorlardı. Kinsey'in 1947'de kurduğu Seks, Cinsiyet ve Üreme Araştırmaları Enstitüsü'ndeki meslektaşlarıyla etkileşimli açık evliliklere dayalı bir sistemi uygulamaya koydular. Alfred'in erkek ve kadın birçok meslektaşıyla gelişigüzel ilişkisi vardı. Personelinden bir sürü kişi de Clara'yla yattı. Chicago'ya bir araştırma gezisi sırasında homoseksüel dürtülerini açığa vurma'nın bir yolunu bulmaktan memnun kalan Kinsey, kentin eş-cinsel topluluğu arasına karışarak sıklıkla tuvaletlerde erkeklerle buluştu. Erkek erkeğe ilişki tabusunu açık konuşulur hale getirmeye özellikle hevesliydi; asistanlarından biri homoseksüellik tecrübesini hiç yaşamadığını itiraf edince, şahsen "o kutuyu çalıştırmasına" yardımcı olabileceğini söyledi.

Kinsey mastürbasyon sırasında idrar yoluna nesneler sokuşturarak, böylece hazzı ve acıyı aynı ölçüde tadarak mazoşizm

denemelerine de girişti. Bu organ aradan geçen yıllarla daha az duyarlı hale gelince, gittikçe daha büyük şeyleri kullanmaya başladı. 1949'a varıldığında penisine kalemler ve hatta önce kıl kısmı olmak üzere diş fırçaları sokabilecek durumdaydı. Vücudunda delikler ve kesikler açmayı da denedi; bu uğraş banyoda bir çakı kullanarak kendisini başarıyla sünnet etmesine kadar vardı. Kinsey kendisini "şoka uğramaz" diye nitelendirmekten gurur duyardı. Kendi araştırmacılarını da alıştırmaaya çalıştığı üzere, onun için kilit mesele veri toplamaktı: "Biz olguları kayda geçiren ve bildiren kişileriz – tanımladığımız davranışların yargılarına değil." Vardığı sonuçlar çoğu kez tartışmalıydı; Amerikalı erkeklerin neredeyse yarısının bir homoseksüel deneyim yaşadığına, evli erkeklerin neredeyse yarısının eşlerini aldattığını ve evli kadınların dörtte birinin cinsel yaşamlarını doyumsuz bulduğunu bildirdi.

Kinsey'e göre, oldukça yüksek sayıda insan –ya da hayvan– tarafından uygulandığı sürece, her şey "biyolojik bakımdan normal" sayılırdı. Casanova'nın ya da Cora Pearl'ün başından geçenleri ilginç ama sıradan bulurdu herhalde. Bir keresinde "tek sapık cinsel eylemin yapılamayacak şey" olduğunu söylemişti. Bu 1950'ler açısından akıllara durgunluk verecek bir görüştü ve toplumumuzun hâlâ sersemliğini hissettiği tutum değişikliklerinin önünü açtı. Günümüzün seks anlayışı –mastürbasyonun kötü ya da zararlı sayılmadığı, homoseksüelliğin yaygın olduğu ve cinsel ilişkiye girmenin baştan çıkma anlamına gelmediği bir ortam– Kinsey'in çalışmalarına çok şey borçludur. O dönemde birçok kimsenin "anormal" gördüğü davranışları belgeleyerek ve aslında ne kadar yaygın olduklarını göstererek, seksin sıradan yaşamın herhangi bir ögesinden ibaret görülebildiği bir kültürün yaratılmasına katkıda bulundu.

Tallulah Bankhead: 500 Sevgilisi Olan Bücür

Bazı insanlar cinsel arzularından utanmalarına gerek olmadığını anlamak için Alfred Kinsey'in ortaya çıkmasını beklemedi. Bunlardan biri de 500'den fazla sevgilisinin olmasıyla böhürlenen aktris Tallulah Bankhead'di (1902-1968). Kinsey raporu yayımlandığında, anlatılanların hepsini önceden görmüştü: "Güzel doktorun klinik notları benim için modası geçmiş şeyler" diye yorumda bulundu.

Tallulah genç bir kızken kısa boylu ve tombuldu; ağırlığı neredeyse 65 kiloyu bulurken; boyu ancak 1,55'ti. Ama on-beş yaşına vardığında çocukluktan gelen yağları yeterince erittiği için, doğum yeri olan Alabama'nın Montgomery kentindeki bir güzellik yarışmasını kazandı. Bu başarı onu New York'un yolunu tutmaya ve bir aktris olarak şansını denemeye yöneltti. Ardından elliyi aşkın tiyatro oyununda ve on sekiz filmde rol aldı; beyazperdede son kez *Batman* serisinin bir 1967 çekiminde "Kara Dul" karakteri olarak görüldü. Mesleğinin daha başlarında eğlenceye düşkünlüğüyle nam salarak, düzenli bir kokain ve marihuana kullanıcısı haline geldi. Uyuşturucu kullanma konusunda *küçük burjuva* korkuları olarak gördüğü tavra kızmasına karşın, buna mizahla karşı çıkma yolunu seçti: "Kokain bağımlılık yaratıcı değildir" dedi. "Öyle olsa bilirdim, çünkü yıllardan beri kullanıyorum." Seks konusunda söylenenlerden de aynı ölçüde gına getirdi. Bir keresinde kendisine on iki yaşındayken babasının garajı önündeki yolda tecavüze uğradığı söylentisinin doğru olup olmadığı soruldu. "Evet, korkunçtu, gerçekten korkunçtu" diye karşılık verdi. "Anlayacağınız, araba yolumuzda çok fazla çakıl vardı."

Broadway'daki kariyerinin ilk yıllarında bir dizi yanlış çıkış yaptı; ama 1923'te Londra'ya giderek, *Dansçılar* oyununda West End sahnesinin hoş tavrılı duayeni Gerald du Maurier'le karşılıklı oynadı. İşıltılı saçları, boğuk sesi ve kıvrak taklaları bir

anda yıldız olmasını sağladı. Yazar ve aktör Emlyn Williams sesinin "seks yaparken insan sesinin boğulmaksızın ulaşabileceği bir derinlikle tizleştiğini" yazdı. En sadık hayranları onun "Galeri Kızları"ydı; Doğu Londra'dan gelme bu genç grup ne zaman ağzından bir söz çıksa tezahürara başlayarak ayaklarıyla yeri dövüyor ve sahneye çiçekler fırlatıyordu. Yazar Arnold Bennett büyülenmişti:

Bildik yıldızlar "alkış" alır. Tallulah'ın aldığı bir "alkış" varsa, duyulduğu pek söylenemez; duyulan şey sadece müthiş, çılgınca, tutkulu, isterik bir uğultu ve çığlık. Bunu ancak Mezmur yazarının deyışı tarif edebilir: "Rab bir bağırışla göğe yükselir."

Winston Churchill gösterilerinin bir müdavimiydi. Çok geçmeden "Tallulah yapmak" diye bir fiil ortaya çıktı. Bir Amerikalı muhabire bunu şöyle açıklamıştı: "Burada benim 'Tallulah' yapmamdan hoşlanıyorlar. Yani, dans etmemi, şarkı söylememi, hoplayıp zıplamamı, saçlarımı savurmamı ve delidolu işvele yapmamı seviyorlar." Zaferlerle ve apınlıklarla dolu sekiz yıldan sonra ABD'ye döndüğünde, onu "yeni Dietrich" yapmayı tasarlayan Paramount'la bir sözleşme imzaladı. Yapımcı firma tasarımı yüzüne gözüne buluşturdu. Sinemanın yapısında onu canlı haliyle seksi ve güzel kılan şeyi yansıtmakta yetersiz kalan bir yön vardı. Gerçi ara sıra filmlerde oynadı, ama 1930'lar ve 1940'lar boyunca en iyi işlerini Broadway sahnelerinde sergiledi.

Tallulah biseksüel olmakla birlikte, bir lezbiyen olamayacağını, çünkü böyle kişilerin "mizah duygusundan yoksun" olduğunu belirterek rakılmaktan hoşlanırdı. Açık olduğu biriyle asla orgazma ulaşamayacağını röportajlarının birinde ağzından kaçırdı. Gerçekten sevdiği tek erkek daha çok "Naps" olarak anılan ve kendisi gibi biseksüel olan Napier Sturt Alington adlı bir

İngiliz aristokrasi. Naps başka biriyle evlendi, bir avcı uçağı pilotu oldu ve Britanya Hava Muharebesi'nde öldü. Tallulah tek evliliğini 1937'de küçük rollere çıkan John Emery adlı aktörle yaptı. Arkadaşlarına onu "John Barrymore gibi akıllı fikri orada" olmasından dolayı seçtiğini söyledi; ama daha sonraları "Silah hayranlık uyandırıcı boyutta olsa bile atış zayıf" diye çıkartmada bulundu. Çocukları hiç olmadı ve dört yıl sonra boşandılar. Tallulah otuz yaşındayken fena bir belsoğukluğu vakası, Gary Cooper'la yatmasına bağladığı bir enfeksiyon yüzünden rahmini al-durmak zorunda kaldı. Hastaneden çok takatsiz ve epeyce kilo vermiş halde çıkarken, doktorunun yüzüne şöyle şarladı: "Bu-nun bana bir ders verdiğini bir an bile olsa aklımdan geçirme!"

Kısa ve öznlü esprilerin ustasıydı. Eski bir sevgilisi yanına gelip heyecanla yıllardan beri görüşemediklerinden dem vurunca, "Sana arabada beklemeni söylediğimi sanıyordum" diye sertçe çıktı ona. Bir randevu ayarlarken kısa bir pusula karalardı: "Saat beşte gelip seninle sevişeceğim. Eğer geç kalırsam bensiz başla." Durmaksızın konuşurdu: Arkadaşlarından biri onu gün boyu izleyip kronometreyle süre tuttuktan sonra, 70 bin kelime konuştuğunu saptadı – aşağı yukarı bir kısa roman uzunluğun-da. Hollywood tanıtım uzmanı Howard Ditz'in bezgin bir tavırla, "Tallulah'tan bir gün uzak kalmak kırdaki bir ay geçirmeye benzer" diye dokundurmada bulunmuştu. Bazen dilinin başına ciddi dert açtığı olurdu. Bir hayran dergisiyle 1932'de konuşur-ken, altı aydan beri bir ilişki yaşamadığını belirttikten sonra, "Altı ay uzun, çok uzun bir süre, CANIM ERKEK ÇEKİYOR!" diye ekledi. Bu açıklama bir yıldızın "sözlü ahlaksızlığa" batma-sına fırsat verildiği gerekçesiyle, Hollywood'un sansürçüsü ve ahlak bekçisi Will Hays'den sert bir azar gelmesine yol açtı.

Tallulah açıkta soyunmaya öylesine alışkındı ki, arkadaşı Estelle Winwood'u "Çok hoş elbiselerin var, ne diye bunu yapıyor-sun, Tallulah?" diye sormak durumunda bırakmıştı. İç çamaşır

giymemesiyle meşhurdur ve orasını burasını olabildiğince çok insana göstermekten hoşlanırdı. 1944'te *Cankurtaran* setinde film ekibi onun sürekli frikikler vermesinden şikâyet edince, Alfred Hitchcock'un kısa ve öz karşılığı şöyle oldu: "Bu kostüm ya da kuaför görevlileri için bir sorun oluşturur mu, bilemem."

Tallulah'la röportaj yapmak hiç kolay değildi. *Time* dergisi 1948'de bunu denediğinde, muhabirleri serseme dönmüş halde geri geldi. Piyano çalmış, biraz bale gösterisi sunmuş, fıkralar anlatmış, taklitler yapmış, onlara öğle yemeği hazırlamış, nane şurupları içirmiş ve ara vermeden konuşmuştu – bu arada çeşitli köpekleri, ayrıca evin içinde serbestçe dolayan ve şampanya içmeyi öğrettiği Gaylord adlı papağanını da yanından ayırmaksızın (Bereket versin, evde beslediği aslanı Winston'u ve şempanzesi King Kong'u o sırada başından savmıştı). Her zamanki gibi sohbetin arasına serpiştirdiği hoş nükteler vardı. Bunlardan biri şöyleydi: "Hiçbir şeyi enine boyuna düşünmem, tatlım; içgüdüyle yaparım ya da hiç yapmam. Başka birinde görünce tiksineceğim şeyleri yaparım." Yaşını kestirmeye çalışan muhabirlerin ağzını yoklayarak laf almaya çalıştığı küçük kız kardeşi Eugenia iç geçirerek şöyle demişti: "Tallulah, yaşından bir yılı her düşürdüğünde, ben de öyle yapmak zorunda kalıyorum. Buna daha ne kadar ayak uydurabileceğime emin değilim."

Kötü şöhretten farklı bir şey anlamında başarının canlanması beklenmedik iki kesim sayesinde oldu. Tallulah 1950'de "Büyük Şov" adı verilen ve ünlüleri konu alan haftalık bir radyo sohbet programının sunucusu oldu. Dorothy Parker monologları okuyor, diğer yıldızlarla röportajlar yapıyor, Jimmy Durante ve Groucho Marx gibi komedyenlerle atışmalara giniyordu. Öngöremeyen çekiciliğinin toparladığı program anında tuttu. Ardından iki yıl sonra *Tallulah* adlı otobiyografisi kısa sürede çok satan kitaplar listesinin tepesine çıktı. Büyük bölümünü teybe okuyarak yazdığını kitap insanda baştan sona uzun, içten, mat-

rak ve dik başlı bir Tallulah monologu izlenimini bırakır.

Bu olumlu dönüşle ilgi odağına oturması, hızla içki ve uyku hapi bağımlılığına düşüşünü örtemedi. Bir sürü delikanlıyı asistan olarak evine aldı. "Sopacılarım" diye andığı bu gençler genellikle eşcinsel olmalarına karşın, çoğu kez onun yatağında uyumak zorundaydı; çünkü yalnız kalmaktan feci biçimde korkuyordu. Geceleri oğlanlardan biri artık hap almasını önlemek için bileklerini bantla bağlıyordu. Yıpranmasına, sıklıkla akıldışı şeyler yapmasına, çehresinin eski güzelliğinin hazin bir paradisine dönüşmesine karşın, hâlâ mizah duygusuna sahipti. Ölümüne kısa bir süre kala, yanına yaklaşan bir hayranı Tallulah Bankhead olup olmadığını sorduğunda, "Eh, ondan geriye kalanım, tatlım" diye karşılık verdi.

Ölümünden çok sonra, gizliliği kaldırılan İngiliz resmi evrakları Bayan Bankhead'in edepsiz ve sapık davranışlarla Eton'daki öğrencilerin ahlakını bozduğu yolundaki suçlamalardan dolayı 1920'lerde MI5 tarafından soruşturulduğunu ortaya çıkardı. Rapora göre, kesin kanıt bulunamamıştı.

Ne var ki, bu bölümün özellikle Alfred Kinsey'in çalışmaları açısından kesin kanıtladığı bir şey varsa, o da en azından çarşıllara dolanılırken normal diye bir şeyin olmadığıdır. Yani, Woody Allen'in ifade ettiği gibi: "Bir erkek ile bir kadın arasında seks güzel bir şey olabilir – tabii doğru erkek ve doğru kadın arasındaysanız."

Doyumsuzlar

Bana ne yediğini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.

JEAN ANTHELME BRILLAT-SAVARIN (1755-1826)

Acaba Brillat-Savarin deve etinden ve kızartılmış gebe ağustos-böceğinden hoşlanan Aristoteles ya da alkolü ve tütünü bıraktıktan sonra yakındaki pastaneye dadanarak aç kurt gibi kekler ve turtalar yiyen Friedrich Nietzsche hakkında ne düşünürdü?

Kilerinde (bir epilepsi dermanı olarak) taze gladyatör kanı, (surt ağırlarını hafifletmenin çaresi olarak) tavşan testisleri ve (boğaz iltihabı gargarası olarak) vaşak sidiki bulunduran Yaşlı Plinius söz konusu olduğunda mesele daha da çetrefilleşir.

Bu devalar saçma gibi görünse de, üstlerini çizmeden önce dikkatli olmamız gerekir. Diyetisyenlik astrofizikten daha karmaşık bir bilimdir – yediğimiz gıdaların etkileri konusunda bildiklerimiz galaksiler hakkında bildiklerimizden daha azdır.

Yediklerini öğrenmek kadar ölüleri etkili bir biçimde hayata döndüren hiçbir şey yoktur. Bu bilgiler ünlüleri daha insanca hale getirirken, gölgede kalanlara bir ışık tutar.

Noailles Kontesi Helena: Çıplak Ayaklı Kontes

Noailles kontesi Helena'nın (1824-1908) hayatı hakkında çok az şey biliyoruz, ama gıda ve sağlık teorileri hakkında epeyce şey biliyoruz. Bir İngiliz aristokrat ailenin kızı olarak, bir Fransız soylusuyla kısa süreli bir evlilik yaşadı ve tek çocuğu doğum sırasında öldü. Dillere destan zenginliğine karşın çoğu zaman can

sıkıntısı çeken Helena İngiltere, Paris, Montpellier ve Fransız Riviera'sındaki evleri arasında mekik dokumaktaydı. Kırk yaşına vardığında, yaklaşık altı yaşında bir kızın Paris sosyete ressamı Ernest Hébert (1817-1908) tarafından yapılmış çarpıcı bir portresini gördü. Resmi almak istedi, ama daha önce Baron James de Rothschild'e satıldığı bildirildi. Bundan yılmayarak, tabloya sahip olamayacağına göre, canlı öznesini edinmeye karar verdi. Maria adlı çocuğun avare İtalyan babası Domenico tarafından Paris'e getirildiğini ve adamın İtalya'ya dönüp kendi bağını kurmada kullanmayı tasarladığı iki kese altın karşılığında kızına "evlatlık" vermeye razı olduğunu öğrendi. Adamın sadece iki şartı vardı: Kızın bir Katolik olarak yetiştirilmesi ve ona bir hizmetçi değil, bir eşik olarak davranılması. Kontes kabul etti ve Maria'nın hayatı temelli değişti.

Ayncalıklı ama garip bir varoluştur bu. Kontes'in belirlediği kurallar Maria'nın bütün çocukluğuna ve zaman içinde İngiliz kocasının ve iki çocuğunun hayatına da yön verdi. Onları birarada tutan şey "nine" tarafından söz verilen mirastan mahrum kalma tehlikesi ve Fransa'dan kabartmalı bir "N" harfinin basılı olduğu bir zarfın her gelişinde aile kahvaltı sofrasına yayılan kötü bir haber geleceği yolundaki önseziydi.

Madam de Noailles'nun demir kurallarından biri bol elbiseler giymekti. Bu nedenle Maria Sussex'teki bir Katolik yatılı okula gönderildiğinde, okul üniformasından başışık tutuldu. Ayrıca sadece belirli bir kaynaktan gelen taze sütü içmek zorundaydı. Bu kaynak ise Kontes'in Downs yakınında satın aldığı kocaman bir evin ahırında tutulan kişisel sağmal inek sürüsüydü. Kontes her kış grip kapma korkusuyla İngiltere'den ayrılırdı; daha sonraları Maria'ya da sonbaharda çocuklarıyla birlikte aynı şeyi yapma talimatını verdi. Gerekçesi ise ona göre İngiltere'de haddinden fazla bulunan meşe başta olmak üzere ağaçlardan yaprakların döküldüğü bu mevsimde iklimin özellikle sağ-

lıksız olmasıydı.

Yemek vakitlerinde Helena de Noailles'nın eksantrik yanları gerçekten öne çıkardı. Maria ve çocukları onu ziyarete geldiğinde ancak, kendisine verilecek yemekler yarım metreyi aşkın bir ipek paravanla gözlerden saklanmış tabaklarla masaya getirildiğinde, onlarla birlikte sofraya otururdu. Bunun sebebini asla açıklamazdı. Kontes her zaman yatağının başucunda dolu bir tabanca bulundurarak uyurdu; bir otelde kalınca bile vazgeçmediği bu alışkanlığının yanı sıra, enfeksiyonları savuşturmak üzere kapısına bir hevenk taze soğan asılmasını isterdi. Yatak odasına giren bir ziyaretçinin gözüne hemen üşen bir şey, kırıksıkların oluşmasını önlemek üzere alınına ve çenesine sardığı sincap tüyüyle dolu ipek çoraplardı. Bronşitten sakınmak için, art arda birkaç tabak taze ringa yumurtası yerdi. Bir keresinde Maria ve kocasına Kontes'ten üç düzine Bordeaux şarabı ve elli adet Porto şarabı şişesinden oluşan bir hediye geldi. Alkol paketiyle birlikte iletilen talimat, Porto şarabının yalnız günbatımında biraz şeker katılarak içilmesi gerektiği idi. Şarap Maria'nın kocası Philip'in gözetiminde hizmetçilerce evin çatısından toplanan hafif yağmur suyuyla seyreltilmeliydi.

Helena en ufak hata karşısındaki tetikliğiyle, seksenli yaşların ortalarına kadar canlı ve enerjik bir yaşam sürdü. Anısına adının verildiği torunu, Kontes'in yatak odası kapı kolu üstündeki mavi ipek örtülerden birinin düşmesi nedeniyle hizmetçilere isterik çılgınlıkla bağırdağını hatırlamaktaydı. Açıktaki piriñten gelen göz kamaştırıcı parlamanın gözlere zarar verdiğini söylemişti Kontes. Benzer bir teori onu bütün pencere panolarının alt kısmını kırmızı camla değiştirmeye yöneltti; buna getirdiği açıklama kırmızı camın hem daha sağlıklı, hem de daha iç açıcı olmasıydı. Ve de inekler taze süt sağlamanın yanı sıra havaya metan salmaları nedeniyle hayati önemdeydi. İnek sürüleri her zaman evlerinin açık pencerelerine yakın yerlerde otlatılırdı. To-

runu Philip'e tıp öğrenimi görmek yerine veteriner olmasını, böylece insanlığın yararına çok daha büyük katkıda bulunacağını öğütledi. *Royal Agricultural Review* dergisinde "halis sütle büyüyen çocukların nadiren ayyaş olduklarını" anlatan bir makale okuduğunu söyledi. Philip'in veterinerliği seçmesi halinde, İngiltere'deki arazilerin satışından elde edilecek paranın bir kısmını ona verme vaadinde bulundu; aksi halde bu para muhtaç durumdaki Ermenilere dağıtılacaktı. Torun teklifi reddetti.

Bir keresinde Maria ve çocukları sosyeteyle tanışmak üzere Fransa'nın güney kesimine çağıldı. Onlara öğleden sonra saat beşteki çay davetlerini kabul etmemeleri yönünde sıkı talimat verildi. Kontes'in inancına göre bu, çoğu insanın gribe yakalandığı saattir; sebep ise başka insanların arasına karışma değil, günün sonunda havada tehlikeli "bulaşık mikroplar" bulunmasıydı. Ziyaretçilerinden biri evine yüksek topuklu ayakkabılarla gitme hatasına düştü. Kontes rica edip aldığı ayakkabıları inceledikten sonra ateşe attı. Yassı ve geniş ayakkabıların genel sağlık için daha iyi olduğunu her zaman söylerdi ve 1866'da *Medical Times and Gazette*'e bir mektup yazarak, çıplak ayakla do-laşmanın yararlarını yüceltti:

Çıplak ayaklı bir İskoç dağlı kızının muhteşem yürüyüşüne ve kaslarının kıvrakça oynayışına bakın, daha sonra da ayaklarını uç kısımları çok kısa ya da çok dar çizmeler giyen kızların azap çekmiş ayaklarıyla karşılaştırın. ... Temizliğe gelince, serbestçe hava alan ayaklar pis değildir; daha kirli çoraplar ve ayakkabılar içinde kapalı kaldıktan sonra yıkanmayan ayakların kokusu ise çok sağlıksızdır. İtalyan köylü çocuklarının ufak, çıplak ve esmer ayaklarına bakınca hiç kimse tiksinti duymaz halbuki.

Helena de Noailles öldüğünde, doktorları büyük ölçüde şam-

panyaya ve elbette taze süte dayalı bir diyetle beslendiği göz önünde tutulduğunda, beklenenden daha uzun yaşadığını belirttiler.

Vasiyetnamesinde ruhban kızlarına ölümünden sonra kural-larının yaşatılacağı bir yetim yurdu bağışladı. Yurda alınacak kızların kafarasları "sağlam mizağlı ve dürüst" olduklarına emin olmak açısından iki bağımsız frenolog tarafından incelenecekti. Hiçbir kız aşılanmayacaktı –Kontes aşıların başka hastalıklara yol açtığı kanısındaydı– ve on yaşın altındaki hiçbir kıza çarpım tablosu dışında matematik ğretilmeyecekti.

George Fordyce: Öleceğini Haber Veren Adam

Tuhaflik bakımından George Fordyce'ın (1736-1802) ondan pek aşağı kalır yanı yoktu. Aşlında şarlatanlıkla mücadele eden say-gın bir doktor olarak, epilepsiyi öğütülmüş geyik toynadığından yapılmış macunla tedavi etmenin yararsızlığını gösterdi ve hum-ma, iek, beslenme ve metabolizma üzerine önemli tezler orta-ya koydu. Ayrıca ısıtılmış odalarda yrtğ deneylerle, insan vücudunun her ortamda sıcaklığını etkili biçimde ayarlayabildiğini ilk kez kanıtladı.

Fakat Fordyce tıbbi uzmanlığı kadar huysuz doktorluğuyla da ünlüydü. Hastalarına karşı duygusuz ve ketumdı: Muayene-si genellikle hastanın dilini çıkarmasını istemekten ve nabzını ölçmekten ibaretti. "Bu kadar yeter" diye alışılmış açıklamasını yaptıktan sonra, bir reçete yazmaya koyulurdu. Aberdeen doğumluydu ve üstün başarılı çocuklar yetiştirmiş bir ailedendi: Kardeşlerinden ikisi doktor, biri Presbiteryen papaz, biri banka-cı ve biri profesördü. Daha on dört yaşındayken Aberdeen ni-versitesi'nden lisans diploması aldı ve Rutland'de doktor olan amcasının yanında birkaç yıl stajyer olarak çalıştı. İskoçya'ya dönüşünde Edinburgh'de tıp öğrenimi görerek on sekiz yaşında mezun oldu. Tersliği ve suskunluğu her iki oğlunu çocukken tra-

jik biçimde kaybetmesiyle ve bunlardan birinin Thames Nehri'nde boğulmasıyla daha da katılaşmış olabilir. Ayrıca iki kızı vardı ve bunlardan biri Jeremy Bentham'ın kardeşi Samuel'le evlendi.

Fordyce bütünlüklü –ve de uzun– dersler vermesiyle tanınırdı. Otuz yılı aşkın bir süre boyunca Strand adlı caddede kendisine ait binada her sabah ders verdi. Olağanüstü hafızasıyla önünde notlar olmaksızın sabahın yedisinde konuşmaya başlar ve bunu saat ona kadar sürdürürdü. Kaba tavırlarının yol açtığı kötü şöhretine rağmen, hem Kraliyet Hekimler Kurulu, hem de Kraliyet Derneği üyeliğine seçildi. Dr. Johnson, sanatçı Joshua Reynolds ve aktör David Garrick'le tanışıklığı vardı; birçoğu oburluk tutkusunu paylaşan daha neçeli ve daha ünlü adamların oluşturduğu bir topluluğa sessizce eşlik etmekten mutluydu.

Fordyce'ın yeme alışkanlıkları, derslerinin zaman çizelgesi kadar düzenliydi. Yirmi yıl boyunca her gün öğleden sonra saat dörtte St. Paul Katedrali yakınındaki Dolly's Chop House'da yemek yedi. *Sindirim ve Gıda Üzerine İnceleme* (1791) adlı kitabında ortaya koyduğu teoriye göre, insanlar yaban ortamdaki aslanları örnek alarak, sık öğünlerle sindirim sistemini aşırı çalıştırmak yerine günde sadece bir kez sofraya oturmalıydı. Yemeğe bir masrapa sert bira, bir şişe Porto şarabı ve bir büyük boy bardak brendi içerek başlardı. Ardından atıştırma faslı hız kazandırdı. Aperatif olarak genellikle hafif bir şey alırdı – kızartılmış kuş eti ya da bir tabak mezgit. Bunun üstüne cila olarak bir bardak brendi içtikten sonra, brendinin kalan kısmı eşliğinde bir kilo bifteği mideye indirirdi. Tatlı niyetine bir şişe daha Porto şarabı açtırdı. Daha sonra evinin yolunu tutarak, gecenin büyük bir bölümünü çalışarak geçirirdi. Al basmış ten rengiyle dikkat çekmesi şaşırtıcı değildi, tabii bir de pejmürde kılığıyla: Çoğu kez sabah dersine önceki günün kıyafetiyle girerdi.

Birçok gıda teorisyeni gibi, Fordyce da tek bir amaca takılıp

kalmanın bedelini ödödi. Ömrünün son haftalarını gut nedeniy-
le yatalak olarak geçirdi, ama başka bir doktora tedavi olmaya
yanaşmadı. Bir gece kızı Maggie ona kitap okurken, birdenbire
bağırdı: "Kes! Odadan çık, ben öleceğim!" Öyle de oldu.

Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth: İnsanlıktan Çıkmaşcasına İnce

Fordyce'ı 18. yüzyıl iştahlılarının tipik bir örneği sayarsak,
Avusturya imparatoriçesi Elizabeth (1837-1898) bir 19. yüzyıl
romantik romanından fırlayıp çıkmış gibi görünür bize. Avus-
turya-Macaristan imparatoru Franz Joseph'in eşi ve veliaht
Prens Rudolf'un annesi olan bu kadın, vücut yapısına kafasını
takmış bir sosyete dilberiydi. Yetişkinlik yaşamı boyunca 40
santimlik bel ölçüsünü korumaya kararlıydı; belinin güzelliğini
en iyi biçimde ortaya çıkarmak için bağlanması bir saat süren
sımsıkı korseler takardı. Üç çocuk doğurduktan sonra beli biraz
kahnlaşıp 45 santime çıktı; ama 1,70'lik boyuyla ağırlığının 48
kiloyu geçmesine asla izin vermedi. Bu sınırı aştığında, fazla ki-
loları atana kadar portakal dışında hiçbir şey yemezdi.

Elizabeth güzel ve maceraperestti; at sırtındaki korkusuzlu-
ğuyla ve diz hizasına kadar inen kopkoyu gür saçlarıyla nam sal-
mıştı. Dışarıya çıktığında at sürerken bile, basın için bir görün-
tüsünü yakalamaya çalışabilecek eskiz ressamlarından ve fotog-
rafçılardan yüzünü gizlemek üzere bir yelpaze taşırdı. Bazılarına
göre ise asıl sebep her zaman sarı olan dişlerini gizlemek isteme-
siydi.

Bavyera kraliyet ailesinin kızı olarak Possenhoffen Şato-
su'nda doğan Elizabeth, "Deli" Kral II. Ludwig'in gözde bir ku-
zeniydi; ama dışarıdan bakıldığında lüks içinde gözükken hayatı
trajedilerle bozguna uğramıştı. En küçük kızı Sophie 1857'de he-
nüz iki yaşındayken öldü ve veliaht oğlu Prens Rudolf da
1889'da skandal yaratacak bir şekilde intihar etti. Cesedinin

genç sevgilisi Mary Versera'yla birlikte bulunmasının dışında, babasına karşı tertipler içinde olduğu yolunda söylentiler çıktı.

Elizabeth'in imparatorla evliliği Franz Joseph'in sıkı denetimi altındaki Hapsburg sarayının formaliteleriyle daha da gerildi. İmparator yemekte bir tabağı bitirince, sofradaki diğer herkes de bıçağını ve çatalını bırakmak zorundaydı. Telefon, otomobil ve tren gibi modern icatlara karşı güvensiz bir tavrı vardı ve elektrik ışığının gözlerini tahriş ettiğini söylerdi. Üsrüne üstlük, karısının ikide bir parlak veren "asabiyet" atakları ve beslenme konusundaki takıntısı sürekli bir didipme konusuydu. Kendi payına Elizabeth çocuk doğurmayla bağlantılı her şeyden nefret ederdi ve imparatorla seksi bir zevkten ziyade bir görev olarak görürdü. Dört çocuk doğurmasına karşın, onları ninenin ya da hizmetçilerinin bakımına bıraktı ve onlara sevgi göstermekte güçlük çekti. Bir arkadaşına sıkça yaşadığı depresyon nöbetlerinin üstesinden ancak binicilik sayesinde gelebildiğini itiraf etmişti.

Yakın çevresinin "Sisi" olarak andığı imparatoriçe genellikle atları insanlara tercih ederdi. Yatak odasında bütün atlarının portrelerini bulundurur, ölmüş olanları "daima insanlardan daha sadık ve daha az habis" olan "yitrik dostlar" olarak nitelendirirdi. Söylenenlere göre, "bir melek gibi görünür, ama bir şeytan gibi sürerdi" ve çoğu kez kendisine ait binek atlarını gemiyle ve trenle taşıtarak, Avrupa'nın her yanında avlanmaya giderdi. Neyse ki, hobisiyle uğraşması için 5.000 sterlin (bugünkü değerle yaklaşık 300.000 sterlin) düzeyinde kişisel aylık ödeneği vardı. Corfu'da kendi ifadesiyle "bir öğrenci" gibi yaşamak istediği bir tatil villası yaptırdı. Bu isteği ancak Marie-Antoinette'ın Versailles Sarayı'nda bir çoban gibi yaşama çabaları kadar gerçekçiydi: Elizabeth'in öğrenci yurdunun 128 odası ve elli atı alan ahırları vardı.

İmparatoriçe biniciliğin tehlikelerinden habersiz gibiydi. Bir

keresinde atının ayağı Alpler'deki sarp bir boğazın üzerinden geçen bir köprünün kalasları arasına sıkışınca ucu ucuna ölümden kurtuldu. Daha sonra Normandiya'da bir duvarın üstünden atlamaya çalışırken, atının silkmesiyle düşerek baygın halde yere serildi. Ama hiçbir şey hızını kesemedi. Binicilik narin endamını korumasını sağlayan bir şeydi – tabii incecik belini de. Binicilik kıyafetlerinin üstüne oturması için potları dikip düzeltecek yerel terziler çağnırdı ve haliyle yediği şeylere her zaman dikkat ederdi. İngiltere'nin Shropshire yöresindeki Combermere Manastırında kaldığı sırada, aşçıdan taze çorba pişirmek üzere canlı kaplumbağalar bulundurmasını istemişti ve İmparatoriçenin gereğince banyo yapması için Galler kıyısından fışılarla deniz suyu getirtilmişti.

Elizabeth biniciliği kırklı yaşlarının sonlarına kadar sürdürdü; ardından enerjisini uzun yürüyüşlere, yüzmeye ve jimnastiğe, ayrıca özellikle oğlunun ölümünden sonra neredeyse aralıksız çıktığı gezilere kaydardı. Zinde kalma rejimi her gün jimnastik salonuna uğramayı kapsadığı için, doğal olarak bütün ikametgâhlarına jimnastik salonları yaptırdı. Bir ziyaretçinin anlatımına göre, bileklere kadar inen ve devkeuşu tüyleriyle süslenmiş siyah bir gecelik giymiş olarak yerden havalandırmak üzere halkalar kullanırdı. Kendi ifadesiyle "sıçramayı unutmamasını sağlamak üzere" egzersiz alanı çepeçevre bir halatla sardırdı.

Resmi ziyaretlerde Elizabeth sadece bir fincan et suyu, iki dilim kepekli ekmek ve biraz meyveyle yetinmekte ısrar ederdi. Ayrıca bazen sofraya hiç oturmuyarak, bunun yerine bir bardak sütle ve bir bisküviyle odasına çekilerek imparatoru kızdırırdı. Doktorları ona anemik olduğunu bildirdiğinde, bir süre kırmızı et yemeye ikna edildi; ancak çok geçmeden bunu az pişmiş bir bifteğin suyuna indirdi ve neredeyse başka hiçbir şey yemez oldu. Bir aristokrat onu "insanlıktan çıkmışçasına ipince" diye tarif etmişti. Güzellik kürleri arasında sıkı masajlar ve deniz yo-

sunu doldurulmuş ıslak havlulara sarınma vardı. Teninin pürüzsüz olması için zeytinyağı küvetlerinde yatardı ve muhteşem saçları her üç haftada bir bira ve balla yıkanırdu. Gezilerinde ara sıra büyükçe pasta dilimleri yerken ve sıcak çikolata içerken görüldü; bu durum muhtemelen bulimiye yakalandığına işaret eder.

Elizabeth oğlunun ölümünden sonra olabildiğince gözlerden uzak kalmaya çalışarak, genellikle gezilere tek bir nodimeyle çıktı. Güncesine şunu yazdı: "İnsanoğlundan rahat bırakılma dışında hiçbir şey dilemiyorum." Velişht prensin ölümü Elizabeth ve Franz Joseph'i kederde birleştirdi; her seferinde aylarca ayrı kalmalarına karşın, günü gününe yazışıyorlardı. Franz Joseph karısına son mektuplarının birinde şu dokunaklı sözleri etti:

Mutluluk bize pek uyan bir sözcük değil; azıcık huzurla, hoş bir karşılıklı anlayışla ve daha az talihsizlikle yetinmeliydik...

Dileğine ulaşmadı. Elizabeth Eylül 1898'de Cenevre Gölü'ndeki bir feribota binerken bir İtalyan anarşistçe tam kalbinden bıçaklandı. Luigi Lucheni adlı bu adam Orleans düküne suikast düzenlemek üzere Cenevre'ye gitmiş, ama onu bulamamıştı. İmparatoriçenin o civarda olduğunu duyunca, riski göze alıp şansını denemişti. Daha sonra verdiği ifade şöyleydi: "Bir hanedan mensubunu öldürmek istiyordum, hangisi olacağı önemli değildi." Elizabeth can çekişirken, bir doktor brendiye batırılmış bir kesme şekeri dudaklarının arasına sıkıştırdı; günümüzde bir yeme bozukluğundan muzdarip olduğu tanısı konmuş olabilecek bir kadın için ironik bir son dokunuştur bu. Kaderinde her zaman trajik kadın kahraman rolü yazılı biri olarak, birkaç gün önce refakatçisi Kontes Sztaray'a, "güzel ve kocaman bir tabutta yatma ve sırf huzur, sadece huzur bulma yönünde büyük bir özlem" duyduğunu belirterek içini dökmüştü.

John Harvey Kellogg: Mısır Gevreğinin Mucidi

Dr. John Harvey Kellogg'un (1852-1943) basit bir sloganı vardı: "Maymun ne yiyorsa onu yiyin, yani aşırıya kaçmadan sade yiyeceklerle yetinin". Bu öğüdü şimdi olduğu gibi o zaman da kırmızı ete ve beyaz ekmeğe düşkün olan çok sayıda Amerikalı yurttaşının doğasına aykırıydı. Kabızlığın ve "yavaş çalışan kalınbağırsak"ın tehlikelerini ciddiye alan Kellogg, sağlıklı olmak için insanların haftada en az üç kez lavman yaptırmasını salık verdi. Yayımladığı elliden fazla kitabın birçoğu mastürbasyonun —onun ifadesiyle "kendini kirlletme" işleminin— korkunç sonuçları konusunda kamuoyunu uyarmaya yönelikti. Ona göre, mastürbasyon insanı aylak, sivilceli, bunalımlı ve oğlanlar açısından bodur duruma düşüren bir şeydi. Boyunun 1,60 olması na bakılırsa, belki de anlatmadığı bir şeyi biliyordu. Kellogg ve karısı Ella kırk iki çocuk büyütmeyle ve bunların yedisini evlat edinmekle birlikte, hiç cinsel ilişkiye girmediler. Zıfak gecesinde oturup sabahın körüne kadar ileride en çok tutulacak kitaplarından biri, cinsel dürtüleri bastırmaya dayanan sağlıklı yaşamı anlattığı *Yaşlılar ve Gençler İçin Açık Gerçekler* üzerinde çalıştı. Doksan iki yaşına varmak üzereyken öldüğünde hâlâ bakirdi.

John Harvey bir delikanlıyken, Yedinci Gün Adventizmi mezhebinin kurucusu olan Ellen G. White tarafından, Michigan'ın Battle Creek kentinde 1866'da açmış olduğu Batı Sağlık Reformu Enstitüsü'nün yönetimine yardımcı olmak üzere seçildi. Enerjik ve çabuk öğrenmeye yatkın bir genç olduğunu gören bu iyiliksever kadın, New York'ta tıp öğrenimi görmesine destek oldu. İnançlarından biri vejetaryenliğin aydınlanmaya varmayı sağlayan bir unsur olduğuydu. Bellevue Hastanesi'nde staj yaptığı sırada Kellogg'un yedi sade bisküvi ve bir elmadan oluşan sıkı bir kahvaltı rejimi vardı; haftalık lüksü bir hindistancevizi ve çok nadiren biraz yulaf ezmesi ya da patatesi. Öte yandan hazırlanması kolay olan sağlıklı tahılları satın almaya özen

gösterdi. İşin tam ehli olarak 1876'da Battle Creek'e döndüğünde, günde en az üç kez bağırsakları açan basit yiyecekler geliştirmeye koyuldu. Bu deneylerden granola ve zamanla dünyanın en popüler kahvaltı gevreğine dönüşecek olan Kellogg mısır gevreği ortaya çıktı.

Battle Creek'in üç ilkesi egzersiz, diyet ve vücuda katışık maddelerden arındırmaktı. Ama Kellogg aynı zamanda usta bir cerrahtı. Kariyeri boyunca –tek bir günde yirmi beşe varan bir rekor– 20 binin üzerinde ameliyat yaptı. Seksen sekiz yaşına vardığında hâlâ ameliyathaneye girmektedir. Jinekolog olarak eğitim gördüğü için, hemoroit almada da uzmanlaştı. Ameliyat masasındaki hastalara ılık sudan oluşan bir boşaltma lavmanı verilmekteydi ve ameliyat sonrası şoku azaltmak için yataklarına sıcak kum torbaları konulmaktaydı. Kellogg ayrıca enfeksiyonu önlemek amacıyla yaralarına laktoz serpmekteydi. Cerrahi girişimden hemen sonra hastalarını yatakta tutmasına karşın, egzersizin toparlanmaya yardımcı olduğuna inandığından, bazen kaslarını ağrısız elektrik şoklarıyla uyarmaktaydı.

John Harvey Kellogg'un küçük kardeş William yanında asistanı olarak çalışmaya başladı; ama ilk baştaki adı Battle Creek Toasted Cornflake Company olan aile işletmesi niteliğindeki gevrek imparatorluğunu kurmaya yöneldi. John Harvey sanatoryumun bir işletme gibi çalışması gerektiğini kavraya da, yöntemlerinin ticari kazanç için kullanılması fikrinden hoşlanmadı. William daha pratikti ve –can alıcı bir dönemeç olarak– daha geniş bir pazarın damak tadına uyması için mısır gevreğine şeker katmaya eğilimliydi. Kellogg kardeşler bu konuda anlaşmazlığa düştüler ve ömürlerinin son otuz yılında birbirleriyle hiç konuşmadılar. William zengin bir adam haline gelirken, John Harvey maaşını sanatoryum giderlerini karşılamaya, ayrıca Hindistan ve Çin'e hastane yatakları bağışlamaya ayırdı. Kitaplarının telif kazançları çok sayıdaki manevi çocuklarını doyurmada ve giy-

dirmode kullanıldı.

John Harvey Kellogg kırmızı etten kaçınmanın yanı sıra, temiz hava almayı ve yemiş tüketmeyi savundu; hatta "Yemişler İnsan Soyunu Kurtarabilir" başlıklı bir makale yazdı. Yoğurdun ve soya peynirinin yararlılığını ilk savunanlardan ve Jane Fonda'nın doğmasından çok önce, can sıkıntısını gidermek amacıyla müzik eşliğinde egzersiz yapmanın yararına inananlardan biriydi. Columbia Records onun egzersiz konulu kitapçığına eşlik etmek üzere beş plaklık bir seri çıkardı. Kellogg öjenik, yani seçici soy ıslahıyla insan sağlığını ve zekâsını geliştirme konusunda da amatörce çalışmalar yaptı ve "İnsan Soyunu Geliştirme Vakfı"nın kurucuları arasında yer aldı.

Kellogg'un bir zamanlar saçma görülen teorilerinin birçoğu doğrulanmış bulunuyor. Sigaraya karşı kampanya açan ilk doktorlardan biriydi. İnek sürünün hastalar için uygun olmadığını ve yemeklere tuz katılmaması gerektiğini ileri sürdü; yüksek oranda hayvani yağ ve süt ürünleri içeren bir beslenmenin sonuçta sağlıksız olduğunu ilk belirlenenlerden biri de oydu. Bitkisel yağların domuz yağına, içyağına ve tereyağına göre daha tercih edilir olduğunu da gördü. Savunduğu "biyolojik yaşam" sistemi "iyi sindirim, sağlam uyku, bertak kafa, sakin ruh hali ve yaşama zevinci" ilkelerini benimsetmeye yönelikti. Sistemin bir unsuru da "sıçrayıp oynayan sincapları seyrederek" açık havada uyumak ve meyve, yemiş ve böğürtlenle beslenmekti; Kellogg'a göre, böyle basit bir yaşam insanların "gök kubbenin müziğini dinlemesine" olanak verecekti. Teorilerini kendi yaşamına uyguladı, geceleri on dört saat uyudu ve doksan bir yaşında zatürreye yenik düşene kadar zinde ve sağlıklı kaldı.

Henry Ford: Sağlıklı Beslenen Fabrikatör

Amerikan iş hayatının daha başarılı bir başka hanedanının kurucusu da diyet ve egzersiz konusuna yakın ilgi gösterdi. Henry

Ford (1863-1947) yetmiş beş yaşında hâlâ amuda kalkabilecek durumdaydı. Ellili yaşlarının sonuna yaklaşırken, havaya sıçrayıp şömine rafındaki bir puroyu aşağıya indirerek arkadaşlarını hayrete düşürmüştü. Bu bedensel zindeliğini, vücudunu zehirleyebilecek her türlü şeyden sakınmasına bağlamaktaydı. Kellogg gibi, o da beyaz ekmeğin büyük bir düşman olduğu kanısındaydı; arkadaşlarını ve yanında çalışanları buna karşı sertçe uyarırdı. Vücudun soğuk içilen suyu ısıtmak için enerji harcadığı inancıyla, her zaman ılık su içerdi. Asla şeker yemezdi; çünkü kristallerin cam parçaları gibi olan keskin kenarlarının iç organları zarar verebileceğini düşünürdü. Kristallerin ısıtınca eridiğinin kendisine açıklanmasına kadar bu tutumunu sürdürdü.

Ford 1920'lerde bir ara –mucize bir besin olduğuna inandığı için– sadece buğday yemeye çalıştı. Doktoru ona gıdasızlığın ölümüne yol açacağını bildirdi ve bu durum sadece buğdayla beslenen domuzlar üzerindeki deneylerle ona gösterildi. Domuzların neredeyse ölecek hale gelmesi, Henry'yi beslenme tarzını değiştirmeye ikna etti. 1926'da bu sefer havucun her derde deva sihirli bir sebze olduğuna karar verdi ve on dört farklı havuç yemeği tarifi geliştirdi. 1927'de buğday tohumu, yulaf ezmesi, ceviz ve zeytinyağından insanın bütün besin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli bir bisküvi üzerinde çalıştığını ve böylece yakında domuzun, ineğin ve tavuğun "gereksiz" hale geleceğini duyurdu. "Harika besin" bisküvinin seri üretimine asla geçilemediyse de, bu sonuç Ford'u amansız besin denemelerinden alıkoymadı. Deneylerden herkes nasibini aldı. Ford'un Detroit yakınındaki malikânesinde öğle yemeğine davet edilen arkadaşları ve işadamları Ford tarafından "yol kenarı yeşillikleri" olarak anılan şeylerle karşılaştı; bunlar arasında haşlanmış dulavratotu ve içine ipekoru konulmuş soya ekmeği sandviçleri vardı.

Gıdaya karşı bu tutum Ford'un genelde hayata karşı tutumuna epeyce ışık tutar. Onun gözünde, denetim her şeyin başında

gelen öneme sahipti. *Cesur Yeni Dünya* (1932) romanında devlet dini "Fordçuluk" olarak anılır: Aldous Huxley aslında Ford'un çalışma yöntemlerinin ekonomik özgürlükle olduğu kadar sosyal yönlendirmeye de ilgili olduğunu görmüştü. Ford'un hayattaki misyonu imalat sürecini daha verimli hale getirmekti. Ona göre, insan murluluğunun anahtarı üretkenlik ve üretkenliği aksatan her şeye –savaş, kurumsal din, finansörler, sendikalar, kötü beslenme– karşı konulmalıydı.

Dünyayı değiştiren bir kavrayıştı bu. Bugün tüketim toplumu dediğimiz şeyi fiilen Henry Ford yarattı: Malları aynen gıdalar gibi "tüketiğimiz" fikri tamamen yeni bir şeydi. Bu anlamda "tüketici" kelimesinin kayda geçmiş ilk kullanımı 1896 tarihli bir Sears Roebuck katalogunda yer alır. Ford ilk meşgalesini on beş yaşındayken saatleri söküp tekrar yerine takma yönündeki yeteneğini keşfederek buldu. Otuz yaşına vardığında, Detroit'teki Edison Illuminating Company'nin başmühendisiydi. Edison'u kendisine idol seçen Ford bu elektrik tapınağında sıkı çalıştı; tipik azimliliğiyle ve kendine inancıyla, boş zamanlarında tamamen farklı bir güç kaynağını geliştirmeye yöneldi: Benzinli motor. Kaba biçimli ilk "arsız araba"sının üstündeki örtüyü 1896'da kaldırdı. Dört bisiklet tekerleğinin bulunması ve bir zincirle sürülmesi nedeniyle, araca "dört tekerlekli bisiklet" adı takıldı. Kötü planlamamın alışılmış bir örneği olarak, ürünün yeni hali bittiğinde atölyeden çıkarılamayacak kadar büyüktü ve Ford bir balayla oracıkta daha geniş bir çıkış kapısı uydururdu. Ama Edison hayran kaldı ve cesaret verdi:

Elektrigin neler yapabileceğini bilmiyoruz, ama her şeyi yapamamasını doğal karşılarız. Makinen üzerinde çalışmaya devam et. Peşinde olduğun şeye ulaşabilirsen, büyük bir geleceği görebiliyorum.

İki yıl sonra Ford kendi işini kurmak üzere ayrıldı. Detroit yakınındaki donmuş St. Clair Gölü'nün yüzeyinde "999" adı verilen bir arabayla saatte 146 km'ye ulaşarak 1903'te dünya kara ulaşımı hız rekorunu bizzat kırdı. Her ne kadar çarpıcı olsa da, "motorlu araba" yapılması ve satılması pahalı, ancak varlıklılarla uygun bir oyuncak sayılarak kolayca baştan savıldı. Oysa Ford'un başka fikirleri vardı. Montaj hattını icat etmesi imalat sürecini basitleştirerek, maliyetleri aşağıya çekti ve üretim süresini köklü biçimde düşürdü. Ama dehasının asıl eseri, montaj hattının fiyatları da düşürmesi oldu. Her işçi potansiyel bir müşteriydi ve kâr sürümünden gelecekti. Plan işledi. İlk Model T Ford'lar 1908'de 825 dolarlık fiyatla piyasaya çıkmaya başladı. Fiyat 1914'e doğru 360 dolara (bugünün fiyatlarıyla 4500 sterlin gibi çok makul sayılacak bir düzeye) indi. 1918'de Amerika'daki arabaların yarısı Model T serisindendi ve on yıl kadar sonra üretim durdurulduğunda, üretilen toplam araba sayısı 15 milyonu bulmuştu – Volkswagen'in "kaplumbağa" modeli dışında diğer arabaların hepsinden yüksek bir sayıydı bu.

Ford bu başarıya, tümü denetimi merkezileştirmeye dönük bazı cesur yeniliklerle ulaşmıştı. Sekiz saatlik vardiya usulü üç işçi takımının üretim hattını günün yirmi dört saati çalışır durumda tutmasına olanak verdi. Taşıma bandıyla işleyen ilk "hareketli üretim hattı"nın 1913'te devreye girmesi, araba şasisini üretme süresini altı saatten doksan dakikaya indirdi. Öte yandan, Ford bayiliklerinden oluşan bir şebekenin kurulması sadece bayileri zenginleştirmekle kalmayarak, Ford arabalarını her Amerikan kentinde görülür hale getirdi ve böylece daha fazla talep yarattı. Tedarik zincirinin öbür ucunda, Ford aksam, cam ve lastik üreten şirketleri satın alma ya da onlarla stratejik ittifaklar kurma, teslimatta sürekliliği daha yüksek düzeye çıkarma ve üretim maliyetlerini daha da aşağıya çekme yollarını aradı. Bu ilerde modern imalat şirketleri için şablon haline gelecekti. Ös-

relik Ford bütün bunları muhasebeciler olmadan başardı. Üretim ve idare işlerinin yapılmasına doğrudan katılmayan insanların işe almaktan hoşlanmayan biriydi: Ford Motor Company ömrü boyunca mali denetimden asla geçmedi.

Ford'un diğer önemli yeniliği personelle ilgiliydi. 1914'te günde 5 dolarlık asgari ücreti uygulamaya koydu; önceki 2,34 dolarlık düzeye göre büyük bir artışı bu. Sistem anında başarıya ulaşarak, motivasyonu son derece yüksek binlerce işçiyi Detroit'e çekti ve yüksek düzeydeki personel değişimi sorununu bir çırpıda çözdü. Ama bazı koşullar vardı. Asgari ücrete hak kazanmak için Ford'un sosyal vizyonuna uymak zorunluydu: Aşırı içki yok, sigara yok, boşanma yok, sendika lafı yok. Ford bir Sosyal Departman oluşturarak, başına eski boksör ve kabadayı, kişilikli Harry Bennett'i geçirdi. Bennett'in emrinde işçilerin kişisel yaşamlarına ilişkin istihbarat toplayan elli kişilik bir soruşturma ekibi vardı. Ford Motor Company'nin standartlarına uymakta güçlük çeken herkes asgari ücret hakkından yoksun kalacaktı. Bennett ıslah programı kisvesi altında gangsterleri ve eski suçluları işe alarak, her sendikalaşma girişiminin kesintiye uğratılmasını sağladı. Sıkışıldığında başvuru iş bitiriciydi ve Ford'un tam güvenini kazanarak, patronunu yirmi yıl boyunca her gün arabayla işyerinden alıp evine götürdü. Bir gazeteci ona Ford'un istemesi halinde gökyüzünü siyaha boyayıp boyamaya-
cağını sorduğunda, şu karşılığı vermişti:

Bunu ayarlamakta biraz sıkıntı çekebilirim, ama ertesi gün 100 bin işçiyi koyu camlı gözlüklerle fabrika kapılarından içeriye girerken görürsünüz.

Sosyal Departman Ford'un karakterinin daha karanlık yönüne ilişkin ipuçları verir. Aykırı görüşlere tahammül edemeyen bir otokrattı kendisi. Bennett'in kendisi bunu gayet iyi kavramıştı.

Ford'un ona söylediği neredeyse ilk şey şuydu: "Harry, aklımdan geçenleri okumaya asla çalışma." Bennett de ona, "Yani, sizi anlamaya asla çalışmayayım, öyle mi?" diye karşılık verdi. "Doğruya oldukça yakın." Aralarında öz oğlu Edsel ve torunu Henry Ford II olmak üzere, kendisine kafa tutmaya kalkışanlar yok sayılma ya da kapının önüne konma durumuna düştüler. Bu acımasızlık Hitler'in çalışma masasının yanı başında Ford'un aslına uygun büyüklükte bir resmini bulundurmasının sebeplerinden biriydi (Daha sonraları aynen Model T'nin Volkswagen'i etkilediği şekilde, kendisinin de Ford Sosyal Departman'ından ilham alarak Gestapo'yu oluşturduğunu ileri sürecekti). Ve de Hitler'in Ford'la tek ortak yanı bu değildi. Ford 1920'lerde meşum (ve sahte) "Bilge Siyon Büyüklerinin Protokolleri" de dahil bir dizi anti-Semitik belgeyi yayımlayan *Dearborn Enquirer* adlı gazetenin sahibiydi. Daha sonraları bu gazeteye sahip çıkmadı ve ırkçı içeriginden habersiz olduğunu ileri sürdü; ama bütün bulgular bu özürlerin göz boyama olduğuna işaret eder. Ford ömrünün son haftalarında bile Yahudi bankerlerin İkinci Dünya Savaşı'na yol açtığı dirdirini tekrarlamaktaydı.

Haziran 1916'da *Chicago Tribune* "Ford Bir Anarşist" manşetiyle, şirketin Ulusal Muhafızlar'da göreve çağrılan işçilere ücret ödemeye yanaşmadığı yolunda gerçek dışı bir haber yayımladı. Ford'un açtığı dava üzerine gazete suçlu bulundu, ama sadece altı senelik para cezasına çarptırıldı – Ford'un ve şirketinin uğradığı itibar kaybını karşılamak için jürinin yeterli gördüğü meblağ bu kadardı. Yargılama sırasında Ford'un tanık sandalyesinde çapraz sorgulamaya tutulması, genel bilgi birikiminde bazı garip boşlukları ortaya çıkarmıştı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın 1812'de yapıldığını sandığı, "velvele" ve "*chilli con carne*" [acı biberli ve kıymalı sebze yemeği] gibi kelimeleri ve ibareleri tanımlayamadığı anlaşıldı. Vatan haini Benedict Arnold'un bir yazar olduğu görüşündeydi. Çoğu kez "Tarih palavradır" diye ek-

sık aktarılan sözleri bu cehaletini savunmaya yönelikti. Aslında söylediği şey şuydu: "Okullarda öğretilen tarih palavradır..."

Ford'u günümüzdeki çoğu CEO'dan ayırt eden şey, vizyonunun iş dünyasının çok ötesine geçmesiydi. Teknolojinin düzgün yönetildiğinde savaşız bir dünyayı getireceğine ve böylece Ford şirketinin mutlu bir küresel versiyonuna dönüştüreceğine inanan bir ütopyacıydı. Bu özelliği beslenme ve kişisel ahlak konusundaki takıntısını açıklamaya yardımcı olur – aynı şekilde serveti içten yanmalı motora dayanan adamın kararlı bir çevreci olmasının ardındaki belirgin paradoksu da. Detroit yakınındaki Fair Lane'de bulunan çiftliğinin elektrik kaynağı Rouge Nehri üzerinde yaptırdığı kendi barajından gelen hidroelektrik enerjiydi. Sivrisinekleri organik yoldan denetim altına almak için, çiftlik arazisinde yüzlerce yarasa yuvası yaptırdı ve çiftliğin inşaat çalışmaları sürerken, ağaçlar kesilirken ölmemeleri için sincap yakalayıp getiren yöredeki oğlan çocuklara para ödödü.

Ford gençliğinde bir çayırkuşunu vurduktan sonra avcılığı bırakmıştı. İki av arkadaşıyla birlikte ölü kuşu bulduğunda, şaşkınlık içinde ağzundan dökülen sözler şöyleydi: "Benim için bu iş bitti. Güçlü kuvvetli üç koca adam tüfeklerle şunun gibi ufacık bir kuşa musallat oluyorsa, son kurşunumu sıkımsım demektir." Geri kalan yaşamı boyunca bir barışsever oldu: Oğlu Edsel'in oyuncak silahlarla oynamasına bile izin vermedi.

Birçok bakımdan Ford doğduğu çiftliği asla terk etmedi. Doğayı seven ve kamp yapmaktan keyif alan biriydi; kendilerine "Berduşlar" adını takan bir grup zengin arkadaşıyla birlikte düzenli doğa gezilerine çıkardı. Grupta eski akıl hocası Thomas Edison, araba lastiği kralı Harvey Firestone ve sevecen bir takılmayla "Doğanın Büyük Patronu" olarak anılan doğa bilimci John Burroughs vardı. 1921'de dönemin ABD başkanı Warren Harding bir geceliğine onlara katıldı. John Burroughs'un aktardığına göre, kampçılar "sırf çıplak gerçekliğe bir kez daha do-

kunmak uğruna rutubete, soğuğa, dumana, sivrisineklere, karasineklere ve uykusuz gecelere neşeyle katlanırdı." Ancak "sürünme"nin bayağı rahat bir biçimiydi bu: Her adamın cibinlikli kendi kişisel çadırı ve yemek için ayrı bir tenteli bölmesi vardı.

Ford daha da halk adamı bir tavrıyla, geleneksel Amerikan keman çalgıcılığının canlanmasına katkıda bulundu. Tam 75 bin dolarlık kendi kemana (haliyle bir Stradivarius) vardı, ama doğal yeteneği yoktu; aynı anda keman çalıp dans etme konusunda sürekli başarısız olduğun için kendi kendine kızardı. Bunu telafi etmek üzere, geleneksel eğilileri kayda geçirmesi için Mellie Dunham adında yaşlı bir kemancıyı tuttu ve keman çalma yarışında verilen Henry Ford Altın Kupası için kaynak sağladı. Girişimleri kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Ülke çapında bir diriliş yaşayan keman çalgıcılığı, kır müziğinin temel bir unsuru olarak varlığını sürdürmektedir.

Teknoloji uzmanlığına yükselen bir çiftlik çocuğunun sonunda iki disiplini biraraya getirecek bir yol bulması belki de kaçınılmazdı. Ford 1930'lerde aradığı fırsatı gördü: Tarımsal hammaddelerin sanayide yeni kullanım alanlarını bulmaya çalışan ve "tarımsal kimya sanayisi" olarak anılan yeni bir bilim dalı. Ford konuya öylesine merak sardı ki, Ford Motor Company soyayı vites kolu topuzlarının ve klakson düğmelerinin yapımında kullanmaya başladı. Ford'un girişimiyle 1934'te oluşturulan Tarımsal Kimya Sanayisi Konseyi'nin Michigan eyaletinin Dearborn kentindeki ulusal konferansına George Washington Carver (1864-1943) davet edildi.

George Washington Carver: Yerbisniğünün Babası

Eski bir köle olan Carver efsanevi bir kişilikti. Dört tekerlekli bisikletin ve "tüketici" kelimesinin sahneye çıktığı 1896'da, kendisi de eski bir köle olan büyük eğitimci Booker T. Washington tarafından Tuskegee Siyahları İçin Öğretmenlik ve Sanayi Enstitü-

sü'nde tarımsal araştırma müdürlüğüne atandı. Amacı siyah çiftçilerin dönüşümlü ekime geçerek ve toprağı tüketen pamuğa alternatifler bularak ürünlerini geliştirmelerine yardımcı olmak-tı. Ford'un ilgisini çekmesini soyayı savunması sağlasa da, ona ölümsüzlük kazandıran şey yerfıstığı oldu. Büyük ölçüde onun sayesinde, yerfıstığı sonraki elli yılda bütün Güney bölgesinde basat ürünlerden biri haline geldi.

İlk başta yerfıstığına pek rağbet olmadığı için, Carver yan ürün olasılıklarını araştırmaya koyuldu. Ardı arkası kesilmeyen denemeleri sonucunda ortaya çıkan 300 kadar yerfıstığı türevle-rinden bazıları şunlardı: Meşrubat tozu, peynir, mürrekkep, bo-yalar, sabun, tıbbi yağlar ve kozmetik ürünleri, metal cilası, plastik, hazır kahve, et yumuşatıcı, tıraş kremi, pudra, ahşap bo-yaları, ayakkabı boyası, şampuan ve çeşitli yemeklik soslar. Bu ürünler ona "Yerfıstığı Adamı" takma adını kazandırdı. Yerfıstığı ezmesini de pekâlâ icat etmiş olabilir, ama hiçbir zaman pa-tentini almadı. Gıda ürünlerinin tarrısal bir nimet ve dolayısıy-la herkese ait olduğu kanısındaydı.

Carver konferans için Dearborn'a gidişinden birkaç hafta sonra, Henry Ford'a soya yağının kullanıldığı bir et suyu ikame-sinin tarifini göndererek, Bayan Ford için şu notu ekledi:

Lütfen, birkaç gün jöleleştirilmiş domuzyağı yemesinden sonra Bay Ford'un sindirim yolunu izleyin. Yüzünün nasıl dol-gunlaştığını göreceksiniz. Teni temizlemek, kırıklıkları gi-dermek vs. için saf ve rafine yerfıstığı yağıyla masajı deneyin.

Carver aynı ay içinde bir kez daha Clara Ford'a mektup yazarak şunu belirtti: "Bay Ford'un dosdoğru topraktan alınan ürünler-le yaşayabileceğimiz yolundaki şapırtıcı açıklamasını kanıtlama-sına yardımcı olmak istiyorum." Bu işbirliği 1942'de zamanının epey ilerisinde bir tasarıyla sonuçlandı: Soyadan yapılan, stan-

dart çelik modele göre yüzde 30 hafif olan ve tahıl alkolüyle çalışan plastik bir karoser. Ne yazık ki, araya savaş girdi ve ilk çevreci arabanın üretimine geçilemedi.

Ford'un son yıllarına öbür dünyaya ilişkin bir paranoya ve spekülasyon damgasını vurdu. Oğlu Edsel'in 1943'te henüz kırk dokuz yaşındayken kanserden ölmesiyle, bunlara kendisini iyice kaptırdı. Ford hükümetin kendisini devirmeyi planladığı kanaatine vardı ve suikast girişimleri korkusuyla bütün şoförlerini silahlandırdı. Aslında, işin başından erken çekilmesi tamamen sağlığının bozulmasından dolayıydı ve torunu Henry Ford II 1945'te yerine geçti. Bazı kaynaklar son darbeyi Polonya'daki utanç verici Nazi toplama kampı Majdanek'le ilgili sansürsüz bir görüntüye bakarken geçirdiği bir inmeyle aldığını belirtir.

Ford'un ruh göçüne sıkıca inanan bir kişiye dönüşmesinde, okumuş olduğu çok az kitaptan özellikle birinin büyük etkisi vardı: Orlando Jay Smith'in yazdığı *Büyük Sorulara Kısa Bir Bakış* (1899). Kitabın hayatta kazanılan tecrübelerin boşa gitmediği savı ilgisini çekti. Henry Ford israftan hoşlanmazdı.

Din bu konuda hiçbir şey sunmamaktaydı. Çalışmak bile bana tam bir doyum vermekten uzaktı. Eger edindiğimiz tecrübeleri sonraki bir hayatta değerlendiremeyeceksak, çalışmak boşunadır.

Böylece 1863'te -Gettysburg Muharebesi'nin yapıldığı tarihte- doğmasından dolayı, orada ölen bir askerin ruhunu taşıdığına karar verdi.

Yaşamının sonuna doğru Ford, bugün değeri 188 milyar doları bulabilecek bir server biriktirmişti. Ruh göçü ona başarısının çapı ve yeteneğine güveni konusunda akla yakın bir gerekçe sundu. Daha önce birçok tecrübe geçirmiş olmalıydı. *San Francisco Examiner*'in bir muhabirine 1928'de bunu şöyle açıkladı:

Deha tecrübedir. Kimileri bir Tanrı vergisi ya da yetenek olduğunu sanıyor, ama birçok hayatta edinilmiş uzun tecrübelerin sermesidir. Bazı insanlar diğerlerine oranla daha eski ruhlar taşıdıkları için, daha fazla şey biliyorlar. Ruh göçünün anlaşılmış olması yüreğime su serpiyor. Bu konuşmanın bir kaydını saklarsanız, bunu yazın ki, insanların yüreğine su serpilsin. Köklü hayat görüşünün bizlere verdiği sükûneti başkalarına aktarmak isterim.

Henry Ford'un yüreğine su serpmesinin diğer yolu her şeyin düzgün ve tertipli olmasını göstermekti. Kayıt tutmada çok titizdi. Karısı Clara ondan üç yıl sonra 1950'de öldüğünde, personel evdeki elli altı odadan birçoğunun ona ait belgelerle, defterlerle ve makbuzlarla dolu olduğunu gördü – aralarında Edsel Ford'un küçük bir çocukken Noel Baba'ya yazdığı mektuplar bile vardı. Altmış yılı aşkın bir süre boyunca hiçbir şeyi atmamıştı. Koleksiyon 10 milyondan fazla belgeyi barındıran Ford arşivlerinin temelini oluşturdu.

Howard Hughes: ABD'nin En Zengin İkinci Adamı

Henry Ford'un girişimcilik becerisi, olağanüstü zenginliği ve yaşamın her alanını denetim altına alma çabaları, başka bir dolar milyarder olan Howard Hughes'un (1905-1976) hayatı ve kariyeriyle karşılaştırıldığında sönükleşerek sıradan görünür.

Hughes 1976'da öldüğünde, J. Paul Getty'den sonra ABD'nin ikinci zengin adamıydı. Babası petrol sanayisinde devrim yaratan döner sondaj matkabının patentini (1909'da) alarak bir servet kazanmıştı. Hughes Tool Company 2000 yılı itibariyle dünya sondaj matkabı piyasasında hâlâ yüzde 40 gibi şaşırtıcı bir paya sahipti. Hughes, miras aldığı serveti petrolün yanı sıra madencilik, havacılık, silah yapımı, sinema ve emlak alanlarını kapsayan bir imparatorluk kurmak için kullandı; sahip olduğu

m  kler arasında Las Vegas'taki bir  ok otel ve kumarhane de vardı. TWA havayolu   irketinde denetime sahip olmasını sağla-
yan hisselerini 1966'da satığında, o zamana kadar bir kişinin
namına yazılmış en y  sek meblağlı   ek konu    n ne – tam 566
milyon dolar. On yıl sonra   l m yle birlikte geride bıraktığı
meblağ aşağı yukarı buna yakındı – ancak yatırımlarına ve mi-
rasına ilişkin ayrıntıların açığa   ıkması bir on beş yılı daha aldı.
Bu, insana klasik Amerikan rüyası gibi gelir; ama büyük serveti
Howard Hughes'a başka neler vermiş olursa olsun, onu asla
murlu edemedi.

Hughes 1950'den itibaren gittikçe içine kapandı obsesif-
kompülsif bozukluktan ve anoreksiden dolayı çalışamaz hale
geldi. Hayatının son yirmi yılını sadık yardımcılardan ve dok-
torlardan oluşan küçük bir ekibin bakımı altında geçirdi; bu i 
 evre onu yabancılardan korudu ya da başka bir perspektiften
bakılırsa, onu nevrozu içinde sıkı p kalmış durumda tutmak
için elbirliğiyle çalıştı. Ekipteki kişilerin bir  oğu, Hughes'un ki-
liselerine mensup olmamakla birlikte güvendiği Mormonlardı.
Hughes bir Texas hastanesinden Acapulco'ya bir deri bir kemik
kalmış, uzun süreden beri yıkanmamı , vücuduna ağrı kesici ve
yatı uncu ilaçlar pompalanmı  halde bir ambülans uçakla g t -
r l rken öldü. Yapımcılığına  stlendiği Hollywood filmlerinden
daha dramatik olan hayatında yeme a ı kanlıkları özellikle  ne
 ıkar. Bu a ı kanlıklar gittikçe tuha la an bir dizi kişisel törene,
i  sıkıntısının dışa dönük simgelerine dönüştü.

Oysa her şey çok farklı ba lamı tı. Hughes gençliğinde  unu
ilan etmişti:

Dünyadaki en büyük g l  u, Hollywood'daki en iyi film ya-
pımcısı, dünyadaki en harika pilot ve dünyadaki en zengin
adam olmak niyetindeyim.

Bütün bu emellerine varmaya çok yaklaştı (tabii golfta iki handicap puanının ötesine asla geçemeyişi bir yana bırakılırsa). Sine- ma dünyasına oyuncu olarak girmemesine karşın, daha sonra pilotlukta- ki başarılarıyla hatırlanacaktı. Henry Ford otomobilin olanaklarını test etmek için nasıl bir yarış sürücüsü olduysa, Hughes da kokpitin içinden yeni havacılık bilimini anlamak üze- re kendisini eğitti. Bir Lockheed Super Electra'yla 1938'de uça- rak dünya hava ulaşımı hız rekorunu, ayrıca Amerika'nın bir ucundan öbür ucuna ve dünya çevresinde (1938'de 91 saat 14 da- kika) en hızlı uçuş rekorlarını kırdı. Pilotluk kariyeri 1939'da Kongre'nin altın madalya ödülüyle takdir edildi. Hughes tipik tavrıyla gidip bunu alma zahmetine bile girmede: Yıllar sonra Başkan Truman nihayet ödülü postayla gönderdi.

Uçuş Hughes'un amatör tutkusu olsa da, profesyonel film yapımcılığı kariyerinde bundan yararlanmayı başardı. İlk başa- nılı filmi *Cehennem Melekleri* (1930) Birinci Dünya Savaşı'nda- ki avcı uçağı pilotlarının destansı bir öyküsüydü. Toplam 3,8 milyon dolarlık bütçesiyle o zamana kadar çekilmiş en pahalı film olmasında Hughes'un mükemmeliyetçiliğinin küçümse- meyecek payı vardı. Film için olabildiğince çok Birinci Dünya Savaşı uçağı bulmak üzere Avrupa'ya alıcılar gönderdi ve seksen yedi tane uçağı Amerika'ya getirtti. İt dalaşı sahnelerinden bir- çoğunun koreografisini hazırladı. Gösteri pilotlarının hiçbiri tehlikeli son sahnede uçmaya yanaşmayınca, bunu bizzat yapı- rak uçakla yere çakıldı, ama ufak yaralarla kurtuldu – tabii iste- diği çekimler de oldu. Filmin çekimi sırasında gösteri pilotların- dan üçü yaşamını yitirdi.

Yakışıklı, gözü pek ve zengin olan Hughes filmlerinde başrol verdiği erkeklerin hepsiyle boy ölçüşecek sayıda sevgililer edin- di. Jean Harlow, Katherine Hepburn, Rita Hayworth, Bette Da- vis, Ginger Rogers, Kathryn Grayson, Ava Gardner ve Lana Turner onun yakışıklılığına ve cömertliğine tutuldu. Özellikle

Hepburn cesaretine hayran kalarak, 1938'de dünya çevresindeki uçuşu için ona kızartılmış hindiden ve peynirli sandviçlerden oluşan kumanya hazırladı; dahası Hughes onunla birlikte çıktığı Manhattan üzerindeki bir gece uçuşunda özel uçağını 59. Cadde Köprüsü'nün altından geçirirken dümeni ona bıraktı. Söylentilere bakılırsa, Hughes'un ayrıca Cary Grant, Randolph Scott ve "hoş çocuk" olarak bilinen başka birçok yıldızla ilişkileri oldu.

Hughes 1930'larda ve 1940'ların başlarında gençlik dönemi-nin bütün emellerine ulaşmış gibiydi. Ama daha o sıralarda uğursuz belirtiler sezilebilir durumdaydı. Çalışma arkadaşları onun mantıksız isteklerinden, şiddetli ruhsal çalkantılarında ve kafasını ufak ayrıntılara takmasından yakınmaktaydı. 1943 yapımı *Kanunsuzlar* filminde Jane Russell'in memeleri konusunda bir saplantıya düşerek, daha iyi görünmelerini sağlamak üzere destekli ve çelik takviyeli özel bir sutyen yaptırdı (Gerçi Russell daha sonraları sutyeni altında hiç giymediğini ileri sürecekti). Daha can sıkıcı bir durum olarak, 1941'de (muhtemelen Lana Turner'dan kapığı) frengi teşhisinin konması üzerine, başka insanlardan "mikrop kapma" olasılığının eziyetini çekmeye başladı. Enfeksiyon için kendisine penisilin verilmesinden sonra, kâhyasına neredeyse bütün giysilerini çamaşır torbalarına koyup ağızlarını asma kilitlerle kapatması, ardından çimenlere atarak yakması talimatını verdi. Frengi, Hughes'un ellerinde şiddetli bir kızarıklığa yol açınca, doktoru antibiyotiklerin bunu tedavi edinceye kadar kimseyle tokalaşmamasını söyledi. Böylece kirli hiçbir şeye dokunmama yöntemindeki saplantısı kök salma yoluna girdi.

Aralık 1947'de tam bir sinir krizi geçirdi. Personeline bazı filmleri izlemek istediğini söyleyerek, yakındaki bir stüdyonun gösterim odasına kapandı. Dört ay boyunca oradan çıkmayarak, konuşmaktan ve kendisiyle konuşulmasından kaçındı; per-

soneliyle sadece notlar karalanan sarı bir bloknotla iletişime girdi, sırf çikolata ve sütle beslendi.

Nihayet 1948 ilkbaharında dışarı çıktı, ama artık eskisi gibi olamadı. Saçlarını ve tınaklarını kesmeyi bıraktı, idrarını cam şişelere koymaya ve "değerli" saydığı dışkıyı saklamaya başladı. Sadece oda servisi yemekleri yiyerek, sandviçlerinin özenli üçgenler halinde kesilmesi, hiçbir domatesin 0,6 cm'den fazla bir kalınlıkta dilimlenmemesi ve marulun "çapraz" doğranması talimatını verdi. Sipariş ettiği bezelyeleri ölçmek için odasında bir cetvel bulundurarak, "çok büyük" bulduklarını geri gönderir hale geldi. Hughes dengesini gerçek anlamda bir daha bulamadı. Gittikçe kendi yaşamından da kopar oldu.

Üçüncü karısı aktris Jean Peters'la evlendiği 1957'de mikrop korkusu yeni bir yoğunluk düzeyine çıkmıştı. Günde bir düzine kadar kâğıt mendil kutusu tüketerek, bunları eşyaları tutmak ve oturacağı yerleri yalıtmak için kullanmaktaydı. Gıda konserve-leri bile iyice ovulup dezenfekte edilmeli ve içlerindeki şeyler kutu kenarlarına değip kirlenmemeleri açısından çok yavaşça çıkarılmalıydı. Karısı Jean'la birlikte Nassau'daki bir otelde kaldığında, temizlik görevlilerinin odalarına girmesine izin vermedi ve bunun yerine çok kirlendiğinde dosdoğru başka bir odaya taşınma yoluna gitti. Çift on dört yıl boyunca evli kaldı; ama çoğu zaman Peters fiilen bir mahpus konumundaydı; otelden dışarıya çıkmak üzere izin almak istediğinde Hughes'a bir mektup yazmak zorundaydı. Evliliklerinin daha az çekilir yanlarından biri, kocasının kesmeyi reddettiği kocaman ayak tınaklarının tıktırı-ları yüzünde geceleri uyuyamamasıydı. Karısının daha iyi bir gece uykusu çekebilmesi için Hughes, önce ayak parmaklarının arasına kâğıt mendiller sıkıştırdı; ardından Aircraft Com-pany'deki mühendislerden taban kısmında tınakları ayrı tutacak metal çıkıntılarını bulunduğu bir dizi kaliper yapmalarını istedi. Bay ve Bayan Hughes'un ayrı buzdolapları vardı; adamca-

ğuz böylece karısından mikrop kapmamış olacaktı ve yine bu sebeple karısının televizyon düğmelerine dokunması yasaktı. Ancak on yılı birarada geçirebilen çift 1971'de boşandı. Hughes yeniden evlenen sabık karısını gözetim altında tutabilmek için, yeni evinin her iki yanında birer, ayrıca sokağın karşısında iki daire satın aldı.

Dostsuz ve ailesiz ölen Hughes'un sefil çöküşü, pencereleri karartma malzemeleriyle örtülen otel odalarında geçti. Çoğu kez cinsel organlarını bir otel peçetesiyle kapatıp çıplak halde oturarak, filmleri arka arkaya defalarca izlerdi. Alistair MacLean'ın 1968'de çektiği ve başrolünü Rock Hudson'ın oynadığı gerilimli casusluk filmi *Buz İstasyonu Zebra*'yı 150 seferden fazla seyrettiği söylenir. Filmde bu kadar ilgisini çeken şeyin ne olduğunu kimse bilmiyor. Hughes son aylarında kronik kabızlığa ve su kaybına yakalanınca, asistanı John Holmes her üç günde bir bademli Hershey çikolata çubuklarının, homojenleştirilmiş sütün ve tuzsuz cevizlerin bulunduğu kesekâğıtlarıyla başucunda oturmakla görevlendirildi. Bunlar sessizce verilmeliydi ve torbalar Hughes'un elini uzatıp temiz bir kâğıt mendille hepsini teker teker çıkarabilmesi için 45 derecede tutulmalıydı. Biyografisini yazan Richard Hack'e göre, çikolatalar "1,2 cm'lik kareler halinde kesilir, her kare ayrı ayrı çiğnenir ve ardından bir yudum süt içilirdi." Hughes öldüğünde 45 kiloya kadar inmişti. Bakımsızlık ve kötü beslenme yüzünden görünümü öylesine değişmişti ki, FBI kimliğini saptamak üzere parmak izlerine başvurmak zorunda kaldı.

Her gözden düşüş hikayesinde olduğu gibi, Hughes açısından da bunun efsanevi bir yönü vardır. Çok az erkek onun kadar paranın ve şöhretin keyfini sürmüştür; çok az erkek dünyadan böylesine kesin bir kopuş noktasına varmıştır. Hughes'u 1947'de keçileri kaçırmaya yönelten şey neydi? Çocukluk döneminde ipuçları vardır: Annesi Allene her zaman mikroplar ko-

nusunda endişeliydi; küçük Howard'ın yaz kampı gözetmenine haber kupürleri göndererek, yayılmakta olan çocuk felcinin tehlikelerinden dolayı bu kadar çok oğlanın biraraya gelişine izin verirken ihtiyatlı olması yönünde öğütlerde bulunurdu. Ninesi Mimi de tozdan korkan biriydi ve güneş ışığıyla "dezenfekte" edilmek üzere dışarıya çıkarılamayacağı gerekçesiyle evde gömme dolaplar bulunmasına izin vermezdi. Dahası, Hughes henüz yirmi yaşına varmadan hem annesini, hem de babasını ansızın kaybetmişti.

Ama geçirdiği sinir krizinden hemen önce meydana gelen ve daha doğrudan etkide bulunmuş olabilecek iki özgül olay daha vardır. Temmuz 1946'da XF-11 adlı bir casus uçağının test uçuşunda pilotluk yaptığı sırada, mekanik bir arıza uçağın Beverly Hills kenarında düşmesine yol açtı. Uçak üç eve çarptıktan sonra infilak etti. Ağır yaralanan Hughes'un bir akciğeri patladı, altı kaburgası ve köprücü kemigi kırıldı, ayrıca geniş çaplı kesikler ve yanıklar aldı. Elindeki ciddi bir yanığı tedavi etmek için kullanılan morfin muhtemelen reçeteli uyuşturucu ilaçlara bağımlılığını başlattı ve yaşamının geri kalan yıllarında sürekli ağrı çekti.

İkinci aksilik Hughes'un savaşa katkısıyla ilgiliydi. Atlas Okyanusu'ndaki Alman denizaltılarının saldırılarıyla Amerikan askerlerinin ve donanımının uğradığı kayıplara çözüm bulmak istediği için, 750 askeri ve iki tankı taşıyacak büyüklükte devasa bir nakliye deniz uçağı yapmayı üstlendi. "Ladin Kaz" olarak da bilinen sekiz motorlu H-4 Hercules, o dönemde yapılmış en büyük uçaktı ve tarihteki en büyük ahşap uçak olma özelliğini korumaktadır. Büyüklük bakımında Antonov An-225 adlı Rus uçağınca geride bırakılmış olsa da, 96 metreyi bulan kanat açıklığı hâlâ bir dünya rekorudur. Hughes'un birçok tasarısında olduğu gibi, bütçe bir hayli aşıldı ve uçak teslim edilemedi; rüşvet suçlamaları arasında ihale iptal edildi. Prototip tek bir uçuş yaptı; Ka-

sım 1947'de 21 metrelik bir irtifada yaklaşık 1,6 km yol aldı. Hughes bizzat denemenin başındaydı. Bu projenin çöküşü gurununa (ve cebine) ağır bir darbe indirdi; 1976'daki ölümüne kadar uçağı yılda bir milyon dolarlık maliyetle kusursuz durumda bir hangarda tuttu. Başarısızlığa alışkın bir adam değildi. Bir muhabire şunu hatırlatmıştı: "Dengesiz, paranoyak bir milyoner değilim. Lanet olsun, bir milyarderim." İki hafta sonra film gösterim odasına çekilmesiyle, unutulmaya doğru uzun düşüşü başladı.

Howard Hughes'un yemek açısından kaçıklığa kapılıp Helena de Noailles'ın ya da John Harvey Kellogg'un beslenme konusundaki eksantrik yanlarından veya Avusturya imparatoriçesi Elizabeth'in kilosunu kollama rutinlerinden bir hayli uzaktır. Günümüzde birisine obur dediğimizde, aşın yemek yediğini kastederiz. Bu bölümde hayatı anlatılan kişilerden sadece George Fordyce tanıma uyuyor. Ama oburluğun ilk baştaki anlamı çok daha incelikliydi. Büyük Ortaçağ ahlakçısı Aziz Tommaso d'Aquino oburluğu "müfrit arzu"nun yol açtığı günah diye tanımlamıştı: Çok yemenin yanı sıra çok çabuk yemenin, çok hevesle yemenin, çok pahalı şeyler yemenin ve çok titizlikle yemenin de aynı ölçüde yanlış olduğu kanısındaydı. Üstelik bunları söyleyen de işin bir erbabı. Hazretin kendisi o kadar şişmandı ki, göbeğine yer açmak için yemek masasının kenarına yarım daire biçimli bir oyuk açtırmak zorunda kalmıştı. Ama gıda söz konusu olduğunda yargılarımızda çok aceleci olmamalıyız. G. K. Chesterton'ın dediği gibi: "İçinden gelen dürtüyle havyar yiyen insanda, prensip itibarıyla kuru üzüm yiyen insana oranla daha fazla yakınlık vardır."

Bahtsızlığı Sineye Çekenler

Korku ve hastalık olmasaydı, başardığım şeylerin hepsini asla başaramazdım.

EDVARD MUNCH

Hırs, şöhret, seks, doyumsuzluk: Bunların hepsi hayatımızı daha iyi ya da daha kötü yönde dönüştürme gücüne sahiptir ve gördüğümüz üzere, onları denetim altına alma mücadelemiz yapımızı belirleyebilir. Ama bir türlü denetim altına alanıyacağımız bazı sarsıcı olaylar vardır: Bir uzuv kaybı, körlüğün başlaması, bir ruhsal bozukluk atağı. İnsan soyu hastalıklarla ve incinmelerle sürekli bir kavga içindedir. Şimdiye kadar yaşayan insanların çoğu (belki de 45 milyar kişi) sırtından ölmüştür; veba ve çiçek bütün savaşların ve doğal afetlerin yol açtığından toptamından daha fazla insanın canını almıştır. Günümüzün refah düzeyi yüksek Britanya ve ABD'sinde bile her on yetiştikten biri kayıtlara göre iş göremez durumdadır: Elli yaşın üzerinde bu oran ikide bire çıkmaktadır. Amerikalıların dörtte biri bir tür nevroz, psikoz ya da bağımlılık rahatsızlığından muzdariptir ve Britanya'da doktorların tedavi ettiği en yaygın hastalık depresyondur. İster dinde huzur bulalım, ister felsefede avuntu arayalım, isterse de dosdoğru metin olma yoluna turalım, anı bedensel talihsizlikle başa çıkmayı öğrenmek hepimizin er ya da geç uğraşmak zorunda kalacağı bir şeydir.

Pieter Stuyvesant: New York'taki Son Hollandalı

Sonraki kuşaklar şimdi New York dediğimiz kentin son Hollan-

dalı valisi Pieter Stuyvesant'a (1612-1672) değerbilirlik göstermiş değildir. Bir Amerikalıya onun hakkında ne bildiğini sorduğunuzda, muhtemelen tahta bir bacağı olduğunu söyleyecektir size. New York'taki Stuyvesant Lisesi'nin futbol takımı hâlâ "Tahta Bacaklılar" diye anılır ve huysuz, inatçı Tahta Bacak Pet- ülkenin uzun soluklu oyununda bir figüran, asıl perdeye geçiş- ten önceki konu dışı bir girizgâh olarak görülür en fazla. Was- hington Irving'in yergili *Knickerbocker'in New York Tarihi* (1809) kitabında, Stuyvesant "büçkin, dayanıklı, cesur, yanık yüzlü, atak, dik başlı, sağlam, aslan yürekli, gönlü zengin yaşlı bir vali" olarak tarif edilir. Oldukça hayranlık dolu bu portre 1938'e doğru yerini Kurt Weill ve Maxwell Anderson'ın *Knickerbocker'in Tatili* müzikalindeki baskıcı proto-faşist tipe bırak- kı. Gösterinin bir klasığa dönüşmüş olan en önemli sahnesinde, Stuyvesant'ı temsil eden karakter hem buruk, hem de tatlı "Ey- lül Şarkısı"nı söylemeye koyulur. Oysa Stuyvesant'ın gerçek ha- yan tatlı olmaktan ziyade buruktur. Hollanda'nın kuzey düzlük- lerindeki Friesland'dan, yani dindar köylülerin yaşadığı ve asık suratlı aşırı tutuculuğun hüküm sürdüğü bir yöredendi. Babası Hollanda Reform Kilisesi'ne bağlı bir papazdı ve Pieter'in görü- nen kariyeri de onun yolundan gitmekti. Ama genç Stuyvesant isyan ederek, teoloji yerine felsefe öğrenimi görmeyi seçti; ev sa- hibinin kızıyla yattığı için üniversiteden atıldı. Derhal Hollanda Batı Hint Kumpanyası'na memur olarak girdi; idari kadroda ça- buk yükselerek 1642'de, otuzuncu yaş gününden hemen önce Karayip kolonisi Curaçao'nun direktörlüğüne atandı.

Stuyvesant hırslı, azimli ve karizmatik kişiliğiyle bir dizi yar- dımcıyı çevresinde topladı. İçlerinde ona en bağlı olan ise Batı Hint Kumpanyası'ndan memur arkadaşı, yetenekli bir ressam ve şair olan John Farret'ti. Yıllar boyunca iki adam baştan aşağı manzum anlatımlı, eğlenceli bir mektuplaşmayı sürdürdü. Far- ret taparcasına hayranlık duyduğu Stuyvesant'a "Ekselans" ve

"Stuyvesant Efendim" diye hitap etmekle, onun oldukça takır tukur şiirlerini "tanrısal" diye nitelendirmekteydi. Günışığına ancak 1920'lerde çıkan bu mektuplar hafif bir eşcinsellik havası taşısa da, aralarında cinsel bağlantıya dair bir emare yoktur. Oliver Cromwell'in ordugâh süvarisi bir mektup arkadaşı olduğunun ortaya çıkışına oldukça benzer biçimde, mektupların varlığı Stuyvesant'ın haşin ve asabi imajına yeni bakış açısı getirmiştir.

İspanyollardan St. Martin adasını geri almak üzere düşünce-sizce girilen bir harekâta bacağı koptuğu sırada Stuyvesant, Karayip görevinde ikinci yılına girmişti. Askerlerinin kumsalda aldığı bir sipere Hollanda bayrağını gösterişli bir şekilde dikerken, adanın kalesinden atılan bir top güllesi sağ kaval kemliğini parçaladı. Bu hikâyeyi anlatacak kadar yaşaması dirençliliğini gösterdi. Hollandalı doktorlar Avrupa'da en ileri düzeydeydi ve uzuv kesmenin yeni tekniklerini geliştirmede yaratıcıydı. Ama bu hiç de kolay ya da hoş bir şey değildi. İşin esası hızı. Kapak olarak kullanılacak sarkık bir deri parçası yaratmak üzere yağ ve kas dokusunun kesilip çıkarılması ve bu kapağı dikerek kemiğin olabildiğince çabuk örtülmesi gerekirdi. Bazı cerrahlar bütün işlemi bir dakikadan az sürede yapabilmekteydi, ama sağ kalma şansı üçte birden düşükrü.

Stuyvesant'ı her kim kurtardıysa mükemmel bir iş yaptı; ama hasta birkaç hafta boyunca kendisine gelemedi. Olabildiğince erken döndüğü çalışma masasındaki ilk işi, kumpanyanın yönetim kuruluna bir özür mektubu yazmak oldu. Saldırının "umulduğu kadar başarılı olmaması" nedeniyle duyduğu üzüntüyü ileterek, "sert bir güllenin kopardığı sağ bacağı kaybetmesinin küçümsenmeyecek bir engel oluşturduğunu" belirtti. Ardından çalاکalem bir şiirsel pusula yazdığı Farret, buna "Soylu ve Cesur Bahadır Stuyvesant'ın St. Marten Adası Önünde Mermiyle Kopan Bacığı Üzerine" başlığını taşıyan bir şiir denemesiyle karpı-

lık verdi. Farret'in dalkavukluk standartları açısından bile, Stuyvesant putperestliğini yeni zirvelere taşıyan bir şimdi bu: "Mer-mi onun bacağına vurdu; sonra sekip benim yüreğime değdi..."

Görevini eskisi gibi sürdürme kararlılığına karşın tropikal sı-caktan dolayı yarası irin toplamaya başlayan Stuyvesant, gere-ğince toparlanmak üzere gönülsüz biçimde ülkesine dönmek zo-runda kaldı. Bakımını eniştesinin kız kardeşi ve kendisinden üç yaş büyük olan Judith Bayard üstlendi. Bu çirkin ama iyi kalpli kız kurusuyla evlenme niyetini açıkladığında, Farret böyle bir işe uygun olmamasından dolayı evliliğin tamamına ermeyeceğini ileri sürerek ona sataştı. Stuyvesant'ın şirle verdiği karşılık küs-tahçaydı ve çift zaman içerisinde iki oğul sahibi oldu.

Stuyvesant iyileşir iyileşmez, Batı Hint Kumpanyası'nın Amsterdam'daki bürosuna başvurarak görev istedi. Son model, pahalı tahta bir bacağı ve acil durumlar için ucuz yedek bir ba-cığı vardı. *Terminator* filminin 17. yüzyıl versiyonundan bir sahneydi bu sanki – yaralı asker daha yaşlı, daha akıllı ve işine daha odaklı bir halde geri döner, takma bacağı sağlamlaştı-rmak için üzerine parıldayan, gümüş çiviler çakılmıştır. Karşıla-rında tam da kumpanyaya yaraşır bir adam gören yönetim ku-rulu üyeleri hayran kaldılar. Stuyvesant'a yeni bir görev verdiler: Kuzey Amerika'nın doğu kıyısındaki başıbozuk Nieuw Neder-land kolonisinde düzeni sağlamak.

Genel direktör olarak koloninin merkezi Nieuw Amster-dam'a yerleşen Stuyvesant, görevde kaldığı on altı yılın büyük bölümünde kumpanyanın çıkarlarını özenle gözetti. Uyanık bir müzakereciydi: Sert, ödünsüz ve adil tavrıyla, ırsöçli göçmenle-rin ve Amerikan Yerlilerinin tehditlerini savuşturdu ve hatta bir ara New England sakinlerine Hollanda egemenliğini kabul ettir-di. Ama sonuçta çabaları hiçbir işe yaramadı. Okulda hangi ta-rihin öğretiliceğine galipler karar verdiğinden, günümüzde çok az insan Nieuw Nederland'ı duymuştur, ayrıca Pieter Stuyve-

sant adını duymuş olsalar bile, bildikleri tek şey Hollandalı ve tahta bacaklı olduğudur. Bu son derece haksız bir durumdur.

Nieuw Nederland 10 binden fazla kişinin yaşadığı bir koloniydi. Çoğunlukla Püriten olan New England'ın aksine, dinsel temeller üzerine kurulmamıştı. Esas olarak bir ticaret merkeziydi; Hollanda'yı 17. yüzyıl finansal ve düşünsel dinamosu haline getiren liberal bakış açısının sindiği bir yerdi. Bunun bir sonucu olarak, milliyetlerin ve karşılıklı evlilikler için bir erime potansiydi. Nieuw Amsterdam adı çok geride kalmış olsa da, New York'un özü –ve dili– hâlâ Hollanda damgasını taşır. Amerika'ya özgü sandığımız birçok kelime aslında Hollanda dilinden alınıp benimsenmiştir: Patron, kurabiye ve lahana salatasının Amerikan İngilizesindeki karşılıkları, hatta Noel Baba anlamındaki Santa Claus. Bugünkü "Wall" Street'e adını veren şey Hollandalıların diktiği savunma duvarıdır; Stuyvesant'ın çiftliği (*bonuverie*) şimdi The Bowery adıyla kentin en ünlü caddelerinden biridir; Stuyvesant tarafından kurulan Broadway'in adı bile *Breede weg*'in İngilizce telaffuzundan başka bir şey değildir. Nieuw Amsterdam'ın çiftlikleri –Nieuw Haarlem, Breukelen, Greenwyck, Bronck's Plantation, Jonker's Plantation– şimdiki New York'un ilçe adlarında varlığını sürdürmektedir: Harlem, Brooklyn, Greenwich, Bronx ve Yonkers.

Bu ilçelerden sonuncusu ilk başta Hudson Nehri kıyısında bir bıçkışaneydi ve adı da bıçkışanenin sahibi Jonkheer van der Donck'tan gelmekteydi. Genç bir avukat ve arazi sahibi olan Adriaen van der Donck'un adının başına getirilen Jonkheer aslında onursal unvanıydı ("Genç Beyefendi" anlamına gelen bu unvan aşağı yukarı "Saygıdeğer" hitabına eşdeğerdir). Tam dinsel özgürlüğün ve sansürden yoksunluğun geçerli anlayış olduğu Leiden Üniversitesi'nde öğrenim görmüş, Galileo, Descartes ve Spinoza'nın ortaya attığı yeni öğretileri sindirmişti. Amerika'ya 1641'de vardığında, ülkeye hemen âşık oldu: Doğal manzara,

birkiler, hayvanlar ve en başta da Yerli Mohikan ve Mohavk kabilelerinin dilleri ve görenekleri. Yeni gelişen ekonomi açısından kunduzların önemini erken kavrayarak, birkaç tanesini çiftliğinde besledi ve yaşam döngülerinin her yönünü inceledi. Nieuw Nederland'ı neredeyse sonu gelmez olanaklara sahip, yasaların ve yönetim tarzının halklar arasında barış ve işbirliği ilkeleri üzerine kurulabileceği bir yer olarak gördü. Koloninin özelliklerini kayda geçirme ve haritasını çıkarma işine kattığı turtkuda, yüzyılı aşkın bir süre sonra Amerika'nın bağımsızlığını getirecek olan fikirlerin ilk ısıltısını görmek mümkündür.

Stuyvesant'tan önceki genel direktör olan Willem Kleft, kolonicilerin hiç sevmeyişi biriydi. Van der Donck'un barışçıl ilkelere karşı biri olarak Yerlilerle başlattığı kanlı savaş, koloninin kaynaklarını tüketti ve dış alanları tehlikeli hale getirdi. Van der Donck ona muhalefet etmek ve yerine başkasının getirilmesini sağlamak için hitabet becerilerini kullandı. Stuyvesant 1647'de koloniye vardığında, van der Donck "avam başkanı", yani fiilen onun yardımcısı olarak atandı. İki adam ilk başta iyi uyuştu, ama yeni genel direktör sevimliden çok beğenilmeye açıktı. Adriaen van der Donck'un aksine, Tanrı'nın ve yeryüzündeki tezahürü Hollanda Batı Hint Kumpanyası'nın demir yasaları dışında bir şeye ayıracak zamana olmayan koyu muhafazakâr biriydi. Yurttaşlardan "uyruklar" ya da "evlatlarını" diye söz eden bir otokratı; tartışmaları ince hukuk hoşluklarıyla değil, bağırarak, küfürler savurarak ve tahta bacağını yere vurarak kazanmaya alışkındı. Tepinmelerin verdiği acı gittikçe onu daha da çekilmez hale getirdi. Hem karakter, hem de siyasal özlem bakımından giderilmesi zor farklılıklar, yardımcısıyla ilişkilerini bozdu. Görevden alınan Van der Donck art arda gelen darbelerle işini, avukatlık yapma hakkını ve sonunda yaşamını yitirdi. Trajik bir ironiyle, bir Yerli baskınında öldürüldü.

Stuyvesant'ın yitirdiği şey ise koloniydi. Van der Donck'un

ölümünden on yıl sonra, İkinci İngiltere-Hollanda Savaşı patlak verdi ve dört İngiliz savaş gemisi Hudson Nehri'nden içeriye girdi. Hollandalı koloniciler şanslarının olmadığını farkındaydı: Batı Hint Kumpanyası güçlü olmadığı ya da istemediği için, koloni gereğince savunacak birlikler göndermedi. Kavgadan bezmiş olan Stuyvesant aralarında oğlu da olmak üzere önde gelen Nieuw Nederland yurttaşlarının makamına gelerek kendisini sıkıştırması karşısında cesurca dikildi. "Cesedimin buradan sürüklenerek çıkarılmasını tercih ederim" diye karşılık verdi. Sonunda kaçınılmaz akıbeti kabul etmeye mecbur kalınca, peşinde Hollandalı askerleriyle tam takım üniforması içinde topallayan adımlarla kaleden dışarıya çıktı.

Ona acımamak zordur. Onun inatçılığı ve zekâsı olmasaydı, koloni İngilizlerin eline çok daha erken geçebilirdi. Bu gerçekleşmesinde ise çoğu kolonicinin –aynı şekilde Stuyvesant ve ailesinin– New York'lu olarak yaşamaya başşıl geçiş yapmasına elverecek kadar oturmuş yapıdaydı. Stuyvesant'ın özel yaşamı hakkında çok az şey bilinir. Ama Curaçao'da geçirdiği yıllardan kalan bir tutkusu vardı. Tropikal kuşlar toplardı ve 1672'de öldüğünde onlarla dolu birkaç büyük kuşhanesi vardı. Bu ketum yaşlı ahlakçının günün birinde berduşların ve ayyaşların sokağı olarak nam salacak yerdeki çiftliğinde siyah-beyaz dünya görüşüyle gürültülü kuş cıyıklamaları ve parlak renkli kanat çırpmaları arasında ömrünü doldurduğunu düşünmek insana tuhaf geliyor.

General Antonio de Santa Anna: On Bir Kez Başkan Olan Tek Kişi

Bacığını yitirmenin Stuyvesant'ın yaşamını ne kadar değiştirdiğini kestirmek olanaksızdır. Sakatlığa modern yaklaşımın temel unsurlarından biri, kimse'nin bununla kısıtlanmaması ya da tanımlanmaması gerektiridir. Stuyvesant metin Hollandalı karakteriyle bunu herhalde onaylardı. Tek bacaklı başka bir asker

adamin kariyeri ise çarpıcı bir tezat oluşturun. General Antonio de López de Santa Anna (1794-1876) biri on beş günü bile geçmemek üzere on bir ayrı dönemde aynı ulus-devletin başında bulunmuş tek kişi olma gibi benzersiz bir seçkinlik taşır. Meksika 1833'ten 1855'e kadar Meksika standartlarına göre bile istikrarlılık içinde kaldı: Başkanlık makamı tam otuz altı kez el değiştirdi. Santa Anna bu umut verici olmayan koşullarda bir siyasal kariyer edinebilmek için, halkın desteğini almak uğruna her şeyi yapmak zorunda kaldı – buna eksik uzvundan dolayı arsızca duygu sömürüsü yapmak da dahildi.

Meksika'ya yerleşmiş saygın bir İspanyol ailesinin çocuğu olarak Veracruz liman kentinde doğdu. İlk başta İspanyol tahtına sadıktı. Seçkin bir asker olmakla birlikte, düşkün bir kumarbazdı ve genç bir subayken sıklıkla borç batağına düştü. Texas'taki ilk görev döneminde alay kasasından zimmetine para geçirdi, suçu açığa çıktı ve ceza olarak Veracruz'daki karargâha geri gönderildi. Bu atama diğer tutkusu olan kadınlarla düşüp kalkmasına fırsat sağladı. Askeri görevleri öyle zorlu değildi ve çok geçmeden fuhuş vakalarının ve başka erkeklerin karılarıyla cüvdeleşmelerinin getirdiği bir pöhret kazandı.

Kendisinin ilk karısı evlendiğinde daha on dört yaşındaydı. Nikâh törenine katılamayacak kadar muharebeyle meşgul olduğundan, müstakbel kayınpederini vekil tayin etti. Karısı ona bir çiftlik almasına yetecek kadar çeyiz getirdi. Ama kısa bir süre sonra, Texas'taki başka bir nikâh töreninde şahsen yer aldı; ancak evlenme koşuluyla sevişmeye razı olan genç bir kadını yatağa atabilmek için, askerlerinden birini rahip kılığına girerek nikâhı kıymaya ikna etmişti.

Bu esnek acımasızlık Santa Anna'ya siyasette de hizmet etti. Uzun kariyerinin çeşitli dönemeçlerinde başkalarınca kendisine liberal, muhafazakâr, monarşist, cumhuriyetçi, kurtarıcı ve despot gibi sıfatlar yakıştırıldı. Oysa aslında bir pragmatistti. Siya-

sal ideoloji onu heyecanlandıran bir şey değildi: Önemli olan tek şey kazanmanın yanında olmaktır. İlk önemli ihanetini 1821'de sergiledi. Artık albay rütbesinde olan Santa Anna, o sırada Agustín de Iturbide'nin ayaklanmasını bastırmak için gönderilen İspanyol kuvvetinde yer aldı. Gidişatın asiler lehine dönmek üzere olduğunu görünce saf değiştirdi. Meksika'nın ilk meşrui imparatoru olarak taç giyen Iturbide, hizmetine karşılık onu tuggeneral rütbesine yükseltti. Ama iki adam uyuşmadı. Tamamen inanılır bir söylentiye göre, Iturbide altmış yaşındaki kız kardeşiyle flört ettiği için Santa Anna'da hoşlanmamıştı. Santa Anna bir kez daha Veracruz'a gönderildi, ama bu sefer eyalet valisi konumuyla.

Hiç zaman kaybetmeksizin şatafatlı bir malikâne (*hacienda*) ve geniş araziler edinirken, hemşerilerine ceza kabilinden vergiler yükledi. Halkın o kadar tepkisini çekti ki, kendinden menkul imparator onu başkente çağırmak zorunda kaldı. Bu bir hataydı. Santa Anna'nın antenleri ona rüzgârın bir kez daha yön değiştirdiğini bildirdi: Iturbide'yi devirmek ve yeni bir devlet başkanının, Vicente Guerrero'nun yönetiminde bir cumhuriyet kurmak üzere liberallerle işbirliğine girdi. Daha sonraları şu yorumu yapacaktı:

Cumhuriyetin ne olduğunu şahsen bilmiyordum; ama ben insanları ikna etmeye çalışıkça, onlar daha gür sesle "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağınıyorlardı. Bunun üzerine birlikte böyle bir şeyi aramaya koyulduk.

Şana ulaşma anı 1829'da geldi. Eski sömürgeyi geri almaya yönelik son bir girişimle, üç bin İspanyol askeri Meksika Körfezi kıyısındaki Tampico'ya çıktı. Santa Anna bunun yarısı kadar bir kuvvetle istilacıları altı hafta boyunca kısıtlayarak, sonunda ikmal yetersizliğine ve sarıhummaya dayanamayarak teslimet zorladı.

Tek başına cumhuriyeti kurtarmıştı ve hemen bir ulusal kahramanına dönüştü. "Mütevazı" bir tavırla "ülkenin kendisine ihtiyaç duyacağı ana" kadar Veracruz'daki malikânesine çekildi. Çok fazla beklemesine gerek kalmadı. 1833'te ilk kez başkan seçildi.

Nikâhındaki tutumuna oldukça benzer biçimde, Santa Anna şahsen ülkeyi yönetme gereği duymayarak, çiftliğinde kaldı ve yetkilerini başkan yardımcısı Valentin Farías'a devretti. Gelgelelim, Farías *sahici* bir liberaldi ve iki yıl içinde reformlarıyla Katolik Kilisesi'ni kızdırdı ve Santa Anna'nın da önde gelen bir mensubu olduğu büyük toprak sahiplerinin canını sıktı. Siyasetin birdenbire yaşamına girmesiyle telaşa kapılan Santa Anna, kararlı biçimde harekete geçerek Farías'ı görevden aldı, yeni anayasayı rafa kaldırdı ve merkezi bir diktatörlük kurdu. Bu girişim aralarında Texas'ın da bulunduğu bazı eyaletleri bağımsızlıklarını ilan etmeye kışkırttı. Meksika bir kez daha savaştaydı.

Santa Anna'nın Meksika dışında nam salmasını sağlayan Texas harekâtıydı. Başında bulunduğu 1.500 kişilik kuvvet 6 Mart 1836'da on iki günlük bir kuşatmadan sonra Alamo olarak bilinen küçük garnizonu aldı. Sayıca çok daha az olan Texaslılar cesurca direndi; ama Santa Anna aman tanımayarak, teslim olan herkesin kurşuna dizilmesini emretti. Askerlerinin o gün uyguladığı vahşet muhtemelen savaşın seyrini değiştirdi ve kesinlikle Amerika kıtasında sadist bir tiran şöhreti kazanmasını neden oldu. Garnizonun düşmesinden sonra bile, Meksikalı askerler cesetleri kurşunlayıp süngülemeyi sürdürdü; tören yapılmaksızın üst üste yığılan cesetler daha sonra yakıldı. Halk kahramanları Jim Bowie ve Davy Crockett'in yanı sıra, 250 Texaslı daha kıyımdan geçirildi. Sadece kadınlar ve çocuklar ile iki köle sağ kurtuldu. Bunlar da eyaletin geri kalan kesiminde bir panik havası yaymaları için serbest bırakıldı. Santa Anna üç hafta sonra

Goliad'daki katliamın emrini vererek işi daha da ileriye götürdü; 342 silahsız Texaslı savaş rutsağı, Meksika askerlerince kurşun yağmuruna tutuldu ve sağ kalanlar sopayla dövülerek, süngülenerek ya da atlarla çiğnenerek öldürüldü.

Bu mezalim haberlerinin duyulmasıyla birlikte, Texas ordusu gönüllülerin akınına uğradı. General Sam Houston komutasındaki birlikler Santa Anna'nın ordusunu San Jacinto'da siesta keyfini sürerken pusuya düşürüp öçlerini aldılar. Şimdi efsaneleşmiş olan "Alamo'yu Hatırla!" naralarıyla düşmanı önlerine kararak, uyku sersemi Meksikalıların yarısından fazlasını on sekiz dakikada öldürdüler. Santa Anna kaçmayı başardıysa da, ertesi gün yakalandı. Şık üniformasını üstünden atmış olmasına karşın, bir Meksika piyadesi için pek olağan sayılmayacak ipekli iç çamaşırı giyen tek savaş rutsağı olmasından dolayı kimliği kolayca teşhis edildi. Hayatını kurtarmak için küçük düşürücü bir barış anlaşması imzaladığından, kendi hükümetince tanınmadı ve mecburen ABD'de sürgün kaldı. Bağımsız bir cumhuriyete dönüşen Texas'ın başkanlığına Houston seçildi.

Santa Anna yaralarını sarmak üzere 1837'de gizlice ülkesine döndü. Ama tarih bir kez daha yakasını bırakmadı. Bir Fransız filosu görünüşte Mösyö Remontel adlı aşırı kızgın bir Fransız pastane aşçısını desteklemek üzere Veracruz'u abluka altına aldı. Bu adam I. Louis-Philippe'e bir mektup yazarak, Mexico City'de hüküm süren ve pastacılık işine kötü bir etkiye bulunan kargaşadan acı bir dille yakınmıştı. Santa Anna bir tür İspanyol Kral Arthur'u gibi dövüşün ortasına atıliverdi. Meksika'nın dara düştüğü bir ortamda bir kez daha anavatanını yabancı egemenliğinden kurtardı. Hükümetin ona arka çıkmaktan başka seçeneği yoktu.

Santa Anna "Pastane Savaşı"nı kazandı, ama bu süreçte bacağı kaybetti. Atına çarpan bir top güllesi hayvancağızı öldürürken, onun da ayak bileğini haşat etti. Yerde yatarak cerrahı

beklerken, Meksika'nın yeni seçilmiş başkanı Anastasio Bustamente'ye dokunaklı bir mektup döşendi:

Devletten naapmın tam vurulduğum bu kumsala gömülmesi için ricada bulunuyorum; böylece silah arkadaşlarım buranın onlara işaretli olarak bırakışım muharebe hattı olduğunu bilsinler. Bugünden itibaren Meksika halkının en insafsız düşmanları topraklarımıza kirli ayak tabanlarıyla basmaya cüret edemezsinler. Bütün Meksikalılar siyasal hatalarını bağışlayarak, çocuklarına bahçetmeyi dilediğim tek unvandan beni mahrum bırakmasınlar: İyi bir Meksikalı olmak.

Gerçi ölmedi, ama bacağı oldukça acemice kesildi: Cerrahlar aşırı çıkıntılı bir kemik yumrusu bırakılar ve kopuk bacak kökünü örtmek için deriyi fazla germek zorunda kaldılar. Santa Anna geri kalan ömrü boyunca sancı ve iltihap sıkıntısı çekti; kimi zaman derinin yarılmasıyla kanamalar yaşadı. Ama rakiplerinin hiçbir zaman boy ölçüşemeyeceği bir propaganda silahı elde etti: Kopuk bacağı Meksika bağımsızlığının ve fedakârlığın canlı timsaliydi. Mayıs 1839'da ikinci kez başkan seçildi.

İkinci yönetim dönemi ilkinden daha da baskıcı olduğu için, bacak kartını kullandı. Siyasal toplantılarda ve askerleri heyecana getirmek istediği durumlarda, savaş kahramanı statüsünü doğrulatmak istercesine tahta bacağına başının yukarısında sallamayı alışkanlık edindi. Kesik bacağı 1841'de Veracruz'daki son istirahatgâhından törenle çıkarttırarak, bir cam mahfaza içinde eskortla başkente taşıttırdı ve Santa Paula mezarlığındaki bir mozoleye eksiksiz bir askeri törenle gömdürdü. Bu girişim kabaran hoşnutsuzluk dalgasını durdurmaya yetmedi. Taşkın bir kalabalık 1844'te heykelini kırarak parçaladı, mezarlığın yolunu tuttu ve mübarek uzun yer aldığı mahfazayı topraktan çıkardı. Kesik bacak "Topala Ölüm!" bağışları arasında sokak-

larda gezdirildi. Kusa bir süre sonra Santa Anna devrildi ve sürgün olarak Küba'ya gönderildi.

Bir yıl sonra geri döndü. ABD güneydeki topraklarını genişletmek ve sağlama almak peşinde olduğu için Meksika'ya savaş açmıştı. Meksika hükümetine bir mektup yazan Santa Anna, başkanlığa oturmaya çalışmayacağı yolunda resmen söz vererek, hizmete koşma isteğini bildirdi. Bir kez daha başkanlığı üstlenmiş olan cefakâr Farias isteksizce öneriyi kabul etti. Bilmediği nokta ABD yönetimiyle gizli görüşmelere giren Santa Anna'nın iktidara gelmesi koşuluyla Meksika'nın büyük bir bölümünü satmayı önerdiğiydi. Santa Anna 1846 başlarında bulunmaktan en çok hoşlandığı konuma, yani Meksika ordusunun başına geçti. Hiçbir işi yarım bırakmak istemeyen biri olarak, her iki sözünden aynı anda caymaya karar verdi; böylece başkanlığa el koydu ve orduyu işgalci Amerikan birliklerinin üzerine sürdü. Ama ABD kuvvetlerinin taktik üstünlüğüyle ve ağır toplarıyla başa çıkamayarak, art arda altı muharebeyi kaybetti. Meksika-Amerika Savaşı sonuçta Meksika'yı felakete sürükledi ve Santa Anna'yı küçük düşürdü. ABD birlikleri Eylül 1847'de Mexico City'ye girdi ve Meksika'nın kuzeydeki topraklarının yarısından fazlası ABD'ye bırakıldı. Meksika'nın Utah, California, New Mexico, Arizona ve Nevada eyaletleri ile Colorado'nun yarısı 2 Şubat 1848'de artık ABD'nin bir parçası olan Texas'a katıldı. Çarpışırken can verenlerin dışında, her iki tarafın yaralanmalar ve hastalıklar yüzünden verdiği ölü sayısı 50 bini aşın. Santa Anna bir kez daha sürgüne gitti, ama bu sefer Jamaika'nın yolunu tuttu.

Bacığı da savaşta kötü bir sınav verdi. Amerikalılar 1847'deki Cerro Gordo muharebesinde Meksikalıları öylesine çabuk bozguna uğrattı ki, Santa Anna yansını yediği tavuğu sofrada ve her iki tahta bacığını geride bıraktı. Bacaklar Illinois Dördüncü Piyade Alayı'nın iki mensubu tarafından "esir" alındı. Mantar

ve deriden yapılan asıl şık bacak, New York'lu bir marangoz olan Charles Bartlett'in eseri idi. Tam 1.300 dolara (bugünkü değerle yaklaşık 35 bin dolara) mal olmuştu ve bilyeli yataklar üstünde hareket eden eklemli bir ayağı vardı. Savaşın sonra eyalet fuarlarında on sentlik izleme ücretiyle gösterime sunuldu ve ardından Springfield'deki Illinois Eyaleti Askeri Müzesi'ne teslim edildi. Daha basit olan (yedek) tahta bacak bir süre General Abner Doubleday tarafından beysbol sopası olarak kullanıldı ve şimdi Georgia'nın Decatur kentindeki Oglesby Malikânesi Müzesi'nde görülebilir.

Düğü durumla Santa Anna hikâyesi bitmiş olmalıydı, ama öyle olmadı. Vatandaşlarının zihninde tamamen mitolojik düzeyde bir etki gücü vardı ve ülkenin yarısını elden çıkarmasına karşın, bu sefer muhafazakârların girişimiyle yeniden göreve çağıldı. 1853'te on birinci ve son kez başkanlık yemini etti. Göstermelik demokrasi unsurlarını bile bir tarafa atarak, kendisini ömür boyu diktatör olarak atadı ve Zatiâllileri resmi unvanının kullanılmasında ısrar etti. Napolyon özentisi aruk tastamamdı. Eski bir müttefikine yazdığı mektupta görüşünü açık seçik ortaya koydu:

Önümüzdeki yüz yıl boyunca halkım özgürlüğe hazır olmayacaktır. Cahil oldukları ve Katolik ruhban kesimin etkisinde kaldıkları için özgürlüğün ne olduğunu bilmiyorlar. Bu yüzden despotizm onlara uyan yönetim biçimidir; ama akıllı ve erdemli bir despotizm olmaması için hiçbir sebep yoktur.

Ne yazık ki, Santa Anna ne akıllı, ne de erdemli olmaya muktediri. İktidara dönünce, Amerikalılara demiryolu inşa etmeleri için başka bir toprak şeridini sattı; bu arada 15 milyon dolarlık bedelin bir kısmını cebi atmanın yolunu buldu. Sonunda muhafazakâr müttefikleri bile ülkenin sırtında bir yük olduğuna karar

verdiler ve 1855'te temelli devrildi, Küba'ya sürüldü ve gıyabında yargılanarak yolsuzluktan suçlu bulundu.

1860'ların sonları onu New York'un Staten Adası'nda sürgün yaşarken yakaladı. Orada tesadüf eseri dünya tarihine en önemli ve en kalıcı katkısında bulundu. Dostça ilişkiler kurduğu Amerikalı mucit Thomas Adams, generalin herdem yeşil *Manilkara* ağacından elde edilen çikle adlı sakızı çiğneme alışkanlığına merak sardı. Aslında Meksikalıların ta Maya İmparatorluğu döneminden beri yaptığı bir şeydi bu. Sakızın ucuz bir lastik ikamesini yapmayı uman Adams, belki bir sonuç çıkar düşüncesiyle Santa Anna'dan bir ton çikle satın aldı. Lastik yapmayı başaramadıysa da, şeker karışığında müthiş bir yeni şekerleme ürünü elde ettiğini gördü: Çiklet. Bunu "Adams New York No. 1" adıyla 1871'de piyasaya sürdü. Kurduğu şirketi daha sonra Wrigley'in şirketiyle birleşti. Böylece ortaya çıkan çiklet devi, 2006'da 4,6 milyar dolarlık bir ciroya ve yüzde 63'lük küresel bir pazar payına sahipti.

Santa Anna Amerikan sakızının babası olma rolünden dolayı tek bir peseta kazanamadı. 1874'te nihayet Meksika'ya dönmesine izin verildi. Ayrı kaldığı yirmi yılda ülkesi iç savaşa sürüklenmiş ve bir süre Fransızların dayattığı Avusturyalı kukla bir imparatorun yönetiminde kalmıştı. Ülkeye vardığında liberaller yeniden iktidardaydı. Yönetimi elinde tutan Benito Juárez ise Meksika'nın ilk Amerikan Yerlisi (ve ilk sivil) başkanıydı. Santa Anna'nın dönüşünü umursamadı: Bu sefer siyasal yaşama yeniden girme fırsatını bulamayacaktı. "Batı yarıkürenin Napolyon'u" mal mülkü ve nişanları elinden alınmış, körlüğün eşliğinde ve meteliksiz olarak Mexico City'de 1876'da öldü. Tahta bacağı hâlâ sürgünde duruyor. Geri vermeye dönük çeşitli girişimler boşa çıkmıştır. Son girişimde Meksika'daki Ulusal Müze'de görevli bir tarihçi buz gibi bir cevap verdi. Santa Anna'nın yalnız çıkarını gözeten bir teatral fırsatçı olduğunu belirtti: "Baca-

bu iade etmenin pek anlamı yok. Geri gelmesini istemiyoruz.”

Bir bacağı kaybetmek Santa Anna'nın hayatının seyrini köklü biçimde değiştirdi mi? Muhtemelen hayır. Bir dönüm noktası mıydı? Hiç kuşkusuz evet. Kopuk bacak kendisine yakıştırdığı kurtarıcılık rolünün simgesi, bir tür ermişlik mertebesine yükselmenin görsel kanıtıydı. Öte yandan, Stuyvesant'ta olduğu gibi, ulusal bir fıkra konusu oldu. Santa Anna'nın hayatı gösterişçiliğiyle, acımasızlığıyla ve dürüstlükten uzaklığıyla yine de ilginç bir nitelik taşır: Sanki Casanova enerjisini seks yerine siyasete yönlirmiş gibidir. Her ne kadar özlemini çektiği ölümsüz ulusal kahraman konumundan sonuçta mahrum kalmış olsa da, bir heyamolaya ilham kaynağı olmuş kaç kişi vardır?

Hey! Tahta bacaklı Santianna,
Vira et bakalım, Santianna!
İskambilleri sürerdi o bacakla,
Dolaşarak Meksika ovalarında!

Hey! Geçti devrin Santianna,
Vira et bakalım, Santianna!
O dövüşemeyecek bir daha,
Dolaşarak Meksika ovalarında!

Daniel Lambert: En Sevimli Şişko

Daniel Lambert'in (1770-1809) "şaşırtıcı şişmanlığı"na adanmış şarkılar yoktur: ama bir dönem adı, büyük olan her şeyin evrensel klışesiydi. Londra "kenslerin Daniel Lambert'i" ve özellikle engin bilgili her uzman "bilimin Daniel Lambert'i" olarak anılırdı. O zamandan beri daha kilolu insanlar görülmüş olsa da, sayılan çok değildir ve hiçbirisi onun kadar sevecenlikle anılmaz. Belki bu nedenle Guinness Rekörler Kitabı'nda saygın bir yere sahiptir. Otuz dokuz yaşında öldüğünde, ağırlığı 335 kg, bel çev-

resi ise 284 cm'ydi. Bu da, şimdiki ölçülerle vücut kütle endeksinin 104 olduğu, yani obezitenin devreye girdiği düzeyin üç katına vardığı anlamına gelir. Nasıl bu kadar irileştiği başkaları için olduğu kadar onun için de bir muammaydı. Aşırı yemek yemezdi ve sadece su içerdi. Durduk yerde kilosu sürekli artıyordu.

Obezite modern bir olgu olmamakla birlikte modern bir saplantı haline gelmiş durumdadır. Günümüzde Britanya ve ABD'de her dört yetişkinden biri obezdir ve bunun (sağlık giderleri ve kayıp kazanç potansiyeli bakımından) maliyeti yüzlerce milyar dolara varmaktadır. Ucuz gıdaların bir sonucu olarak, tarihte ilk kez yüzde 20'lik alt gelir dilimi yüzde 20'lik üst gelir diliminde ortalama olarak daha obezdir. Tek başına ABD'de diyet sektörüne verilen para yılda 60 milyar dolar, yani Microsoft ve McDonald's şirketlerinin toplam küresel cirosundan fazladır. Bu ikili isteri –önce aşırı yeme ve kilo vermeye çalışma– 18. yüzyıl sonlarının Leicestershire kırsal kesiminde pek görülen bir şey değildi.

Lambert neşeli bir alt-orta sınıf ailesindendi. Akrabalarının hiçbirisi gerek cüsse, gerekse başarı bakımından zerre kadar dikkate değer değildi. Babası Leicester ili ıslahevinin gardiyanıydı. İslahevleri o dönemde yerel sulh yargıçlarınca yönetilir ve sokakları serserilerden, aylıklardan ve küçük suçlara yatkın insanlardan temizlemek için kullanılırdı. Gardiyanlar maaş alırdı; ama ıslahevi sakinlerini ucuz bir yerel işgücü kaynağı olarak çalıştırma yoluyla ek gelir kazanmalarına göz yumulurdu. Lambert'in kurumunda üçü erkekler ve beşi kadınlar için olmak üzere sekiz oda vardı (Kadınların bir odayı paylaşmaları uygun sayılmazdı).

Daniel her Leicestershire kır insanı gibi açık havada hareketli bir yaşam sürerek büyüdü. Horoz dövüşüne ve tavşan kovalamaya düşküncü, avcılara eşlik ederdi ve Soar Nehri'nde çocuklara yüzmeyi öğretirdi. Çabuk olgunlaşarak, ergenlik çağında

neredeyse 1,80 boyuna ulaştı. Ayrıca son derece güçlüydü; söylenenlere göre, kocaman kağıt tekerleklerini ve çeyrek tona varan ağırlıkları taşıyabiliyor, sırtına tutunmuş iki adamı çekerek yürütebiliyordu. Bir keresinde Lambert'in köpeği kasabada gösteri yapacak bir dansçı ayıya saldırdı. Ayı da misillemeye bulunca, bakıcıları biraz şenlik olsun diye ayının ağızlığına çıkar-dılar. Lambert onlardan ayıyı tutmalarını rica etti; aldırmadıklarını görünce de ayıyı çenesine indirdiği tek yumrukla yere se-rerek köpeğini kurtardı.

Babasının emekliye ayrılması üzerine ıslahevini çekip çevir-meyi devralan Daniel, gözetimi altındaki kişilerce epeyce sevildi. Yaşam koşullarını düzeltmek ve hepsinin adil muamele görme-sini sağlamak için çok çalıştı; hatta ıslahevi sakinlerinin ayrılır-ken onun iyilikseverliğinden dolayı minnetle ağladıklarına dair anlatımlar vardır. İçindeki tek sorun ıslahevinin önünde iskem-lesine oturma dışında pek bir şey gerektirmemesiydi. Öylece otururken tütün dolu piposunu içmesiyle, yoldan geçen insan-larla sohbeti koyulmasıyla ya da dövüş horozu ve razı yetiştir-meye ilişkin fikir teatisine girmesiyle Leicester'de popüler bir ki-şiliğe dönüştü. Lambert'e göre hızla kilo almasının sebebi böyle hareketsiz bir yaşama birdenbire geçmesiydi; ama bir metaboliz-ma bozukluğuna yakalanmış olması muhtemeldir. İki yıl içinde 203 kiloya çıktı ve bu cüssesiyle artık ağırlığını taşıyacak bir at bulamaz hale geldi. Basit bedensel işler bile onu yormaya başla-dı: Oturup dünyanın gidişatını seyretmek daha kolaydı. Bir ha-pishane müfettişi 1803'te Lambert'in "bünye itibariyle rahatına düşkünlüğü"ne dikkat çekti. "İnsancıl ve iyiliksever bir adam ol-duğu söyleniyor; ama bana bir hapisane gardiyanı olma açısın-dan çok elverişsiz bir kişi gibi göründü."

Derken 1805'te Leicester sulh yargıçları ıslahevini kaparma-ya ve sakinlerini angarya işlere koşmaya karar verdiler. Lambert bir şükran nişanesi olarak 50 sterlin tutarında tek seferlik bir

emeklilik tahsisatıyla ödüllendirildi; ama (bugünkü değerle yaklaşık 4.000 sterlini bulan) bu para yaşamını sürdürmesi için yeterli değildi. Artık otuz beş yaşındaydı ve ağırlığı 318 kiloya ulaşmıştı; bu durumda iş bulması olanaksızdı. Yarışları izlemeye gitmek için standart boyda bir atlı arabaya sığamayacak durumdaydı. Aynı yılın sonuna doğru para tükendi ve uğraşmaktan hoşlandığı çok çeşitli hobilerden yoksun kalan Lambert kendisini fiilen eve çakılı kalmış halde buldu. Leicester'in "insan azmanı" söylentilerinin doğru olup olmadığını görmek isteyen ziyaretçiler durumu daha da zorlaştırdı. Nottingham'lı sımazık bir adam danışması gereken özel bir konu olduğu gerekçesiyle içeriye alınması için sıkıştırdı. Sonunda eve girmesine izin verildiğinde sorduğu şey yerel bir kırsal soyuydu; kırsalın sahibinden rahatlıkla öğrenilebilecek bir bilgiydi bu. İnsanlara nüktelerle ağızlarının payını vermede artık ustalaşmış olan Lambert şu cevabı verdi: "Ya! Öğrenmek istediğin buysa, meraktan doğan münasebetsizlikle dünyaya geldi."

Böyle ziyaretler can sıkıcı olmakla birlikte, Lambert'in aklına bir tasan gerirdi. 1806 başlarında Londra'nın Piccadilly adlı işlek caddesinde bir ev kiralayarak herkesi şaşkınlığa uğrattı. Kente varıpını el ilanları ve gazete reklamları furyasıyla duyurdu: Londra'nın kibar insanları bir şilin karşılığında "Britanya'daki En Ağır Adam"la görüşme keyfine varabilecekti. Durumunun kendisini çalışmaktan alıkoyduğunu gören Lambert, insanların merakını bir kazanç kapısına dönüştürmeye karar vermişti. Katı kuralları vardı: Nezaket mutlak bir önkoşuldu ve şapkasını çıkarmaya yanaşmayan beyefendiler dışarıya çıkarılmaktaydı. Lambert bazı kişilerin sorularındaki sataşkanlığı mizahla savuşturmak için elinden geleni yaptı. Burnunun dibine kadar sokulan genç bir züppenin o sırada moda olan tek camlı gözlükle onu incelemesi ve en çok neden hoşlanmadığını sorması üzerine, "Tek camlı bir gözlükle canımın sıkılması" diye sert-

çe karşılık verdi. Kocaman kırmızı paltosunun kaç mal olduğunu soran bir kadına göz kırparak şöyle dedi: "Yeni bir palto hediye etmeyi uygun bulursanız, kaç mal olduğunu tam olarak öğrenirsiniz, madam." Hoyrat bir tavırla sıfır hoşgörü politikası uyguladı: Onu hanım konuklara gözlerini çok fazla dikmekle suçlayan bir adamı hemen tutup pencereden fırlatmakla tehdit etti. Sergilediği "oyun" eğlenceli hikâyeler anlatmaktan, günün haberlerini tartışmaktan ve belirli atların ya da taze sürülerinin niteliklerini ayrıntılı olarak konuşmaktan ibaretti. Bu arada kendi yetiştirdiği cins puanterleri ve spanyelleri satarak kıvrak bir ticaret de yürüttü. Evinde beslediği teriyer öylesine beğenildi ki, onu almak için yüz altın (bugünün değeriyle 8.000 sterlinden fazla para) öneren biri çıktı; ama bu köpeğin en yakın ve en sadık dostu olduğunu belirterek öneriyi geri çevirdi. Lambert'e uğramak moda ya düşkün her Londralı için bir gereklilik haline geldi; bazı öğle sonralarında 400 kadar kişinin eve girip çıktığı oldu. *The Times* hayranlıkla şunu yazdı:

Olağandışı cüsseye sahip böyle bir adamın geniş bilgiye, son derece cana yakın ve sevimli tavırlara, kusursuz bir konuşma rahatlığına ve melkesine sahip olduğunu görmek yüksek tutmuş olduğumuz beklentilerin de üzerindeydi. Kadın izleyiciler sayısı karşı cinsten seyircilere oranla daha fazlaydı; onun erkeksi ve zeki çehresini ne kadar çok beğendiklerini açıkça bildiren kadınların sayısı hiç de az değildi.

Yakışıklı profiline ve nükteli sohbetine karşın, Lambert'in romantik bir ilişki yaşadığına dair hiç kayıt yoktur. Hayatının o evresinde aşka uygun bir bünyesi yoktu:

Otururken muazzam bir et kütlesi izlenimini uyandırıyor; çünkü göbeği uyluklarını öylesine kapatıyor ki, dizleri dışın-

da hiçbir şey görülüyor; bu arada mindercileri andıran bacak etleri neredeyse ayaklarını gömecek kadar aşağıya sarkıyor.

Müdavimlerinden biri de yirmi yıl önce sağlam bir çırakken Birmingham'daki "eğlence gösterisi"ni hatırladığı meşhur Polonyalı cüce Kont Joseph Borulawski'ydi. Lambert ona endamını tam göstermek üzere ayağa kalktığı anda, ufak ziyaretçi (o sırada çevresi bir metreye yaklaşmış olan) baldırlarından birini kavradı ve şaşkınlıkla bağırdı: "Ah mein Gott! Sırf et ve kan. Sıcaklığı hissediyorum. Aldatmaca yok! Sevindim buna. Zira bir aldatmaca olduğunu duymuştum." Buna karşılık Lambert ona (normal cüsseli) karısının hâlâ sağ olup olmadığını sordu. "Hayır, öldü" diye cevap verdi cüce. "Çok da üzgün değilim, çünkü onu gücendirdiğimde ceza olarak beni yömine rafına koyardı."

Lambert aynı yılın sonlarında varlıklı ve ünlü bir kişi olarak Leicester'e döndü. Mükemmel görgüsü ve neşesi sayesinde, durumunun yarattığı karabasanı kendi yararına kullanmıştı. Hepsinden önemlisi, bunu kendi belirlediği koşullarda yaparak ucu-be gösterisinin dehşetinden sakınmıştı. Kafayı diyetle bozmuş çağımıza oranla şişmanlığa karşı daha hoşgörülü bir tutum gösterilse bile, Lambert şapırtıcı bir olgu, *Morning Post*'un ifadesiyle "fani büyüklüğün şahikası" sayılmaktaydı. Ama belki onurlu duruşundan ve kendini hiçbir şekilde acındırmamasından dolayı, İngiliz gururunun bir simgesi haline geldi. Şampiyon bir boğa gibi, iriliği ve hoş mizacı ulusal karakterin en iyi yanlarını yansıtır oldu. Nisan 1806'da çıkan bir karikatürde devasa Lambert şaşkın (ve ufacak) Napolyon'la alay ederken görülür:

Ben Leicester ilinin sakini doğuştan bir İngiliz'im – Britanya'nın güzel havasıyla beslenmiş dingin bir zihin ve sağlam bir beden her İngiliz'i canlı tutar.

Başka bir karikatürde Napolyon küçük bir çorba kâsesinin başında otururken, Lambert önünde okkale bir biftek, bir kâse hardal, kocaman bir somun ve bir maşrapa köpüklü birayla ziyafet çeker. Ayrıca bir açıklamaya gerek yoktu. John Bull* bütün ihtiyamıyla karpılarında duruyordu.

Sonraki iki yıl boyunca Lambert özel takviyeli bir arabayla ülkeyi dolaşarak, Birmingham, Cambridge ve York gibi taşra kentlerinde kendisini sergiledi, ayrıca iki kez daha Londra'ya gitti. Ama sürekli yolculuklar sağlığına zarar verdi ve emekliliği için planlar yapmaya başladı. Eylül 1809'da son ikametgâhı Lincolnshire'daki Stamford'a yerleşti. Stamford'un yarış ortamı hoşuna giden bir şeydi. İriyarıdan ziyade azman sayılabileceği dönemde, kasabanın birçok birahanesinde küçük bir avans verilmesi kaydıyla Stamford'u bir uçtan öbür uca aşma yarışını kazanabileceği yolunda bahislere girmenin keyfini çatmıştı. Kasaba daracak sokaklardan oluşan bir labirent gibiydi; bu bakımdan bir kez insanların önüne geçtiğinde, onların yolunu basbaşağı tıkayabileceğini ve onu asla geçemeyeceklerini biliyordu.

Artık merdiven çıkamayacak durumda olduğu için, Wagon & Horses adlı hanın zemin katında bir oda tuttu ve *Stamford Mercury*'ye komik bir pusula göndererek, kasabaya varışını duyuracak matbu el ilanları siparişini vereceği bir adam gönderilmesini istedi: "Dağ Muhammed'in ziyaretine gidemediği için, Muhammed dağa gidecekti." Matbaacı geldi ve onu yorgunluktan yakınmakla birlikte, ertesi günkü randevulardan dolayı coşkuyla dolu bir halde gördü. Lambert sonraki sabah ıraş olmak üzereyken, hancıya nefes almakta güçlük çektiğini bildirdi. On dakika sonra öldü. Otopsi yapılmadı, ama büyük olasılıkla akciğerlerinde büyük çaplı bir kan pıhtısı oluşmuştu. İki gün sonra gömüldüğünde *Mercury*, "naaşının olabildiğince özenle hu-

* İngilizlerin ya da İngilizce'nin küpükleşmiş hali. ABD'deki dengi Sam Amca'dır (y.m.).

zur içinde tutulduğu" yorumunda bulundu.

Lambert'i gömmek bir mühendislik başarısıydı. Devasa kare rabutunu yapmak için 34 metre karaağaç kerestesi kullanıldı ve onu dışarı çıkarmak için otel odasının bütün bir duvarını sökmek gerekti. Tabut dingillerle donatıldı ve büyük bir kalabalığın toplandığı kiliseye doğru tekerlekler üstünde yavaşça götürüldü. Yirmi adam yarım saat uğraşarak Daniel Lambert'i mezara indirdi. Dostları şu sevgi dolu kitabenin yer aldığı anıtın masraflarını karşıladı:

LEICESTER doğumlu, yüce ve şen bir ruha sahip, kişisel büyüklük bakımından EMSALSIZ DOĞA HARİKASI DANIEL LAMBERT'in hatırasına

Kitabe düğün bir adama yaraşan bir övgüdür. Ünlü Leicestershire at terbiyecisi Dick Christian'a göre, Lambert "muhabbeti hoş olan, ama kendisine bakılmasından sıkılan bir adamdı." Sadece karakter gücüyle sıkılganlığının üstesinden gelerek, cüssesinin yarattığı utanç ve rahatsızlık duygusunu aşarak ulusal bir kahraman haline gelmişti. Günümüzde yerel turizm bürosu onu gururla "Leicester'in en büyük evladı" olarak tanıtıyor.

Florence Nightingale: Şifa Dağıtan Yatalak

Daniel Lambert'in kısa ömrü boyunca sergilediğı rahat neşe Florence Nightingale'e (1820-1910) ömrünün son anına kadar nasip olmadı. Günümüzde çoğu kimse "şifa veren melek" ya da "Lambalı Hanım" imajının daha karmaşık bir gerçeğı gizlediğı sergisini tapır; yine de yaşamının yansıdan fazlasını bir hemşire olarak değil, Mayfair şehrindeki dairesinde epeyce süre yatalak halde olmak üzere hastalıklı biri olarak geçirdiğini öğrenmek bir çok yaratır insanda.

Bu hastalığın tam niteliğı bir hayli spekülasyona konu ol-

muştur. Hastalığı boyunca görünüşü kurtarmak için elinden geleni yapan Nightingale, çoğu zaman yatağa çekilmeden önce yıkanıp süslenir ve kesinlikle gerekliyse günde en fazla bir kişi olmak üzere ziyaretçisiyle görüşmek için hazır beklerdi. Ama çılgınca bir meşguliyeti sürdürmekten de geri durmazdı. Mesaiye sabah saat beşte başlayarak, sürekli yanında bulundurduğu kalem ve kâğıtlarla kitaplarını, makalelerini, aile fertlerine ve ünlü dostlarına göndereceği mektupları yazmaya koyulurdu. Ömrü boyunca 14.000'den fazla mektup yazdıysa da, en kişisel olanlarının birçoğuna "Özeldir. Yakınız" diye not düşmüştü. Şimdi onunla özdeşleştirdiğimiz şeylerin çoğu -modern hemşireliğin kuruluşu ve hijyen standartlarının yükseltilişi- Kırım'da kaldığı kısa sürenin değil, yatakta geçirdiği yılların ürünüydü. Ölümünden sonraki yüzyılda biyografi yazarları ve tarihçiler ona hastalık numarası yapma, başkalarından yararlanmak amacıyla stratejik bir yatalıklık uydurma, hastalık hastası olma ve hatta nevrozlu lezbiyenlik gibi çeşitli suçlamalar yönelttiler. Daha merhametli bir tutum takınarak, geriye dönük bir incelemeyle ona travma sonrası stres bozukluğu, manik depresyon, (Tanrı'nın sesini duyduğuna ilişkin savından dolayı) şizofreni ve kronik yorgunluk sendromu teşhisi koyanlar da çıktı.

Bütün tıbbi bulgular onun adamakıllı hasta olduğuna işaret etmektedir. Gösterdiği fiziksel belirtiler şimdi brusella olarak bildiğimiz (ve o dönemde Kırım ya da Akdeniz humması olarak bilinen) bakteriyel enfeksiyonla tutarlıdır; bunu muhtemelen savaş sırasında askeri hastanede çalışırken pastörize edilmemiş süt içmesinden dolayı kaptı. Brusella tedavi edilmediği zaman Florence Nightingale'in sonraki yıllarında karşılaştığı durumlara denk düşen uzun süreli sağlık sorunlarına yol açar. Sağlığı 1861'den 1868'e kadar özellikle kötüleşti ve odadan odaya başkalarınca taşınmak zorunda kaldı. Belirtilerine ilişkin kendi tanımlamaları kısa olmakla birlikte aydınlatıcıdır. 1863'te "beyin-

de aşırı basınç"tan yakındı; 1865'te "omurga ve sağ dirsek romatizması"ndan söz etti ve aynı yıl "büyük çaplı soluksuz kalma" sıkıntısı yaşadı. Derken 1866'da "akciğer spazmları" ortaya çıktı. 1867'e doğru "otuz gramlık bir şeyi kaldıramayacak kadar tatsız" düştü ve 1868'de "kafasının tepesi uçurulmuş gibi bir his" duymaya başladı. 1879'da "hızlı çarpıntılar" ve "doksan saat uykusuz kalma" şikâyetlerini dile getirdi.

Fakat bu fizyolojik belirtiler hiç kuşkusuz sahici olmakla birlikte, güçlü bir psikolojik bileşeni maskeleyemekteydi. Çalışma konusundaki zorlamalı tutumu ve dünyadan saklanma arzusu, derin kökleri çocukluğuna kadar inen bir iç çalkantının dışa dönük ifadesiydi. Anlaşıldığı kadarıyla Florence'nin ilk yılları mutlu ve dengeliydi. Anne babası nazik ve müşfikti; Derbyshire, Hampshire ve Londra'da evleri bulunan ailenin hali vakti yerindeydi. Büyüdüğü aile yuvası ilahiyatçıları, sosyal reformcuları, tarihçileri ve sanatçıları barındıran canlı bir entelektüel sahnenin parçası gibiydi. Üniteryan mezhebine bağlı Nightingale çifti lütufkâr bir Tek Tanrı'nın yanı sıra bilim ve ilerlemeye de inanan liberal Hristiyanlardı. William Nightingale küçük kızına doğduğu Floransa kentinden dolayı Florence adını vermiş ve böylece o zamana kadar oğlanlara takılan bu adın kızlar için de rağbet görmesine öncülük etmişti. Bir yıl önce Napoli'de doğan abla da nüfusa kentin Yunanca adıyla Parthenope olarak geçirildi; bu isim (en azından şimdiye kadar) aynı ölçüde revaç bulmuş değildir. William iki kızının eğitimini bizzat üstlendi. Florence'un akademik yönüyle müstesna olduğu daha baştan belliydi; dil, sanat ve bilim derslerinde çok parlaktı. Ancak bu durum yaşamında sürekli bir gerginlik kaynağı olacaktı. Ömrünün büyük bir bölümünde bulunduğu her ortamda açık ara sıvrılan bir kişiydi ve bunun da bilincindeydi. "Girdiğim toplulukta parlama yönündeki arzumun üstesinden gelmeliyim" diye yazmıştı güncesi-ne henüz ergenlik çağındayken. Ayrıca çekiciydi. Romancı Ba-

yan Gaskell'in ona ilişkin tasviri şöyleydi: "Uzun boylu, endamıyla fidan gibi, oldukça kısa kesilmiş gür ve canlı kumral saçları, nefis bir ten rengi ve genellikle dalgın olmakla birlikte en şen hale bürünebilen gri gözleri var." *The Times*'ta çizilen profili "doğuştan gelen yetenekleri eşsiz, ... marifetleri olağanüstü bir genç hanım" ibaresiyle onu neredeyse aşırı kusursuz gibi gösterir.

Florence Nightingale uğraşması gereken sefalet, ihmal ya da kötü muamele dehşetleri yaşamadı, ama depresyon nöbetleriyle ve intihar eğilimine varacak ölçüde kendini beğenmeme duygusuyla sarsıldı – "Geride bıraktığım otuz bir yılda ölüm dışında makbul hiçbir şey göremiyorum" sözleri güncesindeki tipik ifadelerden biriydi. Mutsuzluğunun kaynağı içinde büyüdüğü dünyanın boğucu sosyal gereklerine ve ikiye bölünmüşlüğüne ters düştüğü yolundaki derin histi. Popüler efsanede ki dik yakalı ve keskin dilli buyurgan kadın tipiyle pek alakası olmayan genç Florence aslında bir Bayan Gaskell ya da George Eliot romanından çıkmış kadın kahraman gibiydi: Son derece zeki, tutkulu ve dik başlı. Sevimliye can atmasına karşın, anne babası gibi kibar burjuva tuzakna düşme fikrine tahammülü yoktu:

Kocaların ve karıların birbirlerine pek az benzemeleri şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan şey güya arada büyük sevgi varmış görüntüsünün verilmesidir. Zira ortada sevginin besini yoktur. O sevgiyi ayakta tutan nedir – onu besleyen nedir? Kocalar ve karılar birbirlerine söyleyecek pek fazla şeyleri yokmuş gibidir. Neler üzerine konuşurlar? Öyle büyük dinsel, sosyal, siyasal sorular ya da duygular üzerine değil herhalde. Akşama kimlerin yemeğe geleceğini, bu odada ve şu odada kimin kalacağını, evde hangi tadilatların yapılacağını ya da Londra'ya ne zaman gidileceğini konuşurlar. ... Peki, karı koca arasında gerçek bir duygu ortaklığı –varoluşun derin-

liklerine dalma ve oradan çıkınca buldukları şeyleri birbirlerine aktarıp karşılaştırma- var mı? Böyle bir şeyi hiç hayal eder miyiz? Evet, "turku" mevsiminde bunu hayal edebilirsiniz. Ama daha sonra buna hiç rastlamayız. Hatta hayatımızdan çıkmasını bekleriz ve bunu sağlayacak şekilde bir düzen kurarız. Koca, tesadüf eseri, varoluşunun derinliklerine inerse ve orada aykırı şeyler bulursa, çok sık görülen bir tutumla bunu karısından özenle gizler - "onun kanaatlerini altüst etmekten" korkar.

Bu pasaj otuzlu yaşların başındayken yazdığı, ama bilgili erkek arkadaşların tavsiyesi doğrultusunda hiç yayımlamadığı *Cassandra* adlı bir kitabından alınmadır. Yer yer bir roman, iki kız kardeş arasında bir felsefi diyalog ve içten bir polemik havası taşıyan bu kitap, sadece çalışmanın yaşama anlam katacağı yolundaki inancının en eksiksiz ifadesidir. 19. yüzyılın harika feminist metinlerinden biridir, düşünsel ve duygusal bakımdan zekicedir, ama sonraki yazarların sindirmekte güçlük çekeceği kadar hamdır. Virginia Woolf etkili olduğunu kabul etmekle birlikte, "sinirsel kıvrımın bir çığlığı" olduğu kanısındaydı.

Bir kadın Florence Nightingale'in eserlerini okudukça, erkek olarak doğaydı, John Stuart Mill gibi büyük bir ahlak felsefecisi ya da Thomas Carlyle gibi saygın bir tarihçi olabileceğini daha iyi sezer (Her ikisi de onun yazılarına hayrandı). Ne var ki, Florence erkeklerin teoriler üzerine aylakça konuştukları, kadınların ise "taşbaskı resimlere bakmakla, yünlü işler yapmakla ve hafif kitaplar okumakla" yaşamlarını boşa harcadıkları bir evde büyümüştü. Victoria döneminde yoksulların çektikleri acılara aşırı duyarlı bir çocuk olarak, altı yaşından itibaren "bir meslek, bir zanaat, elzem bir meşgale, bütün melekelerini açığa çıkarıp işe yarar kılacak bir şey" edinmeyi kafasına koydu. Onu "gündüz akıtılacak hiçbir kanal bulamadığı için biriken" ve kadımla-

rın "her gece yatağa girdiklerinde çıldıracakmış gibi" bir duyguya kapılmalarına yol açan "sinirsel enerji"den ancak bu kurtarabilirdi.

Florence on altı yaşında "Tann'ın kendisini hizmete çağır-
dığı" bir dinsel sarsılma geçirdi. Bu, onu yerel kilisede hayır işle-
ri peşinde koşturarak vakit geçirmeye değil, dünyadaki yanlış-
lıkları düzeltmek için ellerini ve beynini kullanmaya yöneltti.
Anne ve babasına hemşirelik yapma niyetini destekleyip destek-
lemeyeceklerini sordu. Dehşete düşerek karşı çıktılar. Doğrusu,
annesi Fanny küçük kızının öngördüğü şeyin yarattığı şokla he-
men oracıkta bayılmıştı. "Yumurtadan bir yabancı kugunun çık-
tığını gören ördekler gibiyiz" diye hayıflanacaktı daha sonraları.
Böylece Florence evde yaşamaya devam etti ve mistisizmi
araştırmaya dalarak, evdeki buz gibi ortamdan kaçmaya çalıştı.
Sonraki on yılda kendine özgü bir teoloji geliştirdi; bunu ana
hatlarıyla ortaya koyduğu *İngiltere'nin Sanatçıları Arasındaki
Hakikat Arayıcılarına Düşünce Önerileri* adlı kitabı da yayımlan-
maksızın bir kenarda kalma yazgısından kurtulamadı. Araş-
tırmaları Hristiyanlık sahillerinin çok ötesine geçti. İnsan,
1850'lerde başka kaç İngiliz kadınının bir arkadaşına şunu yaz-
mayı aklından geçirmiş olabileceğini merak ediyor ister istemez:
"Mistisizmin doğru kaynağına varmak için Muhammediliğe,
Budizm'e, Doğu'ya, sufilere ve fakirlere, panteizme gitmelisin."
Öte yandan, görev duygusuyla sosyal yükümlülüklerini getirdi
ve bir dizi hevesli taliple vakit geçirdi.

En ısrarcı erkek hayranı bir edebiyat hamisi, sıradan bir şair
ve aynı zamanda Pontefract milletvekili olan Richard Monckton
Milnes'ti. John Keats'in ilk biyografisini yazan ve Ralph Waldo
Emerson'ın eserlerini Britanyalı okurlara tanıtan Tennyson'ın
iyi bir arkadaşığıydı. Görünüşe bakılırsa, Florence'ın kusursuz
dengiydi: Akıllı, çevresi geniş ve varlıklı. Besbelli ki bu iş için
doğru adam olduğu kanısındaydı: Dokuz yıl boyunca sabırla

ona kur yaptı. Genç kadının da onu çekici bulduğu açıktı:

Tatmin edilmesi gereken entelektüel bir yapım var ve onda bu tatmini bulacaktır. Tatmin edilmesi gereken tutkulu bir yapım var ve onda bu tatmini de bulacaktır. Tatmin edilmesi gereken manevi ve aktif bir yapım var ama onun hayatında bu tatmini bulamayacaktır. Bazen tutkulu yapımı her halükârda tatmin edeceğimi düşünüyorum; çünkü bu en azından beni düşlere dalma körülüğünden kurtaracaktır. Peki, olur mu acaba? Farklı yetelerimizi büyük bir gayede bir araya getirerek onunla birlikte bir hayat sürmekten tatmin olabilirim. Sosyeteye girerek ve ev işlerini düzenleyerek onunla bir hayat geçirme yoluyla bu yapıyı tatmin edemem.

Bay Monckton Milnes 1849 başlarında kesin bir cevap alması gerektiğine karar verdi. Florence hayır dedi. Anne babası köpürürken, o da pişmanlık içinde azap çekti:

Şunu biliyorum ki, onu bir daha göreceğim olursam ... tam da onu görme düşüncesi beni mahvediyor. Onu reddettiğimden beri tek bir günümün onu düşünmektizin geçmediğini, onun sevecenliği olmadan hayatın boş olduğunu biliyorum.

Yılın sonuna doğru ruhsal çöküşe yakın bir duruma düştü ve aile dostları onu Yunanistan ve Mısır'ı kapsayan bir geziye götürmeyi önerdi. Florence otuzuncu yaşına denk gelen 1850'yi bir dönüm noktasına çevirmeye kararlıydı:

Bugün 30 yaşına bastım – yani, İsa'nın misyonuna başladığı yaşa. Artık çocukça şeylere yer yok. Artık sevgiye yer yok. Artık cılızlığa yer yok. Tanrım, artık senin iradeni, benden yapmamı dilediğin şeyleri düşünüyüm.

Fakat o yıla ait gümce notları Tanrı'nın iradesini huzur içinde kabul etmekten uzaktır. Hâlâ "düşlere dalma körülüğü"nün saldırısından kurtulamadığı açıktır:

Mart 15: Tanrı beni en büyük günahkâr ve bütün düşüncelerimi temelli katletmekten kurtardı.

Mart 21: Gemiden el ele tutuşarak ayrıldık. Platon'un yürüdüğü ve Musa'nın dua ettiği Heliopolis bahçelerinde geçirilen enfes bir saat. Büyük düşmanımca rahatsız edilmeden.

Haziran 7: Uzun manevi ölüm, bütün şifa bulma çabalarında başarısızlık. Sanırım, bu son hafta kadar kendimi kötü hissettiğim olmamıştır.

Haziran 12: Megara'ya vardık! Heyhat, nereye gittiğim pek önemli değil – düşmana ram olmuş durumdayım. İster Londra'da, ister Atina'da olayım, benim için hep aynı.

Haziran 17: Uykusuz bir geceden sonra madden ve manen hasta ve çökmüş durumdayım, bir köleyim – Atina'dan ayrıldığım için sevinçliyim. Yeryüzünde uyumaktan başka bir dileğim yok.

Haziran 18: Bir dileğim yoktu, hiç düşmanım yoktu, tek özlemim uyumaktı. Düşmanım bana göre çok güçlü, her şey denendi şimdiye kadar. Hepsi, ama hepsi boşuna.

Haziran 21: Corfu'da iki keyifli gün. Düşmanım beni saldı. Hem bedenem, hem zihnen hayata döndüm. Ah! Bugün ne kadar hoş, ne kadar şiirsel geçti – ve de özgürdüm.

Haziran 29: Mutlak kölelikle geçen dört uzun gün.

Haziran 30: Bir mektup bile yazamıyorum, içimden hiçbir şey yapmak gelmiyor.

Temmuz 1: Geceleri yatakta uzanırken, Tanrı'ya beni kurtarması için yakardım. Ruhum onunla konuştu ve içim rahatladı.

Bu esrarengiz notlar incelemiş olduğu Hristiyan mistiklerin azap dolu manevi çilelerini çok andırır: Avila'lı Azizce Teresa ya da Aziz Juan de la Cruz. Onlar gibi, Tanrı'dan çoğu kez "kocam" diye söz eder. Burada sırf dinsel esirlikle kalmayan bir şey söz konusudur. Geceleri onu bu kadar rahatsız eden "düş"lerin ne olduğunu hiç kimse kesin bilemezse de, bunların cinsel fantezi, hatta bir olasılıkla mastürbasyon olması son derece akla yakın görünmektedir. Milnes'i reddetmekle bizzat evliliği ve buna bağlı olarak seksi reddetmişti. Güncesinde Milnes'e bedensel bir ilgi duyduğunu açık seçik belirtir ve baş başa kalınca aralarında neler geçtiğini asla bilemeyeceğiz. Milnes cinsel konularda kesinlikle saf biri değildi: Ölümünden sonra gelmiş geçmiş en büyük erotik edebiyat koleksiyonlarından birine sahip olduğu ve Markiz de Sade'nin eserlerine özel bir düşkünlük taşıdığı ortaya çıktı. Florence'ın mistisizmi, Tanrı'yla evliliği benimsemesi pekâlâ ona enerjisinin bir kısmını yüceltmenin bir yolunu sunmuş olabilir. Ama yılın sonuna doğru, "düşlere dalma" sorunu-na uygun çözümün ellerini ve zihnini meşgul tutmada olduğu kanısına vardı.

Protestan Kadın Diyakozlar Enstitüsü'nden üç aylık temel bir hemşirelik kursu almak üzere 1851'de Almanya'daki Kaiserswerth Hastanesi'ne gitti. Bu kurs gözünü açtı: "Orada hemşirelik sıfırdı, hijyen korkunçtu" diye yazacaktı daha sonraları. "Ama bu kadar yüce bir manevi havayı, bu kadar saf bir adanmışlığı daha önce hiç görmemiştim. İhmal diye bir şey yoktu." Kursun ardından bir süre Paris yakınındaki Merhamet Rahibeleri'nin yanında kaldı; ama eve dönüşünde yatağından pek kalmadığı başka bir depresyona düştü. Aile doktoru anne baba-yı, ev ortamının dışına çıkmanın kızlarının "asabiyet"ine iyi geleceğine ikna etti ve böylece Florence 1853'te Londra'nın Harley Sokakı'ndaki Zor Durumdaki Hasta Hanımlara Yardım Kurumu'nun başına getirildi. Soho yakındaki bir kolera salgını büyük

çaptaki hasta akınıyla başa çıkmada yerel hastanelere yardım ederken, yöneticilik ve baskı altında soğukkanlılığını koruma becerisini ilk kez sergilemesine olanak verdi.

Britanya 1853 sonuna doğru Kırım sorununa bulaşarak, Rusya'ya karşı Osmanlı devletini desteklemek üzere Fransa'nın yanında yer aldı. Gazete haberleri İngiliz kamuoyunda Kırım yarımadasından İstanbul'daki Üsküdar'a nakledilen askerlere yönelik sağlık hizmetinin yetersiz standartları konusunda duyarlılık yarattı. Florence'nın yakın bir arkadaş olan Sidney Herbert savaş bakanlığına atanınca, savaş alanına gönderilecek bir İngiliz hemşire kafilesine yöneticilik yapıp yapamayacağını sordu. Kasım 1854'te otuz sekiz hemşireyle birlikte Kışla Hastanesi'ne varan Florence, burayı tepeden tırnağa yeniden düzenlemeye girişti. Temel ilkeleri taze hava, temizlik, iyi beslenme ve egzersizdi; kargaşa ve pis koku ortasında hemşireler kusursuzca hizmet verdi ve kayıtlar askeri bir titizlikle tutuldu. Florence her akşam koğuşları gezip yedi kilometreye yakın yol teperek, yaralı askerlerin evlerine mektup yazmalarına yardımcı olarak ve rahatlarının yerinde olup olmadığını yoklayarak doğrudan işin başında yer aldı. Fiilen yatak lazımlıklarının boşaltma ya da yaralıları sarma gibi uğraşlardan çok, her zaman bir hemşirelik teorisyeni olarak görev yapmasına karşın, bu gece yürüyüşleri askerler arasında ve ülke kamuoyunda onunla ilgili efsaneyi doğurdu.

Üsküdar'daki ilk birkaç ayı feci geçti. Hastanedeki ölüm oranı hızla yükseldi, hemşireler ve doktorlar bile hastalıklara yenik düştü. Ölüm oranı ancak kanalizasyon sisteminin elden geçirilmesi ve enfeksiyon kaynağının bertaraf edilmesiyle düşmeye başladı. Nightingale bu bağlantıyı ancak savaş bittiğinde kurabildi. Londra'ya 1856'da bir kadın kahraman olarak döndü; travmalı ve hastalıklı olmasına aldırmayarak, bütün enerjisiyle ordudaki sağlık durumunu inceleyecek bir Kraliyet Komisyonu'nun kurulması için çalıştı. Girişime destek için Kraliçe Victo-

ria ve Prens Albert'le şahsen görüştü. Daha sonraları kraliçe şu yorumda bulunacaktı: "Ne müthiş bir kafa! Keşke onu savaş bakanı yapabilseydim." Çabaları sonuç verdi ve Sidney Herbert komisyonun başkanlığına atandı.

Florence 1858'de bulgularını *İngiliz Ordusunda Sağlık, Randımanı ve Hastane İdaresini Etkileyen Meseleler Üzerine Notlar* başlığını taşıyan 830 sayfalık bir rapor halinde komisyona sundu. Rapora Genel Kayıt Bürosu'nun başındaki William Farr'ın yardımıyla hazırladığı ve "horozibizi çiçeği" adını verdiği istatistiksel diyagramları da ekledi. Bunların arasında ünlü "kutup alanı diyagramı" da vardı, bir tür pasta grafik olan diyagram o tarihten sonra istatistiksel grafiklerin bir standardı haline gelecekti. Rakamların ve diyagramların ortaya koyduğu şeyler derin bir şok yarattı. Savaşın korkunç geçen ilk kışında Üsküdar'da kalan askerlerin ölme ihtimali cephedeki basit sahra hastanelerindeki orana göre üç kat yüksekti. Kırım'daki askerlerin çoğunun ölüm sebebi yaralar değil, ama koğuşlardaki yetersiz temizlik koşullarından kaynaklanan enfeksiyonlardı. Bir tarihçinin belirttiği gibi, Üsküdar bir hastaneden ziyade bir ölüm kampıydı. Florence mahcubiyet duygusuna kapıldı. Kanalizasyonu ve genel hijyeni daha erken elden geçirmiş olması halinde, binlerce askerin hayatı kurtulabilirdi. Bu durumun yanında hastaların elini tutmanın ve koğuşları gezmenin bir önemi yoktu. Florence yaşadığı dehşetin ızdırabıyla raporunu teslim ederken, "Lamba-lı Harım" efsanesinin bir sahtekârlık olarak teşhir edilmesi yönünde bir beklenti içindeydi: "Lamba bana sadece kesin yıkılışımı gösteriyor." Rapor hiçbir zaman yayımlanmadı. Sonuçlarının gelecek kuşaklar için hastane hijyenine ve hemşireliğe ilişkin İngiliz politikasının çerçevesini belirlemesine karşın, hükümet bulguları tam anlamıyla açıklamanın ulusal morali fazlasıyla bozacağına karar verdi. Bu karar Florence'ı kurtarmak için geçti. Rakamları hazırlamanın stresi, kişisel suçluluk duygusunun

ağrılığı ve ağırlaşan brusella belirtileri bir bedensel çöküşe yol açtı ve onu ölüme yaklaştırdı. Otuz yedi yaşında yatağa düştü ve o yataktan bir daha gerçek anlamda çıkmadı.

Bununla birlikte şöhreti ve nüfuzu sürekli arttı. Ailesindeki aksaklıklardan yalınlanmış bir halde tutulduğu Mayfair'deki yarağundan, dünyanın her yanında sağlık, hijyen ve temizlik alanlarındaki gidişata yön verdi. Onun adına halktan toplanan 45 bin sterlin Londra'daki St. Thomas Hastanesi'nde Nightingale Hemşirelik Okulu'nun kurulması için kullanıldı. Kraliyet İstatistik Derneği'ne seçilen ilk kadın oldu (Üsküdar'daki tecrübesi ona "istatistiğin, tanrısal amacın ölçüsü" olduğunu öğretmişti). 1860'ta yayımladığı *Hemşirelik Üzerine Notlar: Nedir, Ne Değildir* kitabı "taze hava ve temizlik" düsturunun herkese ulaşmasını sağladı. Nadiren dışarıya çıkmasına karşın, başta Bayan Gaskell, General Gordon (Hartum komutanı), William Gladstone ve Harriet Beecher Stowe olmak üzere dönemin en ünlü insanlarıyla mektuplaştı. Romantik gönül ilişkilerine gelince, buna en fazla Oxford'daki Balliol College'ın dekanı Benjamin Jowett'le uzun süren nükteli mektuplaşmalarda yaklaştı. Manevi günah çıkarıcısı haline gelen Jowett, onu mistisizmin bir tarihi olan *Ortaçağ'ın Dindar Yazarlarından Notlar*'ı, yani büyük bir istife dönüşmüş durumdaki yayımlanmamış kitaplarının sonuncusunu yazmaya teşvik etti. Ona, "Birinci Florence, Çöpçülerin İmparatoriçesi, Hemşirelerin Kraliçesi, İngiliz Ordusunun Muhterem Seçkin Anası, Hindistan Valisinin Mürebbiyesi" diye hitap ederdi. Florence'ın karşılığı ise şuydu: "Daha doğrusu bütün kirli işlerin hizmetçisi ya da Dertleri Giderme Yasası, işte ben buyum." Lytton Strachey'in belirttiği gibi: "O bir yatalak, garip karakterli bir yatalak olarak kaldı – merdivenden inemeyecek kadar takatsiz olan ve çoğu kabine bakanından çok daha sıkı çalışan bir yatalak."

Bütün zorluklara rağmen, Florence Nightingale içine düştü-

gü durumun perişanlığına dayandı. Liyakat Nişanı alan ilk kadın olmasından kısa bir süre sonra, doksan yaşındayken uykuda öldü. Yaşamının son yirmi yılında yumuşamıştı. Ona yön veren entelektüel küstahlığı, acı çekmemiş ahmakların neşesine karşı sabırsızlığı ve mükemmeliyetçiliği sönmeye yüz tuttu ve kedilerine düşkün, hoşgörülü, eksantrik bir yaşlı hanıma dönüştü. Hayvanlar onun için hep bir avuntu kaynağı olmuştu ve hastalarına çoğu kez ev hayvanlarının şifa verici gücünü salık vermişti. 1850’de Parthenon harabelerini dolaşırken bulduğu küçük bir baykuşla bir süre yaşamını paylaşmıştı. Yuvasından düştükten sonra bazı Yunan oğlanların eziyet çektiirdiği bir yavruydı bu. Florence bir çeyrek peniye çocuklardan aldığı baykuşu yanında tuttu ve ona Athena adını verdi. Gündüzleri manto cebindeki bir torbada duran baykuş geceleri evin içinde uçup dolaşmaktaydı. Ama yatakta geçirdiği uzun yıllarda değişmez oda arkadaşları kedilerdi. Quiz, Muff, Dr. Pusey ve Bismarck gibi adlar taşıyan altmıştan fazla kedisi oldu. Bir kedi gibi esrarlı, kendine yeterli ve kaldığı yere bağlı yaşam tarzıyla, onlardan niçin hoşlandığı şu sözlerden anlayabilirsiniz:

Hayat dersini ufak bir kedi yavrusundan, bir eve sığan iki yavrunun küçüğünden öğrendim. Yaşlı kedi onları görünce, “Burada ne işiniz var, hanımım sadece bana baksın isterim” der. Büyük yavru hemen kaçar. Küçüğü ise olduğu yerde kalır ve yaşlı düşmanı ona doğru yaklaşınca, burnunu öperek onunla banşır. Hayat dersi budur: Saldırı karşısında geri çekilmeksizin düşmanın burnunu öp.

Fernando Pessoa: Binbir Surat Şair

Florence Nightingale gibi geri adım atmayan çok az insan vardır. Bir keresinde “kişisel bir mülahazanın etkisi altına” asla girmediğini belirterek övünmüştü. Bedeni belki onu hayal kırıklığı-

na uğrattı, ama her zaman ne istediğini bilen biri olarak kaldı. Portekizli yazar Fernando Pessoa (1888-1935) tamamen farklı bir dertten muzdaripti. Onun aklından geçen yüz ayrı seçenek vardı ve bunlar arasında kararsızdı. Tıpkı Florence Nightingale gibi, evlenmeden ölen depresif biriydi. Ayrıca kırk yedi yaşında karaciğer yetmezliğinden yaşamını yitiren alkolik bir hastalık hastasıydı. Yazdığı hemen hiçbir şeyi yayımlamamıştı. Ancak Pessoa'nın sorunu tam olarak "kim" olduğuydu.

Pessoa öldükten sonra bulunan bir tahta sandıktan elle yazılmış 25 bin yapraktan fazla eser terekəsi çıktı. Büyük bir bölümü hâlâ ayıklanmayı bekleyen bu arşiv hem manzum, hem nesir ürünleri, yıldız fallarından dedektif hikâyelerine kadar her şeyi içermektedir. Pessoa'nın 20. yüzyılın büyük şairlerinden biri ve belki de tarihteki birkaç büyük şairden biri olarak kabul edilmesini sağlayan eserler onun kaleminden çıkmıştı, ama yüzden fazla farklı adla – sadece takma adlar değil, tutarlı biçimde farklı üsluplarla yazan apayrı edebi kimlikler söz konusuydu. Pessoa'ya göre, bunlar eşanlam olmayan "diğer-adlar"dı. Öteki benliklerine yakıştırdığı nitelendirme ise "var olmayan tanıdıklar"dı.

Pessoa diğer-adlar yaratmaya altı yaşında kendisine, "Le Chevalier de Pas" adıyla Fransızca mektuplar yazarak başladı. En ünlü yaratımları "kırsal kesimde yaşayan ve veremden ölen dâhi bir cahil adam" diye tarif ettiği Alberto Caeiro (1889-1915) ve klasik merhiyeler yazan bir doktor olarak tanıttığı Ricardo Reis'tir. Bir de serbest vezinle yazmaktan hoşlanan tek cam gözlüklü varoluşçu ve deniz mühendisi Álvaro de Campos vardır. Caeiro, Reis ve de Campos birbirlerinin eserleri hakkında yazıp bunları gerektiğinde eleştirel bir tavırla inceden inceye tahlil eder. Sıradan diğer-adlarından bazıları, sözgelimi intihara eğilimli aristokrat Tieve Baronu ve dansçı kızlara meraklı Fransız denemeci Jean Seul de Mëluret alışılmışın dışındadır.

Pessoa'nın diğer-adlarından sadece biri kadındır – her gün evinin önünden geçerken gördüğü yakışıklı bir kaynakçının hasretiyle yanıp tutuşan veremli, kötürüm bacaklı ve kambur Maria José.

Pessoa'nın en çok bilinen kimliği Bernardo Soares'in büyük bölümünü yazdığı *Huzursızlığın Kitabı*, konudan konuya atlayan ilginç bir biyografidir ve kısmen günce havası taşır. Pessoa'nın ölümünden çok sonra yayımlanmıştır. Pessoa mektuplarında bu kitaptan “marazi bir üretim” ve “mesnersiz bir otobiyografi” diye söz eder. Kitabın girişinde şu sözler yer alır: “Bunlar itiraflarımdır ve eğer size hiçbir şey anlatmıyorsam, bunun sebebi anlatacak hiçbir şeyimin olmamasıdır.” Soares kişiliği hakkında Pessoa, “Bizzat benim kişiliğim olmasa da ondan farklı değildir, sadece onun bozulmuş bir halidir” der. “[Soares] yorgun ve uykulu olduğumda, bende ki çekingenlikler hafifçe kalktığı anda ortaya çıkar; o anlatım sürekli bir hayale dalıktır.” Bu sözler insana bahtsızlıktan çok dalgacılığı yansıtıyormuş gibi gelebilir; ama böyle bir kanı Pessoa'nın hayatının büyük bir bölümündeki sessiz çaresizliği, içkiyle uyuşturduğu bir ızdırabı gözden kaçırmayı getirir. Ayrıca diğer-adlarını denetim altında tuttuğunu varsayar; oysa görünüşe bakılırsa durum hiç de öyle değildi. Onu böylesine büyüleyici kılan şey budur. Anlaşıldığı kadarıyla şizofreni ya da çoklu kişilik bozukluğu gibi bir psikolojik sıkıntısı yoktu; ama sahip olduğu “takıntı” bizim oturmuş “benlik” ve “kişilik” anlayışlarımızı aşındıracak kadar aşırı ve tamdı. Bir başka büyük şair T. S. Eliot, etkili denemesi “Gelecek ve Bireysel Yetenek”te çok isabetli bir gözlemlerde bulunur:

Şair, duyguları dizginden salıvermek değil, duygulardan bir kaçıştır; kişiliğin dışavurumu değil, kişilikten bir kaçıştır. Ama bu şeylerden kaçışın ne anlama geldiğini ancak kişiliği ve duyguları olan biri bilir elbette.

Pessoa neden kaçıyordu?

Çocukluğunun büyük bir bölümünü Güney Afrika'da geçirmişti: Üvey babası Durban'daki Portekiz konsolosuydu. Bunun bir sonucu olarak, yedi yaşından itibaren iki dil, Portekizce ve İngilizce konuşur hale geldi. Öz babası iki yıl önce (Fernando'nun ilk diğer-adını yaratmasından bir yıl önce) veremden ölmüştü; ertesi yıl küçük kardeşini de kaybetti. Annesi üvey babasından art arda ikisi kız, ikisi oğlan olmak üzere dört çocuk daha doğurdu; ama asıl ailesinin huzla yok oluşu Fernando'yu yalnızlık ve reddedilmişlik duygusu içinde bıraktı.

Durban'daki okulunda başarısıyla sıvrilerek, şiir ödülleri kazandı ve Alexander Search adı altında bütün haberlerini yazdığı ve bütün resimlerini çizdiği kendi "gazete"sini yarattı. On dört yaşına vardığında, Lizbon'daki bir gazeteye "Dr. Pancrácio" ("Dr. Avanak") takma adıyla bulmacalar göndermekteydi. Annesinin aileyi 1902'de Portekiz'e geri götürmesinden sonra, bu sefer ters istikamete, yani bir Durban gazetesine "Tagus" adıyla yazılmış veya J. G. H. C. baş harfleri ya da Charles Robert Anon adı kullanılarak imza atılmış makaleler göndermeye başladı.

Pessoa'nın babaannesi 1907'de öldüğünde, ona biraz para bıraktı. Bu parayla "Ibis" adlı küçük bir matbaa kurdu, ama çok geçmeden iflas etti. Onunla ilgili günümüze ulaşan az sayıda anekdot vardır. Üvey kardeşi João'nun anlatımına göre, Fernando sarhoş numarasıyla sokaklarda sersem sepelek yürüyerek, lamba direklerine sarılarak ailesini utandırmayı alışkanlık edinmişti. Bir başka alışkanlığı tek bacak üstünde dikilerek, "Ben bir ibisim" diye bağınmasıydı. Bu bir 20. yüzyıl şairi için oldukça uysal bir davranış sayılır; ama Lizbon'un ağırbaşlı muhitlerinin gözünde muhtemelen aptıydı. Zamanla Pessoa'nın numara yapmasına gerek kalmadı; çünkü alkol gitikçe yaşamına egemen oldu.

Pessoa'nın benlik reddi ilginçtir, özellikle de tam bir ironiyle

Portekizce *peessoa* kelimesinin “kişi” anlamına geldiği göz önünde tutulduğunda (Aslında soyadı doğru yazımla Pessoa olmalıydı, ama daha kozmopolit hava vereceği düşüncesiyle “o” harfi üstündeki aksanı kullanmaz). Görünüşe bakılırsa, yakın aile çevresi dışında hiç sıkı dostluklar kurmadı. Geçimini İngilizce tercümana gerek duyan şirketler için çalışarak sağladı ve Lizbon’un eski kesiminde, eşyalı bir dizi küçük odada tek başına yaşadı. “Bernardo Soares” bunu şöyle açıklar:

Herhangi bir sosyal vecibe düşüncesi –bir cenazeye gitmek, birisiyle resmi bir meseleyi görüşmek, tanıdığım ya da tanımadığım birisini karşılamak üzere istasyona gitmek– başlı başına bütün gün aklımı karıştırmaya yeterdir.

Otuz iki yaşındayken Ophelia Queiroz adlı ve henüz on dokuz yaşında genç bir kadınla gönül ilişkisine girdi. Muhtemelen ilişkinin tinsel yanı yoktu; dokuz ay boyunca ona farklı diğer-adlarla mektuplar yazdı ve ardından ilişkiyi kopardı. Yaklaşık on yıl sonra Ophelia’yla yeniden temas kurdu, ama bir kez daha birdenbire iletişimi kesti ve mektuplarına cevap vermekten kaçındı. İngiliz okültist Aleister Crowley’e de mektuplar yazdı, onun 1930’ta Lizbon’u ziyareti sırasında düzmece intihar numarasını sergilemesine yardımcı oldu. Crowley herhalde onu eğlendirici bulmuş olmalıdır. Pessoa’nın başına arada bir “otomatik yazma” dediği durum gelir ve öbür dünyadan iletişimleri kâğıda döküverirdi. Ayrıca ölü amcasından, İngiliz filozof Henry More’dan (1614-1687), “Wardour” adlı anlaşılmas bir varlıktan ve ara sıra Kont Alessandro di Cagliostro’dan (bkz. s. 295) mesajlar alırdı. Bu ruhlardan bazıları gayet makul biçimde Pessoa’yı mastürbasyonu bırakmaya zorlar ve bekâretini bozmaya özendirirdi. Onların tavsiyesini kulak ardı etti. Pessoa gerçek ruhların kendisiyle temasa girdiği fikrini alaya almakla birlikte, onlardan öğüt iste-

yebilme durumundan hoşlandığını belirtirdi. Ruhların sağladığı şey gerçek insanlarda bulamadığı sosyal temastı. Pessoa için, tek sahici gerçeklik bizzat (veya bu durumda yine Soares aracılığıyla) kendisi için yarattığı gerçeklikti:

Hayat tecrübeci hiçbir şey öğretmez, aynen tarihin hiçbir şey öğretmediği gibi. Gerçek tecrübe gerçeklikle temasımızı kısıtlamaya ve bu temasa ilişkin analizimizi arttırmaya dayanır. Böylece duyarlılığımız kendisini genişletir ve derinleştirir, çünkü her şey içimizde yer alır; yapmamız gereken tek şey onu aramak ve nasıl arayacağını bilmektir.

Pessoa diğer-adlarından birine ilk kez ciddi biçimde "tutulduğunda" yirmi altı yaşındaydı. Komodininin yanında dururken, şiir yazma dürtüsüne kapıldı. Öylece dikilmiş halde otuz şiiri art arda çabucak döktürüverdi, derlemeye "Koyunların Bekçisi" adını verdi ve "Albert Caeiro" diye imza attı. Yaşadığı durumu bir transa benzeterек, "Efendim içimde belirdi" dedi.

Edebiyat eleştirmeni Cyril Connolly bir yazısında Pessoa'nın "an sürüleri gibi ayrı kişiliklere bölündüğünü" belirtir, ama bu ancak kâğıt üstünde ortaya çıkan bir şeydi: Bu kişilikler asla başka bir kimseyle paylaşılmazdı. Pessoa yalnız bir adamdı. Otuz yıl boyunca her gün aynı restoranda yemek yedi.

Ben öldükten sonra, biyografimi yazmak isterlerse eğer,
Bundan daha basit hiçbir şey yok.
Sadece iki tarih yeter: Doğduğum gün, öldüğüm gün.
İkisinin arasındaki bütün günler bana aittir.

"Doğrusunu söylemek gerekirse, Fernando Pessoa diye biri olmadı" diyen ise tubaf ve ürkütücü biçimde Álvaro de Campos, yani tek cam gözlüklü varoluşçuydu. Soyadı "kişi" anlamına ge-

len ve yüzü aşkın farklı kişiliğe sahip olan adam neredeyse bütün ömrünü kendi varlığını yadsıyarak geçirdi.

Ebeveynlerinden doğru dürüst sevgi göremeyen birçok parlak çocuk gibi Pessoa da çevresini saran yalnızlık gerçeklerinden okuyarak kurtulmaya çalıştı. Dickens'in capcanlı sayfaları özellikle hoşuna giden bir şeydi:

Bay Pickwick'le birlikte gerçek hayatta yaşayamadıkları ve Bay Wardle'la tokalaşamadıkları için gerçekten acı çeken çocuklar var. Ben onlardan biriyim. O romanı okurken, o dönemde o insanlarla, gerçek insanlarla birlikte yaşamamış olmaktan dolayı sahici gözyaşları döktüm.

Burada da konuşan Fernando Pessoa değil, "Bernardo Soares"tir. Pessoa romanlar okurdu, ama Soares romanlar üzerine yazardı. Pessoa'nın yazar kimliklerinden birini okuyunca, sürekli karşılaşılan tehlike maskeyi, adamın kendisi sanmaktır. Soares her ne kadar "Beni açığa vuran ya da başka herhangi bir şeyi açığa vuran bir sayfayı asla yazmayacağım" diye yazmış olsa da, Pessoa aslında epeyce şeyi açığa vurdu. O benzersiz –insanın benzersiz bir yaklaşımla "çoklu benzersiz" olarak nitelendirilebileceği– bir yazardır; çünkü birçok farklı üslubu, birçok fikri, zengin bir içgörüler ve olasılıklar bileşimini sunar. Hem ilham kaynağı, hem de arkadaş çevresi bakımından kendine has ve kendine göndermeli bir edebiyat geleneği yaratmış gibidir neredeyse. Kendi hayatı hazin, kısa ve trajik geçmiş olabilir; ama her yönüyle en az Florence Nightingale ya da Daniel Lambert kadar, o da, daha doğrusu oluşturduğu rakım da bahtsızlığını kalıcı değere sahip bir şeye dönüştürdü:

Eğer bir adam ancak sarhoşken iyi yazıyorsa, ona şöyle derim: Sarhoş ol. Eğer bana bu yüzden karacigerinin zarar gör-

düğünü söylerse, ona şöyle cevap veririm: Karaciger ne ki? Ancak sen yaşadığın sürece yaşayan ölü bir şey; oysa yazdığın şiirler sonsuza kadar yaşar.

Dawn Langley Simmons: İki Bedenli Yazar

Fernando Pessoa başa çıkabileceğinden daha fazla benliğe sahipken, İngiliz yazar Dawn Langley Simmons'ın (1937-2000) tek bir benliği, ama iki farklı bedeni vardı. Vodvil ile Yunan tragedyası arasında çılgınca dönüşlere sahne olan hayatına, Vita Sackville-West'in özel şoförünün gayrimeşru oğlu olarak ve Gordon Langley Hall adıyla adım attı. Daha sonra İngiliz karakter oyuncusu Margaret Rutherford tarafından evlat edinildi ve Amerika'da yapılan ilk cinsiyet değiştirme işlemlerinden biri için ameliyat masasına yattı. Güney Carolina'nın Charleston kentinde siyah uşağıyla 1969'da evlenerek başka bir tabuyu yıktı; eyalette ırklar arasındaki ilk yasal evliliği bu. Ölümünden sonraki anma yazularından birinin yorumu şöyleydi: "Bütün kural bozucu davranışları içinde ırk ayrımını aşmasının Güneyli komşularında en büyük şoku uyandırması önyargının yükselen ölçeğini yansıtır."

Dawn Simmons hem erkek, hem de dişi cinsel organlarıyla ya da –her zaman ısrarla belirttiği gibi– bir adrenal anormallığının erkek gibi görünmesine yol açtığı dişi cinsel organlarıyla doğdu. Her halükârda, kendisini hep dişi olarak hissetmesine karşın, ailesi tarafından Gordon adlı bir oğlan çocuk olarak büyütüldü. Ninesi Nelly Hall Ticehurst tarafından yetiştirildi ve tatillerini Vita Sackville-West ile Harold Nicolson'ın evinin bulunduğu Sissinghurst'ta geçirdi. Çiftin sonradan yazar ve yayıncı olan oğlu Nigel Nicolson çocukluğunda herkesin "Cici" olarak bildiği Gordon'la oynardı. Sackville-West'i ünlü kılan özelliklerden biri Virginia Woolf'un *Orlando* (1928) romanına ilham kaynağı olmasıydı; bu romanda bir erkek çocuk büyüdüğünde güzel bir kadına dönüşür. Simmons daha sonraları otobi-

yografisinde şöyle yazacaktı: "Vita eğer biraz daha yaşasaydı, bana hitap ettiği adla "Cici" çocuğun gerçek hayattaki bir Orlando'ya dönüştüğünü görmeyi ilginç bulurdu herhalde."

Gordon yazmaya erken yaşta başladı, ilk şiiri dört yaşındayken yayımlandı ve onunla -Mae West'in kucagında otururken- yapılan ilk röportaj daha dokuz yaşındayken *Sussex Express*'te çıktı. Ninesinin 1953'te ölmesinin ardından göç ettiği Kanada'da bir Ojibwa Yerli kampında öğretmen oldu. Ergenlik çağında âdetler görmesine ve sesinin çarlamamasına karşın, hâlâ erkek görünümüydü ve saçlarını asker traşı kestirmekteydi. Ojibwa Yerlileri arasında yaşadığı olayları anlatmış *Ben Yerli Çocukları'nın Bakıcısıyken* 1955'te yayımlandı ve çok satan kitaplar arasına girdi. Kısa bir süre sonra taşındığı New York'ta gazeteci ve biyografi yazarı olarak çalıştı. Bayan Abraham Lincoln, Prenses Margaret ve Jackie Kennedy'nin hayatları üzerine yazdığı kitaplar eleştirmenlerce çok beğenildi. Nüktedan, eksantrik ve gösterişli kişiliği Gordon'a New York sosyetesinin çok geniş kesiminden arkadaşlar kazandırdı; bunlar arasında Carson McCullers gibi yazar meslektaşları, Joan Crawford gibi aktrisler ve "Şeker" lakaplı boksör Ray Robinson gibi sporcular vardı. Uzaktan akrabası olan varlıklı ressam Isabel Whitney, hemen kanının kaynaması nedeniyle, West Village semti 10. Cadde'deki malikânesinde kendisiyle birlikte kalmasını istedi. Gordon orada Margaret Rutherford'la, hâlâ en çok Noël Coward'ın 1945 yapımı *Çılgın Ruh* filmindeki medyum Madam Arcati rolüyle hatırlanan anaç aktrisle tanıştı. Rutherford çekilmesi öngörülen *Ben Yerli Çocukları'nın Bakıcısıyken* filminde nine rolünü kapma umu-duyla eve gitmişti, ama Gordon'un kişiliğine hemen vuruldu. Onu tanıfı şöyleydi: "Çoktan ölmüş bir Endülüslü atasından kalma iri kahverengi gözleri olan ... bir çocuğu; ... omzunda Marilyn'ın adını verdiği yeşil ve kırmızı tüylü kocaman bir Amazon papaganı vardı." Isabel Whitney'nin 1962'de lösemiden ölmesi

üzerine, Margaret Rutherford ve kocası o sırada yirmi beş yaşında olan Gordon'u yasal olarak evlat edindi.

Whitney evini ve 2 milyon dolar değerindeki malvarlığını Gordon'a bırakmıştı. Buradan gelen gelirle Güney Carolina'daki Charleston kentinin eşcinsel mahallesinde 1840'lardan kalma solgun ve pembe alçı sıvalı bir konak satın aldı. Evini Chippendale ve eski Amerikan mobilyalarıyla döşeyerek ve Vita Sackville-West'in gönderdiği tasarımlara göre bahçeyi yeniden düzenleyerek, kusursuz iç mekân dekoru duygusunu gözler önüne serdi. Charleston sosyetesinin bir demirbaşı sayılır oldu: Aşıkâr nonoş görünümüne karşın, makbul bir bekârdı. Bir keresinde köpeklerinden ikisi için verdiği tanışma partisinde, kuçular püsküllerle, uzun eldivenlerle ve incilerle süslenmiş olarak kadife minderler üstünde sunuldu.

Derken 1968'de her şey değişti. Baltimore'da Johns Hopkins Üniversitesi bünyesinde yeni açılmış Cinsiyet Kimlik Kliniği'ne muayene için giden Gordon, düzeltici bir cinsel organ ameliyatı geçirdi ve bir süre psikolojik danışmanlık desteği aldı. Psikiyatri raporlarının birinde, erkek ölçülerine göre üstün zekâlı olması na karşın, yeni kadının "on dört yaşında bir kız aklına" sahip olduğu öne sürüldü. Bu saptama doğru çıkacaktı. Charleston'a Dawn Pepita Hall adıyla, bir komşusuna göre "aynen rüküş bir Jackie Kennedy dublörüne benzeyecek şekilde seksi hava taşıyan bir saç stiline" bürünmüş olarak döndü ve birkaç ay sonra araba tamircisi ve heykeltıraşlığa hevesli siyah uşağı John-Paul Simmons'la nişanlandığını duyurdu. "Siyah eli beyaz elime değdi; iş o kadar basitti" diye yazacaktı otobiyografisinde.

Charleston ölkeyle ayağa kalktı. Bomba tehditleri yüzünden nikâh töreni ön salonda yapıldı ve *Newsweek* dergisi olayın "Güney eyaletlerini sarstığını" iddia etti. Ama Margaret Rutherford'u şoka uğratmadığı kesindi. *Time* dergisine şu demeci ver-

di: "Gordon'un bir kadına dönüşmesine sevindim, Dawn'un başka ırktan bir adamla evlenmesine sevindim ve Dawn'un düşük konumlu bir adamla evlenmesine sevindim, ama anladığım kadarıyla bir Baptistmiş!" Hastings'te ikinci bir İngiliz nikâh töreni düzenlenmesi için (arkadaşı Tony Benn'in yardımıyla) dönemin Canterbury başpiskoposu Geoffrey Fisher'i sıkıştırarak Gordon'a yardımcı oldu.

Charleston'da ise işler daha da kötüye gitti. Çifte İngiltere'den gönderilmiş düğün hediyelerinin yer aldığı sandık kasıtlı olarak sokakta ateşe verildi. Yerel polis şefi (kendi adamlarının sokağa saçtığı) yanan ateş kalıntılarının yolu tıkadığı gerekçesiyle Simmons'a para cezası kesmek üzere bizzat eve gitti. Çiftin köpekleri zehirlendi; sokakta el ele dolaştıkları bahanesiyle üstlerine kurşun sıkıldı; Dawn'u öldürtmek için bir mafya çetesi tutulduğu yolunda söylentiler çıktı. Çiftin kızı Natasha'nın 1972'de doğması olayların üstüne tüy dikti. Charleston makamları bunu bir numara sayarak çocuğa doğum belgesi vermeye yanaşmadı; ama Margaret Rutherford bir Harley Sokağı (Londra'nın tıp uzmanlarını barındıran ünlü sokağı) cerrahından Dawn Langley Simmons'ın tam çalışan bir rahme sahip olduğunu doğrulayan bir belge elde etmeyi başardı. Kısa bir süre sonra, eve zorla giren bir adam bebeğe saldırdı, ardından Dawn'un ırzına geçmeye yeltendi, burnunu kırı ve kolunu ağır biçimde yaraladı. Simmons çifti bu kadınının da fazla olduğuna karar vererek, New York eyaletinin Catskill kasabasına tapındı.

Ancak o sırada evlilikleri bozulmaya yüz tutmuştu. John-Paul aşırı içki içiyordu. Dawn'un iddiasına göre, ayrıca onu dövüyor ve viski almak için ev eşyalarını satıyordu. Adam 1974'te "ilk kocasını vurarak öldürmüş" başka bir kadın uğruna onu terk etti, ama kısa bir süre sonra şizofreni teşhisiyle bir akıl hastanesine konuldu. Dawn ondan boşandı, ama 2000'de ölene kadar ona bakmaya devam etti.

Hâlâ Gordon kimliğiyle New York'un Hudson kentinde bir Katolik okulunda öğretmenlik yaptığı 1981'de manevi annesi Rutherford'un biyografisini yazması yönünde bir teklif aldı. Bu- nu 1995'te kendi otobiyografisi *Dawn: Bir Charleston Efsanesi* izledi. Her iki kitap da okurlardan olumlu tepki aldı ve dergile- re geniş çapta konu oldu. Dawn son yıllarını Charleston'da kızı Natasha'yla, gururlu bir nine olarak yakın ilgi gösterdiği üç kız torunuyla birlikte geçirdi. Bir zamanlar onu mahvetmeye çalış- mış olan kent bu sefer hafif kaçık olsa bile çok sevilen bir yerel yöhret olarak onu bağrına bastı.

Dawn'un otobiyografisinin 1995'te yayımlanmasından son- ra, Nigel Nicolson *Spectator* dergisinde dokunaklı bir yazı yaz- dı. "Ben geçmişte onu kötölemiş, garip kaderini alaya almış ve onunla görüşmeyi reddetmiş olan biriyim" diye belirtti. "Benden bir İngiliz nikâhı ayarlamaya yardımcı olmamı rica etmişti ve bana ugradığında ondan saklandım." Hatta Charleston'a gitti- ğinde onunla görüşmekten kaçınmıştı. Ancak onu bir televizyon röportajında izlerken, kendi annesinin resimlerini onun duva- rında görünce merhamete gelmişti. "İlk kez duygulandım." Ona karşı kırıcı davranışına rağmen, "kitabında kendisiyle ilgili tek bir sitemin yer almadığını" ekledi. "Cici'nin diğer her yönü gibi, bu kitap da kübar, esnek ve kesinlikle yüce gönüllüdür."

Dawn Langley Simmons'ın alışılmadık ve iyimser hikâyesiy- le, tuhaf ve hesapra olmayan bahtsızlıklara uğramış erkeklere ve kadınlara ilişkin bu katalog bitmiş oluyor.

Gördüğümüz üzere, böyle felaketler kendini ranuma (Santa An- na), zafer (Struyverant), aşk (Florence Nightingale), uzun ömür (Lambert) ya da mutluluk (Pessoa) getirmiş olmasa bile, (kepa- ze Santa Anna dışında) her zaman daha iyiye doğru bir değişim sağlayarak, her birine tarihte kesin bir yer kazandırmıştır.

İsviçreli psikolog Carl Jung güçlüklerin sağlık açısından ge-

rekli olduğu kanısındaydı. Bunlar değişim yönünde, özellikle de tutum değişikliği yönünde bir potansiyel sunar. Eski Atina'nın Stoacıları bütünlüklü bir felsefe okulunu bu anlayışa dayandırdılar; ama (tek talihsizliği daha da parlak ve ünlü bir kardeşinin olmasından gelen) Alman filozof Wilhelm von Humboldt bu anlayışı en özlü ifade eden kişidir:

Mutluluğun ya da mutsuzluğun hayatta yaşanan olayların niseliğinden ziyade bu olayları karşılama tarzımıza bağlı olduğu yolundaki kanaatim gittikçe daha da güçleniyor.

Maymun Besleyenler

Kediler ve maymunlar, maymunlar ve kediler – bütün insan yaşamı oradadır.

— — — — — HENRY JAMES

Kedilerin aksine, maymunlar yoğun bakım, bol para ve tükenmez sabır ister. Kimse tesadüf eseri bir maymun beslemez. Tahmin edebileceğinizden daha fazla insan böyle bir işe soyunmuştur. Sonraki sayfalarda hikâyelerini okuyacağınız sekiz kişiye ek olarak, diğer seçkin maymun besleyiciler arasında Büyük Petro, Lord Byron, Alexander von Humboldt, Francis Galton, Meher Baba ve Michael Jackson sayılabilir.

Kraliçe Victoria'nın Londra Hayvanat Bahçesi'nde orangutan Jenny'yle tanıştıktan sonra belirttiği gibi, kuyruklu ve kuyruksuz maymunlar "ürkütücü, ızdırıp verici ve can sıkıcı derecede insandır." Maymunlar bonzai insanlardır: Kendimizi hatırlamamızı sağlarlar.

Oliver Cromwell: Bir Maymun Tarafından Kaçırılan Askeri Lider

Oliver Cromwell'in (1599-1658) uzun ve tartışmalı kariyeri neredeyse hiç yaşanmayacaktı. Anne babası sıklıkla dedesi Henry'nin kır çiftliği Hinchbrook'e uğradı. İşte orada doğduktan kısa bir süre sonra, küçük Oliver dedesinin beslediği maymun tarafından kaçırıldı. Yaratık, bebeği beşiğinden kapıp gibi çatıya çıktı. Hizmetçiler hayvanın onu aşağıya atması ha-

linde düşüşünü yumuşatacak döşekleri avluya taşımak için koşturdular; ama birkaç dakika boyunca maymun onlara aldırma-sızın, küçük Oliver'i tüylü koltuk altına sıkıştırmış halde tüm-sekten tümseğe hoplayıp durdu. Toplanan kalabalık sonunda hayvanı kandırıp aşağıya indirdi ve böylece İngiltere'nin gelecekteki "koruyucu efendi"si sağ salim geri geldi. Bunun nasıl başanldığına dair bir kayıt yoktur – ancak günümüzün maymun bakıcıları genellikle bir tabak reçelin gerekli işi gördüğünü belirtirler.

Bildiğimiz kadarıyla, Cromwell bizzat hiç maymun beslemedi – böyle bir şey yapması bayağı şapırtıcı olurdu. Ama 1664'te basılmış hicivli bir yemek kitabının ön kapagında, güya yazarı olduğu söylenen karısı Elizabeth omzunda bir maymunla görülür. Resim onu çirkin görünümlü bir kokoş gibi sunar. İsimsiz yazar da kitap boyunca ondan "Joan" (bulaşık işleriyle görevli hizmetçilere verilen basmakalıp ad) diye söz ederek, alaycı bir tavırla Whitehall'un bir mandıraya çevrildiğine ve Joan'ın "pintice kanaatkârlığının ve tutumlu alçaklığının" aslında "bir saraydan çok bir ahıra yüz kat yakıncığına" değinir. Maymunun omzunda yer alması Bayan Cromwell'i bir maymuna çevirmeye, böylece herkese sonradan görme bir taşralı hödük olduğunu göstermeye ve okurlara şu eski özdeyişi hatırlatmaya yöneliktir: "Maymun ne kadar yükseğe çıkarsa, kısı da o kadar açığa çıkar."

Catherine de' Medici: Ata Yan Binen Kraliçe

Birkaç yüzyıl boyunca maymunlar kraliçelerin gözde ev hayvanı olmuştu: "Joan" Cromwell'in maymunu aynı zamanda soylu büyüklerini "taklit" uğraşı içinde olduğunu ima eder. Gerçek kraliçelerin portrelerinde gördüğümüz maymunlar şehveti, çocukça taşkınlığı, zayıf irade gücünü ya da okülte dönük zaafı yansıtan örtük simgelerdir. Bütün bunlar maymun sahibi bütün kraliçelerin en ünlüsü Catherine de' Medici'nin (1519-1589) ki-

şiliğinde biraraya gelmiş niteliklerdi. “Kara Kraliçe”, “Yılan Madam” ve “İtalya Mezarından Çıkış Kurtçuk” olarak da bilinen bu şahsiyet kırk yılı aşkın bir süre Avrupa’nın en güçlü kadını olarak kaldı.

Catherine Muhteşem Lorenzo’nun, yani Floransa kentindeki Rönesans’a maddi kaynak sağlayan adamın torununun çocuğuydu, ama hayata kolay başlamadı. Bir tüccar kızı olmasından dolayı resmîyette avam tabakasındandı ve üstelik doğumunun üzerinden bir hafta geçmeden öksüz kaldı. Kuzeninin VII. Clemens adıyla papalığa seçildiği 1523’te durumu biraz düzeldi. Henüz dört yaşında olmasına karşın, Avrupa saray siyasetinin sonu gelmez evlilik oyunlarında bir pazarlık kozu haline geldi. Derken 1527’de Medici ailesi Floransa’da iktidardan düşürüldü. Catherine rehine olarak alındı ve bir dizi rahibe manastırında tutuldu.

On iki yaşına vardığında, bir epeğe bindirilip sokaklarda dolaştırılarak kızgın bir kalabalığın alaylarına maruz kalmıştı. Ayrıca çıplak olarak bir sepet içinde kent surlarından aşağıya sarkıtılmıştı, asıl amaç o sırada “kendi” kentlerini kuşatma altında tutan aile mensuplarını oyuna getirip onu vurmalarını sağlamaktı. Floransa sonunda düşürüldüğünde, Catherine’i Roma’ya getiren papa kuzeni onu gözyaşları içinde karşıladı. Birkaç aya kalmadan, Fransız tahtının ikinci vârisi konumundaki Orleans dükü Henri’yle nişanlanmasını ayarladı. Bu işten memnun olan Papa Clement, Medici ailesinin bildik abartma yeteneğine uygun olarak, “dünyadaki en büyük izdivaç kararını” gururla duyurdu.

Henri’nin babası I. Francis de memnundu ve yardımcı olmaya fazlasıyla hevesliydi. Çiftin 1533’teki zifaf gecesinde “her ikisinin de dövüşte yüreklilik gösterdiğinden” emin oluncaya kadar yatak odasında kaldı. Bu umut verici başlangıca karşın, Catherine’in Henri’ye bir çocuk vermesi on yılı buldu. Onun kansı olarak kalabilmesi irade gücünün ve uyanık siyasal içgüdülerini-

nin kanınıdır.

Bunu sağlayan kesinlikle endamı değildi. Her ne kadar “narin hatlara” sahip olduğu söylense de, kısa boyluydu, “kocaman bir ağız” ve Medici ailesinin alameti farikası parlak gözleri vardı. Düzgün vücuduna ve her gün güvercin dışkısından yüz maskesi yaptırmayı içeren bir güzellik rejimini uygulamasına karşın, Venedik büyükelçisi “ancak yüzü örtülüyken” iyi göründüğünü söylemekten kendini alamamıştı. Ancak beş santimlik gülünç topuklarıyla, kocasının zırh ustası tarafından yapılmış çelik korseleriyle ve çevresi ancak 33 santimi bulan belinin sırtıyla Fransız sarayını şoka uğratan kesin bir stil duygusu vardı. Ayrıca avcı bir kadındı – altmış yaşını epeyce geçene kadar coşkuyla avlanmayı sürdürdü. Fransızları yan eyerle ata binme tarzıyla tanıştırdı (tabii bu arada görsel bakımdan az sayıda güçlü yanlarından biri olan baldırlarını da sergileyerek).

Catherine’ın diğer moda yenilikleri brokoli, enginar, karnabahar ve çataldı. Parfüm sürmeye, saç boyatmaya ve iç çamaşır giymeye de öncülük etti ve ağıza asla alkol değdirmemesine karşın, tütünü hararetle benimseyen ilk kişilerden biri oldu. Hırslı bir koleksiyoncu olarak, saraylarını ithal porselenlerle, madeni eşyalarla, oyuncaklarla, doldurulmuş timsahlarla ve bir sürü canlı ev hayvanıyla donattı. Hayvanlar içindeki gözdesi ise Antiller’den getirilen uzun kuyruklu bir maymundu. Sürekli üzerine titredigi maymununu uğur tılsımı olarak nitelendirirdi.*

Catherine şatafatlı partiler, maskeli balolar ve danslar konusunda yeni bir Avrupa standardı getirdi. Dönemin en iyi sanatçılarını, dansçılarını, mimarlarını ve müzisyenlerini tutarak düzenlediği eğlenceler *les magnificences* olarak biliniyordu. Son derece işe yarar bir yeniliği de hizmetleriyle uluslararası diplomasi-

---

* Maymunu kayınpederinden miras almış olması mümkündür: L. Franca’nın maymunla birlikte rümeliliği bir minyatür portresinde uzun kuyruklu bir maymun görülür.

nin yürütülmesine çeşni ve entrika katan seksen nedimesinden oluşan "uçan filo"suydu. Bu hanımlar 1577'deki unutulmaz bir ihtişam gecesinde üst kısımları tamamen çıplak halde hizmet sundular. Ayrıca Catherine'in sıkı talimatı doğrultusunda kasık tüylerini tıraş etmeme ya da yolmama yönünde yeni modayı başlattılar (Cavlak kasıklar frengi belirtisi olarak görülebilirdi). Navarre'ın bağnaz Protestant kraliçesi Jeanne, rakibesi konumundaki Catherine'in sarayı için şunu yazmıştı: "Kötü olduğunu biliyordum, ama korktuğumdan bile kötü olduğunu gördüm. Orada normalin aksine kadınlar erkeklerle asılıyor."

Çocuksuz olduğu yıllarda Catherine'in kraliçelik konumu sürekli tehdit altında kaldı, özellikle de Henri'nin bir hizmetçiden çocuk peydahlayarak erkekliğini kanıtlamasından sonra. Bundan hareketle Henri, Catherine'in güzelliğiyle ünlü kuzeni Diane de Poitiers'i metres olarak tuttu. Catherine gebe kalma çabasından vazgeçmeyerek, kocaman fırtılar çekerek katır sidığı içti, erkek geyik boynuzları taktı, vücudunu inek dışkısıyla sıvadı ve çare sunması için dostu Nostradamus'a danıştı. Hatta kocasının yatak odasının döşemesine bir delik açtırdı; aşağıdan bu delik aracılığıyla Henri ve Diane'yi gözetleyerek pratik ipuçları kapmaya çalıştı. Bazı tarihçiler durumu değiştiren hamlenin payesini saray hekimi Jean Fernel'e verir. Çiftin üreme organlarındaki bazı "bozukluk"ların farkına varan Fernel sorunu çözecek bir yol önerdi. Bulduğu çözüm her neyse, Catherine ilk çocuğunu doğurduktan sonra gebe kalmada artık bir sıkıntı çekmedi. Dokuz çocuk daha dünyaya getirdi ve bunların yedisi büyüyerek yetişkinlik çağına vardı. Oğullarından üçü daha sonra Fransa kralı olarak tahta otururken, kızlarından ikisi krallarla evlendi. İkisi dışında bütün çocuklarından daha uzun yaşadı.

Kraliçe olarak iktidara ortak olduğu ve ardından her üç oğlunun hükümdarlıkları sırasında dizginleri elinde tuttuğu dönem boyunca yegâne amacı, kocasının mensup olduğu Valois

hanedanını tahtta tutmak oldu. Bu doğrultuda da ülkenin parçalanması tehlikesini yaratan Fransız Din Savaşları (1562-1598) sırasında manevralara girişerek Katolikleri, Fransız Protestanlarına karşı kurnazca kullandı. Siyasal istikrarı savunma uğruna, gerektiğinde kendi çocuklarına karşı bile şaşırtıcı lırcılıkta davranışlara girmekten geri kalmadı. Genç kızı Marguerite'in, baş rakibi Guise dükünün oğluyla yattığını öğrenince, onu sürükleyip yarıktan çıkararak, geceliğini parçaladı ve saçlarından tutamalar kopardı. Daha sonraları Marguerite yeniden yakalandı; bu sefer Navarre kralı olan kocası Henri'yi aldatmıştı. Catherine kaçamak sevgiliyi idam ettirdi, Marguerite'i vasiyetinden sil-di ve onunla bir daha hiç konuşmadı.

Catherine'in son ayları gut ve kolik nöbetlerinin yarattığı sıkıntılarla geçti (Her zaman oburluğuyla tanınan biriydi ve bir keresinde bir fiş tavuk kursağı güveci yiyince neredeyse ölecek hale gelmişti). Ölümünden sonra, bir vakanüvis "kimsenin onu ölü bir keçiden daha fazla umursamadığı" saptamasında bulundu. Daha sonraları isyancı bir topluluk kemiklerini mezarından çıkarıp bir çukura attı. Yaptırdığı debdebeli binaların çoğu yıkıldı. Siyasal manevralarla ve entrikalarla kurduğu düzen bile ondan daha uzun ömürlü olmadı. Öbür dünyaya göçüşünden sadece sekiz ay sonra, oğlu III. Henri'nin öldürülmesiyle 300 yıllık Valois yönetimi son buldu. Uzun süre çile çekmiş damadı, yani Marguerite'in kocası, IV. Henri adıyla Fransa tahtına geçerek Bourbon hanedanını başlattı. Her iki Medici hanımı yüzünden bir dizi aşağılamaya maruz kalmış olmasına karşın, eski kayna-nası hakkında şaşırtıcı bir yüce gönüllülük göstererek, "akıllıca davranış tarzı"nı övdü ve "Asla daha kötüsünü yapmamış olmasına şaşıyorum" yorumunda bulundu. Catherine'in geride bıraktığı şeylerin muğlaklığını belki de en iyi yansıtacak kirabe, akıllılık edip ismini saklı tutan bir çağdaşının şu sözleridir: "Bir kadın için çok fazla zekâ kıvraklığına, bir kraliçe için ise çok az

dürüstlüğe sahipti.”

Kraliyet aileleri açısından maymunların çekiciliğinin bir ölçüde nadir olmalarından ve tuhaf minyatür insan niteliği taşımalarından kaynaklandığı göz önünde tutulunca, gerçek minyatür insanların da sarayda kendilerine yer bulmaları herhalde şaşırtıcı olmamalıdır. Catherine de’ Medici yanındaki cüceler topluluğunu başbayağı bakımı altında tutar, onları güzel elbiselerle giydirir ve tam bir hizmetçi ordusunun onlara göz kulak olmasını sağlardı. Hatta cüceler arasındaki evlilikleri ayarlar ve onları üremeye özendirirdi. Cücelerın cinsel yaşamına dönük garip ilgi maymunlarla başka bir bağlantıya işaret eder: Her iki canlı türü de hayvani şehvetin çaresiz kurbanları gibi görülürdü. Maymunları ve cüceleri birlikte oynamaya yönleltmek daha da eğlenceliydi. İşte size 1537’de Floransa dükü olmasından kısa bir süre sonra I. Cosimo de’ Medici’yi eğlendirmek üzere bir cüce ile bir maymun arasında düzenlenen bir güreş müsabakasına ilişkin anlatım:

Cüce biri omzunda ve öbürü kolunda olmak üzere iki yaralıken, maymunun bacakları sakatlandı. Maymun sonunda pes etti ve cüceden merhamet diledi. Ancak maymunun dilinden anlamayan cüce, arkadan bacaklarını kıstırarak halde başını yere çarpmaya devam etti. Eğer Dük Hazretleri araya girmeseydi, cüce işi maymunu öldürmeye kadar görürcekti. Çıplak dövüşen cücenin üstünde mahrem yerlerini örten don dışında koruyucu hiçbir şey yoktu. Müsabakadan cücenin galip çıktığını ve on altın sikke kazandığını söylemek yeterlidir.

Jeffrey Hudson: Küçük Dev Adam

Cosimo’nun torununun kızı ve İngiltere kralı I. Charles’ın eşi Henrietta Maria, başka bir maymun ve cüce meraklısıydı. Sa-

raydaki gözdesi “ufak İngiliz insan”larının en meşhuru olan kraliyet maymunu bakıcısı Sir Jeffrey Hudson’du (1619-1682).

Rutland’ın Oakham kasabasında doğan Jeffrey Hudson, boğaları köpeklerle dövüştüren “boylu poslu” bir kasabın oğluydu ve bu kadar küçük olması kimsenin anlayamadığı bir şeydi. Yerel teoriler gebelik sırasında annesinin genzine bir acurun kaçmasından, anne babasının onu bir kutuda tuttuğuna dair karanlık rivayetlere kadar uzanmaktaydı. Aslında, çocukcağız hipofiz bezinin tutukluk yapmasından kaynaklanan büyüme hormonu eksikliğinden muzdaripri.

Sekiz yaşına vardığında boyu ancak 45 santime varmıştı. Değerlendirilecek bir fırsatı sezen babası, onu hizmetinde çalıştığı Buckingham düküne götürdü. Düşes Katherine çocuğa hayran kaldı. Kocası o sırada kralın “gözdesi” ve çok muhtemelen kendisi de sevgilisiydi. Bu durumun kraliçenin hoşuna gitmemesi nedeniyle, düşes Jeffrey’yi bir hediye olarak ona sunmaya karar verdi: Mağdur bir eşten başka bir mağdur eşe bir barış sunusu. Küçük oğlanın soğuk bir pasta içinde saraya varmasını sağladı. Pasta sofraya geldiğinde, eksiksiz bir zırh takımı içindeki Jeffrey sıçrayıp çıktı, eğilip selam verdi ve masanın üstünde bir ileri bir geri yürümeye başladı. Ananda herkesin diline düştü. Kraliçe onu hizmetine girmeye davet etti, ona kendi hizmetçilerinden birini verdi ve onu saraydaki maymunu Pug’un bakımını üstlenmekle görevlendirdi.

Jeffrey çok geçmeden boyu 2,25 metreye varan William Evans adında bir hamalla arkadaşlık kurdu ve böylece bir saray göstericisi olarak kendine ayrıcalıklı yer edindi. İkilinin hazırladığı oyun şuydu: Evans bir cebinden bir somun ekmek, öbür cebinden Hudson’u çıkardıktan sonra, bir sandviç yapmaya koyuluyordu. İkili sıklıkla birlikte halkın karşısına çıktı ve bir dizi Londra meyhanesine onların adları verildi. Sonradan ortaya çıkan ve 151 yaşında olduğunu ileri süren Thomas Parr’ın katılı-

mıyla, topluca "Çağın Üç Harikası" olarak anılır oldular.

Jeffrey bir hilkat garibesi olmanın ötesinde özelliklere sahipti: Stuart sarayı adına diplomatlık yapacak ölçüde zeki ve atılgandı. Daha on bir yaşındayken, hamile Kraliçe Henrietta Maria için bir ebe getirmek üzere Fransa'ya gönderilen elçi heyetinde yer aldı. Heyet kraliçenin annesi Marie de' Medici'nin huzuruna kabul edildi. Medici çok hoşlandığı Jeffrey'ye 2.000 sterlin değerinde mücevherat armağan etti. Bu muazzam bir paraydı. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Jeffrey'nin babasının bir kasap olarak yıllık kazancı muhtemelen 10 sterlin dolayındaydı.

Fransız kıyı kenti Dunkirk 1620'li ve 1630'lu yıllarda bağımsız bir Flaman devletçisi ve nam salmış bir korsan üssüydü. İşte bu "Dunkirk korsanları" İngiltere'ye dönmek üzere Manş Denizi'nden geçmekte olan kraliyet gemisinin yolunu keserek, Jeffrey'nin yeni elde ettiği mücevherata el koydu ve heyetin bütün mensuplarını kaçırdı. Ancak korsanlar için biraz fazla "yakıcı" olan topluluk çarçabuk serbest bırakıldı. Olay, William Davenant'ın *Jeffreidos* (1638) adlı alaycı destanına ilham verdi; destanda aç bir baba hindinin cüce kahramana yönelik yıldırıncı saldırısı işlenmekteydi.

Jeffrey yaşının büyümesiyle birlikte hanımlarda ilgi uyandır-maya başladı. Tablolar onu iri mavi gözleriyle ve sarı buklelerden oluşan yelesiyle çekici ve (küçük olsa bile) düzgün vücutlu biri olarak gösterir. Gençliğinde en az on beş saray dilberıyla yattığını, övünerek belirtmekten hoşlanırdı ve 1641'de Charles'ın kızı Mary'nin Willem de Oranj'la düğününden sonraki "alıştırma" töreni için teşrifatçı seçilmişti. Gelinin henüz dokuz yaşında olması nedeniyle, "gerdek" sadece soylu çiftin çıplak bacaklarını birbirine değdirmelerinden ibaret olacaktı. Ne var ki, Hollandalı damadı epeyce şaşırtan bir şekilde, yatağında sıkıca dikilip kapatılmış geceliği içinde durması bunu engelledi – ta ki ağır adımlarla içeriye giren Sir Jeffrey'nin bir makasla sorunu

halletmesine kadar.

İngiliz İç Savaşı sırasında Jeffrey kralın ordusunda bir süvari birliğine komuta etti; ondan sonra da kendisini hep Yüzbaşı Jeffrey Hudson olarak takdim etti. Kralcuların savaştan yenik çıkmasının ardından, kraliçeye eşlik ederek Fransa'daki sürgün mayiyetinde yer aldı. Resmiyetten daha uzak olan bu ortamda şövalyelerin alaylarına maruz kaldı. Baştan bunun önünü kesmek üzere, kraliçenin muhafız birliğinin komutanı William Croft'un kardeşine meydan okudu ve bir düello yapılması kararlaştırıldı. Croft düelloya bir su tabancasıyla giderek ölümcül bir hata işledi. Jeffrey'nin şakası yoktu. Boş zamanlarını iyi değerlendirmişti ve artık usta bir nişancıydı. Croft'u tam alınının ortasından vurdu. Kraliçenin, çarptığıyla ölüm cezasını sürgüne çevirmeyi başararak, sürgün olarak İngiltere'ye gitmek üzere yola çıktı. Jeffrey garip kötü talihiyle bir kez daha korsanların eline düştü ve bu sefer Kuzey Afrika'nın daha azlı Berberi korsanlarına çarptığı için, Cezayir'de köle olarak satıldı. Sonraki yirmi beş yılını orada geçirdi.

Fidyenin ödenmesiyle Jeffrey'nin İngiltere'ye dönmesini kimin sağladığını ya da bu işin nasıl olduğunu kimse kesin olarak bilmiyor; ama aradan geçen yıllarda boyu iki katın üzerine çıkmıştı: Kulampara Türk sahiplerinin defalarca ırzına geçmesinden kaynaklanan travmaya bağladığı bir büyüme atılımıydı bu. Artık 1,20 metreye yakın boyuyla kesinkes bir cüce olarak hizmet veremeyeceği için Rutland'a döndü. Bir süre yeryüzüne inmiş, gerçek bir "hobbit" gibi evinde kaldı; rütün tutturarak ve bira içerek, çevresindeki insanlara serüvenlerini anlattı. Ama 1678'de yoksulluk ve can sıkıntısı yüzünden, yeni kralın kendisine bir iş vermesinin yolunu aramak üzere tekrar Londra'ya gitmeye karar verdi. Bu talihsiz bir zamanlamaydı. Rutland'lı hemşerisi Titus Oates'un ortaya attığı Papalık Komplosu yüzünden Londra kargaşanın pençesindeydi. Jeffrey malum bir Katolik ve

kraklı olduğundan, uzamaş boyuyla hile hemen tanındı ve böylece kendisini Gatehouse zindanında buldu. Daha sonra serbest kaldığında, (ne olduğu hiç belirtilmeyen) hizmetlerine karşılık olarak ufak bir hibe aldı; ama bu onu yoksulluktan kurtarmaya yeterli bir meblağ değildi. Oyun yazarı Thomas Heywood'un "doğa tarafından yaratılmış en şirin, en hünerli ve en düzgün vücutlu küçük adam" olarak nitelendirdiği Yüzbaşı Jeffrey Hudson unutulup gitmiş biri olarak öldü ve minik bedeni Katolik dilenciler için tahsis edilmiş gizli bir mezara gömüldü.

Rembrandt van Rijn: Koleksiyoner Ressam

Yoksulluk, maymun sahibi başka bir ünlü olan Rembrandt van Rijn'in (1606-1669) hayatında da kol gezdi. Rembrandt neredeyse tam tamına Jeffrey Hudson'un çağdaşıydı ve bu İngiliz cüce gibi şöhretin meyvelerini henüz gençken tattı. Ama arsız saray soytarasının aksine, öne çıkmayı sıkı çalışması sayesinde başardı. Ergenlik çağı boyunca işiyle uğraşıp durarak, kendisini "gençlerin normal zevkleri"nden mahrum bıraktı; ancak neler kaçırdığının tamamen farkındaydı. "Rüyalarımda başıma o kadar çok iş açan o düşkün fahişeleri seviyorum" diye itiraf edeceği daha sonraları.

Rembrandt 1630'da Amsterdam'a vardığında, artık başarı, para ve aşk için hazırdı. Her üçü de çabuk geldi. İki yıldan az bir sürede kendisine kucak açan bu kentin mühim ve makbul insanların kırk altı portresini yaptı, tabii bu arada kesesini de doldurarak. Tüccarlar, avukatlar, yerel eşraf ve onların eşleri önünde oturup poz verme şansı için birbirleriyle kavga eder hale geldiler. Rembrandt yirmi altı yaşına vardığında, sinema yönetmeni Peter Greenaway'in ifadesiyle, "Mick Jagger ve Bill Gates karması bir melez" gibiydi: Genç, başarılı, iş bilir ve çalınmış. Kendisinden önceki Rafael, Leonardo ve Michelangelo gibi, eserlerine ön adıyla imza attı ve biz de hâlâ onu öyle anmakta-

yız. İlk başta sırf "Rembrandt" olan imzasına 1633'te bir "d" harfi ekledi. Sebebini kimse bilmesee de, buna önem verdiği çok açıktır; çünkü bu yazımı geri kalan kariyeri boyunca sürdürdü.*

Aynı yıl son derece zengin bir Amsterdamlı ailenin kızı olan Saskia van Ulenborch'la tanışıp evlendi. Saskia çekici görünümünün ve lüks hayata düşkünlüğünün yanı sıra, mükemmel bir finansal yöneticiydi ve çift çok geçmeden Yahudi mahallesindeki pahalı bir eve taşındı. Rembrandt bu evi sanat eserleriyle ve toplamakran hoşlandığı egzotik biblolarla doldurdu. Varlığı bilinen 2300'ü aşkın tablo, eskiz ve gravürle şaşırtıcı ölçüde üretken bir sanatçı olduğu kadar yetenekli bir öğretmendi de; öğrencilerinin en az ellisi piyasaya iş yapan ressamlar olarak kendilerine bir yer edindiler.

Van Rijn çiftinin sanatı ve ticareti birlikte yürütme konusunda alt edilemez gibi görünen mahareti pek uzun sürmedi. Saskia art arda dört çocuk doğurdu, ama Titus dışında bunların hiçbiri birkaç haftadan fazla yaşayamadı. Kısa bir süre sonra da ane vereme yenik düştü. Karısının ticari dirayetinden yoksun kalan Rembrandt'ın eşya toplama çılgınlığı borçlarının gittikçe yığılmasına neden oldu. Buna aldırmaksızın daha da sıkı çalışarak bir dizi şaheser yarattı: Portreler, Kitab-ı Mukaddes sahneleri, otoportreler ve en muhteşemi *Gece Devriyesi* (1642) olan büyük sipariş eserler. Söz konusu tablonu adı aslında *Yüzbaşı Frans Banning Cocq ve Tefmen Willem van Ruytenburgh'un Müfrezesi* olacaktı. Aynı zamanda yarım mesai sivil muhafızlık yapan on sekiz tüccardan alınmış bir grup siparişi idi bu. Ödeme koşulları basitti: Rembrandt her adamı verdiği para ölçüsünde öne çı-

* Çapdaşları onun ön adının yazını konusunda görüş birliğine varmakta güçlük çekti - bunun sebebi muhtemelen şöhratinin ağızdan ağıza yayılmıyordu. İpe sine kayıtlara geçmiş birçok varyasyondan bazıları: Rhenbrant, Rheinbrand, Reijnbrand, Rhaerbrant, Rimbrant, Rembrand, Remblanz, Reijnbram, Rembrando, Rheinbrand, Rijnbrandk, Rimbrank, Rem Brant, Reijnbrant, Rembrant, Reijnbrant, Rymbrandt, Rhenbrandk, Rhijnbrandk, Rombrant, Rbinbrant, Rincbrant, Rynbrant, Rijnbrant, Reinbrand, Rimbrant, Rhinbrand, Rhimbrant.

kararak çizilecekti. Ne yazık ki, Rembrandt'ın en iyi eserlerinin birçoğu gibi, bu tablo da korumaya dönük yetersiz girişimlerden zarar gördü. Her tarafına kalın vernik tabakaların boca edilmesi sahneyi öylesine kararttı ki, Sir Joshua Reynolds bir buçuk yüzyıl sonra gördüğü tabloyu "Gece Devriyesi" olarak nitelendirdi ve bu ad üstüne yapışıp kaldı. Modern restorasyon çalışmalarının gösterdiği gibi, aslında güpegündüz resmedilmiş bir sahne söz konusuydu.

Rembrandt'la ilgili hikâyelerin hepsi dönüp dolaşıp paraya gelic. Paragöz tutumu dillere destandı: Öğrencileri mahsus yere sıkke resimleri çizer ve durup bunları yerden almaya çalışmasının ne kadar zaman alacağını görmek için beklerdi. Bazı öğrencilerinin anlatımına göre, fırçalarını ve "benzer nitelikteki başka şeyleri" silmek için kullandığı giysileri kirli çaputlara benzerdi. Her ne kadar elbiseye para harcamasa da, Saskia'nın ailesi onun diğer savurganlıklarından rahatsızlık duyacak kadar haberdardı. Yeniden evlenmesi halinde, karısının malvarlığından hiçbir şekilde miras alamayacağını kesin bir dile bildirildi. Bu yüzden Rembrandt oğlu Titus'un dadısı olan pis kokulu Geertje Dirckx'le sevgili hayatı yaşamasına karşın, onunla evlenmeye yanaşmadı. Yedi yıl sonra cinsel ilgisinin tombul kâhyası Hendrickje Stoffels'e yönelince, Geertje sözünü tutmadığı gerekçeyle ona dava açtı. Gerçi dava Rembrandt'ın lehine sonuçlandı, ama Geertje'ye yılda 200 guldenlik ömür boyu gelir bağlanması kararlaştırıldı. İflasın eşliğindeki Rembrandt'ın ödeyemeyeceği bir tutardı bu. Misilleme olarak kadının ahlaki kurallara uymaktan ve önüne gelen kişilerle yatmaktan dolayı suçlu bulanarak bir ıslahevine kapatılmasını sağladı.

Maddi durumu gittikçe daha da kötüleşti. İngiltere-Hollanda Savaşı'yla zayıflamış olan Hollanda ekonomisi 1650'lerin başlarında ciddi bir kredi çıkmazına girdi. Bir Rembrandt portresi hem zaman, hem de para açısından pahalıydı: Portresi ya-

pılacak kişi bazen üç ay tuval önünde oturmak zorundaydı ve ressam Anthony Van Dyck'ın Flaman okulunun öncülük ettiği daha ucuz, çok parlak renkleri kullanarak modaya uymaya yanzmayan biriydi. Siparişler kesiliverdi.

Rembrandt evini kurtarmaya yönelik son bir çare olarak, tapuları on beş yaşındaki oğluna devretti. Alacaklılar bunu duyar duymaz, telaşa kapıldılar ve borçlarını acilen ödemesini istedikler. Ressam Temmuz 1656'da *cessio bonorum* (maldan feragat) başvurusunda bulunmaya mecbur kaldı. Bu onu iflas ayıbından kurtardı, ama borçlarını ödemek üzere bütün eşyalarını satmasına gerektirdi. Yıllarca emek vererek topladığı şeyler mezada düştü – dev miğferi, zenci kafasının alçı kalıbı, arbaletler, bambudan yapılmış on üç üfleemeli çalgı, içeyen bir çocuk heykeli, dişi ve erkek iki aslan postu ve onlarca tablo. Sanat koleksiyonu öylesine zengindi ki, Ressamlar Loncası piyasada aşırı bolluk oluşacağı endişesine kapıldı. Lonca yöneticileri satışı hızlandırmak için nüfuzlarını kullandılar; Rembrandt müzayededen ancak 600 gulden gibi cüzi bir para elde edebildi ve kentin yoksul bir kesiminde küçük bir kiralık eve taşındı.

Rembrandt'ın kâhyası/sevgilisi ve oğlu neredeyse müflis duruma düşen ressamı borçlardan kurtaracak bir planı birlikte hazırladılar. Tabloları kendi adlarına alıp satmak ve Rembrandt'ı bir "asistan" olarak çalıştırmak üzere bir ticarethane açtılar. Bir zamanlar Amsterdam'ın en gözde ressamı olan kişi artık kendi öğrencilerinin bir çalışanı konumundaydı. Bunu başka trajediler izledi. Hendrickje 1662'de ve Titus 1668'e vebadan yaşamını yitirdi. Rembrandt ertesı yıl "tek bir dostu ya da guldeni ve hatta yiyecek bir dilim ringası olmaksızın" öldü. İşaretsiz bir mezara gömüldü.

Saskia'nın ölümünü izleyen yıllarda evde beslediği maymunu Puck ona can yoldaşı olmuştu; ikisi arasındaki yakınlık Rembrandt'ın günümüzde en çok takdir ettiğimiz yanını açığa vurur.

Başlı başına para umurunda değildi. Parayla alınan şeyleri severdi, ama paranın insanları düşürdüğü durumdan hoşlanmazdı. Stüdyosuna gelen fiyakalı ve azametli insanları dolduruşa getirerek frapan giyinmeye özendirir ve tabloları daha da gülünç ve abes görünmelerini sağlardı. Rembrandt hayatı doğal haliyle resmetmeyi yeğ tutardı: İşeyen insanlar, buruşuk suratlar, gamzeli kalçalar. *Vaftizci Yahya'nın Vaazı* gibi dinsel temalı resimlerinde bile ön tarafta çiftleşen iki köpek çizmekten kendini alamadı. Puck'un ölümü onu çok üzdü. Sevdigi Saskia'ı nasıl ölüm döşeginde resmettiyse, üzerinde çalıştığı bir aile portresine maymununun cesedini ekleyerek anısını ölümsüzleştirdi. Ailenin reisi buna karşı çıktı ve can sıkıcı bu kısmı çıkarmaması halinde siparişi geri çekme tehdidinde bulundu. Rembrandt buna yanaşmayarak parayı gözden çıkardı ve maymunlu tabloyu kendisine sakladı. Ne yazık ki, maymun tasvirinin yer aldığı bu şaheseri çoktan kayıptır.

Frida Kahlo: Bıyıklı Cazibe

Otoportrelere ve maymunlara düşkün bir başka ressam Meksikalı Frida Kahlo'ydu (1907-1954). Hafiften bıyıklı ve tek kaşlı bu kadın ressam çoğu kez bir gerçeküstücü olarak anılır; oysa bu yaftadan hiç hazzetmezdi ve André Breton ile avanesinden "guguk kuşu beyinli orospu çocukları" diye söz ederdi. "Ben hiç rüyalarımın resmini yapmadım, kendi gerçekliğimin resmini yaptım" diye yazmıştı. Çocuk felcine yakalandığı altı yaşından itibaren bu gerçekliği az çok belirleyen şey acıydı.

Henüz on sekiz yaşında olduğu 17 Kasım 1925'te okuldan eve dönmek için bindiği otobüse bir tramvay yandan çarptı. Omurgası, leğen kemigi, köprücük kemigi, kaburgaları ve (on bir yerden) sağ bacağı kırıldı, bir ayağı ve bir omzu yerinden çıktı. Ayrıca metal bir parmaklık parçası vajinasını yırttı. Ölümünün kaçınılmaz olduğu sanılıyordu; ama bir yıldan fazla yatak-

ta birkin halde kaldıktan sonra toparlanıp iyileşti. Fotoğrafçı (ve aynı zamanda ressam) olan babası, odadaki nesneleri görüp çizmesi için yatağının yukarısına bir ayna ve çeşitli mekanizmalar taktırdı. Frida'yı bir ressam olmaya yönlten şey buydu. Yaşamının geri kalan bölümünde otuz beş cerrahi operasyon (ayrıca birkaç küntaj ve düşük) geçirdi ve sanatı hemen her zaman bedene, çektiği acılara ve yaşadığı sıkıntılara odaklı kaldı, hem de bazen şoka uğratan gerçekçi ayrıntılarla.

Bedensel acılar yetmezmiş gibi, Frida Meksika'nın en havalı ve geçinilmesi en zor erkeklerinden birine, Marksist duvar ressamı Diego Rivera'ya âşık olmayı başardı. 1929'da evlendiklerinde kendisinden yirmi bir yaş büyüktü (ve cüsse olarak iki katıydı); bu kesinlikle bir aşk izdivacı olsa da, en uçuk Meksika melodramından daha fazla inişli çıkışlıydı. Bütün kabiliyetine ve cüretine rağmen, Diego'nun sert bir mizacı vardı ve bastırılmaz bir duyguyla Frida'ya karşı sadakatsizdi – hatta Frida'nın öz kardeşi Cristina'yla yatacak kadar. Doktorunun “tekeşliliğe uygun olmadığı” yolundaki teşhisine seve seve uydu. Öyle ki, Meksika'yı görmeye giden Amerikalı kadınlar için Diego Rivera'yla yatmanın Aztek kenti Tenochtitlan'ı dolaşmak kadar turistik gezinin önemli bir parçası olduğu söylenirdi.

Sebeup Frida'nın bu anlamda beceriksiz olması değildi. Onun da hem erkeklerle, hem kadınlarla sayısız kaçamağı vardı – bunların en ünlüsü Lev Troçki'yle 1937'de, yanında karısı Natalya da olmak üzere evlerinde konuk olarak kaldıkları sırada başlayan ilişkisiydi. Troçki'ye sakalından dolayı “Piochitas” (“Küçük Keçi” diye seslenirdi. Daha sonraları *el viejo*'dan (“ihtiyar”) bıktı ve onu epeyce hayal kırıklığına uğratarak ilişkiyi kesti. Troçki'nin buz kıracağı kullanan suikastçısı Ramón Mercader, cinayet nedeniyle tutuklanmasından kısa bir süre önce Rivera çiftinin evine akşam yemeği için davet edildi. Frida ve Diego bütün yaşamları boyunca sıkı birer komünist ve Sovyetler Birliği des-

tekçisi olarak kaldılar. Frida yatağının dibinde Stalin, Lenin, Marx, Engels ve Mao fotoğraflarını asılı tutardı.

Siyasal görüşleri onları keyif çatmaktan (ya da evde bir sürü hizmetçi çalıştırmaktan) alıkoymadı. Rivera çiftinin bir sohbet, şarap ve tekila cümbüşüne dönüşen akşam yemeklerinin konukları Meksika cumhurbaşkanından Nelson Rockefeller ve George Gershwin'e kadar uzanan bir yelpazeyi kapsardı. Frida sırtını desteklemek için çelik ve alçı karışımı bir korseyi sürekli takmasına karşın, (Meksika'nın güney kesiminde aslında hiç görmediği bir bölge olan) Tehuantepec'in geleneksel kıyafetine uygun olarak gösterişli biçimde giyinirdi: Parlak sarı, mavi ve kırmızı tonlarda canlı çiçek baskılarının yer aldığı giysilerdi bunlar. Başkalarının önüne asla makyajsız çıkmazdı, ama alameti farıkaşı olan bıyığını aldirmaya asla yanaşmazdı ve çoğu kez daha da karartmak için bir kalem kullanırdı. Dedikoduyu ve kötü şakaları seven biri olarak, Avrupa sanat evlerinin soyut teorik tartışmalarına ayıracak pek fazla zamanı yoktu:

Paris'in bu "sanat" cadaloglarıyla bir teşriki mesaiye girmektense Toluca çarşısında yere oturup tonilla satmayı tercih ederim. Kafelerde değerli popolarını ısıtarak saatlerce otururlar ve hiç durmaksızın "kültür", "sanat", "devrim" vs. üzerine konuşurlar; kendilerinin dünyanın tanrıları sanırlar, en fantastik saçmalıkların hayalini kurarlar ve asla gerçekleştirmeyen teorileriyle havayı zehirlerler.

Evlilik dışı cilveleşmelerine göz yumsa bile, Diego'yla birlikte yaşamının gerginliği zamanla Frida için dayanılmaz hale geldi. Sürekli kadınların peşinden koşması onu derinden yaralayan bir şeydi. "Hayatımda geçirdiğim iki ağır kaza var" diye yazmıştı. "İlkinde bir tramvay ben cüz geçti; diğer kaza ise Diego'dur." İkili bir süre üst geçitle birbirine bağlanan ayrı evlerde yaşama-

yı denedi. Bu bir işe yaramadı ve Frida 1939'da Diego'nun boşanma önerisini kabul etti. Kendisini içkiye vurdu, saçlarını kısacık kestirdi ve erkek elbiseleri giymeye başladı. Frida'nın ruh sağlığından büyük ölçüde endişelenen doktorunun önerisiyle, bir yıl dolmadan ikili yeniden evlendi. Diego vardıkları anlaşmayı otobiyografisinde şöyle anlatır:

O kendisi açısından belirli şartlar koştı: Eserlerinden elde ettiği gelirle geçimini bizzat sağlayacaktı; ben ev masraflarının sadece yarısını karşılayacaktım; bir de aramızda hiç cinsel ilişki olmayacaktı. Bu son şarta ilişkin açıklamasına gelince, bütün diğer kadınların görüntüleri aklından film şeridi gibi geçerken benimle sevişmesinin mümkün olmadığını, çünkü ona yaklaşmamla birlikte bir psikolojik engelin hemen belinip araya girdiğini söyledi.

İkili'nin hiç çocuğu olmadı. Frida'nın bedensel yapısı bunu olanaksız kıldı. Ama ölesiye anaçtı: Hatta kürtajla alınan fetüslerinden birini yatağının başucundaki bir kavanozda tuttu. Çocuk özleminin yerini sevgiye boğduğu ev maymunlarını, özellikle de örümcek maymunu Don Fulang Chang tuttu. *Fulang Chang ve Ben* (1937) adlı güzel otoportresi bir numaralı hayranı Madonna tarafından 1988'de bir milyon dolara satın alındı. Diğer birkaç tablosunda daha maymunlar yer alır. Frida'nın maymunların bildik şehvet ya da salaklık simgelerinin yerine, doğal zarafeti ve çocuksu haylazlığı yansıtır. Diego'nun eve uğramadığı uzun dönemlerde küçük hayvanat bahçesinin diğer mensuplarıyla birlikte ona eşlik ettiler – karaca Granizo, papağan Bonito, minyatür tüysüz köpek Señor Xolotl ve kartal Gertrude Caca Blanca.

Frida'nın eserleri hayatta olduğu sırada yaygın bir ilgi görmedi. Ticari anlamdaki çıkışı 1938'de bir ABD (kendi ifadesiyle "Gringolandia") gezisinde Diego'ya eşlik etmesiyle başladı. İlk

bireysel sergisi New York'ta düzenlendi ve ilk önemli sanatçı Holl-ywood'un sert erkek oyuncusu Edward G. Robinson'ın her biri 200 dolardan dört tablosunu almasıyla gerçekleşti. Frida 1939'da Paris'e gitti ve bir eseri Louvre tarafından satın alınan ilk 20. yüz-yıl Meksika ressamı oldu. Ömrü boyunca Meksika'da onun adı-na sadece tek bir gösteri düzenlendi ve bu da ancak 1953'e denk geldi. Doktorlarının koyduğu yasağa rağmen, Frida yatağından çıkmaksızın bir kamyonla kendisini galeriye taşıtı ve tekerlek üstünde zafer dolu bir edayla konuklar arasına katıldı.

Kısa bir süre sonra sağlığı hızla bozulmaya yüz tuttu; içki iç-mesi ve aşırı uyku hapi alması çöküşünü hızlandırdı. Aynı yılın Ağustos ayında hasarlı sağ bacağı kangrenden dolayı kesildi. Bir yıl sonra öldü; görünürdeki sebebin zatürre olmasına karşın, ba-zı arkadaşları aşırı doz almış olabileceği kanısındaydı. Ölümün-den birkaç gün önce güncesine şunu yazdı: "Ayrılışın neçeli ola-cagını umarım – ve bir daha dönmeyeceğimi umarım."

O zamandan beri asla fazla uzaklaşmadı. Frida Kahlo tek ka-dınlı bir uluslararası sektördür: Feminist eleştirmenlerce el üstünde tutulan tek kaşlı ve hafif bıyıklı görünüşü dünyanın her yanında sergi, baskı resim, alışveriş çantası, fare altlığı ve kol saati satışlarında kullanılıyor. 2001'de bir ABD posta pulunda yer alan ilk İspanyol asıllı kadın oldu – Amerika'dan nefret et-mesine ve amansız bir Stalinist olmasına karşın bu onurun veril-diği tek kişi olduğuna hiç kuşku yok. Bunların hiçbirisi Diego'yu herhalde şaşırtmazdı. Frida'nın eserleriyle karşılaştırıldığında, onun sosyalist ve gerçekçi duvar resimleri şimdi oldukça demo-de ve siyasal bakımdan naif görünüyor. Birçok günahına karşın, Diego kansının şaşırtıcı tablolarının kalitesini herkesten daha iyi anlamıştı:

Size onu bir koca olarak değil, eserlerinin coşkulu bir hayra-nı olarak tavsiye ederim; dokunaklı ve duyarlı, çelik kadar

sert ve kelebek kanadı kadar narin, güzel bir gülücük kadar sevimli, hayatın burukluğu kadar derin ve acımasızdır.

Bayan Mao: Batı Meraklısı Komünist

Asıl adı Jiang Qing (okunuşu "Yang Çing") olan Bayan Mao'nun (1914-1991), yani Başkan Mao'nun eşi, Kültür Devrimi'nin afiş yıldızı ve kötü şöhretli Dörtlü Çete'nin mensuplarından biri olan kadının bütün hikâyesini aşağı yukarı özetleyen şey acımasızlık ve burukluktur. Şimdiye kadar maymunları can yoldaşı, ikame çocuk, ressamların ilham perisi, soyluluk zenginliğinin ve ayrıcalığının canlı timsali olma yönleriyle gördük. Bayan Mao'nun maymunu çok daha meşumdu, bir yordakçı ve bir suç ortağıydı.

Yaşamı boyunca sekiz ayrı ad taşıyan Jiang Qing'e doğduğunda verilen ad Li Jinhai'di. Doğu Çin'in Shandong bölgesinde geçen ilk yılları yoksullukla ve ihmalle lekелendi. Daha sonraları sağlığının sürekli bozuk olmasını çocukluğunun büyük bölümünü aç geçirmesine bağlayacaktı. Annesi güzel kızına sevgi göstermeye ayıracak zamanı pek bulamayan bir odalıktı; ama onu ayak bağlama yöntemindeki korkunç ıdare de maruz bırakmadı. Jiang'ın babası sert ve ağız bozuk bir alkolikti. Küçük kız kavgacı ruhunu sergileyen bir tavırla ona saldırarak kolunu fena halde ısırды. Olaydan kısa bir süre sonra da annesiyle birlikte evden kovuldu. On dört yaşındayken bir öğretmene tükürdüğü gerekçesiyle okuldan anıldı. Bunun üzerine Pekin'e kaçtı ve orada aktris oldu.

Yaşamının bu dönemine ilişkin ayrıntıların bulanık olmasında, iktidara geldikten sonra bunlara herhangi biçimde değinilmesini sıkı biçimde bastırmasının küçümsenmeyecek payı vardır. Ama anlaşıldığı kadar en az iki kez evlenip ayrıldı, komünistlerin safına kanıldı ve bir ara terörizm suçlamasıyla tutuklandı. Hasımları her zaman hapisten kaçabilmek için gardiyanlarla

yattığını ileri sürdü. Lan Ping ("Mavi Elma") sahne adıyla bazı önemli rollere çıktı; bunlar arasında Ibsen'in *Bir Babek Evi* adlı oyununda yer alan ve benliğini bulunca erkekleri reddedişi genç aktrisin başından geçenlerle uyuşuyormuş gibi görünen Nora ti-pi de vardı. Hollywood filmlerine hayranlık duyan Jiang, giyi-miyle Garbo'yu taklit eder, onun gibi makyaj yapar ve yüksek topuklu ayakkabılar giyerdi. Aynı zamanda kindardı ve hafızası çok güçlüydü. Yıllar önce kendisinden bir başrolü kapmış olan (ve zamanla ünlü bir aktris haline gelerek, Beyaz Saray'da Ro-osevelt çiftinin önünde sahne alan) Wang Ying'i tutuklatıp hap-se attırdı ve orada icabına bakılmasını sağladı.

Sahneyi 1937'de bıraktı ve gönüllü olarak devrime katıldı. O dönemde devrimin ana üssü Uzun Yürüyüş'ün sonunda varılan ve Çin'in iç kesimlerinde bulunan Yunnan mağaralarıydı. Jiang derslerini ön sırada oturarak izlediği Mao'nun gözüne kısa süre-de girmeyi başardı. Mao da askerler için sahnelenen bir operada onun gösterisini izlemeye gitti. Gösteriden sonra kuliste belirive-rerek, omuzlarına paltosunu koydu. Ertesi gün Jiang'ın paltoyu geri vermek üzere Büyük Önder'i ziyaret etmesi, geceyi yanında geçirmesiyle noktalandı.

Bu ilişki komünistlerin üst kademesince hoş karşılanmadı. Mao kıdemli bir parti görevlisiyle hâlâ resmen evliydi ve Ji-ang'ın geçmişi seksin, aldatmanın ve Batı tarzı çapkınlığın deli-dolu bir bileşimiydi. Büyük Önder'in yeni gelişen kültüne tartış-malı ve gereksiz fazlalık katacak gibi görünmekteydi, özellikle de Jiang'ın eski sevgililerinin bir şişe ispirto içip toz haline geti-rilmiş kibrit uçlarını yutarak intihara kalkıştığı yolundaki söy-lentiler ortalıkta dolaşırken. Bunu umursamayan Mao, parti yö-neticileriyle şöyle bir anlaşmaya vardı: Jiang'ı karısı olduğunun alenen açıklanmaması ve yirmi yıl boyunca hiçbir siyasal görev üstlenmemesi kaydıyla yanında eş olarak tutacaktı.

Görünüşe bakılırsa evlilik pek de mutlu geçmedi. Mao çok

geçmeden Jiang'a dönük cinsel ilgisini yitirdi (Yirmi üç yaşındaki kadın onun zevkine göre biraz yaşlı sayılırdı; çünkü ergenlik çağında bakirelere dönük doymak bilmez bir iştahı vardı). Öte yandan, Mao yeni karısının bağınazlığa varacak ölçüde sadık ve işine yaramaya yetecek kadar acımasız olduğunu gördü. Jiang daha sonraları, "Başkan Mao kimi ısırmamı istediye, hemen ısırardım" yorumunda bulunacaktı. Böylece Mao yirmi yıllık "yaşan" sona erdiği 1963'te Jiang'ı Kültür Bakanlığı'nın başına getirdi.

Jiang izleyen yıllarda en nüfuzlu konumuna kavuştu. "Proleter Kültürün Büyük Sancaktan" sıfatıyla Kültür Devrimi'ni yöneterek, her türlü geleneksel kültür faaliyetini bastırdı; hasım gördüğü kişilerin kitlesel gösterilerde korku salan Kızıl Muhafızlar aracılığıyla aşağılamasını ve fiziksel saldırıya uğramasını sağladı. "Kültürü Yok Edin" manifestosunu hazırladı ve 1966'da Çin'deki kitapların, resimlerin ve filmlerin sadece propaganda amacına dönük olmasını sağlamaktan sorumlu "Çekirdek Devrimci Grup"un başına geçti. Ülkede çekilen bir avuç filmin yapım sürecine bizzat el attı. Hatta Çekirdek Devrimci Grup bütün Batı çalgılarının en tehlikelisi saydığı piyanoyu yasakladı.

En parlak dönemindeki Jiang -Batı medyasının ona taktığı adla Bayan Mao- Başkan'a eşlik eden imparatoriçe gibi davrandı: Paranoyanın, aşırılığın ve kuruntunun berbat bir bileşimini sergiledi. Geçmişini bilen insanları hapse attırdı ya da öldürttü. Çin köylülerinin korkunç bir yoksulluk içinde debelendiği bir ortamda, fotoğrafçılık hobisini tatmin etmesi için savaş gemileri nehirlerde dolaştırıldı ve güzel yerleri görüp gezmesi için özel olarak yollar yapıldı. Kitleler uysallaştırıcı bir Maocu propaganda diyetiyle beslenirken, o özel sevki için dışarıdan Batı filmleri getirmekle meşguldü (Gözde filmi *Nepeli Günler*'di).

Bayan Mao'yla birlikte yaşamak kâbus gibi bir şeydi. Odala-

rının kışın tam tamına 21,5 °C, yazın ise tam tamına 26 °C sıcaklıkta tutulması gerekirdi. Yabancılarla ve ani seslere karşı yoğun bir korkusu vardı; sürekli suikasta uğrama dehşeti içindeydi. Boşboğazca konuşmalar hizmetçilerin hapse atılması için yeterliydi. Asap bozukluğu yüzünden her gece üç doz uyku hapi almaktaydı; rahatsız olmaması için personele evin civarındaki bütün kuşları ve agustosböceklerini toplama talimatı verilmişti. Elbise hisitılarının kulağına gitmemesi için, hizmetçiler kolları yukarıya kalkak ve bacakları ayırık halde yürümek zorundaydı. Jiang bir ara sağlıklı genç erkeklerden kan nakli yoluyla gençliği ve zindeliği arttırıcı bir tıbbin uygulandığını duydu. Onlarca muhafızı genel bedensel muayeneden geçirerek, "yeni program"ı için en iyilerini seçme yoluna gitti. Neyse ki, Mao bundan haberdar olunca karısının bu şekilde enfeksiyon kapabileceği yönündeki sağlık gerekçesiyle tasarını durdurdu.

Jiang'ın berbat bir ishal nöbetine yakalanınca, kendisini zehirlemeye kalktığı savıyla tek çocuğunun bakıcısını hapse atıp işkenceden geçirdiği böylesine grotesk bir ortamda, evde beslediği maymunun rolü oldukça açık olsa gerek. Ne de olsa, mutlak biçimde bağlı, asla küstahça karşılık vermekten uzak ve karpisli şiddet eylemlerine girişmeye yatkın bir yaratıktı. Tıpkı Philip Pullman'ın *Karanlık Cevher* üçlemesindeki Bayan Coulter'in tekinsiz altın maymun-iblisi gibi, Jiang'ın maymunu da yanından hiç ayırmadığı can dostuydu; ipekli elbiselerle giydirilir ve en güzel yemeklerle beslenirdi. Jiang onu Kanton'daki orkide bahçesinde dolaşan insanların üstüne salmaktan özel zevk alır, başlarına ve omuzlarına sıçrayışlarıyla onlara verdiği rahatsızlığa kahkahalarla güler ve hayvanın saldırısı karşısında ürküntüye kapılmayanları vahşice cezalandırırdı. Bir keresinde erkeklerin "bir damla sperm" dışında hiç katkısının olmadığını belirtmişti. Görünüşe bakılırsa maymunlar onun için birlikte yaşamada konusunda çok daha tercihe şayandı.

Mao'nun psikoz sınırındaki bu şımarık kadını bütün ihtişam sanrılarına karşın ciddi biçimde ardılı olarak düşünmüş olması pek akla yakın değildir. Bir korku kültürünü kurmada onu acımasızca kullanmıştı; ama yaşamının sonuna doğru onu çevresinden uzaklaştırdı. Öyle ki, Jiang hakkında olumlu şeyler söylemeleri için kocasının genç sevgililerine yalvaracak duruma düştü. Başkan Mao'nun 1976'daki ölümünün üzerinden bir hafta geçmeden, Bayan Mao, Dörtlü Çete'nin öbür mensuplarıyla birlikte kansız bir darbe sonucunda tutuklandı. Mahkemeye çıkarıldığı 1980'de duruşmaları her gece televizyondan verildi ve çok geniş bir kitlenin ilgisini çekti. "Karşı-devrimci suçlar" işlediği kararına varıldı; ilk başta verilen ölüm cezası daha sonra ömür boyu hapse çevrildi. Jiang 1991'de bir hastane banyosunda kendisini asarak yaşamına son verdi.

Ölümüne kimse yas tutmadı. Kızı bile yetkili makamlara dilekçe vererek serbest bırakılmasını istemekten kaçındı (Bu olay Jiang'ı son öfke nöbetlerinden birine kapılarak, bir karpuzu yere çalmaya ve kızını "kalpsizlik"le suçlamaya yöneltmişti). Kültür Devrimi sırasındaki gaddarca baskıların ve kargaşanın canlı timsali olan Jiang için, Çin'de neredeyse en fazla nefret edilmiş kişi olduğu söylenebilir. Bizzat Mao'nun şu sözleri onun kendi kendini düşürdüğü yalnızlığı yansıtır: "Çok az insan onun zevkine uyar – belki de bir tek kendisi." Maymununun akıbeti kayıtlara geçmiş değildir.

Frank Buckland: Kirpi Yiyen Adam

Maymunların evcil hayvan olarak beslenmesi konusunda doruk noktasına Victoria dönemi İngiltere'sinde ulaşıldı. İmparatorluğun ganimetlerinden biri de düzenli bir akış içinde gelerek paralı kesimlerin evlerini dolduran egzotik yabani hayvanlardı. Darwin'in çabalarına rağmen (ve belki de bundan dolayı), maymunlar vazgeçilmez aksesuarlar haline geldi. Arthur Henry Patter-

son'un 1888 tarihli *Ev Maymunları ve Onları İdare Etme Yolları Üzerine Notlar* kitabında bu hava şöyle ortaya konur:

Bir meraklı kişi ev hayvanı alma ve ev hayvanına bakma konusunu keseye göre ayarlamaya alışkın değilse, bir dizi maymun gereğince düzenlenmiş bir ikametgâhta ona sadece hatırı sayılır düzeyde ilginç ve eğlenceli şeyler sunmakla kalmaz; eğlenmeye hep işine tanıdıklardan oluşan geniş bir çevreye de sunarsız neye sağlar.

Maymun bakıcılığının en eksiksiz anlatımlarından biri, 19. yüzyıl ortalarına David Bellamy'si sayılan Frank Buckland'ın (1826-1880) eserinde yer alır. Westminster başpiskoposu olan babası William Buckland (1784-1856), jeolojii ve paleontolojiyi saygın akademik disiplinler haline getiren ve "dinozor" kelimesinin ortaya atılmasından yirmi yıl önce bir dinozoru ilk kez tarif etmiş olan kişiydi (Buldugu şeye onun verdiği ad "Stonesfield'in Büyük Fosil Kertenkelesi"ydi).

Buckland ailesinin ev içi düzeni Victoria dönemi standartlarıyla bile nev'i şahsına münhasırdı. Kısmen müze, kısmen zooloji bahçesi görünümünde olan bu evde canlı ve ölü hayvanlar yer bulmak için jeolojik kayaç örnekleriyle inşip kakıştı. Baykuşlar ve cüce kargalar serbestçe uçar, yılanlar ve kurbakalar kafesler içinde odalara saçılmış olarak durur ve çocukların midillilerine binip evin içinde dolaşmalarına izin verilirdi. Böyle bir ortamda büyüyen küçük Frank'ın "doğanın bir başrahibi ve insanoglunun bir hayırseveri" olmayı, edineceği meslek olarak belirlemesi pek şaşırtıcı sayılmaz. Daha dört yaşındayken, babası eski bir fosili gösterip ne olduğunu sorduğunda, bir çırpıda şunu söylemişti: "Bir iktiyoşobuşun omuygaşı." Üniversitede okurken, Oxford'daki Christ College içindeki kilisenin çeşme kuyusuna inerek ve önce iri bir kaplumbağanın, ardından belalı bir

timsahın sırtına binip dolaşarak akranlarını hayrete düşürdü.

Her iki hayvan onun için sofrada yer alacak yiyeceklerdi. Zoofaji, yani ahşılınmamış hayvanları yeme alışkanlığı Frank Buckland'ın babasıyla paylaştığı başka bir tutkuydu. Başpiskoposun çitası yüksekti; fareden bizona kadar her hayvanı yediği iddiasındaydı. Kirpi, sıçan, cnik, devekuşu, tosbaga ve salamura at dili evin menüsünde düzenli olarak yer alırdı; fare kızartması ya da ezmesi evin bir spesiyalitesi idi. John Ruskin evde akşam yemeğine konuk olmaya can atan biriydi:

Talihsiz bir meşgaleden dolayı enfes bir fare kızartmasını kaçırdığım günlerde hep esef daymışumdur; sıcak bir yaz sabahı hoş ve kıbar iki Carolina kertenkelesinin bana bekçilik ederek sinekleri kovuşunu keyifle hatırlıyorum.

Baba Buckland'ın bizzat itirafına göre, sadece iki gastronomi hüsranı yaşamıştı – haşlama köstebek ve kurtsineği yahnisi. Genç Frank işi daha ileriye götürerek, gergedan etinden börek yaptı ("çok sert sığır eti gibi"), kulağakaşan kızarttı ("korkunç acı"), domuzbalığı başı kapaması pişirdi ("kavrulmuş lamba fi-tili gibi") ve birkaç gün toprak altında gömülü kalmış bir pan-terden kestigi parçaları yedi ("pek hoş değil"). Ancak konukla-rına tesadüf eseri kızarmış zürafa eti (bir hayvanat bahçesi yan-gınının mutlu sonucu), çiğ deniz salyangozları ve kanguru sala-mı sunarak hoş sürprizler yaptığı da olurdu (en azından konuk-larına yediklerinin ne olduğunu söyleyene kadar). Bu hobisinin ciddi bir amacı vardı. 1859'da kurduğu Hayvanları Birleşik Krallık Ortamına Alıştırmaya Derneği, egzotik hayvan türlerini al-ternatif ve yüksek verimli besin kaynakları olarak ithal etmeye koyuldu. Dönemin devekuşu, manda ve bizon yetiştirme moda-sına Frank Buckland'ın delice coşkusuna borçluyuz.

Bir Buckland'ın midesine girme yolunu bulan en tuhaf yiye-

cek XIV. Louis'nin yüreğiydi. Bu kurumuş ve kayışimsı nesnenin yenişi çoğu kez Frank'a yakıştırılırsa da, ilk ağızdan tek anlatım İngiliz hikâyeçi ve seyahat yazarı Augustus Hare'in (1834-1903) otobiyografisinde yer alır. Hare, kral yüreğine ağız sürmenin tek failinin William olduğunu açık seçik belirtir:

Garip kalıntılara ilişkin sohbette söz bir Fransız kralının Nuneham'da bir gümüş kutuda saklanan yüreğinden açıldı. Dr. Buckland buna bakarken sesi titreyerek, "Birçok garip şey yedim, ama şimdiye kadar bir kral yüreğini hiç yemedim" demiş. Ve de kimsenin onu engellemesine fırsat kalmadan, bunu hızla atıştırıp yutmuş ve böylece kıymetli emanet ebediyen kaybolmuş.

Bu anlatım böyle bir olayın sahiden yaşandığını kanıtlamadığı gibi, hikâyeye renk katıcı çeşitli süs unsurları –yüreğin sote edilip kızartıldığı, Fransız fasulyesinden yapılan bir yan yemekle birlikte ikram edildiği, Buckland'ın ipek maymunu kanından yapılmış bir sosla tadının daha iyi olacağı yönünde kanaat belirttiği, yüreği Noel yemeğinde yediği– kesinlikle dikkatli bir incelemeye karşı duracak gibi değildir. Ama olay Charles Darwin'in yaşlı Buckland'a karşı "güçlü önyargı"sını açıklayabilir. Darwin onun "kaba şakalar yapma tarzı"ndan ve "vakurluktan uzak şaklabanlığı"ndan hoşlanmazdı. Buckland ikilisi ise Darwin'in evrim teorisine karşı çıkarak, yaratılışçı bir anlayışı savundular, üstelik dünyanın jeolojik yaşını milyonlarca yıl geriye götürülmesinde bizzat rol oynamış olmalarına karşın.

Eksantriklik ve hoş mizaç baba kadar oğlun da yaşamına her bakımdan damgasını vurdu. Frank'ın Christ College yurdundaiken çeşitli dönemlerde odasında bulundurduğu hayvanlar arasında dağsıçanları, kobaylar, bir bukalemun, çeşitli yılanlar, bir çakal, bir kartal, Jacko adlı maymunu ve kadim Asur kralı-

na atfen Tiglath-Pileser adını verdiği bir ayı vardı. Ayının öğrenci içki partilerinde bir öğretim üyesinin kepini ve cüppesini giymiş halde arzu endam etmesi üzerine, Christ College dekanı Frank'a ya "Tig"i okuldan çıkarması ya da okulu bırakması ultimatomunu verdi. Ayı usulünce derdest edilip uzaklaştırıldı; bunu kısa aralıklarla Jacko'nun ve gittikçe huysuzlaşan kartalın anılması izledi.

Frank tıp diplomasıyla mezun oldu ve 1854'te İkinci Muhafız Süvari Alayı'na asistan cerrah olarak alındı. On yıl görev yapmakla birlikte hiç terfi alamadı; muhtemelen bunun sebebi gerçek ilgisinin başka alanlara yönelik olması ve başından geçen serüvenleri rahat okunan renkli bir üslupla *The Field* dergisine yazmasıydı. Frank'ın bu dönemiyle ilgili olarak aktarılan birçok anı her bakımdan sevimli biri olduğu izlenimini verir: Boyu ancak 1,35 metreye varan, çıkık göğüslü, kızıl saçlı ve puro tiryakisi bir enerji küpüydü; her türlü tuhaf, grotesk ya da açıklanamaz şeyle ilgilenmeyi kendisine görev edinmiş biriydi. Aynı zamanda ayaklı bir hayvanat bahçesiydi. Nerede görünür, paltosunun iç cebinden kör kertenkelelerin oluşturduğu kıvrımlı bir top ya da yavru kurbağalarla dolu bir kibrit kutusu çıkarması beklenen bir durumdu. Bir keresinde Southampton rıhtımına vardığında, maymununu kaçak olarak trene bindirmeye çalıştığı gerekçesiyle 5 şilinlik para cezasına çarptırıldı. Gişe memuru ısrarla maymunu bir köpek sayarak köpek bileti kesme yoluna gitti. Buckland dalga geçmek için cebinden bir kaplumbağa çıkararak, "Belki buna da köpek dersin, ha?" diye sordu. "Hayır" diye karşılık verdi memur, "onlardan ücret almıyoruz, çünkü onlar böcek."

Frank doğa tarihindeki garipliklerin yanı sıra, guanoyla sıvanarak saklanmış mumyalar, fosilleşmiş denizkızları, şarkı söyleyen Siyam ikizleri, olağandışı şişman bebekler, inanılmayacak kadar ufak bebekler, sualtında sigara içebilen "İnsan Kurbağa"

ve amuda kalkarak yürüyen adam üzerine haberler de yazdı. Onun muhabirliğini, konu edindiği şeylere karşı Victoria dönemine çok aykırı düşen bir sevecenlik duygusu belirler. Meksikalı sakallı hanım Julia Pastrana'nın kötü mumyalanmış cesedini gördüğünde şunu yazmıştı:

Yüz hatları altında biten tüylerin ve siyah sakalının gör­lüğünden dolayı başbayağı gıdubetti; ama endanını son derece hoş ve narindi, ufacık ayakları ve düzgün kıvrımlı bilekleri güzel hatlarıyla kusursuzluğun ta kendisiydi.

Başpiskopos babasından farklı olarak, Frank Buckland büyük bir bilimci sayılamaz; ama bilimin popülerleşmesine kesinlikle büyük katkısı olan biriydi. Yeni ve daha önce farkına varılmamış şeylere dönük sonu gelmez coşkusuyla yazılan çoğu kez tek kişilik bir *Fortean Times* (garip olguları işleyen bir dergi) havası taşır.

Frank'ın yaşamı 1867'de değişti. Bir Kraliyet Komisyonu tarafından somon dalyanları müfettişliğine atandı. Bu aruk olgunlaşmış bir adam için uygun bir görevdi. Buckland konunun bütün inceliklerini öğrenerek, balık üretme çiftlikleri için öncü yeni teknikleri ve teknolojiyi uygulayarak ve nehirlerdeki kirliliğe karşı ülke çapındaki ilk kampanyayı başlatmak üzere müthiş cazibesini ve enerjisini kullanarak, çok kısa süre içinde ülkenin "Bay Somon"u olarak anılır hale geldi. Tam anlamıyla bir ekoloji uzmanı değildi; ama okyanus sıcaklıklarının balık sürüleri üzerindeki etkisini ve balık stoklarını optimum düzeyde tutmak için ağ gözü büyüklüğünün önemini ortaya koymaya yönelik ilk elden araştırmalar yaptırdı. Ayrıca Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki nehirlerin ve göllerin somon ve alabalık sürüleriyle doldurulmasını tek başına bir uğraşla sağladı. Bu daha önce fare denilerinden ayakkabı ve eldiven imal etme yönündeki ta-

sarısına oranla gayet başarılı sonuçlanan bir girişim oldu.

Buckland ailesinin ev yaşamında her zaman en az iki maymun yer aldı. Frank'ın çalışma odası, maymunların orada kalması nedeniyle, "Maymun Odası" olarak anılırdı. Evde maymun beslemenin allak bullak edici deliliğini ondan daha iyi anlayan bir yazar yoktur. Onları zekâ bakımından diğer hayvanların hepsinden çok üstün sayar ve "neredeyse bir yarışma sınavına girmeye uygun" olduklarını belirtirdi. Maymunlar, Buckland ailesinin bütün sosyal kutlamalarını olaya yakışacak kıyafetlerle onurlandırırdu: Frank onlara özellikle kenarları yaldız dantelli yeşil kadife elbiseler giydirmekten hoşlanırdı. Onları bazen uslu çocuk görünümündeymiş gibi tasvir ederdi (kendisinin tek çocuğu Frank Junior beş yaşında ölmüştü). Bazen de erkek kulüplerinin ikide bir uyuklayan can sıkıcı tiplerine benzetirdi (ateş başında oturmayı severlerdi, Porto şarabını ve seyretilmiş roma bayırlarlarda, hatra içlerinden biri pipo içerdi). Ama çoğunlukla maymunlar zor zapt edilebilir bir kargaşa kaynağıydı. Frank Batı Afrika dışı maymunları olan kendi gözde çifti Minik ve "Cadı"nın "bir kırlangç hızıyla" evin içinde dolanıp durduklarını anlatır. Bayan Buckland'ın kız kardeşine karşı irrasyonel bir hoşnutsuzluk gösteren Cadı, "giysilerini çekip üstünden çıkarmanın eşigine kadar gelirdi." Maymunların yiyecekleri çalma, ziyaretçileri çimdikleme, süs eşyalarını parçalama ve diğer ev hayvanlarına dehşet saçma huyları vardı. Bir yatak odasında on dakika kendi başlarına bırakıldıklarında, "bedelin Habeşistan seferine yakın" olduğunu yazar Frank. Bol yanak keseleri ağızlarına atıkları ganimetlerle şişerdi (Frank'ın tahminine göre, Cadı her bir kesesinde yirmi asit damlası salgılayabilecek güçteydi). Bir akşamüstü ağızlarını zorla açarak, "bir çelik yüksük, kendi altın yüzüğünü, bir çift inci kol düğmesi, bir çeyrek peni, bir düğme, bir şilin ve bir parça tatlı" boşaltımalarını sağlamıştı.

Fakat Buckland biraz anarşiye karşı değildi:

Bir hayli müziplik yapmalarına karşın, maymunlarımla böyle davranmalarına göz yumarım. Neşeli ve sevecen tavırlarıyla bunun karşılığına bolca alırım; ... hiçbir şey beni onlardan ayrılmaya yönleremez. Maymunlarımla beni sever ve ben de onları severim.

Özellikle Cadı'yla sıkı bir anlayış birliği sağladı. "Bakışından ne istediğini anlardım; onun da kendince düşüncelerini okuyabildiğine gayet emnirim." Ona göre, "maymundan maymuna" fark vardı ve "biri diğerine tıpatıp benzemez"di. On iki yıl sürekli can yoldaşı olan maymunu için, "Eğer düşünen bir hayvan varsa, bu yaşlı Cadı olmalı" demişti.

Çağdaşlarından birçoğunun aksine, Buckland hayvanlarla ilişkilerini duygusallaştırmadı; ne de olsa, daha küçük bir öğreniyken tarla farelerini kızartıp yemekten hoşlanan biriydi. Ama maymunlarla ilham almaya varacak kadar sıkı bir yakınlık kurdu: "Birçok fikir sevgili Cadı'nın parlak gözlerine bakarken aklıma geldi." Yıllar boyunca kızartarak, haşlayarak, yahnisini ve püresini yaparak yediği bütün hayvanlar göz önünde tutulursa, Frank Buckland'ın maymun yediğine dair hiçbir kaydın bulunmamasına açıklayan şey belki de budur.

Yunanistan Kralı I. Aleksandros: Maymunun Tahttan İndirdiği Kral

Eğer içinizden maymun besleme gibi bir dürtü varsa, bu son ibretlik hikâyeyi düşünerek karar verin. Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg hanedanına mensup olan Yunanistan kralı I. Aleksandros (1893-1920) I. Konstantinos'un ikinci oğlu ve İngiliz kraliyet ailesinden Edinburgh dükünün birinci kuşaktan kuzeniydi. İleride tahta geçme olasılığı çok düşük olduğundan, ikinci veliaht prenslik konumundan sonuna kadar yararlanarak yaşadı: Öğrenim için gittiği Oxford'da aşırı bir merakla futbol

ve tenis oynadı ve yarış arabalarını olabildiğince hızlı sürdü. Son derece sevilen hoş bir genç olmakla birlikte, her nedense kazalara yatkın biriydi. 1917’de bir tren bombalaması sırasında ölümünden kıl payı kurtuldu. Başka olaylarda da “yüksek atlama alıştırması yaparken” bir bacağı kırıldı ve yola atılan bir keçiye çarpmamak için direksiyonu kırmayla meydana gelen bir araba kazasında ağır yaralandı.

Tahta 1917’de çıkışı babasının I. Dünya Savaşı’nda Yunanistan’ı tarafsız tutma çabası sonucunda gerçekleşti (Ne de olsa, kraliyet ailesi çoğunlukla Alman kökenliydi). İtilaf devletlerinin buna katlanması mümkün değildi ve İngiltere, Fransa ve Rusya bir ultimatom verdi: Konstantinos’un Alman yanlısı büyük oğluyla birlikte ülkeyi terk etmemesi halinde, isyan bayrağı açmış Eleuthérios Venizélos İtilaf devletlerince Yunanistan’ın yasal yöneticisi olarak tanınacaktı. Bu tehdit Aleksandros’u hak sahibi iki kişi hâlâ sağken Yunan tahtına geçme gibi oldukça usule aykırı bir durumda bıraktı. Onun taç giymesinden kısa bir süre sonra, Venizélos yine de Yunanistan’ın başbakanı oldu ve yeni kralı avucunun içine aldı. Çatışmaların yaşandığına dair haberlere karşın, aslında Aleksandros yeni demokratik hükümetin kuklası konumundaydı.

Fakat rejim onu uzun süre kullanamadı. Tahttaki üçüncü yılında (pek incelikli sayılmayacak bir davranışla Fritz adı verilen) köpeği, babasının ev maymunlarından ikisinin saldırısına uğradı. Köpeğini savunmaya çalışan Aleksandros maymunlarca ağır biçimde hırpalandı ve kısa bir süre sonra kan zehirlenmesinden öldü.

Bu belki de modern Avrupa tarihinde maymunların öncülük ettiği bir darbenin tek örneği idi, ama sonuçları çok kapsamlı oldu. Konstantinos yeniden tahtı ele geçirdi ve ülkesini Türkiye’ye karşı felaketle sonuçlanacak ve etkileri hâlâ hissodilen bir savaşa sürükledi. Churchill şu saptamada bulunacaktı: “Bir maymun

ısırdığı 250 bin insanın ölümüne mal oldu." Yunan monarşisi 1922'de devrildi ve kraliyet ailesi temelli sürgün edildi. Ailenin sonradan Philip Mountbatten adını alacak olan bir mensubu olan Prens Philip Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg, önceki yıl Corfu'daki aile evi Villa Mon Repos'ta yemek odası masasının üstünde doğmuştu. Güvenlik için bir portakal sandığına konularak götürüldü.

Bu bölüme konu olan bütün kişilerin size anlatabileceği üzere, bir maymun beslediğinizde dostluk, yakınlık ve neşe yönündeki yetilerinden haz almanın yanı sıra karanlık, vahşi yanlarıyla uğraşmak durumunda kalırsınız. Eski kültürler onlara tanrısal konum yakıştırarak bu ikili nitelikle başa çıkarlardı. Eski Mısırlılar kendi çocuklarından daha akıllı buldukları maymunlara taparlardı. Bilgelik ve yaratıcılık tanrısı olan babun başlı Tot'un yazıyı icat ettiğine inanırlardı. Hindistan'ın soylu ve yaratıcı maymun tanrısı Hanuman vardı. Ortaçağ Çini'nde Sun Wu-kong adlı Maymun Kral'ın tek bir taklayla 50.000 kilometrelik mesafeyi almaya yetecek kadar güçlü olduğu söylenirdi.

İnsanlar ve maymunlar aynı evrim sürecinin sonucudur. Bazılarımızın kuyruğu var, bazılarımızın kuyruğu yok; ama çoğu kez ortak bir atadan daha fazla ortak yanlarımız varmış gibi görünür. Descartes'ın kafasını kurcaladığı gibi, maymunların açığa vurduklarından çok daha akıllı olma ihtimali ilginç bir merak konusudur. Kadim kuzenlerimiz aslında kusursuzca konuşabilmelerine karşın, bazı işlere koşturulmamak için, bunu bizim önümüzde yapmayacak kadar uyanık olabilirler mi acaba?

Başka Kimliklere Bürünenler

Bu dünyadaki yerim net Ah, büyük muamma işte budur.

LEWIS CARROLL

Titus Oates: Oğlanca Rahip

Birçoğumuz başka birisi olmanın nasıl bir şey olduğuna dair hayallere kapılıız; ama gerçek hayatta insanın kendini farklı bir kişi olarak yutturması çok daha fazla zaman ve uğraş gerektirir. Titus Oates'un (1649-1705) böyle bir girişimde bulunmak için haklı gerekçesi vardı.

Berbat bir çocuktur. Sürekli akan burnuyla ve salyalı ağızıyla mide bulandırıcıydı; ikide bir havale geçirerek çırpınırdı. Yaşı büyüyünce bariz bir topallamayla yürür hale geldi ve havlama ile zırlama arası, kulak tırmalayıcı bir ses tonu edildi. Yüzü ürkütücü derecede çirkindi, renk itibariyle kıpkırmızıydı ve çenesi neredeyse yoktu; öyle ki, yüzü kalın boynunun bir uzantısı gibi görünürdü. Mizacı da görünümünden daha sevimli değildi. Salak, kalın kafalı ve yalan söylemeyi alışkanlık edinmiş biriydi: Hiç kimse, hatta öz babası bile onu sevmezdi. Öğretmenini kandırıp öğrenim harçlarını ona ödettirdiği için okuldan atıldıktan sonra kapağı Cambridge'e attı; orada da bölümlerin birinden aptalca davranışları, ikincisinden de tembelliği yüzünden kovuldu. Diploma almaksızın ayrılmasına karşın, basbayağı bir diploması varmış gibi yaptı. Bu şekilde Londra piskoposundan vaizlik izni kopardı ve Mart 1673'te Kent ilindeki Bobbing'in papazı olarak arandı. Böylece İngiliz tarihindeki en saçma ve trajik

olaylarından birisine vesile olan kurmaca bir hayat başladı.

Oates'un habası Samuel, İngiltere Kilisesi'ne bağlı rahiplerden birinin oğluydu. Gençliğinde kiliseden ayrılıp radikal bir Baptist vaiz ve papaz olarak Cromwell'in Yeni Örnek Ordu'suna katılmıştı. Ama Titus'un doğmasına yakın, bir kez daha saf değiştirip Anglikan mezhebine dönmüştü. Hristiyan inancıyla bu oldukça esnek ilişki, oğluna geçen neredeyse tek karakter özelliği idi.

Oates rahiplik görevinde de okul ya da üniversite sicilinden daha iyi sayılacak bir başarıyla tutunamada. Bir ayyaş olduğundan, kiliseye gelenlere karşı kaba ve küfürbaz bir tavır vardı ve iki yıla kalmadan cemaati ondan kurtulmanın bir yolunu buldu. Hastings'teki aile evine döndüğünde, vekaleten babasının yardımcılığını üstlendi; ama çok geçmeden yerel okul müdürünün yerini kapmanın daha iyi olacağına karar verdi. Böylece onu oğlancılıkla itham etti. Bu arsızca yalanı çabuk açığa çıktı ve iftiradan mahkeme önüne çıkmaktan kurtulmak için, Londra'ya kaçtı ve bir bahriye papazı olarak denize açıldı.

Tanca'ya giden *Adventure* adlı gemide görevliyken, II. Charles'ı öldürmeye yönelik "Papalık Komplosu"na dair söylentileri duyduğunu söyledi; ama homoseksüel ilişkilere girdiğinin, dönemin daha kibar deyişiyle "İtalyan aşkı" yaşadığının açığa çıkmasıyla denizcilik kariyeri kısa sürdü. Oğlancılık asılmayı gerektiren bir suçtu; bir rahip olması sayesinde canını kurtardı.

Ölümden ucu ucuna kurtulmuş olmasından yılmayan Oates, yine bir dalavereyle papaz olarak Norwich kontunun hizmetine girme yolunu buldu. Genellikle görevinin gereklerine uymaması ve sürekli sarhoş dolaşması yüzünden birkaç aya kalmadan kovuldu. Kariyer seçeneklerinin hızla daraldığını görünce, bir Katolik olarak şansını denemeye karar verdi. Peder Berry adında eksantrik (ve büyük olasılıkla kaçık) bir rahibin gözünü boyayarak, Mart 1677'de Katolikliğe geçti. Kısa bir süre sonra İngiliz

Cizvitlerinin üstadı Peder Richard Strange'le tanıştı. Strange'in o sırada Oates'la düşüp kalkmaya başladığı yolunda sağlam kanıtlar vardır – aksi halde böyle sevimsiz bir adamı tarikata alarak başını derde sokmasını açıklamak zor olur.

Strange, gözdesi Oates'un Titus Ambrosius takma adıyla Valladolid'de Cizvitlerin yanında öğrenim görmesine aracılık etti. Bir kez daha serüven kısa sürdü. İspanyollar zerre kadar Latince bilmediğinin farkına varınca onu sepetlediler. İngiltere'ye dönen Oates (haliyle kenarından bile geçip görmediği) Salamanca Üniversitesi'nden ilahiyat diploması almış olmakla övündü. Strange'in başka bir yerde şansını denemesi yönündeki tavsiye, Fransa'da yeni bir düzmece adla başka bir Cizvit ilahiyat okuluna kaydoldu: Samson Lucy. Orada kişisel alışkanlıklarının – içki, rütün, küfür ve yalan – depresmesiyle öylesine hoşnutsuzluk yarattı ki, okuldaki kızgın bir tavayı kapığı gibi üstüne saldırdı. Usandırıcı ölçüde bildik bir şablonla, bir daha kovuldu ve Londra'ya eli boş döndü. Onu Katolikliğe yönelten gelgeç ilgi sönüp gitti. Artık istediği tek şey kendisini bu kadar horlayan Vatikan'dan –ve özellikle Cizvitlerden– öç almak.

Fazla beklemesine gerek kalmadı. Babasının yaşlı bir dostu ve sert bir Katoliklik karşıtı olan Dr. Israel Tongue, güya "Cizvit tehdidi"ni teşhir etmek üzere Oates'un ilk elden "bilgi"lerini kullanarak bazı broşürler hazırlamayı önerdi. Vatikan'ın II. Charles'a suikast düzenlemeye ve yerine Katolik kardeşi James'i geçirmeye yönelik planlarına ilişkin gizli bir rapor gibi sunulan metni birlikte tasarladılar. Broşür repeden tırnağa yalan üzerine kuruluydu: İki adamın süsleyerek tutarlı bir hikâye haline getirmeye çalıştığı yarım yamalak bir dizi söylenti, uydurma sav ve varsayım. Heyecan uyandırmak üzere biraraya getirilebilecek her türlü unsura başvurulmuştu: Avrupa çapında en üst düzeyde yürütülen bir tertip, toplanan özel ordular, Londra meyhanelerinde buluşan gizli entrikacılar, hain Katolik ailelerin sağladı-

İş büyük maddi yardımlar, hatta gümüş mermi sıkan ve kralın yürüyüşe çıktığı sırada suikast için kullanılacak özel bir silah.

II. Charles bu yürüyüşü her gün dakik olarak yapmaktaydı. Hatta Hyde Park'tan St. James Parkı'na günlük "zinde kalma yürüyüşü"nü kraliyet sahasından ayrılmaksızın yapabilmek için bir arazi şeridini satın almıştı. O sırada Yukarı St. James Parkı (şimdi Yeşil Park) olarak bilinen kesimdeki Zindelik Tepesi'nin adı bu yürüyüşlerden gelmekteydi. Kral 13 Ağustos 1678'de muttar gezisindeyken, yolu kesilerek eline Tongue ve Oates'un ipe sapa gelmez broşürünün bir nüshası verildi. Belgede çoğu Cizvit rahipler olmak üzere yüze yakın "komplocu"nın isimleri sıralanmaktaydı. Yirmi dokuz yaşındaki Oates'un gördüğü her hareket korkunç bir hınçla ölüm kalım niteliğinde bir kandırma belgesine bürünmüştü. Savları umursamayıp kulak ardı etme eğilimi taşıyan Charles, meseleyi birinci bakanı Danby kontuna bıraktı. Olaya farklı bakan kardeşi James ise, imalar karşısında öfkeye kapıldı ve açıkça bir soruşturma istedi.

"Komplo" artık ortalıkta konuşulur hale gelince, Oates inisiyatifi eline aldı. Sir Edmund Godfrey adlı bir yargıcın huzurunda, suçlamalarının gerçek olduğuna yemin etti. Gayretkeş ama inandırıclıktan uzak bir yalancıydı. Kanıtları kanşık ve çelişki-lydi. Kırk üç ayrı ihbarda bulunarak, tanınmış İngiliz Katolik-lerin isimlerini gelişigüzel bir listeyle verdi. Godfrey savları kuş-kuyla karşıladı, ama Oates Özel Danışma Kurulu'nun önünde ifade vermeye çağrıldı. Kralın bizzat sıkı bir çapraz sorguya gi-rişmesi Oates'u konuya ısındırdı. İhbarlarının sayısını seksene çıkardı ve Samuel Pepys ile Dublin başpiskoposunu da işin içine kattı; ardından kozunu ortaya sürdü. Bu koz sahiden bagnaş bir Katolik ve James'in eşi York düşesi Modena'lı Mary'nin kâtibi olan Edward Coleman tarafından Fransa kral XIV. Louis'nin özel günah çıkarıcısı Peder La Chaise'e yazılmış bir mektuptu. Bu çok yaratıcı açıklamanın her Londra meyhanesinde ve kah-

vehanesinde hararetli bir tartışma konusu olmasının üzerinden henüz birkaç gün geçmişken, Sir Edmund Geoffrey'nin boğulduktan sonra kendi kılıcına oturtulmuş cesedi Çuhaçiçeği Tepesi'nde bulundu. Özel Danışma Kurulu hemen bunun papacıların marifeti olduğu sonucuna vardı ve Oates'a komployu ezmek için sınırsız yetki verdi. Oates talihin yüzüne gülüşüne inanamıyordu. Bir çağdaşının gözlemi şöyleydi: "En büyük zevki askerlerin eşliğinde sağa sola koşturarak, elindeki tam yetkiyle seçtiği kişileri hapse atmanın keyfine varmaktır." Kendisini çocukken okuldan atmasından dolayı hiç bağışlamadığı eski müdürünü tutuklatarak bir hesabı görme fırsatını bile buldu.

Samuel Pepys yakalanıp Londra Kulesi'ne atıldı. Jürinin kararını vermek üzere on beş dakika görüşmesinin ardından, Edward Coleman asıldı ve dört ata bağlanıp çekilerek parçalandı; aralarında birkaç Katolik rahibin ve Armagh başpiskoposunun bulunduğu otuz dört kişi daha krala ihanetten dolayı idam edildi. Bir toplu panik baş gösterdi: Katolik olduğuna dair hafif bir kuşku bile duyulan herkes Londra'nın dışına sürüldü ve 16 km'lik bir yarıçap içindeki bir alana dönmelerine izin verilmedi. Avam Kamarası'nda barut araması yapıldı ve Fransızların Dorset açıklarındaki Purbeck adasına çıkarma yaptığı yolunda söyleniler yayıldı. Parlamento 1678'in sonuna doğru Parlamento'nun her iki kamarasında sadece Protestanların yer alabileceği hükümünü getiren ikinci Sınama Yasası'nı çıkardı. Yasa uyarınca kamu görevi üstlenen herkes tahta bağlılığını resmen belirtmek ve hükümdarın İngiltere Kilisesi'nin başı olduğunu teyit eden "üstünlük" yeminini etmek zorundaydı. Kral da dahil birçok kimse Oates'un suçlamalarının doğruluğundan kuşkuluydu; ama ona ödül olarak Whitehall'da bir daire, yılda 1200 sterlinlik maaş ve kendi armasını kullanma hakkı verildi.

Ancak zamanla kamuoyundaki hava tersine döndü. Söylenen "büyük komplo" gerçekleşmedi. Oates'un kanıtlarında cid-

di çelişkiler ortaya çıkmaya ve yargıçlar onun suçlamış olduğu kişilerin lehine deliller bulmaya başladı. Oates 1681'de iltimaslı konutundan çıkarıldı; 1684'te bir kahvehanede tutuklandı, iftiradan yargılandı, 100 bin sterlin para cezasına çarptırıldı ve kralın kardeşi James'i bir hain olarak nitelendirdiği için hapse atıldı. Oates'un yalanlarıyla ölüme mahkûm edilmiş Katolik din-daşlarının ölünü almaya kararlı James'in tahta geçmesiyle daha beteri de geldi. Bir zamanlar İngiliz monarşisinin kurtarıcısı sayılan adam broşürlerde "Dik Çeneli ve Yağ Tulumu Kahrolası Uyanmaz Şeytan" olarak yerin dibine batırıldı. Bu sefer yalancı şahitlikten ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı, rahiplik statüsünden mahrum edildi ve halkın önünde kırbaçlanmayı sineye çekti. Aldgate'ten Tyburn'a kadar yaklaşık beş kilometrelik yolda bir kağınının peşinde sürüklenerek götürülürken binden fazla kırbaç darbesi yedi. Yaraya tuz basan ceza ise yılda beş kez Londra'nın farklı kesimlerinde bütün gün boyundurukta tutulurken yumurta ve mutfak artığı yağmuruna tutulmasıydı.

Kırbaç darbeleriyle ve gardiyanların sürekli dayakıyla aldığı korkunç yaralara rağmen hayatta kalan Oates 1688'de Willem de Oranj'ın (William) tahta geçmesi üzerine serbest bırakıldı. Başından geçen olaylardan uslanmayarak ve hâlâ sağlam olan ikna gücünü kullanarak, kraliyet casusu olarak iş bulmayı başardı. Yeni kral ona James yanlısı olası Fransız komplocuları gözlemesi için maaş bağladı. Oates her ne kadar çirkin olsa da, 1693'te varlıklı bir genç dulla evlendi. Homoseksüelliğinden dolayı bıyık altından gülünmesine karşın, çiftin bir kızı oldu. Oates'un bu sefer bir Baptist kilisesinde bulmayı başardığı papazlık görevi önceki ruhbanlık tecrübelerinden daha başarılı gitmedi. Cemaat mensuplarından Heather Parker adlı kadın ondan öylesine nefret ediyordu ki, ölüm döşegindeyken cenaze törenini yönetmesine engel olunmasını açıkça istedi. O gün geldiğinde Oates'un tepkisi töreni geciktirmek için kürsüden uzun ve anlamsız

bir vaaz vermek oldu. Bu tavrı kilisede galeyana yol açtı ve bir kez daha kendi cemaatince kovuldu.

Bu son kovuluşu oldu, ama mahkemeye son çıkışı olmadı. Bastonuyla bir kadının başına vurmaktan dolayı 1702'de Westminster'da para cezasına çarptırıldı. Kadın İngiltere Kilisesi'ni eleştiren ve II. Charles'ı gizli bir papalık yanlısı olmakla suçlayan vaazları konusunda onunla tartışmaya girmişti. Ellili yaşların ortasındaki bir adamın bir kadını dövmesi özellikle acınacak bir durumdur. Hapishane, adamın tavırlarını düzeltmesine ya da küstahça böbürlenişini azaltmasına yaramamıştı. Her zamanki haliyle güvensiz bir korkak ve bir zorbaydı. Kuruntulu hayalleri tamamen masum otuz beş adamın ölüm fermanını imzalamış, ülkenin hukuk düzenini değiştirmiş ve binlerce Katolik İngiliz'in hayatını alt üst etmişti. Son yıllarını bir köşede unutulmuş halde, kimsenin okumadığı dinsel risaleler yazmakla ve bir izleyici olarak sürekli Westminster mahkemelerine uğramakla geçirdi. Çapraşık ve kendisini haklı çıkarıcı hikâyeler anlatmaktan hiç yorulmadı.

Kont Alessandro di Cagliostro: Goethe ve Mozart'a İlham Verdi

Titus Oates'un iyi tarafları varsa bile, tarih bunları yazmıyor. Kont Alessandro di Cagliostro (1743-1795) için aynı şey söylenebilir. O da bir yalancı ve şarlatandı, ama 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'nın her yanında gerçek bir şöhret haline geldi. Büyücü, mason, siiriyacı, kalpazan, ruh çağırıcı ve şifacı kimlikleriyle hem Goethe'nin *Faust*'una, hem de Mozart'ın *Sihirli Flüt*'üne ilham kaynağı oldu. Hayat hikâyesi aynı anda Papa IV. Pius, Marie Antoinette, II. Katerina, Casanova ve William Blake'i birbirine bağlayan başka bir tarihsel kişilik pek yok gibidir.

Asıl adı Giuseppe Balsamo'ydu. Sicilya'nın en yoksul kesimlerinden birinde doğdu. Babasını daha çocukken kaybetti. Anne-

sinin maddi gücü eğitimini karşılamaya yetmediği için, on beş yaşındayken akrabaların yardımıyla yakındaki bir manastıra gönderildi. Manastır, kurdukları hastane şebekesiyle ünlü Augustinus'çu keşişlerden oluşan Fatebenefratelli ("Hayır İşleri Kardeşliği") tarikatının yönetimindeydi. Tıp ve kimya dersleri iyi öğretilmekteydi ve Giuseppe yetenekli bir öğrenciydi. Boş zamanlarını kütüphanede geçirerek, kendini büyü kitaplarını incelemeye verdi. Ama özünde hâlâ Sicilyalı bir sokak fırlamasıydı ve -Oates'a oldukça benzer yapısıyla- küfürbaz, kavgacı ve tembeldi. Yemek vaktinde azizlerin hayatları okunurken, adlarının yerine namı Palermo fahişelerinin adlarını geçirirdi. Keşişler bu tür oyunlardan çabuk sıkılarak ona yol verdiler. Cin gibi uyanık ve ahlak tanımaz bir genç olarak, adi suçluların dünyasına girmeye karar kıldı ve kısa sürede bir çete lideri haline geldi. Manastırda öğrendiği şeylerden yararlanarak, inandırıcı bir tavırla sihyacılık da tasladı. Bu kisveyle Marano adlı bir kuyumcuyu, ruhunu şeytana satmış bir adam olduğuna ve dağlarda alunla dolu bir mağaranın yerini saptayabileceğine, ama bazı pahalı hazırlık büyülerini yapmak için öncelikle 60 ons değerli sikkeye ihtiyaç duyduğuna inandırdı. Çıkarıcı ve safdıl Marano parayı getirdi ve gece yarısı dağa doğru yola çıktı; orada Giuseppe'nin dirgenlerle donanarak ve dehşete düşen tüccarın anlatımına göre, mavi ve kırmızı alevler saçarak şeytan kılıfına girmiş altı hempa-sı tarafından pusuya düşürüldü. Ölesiye dövülerek soyulduktan sonra öylece bırakıldı. Giuseppe payına düşen parayı cebine attı ve bir daha dönmek üzere Palermo'dan ayrıldı.

Bu olayda ayrıntıya verilen özen çarpıcıdır. Kostümler soygun için mutlaka gerekli bir unsur değildi; ama kulaktan kulağa anılan ve hep Marano'nun bir ahmak gibi görünmesini sağlayan hikâyeye canlılık katmıştı. Mağdurları uğradıkları akıbeti hak eder duruma düşüren bu yaratıcı yaklaşım Giuseppe'nin alameti farikası olacaktı.

Adanın öbür ucundaki Messina'ya vardığında, hali vakti yerinde olan dayısı Joseph Cagliostro'nun yanında bir süre kaldı; ardından biraz parasını ve soyadını alarak çarçabuk ortalıktan sıvıştı. Giuseppe Cagliostro kimliğiyle, Mısır ve Türkiye'de bir dizi maceraya atıldı; yanında birkaç Doğu dilini konuşabilen Althotas adında cesarengiz ve becerikli bir simyacı vardı. İki adam yol masraflarını çıkarmak için, yaşlı büyücünün kaba ke-nevir elyafını sözde dönüşüme uğratarak ipeksi görünüme ka-vuşturmak üzere geliştirdiği kimyasal bir terkibi satma yöntemi-ne başvurdu. Bunu kâr payı olarak tüccarlara satmak, adi meta-li altına çevirmeye oranla daha pratik bir simyaydı.

Giuseppe 1765'e doğru Malta'ya geçerek, Avrupa'nın en zen-gin ve en güçlü hayır kurumu konumundaki gizli Hospitalier Şö-valyeleri tarikatının hizmetine girdi. Tarikatın büyük üstadının bir simyacı olması nedeniyle, geçmişte aldığı eczacılık bilgileri işine yaradı: Gündüzleri ilaç maddelerini öğütmeye ve akşamları kendi iksirlerini hazırlamaya başladı. Üç yıl sonra İtalya'ya dön-menim artık güvenli olduğuna karar verdi ve 1768'de elinde biz-zat büyük üstandan alınmış tavsiye mektuplarıyla Roma'da orta-ya çıktı. Bu mektuplar sayesinde himayesine girdiği Kardinal Or-sini'nin kâtibi oldu. Roma'nın sıkı bir Sicilyalı topluluğu vardı: Para kazanmaya can atan bu kıvrak zekâlı ve becerikli göçmen-lerden sahte tablolar ve antika eşyalar yapıp turistlere satma yo-lunu öğrendi. Öte yandan, ubbi becerilerinden yararlanarak, kendisini bir hekim olarak tanıttı ve Malta deneylerinin semere-lerini sattı: Güya yaşlanma sürecini geciktiren bir hayat iksiri.

Roma'ya varışından kısa bir süre sonra, Giuseppe yoksul bir aileden gelen Lorenza Serafina Feliciani adında ve on dört yaşın-da Romalı bir kıza âşık olarak onunla evlendi. Kansı hem yürek hoplatacak kadar güzel, hem de onu yaya bırakacak kadar kur-nazdı. Onsuz Kont Alessandro di Cagliostro kimliğinin baş dön-dürücü zirvesine belki de hiç ulaşmazdı. Mühüş bir ikili oluşturu-

dular – adam yakışıklı, karizmatik ve acımasız, kadın şatafırlı ve ayrıcalıklı bir hayata kavuşmak için her şeyi yapmaya hazır-
dı. Giuseppe şantaj yapabileceği varlıklı erkekleri tuzaga düşür-
mek için onun cazibesini kullandı. Dört dörtlük bir dolandırıcı
olan Agliata markisiyle karşılaşınca daha da ileriye gitti; kendi-
sine sahte resmi belgeler yapmayı öğretmesi karşılığında karısı-
nı sundu. Kısa sürede teminat mektupları, vasiyetnameleri, ordu
siparişleri, hatta tapular hazırlayabilecek duruma geldi. Bunu
bir dizi yeni kimlik izledi. “Albay Pelligrini ve Eşi” kisvesine gi-
ren ikili Casanova’yla tanıştı. Casanova onlara hayran kaldı,
ama dikkatli olmaları için de uyardı: Kalpazanlık riskli bir işti ve
bedeli ölüm cezasıydı. Endişe etmesine gerek yoktu: Roma zaten
çiftt dar gelmeye başlamıştı ve Engizisyon fazlasıyla işkilliydi.
Pelligrini’ler ortalıktan kayboldu, ardından Kont ve Kontes di
Cagliostro Avrupa’yı kasıp kavurmaya başladı.

Karı koca sonraki yirmi yılda Fransa, İngiltere, Portekiz, İs-
panya, Almanya, Rusya ve Polonya’da kalıp çalıştılar. Alman-
ya’da başka bir büyük düzenbazla, 2 bin yaşında olduğunu ileri
sürerek rahat bir geçim yolu bulan Kont de Saint Germain’le ta-
nıştılar. Her zamanki gibi, Cagliostro can kulağıyla dinleyip ye-
ni şeyler öğrendi. Strasbourg’da hayvan manyetizmasına ilişkin
moda teorile karşılaştı ve bunu repertuarına kattı. Londra’da
tesadüfen bulduğu eski bir yazma ona kadim Mısır’ın taş ustala-
rı tarikatını dirilterek, masonluğun sahici köklerine bir dönüş
olarak sunma ilhamını verdi. Sloane Caddesi’nde bir ev kirala-
yarak, kendisini “Büyük Kopta” olarak tanıttı. Karısı Serafina
ise bir kişinin yanına üfleterek sonsuz ruhu aktarabilen Bū-
yūk Rahibe’ydi. Tarikat kadınları da loncaya almanın yanısıra,
her iki cinsiyetten katılımcıların yarı şeffaf cüppeler dışında hiç-
bir şey giymediği gösterişli törenler düzenlediler. Yeni katılanla-
ra dünyevi zenginliklere ve ölümsüzlüğe ulaşma yolunu kolay-
laştırmak üzere yedi gizli meleğin isimleri öğretilmekteydi. Lon-

dra sosyetesini büyülendi ve tarikata girmek isteyenler akan etti.

Gittikleri her yerde temel iş planı aynıydı. Bir kente varınca geniş ve debdebeli bir yer tutarak, yepyeni bir üp ve felsefe okulunun kuruluşunu duyuyorlardı. Sunulan hizmetler masonluğa, siymayı, hayvan manyetizmasını ve Giuseppe'nin hayat iksirini biraraya getiriyordu – tabii bu arada şaşmaz biçimde bir seks çarpıntısı zemini sağlayarak. Cagliostro şifa dağıtma işini ve törenleri yönetiyordu; Kontes ise oturarak esritici bir havayla bakıyor ve bir tür incedikli mistik telsiz teknoloji harikası kullanıyormuşçasına manevi dünyayla doğrudan bir bağlantı kuruyordu. Parisli bir vakanüvis şunu belirtmişti:

Paris'te Lucretius'un gölgesiyle birlikte yemeğe oturmaya-
cak zarif bir hanım, Sezar, Hannibal ya da Iskender'le savaş
konularını görüşmeyecek bir subay ve Cicero'yla hukuk me-
selelerini tartışmayacak bir avukat ya da danışman bulmak
zordu.

İksir ve ruh çağırma gibi özel hizmetler ücretli tabiydi; ama şifa dağıtıcılığı parasızdı ve herkese açıktı. Bu harika bir pazarlama hilesiydi: Haber yayılır yayılmaz, hastaların ve yoksulların bina önüne kuyruğa girmesi, Cagliostro çiftinin artan şöhretine hayırseverliği katmaktaydı. Dahası, tedaviler işe yanyor gibiydi. Strasbourg 15 binden fazla insan iyileştirdiğini öne sürdü; Bordeaux'da çifti karşılamaya gelen kalabalık öylesine büyüktü ki, yerel milisleri sevk etmek gerekti; Lyon'da Cagliostro furyası onun "Mısır ayini"nin yapılacağı kocaman bir yeni mason tapınağının inşa edilmesini beraberinde getirdi.

Moda şeylerde hep olduğu gibi, heyecanın kısa sürede sönmesi kaçınılmazdı. Çoğu iyileşmelerin kaynağı plasebo etkisi, yani insanların sunulan büyü güclere inancıydı. Bu inancın sarsılmaya başlamasıyla birlikte başarı oranının düşmesi, Cagli-

ostro'yu hep daha da aşırı iddialarda bulunmak zorunda bıraktı: Zamanda yolculuk edebilme, Cana'daki düğünde İsa'yla birlikte olma, görünmez hale gelebilme vb. İşin bozulmaya yüz tutması ayrılma vaktinin geldiğinin belirtisiydi.

Bu tarz çalışmayı birkaç yıl iyi götüren çift bayağı bir servet edindi. Derken işler ciddi biçimde ters gitmeye başladı. Cagliostro'nun bir aşk ikisiyle II. Katerina'yı kandırma girişimi umutsuz bir fiyaskoya dönüştü. Çarış onu bir sahtekâr ve tehdit kaynağı ilam ederek Rusya'dan attırdı. Londra'da ondan simya formüllerini sızdırmaya niyetlenen fırıldakçı bir ekip, İngiliz hukuku bilmemesinden yararlanarak onu borç altına soktu. Erkekleri ve kadınları Mısır tarikatına girmeye kandırarak elde ettiği paranın büyük bir bölümü borçlular hapisanesine düşmemek için dağıttığı rüşvete gitti. Fransa'da dostu Kardinal de Rohan, ucu Marie Antoinette'a dokunan "Elmas Gerdanlık Olayı"na kanıştı. Aleyhinde en ufak delil olmamasına karşın, Cagliostro da Bastille Hapishanesi'ne atıldı. Orada bile kahçı bir iz bıraktı: Hücre duvarına çiziktirdiği bir yazıda Bastille'in 1789'da "yıkılacağı" öngörüsünde bulundu.

Fransa'dan neredeyse müflis halde sürülen çiftin köksüz yaşam tarzından ve gittikçe tehlikeli hale gelen yolculuklardan yorulması üzerine, Serafina kocası Cagliostro'yu Roma'ya dönmeye ikna etti. Bu feci bir hata oldu. Engizisyon masonluğu sıkı gözetim altında tutmaktaydı ve büyük illüzyonist iki papalık casusunu Mısır tarikatına sokmaya çalışırken yakalandı. Serafina kendisini kurtarmak için aleyhine ifade verdi. Cagliostro ölüm cezasına çarptırıldı, ama papanın huzuruna çıkarılmasından sonra, bu ceza ömür boyu hapse çevrildi. Giuseppe Balsamo'nun, namı diğer Kont di Cagliostro'nun benzersiz yaşamı Urbino yakınındaki San Leo kalesinin yüksek bir burcundaki taş hücrede son buldu. Dört yıl boyunca dış dünyayla tek bağlantısı ufak bir kapı mazgalı aracılığıyla oldu. Gardiyanların işkence-

si, açlık ve bitli ortam zamanla aklını kaçırmasına yol açtı ve 1795'te bir inmeyle öldü. Bir sapkın olduğu gerekçesiyle, son törenden mahrum kaldı ve kalenin dışında işaretsiz bir mezara gömüldü. Birçok kimse bu habere inanmadığı için, Napolyon resmi bir rapor istemek zorunda kaldı: Hayat iksirinin mucidi Cagliostro'nun gerçekten öldüğünü kuşkuya yer bırakmayacak kadar ayrıntılı bir rapor.

Ölümünden birkaç yıl önce, Sicilya'yı gezen Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Cagliostro'nın aslında kont falan değil, sonradan sıvrılmış Palermo'lu bir sokak çocuğu olduğu yolundaki söylentileri ilginç buldu. Cagliostro'nun annesinin izini sürerek, kızıyla ve iki torunuyla birlikte tek odalı bir dairede zor bir yaşam sürdürdüğünü öğrendi. Oldukça dokunaklı görüşmede, Giuseppe'nin kendi adına bayağı iyi yere geldiğini duyunca heyecana kapıldılar, ama kendilerine yardım etmemiş olmasından dolayı da hayal kırıklığına uğradılar. Goethe daha sonra onlara biraz para gönderdi, ama ziyareti onun açısından çok daha değerli bir sonuç verdi. Hayatı bir yalan üzerine kurulu olan ve doğüstü güçler taşıdığını ileri süren bir adam teması, yıllar sonra büyük oyunu *Faust*'ta yer alarak tarihte kendine bir yer buldu. Cagliostro'nun yoksulluktan zöhrete ve zenginliğe, ardından para sıkıntısına ve itibar kaybına doğru yolculuğunun yadsınamaz bir efsanevi niteliği vardır. Bugün bile bazı insanlar ona çok azımızın becerebildiği şeyi yapacak cesarete ve enerjiye sahip büyük bir kâhin özelliğini yakıştırıyor: Daha iyi bir hayatın hayalini kurmak ve daha sonra bunu yaşamak. Oates nasıl insanların yakın bir felakete ilişkin meçhul korkularını kullanarak onlardan istifade ettiyse, Cagliostro hayatın göze lişenin ötesinde şeyler barındırdığı, başımıza gelen şeylere görünmez güçlerin yön verdiği yolundaki genel anlayıştan yararlandı. Bunu başarmasının sebebi belki de insanların ona inanmak istemesiydi.

George Psalmanazar: Dil Uzmanı Düzenbaz

Cagliostro sıradan bir aileden geldiğini hiçbir zaman itiraf etmedi ve çoğu düzenbaz asla bunu yapmaz. Bazılarının gerçek kimliği başkalarınınca açığa çıkarılır; bazıları kisveden kisveye girer; çok azı maskesini bizzat çıkarır. Bunlardan biri olan George Psalmanazar (1679-1763) İngiltere’de 1704’te bir Formoza prensi kimliğiyle zuhur etti; güya uzaktaki memleketinden (bugünkü Tayvan) Avrupa’ya gelen ilk kişiydi. Bu kimlik birkaç yıl boyunca çeşitli kişiliklere bürünmeye çalışarak kıta Avrupa’sında dolaşma sürecinin sonucuydu. Önce Roma yolundaki İrlandalı bir hacı kisvesine büründü; hacı cüppesi ona para dilenme olanağını sağladı. Ama insanların İrlanda’ya ilişkin bilgilerinin can sıkıcı ölçüde yaygın olmasından dolayı, yeni bir kişilikte karar kıldı. Önüne gelene sövüp saymaya, yoğun baharatlı çig et yemeye ve bir iskemlede dimdik oturup uyumaya düşkün biri pozuna girerek, kendisini Japonya’dan gelmiş bir “putperest” gibi tanıttı. Almanya’da paralı asker olarak hizmet verirken, boş zamanlarında yeni kimliğini doğrulayacak kanıtları düzenli biçimde geliştirdi: Yirmi karakterden oluşan ve sağdan sola doğru yazılan bir “Japon” alfabesi; “kendi” dilinin ve pagan dininin temel kuralları; yirmi ay üzerine kurulu bir takvim. Hollanda’ya vardığı 1701’de menşesini daha da az bilinen Formoza’ya çevirmiş ve Psalmanazar adını almıştı. Kitab-ı Mukaddes’te geçen Asur kralı Şalamanezer’den esinlenerek uydurduğu adın başına şık bir yabancılık havası vermek üzere bir “P” harfi eklemişti.

Hollanda’da Alexander Innes adından hırslı bir genç İskoç ordu papazıyla tanıştı. Oates’un geride bıraktığı anti-Katolik paranoyanın unsurlarından biri Cizvitlere yönelik derin bir antipatiydi. Cizvitlerin Protestanlığı zayıflatma ve her fırsatta kendi mezheplerine adam kazandırma peşindeki gizli bir uluslararası casus şebekesini yönettiklerine inanılmaktaydı. Psalmanazar kılık değiştirmiş bir Cizvit tarafından kandırılarak yurdundan

ayrıldığını ve bu yüzden Katolikliğe karşı güçlü bir nefret duyduğunu belirtti. Buna inanmış olsun ya da olmasın, Innes mesleğinde yükselmesini sağlayacak fırsatı hemen gördü. Tam aksi istikamette din değiştirmesinden dolayı kamuoyunda büyük yankı uyandırabilecek biri vardı karşısında. Şimdi gereken tek şey onun İngiltere Kilisesi'ne kabul edilmesini sağlamaktır. Plan işe yaradı. Putperestlikten Anglikanlığa dönmüş adam hikâyesiyle heyecana kapılan Londra piskoposu, onu Londra'nın ekâbir zevratına gururla tanıttı. Innes bu din değiştirmeyi sağlamasından dolayı bolca övgü almanın yanı sıra, Psalmanazar'ın göz kamaştırıcı bir "soylu" gibi izleyicilerin karşısına çıkışı paralı gösterileri sunma hakkının getirdiği kazançlı bir işi elde etti.

Dönemin eğitimli İngilizlerinin bile Uzakdoğu (ve hele Formoza adası) hakkında neredeyse hiçbir şey bilmemesi nedeniyle, Psalmanazar bazı deli saçması savları rahatça ortaya atabildi. Anlattığına göre, bu diyarın Xtremetsa adlı başkentinde İmparator Meriaandanoo hüküm sürmekteydi ve erkekler cinsel organlarını örten gümüşten ya da alından bir bezemeli levha dışında çıplak olarak dolaşmaktaydı. Şimdi ıslah olmasına karşın, kendisi de bir zamanlar yamyamdı; çünkü Formoza'da çini aldatan kadınları yemek yasalara uygundu. Erkekler genellikle elli yaşına kadar evlenmezdi; ama bazen fil, bazen de öküz görünümüne bürünen tanıya canlı adak olarak sunulan küçük erkek çocuklarına dönük sürekli talebi karşılamak üzere o yaştan sonra olabildiğince çok evlilik yapardı. Psalmanazar'ın boynuna bir yılan dolmasına ilişkin açıklaması ise Formozalıların bu yolla bedenlerini serin tuttuklarıydı. Daha bir yılı dolmadan yazdığı bir kitap hemen tutarak yüksek bir sanja ulaştı. *Japon İmparatoruna Bağlı Bir Ada Olan Formoza'nın Tarihsel ve Coğrafi Bir Tasviri* adlı bu kitapta güya Formoza yaşamına, diline ve kültürüne ilişkin ayrıntılı resimlere yer verildi. Uсталıkla yazılmasına karşın, sansasyonel ve tamamen düzmeceydi.

Bazı kimseler başından itibaren şüpheliydi. Psalmanazar Formoza'da gerçekten bir süre kalmış olan Jean de Fontenay adlı bir Cizvit'le yüz yüze geldi. Keşişin niçin açık tenli olduğuna ilişkin sorusuna, Formoza hanedan mensuplarının yeraltında yaşadığı biçiminde bir cevap verdi. Kraliyet Derneği üyeleri önünde konuşmaya çağrıldığı bir toplantıda astronomi bilgini Edmund Halley'in sıkı bir sorgulamasıyla karşılaştı. Halley güneş ışığının Formoza evlerinin bacalarından aşağıya doğrudan inip inmediğini sordu. Adanın ekvatora yakınlığı nedeniyle yılın belli zamanlarında bu durumun görülmesi mantıklıydı, ama Psalmanazar öyle olmadığını söyledi. Ardından soruda bir tuzağın olduğunu sezerek şunu ekledi: "Formoza'da bacalar hemen her zaman eğri olarak yapılır ve bükümler barındırır."

Formoza fıyısı 1707'ye doğru sona erdi. Psalmanazar'ın "beyaz Formoza işi" adını verdiği bir lake çeşidini pazarlayarak şöhretinden para kazanma girişimi tutmadı. Kısa sürelerle kadın yelpazelerine resim yapmayı ve bir ordu alayında kâtip olarak çalışmayı denedikten sonra, yazarlıkla uğraşmaya karar verdi. 1717'de arkadaşlarına bütün işin bir kandırmaca olduğunu itiraf etti. Gerçek karakterinin güvenilirliği, dışlanmak yerine toplumda yer bulmasını sağladı. "Sahte Formozalı" Grub Sokakı'nın görürü işler yapan yazarlarından biri olarak kolayca yeni bir hayat kurdu. Zaten iyi bildiği Latince dışında İbranice öğrendi ve çeşitli büyük ansiklopedilere katkıları araştırmalarının sahihliğiyle takdir topladı, özellikle de kadim halkların göreneklerine ve kültürlerine ilişkin anlatımlarında. Hatta Formoza üzerine bu sefer gerçek olgulara dayanan ve yanlışlıkları düzelten bir ansiklopedi maddesi yazdı. Genç Dr. Johnson onu yakın bir dostu saydı: Onunla muhabbetin "hemen herkese oranla tercih edilesi" olduğunu coşkuyla belirtti. Boswell'in aralarındaki konuşmalarda Formoza'ya hiç değinip değinmediğini sorması üzerine, "Çin'e bile değinmekten çekindiği" karşılığını verdi ve böylesine bilgili ve

içten bir insanla karşı karşıya gelmekten nasıl kaçındığını şöyle ifade etti: "Bu bana bir piskoposla çatışmaya girmek gibi gelir!"

Psalmanazar'ın nedamet gösterici son davranışı anılarını yazmak oldu. Ölümünden sonra yayımlanan bu anılar, Formoza kimliğini oluşturma ve daha sonra ortadan kaldırma yönündeki anlaşılmasız kararlarına ışık tutar. Şimdiye kadar hiç kimse- nin saptayamadığı asıl adını açıklamamasına karşın, Fransa'nın güney kesiminde yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğduğunu, Cizvitler tarafından eğitildiğini ve babasının henüz kendisi genç yaştaiken evden ayrıldığını belirtir. Psalmanazar'ın sıkıntıları zengin bir ailenin yanında özel hocalık yaparken, evin hanımının cinsel sınaşmalarını geri çevirmesinden dolayı içten anılmasıyla başladı. Dil konusundaki "müthiş" yeteneği ona bir çıkış yolu ve başka bir kimlikle geçimini sağlama şansını sundu. Kafasını Formoza'ya takması önüne "verimli bir hayal gücünü işleyeceği geniş bir alan" açtı. Başka bir çağda yaşamış olsa, incelikli uydurmalara dönük yeteneğiyle pekâlâ mükemmel bir fantezi roman yazarı olabilirdi.

Oates ve Cagliostro'nun aksine, Psalmanazar sonuçta doğru- cu bir adamdı. William Law'un *Dini Bütün ve Kutlu Bir Yaşama Ciddi Bir Davet* (1728) adlı kitabını okuduktan sonra bir dinsel sarsılma geçirdi. Bir tür 18. yüzyıl kişisel gelişim rehberi olan ve arkadaşı Dr. Johnson'un hayatını da değiştiren bu mistik eser, tanrısal hikmetin rasyonel sorgulamanın ötesinde olduğu gerekçesiyle Tanrı'ya teslim olmayı öğütlemekteydi. Bu yeni felsefi bakış açısının irfanı derin bir özümseyişle birleşmesi, bir şekilde Psalmanazar'ı özgürleştirerek, kısa bir süre şöhrete ulaşmasını sağlamış olan "kepaze ve romantik anlatım"la hesaplaşmasını mümkün kıldı. Dindar ve saygın bir İngiliz edebiyatçısı olarak kendisini yeniden yarattı, böylece son ve en mutlu kişiliğini edindi. Ama seksenli yaşlarında yazdığı hatıratında yine de muzip bir göz kırpması vardır: "Doğduğum ülkeyi doğru tah-

min eden ya da buna yaklaşan biriyle hiç karşılaşmadığım gibi, böyle biri olduğunu da duymadım." Son sırtını, yani gerçek kimliğini kendisiyle beraber mezara götürdü.

Prenses Caraboo: Sülük Tedarikçisi

Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, kendinden menkul yabancı asilzadelığın başka bir örneği İngiltere'nin güneybatı kesiminde Prenses Caraboo'nun (1791-1864) egzotik kişiliğinde günışığına çıktı.

Nisan 1817'de tûrbanlı güzel, genç bir kadın Gloucestershire ilinde Bristol'a pek uzak olmayan Almondsbury köyündeki bir köşkerin kapısını çaldı. Anlaşılmaz bir dille konuşmasına karşın, el işaretlerinden yatacak bir yer aradığı belliydi. Köşkerin karısı ne yapacağını bilemediği için, onu yoksulların bakıcısı Bay Hill'e götürdü. Hill, genç kadını normalde avare sayıp bir odaya kapatması gerekirken, yörenin ileri geleni konumundaki Bristol sulh yargıci ve sicil memuru Samuel Worrall'dan tavsiye almak üzere malikâneye götürdü. Worrall'ın (Yunan asıllı olan ve birkaç Avrupa dili konuşabilen) uşağı da kadının konuşmalarından bir şey çıkaramadı; bunun üzerine kadının geceyi köy hanında geçirmesi kararlaştırıldı. Kadın orada yatak yerine yerde uymada ısrar etti. Duvardaki bir resimde gördüğü meyveyi işaret ederek "ananas" dedi. Bir fincan çay verildiğinde, bunu içmeden önce gözlerini yumdu ve duaya benzer bazı sözler mırıldandı.

Ertesi gün ikinci bir görüşme için tekrar malikâneye götürüldü. Samuel Worrall'ın Amerikalı eşi Elizabeth kanının ısındığı kadına Çin sahneleriyle bezenmiş bazı mobilyalarını gösterdi ve onu tatlı bir dille yumuşatarak, adının "Caraboo" olduğunu öğrendi. Ama Yunan asıllı uşak kuşkuluydu. "Şeytan" Worrall olarak bilinen ve namılı bir ayyaş olan yargıç hırçın bir tavırla araya girdi ve kadının bir dilenci olduğuna hükmederek, avarelikten yargılanmak üzere Bristol'a gönderilmesini bildirdi. Kadının hapiste tutulduğu sırada, dilini anladığını ileri süren bir Por-

tekizli gemici bulundu. Adam onunla konuştuktan sonra, Java-su adlı bir adadan geldiğini açıkladı. Aktardığına göre, (yamyam olan) Bugularla bir savaşta annesini kaybeden kadın daha sonra korsanlarca kaçırılmış ve bu arada içlerinden birini öldürmüştü. Bristol Boğazı'ndan geçtiği sırada korsan gemisinden suya atlayarak kaçmış ve yüzerek karaya çıkmıştı. Dahası, köken itibarıyla bir prensesi.

Bu bilgiler "Şeytan" Worrall açısından durumu değiştirdi. O sırada zora girmiş özel bankasına itibar kazandırma çabası içindeydi; bu yüzden "prenses"i'n saygın bir konuk olarak Knole Park'a geri getirilmesi için ısrar eden karısının isteğini son derece uygun buldu. Yaz boyunca onlarla birlikte kalan prenses eve akan eden ziyaretçileri eğlendirdi. Kılıç ve okçuluk becerilerini sergiledi, gölde çınlıplak yüzdü, gonk eşliğinde savaş dansı yaptı, baharatlı piliç kızartması pişirdi ve ağaçların üstüne tüne-yerek "Allah Tallah" için dualar etti. Worrall ailesinin Yunan asıllı uşağı ise arkadan planlar çevirmeye koyuldu. Bir keresinde gece yarısı "Yangın var!" diye bağırarak kadını uyandırdı, ama prenses hiçbir telaş belirtisi göstermedi. Prenses Caraboo'nun anadilinin yazılı bir örneği Oxford Üniversitesi'ne ulaştırıldığında, dilbilimciler uydurma olduğu yolunda kanaat bildirdi. Bunun üzerine Bay Worrall allamelik taslayan Dr. Wilkinson'ı meseleyi temelli çözmek üzere Bath'ten getirtti. Elektrikten yıkana-bilir duvar kâğıdına kadar her konuda ahkâm kesen Wilkinson, hemen bürün kuşkuları bir tarafa attı. Kadının başının arka tarafındaki kesikler ancak Doğu cerrahlarının işi olabilirdi ve konuştuğu dil kesinkes Sumatra dilinin bir lehçesi olan Rejang'dı.

Worrall sonuçtan duyduğu hoşnutsuzlukla Dr. Wilkinson'ı bul-gularını bütün yönleriyle yerel gazetede yayımlamaya teşvik etti ve bu adım prensesin foyasını ortaya çıkardı. Bristol'da bir pansiyon işleten Bayan Neale, kadının geçmişte evinde kalırken düz-mece bir dil konuşarak müşterileri eğlendiren kişi olduğunu an-

ladı. Bu haber karşısında yıkılan prenses için aslını Bayan Worrall'a itiraf etti: Gerçek adı Mary Baker'dı ve Devon ilindeki Tithenridge'de yaşayan bir köşkerin kızıydı.

Worrall çifti (ve aprallığı ortaya çıkan Dr. Wilkinson) mas-kara durumuna düştüler; ama kızı cezalandırmanın işi daha da berbat edeceğine karar verdiler. Sırta kadem basmasının mahcu-biyeti azaltacağı düşüncesiyle, onu Philadelphia'ya giden bir ge-miye koydular. Kısa bir süre sonra bankası iflas eden Worrall si-cil memurlugundan da istifa etmek zorunda kaldı. Mary birkaç ay Amerika'da teatral sunumlar yaptı ve Bayan Worrall'a yazdı-ğı mektuplarla onu küçük çapta bir şöhret olarak ilerleyişi ko-nusunda bilgilendirdi. Yılın sonuna doğru mektuplar kesildi. Hiçbir haber alınamayan "Prenses Caraboo" birdenbire Lon-dra'nın Bond Caddesi'nde yeniden ortaya çıkıverdi. Daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde turnelere çıktı; gösterilerinin tutma-ması üzerine döndüğü Bristol'da oldukça tuhaf bir tesadüfle Ba-ker soyadlı bir adamla evlendi ve bir kız çocuğu doğurdu.

Prenses Caraboo kimliğine bürünmeden önceki yaşamının ayrıntıları dönemin birçok yoksul kadınınkine hazin bir benzerlik taşır. Çocukken yakalandığı ateşli romatizmadan sonra, ba-basının ifadesiyle "hiçbir zaman akıllı başında biri" olmadı. Çiftlik ırgatı ve ev hizmetçisi olarak çalışırken geçirdiği nöbetlerle yıpranmasına karşın, her zaman erkek gibi bir kız olarak dav-randı. On dokuz yaşındayken evden ayrıldı ve sağda solda dola-şarak sefalet çekti. Yarı aç ve bunalımlı bir anında kendini as-maya çalıştı; ama vahim bir günah işleme korkusuyla son anda caydı. Londra'ya vardığında ağır hastaydı – Dr. Wilkinson'ın başında saptadığı yara izleri aslında bir düşkünler evi hastane-sindeki sakarca bir ameliyatın sonucuydu.

Mary memleketinden uzak kaldığı beş ya da altı yıllık dö-nemde başka birçok serüven yaşadı. Kötü yola düşmüş kadınla-rın barındığı Magdalen hastanesine kabul edildi; ama kısa bir

süre sonra aslında hiç fahişelik yapmadığının anlaşılması üzerine ayrılması istendi. Oraya niçin geldiği sorulduğunda, tek sebebin hastanede kalanlara giydirilen kahverengi elbiselerin ve hasır şapkaların hoşuna gitmesi olduğunu belirtti. Bir keresinde güvenlik açısından erkek kılığına girmiş olarak Salisbury ovasında dolaşırken, bir haydut çetesince yakalanıp bir süre alıkondu. Başka bir olayda gebe kaldı; ifadesine göre bebeğinin babası John Baker adında Exeter’li bir duvar ustası ya da bir kitapçıda tanıştığı bir Fransız olmalıydı. Çocuk pek fazla yaşayamadı ve Mary tekrar yollara koyuldu. Bir süre takılıp ayak uydurduğu bir Çingene topluluğun ona “Javasu” dilini uydurma ilhamını vermiş olabilir; yanlarında aşçılık yaptığı bir Yahudi ailenin dinsel ayinlerinin esrarlı dua sözleri için gerekli malzemeyi sağlamış olması mümkündür.

Prinses Caraboo kimliğiyle bir anda ortaya çıkışından hemen önce Islington’da Bay ve Bayan Starling adlı bir ailenin yanında dadılık yaparken, “Doğu Hint Adaları”nda doğan biriyim gibi anlattığı rüyler ürpertici masallarla çocukları korkutmasından dolayı işinden atılmıştı. Bayan Starling’e göre, aktardığı anekdotlar öylesine çılgıncaydı ki, “düşünüp hatırlamaya çalıştığında sapkınlıklarının dörtte biri bile aklına gelmeyecek” düzeydeydi. Marifetlerinden biri de bir hafta içinde iki yatağı ateşe vermekti.

Prinses Caraboo’nun hayatını anlatan dönemin bir yazısında, sürekli sorgulamalar karşısında hikâyesinin tutarlılığını korumadaki olağanüstü kabiliyetine dikkat çekilir ve performansı “tam bir ustalık ve düzenbazlık örneği” olarak nitelendirilir. Londra’dan Bristol’a geçtiğinde, Breton dilenci kızlarını görünce onların giyimini taklit ederek bir türban taktı. Kendisini Fransız asıllı gibi tanıttı, ama bir Fransız memur tarafından sorguya çekildiğinde İspanyol olduğunu bildirdi. Yüzleşme için bir İspanyol bulunup getirildiğinde ise kendine özgü “lehçe”yi oracık-

ta kafadan uyduruverdi.

Şimdi açık seçik görüldüğü üzere, asıl büyük aldatmacası sırf avarelikten dolayı geceyi mahpus olarak geçirmekten kurtulmaya çalışmasıyla başladı. Almondsbury'nin birçok muteber insanının kendisine inandığını görünce, alçalıcı ve amaçsız geçmişine bir dönüşten her türlü yola başvurarak sakınma dürtüsüne karşı koyamamış olsa gerek. Eğitim görmemiş olmaktan gelen eksikliklerini hayal gücü, kıvrak zekâsı ve dört dörtlük hafızası sayesinde fazlasıyla kapattı. Yerel eşraf kendi cehaletini açığa vurmak yerine onun fantezisini benimsemiş görünmeye razı oldu. Yabancı ülkeler konusundaki "uzman"lar onu sorgulamak üzere getirildiğinde, Prenses makul ama muammalı suskunluğunu korudu. Bununla birlikte onları dikkatle dinleyerek, kulağına çalınan konuşmaları daha sonra kullanmak üzere aklının bir köşesine yazdı. Psalmanazar'da görüldüğü gibi, şöhret onu değiştirip uslandırdı. Anlaşıldığı kadarıyla birçok hayranının aşırı övgüleri gençlik döneminin tez canlılığını ve intihar eğilimlerini dindirdi. Şöhreti ona servet getirmedi; ama belki kendi kimliğini buldu ve böylece uzun süreden beri bir türlü yakalamadığı gönül rahatlığına erişti.

Mary ömrünün son otuz yılını kibar bir kadın olarak geçirdi ve Bristol Hastanesi'ne sülük sağlayarak sakin biçimde hayatını sürdürdü. Geçmişi sadece yöredeki çocukların ona "Caraboo!" diye seslenmesiyle ara sıra onda utanç duygusu uyandırdı. 1864'ün Noel Arifesi'nde sokakta yere yığılıp can verdi ve işaret-siz bir mezara gömüldü. Yine Mary adını taşıyan kızı sülük işini devam ettirerek, kodilerle dolu bir evde tek başına yaşadı ve 1900'de evinde çıkan bir yangında öldü.

Louis de Rougemont: Dünyanın En Büyük Palavracısı
Soyluluk savı bir yana bırakılırsa, Prenses Caraboo'nun hikâyesi bir kuşak sonra Louis de Rougemont'un (1847-1921) serüven-

lerinde aynen karşımıza çıkar. Rougemont kamuoyunda Londra'nın *Wide World* dergisinde yayımlanan bir tefrikayla tanındı; refrikanın temeli Papua Yeni Gine'nin yaban ortamunda ve Avustralya'nın iç kesiminde geçirdiği otuz yıla ilişkin anılardı.

Hikâyesine göre, aslen İsviçreli olan bu adam Singapurlu inci avcılarına ait bir tekneyle 1864'te Avustralya'nın kuzey kıyılarına giderken kaza geçirerek denize düşer. Uzun saçlarından tutup onu dipten çıkaran ve daha sonra kuyruğuyla çekştirirerek kıyıya götüren köpeği Bruno sayesinde kurtulur. Issız bir adada geçirdiği iki yıl boyunca, kumsalda jimnastik yaparak ve kaplumbağalara binip dolaşarak zindeliğini korur. Girmek istediği yöne göre sol ya da sağ ayak başparmağıyla uygun gözü dürterek sürdüğü kaplumbağaları daha sonra yer; ters çevrilmiş kabuklarına eklediği tahılları onların kanıyla sulayarak yetiştirir. Bir kanıyla adanın yakınından geçen bazı yerlilerce kurtarılır; onlarla birlikte köylere giderek Yamba adında bir kabile kadınıyla evlenir ve bir tannıymış gibi muamele görür. Kuşları havada uçarken okla vurup yere indirmesinden dolayı ona "Winnimah" ("Yıldırım") adı verilir. Uzun bacaklı görünmesini sağlayan ayakkıklar takarak ve bir büyücü gibi giyinerek kabileyi diğer köylere karşı girişilen savaşlarda yönetir. Denizlerde korkusuz bir gemici olarak nam salar; bir keresinde koca bir balınayı tek başına öldürür ve başka bir olayda bir timsahla boğuşur.

De Rougemont'un tefrikasına kuşkuyla bakanlar çıktı. Psalmanazar'ın başına geldiği gibi o da sorguya çekilmekten kurtulamadı ve Kraliyet Coğrafya Derneği üyelerinin karşısına çıkarıldı. Bulunduğu yerleri herhangi bir harita üstünde gösterememesi ve yaban ortamında öğrendiğini ileri sürdüğü yerli dillerin hiçbirini doğru dürüst bilmemesi hiç de iyi karşılanmadı. Bu arada *Daily Chronicle* gazetesinin yaptığı bir araştırmaya De Rougemont'un gerçek adının Henry Louis Grin olduğunu ve Avustralya'da bir karısı ile yedi çocuğunun bulunduğunu ortaya çıkardı.

Çeşitli salakça icatlarını satmayı beceremeyince sorumluluklarından kaçmıştı; bu icatlar arasında çalışmayan bir otomatik patates kazıcısı ve deneyen ilk adamın boğulmasına yol açan bir dalgiç elbisesi vardı. Kuzey Avustralya'ya ilişkin bilgilerini British Library'nin okuma salonunda kitapları tarayarak zenginleştirmişti. Basında teşhir edilen De Rougemont (ya da Grin) bunu lehine çevirerek, Güney Afrika'da 1899'da "Dünyanın En Büyük Palavracısı" sıfatıyla turneye çıktı; ancak Avustralya'daki benzer turne hiç de iyi geçmedi ve yuhalanarak sahneden indirildi.

.. Tekrar ortaya çıktığı 1906'da Londra-Hipodromu'ndaki devasa akvaryumda kaplumbağa sürme becerilerini başarıyla sergiledi. Ama Birinci Dünya Savaşı sırasındaki son ticari girişimi hiçbir işe yaramadı; güya etin yerini tutmak üzere ürettiği maddenin yenir bir şey olmadığı ortaya çıktı.

New York Times'ta çıkan vefat yazısına göre, De Rougemont bu olaydan sonra 1921'de bir düşkünler evi hastanesindeki ölümüne kadar Londra'da "Louis Redmond" adıyla "basit bir tarzda" yaşadı.

Cagliostro'yla karşılaştırıldığında, düzenbazlık kariyeri kısa sürdü. Psalmanazar ve Prenses Caraboo döneminden beri dünya değişmişti. Rasyonellik dönemin geçerli düzeniydi. Modern iletişim olanakları nedeniyle gözlerden ırak çok az yer vardı ve bilim camiası aradan geçen yıllarda epeyce şey öğrenmişti. De Rougemont makul bir yalancı olmasına ve derinlemesine araştırmalarla donanmasına karşın, aşırı abartıya kaçma dürtüsüne karşı koyamadı. Uçan kangurularla karşılaştığı savının bilirkişi incelemesini atlatma şansı pek yoktu.

James Barry: Kadın Doğdu, Erkek Öldü

Bilirkişi incelemesini hiç kuşku çekmeksizin ve bütün bir ömür boyunca atılanlardan biri James Barry'ydi (1792-1865). Özünde barındırdığı büyük sır olmasa bile, Barry'nin hayatı olağa-

nüstrü sayılacak niteliktedir. On üç yaşındayken doktorluk diploması alarak orduya katıldı ve daha on beş yaşını doldurmadan asistan cerrah olarak atandı. İlk görev yeri olan Cape Town'da Vali Sir Charles Somerset'in özel hekimi oldu. Başarılı bir sezaryen doğum yaptıran ilk İngiliz doktor olarak 1826'da şöhrete kavuştu. Ufak tefek yapılı olan ve boyu 1,50'yi ancak geçen James Barry keskin diliyle ve asabi mizacıyla da meşhurdur; birkaç adama meydan okuyarak düelloya girdi (Ancak hiç kimseyi öldürmedi). Mauritius ve Jamaika'daki görevlerinin ardından, yerleşik cerrah olarak St. Helena'ya nakledildi. Orada münakaşacılık huyu "yakışıksız davranış"tan dolayı divanîharbe verilmesine yol açtı; aklanmasına karşın, İngiltere'ye geri gönderildi. 1851'de hastaneler genel müfettişi yardımcısı olarak atandığı Corfu'da hastaların hijyeni ve diyeti konusunda getirdiği yenilikler Florence Nightingale'e ilham kaynağı olacak yeni standartları belirledi. Çok yaşlı sayıldığı için görevli olarak gönderilmediği Kıbrıs'ta yine de ziyaret etti ve orada tanıştığı Lambalı Hanım'a hayatının en büyük zılgıtını çekti. Nightingale daha sonraları şunu yazacaktı: "[Onun] bütün orduda şimdiye kadar karşılaştığım en kanı yaratık olduğunu söylemek zorundayım." Barry daha birçok tıbbi reformdan ve başka başarılarından sonra (istemediği halde) emekliye ayrılınca Londra'nın Marylebone semtine yerleşti ve 1865'teki bir salgında ishalden öldü.

Öldüğünde elbiselerinin çıkarılmaması ve o şekilde üstüne dikilecek bir çarşafı gömülmesi yolunda sıkı talimat vermişti. Kıdemli doktorun onu muayene edip ölüm belgesini imzalamasına karşın, naaşının tabuta yerleştirildiği sırada olağandışı bir şey orada bulunan kadınlardan birinin dikkatini çekti. Tabutta bir kadın bedeni vardı – hem de geçmişte bir ara çocuk doğurmuş bir kadının. Buna rağmen St. Paul Katedrali'ndeki cenaze töreni yapıldı ve Barry (bir erkek olarak) Kensal Green mezarlığına gömüldü. Ama skandal haber kısa sürede dışarıya sızıp ya-

yıldı. Bazıları Barry'nin bir hünsa, bazıları bir kadın olduğunu söyledi; birçok kimse böyle bir şeye inanmaya yanaşmadı. Ama otopsi yapılmadığından kesin yargıya varılmadı ve ordu Barry'nin sicil kayıtlarının bir yüzyıl boyunca saklı tutulmasına karar verdi.

Tarihçi Isobel Rae'nin 1950'lerde yürüttüğü cesurca araştırma sayesinde, artık James Barry'nin Cork'lu bir manavın kızı olarak doğduğunu ve asıl adının Margaret Ann Bulkley olduğunu biliyoruz. Daha on yaşından itibaren bir oğlan çocuk gibi giyinmeye başlamıştı. Annesi Mary-Ann Kraliyet Akademisi'nde resim hocası olan gerçek bir James Barry'nin kız kardeşiydi. Margaret'in babasının 1803'te borçtan dolayı hapse atılmasından sonra aile dara düştü; bunun üzerine annesi ve dayısının bazı nüfuzlu arkadaşları işbirliğine girerek genç kızın erkek kimliğiyle tıp okuluna girmesini sağladı.

Margaret Bulkley'in ortadan kayboluşu ve James Barry'nin ortaya çıkışı özenli bir planla ayarlandı. Bayan Bulkley ve "James" teyze-yeğenmiş gibi Edinburgh'e gitti ve yeni "James Barry" üniversiteye kaydoldu. Ana ve kız sırnı korumak için dostlarıyla ve aileyle bağlarını kopardılar. Kim olduklarını yalnızca planı uygulayanlar biliyordu. O tarihten itibaren Margaret her zaman bir palto giydi; pürüzsüz yüzüne ve tiz sesine ilişkin sorulardan kaçınmak için yaşı konusunda yalan söyledi. Okuldan 1812'de mezun olunca, o sırada kimsenin farkında olmamasına karşın, Britanya'da doktorluk diploması alan ilk kadın oldu.

Bebekçi konusuna gelince, ona Kap Kolonisi'nin valisi Lord Charles Somerset'le ilişkisi sonucunda gebe kalmış olması yüksek bir olasılık gibi görünmektedir. İkilinin yakın dostluğu o sırada bir eşcinsel aşk söylentilerine yol açmıştı. Barry'nin açıklanmayan bir gerekçeyle birkaç aylığına gittiği Mauritius'ta çocuğunu doğurmuş olması mümkündür. Çocuğun akıbetine iliş-

kin olarak günümüze ulaşan hiçbir kayıt yoktur. Annesi de haliyle onun varlığına dair asla bir ipucu bırakmış değildir.

Böylesine başarılı ve kamuoyunda tanınan bir kişinin cinsiyetine ilişkin sırtı altın yıldan fazla saklamış olması inanılması zor bir şeydir. Durumu idare etmenin baskısı herhalde olağanüstü boyuta varmış olmalıdır ve saldırgan tavırları kısmen buna bağlanabilir. Bu şaşırtıcı kişiye geçmişte yapılan travesti ya da karışık cinsiyetli bir tür ucube yakıştırmalarının ikisi de hakça değildir. Kadınlarla cilveleşecek kadar erkeksi ve sevgilisinin çocuğunu doğuracak kadar kadınsı olan James Barry bütün zamanların en başarılı düzenbazı sayılmalıdır.

Ignác Trebitsch Lincoln: Alman Casusu Yahudi

Tek bir kimlik değişikliği Margaret Bulkley'yi bir ömür boyu yok etmeye yeterken, Ignác Trebitsch Lincoln'un (1879-1943) çoklu kişilik bozukluğundan muzdarip olduğu söylenebilir. Hayatının değişik evrelerinde aktör, silah taciri, posta memuru, petrol vurguncusu, İngiliz Liberal milletvekili, papaz ve Alman casusu kimlikleriyle yaşadı. Titus Oates'unkinden bile daha gevşek manevi bağlılığıyla, Musevilikten vazgeçip Presbiteryenliği benimsedi, bir Anglikan misyoner olarak çalıştı ve sonunda bir Budist keşiş oldu. Tıpkı Oates gibi, takdir görme yönündeki eğilimiye bir arzuyu mürthiş bir sadakatsizlikle birleştirdi. Oates'tan farklı yanı ise ayrıca son derece zeki ve gayet sevimli olmasıydı.

Ignác Trebitsch, Macaristan'ın orta kesimindeki küçük Paks kasabasında en az on dört çocuklu bir ailenin oğlu olarak doğdu. Gördüğü kıt ilgi hiç kuşkusuz sonraki davranışlarını büyük ölçüde açıklar. Ailenin Budapeşte'ye taşındığı 1895'te, on altı yaşındaki Trebitsch Macar Kraliyet Tiyatro Akademisi'ne girdi. Kayıt yaptırmak için yalan söyledi ve bir yıl sonra atıldı. Yalancılık ve tek bir yolda sebat edememe kariyerinin ayıncı özellikleri haline gelecekti. On sekiz yaşındayken altın bir saat çaldı-

ğı için polisçe takip edilince yurtdışına kaçtı. Daha sonra anayurdunda neredeyse hiç kalmadı. Biyografisini yazan Bernard Wasserstein'in belirttiği gibi, "Trebitsch için seyahat bir eğlence ya da düşünsel zenginleşme kaynağı değil, bir hastalıktı."

Londra'ya gittiğinde Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayıma Derneği'nde görevli Peder Lypshytz'le tanıştı. Katı bir Yahudi olarak yetiştirilmiş olmasına karşın, feci para sıkıntısı çektiğinden hemen kendisine uygun bir yol buldu. Presbiteryen misyoner olarak düzenli bir gelire kavuşma şansı Hristiyanlığa dönmesi için yeterli bir sebebi. Kanada'nın Montreal kentine gönderildiğinde, mezhebe tek bir kişi kazandırmaksızın cemaatin büyük miktarda parasını çarçur etti. 1901'de bir Alman deniz kaptanın kızı olan Margarethe Kahlör'la evlendi, onu beraberinde İngiltere'ye götürdü, ondan dört oğlu oldu ve mirasını harcadı bitirdi. Kent ilindeki Appledore'da – Peder Oates'un cemaatini çileden çıkardığı Bobbing'ten sadece 65 kilometre uzakta – bir Anglikan vaiz olarak kısa süre görev yaptı. Daha İngiliz bir rını taşıması için tek taraflı ilanla soyadına "Lincoln" kelimesini ekledi. Kariyeri boyunca kullanacağı bir düzineyi aşkın addan sadece biriydi bu.

Artık kendisine yakıştırdığı adla I. T. T. Lincoln 1904'te rahiplik sınavından geçemeyince, kazançlı bir iş kapısı için sağ solu yoklamaya başladı. Quaker hayırsever, Liberal ekâbir ve tatlıcılar kralı Benjamin Seebohm Rowntree'yi gözüne kestirdi. Ustaoca bir sokulganlıkla kendisini Rowntree'ye sevdirecek, Belçika'daki yoksulluk üzerine yazmayı tasarladığı bir kitap için araştırma asistanı olarak hizmetine girmeyi başardı. Çalışma kıta Avrupa'sını sıkça ziyaret etmeyi gerektirdiğinden, dil bakımından yetenekli olan Trebitsch ideal kişiydi. Hevesle bu işe koyuldu. Rowntree'nin adını, parasını ve Avrupa'nın her yanında İngiliz elçiliklerine girme olanağını kullanarak hayatını doyastıya yaşadı ve iki taraflı bir Alman casusu olarak yaptığı ikinci iş-

le zaten yüksek olan (ya da daha sonraları öyleymiş gibi aktardığı) gelirini takviye etti.

Enerjisine hayran kalan Rowntree onun tam da Britanya'nın gerek duyduğu türden milletvekilliğini yapacak kişi olduğu zehabına kapıldı. Liberal Parti üzerindeki nüfuzunu kullanarak, Muhafazakârların sağlam kalesi Darlington'dan aday gösterilmesini sağladı. Böylece büyük bir İngiliz partisinin resmen üyeliğe kabul ettiği tek Macar yurttaşı olarak alelacele İngiliz uyruklugunu elde eden Bay Ignatius Lincoln Ocak 1910'daki genel seçimlerde yarıştı. Liberal Parti içindeki Churchill ve Lloyd George'dan destek gördü. Belirgin bir Macar aksanıyla yaptığı konuşmalarda, karşısındaki adayın dış ticaret politikasını Almanları kendi köpeklerini yemeye zorladığı savıyla alaya aldı. Herkesi şaşırtan bir sonuçla seçimi kazandı. Arada yirmi dokuz oy gibi küçük bir fark olsa da, bu müthiş bir başarıydı: Seçim bölgesinin önceki Muhafazakâr milletvekili Herbert Pike Pease tanınmış bir yerel şahsiyetti; ailesi Stockton ve Darlington demiryolunu kurmuştu ve esasen kasabayı avucunda tutmaktaydı. Lincoln'un zaferi *Punch* dergisinde bir karikatüre konu oldu. Avam Kamarası'ndaki sandalyesine oturmakla birlikte, o sırada milletvekillerine aylık ödenmemesi nedeniyle kısa sürede hatırı sayılır bir borç altına girdi. Aralık ayında ikinci kez genel seçime girildiğinde, borçlarını ödeyemez durumda oluşunu mazeret göstererek adaylıktan çekildi.

Böylece daha kolayına gelen bir meslek olarak dolandırıcılığa yoğunlaşmada serbest kaldı. Ona güvenen Rowntree'nin finansal desteğiyle, Orta Avrupa'daki petrol kuyularını değerlendirmek üzere halka açık bir dizi şirket kurdu, borsadan büyük miktarda yatırım sermayesi topladı, ödünç aldığı paraları geri ödemedi ve hepsi batan şirketlerdeki hissedarları yıkıma uğrattı. Çaresiz kalınca yeni kredi bulmak için sahtekârlığa başvurdu, ama 1914'e doğru tekrar iflas bayrağını çekti.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Trebitsch Lincoln bir Alman'la evli eski bir Avusturya-Macaristan yurttaşı olarak zor bir durumda kaldı. Sahtekârlıklarının ortaya çıkması halinde tutuklanmaktan da korkmaktaydı. Asla kolay seçeneğe yönelmeyen biri olduğu için, casus olmaya karar verdi – ona göre ideal olan da tarafsız bir ülkede iki taraflı casusluk yapmaktı.

Kimin için çalışacağı umurunda değildi. Önce İngilizlere hizmet etmeyi önerdi, ama girişimi kulak ardı edildi. Ardından Hollanda'ya giderek Alman tarafını yokladı. Almanlar kuşku duymakla birlikte, onu denemeye karar verdiler. Bunun üzerine İngiltere'ye döndü ve derhal İngilizlere (aslında elinde olmayan) Alman gizli kodlarını satma önerisinde bulundu. Hiçbir sonuç alamadan ortada kalmışken, (başına gelmesinden korktuğu gibi) geçmişi peşini bırakmadı ve dolandırıcılıktan tutuklanmak için alçacele ABD'ye kaçmak zorunda kaldı. Orada hikâyesini gazetelere sattı: Alman casusuna dönüşen İngiliz milletvekili.

Maskaralıklarına kızan İngiliz hükümetinin sınır dışı edilmesi yönündeki baskıları üzerine, Amerikalılar tarafından tutuklanıp Londra'ya paketlenildi. Hapishanede yargılanmayı beklerken, Mount Pleasant Posta Dağıtım İdaresi'ne bağlı sansür dairelerinde Almanca mektupları okumakla görevlendirildi. Oraya her gün bir hapishane kamyoncuyla götürülüp getirilmekteydi. Yanına verilen gardiyanlarla dostluk kurdu ve bir akşam dönüş yolunda onları bir bara uğrayıp kafayı çekmeye ikna etmenin yolunu buldu. Gardiyanların içkilerini içmeye oturduğu sırada, tualete gidip pencereden kaçtı.

Firardayken tekrar ABD'nin yolunu tuttu ve gazetelere casusluk kariyerine ilişkin daha da küstahça (ve büyük ölçüde uydurma) anılarını yazarak geçimini sağladı. İngilizler epeyce uğraştıktan ve ABD federal polisi ile Pinkerton dedektiflik ajansının bulduğu bir dizi fiyaskodan sonra izini sürerek onu bulma-

yı ve ikinci sefer geri getirtmeyi başardılar. Mahkemede yargılanarak dolandırıcılıktan üç yıl cezaya çarptı; cezasını Wight Adası'ndaki Parkhurst'ta çekti. Mahkûmiyet süresinin dolduğu 1919'da İngiliz yurttaşlığından anıldı ve sınır dışı edilerek anakara Avrupa'sına gönderildi.

Gittiği Almanya'da aşırı sağ eğilimli gazeteci Wolfgang Kapp ve anti-Semitik eski Alman subaylarından oluşan bir kadro Weimar Cumhuriyeti'nin yıkmaya yönelik bir darbe hazırlığı içindeydi. Hemen herkesle kolayca uyusabilme yeteneğine sahip olan Trebitsch, basın sorumlusu olarak gruba alındı ve bu görevdeyken genç Hitler'le karşılaştı. Hitler darbeye katılmak üzere Nazi arkadaşı Dietrich Eckart'la birlikte Berlin'e gelmişti. Rivayete göre, ikili Trebitsch'in bariz Yahudi fizyonomisini görür görünmez ilişki koptu. "Haydi, gidelim Adolf" dedi Eckart. "Burada artık bir işimiz yok." Başka bir anlamda ise Trebitsch'e daha önemli bir tarihsel rol biçilir: Tam tutuklanmak üzere olan Hitler'i apar topar bir uçağa bindirerek hayatını kurtardığı söylenir.

Darbe 1920'de Kapp'ın ve General Walther von Lüttwitz komutasındaki 6.000 Alman deniz komandosunun Berlin üzerine yürümesiyle gerçekleşti. Kentin işgali kısa sürdü; asiler bir genel greve girişilmesi üzerine bir hafta dolmadan bastırıldı. Ama Bay Ignatius Lincoln o kısacık şanlı evrede enformasyon bakanı oldu – bir Alman hükümetinde görev alan tek eski İngiliz milletvekili oydu. Ayaklanma başarısızlığa uğrayınca, Trebitsch güneye giderek faşist hareketin merkezi Münih'e sığındı. Orada kalırken Avusturya, Çekoslovakya ve Macaristan'daki aşırı sağcılarla Bizans entrikaları çevirdi. Budapeşte'de azalılar monarşistler ile "Beyaz Enternasyonal" olarak bilinen ateşli anti-komünistler arasında gevşek bir ittifak kurulmasına bulaştı. İttifakta yer alanların birçoğu aracı kullanmaksızın kendi elleriyle Yahudileri öldürmeyi tercih edecek kadar amansız anti-Semitikti. Ama

Trebirsch her zamanki şeytan tüyüyle onları büyüledi. Daha sonra da kendisinden bekleneceği gibi, onlara ihanet ederek gizli planlarını Çekoslovak hükümetine sattı. Kötü şöhretinden dolayı, Çekler dışında hiç kimse (bu seferlik) sunduğu sahici belgelerin gerçekliğine inanmadı. Trebirsch bunların ardından faşistler lehine kampanya yürütmek üzere İtalya'ya geçti; ama ona zerre kadar güvenmeyen faşistlerce kovuldu. ABD, Britanya, Avusturya ve İtalya'dan sınır dışı edilmiş biri olarak bayağı ünlü hale gelmekteydi artık: *Time* dergisi onu "hiçbir ülkenin istemediği adam" olarak nitelendirdi.

Trebirsch aldırmadı. Adının hiç duyulmadığı bir ülkeyi seçerek oraya gitti: Çin. Puk Kusati takma adıyla amatörce sahte pasaportlar hazırladı ve silah taciri olarak üç farklı savaş beyi için çalıştı; bu arada boş zamanlarında İngiliz karşıtı birkaç propaganda broşürü karaladı. Derken 1925'te içine doğan bir uyanıştan sonra birdenbire Budizm dinine dönüp keşişliği seçerek herkesi şaşırttı. Chao Kung adlı çalışkan bir öğrenci olarak altı yıl meditasyon yaptı ve *bodhisattva* denen üst mertebeye yükseldi. Tıraşlı başına Budist hayat çarkından alınma daire biçimli on iki simgeyi işledi ve Doğu'da kendi Budist manastırını kuran ilk Batılı oldu. Ama eski huylar zor geçer: Kutsal kapıdan tarikat adaylarının dünyevi mallarını teslim etmek zorunda olduğu Baş Keşiş Chao Kung akşamlarını rahibeleri baştan çıkarmakla geçirmeye başladı. Şanghay manastırın geri kalan ömrü boyunca sabit bir ikamet yerine en yakın şey olacaktı. Daha öne *Bir Uluslararası Casusun İfsaatları* adlı bir kitap yazmış olmasına karşın, 1931'de yayımlanan otobiyografisinde casusluğa herhangi biçimde karıştığını inkâr etti. Sadece yeni kapıldığı Budizm rutkusunu ve dünya barışı vizyonunu anlatan şeyler yazdı.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Trebirsch'i tekrar harekete geçmek için dürtüklledi. Şanghay kenti aynı zamanda Gestapo'nun Uzakdoğu bölümünün üssüydü. Trebirsch büronun

şefi olan ve binlerce Yahudi'nin infaz edilmesi emrini vermesinden dolayı "Varşova Kasabı" olarak anılan Joseph Meisinger'le irubata geçti. Kendisinden önceki birçok anti-Semitik kişi gibi, Meisinger de her bakımdan Chao Kung/Trebitsch'e kandı. Chao Kung bir barış misyonu kisvesi altında, Doğu'daki her Budist'in Alman/Japon davasının hizmetine girmesini sağlamayı önerdi. Karşılığında istediği şey Hitler'le yüz yüze bir görüşmeydi; güya bu buluşmada üç Tibet bilgesinin ruhunu hiç yoktan var ederek gücünü kanıtlayacaktı. İnanılmaz bir tutumla hem Rudolf Hess'in, hem de von Ribbentrop'un coşkuyla desteklediği bu plan, Hess'in 1941'de bir uçakla İskoçya'ya kaçması nedeniyle suya düştü. Uçağında kutsal Tibet sıvısı konulmuş iki ufak şişe bulundu. Kısa bir süre sonra da Chao Kung karakterine tamamen aykırı bir şeyi yaptı: Hitler'e Yahudi soykırımını kınayan bir mektup yazdı. Bu onun ölüm fermanı oldu. Japonlar Ekim 1943'te Şanghay'ı işgal edince, hemen tutuklandı. Nazi üst komuta kademesinin talimatıyla zehirlendiği için, birkaç gün sonra "bir mide şikâyeti" sonucunda öldü.

Trebitsch Lincoln kişiliğini nasıl yorumlamalıyız? Onun hakkında en azından söylenebilecek şey tek bir günü bile asla boş geçirmediğidir. Güvenini kazandığı insanların yelpazesi şaşırtıcıdır – Yorkshire'lular, Naziler, Budistler. Bu kesimlerin hiçbiri tam olarak avanak sayılmaz. Cagliostro gibi, Trebitsch Lincoln da bürünüyle denetim altına alamadığı insanları etkileyip yönlendirme konusunda neredeyse sihirli bir yeteneğe sahipmiş gibi görünüyor. Ve de son din değiştirme eylemiyle Tibet Budizm'ini benimsemesi pekâla bir tür içtenlikli manevi yuvaya dönüşle başlamış olabilir.

Mistik deneyimden geçtiği 1925'te, cinayet suçundan idam edilmeyi bekleyen yirmi üç yaşındaki oğlu John'u görmek üzere İngiltere'ye dönmeye çalışmıştı. John Lincoln sarhoş halde evini soymaya kalkışan gezgin bir satıcıyı tartaklayarak öldüren bir

İngiliz askeriydi. Trebitsch'in oğluyla son kez biraraya gelmesi için infazın ertelenmesini isteyen 50 bini aşkın imzalı bir dilekçeye rağmen, yetkili makamlar kararı planlandığı şekilde yerine getirdiler. Hatta babanın cenaze törenine katılması için geçici bir giriş vizesi vermeye bile yanaşmadılar. Lahcy'de bir gemide beklerken John'un ölüm haberini alan Trebitsch yere çöküp ağladı ve çaresizlik içinde şöyle bağırdı: "Günahlarının bedeli oğluma ödetildi!"

Tuesday Lobsang Rampa: O Kazandı, Kediler Yedi

Günümüzde kimse Trebitsch Lincoln'un kitaplarını okumuyor; ama garip bir biçimde 20. yüzyılın Tibet Budizmi konulu en çok satan kitaplarının yazarı da başka bir düzenbazdır: Tibet'te geçmiş bir çocukluğu sürükleyici dille anlatan *Üçüncü Göz*'ün 1956'da yayımlanmasıyla bir anda şöhrete ulaşan Tuesday Lobsang Rampa (1910-1981). Bu kitap gırgırına yazıldığı için apaçık olması nedeniyle çeşitli yayıncılarca geri çevrilmesine ve (*The Times*'ın hayırhah tavırlı "neredeyse bir sanat eseri" nitelendirmesi dışında) çok kötü eleştiriler almasına karşın, uluslararası düzeyde çok yüksek bir satışa ulaştı. Secker & Warburg yayınevi bile sahihliği konusunda kuşku duymakla birlikte, okurlarca tutulacağı kanısını vararak kitabı bastığını itiraf etti. Önsözde de yazarın hikâyelerinden birçoğunu "doğrulama zorluğunun kaçınılmazlığı" ifadesine yer verdi. Hatta bir keresinde Secker & Warburg editörü kitapta anlatılanların gerçekliğini sınamak amacıyla Tibet dilinin fonetiğiyle yazılmış bir metni yüksek sesle Lobsang Rampa'ya okuduğunda hiçbir tepki alamadı. "Kendi dili"nin tek bir kelimesini bile anlayamadığı bildirildiğinde, Lobsang Rampa güya acıdan kıvranıyormuş gibi kendisini yere attı. Bahanesi ise savaş sırasında Japonların korkunç işkencelerine uğradığı ve kendisini hipnotize ederek Tibet diline ilişkin bütün bilgileri zihninden attığıydı.

Aslında böyle bir şey hiç olmamıştı. Tuesday Lobsang Rampa'nın asıl adı Cyril Henry Hoskin'di ve Devon'da yaşayan bir muslukçunun oğluydu. Gerçek karakteri ile edebi ikinci kişiliği arasında çarpıcı bir tezat vardı: İngiltere dışına hiç çıkmamıştı ve hatta pasaportu bile yoktu. Klasik gezi filmi *Tibet'te Yedi Yıl*'ın yazarı Heinrich Harrer tarafında tutulmuş bir özel dedektifin elde ettiği bilgiler temelinde 1958'de *Daily Mail* gazetesi tarafından tefiş edilmesine karşın, Hoskin giriştiği oyundan geri dönmedi. Londra'da evlerinin bahçesinde bir baykuşun fotoğrafını çekmeye çalışırken ağaçtan düştükten sonra bir Tibet keşişine ait ruhun içine girdiğini açıkladı.

Tuesday Lobsang Rampa'nın açıklamalarından bazuları en sadık hayranlarına dahi herhalde inandırıcı gelmemiş olsa gerek. Tibet'teyken beyin epifizine "üçüncü göz"ünü harekete geçiren bir yonga yerleştirildiğini ileri sürdü. Bu işlemin kendisi – ya da içindeki keşiş – sekiz yapındayken yapıldığını, yonganın kafatasına girişi sırasında hafif bir "çatırtı" duyduğunu ve "göz kamaştıran bir parlaklık"ın çakıştığını belirtti. İşlemi yapan keşiş ona güya bu sayede "insanları gördükleri gibi değil, oldukları gibi görme" gücüne kavuşacağını bildirmişti. İster bundan, isterse başka bir yetenekten kaynaklanmış olsun, "Lobsang Rampa" on sekiz kitap daha yazdı. *Lhasa'lı Doktor*'da uçak kullanmayı öğrenme sürecini, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonlara tutsak düşüşünü, resmi sıhhiye subayı olarak toplama kamplarında geçirdiği dönemi ve Hiroşima'ya atılan atom bombasından sağ kurtulan çok az kişiden biri olarak yaşadığı serüveni anlatır. *Rampa Hikâyesi*'nde Avrupa ve ABD'yi kapsayan yolculuklarını, başından geçen yeni tutsaklıkları ve işkenecileri, ardından asıl ruhunun tekrar Cyril Henry Hoskin'in bedenine girişini aktarır. "Tuesday" ilk adının güya "ruh göçü"nü yaşadığı haftadaki günden geldiğini söyleyen Rampa, kendisini yeryüzündeki gezilerle sınırlamayıp, bir uzay gemisiyle Venüs'e gidişinin ve iki

uzaylı yaratıkla karşılaşmasının hikâyesini de kitaplaştırdı – rahat anlaşılsın diye birine “Uzun Boylu”, diğerine “Yayvan Bedenli” adını vermişti. *Lama’yla Birlikte Yaşamak* adlı beşinci kitabının aslında kendi eseri olmadığını bildirdi: Anlatılan şeyleri ona Siyam kedisi “Bayan Fifi Kül Brykli” yazdırmıştı.

Kamuoyunda sürekli alaya alınmaktan kurtulmak isteyen Hoskin 1960’ların başlarında İngiltere’den ayrılarak önce İrlanda’ya, ardından Kanada’nın Calgary kentine yerleşti. 1981’de öldüğünde servetinin büyük bir bölümünü çok sevdiği kedilerine bıraktı. O zamana kadar dört milyondan fazla nüshası satılmış olan Lobsang Rampa dizisindeki kitapları hâlâ satış yapıyor.

Hoskin ruhu itibariyle gerçekten “Lobsang Rampa” olduğunda sonuna kadar ısrar etti. Kitapları yadsınamaz bir enerji taşır, ama tamamen düzmecedir; gerçek Budizm’le ya da Tibet’teki yaşamla alakaları Psalmanazar’ın Formoza’ya ilişkin kitabındakinden daha fazla değildir. Cagliostro’nun hayat iksiri gibi, insanlara istedikleri şeyi vermeye yönelik aldatıcı bir girişimdir – kadim bilgelerin evrendeki bütün sırlara vâkıf olduğu, zaman ve mekân yasalarının geçerli olmadığı ve modern dünya-ya özgü bayağılığın – bulaşık evyesinin altındaki yaşamın – bir hüküm taşımadığı garip ve mistik bir Doğu’nun versiyonları.

Archibald Belaney: Boz Baykuş

On sekiz yaşında Sussex ilindeki Hastings kasabasından ayrılarak Kanada’nın engin kırlarına göç eden Archibald Belaney’nin (1888-1938) kafasında başka kışeveye bürünme tasarısının bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu bölümde anlatılan diğer birçok kişi gibi, onun çocukluk yıllarına da damgasını vuran şey ret ve terk edilişti. Archie henüz on üç yaşındayken, ayyaş bir hayata olan babası annesini bırakarak ABD’ye yeni bir hayat kurmaya gitti ve birkaç yıl sonra bir meyhane arbedesinde öldü. Bu arada annesi Kitty de kapağı Londra’ya atarak, onu acımasız di-

siplin meraklısı iki teyzesinin yanında bıraktı. Archie yakındaki koruda tek başına Kızılderilcilik oynayan ve odasında vahşi hayvanlar besleyen içine kapanık bir çocuk olarak büyüdü; otoriteye ve İngiliz varoş yaşamının hafif züppeliğine karşı güçlü bir nefret duygusu edindi. Hastings ortaokulundan öğrenim gördü; ardından bir kereste deposunda bulduğu işten kısa bir süre sonra el yapımı bir bombayı depo bacasında patlattığı için atıldı. Çileden çıkan teyzeleri çiftçilik eğitimi için Kanada'ya gitme düşünü kovalamasına razı oldular.

Archie vahşi ve bozulmamış Kanada kırlarına anında âşık oldu. Ontario'nun kuzey kesimindeki Ocibwa kabilesine mensup Angele Egwuna adlı bir Yerli kadına da tutularak onunla evlendi. Toprakla ve Yerlilerle aşinalığı kökleşti ve zamanla İngiliz geçmişini bir yana bırakmaya başladı. Tuzakla hayvan avlamayı meslek edindi ve çok geçmeden Boz Baykuş ya da "Karanlıkta Gezen" anlamındaki Waşakuonasin Yerli adını benimsedi. Fakat geçmişinin gölgesi peşinden geldiği için, 1912'de tıpkı babasının daha önce yaptığı gibi, karısı Angele ile Agnes ve Flora adlı iki küçük kızını terk ederek, kendisine Johnny adında bir oğlan çocuk vermiş olan Marie Girard'ın yanına taşındı. Aynı dönemde biyografisine renkli unsurlar ekledi. Artık lskoç bir baba ile Meksika'da doğmakla birlikte Ocibwa kabilesine kabul edilmiş yarı Apaçi bir annenin oğluydu.

Belaney Birinci Dünya Savaşı başlayınca bir Yerli kimliğiyle Kanada Black Watch Alayı'na asker yazıldı. Olağanüstü nişancılığının ve bıçak fırlatma becerilerinin yanısıra cephe hatlarındaki tehlikeli bölgelerden kimseye görünmeksizin geçme yönündeki esrarengiz ustalığıyla silah arkadaşlarının saygısını kazandı. Keskin nişançılığa terfi etti, ama ayaklarından fena halde yaralandı. Yarasının kangrene dönüşmesi üzerine, tekrar sağlığına kavuşması için İngiltere'ye gönderildi. Orada karşılaştığı Hastingsli eski sevgilisi Ivy Holmes'la 1917'de evlendi. Bu evlilik Ange-

le'nin varlığını öğrenen Ivy'nin iki eşlilikten dolayı boşanma davası açması üzerine ancak beş yıl sürdü. O sırada ordudan şeref madalyasıyla ve bir maluliyet aylığıyla terhis olmuş olan Belaney tekrar Kanada'daki geniş kırların yolunu tuttu. Marie Girard'la ya da (hiç boşanmadığı) ilk karısı Angele Egwuna'yla temasa geçmek için hiçbir girişimde bulunmadı.

Kendisinden on sekiz yaş küçük, güzel bir Irokua kadını olan Gertrude Bernard'la hayat arkadaşlığı 1925'e doğru başladı ve ona Anahareo adını taktı. Anlaşıldığı kadarıyla Archie'nin kafasına para için hayvan öldürmenin iyi bir şey olmadığı fikrine koyan Anahareo'ydu. Onun tepikiyle Kanada basınına yaban hayatındaki yaşamla ilgili yazılar yazmaya başladı. 1930'ların başlarına varıldığında artık Kanada Ulusal Parklar İdaresi adına çalışan bir doğa bilimciydi. Çift Saskatchewan'nın orta kesimindeki bir göl kıyısında evlat edindikleri Rawhide ve Jellyroll adlı iki kunduzla birlikte yaşamaktaydı; kunduzların yaşam alanı kulübenin neredeyse yarısını kaplamaktaydı.

Bu dönemde Boz Baykuş uluslararası desteğe sahip ilk çevreci militan olarak nam saldı. Şöhretinin ardından Anahareo'yla birlikte yaşamını konu alan bir dizi kitap geldi. Londra'daki Macmillan yayınevini yöneten Kanadalı yayıncısı Lovat Dickson'un ricası üzerine in 1935'te İngiltere'de büyük ilgi gören bir konferans turnesine çıktı. Tam Yerli işi bir başlıkla ve güderi elbiseyle kuşanmış Boz Baykuş'a modern Hiawatha lakabı takıldı. Turne muazzam bir ticari başarı getirdi, ama ağır çalışma yükü Anahareo'yla ilişkisini sıkıntıya soktu. Anahareo 1936'da küçük kızları Shirley Dawn'la başka bir yere taşınırken, Boz Baykuş bir tıp asistanı olan Yvonne Perrier'le yeni bir evliliğin yolunu tuttu. Montreal'deki nikâhta sözde Iskoç kökenine uyması için Archie MacNeil adını kullandı.

Uluslararası düzeydeki ikinci bir konferans turnesinin her uğrağına kalabalıklar akın etti. Genç prensesler Elizabeth ve

Margaret'le tanışması için Buckingham Sarayı'na davet edildi. Kraliyet ailesi için düzenlenen özel bir gösteriye genç Richard ve David Ardenborough katıldı; her ikisi de daha sonraları bu tanışmanın kariyerlerine önemli bir etkide bulunduğunu belirtti (Sir David doğacılığa merak sardı ve Lord Richard altmış yılı aşkın bir süre sonra Boz Baykuş'un hayatını konu alan bir film çekti). Artık Atlas Okyanusu'nun her iki yakasında da bir şöhret olmasına karşın, Boz Baykuş'un zaferi kısa ömürlü oldu. İki yüzden fazla konferansı kapsayan yoğun bir programın ardından 1938'de Kanada'daki kulübesine döndüğünde birkin düşmüş haldeydi ve kısa bir süre sonra zatürreden öldü.

Ölümünü izleyen haftalar içinde gazeteler Boz Baykuş'un gerçek kimliğini ortaya çıkarmaya başladı. Beliren tablo yüceltici değildi. Zamane Hiawatha daha sahici görünmek için saçlarını ve tenini boyayan iki epli bir İngiliz'di. Üçünden çocuk sahibi olduğu en az dört kadını yüzüstü bırakmıştı. Bazı Kanada Yerlileri besbelli ki onun gerçek kimliğinden – veya en azından ırksal kökeninden – haberdardı; ama görünüşe bakılırsa korumak istedikleri yaşam tarzı ve topraklar için çok iyi bir elçi olduğu düşüncesiyle suskun kalmıştı. En sıkı fıkı olduğu kadın konumundaki Anahareo, onun anlattığı hayat hikâyesinden asla kuşku duymadığını hep belirtti. Dostlarının ilk baştaki şoku atlatması zordu. Önceleri Boz Baykuş'un itibarını cesurca ayakta tutmaya çalışan Lovat Dickson bile kendisinin de aldatıldığını itiraf etmek zorunda kaldı. Belaney'nin eksiksiz biyografisi olan *Yaban Doga Adamı* kitabında, "Kandırılmıştık" diye yazdı. "Arcadia diye bir yer yoktu." Boz Baykuş'un kitapları satılmaz oldu ve savunduğu çevrecilik davası gözden düştü.

Fakat toz dumanın dinmesiyle birlikte, insanlar itibarını yeniden değerlendirmeye başladı. Anahareo 1940'ta harikulade olumlu bir otobiyografi yayımlayarak, Boz Baykuş'un geniş hayran kitlesine ne kadar büyük iyilikler yaptığını hatırlattı. Pa-

rayı hiç umursamamıştı; şöhretini sadece dostlarının tehdit altındaki yaşam ortamlarına ilişkin duyarlılığı artırma yönünde kullanmıştı: Kunduzlar, kartallar ve ayılar.

Boz Baykuş'un aldatmacası aslında önemli miydi? Modern yaşama ayak uydurmayı reddedişinde muhteşem bir yan vardı. Ve de en azından başardığı şeyler elle tutulurdu: Kanada Yerlileri arasında otantik bir yaşam sürdü, onların inanç dünyası ve kültürü üzerine herkesten daha fazla bilgi edindi. En önemlisi de bir çevreci olarak yürüttüğü çalışmalar bütün bir kuşağın düşünce tarzını değiştirdi:

Ormanlardan gelen ses bir an için bizi bir tür efsundan kurtardı. Hitler'in cırtlak, afralı safralı sesinin aksine ve modern teknolojinin acımasız şingirtisinin aksine, Boz Kurt'un sözleri unutulmaz bir çekicilik uyandırarak, zihnimizde insanların ve hayvanların sevgiyle yaşadıkları ve birbirlerine güvendikleri serin ve dingin bir yer vizyonunu aydınlatı.

Düzenbazın ikili yaşamını Archie Belaney'den daha iyi yansıtan bir örnek yoktur. Bir yandan, hayvanların dostluğuna sığınan ve bir "Kızılderili" olmayı düşleyen terk edilmiş bir çocuğun büyü-yünce bir kadınla istikrarlı ilişki kurmayı beceremeyen bir adama, aşırı içki içen ve kimi zaman "neredeyse bir deli"ye dönüşerek zalimliklerden geri kalmayan yalnız bir kişiye dönüşmesi. Öte yandan, kitapları ve konuşmaları doğayla yeni ve sahici bir bağlantıyı sunan güçlü ve hayranlık duyulacak bir kahraman, ilk çevre savaşçısı. Tek bir bedende barınan böylesine karmaşık iki karakterin bir adamı erken yaşta mezara kolayca götürebilmesi anlaşılır bir şeydir. Ama Boz Baykuş gibi müstesna bir insanın ortaya çıkması için belki de bu karakterlerden biri olmaksızın diğeri elde edilemez.

“Düzenbaz” yaftası daima bir hakaret maksadı içerir ve bir Titus Oates ya da bir Ignác Trebitsch Lincoln karakteri veya Lob-sang Rampa’nın Siyam kedisinin düşüncelerini yazıya aktardığı savı göz önünde tutulunca hak edilmiş gibi görünür. Ama bütün düzenbazları böylesine sert yargılamak kolay değildir. Hiç kuşkusuz hepimiz bir Cagliostro’nun ya da bir Mary Baker’ın hayata tutunma stratejisine içten içe bir hayranlık ya da James Barry’nin cesaretine apaçık bir saygı duyarız. Ve de Archie Delaney bize “Yerli bir yürek var bende” dediğinde, düpedüz yalan söylemekten daha karmaşık bir içsel dönüşüme işaret ettiğini biliriz. Düzenbazlar bizi tedirgin eder, çünkü kimliklerimizin ne kadar kırılgan olabileceğini ve başkalarının beklentilerini yerine getirmeye ne kadar çok zaman harcadığımızı hatırlatır bize. Deneme yazarı William Hazlitt’in *Fransa ve İtalya’da Bir Yolculuğa İlişkin Notlar* (1826) kitabında saptadığı gibi: “İnsan sahtekâr bir hayvandır – bir rolü canlandığında asla gerçek anlamda kendisi gibi davranmaz.”

Öldükten Sonra Hayat Bulanlar

Tanrı'nın zenginliğe ne kadar az değer verdiği, bunu bahsettiği insanlara bakınca anlaşılabilir.

ALEXANDER POPE

Elimize geçecek biraz daha fazla para, hepimizin işine yarayabilir. Spike Milligan "Tek istediğim şey paranın beni mutlu edemeyeceğini kanıtlayacak bir fırsat" demişti. Oscar Wilde bile "kalıcı bir gelire sahip olmanın hayranlık uyandırmaktan daha iyi" olduğunu kederli biçimde itiraf etmişti. Zengin olmanın birçok yolu vardır – soyluluk, şöhret, deha, çalışkanlık, talih. Ama servete kavuşmak bunu elde tutmanın güvencesi değildir. Dünyada her dört saniyede bir içimizden birileri iflasa sürüklenmektedir ve tarih her dilediğini önünde bulurken cenaze masraflarını ödeyemeyecek durumda mezara giren olağanüstü erkeklerle ve kadınlarla doludur. Mozart, Rembrandt ve Napolyon dünyadan adlarına tek bir kuruş olmaksızın göçtüler – her ne kadar Napolyon basbayağı teknik ayrıntıları gözardı ederek, vasiyetnamesinde milyonlarca hayali frank bırakmış olsa da. Matbaacılığın babası Johannes Gutenberg kendisine destek çıkan yatırımcı tarafından yıkıma uğratıldı; sinemanın Fransız mucidi Georges Méliès bir Paris demiryolu istasyonunda oyuncak satma derekesine düştü; 1949'da ilk ticari kredi kartını yaratan ve *Life* dergisince 20. yüzyılın en nüfuzlu Amerikalıları arasında sayılan Frank X. McNamara kırk yaşında züğürt biri olarak öldü; General Motors'un kurucusu Billy Crapo Durant hayatını bir bowling salonu işletmecisi olarak noktaladı.

Emma Hamilton: Gündüz Hizmetçi Gece Striptizci

Nelson'un meşhur metresi Emma Hamilton (1765-1815) ölümünden neredeyse yüz yıl kadar sonra resmi kayıtlara dayanılarak temize çıkarıldı. Geçmişte İngiltere'nin en şanlı kahramanının itibarını lekelemiş biriymi ve kurulu düzen böyle bir şeyi asla hoşgörüyü karşılayamazdı. Öz kızı bile onu annesi olarak tanımaya yanaşmadı. Hayata umut verici olmaktan son derece uzak bir ortamda adım atan bu kadın daha sonra yükselerek servete kavuştuğu gibi, çağının en ünlü ve en büyüleyici kadını olmuştu – ancak bunların hepsi içki, borç ve buruk hayal kırıklığı keşmekeşinde elinden çıktı.

Emy Lyons virane bir evde dünyaya geldi. Doğduğu yer Cheshire ilinin Wirral yarımadasında yer alan Ness adlı perişan bir kömür madeni köyüydü. Sert ve ayyaş bir nalbant olan babası Henry, onun doğumunu izleyen bir ay içinde öldü. İçkiliyken annesiyle girdiği bir ağız dalaşında yere düşerek –ya da itilerek– ölümcül bir darbe aldı. Mary Lyons küçük bebeğiyle birlikte Kuzey Galler'de ailesinin yaşadığı Hawarden'e kaçtı. Zaten sığılmayacak kadar dolu olan evde sürekli taze kokusu vardı. Yoksulluktan dolayı satın alınmayan yakıtı ailenin atı sağlamaktaydı. Emy annesiyle birlikte saman bir döşekte uyuyarak büyüdü; en küçük çocuk ve bir kız olması nedeniyle her zaman karnı son doyurulan kişiydi. Hayatta kalmasını muhtemelen annesinin hali vakti yerinde ve kimliği karanlıkta kalmış bir adamla gönül ilişkisine borçluydu; büyük olasılıkla yöredeki malikânenin kıdemli bir uşağı olan bu adam gizlice onlara yiyecek ve para vermekteydi. Bunun bir sonucu olarak, Emma büyüdüğünde uzun boylu, sağlam yapılı, parlak siyah saçlı ve açık tenli bir genç kız oldu.

Anne ve kız arasındaki ilişki çok sıkıydı. Okula hiç gitmemiş olmalarına karşın, her ikisi de son derece zeki ve becerikliyd. Emma'nın altın çağı boyunca, annesi her zaman perde gerisinde

kalarak, onun sırdaşı ve kişisel yardımcısı rolünü üstlendi. Hawarden'in klostrrofobi yaratıcı ortamını bırakıp sevgilisinin peşinden Londra'ya gittiğinde, Emy'yi de yanına aldı ve başkentte ona uygun bir iş buldu. Emy henüz on iki yaşında olmakla birlikte, Blackfriars'ta saygın bir doktorun çocuklarına dadılık yapmaya başladı. Orada aktrisliğe hevesli Jane Powell'la tanıştı ve onunla yakın arkadaş oldu. Günümüzde olduğu gibi, o zaman da West End'in güçlü bir çekiciliği vardı. Emy bütün gece Covent Garden'da kaldığı için işten atılınca, hizmetçiliğe sırt çevirerek tiyatrodaki bir kariyer edinmeye yöneldi. Drury Lane'de bir kostüm sorumlusunun yamağı olarak en düşük kademeden başladığı bu meslekte, çok geçmeden eğilimine her bakımdan daha da uygun düşen bir şeyi buldu.

18. yüzyıl sonlarının Londra'sı dünyadaki en büyük seks cenneti idi. Tek başına St. James Caddesi'nin 800 metre çapındaki alanında "beyefendilere eğlence" sunan dört başı mamur 900 genelev ve daha küçük çaplı 850 randevuevi vardı. Bu geniş meşrepli mahallede bile Dr. James Graham'ın "Sağlık Tapınağı" heyecan uyandırıcı bir merkezdi. Mesleksiz ama karizmatik bir lskoç dolandırıcı olan Graham kölelik ve kadınların eğitimi gibi sosyal meselelerde olağanüstü aydın görüşlü ve üstelik vejetaryen olmakla birlikte, ciddi paranın sekste olduğunu bilen biriydi. İşinin can alıcı unsuru olan "Semavi Yatak" sekiz piriç sütun üstünde duran çok büyük ve süslü bir kanepeydi; görünüm (ve çağrışım) itibariyle bir Yunan tapınağı ve Roger Vadim'in 1968 yapımı *Barbarella* filmindeki orgazm tetikleyici "Azgın Makine" arası habis bir melez gibiydi. İşlev bakımından devasa bir gebelik aracıydı. James Graham sağlıklı çocuklara sahip olmanın bir yurtseverlik ödevi olduğu kanısındaydı; vaat ettiği şey sırf sevişme yatağı değil, soy sürdürme yatağıydı. Güzel kokulu buğuların ve canlı kumruların dönüp durduğu bir kubbe altında, müşterileri kırk kristal sütunla, olası her açıdan bir manzara

sunan aynalarla, erotik sahnelerin yer aldığı bir frizle ve gizemli "elektrik enerjisi"yle kıvılcımlar saçan ve döşegün altındaki 500 mıknatısa bağlanan borularla çevriliydi. Duhul için uygun açıya ulaşacak eğimin verilebildiği yatak, gebe kalmayı sağlamak üzere bir kadında "üstün esriklik" uyandırmaya yönelik hafif "elektrik ateşi" dozları vermekteydi. Düzenegün bir başka parçası yataktaki kişinin eforuna uygun tempoyla ezgileri kreşendo noktasına varan bir orgdu. Gecelik maliyeti 50 sterlin (bugünün parasıyla yaklaşık 3500 sterlin) olan yatağın müşterileri arasında Galler prensi, tanınmış parlamenterler Charles James Fox ve John Wilkes gibi dönemin mühim bazı adamları vardı. Sefayı başlatan olay ise yatağın çevresinde açık saçık danslar yapan hafif giyimli ve tancıça havalı kızların baştan çıkarıcı canlı gösterisiydi. Dansçılardan biri olan genç Emma Lyons düzgün burunlu çarpıcı klasik profiliyle bir yıldız konumuna yükseldi.

Graham yayılan şöhretine karşın, kötü bir işadamaı çıktı. Parasını tükettikten sonra yeniden doğmuş bir Hristiyan kesildi; insan sağlığına (ve Tanrı'ya) en iyi hizmet yolunun perhiz yapmak ve "toprakla yıkanmak" olduğu inancına vardı. Charing Kavağı'nda toprak dolu bir fıçıya gömülmüş halde insanlara vaaz vermeye başladı. Emma en muteber St. James genelevi olan Madam Kelly'nin işletmesine geçti; oradaki erotik danslarıyla Portsmouth millervekili ve namı genelev müdavimi Sir Harry Featherstonehaugh'u büyüledi. Sir Harry para vererek onu genelevden çıkardı ve Sussex'teki kocaman çiftliği Uppark'a yakın bir kır evine metresi olarak yerleştirdi. Henüz on beş yaşındaki Emma gündüzleri hizmetçi olarak çalışıyor, akşamları ise onun sofra arkadaşları için masada çıplak dans ediyordu. Bu dostlardan biri olan Warwick millervekili Charles Greville, kaba saba ve hoşgörüsüz Featherstonehaugh'un, gebe kaldığını öğrenmenin dehşeti içindeki genç kızu evden atmasından sonra devreye girdi. Güzelliğiyle büyülediği Emma'ya başka erkeklerle görüş-

mekten kaçınması koşuluyla kalıcı metresi olarak yanına yerleşmesini önerdi. Gebe ve sefil durumdaki Emma bu fırsatın hemen üstüne atladı. "Emma Hart" adıyla onun Paddington'daki Londra evine taşındı ve artık kendisini "Bayan Cadogan" olarak tanıtan annesini de yanına aldırdı. Emma adı verilen kız çocuğu doğduğunda ailelence bir aileye evlatlık verildi ve varlığı bir sır olarak gizli tutuldu.

Bu ev düzeni bir süre iyi gitti ama Greville, metresi Emma'nın güzelliğini başkalarına sergilemekten kendini alamıyordu. Bir resim ve heykel erbabı olduğundan, onun ressam modeli olarak poz vermesini sağladı. Şöhreti parlamakta olan portre ressamı arkadaşı George Romney, genç kadının sevimliliğine ve duruşuna hayranlığını öylesine takıntılı bir noktaya götürdü ki, çeşitli pozlarda altmış aşkın tablosunu yaptı. Böylece Emma'nın görüntüsü Britanya'nın her yanında tanınır hale geldi. Nispetim bütün zamanların en fazla tablosu yapılmış İngiliz kadın olma özelliği hâlâ sürmektedir. Ama Emma sadece güzel değil, aynı zamanda canlı, zeki ve her bakımdan hoş bir kadındı. Greville'in onu özel metresi olarak tutma planları, enfes güzelliğine dobra ve nükteli bir şehvetin eşlik ettiği bir kadın olarak sosyal sansasyon konusuna dönüşmesiyle suya düştü. Emma Hart artık Londra'dan Leeds'e kadar centilmenlerce arzulanır olmuştu.

Bu durum Greville'i felakete sürükledi. Varlıklı biri olmadığı için Emma'yı cep harçlığını çıkarmak üzere model olarak kiralamaya başlamıştı ve yüklü çeyize sahip bir eş bulma arayışı içindeydi. Her sosyal olayda ilgi odağında duran Emma'yla birlikteyken böyle bir hedefe varamazdı. Emma özellikle Greville'in Napoli'de İngiliz büyükelçisi olarak görev yapan dayısı Sir William Hamilton'la sıkı sıkı dostluk kurmuştu. Antika eşya tutkusundan dolayı "Plinius" olarak andığı büyükelçi buna karşılık ona "Edgware Hattı'nın zarif çaycısı" adını takmıştı. Greville hatırı sayılır borçlarını temizlemesi karşılığında metresini

dayısına aktarmak için bir plan hazırladı. Emma'yı onun yanında bir tatil geçirmesi için Napoli'ye postaladı ve birkaç ay sonra yazdığı mektupla artık geri dönmesini istemediğini açık sepiik belirtti. Yakıma uğrayan Emma ona bir dizi öfkeli ve yakarış dolu mektup gönderdi, ta ki bir kez daha pragmatizme boyun eğene kadar. Ne de olsa, Napoli'deki hayat kibar ve göz kamacıırııcıydı; üstelik gittiği her yerde güzelliğiyle ilgi görmekteydi. Sir William yumuşak huylu ve candan bağılı biriydi; evi halkı da cömert konukseverliği ve aristokrat zevkiyle ünlüydü. Çok geçmeden onun metresi ve ardından 1791'de dostlarını epey şaşırtan bir gelişmeyle karısı oldu.

"Ben Emma Hamilton mıyım? Neredeyse olanaksız gibi görünüyor!" Yoksulluktan gelme ve hâlâ belirgin bir kuzey aksanlı eski fahişe artık bir büyükelçiniin karısıydı. Otuz dört yaş büyük olan Hamilton memnundu. "İslah olmuş bir hovardadan iyi bir koca çıkacağı sıklıkla söylenir. Kadın açısından da niçin böyle olmasın?" Emma hem Napoli kraliçesi (ve Marie Antoinette'in kız kardeşi) Maria Carolina'nın bir gözdesi, hem de Napoli sosyetesinde kaymak tabakanın bir demirbaşı oldu. Sosyal merdivenin en üst basamağına ulaşmıştı; soylularla ve dönemin birçok büyük sanatçısı ve düşünürüyle içli dışlıydı. Bu durum Emma'nın hirsını kabarttı: Sırf evde konuk ağırlayan saygılı bir eş rolüyle yetinemezdi. Özünde bir sahne sanatçısıydı ve yeni bir şey, ancak kendisinin yapabileceği bir şey yaratma isteğiyle doluydu. Bunu da en çılgınca düşlerinin ötesine varacak düzeyde başardı. George Romney ve Sir Joshua Reynolds için poz vermiş bir model olarak edindiği tecrübeye dayanarak, tarihteki büyük kadınların kılığına girdiği bir dizi değişen tabloya dayanan ve "Duruşlar" adını verdiği bir gösteri geliştirdi. Müzik eşliğinde Sir William'ın anlatımlarıyla sunuculuk yaptığı bu gösteride, Emma Hint şallarıyla örtünmüş olarak performansına başlıyor ve kademeli olarak üstündeki giysileri çıkararak, sonunda "gü-

zel siyah saçları lüleler halinde omuzlarından aşağıya dökülecek" şekilde bedenini sımsıkı saran tek bir "beyaz muslin iç gömlek"le kalıyordu. Bu süreçte Ariadne yerini Modes'ya, Medea yerini Kleopatra'ya bırakıyor ve kişilik dönüşümleri böylece sürüp gidiyordu. Gösteri bazılarına göre kibar bir striptizin ötesine pek geçmeyen bir şey, bazılarına göre ise Batı resim sanatının canlı tarihiydi. Goethe *İtalya Seyahati* kitabında bu "güzel yüzlü ve kusursuz endamlı ... genç İngiliz kıızı" karşısından nasıl büyüldüğünü şöyle aktarır:

İzleyici gözlerine pek inanamaz. Binlerce sanatçının ifade etmeye can atması olacağı şeylerin önünde hareketlerle ve şairinici dönüşümlerle gerçekleştiğini görür; ayakta duran, diz çöken, oturan, uzanan, ağırbaşlı, üzgün, şen şakrak, erik, pişman, ayartıcı, tehdit edici, tedirgin görünümle pozlar aralıksız birbirini izler. ... Bir gösteri olarak hayranızda daha önce gördüklerinize hiç benzemeyen bir şey bu.

Leydi Hamilton'ın "Duruşlar"ı bir sansasyon yarattı. Londra'nın fuhuş semtinde "Semavi Yatak" çevresinde hoplayıp zıplayarak dönen diğer fahişelerden ayırt edilmesini sağlayan zarafet ve sunuş onu uluslararası yıldızlığa taşıdı. Avrupa'nın en gözde turistik odaklarından biri haline gelerek, kıtanın her yanında taklit gösterilere ilham verdi. Onu eleştirenler bile hayrandı: Sosyete günlükçüsü Bayan St. George, her ne kadar iğneleyici bir dille "günlük giyiminin zevksiz, nkışık, kaba ve yakışsız" olduğunu eklese de, kostümlerinin ne kadar "zarif ve güzel" olduğunu not düşmekten kendini alamadı. Kaba olsun ya da olmasın, Londra'ya dönüşünde Leydi Hamilton furyası iyice kök saldı. Alameti farikası olan beyaz krep ve saten giysiler popülerleşti. *The Times* bu giysilerdeki kapitone göğüslerden yakınlarak, "birçok genç hanımın karakterini alçalttığı" yaygarasını ko-

pardı. İnsanlar hayranlık ve dehşet duyguları arasında bocalarken, dedikoducular ve karikatüristlere gün doğdu. Oysa Emma Hamilton açısından bu henüz bir başlangıçtı.

Horatio Nelson'la 1793'te tesadüfen tanıştı. Kırk yaşındaki Nelson liderliğiyle ve taktik sezgisiyle ünlü olmakla birlikte henüz donanma komutanı değildi. Fransız Devrimi'nin şokuna bağlı sersemliği daha atamamış olan Avrupa savaşın eşiğindeydi. Albay Nelson o sırada İngilizlerin elinde olan, ama genç topçu subayı Napolyon Bonaparte'ın da yer aldığı bir Fransız kuvvetince tehdit edilen Toulon limanını takviye etmek üzere Napoli kralı IV. Ferdinando'dan destek birlikleri sağlamaya gönderilmişti. Napoli'deyken Hamilton çiftiyle çok iyi uyuştu ve Emma başka herkesle olduğu gibi onunla da cilveleşti. Ama her iki taraf da belirli bir izlenim edindi.

İkinci karşılaşmaları ancak beş yıl sonra gerçekleşti. O sırada Emma bayagı rombullaşmıştı. Korsika valisi Sir Gilbert Elliott'un 1796'daki saptaması şöyleydi: "İrillik bakımından bedeninin azmanlıktan geri kalır hiçbir yanı yok ve her geçen gün semiriyor." Eğlencelere ev sahipliği yapmasıyla ünlü Leydi Elgin'in kanısı kesindi: "O sahiden de bir dev anası!" Bir İsveçli diplomatın tasviri açıkça diplomatik olmaktan uzaktı: "O şimdiye kadar gördüğüm en şişman kadın, ama en güzel simahısı."

Nelson 1798'de Napoli'ye döndüğünde bir kahramandı. Nil Muharebesi'ndeki zaferi kenti bir Fransız istilasından kurtarmıştı. Emma soluk soluğa bir beklenti içinde ona bir mektup yazdı:

Muzaffer Nelson'la aynı topraklarda doğmuş olma duygusuyla yürürken her adımda içimi gurur dolduruyor. ... Tanrı aşkına, Napoli'ye bir an önce gelin. ... Kıyaferim tepeden tırnağa Nelson havasında. ... Şalım bile baştan aşağı yıldızlı çapalarla bezenmiş bahriyeli renginde. Küpelerin Nelson'un çapaları biçiminde; kısacası, her yanımda Nelsonlaşmış durumda.

Muzaffer komutanın kente yaklaşmasıyla birlikte "Nelsonlaşma" daha da ateşli hale geldi ve gemisinin limana girişi sırasında sevinç taşkınlığı isteri noktasına vardı. Çektiği meşakkatlerin Nelson'u yaşlandırdığı apaçıktı; bir gözü düzelmeyecek ölçüde hasar görmüştü ve başından aldığı bir yaranın sıkıntılarını çekmekteydi. Kendisini bekleyen kadının hatırladığından daha dolgunlaştığının farkına varmış olsa bile, bundan hiç söz etmedi. Emma hemşiresi rolünü üstlendi, Sir William onun onuruna partiler verdi ve üçlü çarçabuk birbirinden ayrılmaz hale geldi. Böylece Sir William'ın 1803'teki ölümüne kadar sürece olan bir *ménage à trois* (onların tercih ettiği daha süzme Latince ibareyle *tria juncta in uno*) başladı.

Kral Ferdinando'nun Napoli ordusu 1798'in sonuna doğru Fransız saldırganlığı karşısından dağılmaya yüz tuttu. Nelson kraliyet ailesini ve dostlarını güvenlik içinde Sicilya'ya götürmekle görevlendirildi. Yolda hatırlayabildiği en feci fırtınayla karşılaştılar. Diğer seçkin yolcuların tam panik havasının aksine Emma'nın sergilediği cesaret onu hayran bıraktı. Sir William boğulmaktansa kendisini yurmaya hazırlanırken, Emma kralın havale geçiren küçük oğluna karşı yumuşak ilgisini kucakında can vermesine kadar esirgemedi. Palermo'ya varıldığı sırada, ikilinin flörtleşmesi ateşli bir sevdaya dönüşmüştü. Emma ve Nelson adaba uygun davranma gereğini bütünüyle bir yana bırakarak, aralıksız bir içki, kumar ve eğlence sefasına daldılar. Bu durum ancak Nelson'un Londra'ya çağrılmasıyla son buldu.

1800 başlarına gelindiğinde Emma onun çocuğuna gebeydi. Bu arada Nelson karısı Fanny'den resmen ayrılarak, onu başının çaresine bakmak üzere Norfolk'ta bıraktı. Wimbledon'ın dış mahallelerinde harap bir mülk olan Merton Konagi'nı satın aldı. Hemen onarım işine girişen Emma, burayı bir kahramana yaraşır bir yuva olarak tasarladı – tabii aynı zamanda bir kahramanın metresine, bir kahramanın metresinin kocasına ve bir kahra-

manın metresinin annesine yaraşacak şekilde. Emma'nın zevki *Hello!* dergisinde çıkacak bir resimde berhalde abes görünmezdi. Mekânın Alderley Edge'deki şöhretli futbolcu köşkleri ile Ulusal Denizcilik Müzesi kırmızı sayılabilecek bir havası vardı:

Bürün ev, merdiven ve her köşe bucak sadece ve sadece beyefendi ile hanımefendinin her boydan ve her çeşitten resimleriyle, kahramanın deniz muharebelerinin tasvirleriyle, armalarıyla, anısına yapılmış levhalarla kaplı.

Konağın bayağılığı ve arsızlığı popüler basına emsali görülmemiş bir malzeme sağladı. Her şey gayretkeşlikle en ince ayrıntılara kadar didiklendi. Ocak 1801'de Emma'nın doğurduğu ikizlerden sadece biri yaşadı. Kızın nesebine ilişkin herhangi bir kuşkuya mahal bırakmamak üzere, gururlu anne baba ona Horatia adını verdiler. Ardından ihtiyata dönük isteksizce bir girişimle, Nelson'un Emma'yla gizli yazışmalarda kullandığı takma ad Thompson'u soyadı olarak eklediler. Sosyete şoktaydı: "Kadın onu bir ayının zincirini tutan bakıcı gibi peşinden sürüklüyor" yorumunda bulundu gücenen hanımlardan biri. Nelson'un en yakın arkadaşları travmaya uğramıştı. Artık Lord Minto olarak anılan Sir Gilbert Elliot öfkeyle şunları yazdı:

Hiçbir şey beni Leydi Hamilton'a en ufak tasvip göstermeye yöneltemez. ... Onun gözü yukarıdadır, ama şimdi eskisinden daha uçsuz bucaksız. Nelson'un ağzına kürekler dolusu polipohlamalar tıkıştırılmayı sürdürüyor ve Nelson da bir çocuğun papara yemesine benzer bir sakinlikle bunları yutmayı sürdürüyor. Kadının ona sunduğu sevgi sadece gülünç değil, aynı zamanda iğrenç.

Nelson ve Emma böyle serzenişlerden habersiz, birlikte kaldık-

ları kısa anları en iyi biçimde değerlendirmekle meşguldü. Emma bir arkadaşına şöyle yazmıştı:

Onu seviyorum, ona tapıyorum, şu anda zihnim ve ruhum onu görecekmiş, ona sarılacağım o kutsal esrik anın düşüncesiyle çıldırıyor. ... Günah işlemeyi sürdürmeliyim ve onu her zamankinden daha fazla sevmeliyim. Uğruna cehenneme gitmeye değer bir suç bu.

Kibar ve hoşgörülü Sir Williams'ın sabrı bile zamanla tükendi. 1802'nin sonuna doğru Emma'yı işleizin böyle devam etmesi halinde bir aynılığı hesaba katması gerekebileceği yolunda uyarma-ya başladı. Fakat ertesi yılın ilkbaharında öldü; o anda son demlerinin büyük bölümünde olduğu gibi, karısının kucagındaydı ve Nelson'un elini tutmaktaydı. Aşağı yukarı aynı sıralarda Fransa'yla savaş Nelson'un yeniden hizmete koşmasını gerektirdi; Emma adı verilen ikinci kızı doğduğunda açık denizlerdeydi. Kız sadece birkaç gün yaşadı ve kederli anne ayrıntıların basının kulağına ulaşmaması için cenaze kaldıncısına iki misli para ödemek zorunda kaldı. Yalnızlık ve Nelson'dan uzun ayrılıklar Emma'yı etkilenmeye başladı. Kendisini yeniden içkiye ve kumara vurmasıyla, borçlar kısa sürede birikip yığıldı. Nelson bunların hiçbirinden haberdar değildi. Ona duyduğu aşkın ateşiyle doluydu. "Eğer daha fazla Emma'lar olsaydı, daha fazla Nelson'lar da olurdu" diye yazdı.

Vikont unvanını yeni almış olan Nelson Eylül 1805'te, ancak bir aylık iznin ardından son kez evden ayrıldı. Beş hafta sonra Trafalgar'da en büyük zaferinin ortasında can verdi. Zaten İngiltere'deki en ünlü insandı ve ölümü karşısındaki toplu keder seli ülkenin daha önce hiç görmediği bir şeydi. Emma derin bir matemle üç hafta yataktan çıkamadı. Ama o zamana kadar ona karlanmış olan kodamanlar öçlerini aldılar. Nelson'un vasiyet-

namesindeki özel ricalara ve ölüm döşegindeyken ulusun "Leydi Hamilton"ı gözetmesi" ve cenazesinde şarkı söylemesine izin verilmesi yolundaki isteğine aldırmakuzun, Emma'yı törene bile davet etmediler.

Sırada daha beteri vardı. Emma'ya Merton Konağı ve bakımı için küçük bir yıllık gelir miras kalmıştı; ama eline geçen paradan fazlasını harcayarak, manevi borç duygusuyla evi saplantılı biçimde süslemeyi sürdürdü. Alacaklıların peşine düşmesiyle, aile fertlerinin ve eski hizmetçilerin şantajlara başvurmalarıyla, Nelson'un dostlarından birçoğunun ondan uzak durmasıyla, zenginlik görüntüsü çabucak çatırdamaya başladı. Amiralın ölümünü izleyen üç yıl içinde 15 bin sterlin, yani bugünün değeriyle 1 milyon sterlinden fazla borç altına girdi. Ev satışa çıkarıldı; ama piyasa bir kuşakta en kötü noktaya inmiş durumdaydı ve tuhaf denizcilik dekoru alıcıları caydıran bir unsurdur.

Emma 14 Ocak 1809'da annesini kaybetti. Bunun getirdiği büyük duygusal darbenin dışında cenaze masrafları, güvenini kırılma noktasına varacak kadar zorladı. Ardından Nelson'la özel yazışmalarının çalınıp yayımlanması, kamuoyundaki desteğin son kalıntıların yok etti. Kalan birkaç dost hibelerle, borçlarla ve öğütlerle yardıma koştuysa da, bunlar asla yeterli olamadı. Emma 1813'te tutuklandı ve Southwark'taki Kraliyet Yüksek Mahkemesi Borçlular Hapishanesi'ne konuldu. Şartlı tahliyeyle yakındaki bir pansiyonda kalmasına izin verilince, kızı Horatia'yı yanına alarak Fransa'ya kaçtı. Ağustos 1814'te sadece 50 sterlinlik parayla Calais'ye vardı. Kasabanın ortasında bulduğu iki odalı kırık dökük dairede yataga düştü ve sürekli içerek ölme yattı. Henüz on üç yaşında olan Horatia bir oğlan çocuğu kılıpıyla kaçak olarak İngiltere'ye geri götürüldü ve Norfolk'ta babasının doğduğu yere ancak 1,6 km uzaklıktaki Burnham Market'te bir aileye evlatlık verildi. Geri kalan yaşamını sakın biçimde sürdürerek, yörenin yakışıklı papazıyla evlendi ve geniş bir

aile kurdu. Çocukların gizemli ninesinden hiç söz edilmedi.

Emma harasız biri değildi, ama Nelson'un –ve de kendisinin– ölümünden sonra maruz kaldığı iftirayı ve ihmali hak edecek bir yanı da yoktu. Bir dizi bencil sevgiliyle birlikte yaşamak için elinden geleni yaparken, hiç de zengin koca avcılığı peşinde koşmadı. Nelson'la tanıştığı sırada zaten ünlüydü; aralarındaki ilişkinin yoğunluğu ve derinliği cinsel sarhoşluğun çok ötesindeydi. Nelson annesini genç yaşta kaybetmişti. Gittikçe anaç bir görünüme bürünen Emma sıcak, esprili ve sonsuz sevgiyle doluydu. Onun annesinin ölümüyle oluşan duygusal boşluğu doldurdu ve ona gerek duyduğu sağlam dayanağı verdi. Halkın da zamanla kavradığı gibi, mutlu bir Nelson alt edilemez bir deniz komutanıydı. Hallerinden memnun ve gönülleri bol bir çift oluşturdular. Eğer aralarında delicesine sevdâ kimi zaman gözü kara göründüyse de ilişkilerinin sürdüğü yedi yılın sadece iki buçuk yılını birlikte geçirdikleri unutulmamalıdır.

Emma Hamilton'ın itibarı Victoria döneminden bu yana önemli ölçüde ıade edilmiş durumdadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Churchill halkın moralini yükseltmeyi amaçlayan ve başrollerini Laurence Olivier ile Vivien Leigh'in oynadığı *Leydi Hamilton* (1942) filminin dört tûmene değer olduğunu belirtti. Emma Hamilton yoksulluk içinde ölmesine karşın, olağanüstü bir kadındı. *Morning Post*'ta ölümü üzerine çıkan yazıda okurlara hatırlatıldığı gibi: "Genelde dünyanın dikkatini çekmiş olan kadınların çok azı daha özgür bir yaşam sürdü."

John Dee: Yeni-Platoncu Sihirbaz

Emma Hamilton aşk ve savaş yüzünden yıkılırken, Dr. John Dee (1527-1609) sihir yüzünden yoksulluğa düştü. Çağının en parlak zekâlı adamlarından biri olarak, kendisine uygun bulacağı sıfatlar herhalde filozof, matematikçi, astronomi bilgini ve hâkikat arayıcısı olurdu. Tarih ise onu sihirbazlığın arketipi, Shakes-

pearce'in *Fırtına* oyunundaki Prospero'dan Harry Potter serisindeki Dumbledore'a kadar sayısız kurmaca karakterin modeli olarak hatırlıyor. Ve de kesinlikle bu konumuna çok oturan biriydi.

Çok hoş, pembemsi, duduru bir ten rengi, süt gibi beyaz, uzun bir sakalı vardı. Uzun boylu ve narindi; çok yakışıklı bir adamdı. ... Bir ressam önlüğüne benzeyen, sarkık kol yenli ve yırtmaçlı siyah bir cüppe giyerdi.

17. yüzyıl günlükçüsü John Aubrey bu tasviri Dr. Dee'yi son yıllarında tanıyan yaşlı bir kadından almıştı. Görünümüne geride bıraktığı kişisel eşyaları –gözbağcılık masası, kristal küre, altın nazarlık, obsidyen ayna– eklendiğinde, şöhretine nasıl ulaştığı kolayca anlaşılır. Ama sırf bir sihirbaza benzemesi, John Dee'nin kesinkes öyle olduğu anlamına gelmez.

Bugünün ölçülerıyla onu bir bilimci olarak nitelendirmek gerekir, her ne kadar o zaman "bilim" kelimesi olmasa ve modern anlamıyla 1725'e kadar herhangi biçimde karşımıza çıkmasa bile. 16. yüzyılda doğanın kurallarını belirlemeye çalışanlara verilen ad "doğa filozofu"ydü. Pisagor gibi, John Dee de evrenin matematik diliyle (onun ifadesine göre "büyüleyici bir akide"yle) yazıldığı kanısındaydı. En önemli "bilimsel" mirası şimdiye kadar yazılmış en başarılı ders kitabı olan Öklid'in *Elementler* eserinin ilk İngilizce çevirisini (1570) yayıma hazırlayıp sunmaktı.

Dee bir Yeni-Platoncu'ydu. Ona göre, her şey –hem madde, hem de ruh– birbirine bağlıydı ve maddi dünya soyut bir "form"lar alanının dışsal tezahüründen ibaretti; bu alanda sözelimi bütün somut iskemleler bir iskemle ideasından doğan şeylerdi. Bu ideal formları "saf hakikatler" olarak nitelendiren Dee, bunların işleyişine yön veren yasaların bulunması halinde, bütün

insanları tek bir inançta birleştiren bir evrensel din ortaya çıkacaktı.

Dee ve birçok çağdaşı için, bilimsel araştırma, saf ve uygulamalı matematik, felsefe ve o zamanki anlayışla "sihir" aynı hakikat arayışının farklı yönleriydi. Modern fizikçiler gibi, Dee de "her şeyin teorisi" peşindeydi: Bütün gözlemlenebilir olguları anlamlı kılan bir şey. Çağının insanlarına göre, (kimyanın öncüsü) simya ve (Rönesans döneminde astronomiden ayırt edilemeyen) astroloji en az geometri kadar "bilimsel"di. Bu şeylerin "doğru" olmadığı yolundaki "bariz kusur"u ileri sürmeden önce şunu unutmayın: Yerçekimi ya da elektrik konusunda onlarsız bir kavrayışa ulaşamamış olacağımız Newton ve Faraday için gerekli zemini hazırlayanlar, görünmez güçler arayışıyla bilinmeyenleri irdeleyen Dee gibi adamlardı.

Günümüzde olduğu gibi o zaman da asıl müşkül saf araştırmaya dönük bir yaşamı idame ettirmektir. Dee bir hurafe ve paranoya çağında yaşadı. Katolik Karşı-Reform hareketinin Avrupa'da doruğuna vardığı bir dönemde sadık bir Protestan'dı ve yeni kurulmuş İngiltere Kilisesi hâlâ çalkantı içindeydi. Her türlü yeni fikir kolayca büyücülük ya da dine küfür sayılarak hapis ya da ölüm cezasını getirebilirdi. Saray himayesi elzemdi ve genç Dee şansına bundan yararlanabilecek bir konumdaydı. Babası bir kumaş tüccarı ve VIII. Henry'nin sarayında "dikişçi beyefendi" olduğundan iyi eğitim gördü; Chelmsford lisesinde ve Cambridge Üniversitesi'ne bağlı St. John's College'da okudu. Başta matematik ve Yunanca olmak üzere derslerinde parlak bir başarı göstererek, yaşamı boyunca sürdüreceği çalışma düzenini edindi: On sekiz saat öğrenim, dört saat uyku ve iki saat yemek. İlk kez üniversitedeyken oldukça saçma bir gerekçeyle büyücülük suçlamasına maruz kaldı. Aristophanes'in *Barış* komedyası sahneye konulurken yaptığı çarpıcı gerçekçilikteki devasa bir mekanik böceğin Trinity College'daki Büyük Salon'da aktörlerden bi-

rini "gökyüzü"ne taşıması, daha saf seyircilerden bazılarını dehşete düşürdü. Dee her ne kadar adını temize çıkardıysa da, artık gına getiren Cambridge'den çalışmalarını yurtdışında sürdürme kararlılığıyla ayrıldı.

Kıtada 1548'den 1551'e kadar süren dönemi Avrupa'nın önde gelen bilginlerinden biri olarak şöhrete ulaşmasını sağladı. Paris'te Öklid üzerine verdiği dersler geniş ve değerbilir bir dinleyici kitlesini çekti. Danimarkalı astronomi bilgini Tycho Brahe'yle tanışarak, ondan Kopernik'in devrimci teorilerini öğrendi ve yakın dostluk kurduğu haritacı Gerard Mercator'la birlikte çalışarak, doğru haritalar yapmaya yönelik bir dizi yeni aracı geliştirdi. Ayrıca ömür boyu sürecek olan bir tutkuyla kitaplar toplamaya başladı. Edindiği dört bini aşkın ciltle Avrupa'daki en büyük kütüphaneyi oluşturdu; kitaplarının sayısı Cambridge Üniversitesi'nde bulunanların yirmi katıydı. Dee'nin ilgi alanlarının genişliği şaşırtıcıdır. Sihirden matematiğe kadar uzanan bu konular arasında Ermenistan'daki kiliselerin yapısı, botanik, bekâret, demonoloji, düşler, depremler, Etruria, şahinle avcılık, oyunlar, jimnastik, bahçecilik, İslam, mantık, evlilik, mitoloji, soyluluk, yağlar, farmakoloji, retorik, azizler, arazi ölçümü, gelgitler, veterinerlik, hava durumu, kadınlar ve zooloji vardı.

Dee çeşirli Avrupa saraylarından misafir bilgin olarak çalışma teklifleri aldı, ama hepsini geri çevirerek, genç yaşta tahta geçmiş olan Kral VI. Edward'ın "felsefi" (yani bilimsel) konulardaki özel danışmanı olmak üzere İngiltere'ye döndü. Görevi, beraberinde yıllık 500 şilin maaş getirdi ve Northumberland dükü gibi kademli saray mensuplarının oğullarına ders verme gibi kazançlı bir ek iş sağladı. Sonuç Dee açısından mükemmeldi; çünkü onu çalışmalarını sürdürmesine olanak verecek maddi güvenceye ve teorilerini uygulamaya geçirme fırsatıyla olayların merkezinde yer almasını sağlayan bir konuma kavuşturdu. Bu mutlu durum sadece iki yıl sürdü. Katolik Kraliçe Mary'nin ba-

şa geçmesi sarayın iç çevresinde toplu bir tasfiyeye yol açtı ve Dee 1555'te tutuklanarak, kraliçenin kız kardeşi Prenses Elizabeth için yıldız fallarına bakmakla ve bizzat kraliçeyi devirmeye yönelik "büyülü tertiplere" girişmekle suçlandı. Onu itham edenlerin başında bir zamanlar sahne tasarımında rakibi olan ve hiç kuşkusuz yeteneklerini kıskanan George Ferrers vardı. Dee'nin tutuklanmasından kısa bir süre sonra, Ferrers'in çocuklarından biri düşerek öldü, bir başkası da gözüne aldığı darbeye kör oldu. Bu durum Dr. Dee'nin karanlık hünerlerle uğraştığı yolundaki şöhretini daha da güçlendirmeye yaradı; ama kendisini parlak bir konuşmayla savundu ve Londra piskoposu Edmund Bonner'in kararıyla sapkınlıktan aklandı. Serbest bırakıldığında büyücü değil, bilgin olduğunu kanıtlama isteğiyle, kraliçeye sunmak üzere, babasının manastırları kapatması sırasında sağa sola dağılan bütün kitapları ve yazmaları biraraya getirerek bir ulusal kütüphane oluşturma yönünde ayrıntılı bir öneri hazırladı. Bu cüretkâr ve iddialı tasarı İngiltere'yi Avrupa'nın araştırma merkezi haline getirecekti. Mary kibarca dinledi, ama tek-lifi reddetti.

Bu arada Dee'nin babası Rowland'ın saraydaki görevini kaybetmesi ve bütün malvarlığına el konulması, oğlunu mirastan mahrum bıraktı. Dee bunun üzerine bir astroloji uzmanı olarak hizmetlerinin İngiltere'ye oranla çok daha yüksek kazanç getirebileceği Avrupa'nın yolunu tuttu. Öte yandan, filozof Cornelius Agrippa'nın eserlerini keşfetmesi simyaya dönük ilgisini hızlandırdı. Mary'nin 1558'de ölmesinden sonra yerine geçen Kraliçe Elizabeth, ona epeyce daha düşük bir maaşla eski görevini vermeyi önerdi. Bu indirime kızmakla birlikte geri dönen Dee, en güvendiği danışmanları arasına girdi ve hatta taç giyme tarihini belirlemek üzere yıldız falına baktı.

Sonraki on yılda sosyal hayata yönelik birçok pratik katkıda bulundu. Deniz ulaşımı konusunda geometriyi uygulamaya ön-

cülük etti; dönemin birçok büyük denizcisini harita çizme ve okuma konusunda eğitti. Ayrıca efsanevi geçmişe kadar inen, özellikle de Galler prensi Madog'un 1170'te Kuzey Amerika'yı sözcü keşfine dayanak gerekçeler ortaya koyarak, Britanya'nın Yenedünya'ya yayılmasının düşünsel ve hukuksal zeminin hazırladı. "İngiliz İmparatorluğu" ibaresini ilk kez o kullandı; Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanus'u birbirine bağladığına inanılan Kuzeybatı Geçidi'nin haritasını çıkarmaya yönelik bir seyahati öneren ilk kişi de oydu. Kraliçe adına casusluk yaparak, gizli görevlerle Avrupa'ya gitti ve kendi geliştirdiği özenli kodlarla haberleşti. Mektuplarına "007" imzasını attı. Olağandışı bir şey meydana geldiğinde hemen kraliçenin huzuruna çağnırdı. Bir keresinde Lincoln's Inn Fields meydanında bulunan domuz kılını yapışmış bir balmumu kuklayı yorumlaması istendi; başka bir sefer ise gökyüzünde beliren bir "alevli yıldız"ı açıklaması istendi. Böyle durumlarda yaptığı şey boş inançlara dayalı spekülasyonları özendirmekten ziyade kısa ve öz açıklamalar sunmaktır.

Dec'nin bir günce tutmaya başladığı 1577'ye kadarki kişisel yaşamı hakkındaki bilgilerimiz çok azdır. Böylesine iyi bir bilimci olmasını sağlayan büyük titizliğinin sonradan itibarını bozacak olan bulguları da sunması Dec'nin hayatı boyunca görülen birçok paradokstan biridir. Çok özenle yazdığı güncesiinden elli bir yaşında olduğu 1578'de Elizabeth'in sarayında bir nodime olan Jane Fromonds'la ikinci ya da (bir olasılıkla) üçüncü evliliğini yaptığını biliyoruz. O sırada yirmi üç yaşında olan karısı ona sekiz çocuk doğurdu. Anlaşıldığı kadarıyla çift birbirine bağlıydı ve Dec açısından bu bağlılık neredeyse çılgınlık noktasına varacak düzeydeydi. Günce onun âdet dönemlerine ilişkin ayrıntılı ve şifreli kayıtları içerir; sadece günler değil, âdetlerin ne kadar şiddetli ve "akıntı"nın "az" mı, yoksa "bol" mu olduğu da dikkatle işlenmiştir. Not düştüğü bir başka konu günün yanı sıra saatin de belirlendiği sevişme tarihleridir. Ama çok daha

sarsıcı nokta güncede Dee'nin "meleklerle iletişim" konusunda gelişen saplantısının açığa çıkmasıdır.

Çok sevdiği annesi 1578'de ölürek, ona Mortlake'deki evi miras bıraktı. Dee tek çocuktu ve ömrünün çoğunu annesiyle birlikte aynı çatı altında geçirmişti. Belki bu kaybın bir sonucu olarak ve bir dizi garip, etkileyici rüyanın verdiği ilhamla, ruhların yaşadığı öbür dünyaya merak saldı. Bizzat İspanyol fatih Cortés tarafından çalınmış bir Aztek define eşyası olduğu söylenen perdahlı siyah obsidyen taştan "kehanet" aynasını kullanarak, ruhlarla irtibat kurmaya çalıştı. Girişimlerinden hiçbir şey çıkmadı. "Göremediğimi ve geleceği okuyamadığımı biliyorum" diye itiraf etti güncesine. İzini sürerek Glastonbury'deki bir antika eşya koleksiyoncusunda bulduğu kristal kürede gelgeç kesitler yakalar gibi oldu, ama herhangi bir şey "görme" bakımından güçlük çekti. Bunun üzerine 1582'de Edward Talbott adlı bir medyumun hizmetlerinden yararlanmaya başladı. Talbott sahtekârlıktan dolayı kulaklarının kesildiğini gizlemek için sürekli başında bir kukuletayla dolaşan Lancashire'lı sevimsiz bir adamdı. Eczacı kalfalığı yaptığı dönemden kalan temel bir simya bilgisine sahipti ve kehanet hünerine sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Neredeyse bir anda Dee'nin ince ayrıntılar içeren görümlere varmasını sağladı. Görülerin çoğu Enokyen dili konuşan "Madimi" adlı bir "melek" aracılığıyla gelmekteydi. Dee'ye göre, bu melek "yedi ila dokuz yaşında güzel bir kız görünümünde, yarı melek ve yarı cin olan ruhani bir yaratık"tı. Yapmış işin "okült"le alakalı ya da Hristiyanlığa aykırı hiçbir yanı yoktu; nitekim her seansa dua ederek ve oruç tutarak hazırlanmaktaydı. Aldığı sonuçlardan memnun kalmıştı. İki adam bir ortaklık kurdu; Talbott karışık geçmişini örtmek için soyadını Kelley olarak değiştirdi.

Bu arada Dee başarılı ve becerikli bir bilimci olarak çalışmalarını sürdürdü. İngiliz takvimini astronomi takvimiyle uyumlu

hale getirmek üzere 1583'te bir tasanı hazırladı. Öngördüğü düzen Papa XIII. Gregorius'un bir süre önce Avrupa'nın geri kalan kesimine kabul ettirdiği takvimden daha doğrudu ve yaygın olarak takdir toplayan düzgün bir matematik yaklaşımına dayalıydı; ama bu adımı Roma'ya teslimiyet olarak gören Canterbury başpiskoposu tarafından engellendi. Aynı yılın sonraki bir tarihinde kraliçe, Dee ve Kelley'yi konuk bir Polonyalı diplomat olan Prens Albrecht Laski'yle tanıştırdı. Okült konusuna çok meraklı olan Laski onları "felsefi deney"lerini kendi ülkesine getirmeye davet etti. Rehber ruhlarının onay vermesinden cesaret alan Dee ve Kelley aileleriyle birlikte Polonya'nın yolunu tuttular.

İki İngiliz sonraki altı yılı Avrupa'nın görkemli saraylarında astroloji, simya deneyleri ve ruhlar aracılığıyla geleceği görme mesaisiyle geçirdiler. Polonya kralı ve (kendisi de ateşli bir simyacı olan) eksantrik Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Rudolf onlara şevkle sahip çıktı. Dee ve Kelley sonunda Bohemya'da Kont Rosenberg'in sarayına yerleşti. Orada kimsesiz çocuk görünümlü melek muhatapları Madimi birdenbire Uriel adlı ve dolgun memeli bir sirene dönüşüverdi. Kelley'e iki adamın her şeyi, özellikle de karılarını paylaşmamaları halinde mistik aydınlanma yönünde artık hiçbir ilerleme olmayacağını bildirdi. Dee'nin güncesi en başta Jane'in Kelley'den hoşlanmadığını hep belirtmiş olmasından dolayı içine düştüğü sıkıntıyı yansıtır; ama bildirildiği gibi eş değişimini yapmaya razı oldu. Kısa bir süre sonra ruhla konuşmalar kesildi, ortaklık bozuldu ve Dee çifti 1588'de İngiltere'ye döndü.

İlk bakışta Kelley bütün işi ustalıkla tasarlamış gibi görünür. Yaşlı Dee'nin ruhlarla görüşme takıntısından yararlanarak, ortağının güzel ve genç karısını elde etme yolunu bulmuş ve ardından her ikisini başından savmıştı. Nitekim Dee'nin ayrılmasından sonra oldukça çabuk zenginleşti; on yıl boyunca Avrupa hü-

kümdarlarını istediği an altın imal edebileceğine inandırarak dolandırdı. Hatta çalışmalarının takdir nişanesi olarak II. Rudolf tarafından baronluk mertebesine yükseltildi. Ancak hiçbir gerçek altının ortaya çıkmaması sonunda başına iş açtı ve 1597'de imparatorun kendisini kapattığı bir kuleden inmeye çalışırken düşüp öldü. Dee'nin güncesi ise farklı bir hikâye anlatır bize. Kendi ifadesine göre Kelley'yle "akıt"inden beş hafta sonra, Jane gebe kaldığını anladı. Bebek doğduğunda Dee ve Kelley çiftleri vaftiz için biraraya geldi ve çocuğa "Tanrı'nın sevgili kulu" anlamında Theodoric adı verildi. Dee ve Kelley bozuşmak şöyle dursun, mektuplaşmayı sürdürdüler ve Dee'nin güncesinden Kelley'nin ölümünü duyunca büyük üzüntü yaşadığı anlaşılır. Eğer bu yeterli kanıt olarak görülmezse, bir başka ipucu Dee çiftinin daha sonra doğan kızlarına Madimi adını vermiş olmalarıdır.

Bu arada Dee çifti Mortlake'e döndüklerinde evlerini yağmalanmış halde buldular: Birçok kitap ve alet çalınmış, ayrıca bir hizmetçi Dee'nin bilimsel yazılarının yer aldığı kâğıtları tart kurlarının içini döşemek için kullanmıştı. Hiç kuşkusuz kıtadan gelen dedikoduların etkisiyle kraliçenin Dee'ye karşı olan tavrında da bir sığuma vardı ve ona sunabildiği en iyi makam Manchester'da bir dinsel kurum olan Christ's College'ın müdürlüğüydü. Bu görevin sağladığı gelir çok düşük olduğu gibi, bir efsuncu olduğu yolundaki sürekli fısıllılar öğretim üyeleri üzerindeki otoritesini sarstı. Elizabeth 1603'te ölünce yerine, her biçimiyle büyücülükten nefret etmesiyle tanınan I. James geçti. Ertesi yıl Dee ona bir mektup yazarak bağlılığını bildirdi ve onu hakkında "bildirilen ve anlatılan çok sayıdaki tuhaf ve anlamsız masallardan veya hikâyelerden hiçbirinin doğru olmadığı"na inandırmaya çalıştı. Kral cevap verme zahmetine bile girmedi.

Ertesi yıl Manchester'ı kasıp kavuran veba salgını acımasızca Jane Dee, Theodore, Madimi ve ailedeki bütün küçük çocuk-

ların canını aldı. Kederli John Dee sağ kalan kızı Katherine'le birlikte Mortlake'e döndü. Sonraki dört yıl boyunca, yani seksen iki yaşında ölünceye kadar aşırı yoksulluk içinde yaşadı; karnını doyurabilmek için kitaplarını teker teker sattı. Tek avuntusu Bartholomew Hickman adında yeni bir medyum aracılığıyla melekler diyarıyla tekrar temasa geçmiş olmasıydı. İşte ömrünün son demlerini yaşadığı Mortlake'in Faldo Nine'si (Dee'nin görünüşünü John Aubrey'ye tasvir eden yaşlı hanım) genç bir kız olarak onunla tanıştı ve beyaz sakallı, siyah cüppeli efsane bilge olarak tarihe geçmesini sağladı. Aubrey'ye onun Ben Jonson'ın *Simyacı* oyununa model oluşturduğunu anlatır, ama ondan hoş ifadelerle söz etti: "Harika bir arabulucuydu; bazı komşular bozduğunda, onları barıştırana kadar asla yanlarından ayrılmazdı." Vardığı son hüküm basitti: "Çok iyi bir adamdı."

Sonraki kuşaklar vefasızdır. John Dee'nin güncesi ve ruhlarla konuşmaları içeren *Dr. John Dee ile Bazı Ruhlar Arasında Yıllarca Geçen Şeylerin Gerçek ve Aslına Bağlı Anlatımı* adlı kitabı girişken bir kitapçı tarafından 1659'da bulunup yayımlanmış olmasaydı, esas itibarıyla yakın çağdaşı Sir Francis Bacon'la birlikte öncü bir bilimci olarak anılmış olabilirdi. Meleklerle konuşan eş değiş tokuşçusu, kendinden menkul sihirbaz ve okültist kuşaklarının ezoterik aşırılıklarının ilham kaynağı sayılmak yerine, yerkürenin haritasını çıkarmak için geometriyi kullanan adam ya da en büyük kitap koleksiyoncusu olarak ele alınmış olabilirdi.

Jack Parsons: Roket Bilimcisi Deccal

Aynı şekilde parlak bir bilimci olan böyle bir okültist yaklaşık 400 yıl sonra dünyaya geldi. Amerikan roket teknolojisinin ele avuca sığmaz öncüsü Jack Parsons (1914-1952) ilk Şeytan çağırma ayinini on üç yaşındayken gerçekleştirdi. Los Angeles'te 2

Ekim 1914'te, yani tam da Yehova Şahitleri'nin kıyamet kopacağını öngördüğü tarihte doğmuştu. ABD Kara Kuvvetleri'nde yüzbaşı olan babası Marvel Whiteside Parsons ona "Harika" derken, annesi her zaman John ya da Jack diye seslendi. Annesinin gebeliği sırasında başka bir kadınla kaçamak halinde yakaladığı babası, bu yüzden büyütülmesinde çok az rol oynadı. Jack yalnız bir çocukluk geçirdi. Tek gerçek arkadaşı onunla havai fişek, bilimkurgu ve kundakçılık takıntısını paylaşan Edward Forman'dı. Birlikte eski büyü kitaplarını inceleyerek, okulda kendilerine sataşan daha büyük oğlanlara uğursuzluk gerecek büyüler uyguladılar.

Jack ve Edward liseyi yanında bırakarak, California'lı bir silah imalat şirketi olan Hercules Powder Company'de çalışmaya başladılar. Jack'in kendi kendini yetiştirmiş bir patlayıcı kimyageri olarak sahip olduğu benzersiz yetenekleri ona "intihar mangası"nda, Caltech'in Guggenheim Havacılık Laboratuvarı'nda roket saplantılı aykırı tiplerin toplandığı grupta bir iş kazandırdı. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, bu birim oldukça geniş askeri fon desteğiyle gelişerek Jet Itici Güç Laboratuvarı'na dönüşmüştü. Wernher von Braun daha sonraları ABD uzay programının gerçek babasının kendisi değil, Parsons olduğunu söyleyecekti. Henüz yirmili yaşların ortasında olan Jack, Apollo uzay seferlerinde kullanılacak olan katı yakıtları ve Polaris füzelerinin tepkili itişinde kullanılacak olan sıvı tuzkalları yaratmış. Mahkemelere patlayıcı bilirkişisi olarak sürekli çağrılan biriydi. Bu arada hâlâ kara büyüye hevesli olduğundan, her deneyden önce boynuzlu pagan bereket tanrısı Pan'ın ruhuna yakarma alışkanlığı vardı.

Parsons yirmi sekiz yaşındayken, Forman ve dört meslektaşıyla birlikte Aerojet Engineering adlı bir roket şirketi kurdu. Savaştan sonra hisselerin sadece 11 bin dolara satarak şirketten ayrıldı. Hâlâ sektörde önemli yeri olan Aerojet şu anda NASA'nın

uzay mekiklerindeki itici güç birimlerini üretiyor. Parsons hisselerini elinde tutmuş olsaydı, on yıldan az bir sürede bir dolar milyoneri olacaktı. Bunun yerine parasını yatırdığı çamaşırhane zinciri batı.

Parayla arası asla iyi olmayan Parsons kişisel yaşamını düzenlemede daha da beceriksizdi. Annesiyle ilişkisi yoğun ve muhtemelen enseste açıktı. Son derece yakışıklı, uzun boylu ve uçkuruna düşkün biri olarak, Aerojet'teki sekreterleri baştan çıkarmada maharetini göstermişti. Ancak aşırı terlemesine yol açan bir fizyolojik bozukluğu vardı. Buna bağlı kronik vücut kokusuyla başa çıkmak için başvurduğu yol sert kokulu kolonyaları bolca sürmekti. Jack'a ilişkin kanıtlar ikiye ayrılıyordu; bazılarına göre bir ofis soytarısı, "bir tarlı kaçık", bazılarına göre ise tehlikeli, hatta büyük olasılıkla psikozlu biriydi.

Karakterinin bu karanlık yanı onu hipnotizmaya dayalı ruh çağırıcısı Aleister Crowley önderliğindeki Mason tarzı bir örgüt olan OTO (Ordo Templi Orientis/Doğu'nun Tapınak Şövalyeleri) içinde yer almaya yönlertti. Canavar, 666, Birader Perdurabo ve Üstat Therion gibi değişik adlarla anılan Crowley, başka birçok kişinin yanı sıra John Dee'nin de ruhunu taşıdığını ileri sürmekteydi. Canlandırmaya meraklı olduğu bazı kadim Hindu "cinsel büyü" ayinlerini zaten yaptığını öğrenince, Tarikatın İngilizce konuşulan dünyadaki kolunun yönetimini 1912'de üstlenmişti. Crowley'nin felsefesinin özü "dilediğini yap" olarak çevrilebilecek *thelema* kavramıydı. Başyapıtı sayılan *Yasa Kitabı*'nda (1925), söz konusu "dileme"nin sırf bencil irade gücünü değil, gerçek ya da içsel ruhun gereklerini belirttiğini ortaya koymak için epey uğraşır. Ona göre, *thelema* usulü ya da "büyü"sü⁵ cinsel düşkünlüğe değil, manevi gelişime ulaşmayı sağlayan bir

⁵ Bahsi geçen büyü kelimesi, İngilizcede magik kelimesinin sonuna "K" harfi eklenerek ifade edilir. "K" harfi sahnele sergilenen büyü gösterimlerinden farklı belirtmek için kullanılır (y.n.).

yoldu. Bunun ışığında felsefenin canlanması için tarikata katılanların bilinçaltı zihninin –esasen büyük çapta vahşi ve coşkulu seks yoluyla– kendini ifade etmesini sağlamak üzere kısıtlayıcı sosyal engellerden “sınırlamaları” gerekirdi.

Crowley California’ya savaşın başlarında geldiğinde yetmiş yaşına merdiven dayamış, züğürt ve eroin bağımlısı biriydi; geçim kaynağı öğretilerini içtenlikle benimseyen Parsons gibi varlıklı gençlerin cömertçe yardımlarıydı. Jack ve karısı Helen 1941’de tarikatın Agape Loncası’na katıldı. Loncanın üstadı ülkesinden sürülmüş bir İngiliz; başka bir efsanevi zampara Wilfred Smith’ti. Tarikata kazandırdığı yeni çaylak için Crowley’ye heyecan dolu şu sözleri yazdı: “Sanırım, en sonunda gerçekten mükemmel bir adam buldum. ... Dört dörtlük bir beyni var ve benden çok daha zeki.” Crowley hemfikir kaldı ve bir yıl dolmadan Parsons’ı lonca üstatlığına getirdi.

Jack’in babası 1942’de ölünce, ona Pasadena’nın en varlıklı banliyölerinin birinde büyük bir ev bıraktı. Parsons karısı Helen’le birlikte taşındıkları evi lonca faaliyetlerinin bir merkezine çevirerek, komşularını bir hayli rahatsız etti. Çok yüksek sesle klasik müzik çalmaktan ve gürültülü partiler vermekten hoşlanan biriydi. Yerel gazetelere verdiği ilanlarda “bohem tip”lere evinin kapısını açarken, “Tanrı’ya kesinlikle inanmama” şartını ekledi. Arka bahçede ayinler ve seks âlemleri yapıldığı suçlamalarına soruşturmak üzere çeşitli vesilelerle eve polis çağrıldı. Ama Parsons her seferinde seçkin bir roket bilimci olarak toplumdaki yerini hatırlatarak, polise baskın çıkmayı başardı.

Jack ve Helen tarikatla daha içli dışlı hale gelince boşanmaya karar verdiler. Helen önceki lonca üstadı Wilfred Smith’le bir kaçamağa girerken, Jack de gönlünü Helen’in on sekiz yaşındaki kız kardeşi Sara’ya kaptırdı. “Süper insanlar” olarak ufak kıskançlıkları aştıklarını ileri süren Jack, adını “Betty” olarak değiştirdiği genç kıızı kendisi gibi başka sevgililer edinmeye teşvik

etti. Betty'nin sevgililerinden biri daha sonraları "Scientology" adlı en çok tutulan alternatif dini kuracak olan genç bilimkurgu yazarı L. Ron Hubbard'dı. Parsons'ın evine 1946 başlarında taşınan Ron Hubbard, tarikata üye olarak alınmıştı. Parsons en uç noktadaki Crowley ritüelini, dünyaya yeni bir kıyamet çağını başlatacak olan bir "büyülü çocuk", yani "Thelma Mesih"ini getirmeyi hayata geçirmek için ondan yardım aldı. Önce, John Dee ve Edward Kelley'nin kayda geçirdiği "Enokyen" dilini kullanarak, "Kızıl Kadın" kimliğine bürünmüş olarak karşılarına çıkacak zevk tanrıçası Babalon'un ruhunu getirtmeleri gerekirdi. On bir gece boyunca Parsons ("büyülü asasını kullanarak") çılgınca masturbasyon yapma yoluyla tanrıçaya yakınırken, Hubbard kâtip rolünü üstlenerek, ritüeli ince ayrıntılarla kayda geçirdi. Ritüelin tamamlanmasından bir gün sonra, kızıl saçlı güzel bir sanatçı olan Marjorie Cameron bir anda Parsons'ın kapı eşliğinde belirdi. "Esasını buldum" diye yazdı Jack sevinçle Crowley'ye. "Beyaz" ya da "Saf" anlamında "Candida" adını verdiği kadının tarikata alınmasını sağladı ve "yengeç burcu çocuğu"nu dünyaya getirmesine yardımcı olmayı kabul etti. Kısa bir süre sonra da evlendiler.

Bu arada Betty ve L. Ron Hubbard ikilisi Parsons'la konuşarak, onu her üçünün kazançlarını bir havuzda toplayacağı Allied Enterprises adında bir ortak girişim kurmaya ikna etti. Parsons parasının çoğunu zaten luncaya harcamıştı, ama kalanını –yaklaşık 12 bin dolar– yeni şirkete koydu. Sadece 1200 dolar yatıran Hubbard hemen ardından Betty'yle birlikte Miami'ye kaçtı ve bütün Allied Enterprises sermayesini bir çift yat satın almak için kullandı. Banka hesabında hiçbir şey kalmayan Jack, yiyecek parası çıkarmak için bir benzin istasyonunda çalışmak zorunda kaldı. İzlerini sürerek sonunda Florida'da ulaştığı çift çarçabuk teknelerden birine sıvışıp denize açıldı. Öfkeden kudurmuş Parsons'ın (kendi iddiasına göre) ruhlara yakararak yarattı-

ğ bir fırtına onları limana dönmeye mecbur etti.

Jack dava açtığı Hubbard'dan parasının ancak bir kısmını alabildi. Pasadena'ya dönüşünde OTO'dan ayrıldı ve Crowley'yle ilişkisini kesti. Crowley umursamadı. Zaten Parsons ve Hubbard'ın Babalon ritüelini saçma bulmuş ve bir arkadaşına yazdığı mektupta "bu keçilerin ahmaklığı" konusunda umudunu kestiğini belirtmişti. Görünüşe bakılırsa Parsons aynı ölçüde hayal kırıklığı içindeydi:

BABALON'un bana anlattığı gibi amk duruma çekidözen vermenin zamanı; zira Onun Kitabı'nı aldıktan sonra Büyü'den koptum, Onun Kitabı'nı ve orada belirtilen şeylerin hepsini bir yana bıraktım. Servetimden (toplam meblağı yaklaşık 50.000 dolar), evimden ve sahip olduğum her şeyden mahrum kaldım. Ardından iki yıllık bir dönem boyunca dünyada çalıştım, servetimi biraz tazmin ettim. Ama o da benden alındı, aynı şekilde dünyevi işimdeki, yani bilim alanındaki şöhretim ve müteber ismim elimden gitti.

Son cümle sadece büyü faaliyetlerinden değil, ama bilinen komünist sempatanlarla teşriki mesaisinden dolayı da şüphe altında olduğu sırada FBI tarafından soruşturulmasına bir göndermedir. Bu olay sabıka kaydını bozduğu için resmi roket projelerinde artık çalışmadı. Maddi açıdan yıkıma uğrayınca ve köşeye sıkışınca, intihar etmeyi düşündü; ama daha sonra Candida'nın desteğiyle, Crowley'nin bile ötesine geçmeye hazır olduğuna karar verdi. Cehennem Andı'nı içerek kendisini Deccal ilan etti.

Bu maskaralık derecesinde aşırı dramatik görünse de, Parsons'ın kıyamet anlayışı Kitab-ı Mukaddes'te anlatılardan farklıydı. Aslında, Amerika'yı 1960'larda saracak olan karşı-kültür hareketlerinin bir öngörüsü izlenimini daha fazla verir.

Hristiyanlığın sahne görünüşü ve yalancı ikiyüzlülüğü son bulsun. Aşağılık erdemler ve boş inançlara dayalı kısıtlamalar son bulsun. Kötü ahlakı son bulsun. Namus bekçiliği ve ayıp duygusu, suç ve günah son bulsun; zira bunlar yeryüzündeki tek kötülüktür, kaynağı da korkudur. Cesarete ve insanlığa dayanmayan her türlü otorite son bulsun, yalancı rahiplerin, suç ortağı yargıçların ve şantajcı polislerin otoritesi son bulsun, alçakça yalnakçılık son bulsun, ölçölülük aldatmacası, vasatlığın yüceltilişi, salaklığın üstünlüğü son bulsun.

"Okültizm'in James Dean'i" olarak anılan Jack Parsons şeytanca ütopyasının gerçekleştiğini görecektir kadar yaşamadı. 1952 başlarında evde kaçak patlayıcılar imal etmeye başlamıştı. Candida'yla yaptığı plan "şimdiye kadar icat edilmiş her şeyden daha güçlü" bir patlayıcı yaratmak üzere Meksika'ya geçmekti. Ayrılışlarından önce, 17 Haziran 1952'de her zamanki gibi avucuları terli olan Parsons cıva fülminatı olarak bilinen son derece uçucu bileşikle dolu bir şişeyi kazayla yere düşürdü. Sesi bir buçuk kilometre öteden duyulan patlama bütün sağ önkolunu uçurdu, diğer kolunu ve her iki bacağına kıldı ve çenesinde bir delik açtı. Parsons bir saat sonra "Daha işim bitmemişti" diye protesto ederek can verdi. Annesi haberi duyar duymaz intihar etti.

Marjorie "Candida" Cameron yoluna devam ederek başarılı bir ressam oldu ve avangard filmlerde oynadı. Bazı kaynaklarda Eagles topluluğunun "Hotel California" şarkısının ilham kaynağı olduğu belirtilir. Parsons ise uzay programına katkılarının takdir nişanesi olarak ayda isminin verildiği bir krater edildi - tabii ayın karanlık yüzünde.

Nikola Tesla: 20. Yüzyılı Yaratan Adam

UFO'ların varlığına inancı yüksek olan Parsons 1946'da Mohave Çölü'nde Venüslü bir yaratığa rastladığını ileri sürdü. Venüslüler o sırada çok ragbetteydi ve bazılarının dünya teknolojisini modernleştirmek üzere Venüs'ten gönderildiğine inandığı Sırp mühendis Nikola Tesla'nın (1856-1943) ölümünün üzerinden henüz birkaç yıl geçmişti. Tesla modern çağın en büyük buluşçularından biriydi; çoğu kez zamanının öylesine ilerisindeydi ki, pekâlâ başka bir gezegenden gelmiş olabilirdi. Ona "20. yüzyılı yaratan adam" payesi verildi ve günümüzün bütün elektrik şebekelerinin temelinde yatan dalgalı akım sistemini geliştirmesinden dolayı "elektriğin koruyucu azizi" lakabı takıldı. Elektromanyetik, robot bilimi, uzaktan kumanda, radar, balistik ve nükleer fizik alanlarındaki buluşlarıyla 700'den fazla patent aldı. Bize radyoyu, x-ışını tüplerini ve flüoresan ışığını veren Tesla bobinini icat etti. Bazı fikirleri öylesine ileriydi ki, bilim dünyası henüz bunlara yetişebilmiş değildir; bir bilimci olarak neredeyse "uzaylı" yetenekleri yabancı ve başka dünyadan gelme bir kişiliğe denkti. John Dee ve Jack Parsons çılgınca zeki eksantrikler kategorisine giriyorsa, Nikola Tesla kendine özgü bir kategori içindedir.

Eğer bugün doğmuş olsaydı, ağır bir obsesif-kompulsif bozukluk vakasından hareketle ona oristiklik yelpazesine giren bir tanı konulurdu herhalde. Ama 19. yüzyıl ortalarında böyle yaf-talar henüz yoktu. Ruhsal bozukluk "asabiyet"e ya da "isteri"ye bağlanmakta, gerçek ruhafliklar ise ya hoşgörülle karşılanmakta ya da tımarhaneyle havale edilmekteydi. Tesla'nın garip özellikleri, bilim camiasında asla gerçek anlamda kabul görmemesini getirdi; ayrıca çalışmalarının sağlamış olması gereken takdiri ya da maddi ödülleri de elde edemedi.

Tesla o zaman Avusturya-Macaristan'a bağlı olan ve şimdi Hırvatistan içinde kalan Smiljan'da, Sırp bir ailenin çocuğu ola-

rak doğdu: Hem Sırp, hem de Hırvat olmak onun için bir gurur vesilesiydi. Ailedeki beş çocuğun dördüncüsü olarak, çiftlik hayvanlarıyla çevrili kırsal bir ortamda büyüdüğü ilk yılları, anılarında son derece mutlu bir dönem şeklinde yer edindi. Daha sonraları aile kedisini okşamanın yarattığı kıvılcımlara tanık olmanın kendisini elektriğin ne olduğunu anlamaya nasıl yönlettiğini anlatacaktı. "O zamandan beri seksen yıl geçti" diye yazacaktı, "ama hâlâ cevabını bulamamış halde aynı soruya kafa yoruyorum." Tesla'lar olağanüstü hafızaya sahip olan zeki bir aileydi. Tesla'nın bir Sırp Ortodoks rahip ve şair olan babası Milutin, çocuklarının aklını kıvrak ve tetikte tutmak için zihinsel egzersizler geliştirdi. Çarpıcı bir kütüphanesi vardı; ama kitaplarını kaybetmeye aldırmayacağını, çünkü klasik eserleri ezberlediğini söylerdi. Tesla'nın annesi Đuka harfleri zar zor sökebilmekle birlikte, Sırp destanlarının binlerce dizesini ve Kirab-ı Mukaddes'ten uzun pasajları ezbere okuyabilmekteydi. Yaptığı iğne işleri çapraşık desenleriyle ünlüydü – Tesla'nın aktardığına göre, sadece parmaklarını kullanarak bir göz kırpma süresinde üç düğüm atabilen biriydi. Ayrıca emek tasarrufu sağlayacak yaratıcı araçları doğaçlama yapabilme yeteneği vardı; hatta kendi mekanik yumurta çırpıcısını kurmuştu. "Sahip olduğum her türlü mucitlik becerisinin köklerini annemin etkisine bağlamam gerekir" diye yazar Tesla.

Tesla'nın çocukluk döneminin büyük trajedisi ağabeyi Dane'nin bir binicilik kazasında ölmesiydi. Henüz beş yaşında olmasına karşın, çocukluğunun sonraki yılları boyunca olaya ilişkin gerçekçi kâbuslar gördü. Dikkatli ve duyarlı bir çocuk olarak, anne babasının kederini derinden hissetti ve ne kadar çalışırsa çalışsın, zeki kardeşinin kaybıyla doğan boşluğu asla kapataamayacağını bilincindeydi. Dane ve Nikola'nın en az bir ortak seçkin yeteneği vardı: Şeyleri üç boyutlu ince ayrıntılarla kafada görselleştirmek. Unutulmaz ya da sarsıcı olayların canlı görün-

tüleri Tesla'nın gece ya da gündüz her an aklına gelirdi; çoğu kez bunlara bir türlü gözünün önünden gitmeyen ıfık çakımları eşlik ederdi. "Bazen elimi uzatıp içlerinden geçirdiğimde bile boşlukta öylece sabit kalırlardı" diye aktarır anılarında. Bir çocuk için can sıkıcı olsa bile, bu resim berraklığı bir mucit olarak çok işine yarayacaktı.

Küçük Nikola kaza yapmaya korkunç biçimde yatkındı ve birkaç kez ölümlü burun burna geldi. Kaynayan sütte dolu bir kazanın içine baş üstü düştü, bir salın altından yüzerek geçmeye çalışırken az daha boğulacaktı; yakındaki su bentlerinin birinde çavlıandan aşağıya yuvarlanmaktan son anda kurtuldu, ağır sıtma ve kolera nöbetleri geçirdi. Bu şoklar, dünyanın her an başına iş açacağı yolunda genel bir duyguyu kışkırttı ve ona sıkıntı veren rakıntıların uzun listesini daha da ağırlaştırdı:

Belki başıma bir toplu tabancanın dayanması durumu hariç, başka insanların saçına bir türlü dokunamazdım. Bir peştaliye bakınca ateşim çıkardı ve evin herhangi bir yerindeki bir parça kâfur bende en keskin rahatsızlığı uyandırır. Yürüyüşlerde adımlarımı sayardım. Çorba kâsemin, kahve fincanımın ve yiyecek lokmalarımın içindeki küp biçimli tanelerin hesabını tutardım; aksi halde yemeğin keyfine varamazdım. Tekrara dayalı bütün eylemlerimin ya da işlemlerimin üçe bölünebilir olması gerekirdi; bunu tutturamadığımda saadlerce uğraşı bile olsa bütün işi yeni baştan yapma gereğini duyardım.

Tesla on dokuz yaşına geldiğinde, Graz'daki Avusturya Politeknik Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği okumaya gitti. Herkesi şaşırtan bir öğrenci oldu; matematik problemlerini neredeyse öğretmenlerin formülleri karatahtaya yazmayı bitirmesinden önce çözecek yetenekteydi. Boş zamanlarında kendi kendine beş

dil öğrendi, Goethe ve Shakespeare'den çok uzun bölümleri ezberledi ve Voltaire'in bütün eserlerini incelemeye girişti: "O canavarın günde yetmiş iki fincan sade kahve içerek yazdığı ve tamamı ufacık harflerle basılmış yüze yakın büyük kitabının olduğunu dehşetle öğrendim." Tıpkı John Dee gibi, kendisine yorucu bir çalışma programı belirleyerek, günün yirmi saatini öğrenmeye ayırdı ve geceleri üç saatten az bir süre uyudu. Daha alışılmış öğrenci meşgalelerine de daldı: İçki, sigara ve kumarı aşırı düzeye vardırdı ve bir ara Anna adlı bir kıza tutuldu. Babasının öğrenimi için gönderdiği bütün parayı bir iskambil oyununda kaybetmesiyle, hayatının bu dönemi birdenbire son buldu. Yaptığı şeyden duyduğu derin utançla, kumarı ve sigarayı temelli bıraktı ve artık kadınlarla hiç temasa girmemeye ant içti.

Graz'da okurken o sırada elektrik mühendisliğinin en uç teknolojisi sayılan Gramme dinamosuyla karşılaştı. Bu çifte işlevli bir makineydi; mekanik enerji yüklendiğinde elektrik üretmekte ve elektrik enerjisi yüklendiğinde nesneleri hareket ettirecek bir motor olarak kullanılabilmekteydi. Tesla makineye hayran kaldı, ama sürekli kıvılcım saçması aklına takıldı. "İndüksiyon", yani dönen bir teli bir manyetik alan içinde tutma yoluyla elektrik üretmenin temel ilkesi ilk kez Michael Faraday tarafından kırk yıl önce tanımlanmıştı. Faraday'ın ürettiği elektrige verilen ad "dalgalı akım"dı; çünkü dönen teldeki elektronlar miknansın önce kuzey kutbunun ve ardından güney kutbunun yanından geçtiği için, akım sürekli yön değiştirmektedir. "İşe yarar" elektrik üretmek açısından, bu dalgalı akımın bir pilde üretilen elektrige benzer "doğru akıma" çevrilmesine, yani bütün elektronların pozitif uçtan negatif uca doğru tek yönde akmasına gerek vardı. Bunun sağlamak için de anahtar denen bir düğme her yarım dönüşte jeneratöre kısa devre yaptırmakta ve böylece akım aynı yönde ilerlemeyi sürdürmekteydi. Dinamonun kıvılcım saçmasına yol açan şey işte bu kısa devreydi. Tesla'ya göre, böyle

bir çözüm aşırı karmaşık, hatta hantaldı. Dalgalı akımı kullanmanın bir yolu bulunamaz mıydı? Hocaları ona gülererek, bunun bir devridaim makinesi yaratmaya eşdeğer olduğunu belirttiler. Dalgalı akımlı motorlar üretmeye yönelik ilk girişimler can sıkıcı başarısızlıklarla sonuçlanmıştı.

Tesla öğrenimini tamamlayıp diploma alamadı. 1881'de Budapeşte'ye geçti ve bir telefon mühendisi olarak iş buldu. Böylesi ona akademik çalışmadan çok daha fazla uyan bir şeydi ve bir tür erken hoparlör olan ilk icadını bu dönemde ortaya koydu. Aynı yılın ortasına doğru, garip bir durumdan dolayı sıkıntı çekmeye başladı: Çok yönlü aşırı duyu yükünde güneş ışığı gözlerini kamaştırmakta, bir saatin tıklaması kulağında çekiç darbele-ri gibi yankılanmakta, trafikte titreşimlerde dengesini yitirmek- ve ve birden fırlayan nabızı daha hızla düşmekteydi. Doktorları için içinden çıkamadılar ve bir ara artık öleceği kanısına vardılar; ama durum başlayışında olduğu gibi birdenbire ortadan kalktı. Tesla kısa bir süre sonra toparlanmak için parkta yürürken ve bir arkadaşına Goethe'nin *Faust*'undan bir pasaj okurken, içine bir kavrayış doğdu:

İlham dolu bu sözler ağızından dökülürken, fikir kafamda bir şimşek gibi çaktı ve bir anda işin doğrusunu gördüm. Altı yıl sonra Amerikan Mühendisler Enstitüsü'ndeki konuşmamda gösterilecek olan diyagramı bir değnek kuma çizdim. Görüntüler harikulade keskin berrak, metal sağlamlığına sahipti.

O öğleden sonra gördüğü şey dünyayı değiştirecekti. Elektriğin kutsal kâsesinin, yani dalgalı akım motorunun ayrıntılı bir vizyonuydu bu. Çözümü mürşiş basitti: Bobininle birlikte manyetik alanı döndürmek. Ve de tek bir devre yerine, her biri farklı zamanlamalı iki devre olacak, böylece bir içten yanmalı motor-

da pistonların ateşlemesinde olduğu gibi, devrelerden biri aşağıdayken diğeri yukarıda olacak ve motorun ileriye doğru momentumu korunacaktı. Artık kıvılcımlar, gürültülü titreşimler olamayacak ve üstelik motorun hareketi tersine çevrilebilecekti. Tesla düpedüz geleceği "görmüştü", ama vizyonu daha da derinlere indi. Bir süre önce geçirdiği hastalık onu hem ışığa, hem de titreşime duyarlı hale getirmişti. Artık ikisi arasındaki bağlantıyı görmekteydi. Elektronlar geriye ve ileriye doğru vızıldarken, dalgalı akım bir frekans, bir dalga yaratmaktaydı. Bu görece düşük frekanslı bir dalgaydı; ama çok daha yüksek bir frekansı olsa bile ışık da bir dalgaydı, bir titreşimdi. Birdenbire bütün evren onun gözünde elektrik titreşiminin büyük bir senfonisi gibi belirdi. Bu dalgalı akım kullanışlı enerjiye dönüştürülebildiğine göre, daha yüksek frekanslı olanların potansiyelini kullanınca nelere ulaşabilirdi? Bu kavrayışın sonuçlarını irdelemek geri kalan yaşamına damgasını vuracaktı.

Yirmi sekiz yaşındaki Tesla 1884'te cebinde dört sentle ve bazı Sırpça şairlerle Thomas Edison'un New York'taki ofisinin kapısını çaldı. Önceki iki yılı Edison'un Paris'teki şirketinde çalışarak geçirmiş ve orada boş zamanlarında ilk dalgalı akım motorunu yapmıştı. Artık bunu dünyayla paylaşmaya hazardı. Paris'teki işvereni Charles Batchelor'un bir mektubunu uzattı. Edison'a hitaben yazılan mektupta dosdoğru belirtilen şey şuydu: "İki büyük adam tanıyorum; bunlardan biri sensin, diğeri de bu genç adam."

Edison genç Tesla'nın dalgalı akım enerjisine ilişkin fikirleriyle ilgilenmedi; çünkü o sırada doğru akımlı jeneratörler yapmaktaydı. Düzgün çalıştığı kanıtlanan bu araçlar müşterilerin hoşuna gitmişti. Edison'un ilgisini asıl çeken şey Tesla'nın kendisiydi. Görünüm itibarıyla garip bir kişiydi: Boyu 1,90'ı bulan, her sabah kalktığında ceketini, tozlugunu ve eldivenini bile unutmaksızın tertemiz giyinen kültürlü ve şair ruhunu bir Avru-

palı. Edison ise kendi saçını kesen ve yiyecek lekeleriyle kaplı ay-
nı elbiseyi günlerce giyen derbeder bir adamdı. İki adamın aşağı
yukarı tek ortak yanı neredeyse hiç uyumaksızın yaşayabilme
gücüydü. Tesla'nın matematik problemlerinin cevabını daha so-
rununun yarısında verme ve hiç yoktan hayali mühendislik di-
yagramlarını kafasında tasarlama yönündeki tekinsiz yeteneği
Edison'un "yüzde 99 ter dökme" yaklaşımıyla belirgin bir tezat
içindeydi. Tesla daha sonraları şöyle bir saptamada bulunacak-
tı: "Edison bir saman yığınında iğne arama durumunda kalsa,
hemen arı hamaratlığıyla aradığı nesneyi buluncaya kadar sa-
manları teker teker incelemeye koyulur." Ama Edison uyanık
bir insan sarrafıydı ve onların fikirlerinden yararlanıp para ka-
zanmada epeyce recrübeye sahipti. Tesla'yı haftada 18 dolar gi-
bi cüzi bir ücretle işe alarak, genç Sırp'a şirketin deneme aşama-
sındaki doğru akımlı jeneratör sistemini daha randımanlı hale
getirmenin bir yolunu bulması halinde 50.000 dolar ikramiye sö-
zünü verdi.

Tesla alışageldiği özenle işe girişti. Önceleri yeni patronuna
karşı büyük hayranlığı vardı. Edison'un ona zekâsını arttırmak
amacıyla her gün Gal tavşanı yediğini belirtmesi üzerine, şakayı
ciddiye alarak haftalarca neredeyse başka bir şey yemedi. Yak-
laşık bir yıl sonra doğru akımlı jeneratördeki sorunu çözdüğün-
de ikramiyei ödemeye yanaşmayan Edison'un mizah duygu-
sunu pek de eğlenceli bulmadı: "Gerçek bir Amerikalı olduğun-
da bir Amerikan esprisini takdir edeceksin." Edison ikramiye ye-
rine ücretini haftada 25 dolara çıkarmayı önerdi. Sonradan piş-
man olacağı bir hataydı bu. Öfkeyle parlayan Tesla istifasını
bastı ve ertesi yıl geçimini işçilikle sağlarken, geceleri kafasında-
ki icatlar üzerinde çalıştı (garip bir cilveyle, bir ara Edison'un ge-
nişletilen doğru akımlı kablo şebekesi için hendekler kazdı).

Tesla 1887 başlarında dalgalı akımlı jeneratörleri, transfor-
matörleri, iletim hatlarına, motorları ve ışıklandırma düzenini

kapsayan yedi patenti kaydettirmeye yetecek kadar para biriktirmişti. Rakip ürünleri yaya bırakan icatları telefonda sonra alınan en değerli patentler olacaktı. Uzak mesafeli enerji dağıtımında karşılaşılan çetrefilli sorun onun icatlarıyla bir çırpıda çözüldü. Elektrğin kullanıldığı yere en fazla 1,6 km uzaklıkta bir jeneratör kurulmasını gerektiren doğru akım esnekliğe uygun değildi: Aynı doğru akımlı jeneratörden gelen elektrğin farklı voltajları gerektiren makineleri çalıştırmada kullanılması mümkün değildi. Doğru akımlı bir devredeki voltajı arttırmak için amper gücünü yükseltmek gerekirdi; bu da daha kalın bakır tel ve ısı yoluyla daha büyük enerji kaybı demekti. Oysa Tesla'nın dalgalı akım çözümünde enerjinin düşük bir voltajda üretilmesi, ardından transformatör denen basit bir aracın kullanılmasıyla, iletim hattına verilirken "yükseltilmesi" ve müşterinin evine ya da işletmesine girerken yeniden "düşürülmesi" mümkündü. Bir su borusu benzetmesiyle açıklamak gerekirse, basınç (voltaj) ne kadar yüksek olursa, aynı miktarda su (elektrik enerjisi) daha uzağa ve daha hızlı ilerler, ama hortum eklentileri (transformatörler) öbür uca suyun nasıl kullanılacağını belirler. Tesla'nın sisteminin zarif yalınlığı Pittsburgh'lu sanayici George Westinghouse'un ilgisini çekti. Tesla'yı yanında işe alarak, patentlerini 60.000 dolara satın aldı ve satılan dalgalı akım elektrğinin her beygircü için ona 2,5 dolar imtiyaz payı ödemeyi kabul etti.

Edison tehlike sinyalinin görmüş olsun ya da olmasın, Tesla ve Westinghouse'u durdurmak gerektiğini biliyordu. Savaş makinesini gümbürtüyle harekete geçirdi. Saldırısının dayanağı dalgalı akımın tehlikeli olduğuydu. Doğru akımın "bir nehir gibi sükunetle denize doğru akıgını", buna karşılık dalgalı akımın "uçurumdan aşağıya azgınca yuvarlanan sel" gibi olduğunu ileri sürdü. Savını en vahşi biçimde ortaya koymak üzere, hayvanları herkesin gözü önünde dalgalı akım kullanarak elektrikle öldürmeye başladı. Civardaki çocuklardan her biri 25 sente alınan

yirmi dört köpek, iki dana, bir at ve bakıcısını öldürmüş olan Topsy adlı hayvanat bahçesi fili "Westinghouse" kurban edildi. Bu zaaftan yararlanan Edison, üç Tesla jeneratörünü gizlice edineyerek elektrikli idam sandalyesini geliştirdi. Elektrikli idamla yasal olarak öldürülen ilk kişi New York'un Auburn kentinde 1890'da dalgalı akım kullanılarak perişan halde öbür dünyaya gönderildi. "Bu işi bir balta kullanarak daha iyi yaparlardı" diye yorumda bulundu Westinghouse umursamaz bir alaycılıkla. Ama Tesla ve Westinghouse 1893'te dünyanın "Bağtan Aşağı Elektrikli" ilk gösterisi olan Chicago Dünya Fuarı'nın aydınlatma ihalesinde Edison'u devre dışı bırakarak öçlerini aldılar. Westinghouse çok daha az bakır teli gerektiren Tesla'nın dalgalı akım sistemi sayesinde, Edison'un teklifinin yarısından bile düşük bir bedel bildirebildi. Edison kendi icadı olan ampulleri vermeye yanaşmayarak misillemede bulundu, ama oyun bitti. Fuarı 27 milyon insan doladı ve ardından ABD'de satın alınan bütün elektrikli aygıtlarda dalgalı akım sistemi yüzde 80'lik bir orana ulaştı. Westinghouse ve Tesla'nın 1898'de dünyanın ilk hidroelektrik tesisini kurarak, Niagara Şelalesi'nden elde edilen dalgalı akımı 30 kilometrelik bir hatla New York'un Buffalo kentindeki yeni enerji santraline aktarmalarıyla doğru akımın taburuna son çivi çakılmış oldu.

Tesla patentleri için Westinghouse'un ödediği parayı New York kentindeki West Houston Sokakı'nda bir laboratuvar kurmaya yatırmıştı ve 1890'lar onun için yaratıcılıkta büyük bir atılımla geçti. Wilhelm Roentgen'den üç yıl önce x-ışınlarını buldu ve biyolojik risklerine dikkat çeken ilk kişi oldu. Marconi'den iki yıl önce ilk telsiz dalga aktarıcısını geliştirdi; telsiz kumandasını icat edip patentini aldı ve Madison Square Garden'da 1898'de telsiz kumandayla idare edilen ilk tekne gösterisini sundu. Telle dalgalı akım aktarmada ustalaşmış biri olarak, 1890'ların sonuna doğru tel kullanmaksızın uzaya akım göndermeyi başardı.

Ondan beklenmeyecek şovmenlik yeteneklerini sergilediği halka açık gösterilerde yüz binlerce voltu vücudundan geçirerek, başından dumanlar tüterken ve ellerinden kıvılcımlar saçılırken biraz ötedeki elektrik ampullerini yakarak izleyicileri hayranlık ve dehşet içinde bıraktı. Bütün icatları içinde "gelecek kuşaklar açısından en önemlisi ve en değerlisi" olacağına inandığı sahnesinin açılışını yapmak üzere 1899'da laboratuvarını Colorado Springs'e taşıdı. Telsiz dalgalarını ve elektriği havadan uzak mesafelere gönderebilen devasa bir "büyütmeli aktarıcı"ydı bu. Çapı 15 metreyi geçen aktarıcı 4 milyon volt üretebilecek ve teller olmaksızın 40 kilometre ötedeki 200 lambayı yakabilecek kapasitedeydi. Daha da şaşırtıcı bir gösteri sunan Tesla aktarıcıyla yapay şimşek yaratarak, 40 metreye varan uzunlukta elektrik çakımları elde etti. Bankacı J. P. Morgan 1900'de daha da büyük bir telsiz aktarıcısına, Long Island'da kurulacak Wardencllyffe Kulesi'ne 150 bin dolar yatırmayı kabul etti. Tesla'nın planı küreseldi: Telefon ve telgraf sistemlerini tek bir telsiz şebekesinde birleştirecek, yerkürenin bir ucundan öbür ucuna dakikalarla ölçülecek sürede resimler ve metinler aktarmak ve elektronik mesajlaşma yoluyla özel terminaller arasında mektup alışverişini sağlamak. Aslına bakılırsa, interneti yüz yıl kadar önce tasarlamıştı, hem de sadece evrensel internet bağlantısını değil, bilgisayarın pilsiz çalışabileceği ve asla prize takılmayı gerektirmeyeceği bir sistemi.

Tesla o sırada kırk dört yaşındaydı. Neredeyse ömrünün tam ortasında şöhretin ve nüfuzun doruğuna varmışken, birden işler sarp sarmaya başladı. Morgan 1903'te Wardencllyffe projesinden çekildi; Tesla'nın bunu kendisine bir radyo aktarıcısı olarak sattığını ileri sürerek, onun vizyonunun taşıdığı potansiyeli kavramaktan tamamen uzak olduğunu açığa vurdu. ABD Patent Dairesi 1904'te yanlış bir kararla Marconi'yi radyo patentiyle ödüllendirdi; oysa Marconi'nin bütün çalışmaları Tesla'dan

sonra yürütülmüştü, üstelik Tesla'nın patentli aletleri kullanılarak. Hakaret 1909'da Marconi'ye Nobel Ödülü'nün verilmesiyle daha da ağırlaştı; aynı şekilde Roentgen'e de 1901'de böyle bir paye uygun görülmüştü. Tesla ise hiç Nobel Ödülü alamadı. Sermayesinin tükendiği 1905'te laboratuvarını kapatmak zorunda kaldı. İki yıl sonra da George Westinghouse bir borsa çöküşü ve Edison'la giriştiği uzun süreli ve maliyetli pazar kavgası sonucunda neredeyse piyasadan silinecek duruma geldi. Çaresizlik içinde Tesla'dan aralarındaki sözleşmede değişikliğe razı olmasını rica etti. Tesla modern iş hayatındaki en soylu jestlerinden birini gösterdi ve Westinghouse'u tamamen serbest bırakarak şunu söyledi:

Sen dostum oldun, başkaları hiç güvenmezken bana inandın; başkaları cesaretsizlik gösterirken ... benimle birlikte işe atılacak kadar cesur davrandın; kendi mühendislerin bile vizyondan yoksun bir tutum takınırken, beni destekledin; ... hep bir dost olarak yanımda durdun. ... İşte senin sözleşmen orada ve benim sözleşmem burada. Her ikisini de yırtıp atacağım ve artık benim imtiyaz paylarımdan yana bir sıkıntın olmayacak. Bu kadarı yeterli mi?

Westinghouse tek seferlik bir ödeme olarak Tesla'ya 216 bin dolar verdi. O sırada Tesla'nın imtiyaz payının değeri 12 milyon dolardan fazlaydı, yani dönemin dünyadaki en zengin insanların arasına girmesine yetecek kadardı. O imtiyaz payı şimdiye kadar kalmış olsaydı, 1890'daki görece düşük düzeyden daha fazla elektrik üretilmemiş olsaydı bile, şu andaki değeri 40 milyar doları bulurdu. Gelgelelim, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Tesla'yı Avrupa patentlerinden elde ettiği diğer gelirlerden de yoksun bıraktı ve iki yıl sonra mecburen iflas başvurusunda bulundu. Maddi bakımdan bir türlü toparlanamaya-

rak, ömrünün son on yılını arkadaşlarının faturalarını ödemesiyle Hotel New Yorker'ın 3327 numaralı odasında geçirdi.

Maddi durumundaki bu dağılmaya gittikçe dengesizleşen kişisel davranışlar eşlik etti. Temizlik fetişi Howard Hughes tarzı boyutlara ulaştı. Tokalaşmaktan kaçınmak için her çareye başvuru, insanlarla karşılaştağında ellerini arkasına saklama yoluna gitti. Yemek masasında çatal bıçak takımının ısıtılıp sterilize edildikten sonra önüne getirilmesini ister hale geldi. Sofradaki her parçayı bir peçeteyle eline alır, başka bir peçeteyle temizler ve ardından her iki peçeteyi yere atardı (Bir öğünde ortalama on beş peçete kullanırdı). Bir sinek masasına konduğunda, mutlaka başka bir sandalyeye geçer ve tamamen yeni bir servis açtırdı. Bir zamanlar hoşuna giden akşam yemğinde iki biftek yeme huyunu zamanla bırakarak bir vejetaryen kesildi ve her akşam aynı restoranda tam tamına aynı yemeği yemeye başladı: Sıcak süt, ekmek ve bir düzine kadar sebzededen yapılan bir karışım. Ama şık giyinmeyi sürdürdü (1910'da bir sekretere Beşinci Caddede'de en iyi giyinen adam olduğunu ve bu standardı koruma niyeti taşıdığını belirtmişti). Gri süet eldivenlerini takmadan dışarıya çıkmaz ve bir hafta kullandıktan sonra hemen atardı. Her hafta yeni bir kırmızı ya da siyah kravat satın alırdı ve sadece beyaz ipekli gömlekler giyerdi. Yakaları ve mendilleri sadece bir kez kullanırdı. Zamanla mücevherata karşı bir tiksintisi gelişti. İnciler takmış bir kadının yakınında oturamazdı. En çairane takıntısı ise düşünerek geçirdiği saatlerin gözlerindeki rengi solduduğuna kesin inanmasıydı.

Çalışmaları da benzer biçimde zıvanadan çıktı. Mars ve Venüs'ten telsiz mesajlar aldığı ileri sürdü. Hava durumunu denetim altına almak için elektriği kullanmaktan söz etti. Kadınların başat hale gelmesini sağlayacak bir tür öjenik önerdi; böylece insan toplumu balarısı kovanındaki düzene daha çok benzeyecekti. Yetmişli yaşlarının sonuna varırken, bütün savaşları so-

na erdirecek bir cihaz üzerinde çalıştığını duyurdu.

[Bu silah] serbest hava içinde yoğunlaştırılmış parçacık huzmelerini o kadar muazzam bir enerjiyle gönderecek ki, kendisini savunan bir ülkenin sınırına 320 km uzaklıktaki 10.000 düşman uçağından oluşan bir filoyu aşağı indirecek ve orduların kendi cephe hatlarında cansız yere serilmesini sağlayacak.

Medya ister istemez buna Tesla'nın "Ölüm Işını" adını takı ve böyle bir yakıştırma halkın zihnindeki imajının saygın dâhiden çılgın bilimciye dönüşmesini sağladı.

Tesla 1943'te seksen altı yaşında, ağır borca gömülmüş halde otel odasında yapayalnız öldü. ABD mahkemeleri 1944'te nihayet lehinde karar vererek, radyoyu icat edenin Marconi değil, Tesla olduğunu onayladı. O zamandan beri itibarının geri verilmesi için epeyce şey yapılmış olsa da, Edison ve Marconi hâlâ herkesin hatırladığı adlardır. Doc ve Parsons ve hatta zavallı Emma Hamilton gibi, Tesla da hesap işleriyle uğraşmayacak kadar kendisini tutkularına kaptırmıştı. Çoğu insanın hiç göremediği, daha derin bir gerçekliğin anlık görüntülerini yakalamanın yüküyle ve keyfiyle yaşadı; özel bir yazgıya mahkûm olduğu duygusu onu hiç terk etmedi. Evlilik ona uygun değildi; bunun sebebi homoseksüel olması ya da kadınlardan korkması değil, hiçbir şeyin kendisine biçtiği misyonu aksatmasına gelememesiydi: "Bütün hayatımı çalışmalarına adamayı planladım; bu yüzden iyi bir kadının aşkından ve muhabbetinden, ayrıca başka birçok şeyden mahrumum."

Ölümünden birkaç hafta önce, son bir kadını belası oldu. Her gün 3327 numaralı odasının pencere pervazına konan bir dişi güvercinle dostluk kurdu. "Kanatların ucunda açık kurşuni tüyler bulunan bembeyaz ve güzel kuş" gözdesi haline geldi.

Kuşları hep sevmişti, ama önu "bir erkeğin bir kadını seveceğı gibi" sevdi. "O beni anlıyordu, ben de onu anlıyordum."

Derken bir gece karanlıkta yatağıma uzanmış halde her zamanki gibi kafamda problemleri çözerken, kuş açık pencereden içeriye girerek masamın üstüne kondu. Beni istediğini anladım; bana önemli bir şey söylemek istediğı için kalkıp yanına gittim. Ona bakınca anladım ki, bana ölmekte olduğunu söylemek istiyor. Ardından mesajı almamla birlikte, gözlerinden bir ışıık yayıldı - güçlü ışıık huzmeleri. Bu gerçek bir ışıık, güçlü, sersemletirici ve göz kamaştırıcı bir ışıık, laboratuvarımdaki en güçlü lambalardan elde etmiş olduğumdan daha yoğun bir ışıık.

O güvercin ölünce hayatımdan bir şey uçup gitti. O zamana kadar programım ne kadar iddialı olursa olsun, çalışmalarımı tamamlayacağını kesinkes bilirdim; ama o şey hayatımdan uçup gidince, bu dünyadaki işimin bittiğini anladım.

Karl Marx: Kapitalsiz Kapital Yazarı

Tesla'nın bir Budapeşte parkında dalgalı akımlı motorun devrimci bir anılımla dünyayı değiştireceğı bir görüşe varmasından iki yıl sonra, devrimci siyaset filozofu Karl Marx (1818-1883) Londra'da meteliksiz olarak öldü. Tesla'nın mistisizmiyle Marx'ın hiçbir alakası olamazdı, ama tarih her iki adamın hayatını adadığı iki eseri 1920'de Sovyetler Birliğı'ndeki Marksist rejimin bu geniş ülkeyi elektrifikasyonla dönüştürme yolunda köklü bir karar almasıyla buluşturdu. Lenin devrimin başarısının tamamen yeni teknolojinin hızla yayılmasına bağılı olduğunu kanıslındaydı; "Komünizm eşittir sosyalizm artı bütün ülkenin elektrifikasyonu" gözde sloganıydı. George Orwell 1948'de *Hayvanlar Çıfıllığı* romanında Sovyet sisteminin kötülüğünü somutlaştırmak için hayvanlara elektrikle çalışan bir yel değirme-

nî yaptırdı.

Marx'ın aşkın yoksulluğa yolculuğu Tesla'nınkinden daha az eziyetliydi: Ara sıra serbest gazetecilikle iştigal eden bir sığınmacı olarak, hiçbir zaman kaybedecek fazla parası olmadı. Marksist mitolojide genellikle kastedildiği anlamda bir "işçi" değildi. Bir keresinde kadın arkadaşlarından biri, onu komünist bir devlette mutlu yaşarken hayal edemediğini, çünkü böyle bir yaşamda ellerinin kirleneceğini söyleyerek hafiften dalgasını geçti. "Ben de hayal edemiyorum" diye onayladı Marx. "Bu dönem gelecek, ama o zaman bizler herhalde bu dünyada olmayacağız." Onu taparcasına seven annesi bile şikâyetçiydi: "Keşke sırf üzerine yazılar yazmak yerine biraz *kapital* edinme yolunu da bulsaydın." Neyse ki, Friedrich Engels'in kişiliğinde bir velinimet (ve gerçek bir dost) buldu. Gündüz tilki avına düşkün fabrikatör, gece radikal sosyalist olan Engels, yakın dönemdeki bir biyografi yazarının ifadesiyle, "bir vekil anne gibi cep harçlığı göndererek, sağlığı üzerine titreyerek ve çalışmasını tembih ederek" ona göz kulak oldu. Marx belki bir manganez madencisi ya da bir traktör sürücüsü olmadı, ama kesinlikle çalışkandı: Toplu yazılan yüzü aşkın kitabı dolduracak kadardı ve gücünün doruğundayken dünya nüfusunun yansına yön veren siyasal bir ideoloji doğuracaktı.

Karl Marx bütün Avrupa tarihindeki en ünlü haham sülalelerinin birinden gelen bir Alman Yahudi ailesinin çocuğu olarak doğdu. Ama başarılı bir avukat olan babası Heinrich sülalede dindar olmayan ilk kişiydi. Prusya hükümeti Yahudilerin avukatlık yapmasını yasakladığında, bütün dinlerin en ilericisi olduğunu savunduğu Protestanlığa içten bir kararla döndü. Küçük Karl altı yaşındayken bir Hristiyan olarak vaftiz edildi. Mutlu bir çocukluk geçirdi ve okulda arkadaşlarından ileri bir öğrenciydi. Ayrıca tez canlı biri olduğundan, gençken meyhanelerde kavgalara tutuşmasıyla tanındı. Bonn Üniversitesi'nde hukuk

okurken, öğrenci hayatını doyasıya yaşayarak, büyük borç altına ve bir düelloya girdi. Babası onu çarçabuk Berlin'in daha akademik ortamına gönderdi. Karl orada felsefe ve tarih öğrenimine geçerek, Epikür'ü, din karşıtı materyalizmini çekici bulduğu Demokritos'la karşılaştıran bir tezle mezun oldu. İlk işi Köln'deki radikal *Rheinische Zeitung*'da editörlük oldu; gazete kapatılınca 19. yüzyılda Avrupalı devrimcilerin uğrak yeri olan Paris'e gitti. Orada 1844'te tanıştığı Engels'le hemen sıkı bir kişisel ve mesleki bağ kurdu. Engels daha o zaman kendisini "komünist" olarak nitelendirmekteydi ve Marx'ın dikkatini sanayi işçilerinin sefaletine çeken ve komünizmi benimsemeye yönelten de onun bir süre önce yayımlanan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* kitabı oldu. Marx Avrupa'daki en radikal gazete olan ve Adiller Birliği adlı gizli bir demekçe çıkarılan *Vorwärts* için makaleler yazmaya başladı. Gazetenin 1845'te Prusya kralına yönelik bir suikast girişimini aşırı övmesi üzerine, Fransız makamları başka birçok kişinin yanı sıra Marx'a Paris'ten ayrılmasını bildirdi. Brüksel'e gitti ve Prusya yurttaşlığından çıktı. O tarihten itibaren resmen devletsiz statüsüne girdi.

Londra'ya 1849'da tapınan Marx, ömrünün geri kalanını çeşitli düzeylerde gidip gelen ağır yoksulluk içinde geçirdi. Onunla beraber göç eden karısı Jenny von Westphalen Prusyalı bir baronun kızıydı (Marx güzel bir sosyete kızıyla evlenmiş olmaktan bayağı gururluydu). Jenny ona vücudunun her yanında biten sert tüylerden dolayı "küçük yaban domuzu", ayrıca yüzünü çerçeve gibi saran saç yeleci ve sakalı ile esmer teni yüzünden ailesinin taktığı adla "Mağribi" diye hitap ederdi. Marx'ın sağlığı sürekli bir elem kaynağıydı. Karaciğer sorunu, romatizma, zona, ülser, uykusuzluk, bronşit, gırtlak iltihabı, zatülcenp ve hepsinden önemlisi sırtındaki kocaman çibanlardan muzdaripti. Bu çibanlar yüzünden dev şaheseri *Das Kapital*'in büyük bölümünü ayakta yazdı. Engels en berbat ağrıları çektiğinde yazılmış pasaj-

ları çıkarabildiğini her zaman söylerdi. Marx buna şöyle karşılık verirdi: "Her halükârda burjuvazinin şirpençeleri ecel gününe kadar hatırlayacağını umarım. Ne hınzurdur onlar!" Başka bir devletsiz göçmen olan Sigmund Freud gibi, Marx da puro tiryakisiydi. Ancak, yoksulluğunun son yıllarında ailesinin karnını doyurmak için elbiselerini ve evdeki mobilyaları sürekli rehine vermek durumunda kaldı. Sadece üçü büyüyüp yetişkinlik çağına varan altı çocuğunu çok severdi. Meyhanede kavgı etmeye yatkın, kaba ve zorba aydın evde tam bir pisipisi gibiydi; çocukları sırtına biner, saçını çekiştirir ve ona ikide bir ev hayvanı alırdı – üç köpek, iki kedi ve iki kuş. Yatma vaktinde onlara en sevdiği romanı, Cervantes'in *Don Kışor*'unu okurdu.

Marx ailesi Engels'in Kentish Town'daki evlerinin kapısını çalmasına her zaman sevinirdi; bunda sürekli icra memuru korkusu içinde yaşamının küçümsenmeyecek payı vardı. Ailenin sevecen bir dille ona taktığı ad "General" ya da "Genelkurmay" dı. Engels eve para getirmenin yanı sıra, ev halkını açık saçık şarkılarla eğlendirmekten hoşlanırdı. Bazen "Kurmaya" ve "Magribi" düetler yapar, her biri şarkının sözlerini başka bir ezgiyle söylerdi. 1868'de oynadıkları bir ev oyununda Marx'ın kızı Jenny her iki adama "itiraf" albümünü doldurttu. İkisinin cevapları arasındaki fark aydınlatıcıdır. "Sevdiğiniz vecize" kısmına Marx "*Nihil humani a me alienum puto*" ("Sanırım, insani olan hiçbir şey bana yabancı değil"), Engels ise "Hiç yok" diye yazar; "Sevdiğiniz şiar" kısmına Marx "*De omnibus dubitandum*" ("Her şeyden kuşku duy") sözlerini döşerken, Engels şahane "Kafanı takma" ibaresini tercih eder.

Marx otuz dört yılını British Museum'un okuma salonunda geçirdi. Saatlerce çalıştıktan sonra, (peltek ve ağır aksanından dolayı pek de etkileyici olmayan bir hatip olarak) küçük siyasal mitinglerde konuşma yapar ve Hampstead Heath'teki Jack Straw's Castle'da, Londra'daki en yüksek meyhanede bira içe-

rek kafayı bulurdu. Şehir dışına çıktığında otel kayıtlarına adını "Bay Charles Marx, Londralı rantiyer" diye yazdırırdı. Bir keresinde sosyalist ahbabları Edgar Bauer ve Wilhelm Liebknecht'le birlikte Oxford Caddesi'nden Hampstead Yolu'na kadar bütün meyhanelerde bira içmeye kalkıştı. Bu güzergâhta on sekiz meyhane vardı. Sonunda öylesine sarhoş oldular ki, sokak lambalarına kaldırım taşları atmaya karar verdiler ve tutuklanmaktan kıl payı kurtuldular. Şaşırtıcı olmayan bir tavırla Marx'a İngiliz yurttaşlığı hakkı hiçbir zaman verilmedi. 1874 tarihli bir polis raporundaki ifadeler şöyleydi: "Namlı Alman ajitator, Enternasyonal Demeş'i'nin başkanı ve komünist ilkelerin bir savunucusudur. Bu adam krala karşı sadık olmamıştır." Aile yaşamını doğrudan gözetleyen bir Prusya casusunun daha kişisel bir yaklaşımla vardığı sonuç şuydu: "Yıkanmak, saçını taramak ve iç çamaşırlarını değiştirmek nadiren yaptığı şeylerdir ve sarhoş olmak hoşuna gidiyor."

Engels ve Marx kapitalizmin tarihini anlatan *Das Kapital*'i 1840'ların sonlarında tasarladılar; ama ilk cilt bir hayli gecikmeyle ancak 1867'de tamamlandı. Marx'ın ömrü ikinci ve üçüncü ciltleri bitirmeye yetmedi. Bunlar "Tussy" olarak bilinen ve daha sonraları İngiliz İşçi Partisi hareketinin başlangıcında önemli bir rol oynayan kızı Eleanor'un yardımıyla yazıldı ve ölümünden sonra Engels tarafından tamamlanıp yayımlandı. Karaciğer şişkinliğinden kıvranan Marx 1881'de kansını ve aradan daha bir yıl geçmişken, en büyük kızı Jenny'yi yitirdi. Sadece iki ay sonra gönlü kırık ve perişan halde o da öldü. Sadece on bir kişinin katıldığı Highgate Mezarlığı'ndaki cenaze töreninde Engels bir konuşma yaptı. Marx'ın yaşadığı dertlere ilişkin sonuçlar yakınmalarından ve sürekli para taleplerinden kimi zaman sabrının taşmasına karşın, ilk ve en büyük hayranı oydu. "Bir kimsenin dehaya hasetle bakmasını düpedüz anlayamıyorum" diye yazmıştı 1881'de. "Bu öylesine özel bir şey ki, ona sa-

hip olmayan bizler ulaşamaz yer olduğunu daha baştan biliriz."

Engels'in 1883'te bir Cumartesi Highgate Mezarlığı'nda bulunan küçük insan öbeği önündeki kısa konuşması şöyle başladı: "14 Mart günü öğleden sonra saat üç çeyrek kala yaşayan en büyük düşünür artık düşünemez oldu." Son cümlesi şu oldu: "Onun ismi ve aynı şekilde eserleri çağlar boyunca yaşayacak." Marx ve Darwin'i karşılaştırarak, birinin "organik doğanın gelişim yasası"nı, diğerinin ise "insanlık tarihinin gelişim yasası"nı bulduğunu belirtti. Komünizmin yıkılışını görmenin rahatlığıyla dönüp geriye bakıldığında, insan bu sözlerle itibar etmeme dürtüsüne kapılır. Ama çıbanlarıyla ve birasıyla insan Marx, bir devrime asla öncülük etmemiş devrimci, kendi maddi durumuna çekidüzen vermemiş sermaye tarihçisi çoktan göçüp gitmiş olsa da, analizlerinin günümüzde eskisinden daha da anlamlı olduğu ileri sürülebilir. Küreselleşme, ağgözlü şirketler, yüksek kültürdeki gerileme, tüketim düşkünlüğünün zaferi: Bunların hepsi Marx'ta var. Günümüzde neredeyse kimse kendisini Marksist olarak nitelendirmiyor (Engels'in belirttiği gibi, Marx'ın tutumu da öyleydi); ama onun fikirlerinden hepimizin kapığı şeyler var. 2005'teki bir İngiliz radyo anketinden ülkenin en sevilen düşünürü olduğunu ortaya koyan şaşırtıcı bir netice çıktı. Belki sonuçta tarihin gizli yasalarını bulamamış olabilir; ama eserleri –ve hayatı– öncelikle dayandığı ekonomiyi anlamadan insan varlığının kavranamayacağını gösteriyor.

Bize elektriği, uzay yolculuğunu ve komünizmi veren insanların uğraşlarından para kazanmadığını, buna karşılık aynı ölçüde eksantrik, aynı ölçüde etkili bir sürü buluşçunun geçmişte ve bugün bunu bağırdığını düşünmek şaşırtıcıdır. Şöhret ve kalıcı önem alınıp satılan metalar değildir ve para (ya da parasızlık) ile insan yaşamının değeri arasında karşılıklı ilişki yoktur. Daha

fazla para ya da daha iyi para yönetimi Nelson'u keskin bir nişancının mermisinden kurtarmazdı. John Dee aydınlanmanın peşinde bir kazanç kapısı bulmak için koşmadı; Tesla da telsiz enerjisine dayalı bir dünya şebekesini fikri mülkiyet haklarını paraya çevirmek amacıyla tasarlamadı.

Çulsuz ölenlerin akıbetinde tuhaf biçimde özgürleştirici bir yan vardır. Fransız yazar André Maurois bunu güzel dile getirir:

Eğer insanlar kendi hayatlarındaki olaylara daha açık bir zihinle bakabilseler, çoğu kez elde etmeyi başaramadıkları şeyleri aslında arzulamadıklarının farkına varırlar.

Hayatın Ötesini Arayanlar

Öbür dünyanın bu dünyadan daha az çileden çıkarıcı olacağı yolunda sağlam güvencemiz yok, öyle değil mi?

NOËL COWARD

Ölüm hepimiz için pusuda bekleyen bir şeydir, hikâyemizin sonundaki duraktır. Bütün uğraşlarımız, bütün başarılarımız, bütün felaketlerimiz, kendimizle, ailemizle ve bedenimizle didiymelerimiz birdenbire gizemli biçimde son bulur. Bu hayatımızın kaçınılmaz tek olgusudur, ancak çoğumuz onu görmezlikten geliriz. Britanya'daki yetişkinlerin yarısı bir vasiyetname bile hazırlamış değildir.

Ölüme ilişkin tutumumuzdaki en tuhaf şeylerden biri, çoğumuzun hâlâ ölümü bir bitiş olarak görmemesidir. Geçen binyılın sonunda tamamlanan Uluslararası Sosyal Araştırma Programı'na göre, Amerikalıların neredeyse yüzde 80'i ölümden sonra hayata inandığını belirtmektedir. Bu oran Britanya'da yüzde 56'dır ve Avrupa ülkelerinin çoğunda aynı düzeyde ya da daha yüksektir. Bu hayatın tam olarak nasıl bir biçime bürüneceği belirsizdir – İrlanda ve Portekiz'de cennetin varlığına inanan insanların ölümden sonra hayatın varlığına inanan insanlardan sayıca daha fazla olması mantıksız görünmektedir. Ama militan ateistlerin halisane çabalarına karşın, öbür dünya ne kadar üstünkörü olsa da, birçoğumuzun boşlamaya yanaşmadığı bir fikirdir.

Bu durum kurumsal dinden ziyade şu olguyla alakalı olabilir: Çoğu kimse hayatının bir aşamasında geleneksel olarak

“manevi” ya da “dinsel” yaftası yapıştırılan bir tür açıklanamaz deneyim geçirir. İster uyuşturucu ya da derin düşünce, ister yoğun duygusal sarsıntı ya da hastalık sonucunda ortaya çıkmış olsun, böyle ruh hali değişikliklerinin hepsi bizi dosdoğru bilinç gizemine götürür. Bilincin nereden geldiğini, nasıl işlediğini ya da niçin bir noktada kesiliyormuş gibi göründüğünü bilmiyoruz. Bedenimizin iş göremez hale gelmesinden sonra “varlık” olarak nereye gittiğimiz sorusu kafamızı kurcalamaya devam ediyor. Bu bölümde okuyacağınız beş hayata damgasını vuran soru şudur: Öldüğümüzde bize ne olur?

Aziz Cuthbert: Öldükten Sonra Dirilen Aziz

Aziz Cuthbert (634-687) Kuzey İngiltere’nin en ünlü azizidir. Kutsal görüler yönündeki yeteneğinin yanı sıra, bir münzevi, şifacı ve Lindisfarne piskoposuydu. Hakkındaki bilgilerimizin çoğu Muhterem Bede’ye (673-735), bir başka Northumbria keşişi ve İngiliz tarihine ilişkin ilk önemli eser *İngiliz Halkının Dinsel Tarihi*’nin (731) yazarı olan kişiye dayanır. Bede’nin *Aziz Cuthbert’in Hayatı ve Mucizeler* adlı kitabı 721’de, yani azizin ölümünden sadece otuz dört yıl sonra yazılmıştır. Cuthbert’i iyi tanıyan insanların ilk ağızdan aktardığı birçok tanıklığı içerir. Akla yakın görünmeyen mistik olaylarla dolu olmakla birlikte, diğer birçok Ortaçağ azizinin hayatında eksik olan bir tarihsel doğrulanlığı vardır.

Hikâyeye göre, Cuthbert çocukluğunda Northumbria krallığının kuzey ucunda, Dunbar civarında çobanlık yapar. Dizindeki ağırlı bir yumru yüzünden yürüyüşü aksaktır. Bunu iyileştirmeye dönük bütün girişimler sonuçsuz kalır ve durumu artık yürüyemeyecek kadar kötüleşir. Bir gün evinin dışında mahzun biçimde otururken, bir atlı yanında durur. Tepeden tırnağa beyaz giysiler içindeki bu adam, oğlanın dizini yoklar ve dizine buğday unundan ve süten bir lapa sürmesini bildirir. Cuthbert onun

tavsiyesine uyunca hemen iyileşir. Ancak atlı çekip gittikten sonra, yabancıların bir melek olduğunu fark eder. Olayın derin etkisi altında işine döner. Gittikçe dindarlaşır. Bir gün beş keşişin somon avlarken deniz sularına kapılması üzerine, ağlaşan ve felaketi keşişlerin günahkârlığına bağlayan insanlar arasından geçerek kumsalda diz çöker ve rüzgârın yön değiştirmesi için sakince dua eder. Herkesi hayrete düşüren bir gelişmeyle, rüzgâr ön değiştirir ve keşişler kurtulur. Bu olaydan kısa bir süre sonra, henüz on altı yaşındaki Cuthbert bir gece tepe yamacında koyunlarının başında beklerken, İrlandalı keşiş ve Lindisfarne'deki manastırın kurucusu Aziz Aidan'ın ruhunun meleklerce gökyüzüne tapındığını görür. Aidan'ın kim olduğunu henüz bilmemektedir (ve tam da o anda öldüğünden kesinlikle haberi yoktur); ama büyük bir adam olduğunu anlar ve peşinden gitmek ister. Ertesi gün sürüsünü terk eder ve Scottish Borders'taki Melrose Manastırı'na keşiş adayı olarak girer. Yıllar sonra Lindisfarne başrahibi olarak Aziz Aidan'ın yerine geçer.

Cuthbert'in kaderinde dindarlığıyla ve mucizevi yetenekleriyle öne kavuşacağı yazılıdır. Manastırda kalmak yerine gezgin bir misyoner olmayı seçerek, Kuzey Britanya'nın ücra köylerinde ve dağ çiftliklerinde insanlara vaaz verir ve şifa dağıtır. Perthshire Dull'da bir şapel kurar ve Fife'de inşa ettiği bir inziva hücresinin zamanla dönüştüğü manastırdan 1413'te kurulan St. Andrews Üniversitesi çıkar. Assisi'li Aziz Francis gibi, Cuthbert de doğayı sever ve yaban hayvanlara özel bir yakınlık gösterir. Bir keresinde geceyi beline kadar girdiği buz gibi Kuzey Denizi'nde dua ederek geçirdikten sonra, yanına gelen iki susamuru donmuş ayaklarını üfleterek ısıtır ve daha sonra tüylü sırtlarıyla sıvazlayarak kurutur. Başka bir olayda bir kartal ağzında bir balık getirerek onu açlıktan kurtarıncı, yiyeceğini bu iyi kalpli kuşla paylaşmakta ısrar eder.

Cuthbert'in gezileri 669'da Melrose başrahibinin onu özel bir

görevle Lindisfarne'a göndermesi üzerine sona erdi. Verilen görev 664'teki Whitby Sinodu'nun talimatı uyarınca oradaki keşişleri Roma'nın otoritesini tanımaya razı etmekti. Söz konusu sinod İngiliz kilisesinin tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Aziz Patrick'in 5. yüzyılda İrlanda'ya götürdüğü ve Aziz Columba'nın İskoçya ile Kuzey İngiltere'ye yaydığı, gevşek bir yönetime ve misyonerliğe dayalı bağımsız Kelt Hristiyanlığının sona ermesini sağladı. Teolojik bakımdan sinodun üzerinde durduğu noktalar Paskalya tarihi ve keşişlerin ("dikenli taç"ı simgeleyen Roma âdeti uyarınca) başlarının tepesini tıraş etmelerinin doğru olup olmadığı gibi teknik konulardı. Siyasal bakımdan ise asıl konu Roma'nın bir dizi merkezi kuralı benimsetmesiydi. Kelt gelenegine göre kurulmuş olan Lindisfarne'ın da aralarında bulunduğu birçok İngiliz manastır kurumu değişikliklere direnmekteydi.

Cuthbert onları hidayete erdirmek için mükemmel adamdı. Kelt tarzında bir misyoner olarak yaban kırlarını dolaşmaktan gelen bir iniban vardı; öte yandan Roma'nın otoritesine bağlı bir Benediktin manastırının dindar ve itaatkâr bir mensubuydu. Lindisfarne'daki dönemi sıkıntılı geçti – Bede onun "acı hakaretlerle yıprandığını" yazar. Ama herkesten daha sıkı ve daha uzun ibadet ederek biraderlerinin gönlünü kazanmayı başardı. Dindarlığından geri kalmayan neşeli bir mizaç taşıdığından, asla garaz tutmadı ya da hakarete karşılık vermedi. Onu böyle davranmaya yöneltten şey kendi ifadesiyle içine işleyen ve ona "dışardan gelen saldırılara karşı gülümseme gücü"nü veren kutsal ruhtu. Bir keresinde aralıksız duayla birkaç geceyi uyanık geçirdikten sonra tam uykuya dalmışken, bir keşiş yamağınca eften püften bir konu için uyandırıldı. Ardından gencin sıraladığı özürleri keserek şunu söyledi: "Hiç kimse beni uykumdan uyandırarak keyfimi kaçıramaz, aksine bana keyif vermiş olur; çünkü beni ataletten sıyrarak, yararlı bir şey yapmama ya da düşünmemi sağlar."

Keşişleri Roma'nın iradesini tanımaya ikna eden Cuthbert, günlük yaşamla bağlarını keserek çekildiği bir inziva hücresinde günlerini sürekli ibadet ve tefekkürle geçirdi. Derken 676'da rüyasına giren bir melek Lindisfarne'ni büsbütün bırakarak Northumbria kıyılarının 3,2 km açığındaki Inner Farne adlı ıssız ada-da münzevi bir hayat sürmesini bildirdi. Son derece hafif bir hayattı bu: Vahşi doğanın ortasında sadece o ve binlerce çift karabatak, martı ve pufla ördeği vardı. Kendi elleriyle taştan, iki odalı bir ev yaparak etrafını yüksek bir duvarla çevirdi. Böylece zamanının büyük bir bölümünü "sadece gökyüzüne baktığı için gözlerinin ve düşüncelerinin çevreyi yoklayamadığı ve daha yüce şeyleri arama ilhamını yakaladığı" açık havada ibadet etmekle geçirme olanağını buldu. Çok geçmeden ada ziyaretine gelen hacıların akınına uğradı. "Britanya'nın Mucize Yaratanı"na ilişkin haberler yayılınca, deva ve öğüt isteyen ziyaretçilerin ardı arkası kesilmez oldu. Bede bunu şöyle aktarır: "Hiç kimse oradan tesellisiz ayrılmadı. Hiç kimse beraberinde götürdüğü yükü taşıyarak geri dönmek durumunda kalmadı." Bunun karşılığında Cuthbert'in istediği tek şey, daversiz misafirlerin adadaki hayvanlara saygılı davranmasıydı; yuva yapmış kuşların avlanmasını kesin biçimde yasakladı: Muhtemelen dünyada doğal yaşamı korumaya dönük ilk mevzuat budur. Onun anısına, yöre sakinleri pufla ördeklerini hâlâ "Cuddy ördekleri" olarak anar.

Yıllar geçtikçe Cuthbert daha da içine kapandı. İbadethanesine çekilerek dış dünyayla irtibatını küçük bir pencere aracılığıyla sürdürdü; sadece Paskalya'dan önceki Perşembe günleri İsa'nın veda yemeğinden önce yaptığı gibi keşişlere ayaklarını yıkatmak üzere dışarıya çıkmaya başladı. Yıl boyunca deri çizme-lerini çıkardığı bu tek günde, keşişler sonu gelmez diz çökerek saatlerce dua etmesi sonucunda oluşan uzun nasırları görürlerdi.

Cuthbert 684'te Lindisfarne piskoposluğuna getirildi. On yı-

la yakın münzevilik hayatından sonra bu makamı gönülsüzce kabul etti. Northumbria kralı Ecgfrith'in şahsen onu ziyaret etmesi üzerine sığınacağından ayrılmaya ikna oldu. İki yılı yine misyonerlikle geçirdi: Piskoposluk bölgesini baştan aşağı dolaştı, kanaatkârlığın ve ibadetin erdemlerini vaaz etti, hastalara şifa verdi, ara sıra mucizeler gösterdi ve "dünyanın şatafatı içinde manastır çilelerini sürdürmenin hazzı"nı aldı. 686 sonuna varıldığında artık takari kalmamıştı. Yakında öleceğinin içine dogması üzerine, Inner Farn'e dönerek ecel gününe hazırlandı.

Cuthbert'i son yılında ziyarete giden Herefrith adlı bir keşiş, nefisini tutmada vardığı düzey karşısında şaşkınlığa uğradı. Ona sırf beş soğandan oluşan haftalık yemek tayinini gösterirken yaptığı açıklama şöyleydi: "Aşırı açlıkla ya da susamayla ağzım kurduğunda ya da kavrulduğunda bunlarla dinçleşip serinlerim." Soğanlardan sadece birine dokunulmuştu. Her ne kadar, "Baş belalarım beni hiçbir zaman şu son beş gündeki kadar ayartmak için sıkıştırmadı" diye itirafta bulursa Cuthbert, bedensel zevklere düşkünlüğün iblislerini başarıyla savuşturmuş biriydi. Kollarını yukarıya kaldırıp ruhunu Tanrı'ya teslim ederek sessizce öldü. Yanındaki keşişler iki işaret ateşi yakarak, suyun öbür yakasındaki Lindisfarne'da bulunan biraderlerine sevgili piskoposlarının bu dünyadan geçtiğini bildirdiler.

Cuthbert o sırada elli üç yaşındaydı. İssiz adasındaki küçük taş evinin yanında, dostluk kurduğu susamurlarının, kartalların ve deniz kuşlarının yakınında gömülmeyi hep istemişti; ama ölümünden kısa bir süre önce, keşişlere Lindisfarne'da gömülme iznini verdi. Mezarı mucizevi bir şifa yerine dönüştü. Rivayete göre, içine girmiş iblisler yüzünden nöbetler geçiren bir oğlan bu kutsal yere getirildi. Keşişler Cuthbert'in naşasını yıkamak için kullanılan suyun dökülmüş olduğu kısmı belirlediler ve oradan biraz toprak alıp çocuğa yedirdiler. İblislerin bir anda bedenini terk ettiği oğlan sakinleşti.

Keşişler şanına yaraşır bir türbe inşa ederek azizi onurlandırmaya karar verdiler. Bunun üzerine 698'de, yani ölümünden on bir yıl sonra tabut topraktan çıkarıldı ve ilk kez açıldı. Böylece bedeninin çürümediğini gösteren mucize ortaya çıktı. Dahası, uzuvları esnekti ve giysilerinde bir solma emaresi yoktu. Naaşın görenler azizlik mertebesinin kesin bir belirtisi olarak ölü birinden ziyade uyuyan birini andırdığını bildirdiler. Manastırın yeni başrahibi Eadfrith'in talimatı üzerine, Cuthbert'in anısına dört İncil'in birer nüshası hazırlandı. Lindisfarne İncilleri olarak bilinen bu kitaplar Anglosakson ve Kelt din sanatının enfes bir kaynaşmasının ürünü sayılmaktadır.

Sonraki yıllar manastır açısından nazik geçti. Ciddi boyutta Viking akınları 793'te başladı ve 875'teki büyük çaplı bir saldırı keşişleri Cuthbert'in tabutunu ve İncil kitaplarını iç kesimlere taşımaya yöneltti. Bunlar yüzyılı aşkın bir süre Sunderland'dan on üç kilometre kadar içeride küçük bir kasaba olan Chester-le-Street'in kilisesinde barındı. Ardından 995'te yeni Dan akınlarının başlaması başladığı daha güneyde Ripon Manastırı'na taşınmalarına zorunlu kıldı. Rivayete göre, yolculuk sırasında Aziz Cuthbert'in tabutunu taşıyan kağıt çamura saplandı. Keşişlerin yardım için yakarması üzerine bizzat zuhur eden aziz, "Dunholme" denen bir yere gömülmesini istedi. Kısa bir süre sonra tamamen tesadüf eseri bir sütçü kızın ineğini kaybettiği yerden aynı adla söz ettiğine kulak misafiri oldular. Kız onları Wear Nehri'nin bir dönemecinde yer alan sarp ve kayalık bir yanmadaya götürdü ve keşişler azizi orada toprağa verdi. Efsane Durham kentinin bu şekilde ortaya çıktığını belirtir.

Aziz Cuthbert'in mezarı 11. yüzyıla doğru Kuzey İngiltere'deki en revaçtaki hac uğrağı haline geldi. Türbenin zangocu Elfrid Westoue adlı bir kişiydi. Azizin tabutunu düzenli açarak bir gümüş makasla saçlarını ve tırnaklarını kestiği, ayrıca çevreyi dolaşarak diğer yerel azizlerin kalıntılarını topladığı ve koru-

mak üzere torbalar içinde Aziz Cuthbert'in mezarına koyduğu anlatılır. Bu torbaların birinde azizin biyografisini yazan Muh-
terem Bede'nin kalıntıları vardı. Elfrid arsızca bir tavırla 1020'de
onun iskeletini Jarrow'daki keşişlerden çalmıştı. Viking kralı
Knut 1027'de hac için gittiği Roma'dan dönüşünde, yolculuğu-
nun son on kilometresini yalınayak yapmak üzere azize ihtiram
ziyaretinde bulundu.

İngiltere'yi istila eden William 1069'da ülkenin kuzey kes-
mindeki kanlı sindirme harekâtına başladı. Yol üstündeki evleri
yakıtarak ve yakalanan herkesi öldürterek York'a doğru ilerle-
diği sırada, Durham'daki keşişler aklacele Cuthbert'in tabutunu
tekrar Lindisfarne'a götürmeye çalıştılar. Rivayete göre, akıntı
yüzünden gecikmeleri üzerine yollarını kesen Kral William san-
dukarın açılmasını emretti. Hemen ardından şiddetli bir hum-
maya yakalandı. Bunu azizin hoşnutsuzluğunun bir belirtisi sa-
yarak, emrini geri aldı ve ayrıldığı Durham'a bir daha uğrama-
dı. Keşişler Cuthbert'i aldıkları yere tekrar koydular.

Cuthbert'in ölümünün üzerinden 400 yılı aşkın bir sürenin
geçtiği 1104'te, Durham'da yapımına 1093'te başlanmış olan ye-
ni muhteşem katedral onun naaşını almaya hazırды. Bedenini bir
kez daha inceleme kararı alındı. Azizin "en hoş rayihalı bir ko-
ku"yla sanılmış halde derin bir uykudaymışçasına yan yatırıldığı gö-
rüldü. Yuhanna Incili'nin enfes harflerle yazılmış ufak bir versi-
yonu, Britanya'da bilinen en eski deri ciltli kitap yanı başında
durmaktaydı. Boş alanlar Elfrid'in oraya koyduğu bez torbalar-
la doluydu; torbalarda sekiz yerel azizin kalıntıları ve Bede'nin
kemikleri yer almaktaydı (Bede 836'da "muhterem" sarını almış
olmasına karşın o sırada bir aziz değildi. Azizlik mertebesi için
Papa XIII. Leon'un bu kararı aldığı, ayrıca unutkanlığı telafi et-
mek üzere ona "kilise doktoru" unvanını bahşederek, Büyük
Britanya'nın bu payeyi taşıyan tek yerlisi olmasını sağladığı
1899'a kadar beklemesi gerekecekti). Tabutun dış kısmında da-

ha sonraları Batı sanatında “bakire ve çocuk” temasının kayda geçmiş ilk tasviri olduğu saptanan bir tablo vardı. Geçmişin bir aşamasında Anglosakson Northumbria’nın meşhul bir ressamı Batı uygarlığı alevini bu eseriyle yakık tutmuştu.

Bulguların sahihliğini doğrulamak amacıyla, tabut ve içindeki şeyler kırk yedi kademli rahipten oluşan bir heyetçe incelendi. Hatta Kuzey Fransa’daki Stes’in başrahibi ölüm sertliğinin henüz oluşmadığını göstermek üzere cesede dokunacak, kollarını ve bacaklarını oynatacak ve kulaklarını bükecek kadar ileri gir-ri. Mucize onaylandı ve Cuthbert’in cesedi sonraki 400 yıl boyunca rahatsız edilmedi.

VIII. Henry’nin İngiltere Kilisesi’ndeki reformları çerçevesin-de 1534’te Kilise Komisyonu’na Cuthbert’in mezarını yıkarak, onunla birlikte gömülmüş olabilecek hazineleri çıkarma talimatı verildi. Açılan tabuttan altın asası ve diğer mücevherler alındı; ama bir kez daha Aziz Cuthbert’in “zinde, sağlam ve çürümemiş” olduğu ve yüzünde on beş günlükmiş gibi görünen bir sakal bittiği hayretle görüldü. Keşişlere onun –ve yanındaki sekiz azizin– fiziksel kalıntılarını katedralin zeminine, bir zamanlar türbesinin bulunduğu yere tekrar gömmeye izni verildi.

Bir ara Cuthbert’in kadınlardan nefret ettiği yolunda bir efsane türediği için, hiçbir kadının mezarına çok fazla yaklaşmasına izin verilmedi. Ömrü boyunca rahibelerle düzenli ve anlaşıl-dığı kadıyla sıcak ilişkileri göz önünde tutulduğunda, bu sav kadın düşmanı keşişlerce uydurulmuş mesnetsiz bir iftira gibi görünmektedir. İkinci bir efsane ise 17. yüzyıl sonlarındaki bir tarihte naaşının çalındığı ve yerine başkasının konulduğudur. Katedralin başrahibi ve papazlar meclisi 1827’de zeminin altın-da naaşın yerini belirlemeye karar verdi. Uzun bir aramadan sonra nihayet dış görünüşü 1104’teki tarife çok benzeyen bir ta-buta rastlandı. Kapak kaldırıldı. Tabutun içinde beş ipekli ku-maş katmanına sarılmış halde sıradan bir iskelet, bir fildişi ta-

rak, portatif bir gümüş altar ve iskeletin göğüs kafesi üstünde şimdi Durham Üniversitesi'nin amblemi olan lal taş kakmalı güzel bir kare Anglosakson altın haçı vardı.

Cuthbert'in ölümünün üzerinden 1212 yılın geçtiği ve Be-de'nin nihayet azizlik ve doktorluk mertebesine ulaştığı 1899'da tabut son kez açıldı ve Cuthbert'in kemikleri üzerinde tıbbi testler yapıldı. Bilindiği ölçüde yaşamının ayrıntılarıyla uyuşan bulgular ölümünden sonra naaşının uzun bir süre boyunca mumyala-nmış olduğuna işaret eder nitelikteydi. Daha yakın dönemde uzmanların ortaya attığı görüşe bakılırsa, Cuthbert'in öldüğü sı-radaki sıksa halinin ve Lindisfarne toprağının yüksek orandaki kum ve tuz içeriğinin biraraya gelişi pekâlâ mumyalaşma sonu-cunu doğurmuş olabilir. Her halükârda, ona dair efsane bir mo-dayı başlattı. Sonraki bir tarihte "bozulmamış" halde görüldüğü bildirilen yüzden fazla Hristiyan azizi var şu anda; ancak Cuth-bert kadar gündemi meşgul edenlerin sayısı çok azdır.

Ann Lee: Çocuklarını Leylekler Getirdi

1835'te de New York'un kuzey kesimindeki küçük Watervliet köyünün mezarlığında sürgün bir İngiliz kadının kalıntıları top-raktan çıkarıldı. Ama bunun sebebi cesedin "bozulmamış" hal-de durup durmadığını anlamak için değil, hâlâ yerinde olup ol-madığını yoklamak içindi. Müritlerinin "Ann Valide" ya da "Kutsal Kitap Ann" diye hitap ettiği Ann Lee (1736-1784) adlı bu kadın Kuzey Amerika'daki Shaker hareketinin lideriydi. Öy-lesine baskın bir kişiliği vardı ki bir kadın olmasına karşın bir-çok müridi, dirilmiş İsa olduğuna inanmakta ve ölebileceğini ka-bul etmeye düpedüz yanaşmamaklıydı.

Ann Lee Manchester'ın Toad Lane kesiminde doğdu. Bir de-mircinin cahil kızıydı. Kalabalık ailesinin yoksulluğu nedeniyle, daha beş yaşındayken bir kadife atölyesine kesimci çırak olarak verildi. İşinin esası elinde özel bir bıçakla ileriye ve geriye doğru

yürüyerek, sıkıca örülmüş ipek ilmeklerini yırtmak ve böylece bir kadife havı oluşmasını sağlamaktı. Bir kadife kesimcisinin gün içinde yürüyerek aldığı mesafe 30 kilometreyi geçerdii. Ann on sekiz yaşı vardığında yeni Manchester Hastanesi'nde aşçı olarak çalışmaya başladı. Açık kestane rengi saçları ve koyu mav gözleri olan güçlü ve iri kemikli bir kıadı. Hoş görünümüne karşın, küçük yaştan itibaren sekse karşı derin bir nefret edindi ve ergenlik çağıyla birlikte gördüğü rüyaların çoğu insan doğasının ahlaksızlığına ve şehvetin kötülüklerine odaklıydı. Ailedeki sekiz çocuğun yedincisi olarak, birkaçı evli olan ağabeyleriyle birlikte ufacak bir evde büyümüştü. Tikintisinin kaynağı böyle sıkışık bir ortamda ve üstelik küçük yaşta cinsel ilişkileri izlemek durumunda kalması olabilir. Öylesine yüksek bir ikna gücü vardı ki, annesinin cinsel perhize girmesini sağlayabildi. Bu yüzden küplere binen babası, onu kırbaçla dövme tehdidinde bulundu.

Ann'in kendi evliliği en feci kuşkularını doğruladı. Yirmi altı yaşına kadar süren direnişinden sonra, babasının zorlamasıyla Abraham Standerin adlı çalışanıyla evlendi. Kocas da okur-yazar değildi ve çift evlilik belgesine birer çarpı işaretiyle imza attı. Kısa aralıklarla sekiz çocukları olduysa da, bunların dördü ölü doğdu ve diğerlerinin hiçbirini altı yaşını geçemedi.

Bu arada Ann yeni uç veren Wardley Cemiyeti adlı bir dinsel tarikata katılmıştı. Bolton'lu bir terzi çift olan James ve Jane Wardley'nin başlatığı tarikatin mensupları halk arasında "Shaking Quaker" (ya da kısaca "Shaker") olarak anılmaktaydı. Wardley çiftinin akidesine göre, arzulardan ancak kutsal ruhun etkisiyle arınılabiliirdi ve bunun tezahürü de günahkâr kişinin bedeninin şiddetle sarsılmasıydı. Günah ne kadar büyük olursa, sarsılma da o ölçüde aşırıya varır ve haliyle günahıtan arınmak isteyen kişinin çıkardığı gürültü artardı. Bu yüzden Shaker toplantıları kulakları sağır edecek düzeydeydi. Bazen birkaç kilo-

metre öteden bile duyuldukları olurdu:

İçlerinden biri yere kapaklanıp yüzükoyun yatıyor, başka biri dizüstü çöküp başını önünde kavuşturduğu ellerine dayıyor; başka biri kendisi dahil hiç kimsenin anlamadığı sesleri hecelere basarak mırıltıyor; ... diğerleri kıpkışlamalarla ve tıslamalarla kötü ruhları evden kovmaya girişiyor; hepsi farklı eğiler tutarmış insanların inlemeleri, sıçramaları, dansları, tamamları, şarkıları, kahkahaları, bağırımları, kekelemeleri, kıpkışlamaları ve tıslamaları tam bir şamata yaratıyor; buna da ibadet adını veriyorlar.

Ann'in rüyalarını aktarışı topluluğu büyüledi ve tarikatın manevi önderliği Wardley çiftinden ona geçti. Bir Shaker olmanın anlamı sade ve basit yaşam, ortak mülkiyet ve hepsinden önemlisi, cinsel ilişkiden tam kaçınmıydı – evli çiftler için bile. Erkeklerin ve kadınların şehvet dürtülerinden sakınmak apısından ayrı yaşamaları ve çalışmaları beklenirdi; çocuklar da ebeveynlerinden ayrılır ve diğer müminlere evlatlık verilirdi. Bu uygulama Shaker kadınlarını eşlik ve annelik rollerinden kurtararak, erkeklerle eşit konuma getiren bir şeydi. Shaker Tanrı'sı "baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesi" üzerine kurulu değildi; hem baba, hem de anne rolünü üstlenmek üzere eril ve dişiydi. Mensuplarını hiç seks yapmaması nedeniyle, inancın aktarılacağı çocuklar hızla tükendi: Shaker tarikatının büyümesi ancak yeni insanların katılımıyla mümkündü.

Manchester Shaker'ları 1770'lerin başlarında sayıca yaklaşık altmış kişiye varmıştı; tuhaf davranışları ve rahatsız edici sosyal âdetleri kilise müdavimleri arasında derin hoşnutsuzluk yarattı. Toplantıları bazı gruplarca basılmaya ve sokaklarda üstlerine hayvan dışkısı atılmaya başlandı. Ann huzuru bozduğu gerekçeyle tutuklandı ve küçük bir taş hücreye atıldı. Daha sonraları

önde gelen başka bir Shaker mensubu James Whitaker'ın kil piposu içinde kendisine bir şarap ve süt karışımını gizlice getirmesi sayesinde hayatta kalabildiğini ileri sürecekti. Ann zindanda bulunduğu sırada en etkili rüyasını gördü; "ilahi ışığın özel bir tezahürü" olarak nitelendirdiği bu rüyada göya kendisine İsa'nın dünyaya ikinci gelişinin yakın olduğu bildirildi.

Ann'ın hapis dönemi otoritesini güçlendirdi ve çıkışında (Wardley çifti dahil) diğer Shaker'lar onu "Ruhani Valide" diye anmaya başladı. Ann 1774'te gördüğü yeni bir rüyada en sadık müritleri yanına alarak Amerika'da yeni bir cemaat kurma talimatı aldığını bildirdi. Altmış kişiden sadece dokuzu bu yolculuğa katıldı. Bir ara şarkıları ve dansları o kadar asap bozucuydu ki, diğer yolcular onları gemiden atma tehdidini savurdu. Ancak havanın bozması ortalığı yatıştırdı; kaptan daha sonraları Shaker'ların imanı sayesinde geminin batmadığını belirtecekti. Manchester'da bırakılan daha gevşek inançlı Shaker'lar ise onlara öncülük eden Ann'ın toparlayıcı ateşliliğinden yoksun kalınca hızla dağıldı.

Ann rüyasında yeni cemaatin mekânı olarak öngörülen yeri ince ayrıntılarla görmüştü. New York'a varan küçük Shaker topluluğu onun tarif ettiği evi hiç zaman kaybetmeksizin buldu ve evde oturan aileye kendisini tanıttı. Ann'ın bir melek tarafından oraya yönlendirildiklerine dair hikâyesini sabırla dinleyen aile bütün topluluğu içeriye buyur etti. Beklenmedik biçimde uyuşmalarının sebebi belki de Abraham'ın demircilik becerilerini sunması ve Ann'ın kusursuz bir kâhya olmasıydı. Dönemin bir kadın gazetecisinin topluluğa ilişkin anlatımı şöyleydi:

Belki özellikle yakışıkless giyimlerinin görünümlerinin sadeliğine katkısı havadan dolayı, bu kadınlar şimdiye kadar birarada gördüğüm en çirkin kadınlar öbeğini oluşturunyor; giyimleri sanki maharetin elverdiği ölçüde çirkin görünmeleri-

ni sağlayacak şekilde düzenlenmiş gibi; ... etekleri uzun ve yerde sürünüyor, üstlerinde beli öne çıkaracak hiçbir şey yok. Bununla birlikte son derece ritiz denecek kadar temizler.

Shaker'lar iki yıl New York'ta kaldıktan sonra Albany civarındaki kırsal alana taşındılar; orada cemaat yavaş yavaş büyümeye ve kendine has kimliğini kazanmaya başladı. İbadet merkezi olan toplantı salonunda manevi ıstıgal yemeklerde uygulanan bir dönüşüm sistemiyle gece gündüz sürmekteydi. Bir grup yiyip içerken, diğer kardeşler onların önünde şarkı söyleyip dans etmekteydi. Bir görgü tanığının ifadesine göre, dönüşleri sırasında kadınların etekleri "havayla dolarak ters çevrilmiş bir çay fincanı şekli"ni almaktaydı. Ayrıca kötü ruhları sertçe koymaya yönelik muntazam bir program vardı. Bir erkek üç saatten fazla ayaklanın ucunda dikilmiş halde sürekli dönerken, çevresindeki herkes "çılgınlık, yalpalamalar, hınlıklar, itişmeler, dirsek atmalar, şarkılar, danslar"la eşlik etmekteydi. Görgü tanığının vardığı sonuç "şimdiye kadar görülmüş en berbat ayyaş kulübünün daha yüksek bir azıtmaya düzeyine çıkamayacağı" yönündeydi.

Her ne kadar "sarsılma" nöbetine nadiren katılsa da, Ann Valide her şeyin odağında duran kişiydi. Uyguladığı katı yönetim kimsenin yoldan çıkmamasını sağlamak içindi. Aziz Cuthbert gibi zar zor yemek yiyen biriydi; kendisi diğerlerinin bitirdiği tabaklardaki "kıymı"ları sıyırmakla yetinirken, yeterince yemek yemeyenleri haşlardı. "Cennette tek bir pislik olmadığı" savına uygun olarak, temizlik konusunda da saplantılıydı. Erkekler ile kadınlar arasında en ufak yakınlık emaresi gördüğünde, şehvet düşkünlerinin cinsel organlarına eritilmiş kurşunun döküldüğü canlı cehennem tasvirleriyle onları yola getirirdi. Bir süre sonra bütün bunlar kocası Abraham'ın canına tak etti. Ruhani "inilti-ler ve haçkırıklar" yüzünden artık ortak yatağa giremediği için, bir gün yanında bir fahişeyle çıkagelerek, Ann'ın kanlık görevle-

rini yerine getirmemesi halinde başka birini bulacağını söyledi. Ann "hakikat duygusunu tamamen yitirdiğini" ilan ederek, onu kapı dışarı etti. Adamdan bir daha haber alınamadı.

Ann ruhani rakiplerine karşı da aynı ölçüde acımasızdı. Eksenrik külr önderi Shadrack Ireland cennete yeryüzünde ulaşabileceğini ve dolayısıyla kendisinin asla ölmeyeceğini öngören Mükemmeliyetçilik mezhebini yaratıp yaymaya girişmişti. Bu yüzden kaçınılmaz akubet 1778'de başına geldiğinde, müritleri onu iskemlesinde oturur halde öylece bıraktılar, ta ki ağırlaşan berbat koku onu gömmek dışında bir seçenek bırakmayıncaya kadar. Bu fırsatı kaçırmayan Ann, onu cehennemden gönderilmiş bir casus olarak yerden yere vurdu ve cemaatinden birçok kişiyi Shaker tarikatına döndürdü. Başka bir olayda, New York eyaletinin kuzey kesimindeki bir kır yangınından çıkan dumanların güneşi kapaması üzerine, bunu kıyametin açık bir alameti sayan etkili bir araç gibi kullanarak saflarına yeni insanlar kattı.

Cemaatin yerine oturmasıyla birlikte, şimdi Shaker'larla özdeşleştirdiğimiz daha çekici şeylerin birçoğu şekillenmeye başladı. Estetik öğretileri savundukları ahlak kadar sadeydi: "Güzellik yarara dayanır." Yaptıkları zarif mobilyalar, binalar ve müzik ünlendi. İlk melodileri yalın ve sözsüzdü; ama zamanla gelişerek üç bölümlü güzel armonilere dönüştü. 20. yüzyıl başlarına varıldığında, bestelenmiş 12 binden fazla Shaker şarkısı vardı; öyle ki, hepsini kayda geçirmek üzere, bildik gam notaları yerine alfabe harflerinin kullanıldığı benzersiz bir steno müzikal gösterim sistemi geliştirildi.

Shaker'lar barışsever tutumları açısından ironi sayılacak bir ortam sonucunda, komşu cemaatlerle sürekli kavga içine girdiler. Amerikan Bağımsızlık Savaşı başlayınca, sıklıkla şiddete maruz kaldılar. Ann bir İngiliz casusu ve kılık değiştirmiş bir erkek olmakla suçlandı. Tutuklandı, dövüldü ve doğru söylediğini kanıtlamak için soyunmaya zorlandı. Ann'i hapisteyken pipo-

su ile besleyen James Whittaker 1782'de bir günah tarafından "surtı baştan aşağı bir kan çanağına ve örselenen eti bir pelteye dönüşüncüye kadar" kırbaçlandı. Anlaşıldığı kadarıyla, bu çileyi çektiği süre boyunca Shaker şarkıları söyledi.

Ann'ın yaşlanmasıyla ve sağlığının bozulmaya yüz tutmasıyla birlikte, gördüğü rüyalar da yoğunlaştı. Cehennemde acı çekenlere kişisel ziyaretleri üzerine kurulu rüyalarında, kendisini Vahiy Kitabı'nda anlatıldığı gibi "büyük bir kartal"ın kanatlarına sahip ve "güneşe sarınmış kadın" olarak gördüğünü belirtti:

Tann'nın gücünün beni sandığını ve ellerimi birer kanat gibi yukarı aşağı çırpmanı sağladığını hissettim; çok geçmeden her iki elimde birer kanat varmış gibi bir his duydum ... ve de kanatlar bana altın kadar parlak göründü. Ellerimi serbest bırakarak, gökün gösterdiği yönde gittim, bu kanatların karanlığı yarmasıyla ruhların cehennem çukurunda yattığı yere vardım ve onların şaşkın halini gördüm.

Lanetlilerin yaşayan akrabalarına günah çıkarmadan ölenlere çekilen azapların duaları sayesinde nasıl yatıştığını aktardı. Bu anlatım müritlerinden birçoğunu sahiden de İsa'nın yeryüzüne inmiş ikinci kişiliği olduğuna inanmaya yöneltti. Genç bir Shaker bunu şöyle yazdı: "Her hakiki mümin İsa'nın Ann Lee adlı bir kadının bedenine bürünmüş halde dünyaya ikinci kez geldiğine inanır."

Ann 1784'te Waterlievi'te lösemiden öldü. Henüz kırk sekiz yaşındaydı. Sıkça maruz kaldığı kapışmalarla ve dayaklarla yıpranmış olmakla birlikte, hayata huzurlu biçimde birkaç hafta sallanan sandalyesinde oturduktan sonra "meçhul dillerde şarkılar söyleyerek ... maddi şeylere dönük bir ilgiden tamamen koparak" veda etti. Ruhlar âlemine göçü capcanlı bir Shaker cenaze töreniyle kolaylaştı; ama beklenen geri dönüşüne ilişkin söy-

lentiler yıllarca sürdü. Kendisi asla böyle bir şey iddia etmemişti. Sürekli belirttiği görüş şuydu: “İsa’nın ikinci zuhuru onun kilisesinin ortaya çıkışındadır.” “O”nu Shaker tarikatının kuruluşuyla zaten dönmüş saydığından, “şahsen” dünyaya geri gelmesini hiç beklemedi.

Tam 56 yıl sonra gerçekten tabutunun içinde olup olmadığını anlamak üzere Ann’ın iskelet kalıntılarının çıkarıldığı sırada, Shaker cemaatinin on dokuz farklı yerleşim biriminde yaşayan 6000’i aşkın mensubu vardı. Bu, hareketin ulaştığı doruk noktaydı. Amerikan İç Savaşı 1861’de başladığında, Başkan Lincoln barışsever görüşlerinin hatırına Shaker’ları askerlik hizmetinden muaf tuttu ve böylece tarihe ilk resmi vicdani retçiler olarak geçmelerine vesile oldu. Ama zamanla birçok kimsenin Shaker tarikatının en büyük mahzuru olarak gördüğü husus, yani cinsel perhizde ısrar, katılımlarda yavaşça gelişen bir gerilemeyi getirdi. Tarikat 1965’teki oylamayla yeni üye almamaya karar verdi. Günümüzde sadece üç Shaker kalmış bulunuyor; bunlar da Maine eyaletinde New Gloucester’a yakın Sabbathday Lake adlı son Shaker köyünde yaşıyor. Amerika’nın en küçük dinsel ya da etnik azınlığı olma gibi ayrıncı bir özellikleri var.

Ann Lee bütün tuhaflığına karşın, herkesin –özellikle kadınların– eşitliğini, sosyal adalete ve dinsel hoşgörüye dayalı bir demokrasiyi vurgulamasıyla çağının bir hayli ilerisindeydi. Ölümünden sonra hayata ilişkin görüşü, diğer her şey gibi, canlı bir beraklığa sahipti: Âdem ve Havva’dan beri insanlığa musallat olan lanetten, yani seksten vazgeçersen kurtulursun. Cehennemi gördüğüne ve ayrıntılı olarak tasvir edebildiğine göre, ona inanmama riskini kim göze alabilirdi ki?

William Blake: Peygamberlerle Yemek Yiyen Adam

Başka bir cehennem müdavimi İngiliz şair ve ressam William Blake’ti (1757-1827). Ann Lee’nin korkunç azaplar diyarının ak-

sine, Blake'in cehennemi cennetin zıddı olmakla birlikte dengiydi ve her bakımdan gerekliydi:

Çekicilik ve iticilik, akıl ve kudret, sevgi ve nefret, insanın varlığı için gereklidir. Bu karşıtlıklardan dindarların iyi ve kötü dediği şeyler doğar. İyi, akla boyun eğen uysallıktır. Kötü, kudretten kaynaklanan atılganlıktır. İyi cennettir. Kötü cehennemdir.

Bu içgörüler 1790'da yayımlanan *Cennet ile Cehennem'in Eşliliği* adlı öngörülü eserinden alınmadır. Ann Lee'nin aksine, Blake cehenneme bir kartal gibi inmedi, bir turist gibi içinde dolaştı: "Cehennem ateşleri arasında dolaşırken, ... onların bazı atasözlerini derledim..." Farklı ülkelerin atasözleri nasıl karakterlerine ilişkin bir ipucu verirse, "cehennem atasözleri" de bu yer konusunda sakinlerinin eğer varsa giydikleri şeylere ilişkin tasvirlerle oranla daha iyi bir fikir verir. Blake'in derlediği "cehennem bilgeliği" örnekleri Ann Lee'yi herhalde ürkütürdü:

"Kadının çıplaklığı Tanrı'nın eseridir."

"Yerine getirilmeyen arzulan beslemekten bir bebeği beşğinde erkenden öldürmek evladır."

"Lanet zindeleşir: Nimet gevşettir."

"Aşındık yolu insanı bilgelik sarayına götürür."

Blake 1950'lerin Beat şairlerinin ve 1960'ların hippî hareketinin bir gözdesiydi. Ona göre cinselliğin tam ifade edilmesi –hem erkekler, hem de kadınlar açısından– ibadetin temel bir unsuruydu. Ruh ve beden tekti; Blake'in günah kavramına ya da tutkunun yadsınmasına ayıracak zamanı yoktu. Şimdi kayıp olan *Bir Mahşer Hayali* (1810) tablosu üzerine notlarında şunu yazar:

İnsanların cennete kabul edilme sebebi tutkularının gımlenip çekidüzen altına almış olmaları ya da hiçbir tutku taşımamış olmaları değil, anlayışlarını geliştirmiş olmalarıdır.

Blake'in gözünde, öbür dünya ne uzak, ne de ürkütücüydü. Korumucusu ve çalışma arkadaşı olan varlıklı ve popüler yazar William Hayley'ye 1800'de yazdığı bir mektupta, onu küçük oğlunun kaybı konusunda şöyle avutmuştı:

Ölmüş dostlarımızın fani yazımıza göründükleri döneme oranla daha gerçek anlamda bizimle birlikte olduklarını biliyorum. On üç yıl önce bir kardeşimi kaybettim; ruhlar âleminde onun ruhuyla her gün ve her saat muhabbet ediyorum ve onu anılarımda, hayal gücümün alanında görüyorum. Onun tavsiyelerini duyuyorum ve hatta şimdi onun söylediklerini yazıyorum.

Blake'in küçük kardeşi Robert yirmi beş yaşındayken veremden ölmüştü. Bu onu derinden sarsan bir kayıptı. Cuthbert'in Aziz Aidan'ın ölümünü görüşünü andıran bir şekilde, Blake de kardeşinin bedeninden kurtulup "sevinçten el çırparak" tavandan çıkıp göğe yükselişini gözünde canlandırdı. Robert sürekli rüyalarına girmeye başladı. Böyle bir karşılaşma baskı teknolojisinde parlak bir anılamı getirdi. 18. yüzyılda "gravür" denen resimlerin başlığı şöyleydi: Bakır levha balmumuyla kaplanırdı. Ressam iğneyle resmi balmumuna kazır ve ardından levha aside daldırılırdı. Asit açığa çıkmış metal kısmı apandırıırken, balmumunu olduğu gibi bırakırdı. Daha sonra ısıtılıp eritilen balmumu çıkarılır ve bakır levha mürekkeple sıvanırdı. Sadece oyulmuş hatlardaki mürekkebi bırakacak şekilde yüzeydeki mürekkep temizlenince, levhayı kâğıda bastırma yoluyla orijinal resmin bir baskısı elde edilirdi. Robert'in tasarısıyla işlem tersine çevrildi. Bu

yöntemde ressam vernikle bakır levha üstüne doğrudan resmi yapardı. Levha aside daldırıldığında, aside dirençli verniğin çevresindeki metal kısımlar asidin etkisiyle oyulduğu için resmi kabartma halinde ortaya çıkardı. Balmumunun devreden çıkışı bütün işlemi hızlandırdı ve vernikle resmi yapma olanağı ressama balmumunu kazımaya oranla çok daha geniş ifade özgürlüğü verdi. Blake'in icadı ona epeyce para kazandırabilirdi; bunun yerine sadece keyif ve ölümsüzlük getirdi. "Kabartma gravür" hayal gücünün görülerine "şekil verme"sini ve günümüzdeki ününü borçlu olduğu çarpıcı şiir ve imge bileşimleri niteliğindeki tezhipli kitaplarını yaratmasını sağladı.

Blake günümüzde İngiltere'nin en özgün sanatçılarından ve düşünürlerinden biri olarak tanınıyor; oysa yaşadığı dönemde durum böyle olmaktan uzaktı. Eserlerinin yer aldığı tek sergiyi 1809'da düzenleyebildi. Hiçbir eserini satamadı ve sadece tek bir eleştiri yazısına konu oldu. *The Examiner* onu "saçma, anlaşıl-maz ve berbat bir abeslik karmaşası, çatlak bir beynin çılgınca döküntülerini" yayımlayan "talihsiz bir meczup" diye nitelendirerek bir kalemde silip attı. Bu yaygın olarak benimsenen bir görüştü. Blake'in çizimlerinden bazıları gösterildiğinde, III. George "Alın bunları gözümün önünden! Alın bunları gözümün önünden!" diye bağırdı. Şair Wordsworth bile onun deli olduğu kanısındaydı – ancak hakkını vermek açısından, "Bu adamın deliliğinde Lord Byron'ın ya da Walter Scott'un akıllılığından daha fazla ilgimi çeken bir şey var" sözleriyle buna bir kısıtlama getirdiğini de belirtmek gerekir.

Blake ne kadar deliydi? Uyandırdığı izlenim sanki çift kutuplu bozukluk taşımış olabileceği yönündedir. Güçten düşürücü kasvet nöbetleri ile öngörülü keskinlik ve yüksek üretkenlik dönemleri arasında gidip gelmekten muzdaripti. Dört yaşındayken Tanrı'nın pencereden içeriye başını uzattığını gördü. Sekiz yaşındayken Peckham Rye'da meleklerle dolu bir ağaç gördü. Bla-

ke'in imgelerinin hem çılgınca, hem de tuhaf biçimde gerçek görünmelerine yol açan bir canlılığı ve yalınlığı vardır. Günümüzde onu "deli"den ziyade as "yaratıcı" olarak görmekteyiz.

Blake *Cennet ile Cehennem'in Eşliliği*'nde Eski Ahit peygamberleri İşaya ve Ezekiel'le birlikte yemek yer. Onlara Tanrı'yla konuştuklarını söylemeye nasıl cüret ettiklerini sorar. İşaya "Tanrı'yı ne gördüğünü, ne duyduğunu", ama "her şeydeki sonsuzluğu" algıladığını söyleyerek cevap verir. Ardından Tanrı'nın "İçten öfkenin sesi"nden başka bir şey olmadığını ekler.

"İçten öfke" Blake'i tam tarif eder. Kısa boylu, tıknaz ve kızıl saçlı küçük bir çocukken aşırı asabi olması ve kurallardan nefret etmesi nedeniyle, babası onu okula göndermeye cesaret edemedi. Bunun yerine evde annesince eğitilerek ve kendi başına kitaplar okuyarak yetişti. "İçimde her şeyi öğrenme yönünde büyük bir arzu var" diye belirtmişti bir keresinde. Dil konusundaki olağanüstü yeteneğiyle, kendi kendine Latince, Yunanca ve İbranice, ayrıca biraz Fransızca ve İtalyanca öğrendi. Doğal zekâsı (ve çabuk kavrayışı) sayesinde kimse karşısında asla düşüncel bir ürküntüye kapılmadı. Başkalarına ait eserlerin sayfa kenarlarına yaptığı karalamalar her zaman renkli ve çoğu zaman bayağı matraklıdır. Büyük ressam Sir Joshua Reynolds'un oldukça tumturaklı *Söylemler* kitabına notlar düşerken, sayfalara "Rezalet!", "Hoş Bir Keşmekeş!", "Yalancı!" gibi tepkili ifadeleri bolca serpiştirdiği görülür. Ama aklına yatan bir pasajla karşılaştığında yüce gönüllü davranmaktan geri kalmaz: "Hay Ağzına Sağlık!" Defterlerinin birinde durup dururken başka bir konuya atlayarak İsa'nın burnuna taksılır:

İsa'nın bir Züppe olduğunu hep düşünmüştümdür. ... Uzun kırmızı burunlu haytalardan biri olduğunu düşünmüş olsaydım, ona tapınmamış olmam gerekirdi herhalde.

Aslında Blake'i iştten öfkeye yönelten şey haksızlıktı. Sınıf sistemine, köleliğe ve Londra'da çevresinde gördüğü kentsel yoksulluğa Shaker'lardan aşağı kalmayacak derecede öfkeliydi. Toplumun değerleri baş aşağı çevrilmiş gibi görünmekteydi. İngiltere'deki duruma ilişkin saptaması şöyleydi:

[Önemli olan şey] bir insanın yeteneklere ve dehaya sahip olması değil, uysal, kibar, dürüst bir ahmak, sanatta ve bilimde soyluların kanaatlerine itaatkâr olmasıdır. Eğer öyleyse iyi bir adamdır. Öyle değilse, açlıktan ölmelidir.

Blake açlıktan ölecek duruma düşmedi, ama iki yakasını biraraya getirmeye kesinlikle güçlük çekti. Her iki ebeveyni giyim alanında çalışmaktaydı – annesinin ilk kocası öldüğünde ona Soho'da bir mensucat işletmesi bırakmıştı. İşletmesinin üstündeki evde doğan Blake'in aile firmasına katılma gibi bir isteği yoktu: "Londralı bir rezgâhtarın maharetinden tamamen yoksun" biriydi. On yaşına geldiğinde, anne babası onu Strand'daki bir resim okuluna göndererek, çizime dönük doğal sevgisini teşvik etti. Orada ona "Küçük usta" adı takıldı. Gençliğinde (İsa'ya ve havarilere ilişkin daha fazla hayallere kapılmasına yol açan) Westminster Manastırı'nda saatlerce resim çizmekle uğraştı ve o sırada nispeten mütevazı bir meslek olarak, bir gravürcünün yanında çıraklık yolunu seçti. Doğru ustayı bulmak için etrafı yoklarken, hayalecilik becerileri işe yaradı. Önerilen bir çıraklığı geri çevirme gerekçesini şöyle açıkladı: "O adamın surati hoşuma gitmedi, ileride asılacak gibi görünüyor." Nitekim on iki yıl sonra William Ryland adlı bu gravürücü sahtekârlıktan asıldı – Tyburn'de infaz edilen son kişi oydu.

Blake bir gravürücü olarak yeteneğini gösterdi ve çok geçmeden özellikle baskı resimleri isteyen kitapçılardan düzenli siparişler almaya başladı. 1780'lerin ortalarına varıldığında kendi

matbaasını kurmaya yetecek kadar para kazanmıştı. Ama iş pek uzun sürmedi. Blake gerçekten para heveslisi değildi; kafasına göre yaşamaya öylesine düşküncü ki, işlerin zamanında yerine getirilmesi her zaman bir sorun oluşturmaktaydı. Müşterilerin kendisine ne yapacağını söylemesine tahammülü yoktu ve “modaya düşkün budala”ların sık zevklerinden rahatsızdı. Bir kalıba sıkmaktan kaçındı: Romantik ekolün manzara takınısına aldırmadı ve neo-klasik ekolün canlı modele bakarak çizme tarzını da “daha çok ölümü andırdığı ya da ölümlülük koktuğu” gerekçesiyle aynı ölçüde aşağıladı. Blake tekniğini Dürer, Michelangelo ve Rafael gibi Rönesans ustalarının eserlerini durmaksızın taklit ederek geliştirmişti; ama işlediği konuların kaynağı doğrudan kendi ışıltılı hülyalarıydı. Ona göre, görünen dünya ölümsüz bir hakikatin dışı dönük “fani” tezahüründen ibaretti. Başkaları gündeğumunu “bir bakıma altın sikkeye benzer yuvarlak bir ateş topu” gibi görürken, o “hep birlikte ‘Her şeye kadir yüce Tanrı kutsaldır, kutsaldır, kutsaldır’ diye bağran sayısız gök-sel varlık” olarak görürdü.

Bütün bunlar harikulade olmakla birlikte hiç de ticari değildi. Blake ve karısı Catherine bütün evlilik hayatları boyunca sürekli iş değiştirerek ve açıklarını dostlarının yardımıyla kapatarak yaşadılar. Blake her zaman “Kate” olarak andığı Catherine’le 1781’de karşılaştığında, başka bir kadınca reddedilmenin acısını atlatma çabasından dolayı kararsız ve şaşkın haldeydi. Buna karşılık Catherine anında ona tutuldu – o kadar ki, ilk tanışmalarında evlenmek istediği adamı bulduğunu hemen anlayan heyecanıyla baygınlık geçirdi. Aynı yıl içinde evlendiler.

Catherine okuryazar değildi. Ann Lee gibi, o da nikâh sözleşmesini bir çarpı işaretiyle imzaladı. Ev işlerini yürüttü ve Blake’in elbiselerini dikti; bu arada ondan okuma yazmayı öğrenmenin yanı sıra, aldığı derslerle gravürlerde kazıma ve renklendirme işlerine de yardımcı oldu. Çocuklarının hiç olmamasına

karşın, sıcak ve mutlu bir evlilik sürdürdüler. Maddi sıkıntıya girdiklerinde, Catherine bunu ıplatmak için yemek vakitlerinde önüne boş bir tabak koyardı; ama bütün ruhsal çalkantılarında, sipariş gecikmelerinde ve boşa çıkan büyük tasarımlarda ona destek oldu. Kırk beş yıllık birliktelikleri boyunca ayrı kaldıkları süre iki haftayı bile bulmadı.

Ancak hiç gerginlik yaşamadıkları söylenemezdi. Catherine kocasının hummalı vecit dönemlerinin bazılarında gece boyunca uyanık kalıp ona eşlik ederken, bazılarında onu kendi haline bırakırdı. Onun kehanet dolu kitaplarının en iddialısı *Kudüs*'ün (1820), uzun ve sancılı fikri gelişim evresinde ressam arkadaşlarından birine şunu itiraf etmişti: "Bay Blake'le çok az birlikte olabiliyorum; o hep cennette."

Blake'in evliliği konusunda sürekli gündeme gelen bir söylenti vardır. Muhtemelen genç bir bekâr kadını cinsel partner olarak aralarına katma yoluyla Catherine'i daha açık bir ilişkiyi denemeye razı etmek için uğraştığı ve karısının ağlamaklı bir tavırla buna karşı çıktığı söylenir. Blake'in bütün eserlerinde güçlü bir cinsel unsur karpımıza çıkar ve tutuculuktan uzak dinsel geçmişi kafasına bazı radikal fikirleri aşlamış olabilir. Londra 1780'lerde "antinomyan" olarak bilinen bir dizi dinsel topluluğu barındırmaktaydı. "Kuralsız" anlamına gelen bu terim –genellikle hakarete dönük bir amaçla– "sırf imanı esas alma" akidesinden dolayı normal ahlaki umursamadıkları ileri sürülen aşırı Protestanları nitelendirmek için kullanılmaktaydı. Blake'in annesi 14. yüzyıl sonlarında Orta Avrupa'nın Moravya bölgesinden çıkan ve adını oradan alan en eski Protestan mezheplerinden birinin mensubu olarak yerleşmişti. Babası ise İsveçli bilgin, ilahiyatçı ve mistik Emmanuel Swedenborg'un (1688-1772) yolundan giden cemaate bağlıydı. Her iki kesimde de açık evliliklere hoşgörüyle bakıldığını gösteren bazı bulgular vardır. Swedenborg'un *Manevi Günce*'sinin yakın dönemde bulunup yayımlan-

ması böyle savları daha da körüklemiştir. Bir süre Moravya mezhebi içinde yer alan Swedenborg yoğun cinsel mistisizme meraklı biriydi. Bazı Kabalacı Yahudi mezheplerinin ve Budizm'in Tantra kolunun uyguladığı biçimde orgazmı geciktirme yoluyla manevi esirimeye ulaşmayı ayrıntılı olarak araştırmıştı.

Blake'in bundan ne kadar haberdar olduğunu asla bilemeyeceğiz: Daha dindar zihniyetli arkadaşları apaçık erotik çizimlerinin ve yazılarının çoğunu ölümünden sonra yok ettiler. Bildiğimiz tek nokta Swedenborg'un en ünlü eseri *Cennet ve Cehennem*'in (1758) Blake üzerinde büyük bir etki bıraktığıdır. Blake'in bir gravüründe sunak görünümü verilmiş vulvasının ortasında kutsal heykel biçiminde dik bir penis duran bir dişi figür görülür. Bu, Swedenborg'un seksi bir dinsel ayin sayma yolunda fikrinin bir görsel tasviridir.

Blake'in evlilikte seksin önemine ilişkin görüşü apaçıktı:
 Nefis köreltme baştan apaçık kum serper
 Kıpırmızı uzuvlara ve alevli tüylere
 Oysa arzular tatmin edilince
 Orada hayat meyveleri ve güzellik birer
 Bir eşte arzuladığım şey
 Fahişelerde her zaman bulunan
 Tatmin olmuş arzunun çehresidir

Blake'in arkadaşı Thomas Butts bir gün Lambeth'teki yazlık evlerine uğradığında, Kate ve William'ı çıplak halde birbirlerine *Kayıp Cennet*'ten bölümler okurken buldu. Blake utanmak şöyle dursun, "Bildigin Âdem ve Havva halindeyiz işte!" diyerek onu içeriye buyur etti.

William Hayley 1800'de Blake çiftini Sussex kıyısındaki Felpham'da kendisine yakın bir eve taşınmaya teşvik etti. Bu ilk bakışta ferahlatıcı bir değişiklikti ("Felpham çalışmak için şirin

bir yer, çünkü Londra'ya oranla daha ruhani bir havası var" diye yazmıştı Blake). Ama o sırada ülke savaşıyordu. Kıyı şeridi bir Napolyon istilasının tehdidi altında olduğu için, kasabalar ve köyler askerlerle doluydu. Blake bir gün John Scolfield adlı bir askeri bahçesinde gizlice dolaşırken yakaladı. Atılacak damarı ve otoriteye karşı nefreti depreşti. Yanına yaklaşıp çıkışığı askeri "dirseklerinden kısıvrak tutup" ite kaka sokağa çıkardı. Bunu izleyen kavgı o sırada Fox Inn'de kafayı çekmekte olan birkaç askerin tezahüratıyla kızıştı. Scolfield'i bahçeye Blake'in bahçıvanının çağırduğu anlaşılmıca, Blake resmen fiili tecavüzle ve –çok daha ciddi bir isnat olarak– isyana tahrikle suçlandı: Boğuşma sırasında "Krala lanet olsun! Askerlerin hepsi köledir!" diye bağırıyordu. Nazik askeri durum nedeniyle, bir mahkûmiyet pekâlâ Blake'in hayatına mal olabilirdi.

Yöre sakinlerinin en az onun kadar ayyaş askerlerden de hazzetmemesi sayesinde jüri tarafından aklanmasına karşın, Blake depresyona girdi. Chichester ağır ceza mahkemesinin önüne çıktığı 1804'te William Hayley'yle arası açıldığı için, Kate'le birlikte Felpham'dan ayrılmıştı. Vatana ihanetten yargılanmayı beklerken kehanet dolu Milton şiirinin girişini kaleme alması garip bir cilveydi. Bu bölüm en ünlü dizelerini, günümüzde "Kudûs" adıyla okunan ve bazen "İngiltere'nin ikinci ulusal marşı" olarak anılan ilahiyi içerir. Sussex'in tepelerinde atla gezinmek Blake'in hoşuna giden bir şeydi: "İngiltere'nin yeşil ve hoş toprakları" dizeleri Trundle Tepesi'nden görünen muhteşem Chichester manzarasına övgü ifadesiydi.

Blake cebindeki son şilini Dante'nin *İlahi Komedyası* için resimlerini tamamlamak üzere bir kaleme harcamış olarak çalışırken öldü. Bir süreden beri "ürpertici nöbetler ile sıtma" ve "mide sancısı" şikâyetleri vardı. Ölüm sebebi büyük olasılıkla elli yıl boyunca gravürleri üzerinde çalışırken zehirli bakır dumanlarını solumasından kaynaklanan karaciğer hasarıydı. Yaptığı son şey

yanında bulunan Catherine'den kendisine poz vermesini istemek oldu: "Dur Kate! Olduğun gibi kal, senin portreni çizeceğim, çünkü bana hep bir melek gibi davrandın." Genç hayranlarından ressam George Richmond da oradaydı:

Son derece görkemli bir şekilde ... öldü. Bütün hayran boyunca görmek istediği diyara girmekte olduğunu söyledi ve İsa aracılığıyla kurtuluşa erme unvudu içinde kendisini mutlu hissettiğini belirtti. Ölümünden hemen önce çehresi aydınlandı, gözleri parladı ve cennete gördüğü şeylere dair şarkıyı haykırarak okudu.

Blake ve Catherine birlikte şarkı söylemekten her zaman hoşlanırlardı; hem eski baladları, hem de Blake'in yazdığı ve birçoğu Shaker ilahilerinin yalınlığını taşıyan şarkılarını okurlardı. Catherine kocasının ölümünden sonra geçimini onun eserleriyle sağladı ve her satıştan önce "Bay Blake'e danışarak" onunla yakın temasını sürdürdü. Dört yıl sonra öldü. Can verirken kocasına "sanki yan odadaymışçasına" seslenerek, "yanına gelmekte olduğunu ve kavuşmaya artık az zaman kaldığını" söyledi.

Blake'in şöhretiyle İngiliz sanat ve edebiyatının zirvesine yükselişi bir yüzyıla yakın süreyi aldı. Günümüzde *Masumiyet ve Tecrübe Şarkıları* klasik sayılmaktadır ve "Kaplan" bütün zamanların antolojilere en çok girmiş İngiliz şiiridir. Kehanetlerle dolu daha uzun şiirleri belki o kadar sık okunmuyor olabilir. Ama bunları süsleyen resimler dünyanın her yanında ruhani sanatın şaheserleri olarak sergilenmektedir; başlarından geçen mistik olayları böylesine yalın ve hemen anlaşılır imgelere dönüştürmeyi başarmış çok az insan vardır. Blake'in felsefesi de modern çağla derin bir uyum içinde görünür. *Cennet ile Cehennem'in Evliliği*'nin sonundaki "Zira yaşayan her şey kutsaldır" dizesi dar bir Hristiyanlık yorumunun çok ötesine geçer. Doğal

çevreye duyarlılığın geliştiği bir dönemin sloganı olmaya çok uygundur. Ama Blake asla alışılacağına bir Hristiyan değildi. Bir zamanlar paradokstan haz alarak belirttiği gibi: "İsa tek Tanrı'dır. ... Ben de öyleyim, siz de öylesiniz."

Jeremy Bentham: Mahpusların Korkulu Rüyası

Blake'in şöhreti, Aziz Cuthbert'in naaşına oldukça benzer bir gelişmeyle, ölümünden sonra birçok serüven geçirdi. Buna karşılık Blake'in çağdaşı olan sosyal filozof ve reformcu Jeremy Bentham'ın (1748-1832) ölümünden sonraki akıbeti en ince ayrıntılara kadar önceden planlanmıştı. Faydacılığın, yani "en çok sayıda insan için en büyük fayda" felsefesinin babası fani naaşıyla yararlı bir şey yapılmasını istemekteydi. Bu nedenle toprakta çürümeye bırakmak yerine, kalıcı olarak açık sergide tutma yoluna gitti. Vasiyetnamesinde kendi ifadesiyle "oto-ikon"una nasıl dönüştürüleceğine ilişkin çok kesin talimatlarla, cesedini arkadaşları Dr. Thomas Southwood Smith'e bıraktı. Londra'da University College'da cemevânî bir ahşap dolapta saklanan bu ikonu hâlâ görmek mümkündür.

Bentham kendi bedenini koruma fikrini ilk kez yirmili yaşlarda kafasında geçirmeye başladı; bir doktor arkadaşından ocağında kurutma deneyi yapmak üzere bir insan kafası bulmasını istedi. Gerekçesini ise bedenini "hayattayken katkıda bulunma fırsatını çok az bulabildiği insanlığın ilerde ölümünden belirli bir küçük yarar sağlaması arzusuyla" bilime bırakma olarak açıkladı.

Altmış yıl kadar sonra isteğine kavuştu. Vasiyetnamesinde bedeninin açık inceleme hizmetine sunulmasını belirtmişti ve bu da başlı başına yararlı bir şeydi. O dönemde (İsa'nın mahşer gününde yeryüzüne yeniden inip ölüleri mezarlarından çıkaracağı inancından kaynaklanan) diriliş doktrininden dolayı, cesetlerin gömülmemesine karşı bir Hristiyan tabusu vardı. Bu yüzden

patologların üzerinde çalışabileceği insan vücudu örnekleri genelde azdı.

Londra'nın Webb Street Anatomy Okulu'nda cesedin incelenmesine başlanmadan önce, Bentham'ın yirmi sekiz arkadaşı ona veda etmek üzere buluştu. Basit bir gecelik içindeki cesedi önlerinde yatmaktaydı. Mary Shelley'nin (o sırada henüz ikinci baskısı yapılmış) *Frankenstein* romanından fırlayıp çıkmış gibi görünen bir sahneyle, cenaze konuşmasına "gümbürtülü gök gürültüsünün duyulduğu ve karanlığı yaran şimşeklerin çıktığı" dramatik bir görüntü eşlik etti. Methiye faslı bittiğinde, aynen Bentham'ın vasiyetnamesinde öngörüldüğü gibi, Dr. Southwood Smith "hiçbir hayat belirtisinin kalmadığını uygun deneyle saptama" işlemini yerine getirdi. Ardından cesetteki etleri dikkatle kemiklerden sıyrıldı; iç organları ve "yumuşak kısımları" "şarap sürahilerine benzer" etiketli cam kaplara yerleştirdi. Ayıklanmış kemikler bakır tellerle birbirine tutturuldu ve iskelele giydirilen Bentham'a ait bir takım elbisenin içi samanla ve pamuk yünüyle dolduruldu. Güveleri uzak tutmak için karnın boşluğuna bir lavanta ve naftalin kesesi konuldu. Yine vasiyetnamedeki talimatlara uygun olarak, ceset "hayattayken genellikle oturduğu bir koltuğa düşünceye daldığı sıradaki duruşuyla" oturtuldu. Bütün bu kurgu, merhumun gözde yürüyüş bastonu Delma'nın varlığıyla güçlendirilecek ve üstüne (sağlam halde ve uygun bir şapka takılmış) gerçek başı kondurulacaktı.

Dr Southwood Smith başı koruma dışındaki isteklerin hepsini yerine getirmeyi başardı. Bu eksikliği daha sonraları şöyle açıkladı:

Kükürtlü asit üzerinde bir hava pompasını kullanarak sadece sıvıları çekip alma yoluyla başı olduğu gibi korumaya çalıştım. Bu yolla baş Yeni Zelandalıların kafatasları kadar sertleşti; ama haliyle bütün yüz ifadesi yok olup gitti. Bunun

sergiye uygun olmadığını görünce, seçkin bir Fransız ressamına balmumundan bir maket yaptırdım.”

Balmumu başa Bentham’dan alınan biraz saç tutamı yapıştırıldı. Kötü mumyalanan gerçek başı ise (birkaç yıl) camlı dolapta ayaklarının dibinde durdu; ölümünden önce altı ay kadar cebinde gezdirmiş olduğu mavi camdan gözler bu başa takılmış olarak şaşırtıcı biçimde seyredenleri süzdü. Yine vasiyetnamenin öngördüğü son gösterişli jest, yakın arkadaşlarına onun saçlarından yapılan bir fırçayla boyanmış minyatür portresinin yer aldığı mühür yüzüklerin hediye edilmesi idi. Umduğu şey bu dosyaların düzenli olarak ölüm yıldönümünde biraraya gelmeleri ve kendi “oto-ikon”unun tekerlekli sandalyeyle taşınıp aralarına katılmasıydı. Bu isteği yerine getirildi. Bentham -1939’dan beri güveye dirençli yeni iç çamaşırları giydirilmiş olarak- hâlâ ara sıra üniversite törenlerini onurlandırıyor. Bir zamanlar üniversite öğrencilerinin muzipliklerine maruz kalan mumya baş şimdi bir yere kapatılmış olarak saklanıyor.

Jeremy Bentham hiçbir zaman sıradan biri olarak nitelendirilme tehlikesiyle karşılaşmadı. Bir avukatın oğluydu. Bir dâhi çocuk olarak, üç yaşında Latince öğrenmeye ve beş yaşında kemanla Handel sonatları çalmaya başladı. Fiziksel görünümüyle çelimsizdi; onun hakkında “keskin bir akılla donanmış cücemsi bir beden” tarifi yapılmıştı. Annesini on bir yaşındayken kaybetti ve kısa bir süre sonra babası tarafından Oxford’da klasik edebiyatı okumaya gönderildi. Buradaki öğrenim Genç Bentham’a hiç de ilginç gelmedi: “Hiçbir şey öğrenmediği” sonucuna vardı. “Mantık jargonuna dair bir şeyler öğrenmek üzere hocaların saçma sapan derslerine girdik sadece.” On yedi yaşında avukat olarak baroya kabul edildi; ama İngiliz hukukunun çıkara göre çekistirmeye elverişli karmaşıklığı karşısında “Chikane İblisi” gibi kötüleyci bir yakıştırma bulunmaya yöneltti. Onu asıl il-

gilendiren şey haksızlık ve ayrıcalık üzerine kurulu bir toplumda reformu savunan ve Manş Denizi'nin öbür yakasından gelen Aydınlanma fikirleriydi. Yirmi yaşına doğru toplumun evrimi ve insan hakları üzerine yazmaya başladı. Kendisini "seçici bir şekilde yolunu çizen, önyargıların ve saçmalıkların üstesinden gelen, sağda solda ufak tefek buluşlara varan" biri olarak nitelendirirdi.

Bentham zamanla Londralı aydınlardan oluşan küçük bir çevrenin takdirini kazandı; yayımlanan ilk kitabı *Devlet Yönetimi Üzerine Bir Çalışma* (1776) İngiliz hukuk sistemine yönlük hararetli bir eleştiriydi. Birkaç yıl aristokrasi mensuplarının, özellikle de kendisini sıklıkla evinde konuk olarak ağırlayan Whig içişleri bakanı ve başbakan Lord Shelburne'nün (1737-1805) himayesinden yararlandı. Babasının 1792'deki ölümüyle kalan miras Westminster semtinde Queen Square Place'teki bir eve taşınmasına olanak verdi ve elli yılı aşkın bir süre orada yaşadı. *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş* (1789) kitabında "uluslararası" ve "parasal" kelimelerini kullanan ilk kişi oldu; "yarar"ı "bir nesnede genellikle haz, iyilik ya da mutluluk sağlayan veya zarar, acı, kötülük ya da mutsuzlukla karşılaşmayı önleyen nitelik" olarak tanımladı.

Bentham'ın "şeylerin yararı"nı tanıırken vardığı sonuç, hukukun "en çok sayıda insana en büyük mutluluğu" sağlama yönünde kullanılması gerektiği idi. Bu, devrimci bir tavidir: Sıradan insanların mutluluğu hak ettiği düşüncesi aristokrasinin, tahtın ve yargı sisteminin yerleşik haklarının özüne darbe vurmaktaydı. Bentham mutluluğu kesin tanımlamak amacıyla, her zamanki pratik yaklaşımı doğrultusunda bunu hesaplamaya yönelik bir sistem geliştirdi ve "mutluluk getirici integral hesabı" adını verdiği sisteminde on dört hazzı ve on iki acıyı sıraladı – her ne kadar en yakın dostları bile bunu gerçek hayatta uygulanamayacak kadar çapraşık bulsa da.

Kurulu düzen Bentham'ı köklü bir tehlike olarak gördü. Onun "yarar cebiri" yüzyıllar içinde birikmiş ayrıcalıkları ve haksızlıkları bir asit erkişiyle aşındırıyor gibiydi. Köleliğe, idama ve bedensel cezaya karşı çıktı; kadınlar ve hayvanlar için eşit haklardan yana bir tutum takındı; homoseksüelliğin suç olmaktan çıkarılmasını istedi; serbest ticareti ve basın özgürlüğünü övdü; boşanma hakkını destekledi; kilise ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğini ileri sürdü. Bugün liberalizm olarak andığımız akımın kaynağı büyük ölçüde Bentham'a kadar götürülebilir. William Blake'in de aralarında bulunduğu başka birçok kimse aynı şeyleri savunmaktaydı; ama faydacılık liberal demokrasiye temel oluşturacak hukuki ve felsefi ilkeleri sağladı. Bentham yaşadığı dönemde Britanya dışında çok daha etkiliydi: Napolyon 1804'te hazırladığı medeni kanunla Avrupa hukuk sistemini dönüştürürken, Bentham'ın fikirlerini esas aldı.

Bentham'a göre, yargıçlarca belirlenen İngiliz içtihat hukuku adalet dağıtma açısından kötü bir sicile sahipti. "On yaşın altındaki bir çocukla birlikte zorla bir eve girme"yi ve homoseksüelliği de kapsamak üzere 200'den fazla suçun ölümle cezalandırılabilmesinin saçmalığına ve sertliğine işaret ediyordu.

Bentham'ın keskin düşünsel kavrayış dışındaki bir silahı da çalışma temposuydu. Buluşmalardan hoşlanmadığı için mektuplarla dostluk kurduğu mühim ve makbul insanlar Rusya çarıçesi II. Katerina'dan yeni bağımsızlığına kavuşan ABD'nin önde gelen simaları Thomas Jefferson ve James Madison'a, Latin Amerikalı devrimci Francisco de Miranda'dan usta Fransız devlet adamı Talleyrand'a kadar uzanmaktaydı. Fransa'da fikirleri öylesine hayranlık topladı ki, 1792'de fahri yurttaş yapıldı.

Çalışmaları soyut teoriyle de sınırlı kalmadı. Geliştirdiği panoptikon ("her şeyi görme") adlı hapisane düzeninin çığır açıcı dairesel tasarımı mahpuslara hücrelerinde makul bir mekân sağlarken, hem gardiyanların, hem de mahpusların ortadaki bir

izleme alanından görülmesine olanak verdi. Böylece tek kişinin, hapisane müdürünün her şeyi gözetim altında tutması mümkün hale geldi. Bentham'a göre, herkesin sürekli gözetim altında olması hapishaneyi verimli ve huzurlu bir işleyişe kavuşturacaktı ve aynı tasarım tımarhanelerde, okullarda ve hastanelerde de uygulanabilirdi. Panoptikon Londra'daki Pentonville ve ABD'nin Illinois eyaletindeki Joliet hapishaneleri de dahil olmak üzere dünyanın her yanında ceza kurumlarının düzenini etkiledi. Bentham ayrıca hepsi daha sonraları benimsenen genel oy hakkı ve gizli sandık gibi seçim reformuna dönük pratik önerilerde de bulundu. *Tefeciliğin Savunusu* (1787) kitabıyla arkadaşı Adam Smith'i borçlara faiz uygulanmasını benimsemeye ikna etti. Yazar G. K. Chesterton bunu "modern dünyanın asıl başlangıcı" olarak nitelendirdi.

Bentham dönemin Anglosakson dünyasında nispeten sükunetli konumda kalmasına karşın, Aristoteles'ten sonraki en etkili filozof olma sıvını ciddi olarak ileri sürebilecek konumdaydı. Dağarcığında belki de bize sunacağı başka sürprizler vardı. Her gün şaşmaz biçimde on beş ila yirmi sayfa not tuttuğu için, ardından 5 milyonu aşkın yazma sayfadan oluşan bir arşiv bıraktı. Şimdiye kadar arşivin yarısından azı yayımlanmış durumdadır. University College'da 1968'de başlayan Bentham Projesi şu anda yirmi beş cilde varmış bulunuyor.

Çalışma yaşamının düzenliliği ve sıkı temposu Bentham'ı zaten olabildiğince kaçındığı sosyal ilişkilerden uzak tuttu. Kendisini "sürekli ve sakin bir neşe hali" içinde nitelendirdiğinden, muhabbete pek ihtiyacı yoktu. Bu durum ve kişisel talihi, ona ilişki kuracağı insanları tiizlikle seçme olanakını verdi. Kendisiyle biraraya gelmek isteyen Fransız aydın ve yazar Madam de Staël'le (1766-1817) görüşmekten kaçınarak, "abuk sabuk konuşan bir laf ebesi"nden başka bir şey olmadığını söyledi. Bir kere görüşüğü Dr. Johnson'ı "bayağı ahlaka sahip övünge bir acc-

mi çaylak" olarak nitelendirdi. Genç yaşta başından geçen iki cilveleşme bir yana bırakılırsa, görüldüğü kadarıyla kadınlarla yakın ilişkileri hiç olmadı. Bununla birlikte ömrünün sonuna doğru, romantik gençlik döneminin anıları onu çarçabuk göz yaşlarına boğar oldu. "Size yalvanyorum, beni alıp geleceğe götürün" derdi konuklarına. "Geçmişe girmeme izin vermeyin." Ara sıra dostlarının kendisiyle akşam yemeği yemesine fırsat verirken, konuşulacak konuların listesini önceden hazırlardı. Saat onda çay içerdi. On birde ömrü boyunca tek alkollü içkisi Madeira şarabından yarım kadehi uykuya hazırlık niteliğinde yuvarlardı. On ikiye doğru da konuklar merasimsiz evden sepetlenirdi. Sert bir yatakta uyuyan Bentham'ın kötü rüyalar görme ve yüksek sesle horlama sıkıntısı vardı ("Bir Bentham horlamıyorsa, nesebi sahih değildir" demişti bir keresinde). Gündüzleri gözde eğlencesi o dönemde oyuncuların olası en yüksek sayıya ulaşmak için ucu tüylü topu havada tutmalarının yeterli olduğu badmintondu. O hayattayken Somerset ailesinden bir kişi 2.117 sayıyla rekora ulaştı. Bentham aynı zamanda "jogging" yapan ilk kişilerden biriydi; Londra parklarında ya da kendi bahçesinde "yemek öncesi kıvrımlar" olarak adlandırdığı yürüyüşlerinde birdenbire yüksek hıza çıkarak insanları şaşırtırdı. Bir keresinde yüzmeyi ve ılık çalmayı beceremediğini, ama bundan "yakıncak bir sebep görmediğini" belirtti.

Yaşlılıkla birlikte eksantrik yanları çoğaldı. Delma ve Dobbin adını verdiği iki yürüyüş bastonu vardı. Arkadaşlarıyla karşılaştığında, şaka yollu şövalyelik verme havasıyla bunlardan biriyle omuzlarına hafifçe vururdu. Ayrıca Dickey olarak andığı ve bir ev hayvanı saydığı "kutsal bir çaydanlığı" vardı. Gerçek ev hayvanı olan domuzla bir süre yatağını paylaştığı söylenir. Kedilere de düşküncü; özellikle sevdiği Langhorne adlı bir erkek kediye birkaç yıl "Sir John" olarak seslendikten sonra, papazlık mertebesini yakıştırarak "Peder John Langhorne" olarak hitap

etmeye başladı. Bir koleksiyon oluşturan fareleri çalışma odasında çılınca koşturarak, yazmaları mahveder ve konuklara dehşet saçardı. "Dört bacaklı her şey hoşuma gidiyor!" diye açıkça belirtirdi. Oturduğu ev daha önce John Milton'a ait olduğu için, bahçesine onu "şairlerin prensi" olarak nitelendiren bir plakette koydu, hem de kişisel olarak şiiri bir "boşa zaman harcama" olarak görmesine karşın, "Sonuncusu dışında bütün satırlar sayfa kenarına kadar gidince düzyazı ortaya çıkar; şiir ise satırlardan bazılarının kenara kadar gitmemesinden ibarettir." Londra Belediye Meclisi'ne araba yolunun kenarındaki çalılıarın yerine "çiçeklerden daha estetik" olacağını söylediği mumyalanmış cesetler koyma izni için dilekçe yazdığında da aynı zarif nüktedanlığı başvurup başvurmadığını kestirmek zordur. Bu fikiri daha da ileriye götürdüğü *Oto-Ikon ya da Ölülerin Dirilere Başka Yararları* kitabında cesetlerin topluca vernikli bahçe süslerine dönüştürülmesini önerdi. Edebi terakesinden sorumlu kişiler böyle bir önerinin itibarına pek bir şey katmayacağı görüşünden hareketle, bu kitabın yayımlanmasını ölümünden on yıl sonraya kadar geciktirdiler.

Bentham şaka yapmayı severdi, ama oto-ikon üzerine yazması sırf bir muziplik ya da bunama başlangıcı sayılarak küçümsenemez. Bir filozof olarak taşıdığı değer yarar ilkesini sıkı biçimde uygulamasının sonucuydu. Şimdi olduğu gibi o zaman da ölüm, korkuya ve dinsel hurafeye bulanmış bir tabuydu. Cesetleri gömüp toprakta çürümeye bırakmak onun gözünde israfa dönük, iğrenç ve hijyeniklikten uzak bir şeydi. Mezarlıklar çocukluktan beri onu korkutan yerlerdi. Bir mezarlıktan geçeyin geçerken kalbinin "yol boyunca küt küt atışı" aklından hiç çıkmamıştı. "Her mezar taşına tünemiş bir hortlak gördüğümü sandım." Oto-ikon her iki sorunu bir çırpıda çözecekti. Cesetlerin güvenli kaldırılması yolunu sunarak ölümü yararlı hale getirmenin yanı sıra, ölümlere kalıcı birer anıt sağlayacaktı. Bent-

ham'ın University College'da bulunan oto-ikonu kusursuz Aydınlanma nesnesi, rasyonellik, materyalizm ve faydacılık açısından bir zafer ve korkunun, hurafenin ve kilise tiranlığının bir reddidir. Aynı zamanda çok tuhaf ve hafif itici olması bir bakırma mucidinin mizacına tamamen uygun görünmektedir:

Yirmi yıl sonra öldüğünde, elinde Delma'yla bana ait koltukta oturan ve şu anda giydiği paltolardan birini giyen bir despot olacağım.

Bentham'ın açıkta sergilenen üç boyutlu ahret versiyonu Blake'in mistik yoğunluğunun ışıltısını taşıyor olabilir; ama manevi yelpazenin karışık uçlarından yola çıkan iki adam aynı yerde buluştu. Her ikisi de kendi hayallerinin gücüne inanmaktaydı. Her ikisi de Ann Lee'ye büyük azap çektiren eski cennet ve cehennem mitlerinden kurtulmak için hayal gücünü kullandı ve bu süreçte ölüm konusunda daha büyük mutluluk duyar hale geldi.

Richard Buckminster Fuller: Dymaxion'un Babası

Amerikalı mimar, mucit, şair, filozof, yazar, öğretmen, girişimci, sanatçı ve matematikçi Richard Buckminster Fuller'ın (1895-1983) yaşamında pratik felsefe ve mistik hayaller açık seçik biraraya geldi. Kafasını kurcalayan bir başka şey de bireysel ve toplu kurtuluş fikriydi. Daha 1969'da şunu yazmıştı: "Dünyayı bütünlüklü bir uzay gemisi ve yazgımızı ortak gibi görmediğimiz sürece, ne başarıyla işlemesini sağlayabiliriz, ne de ömrü çok uzun olur. Dünya ya herkesin olacak ya da hiç kimsenin olmayacak." Bu bölümde anlatılan diğer hayatlar gibi, onun hikâyesi de bir vizyon sahibi olma ve ona güvenmeyle ilgilidir. Bir keresinde belirttiği gibi: "İman [faith], kanıdan [belief] çok daha iyidir. Kanılarımızda bizim yerimize başka birisi düşünür."

Fuller'lar her zaman kendi akıllarıyla düşünen New England'lı bir aileydi. Kişisel ilham uğruna dinsel otoriteyi reddeden aşkıncılık akımına bağlıydı. Tıpkı Blake gibi, aşkıncılar da gerek insanlığı, gerekse doğayı ilahi varlığını tezahürleri olarak görmekteydi. Akımın mensupları arasında filozof Ralph Waldo Emerson (1803-1882), doğa yazarı Henry David Thoreau (1817-1862) ve Fuller'ın büyük teyzesi ve ABD'deki ilk feminist eser 19. Yüzyılda Kadın'ın (1845) yazarı Margaret Fuller (1810-1850) vardı.

Ailede kullanılan adıyla küçük "Bucky" aşırı miyoptu. Ona bir gözlük uydurulana kadar, dünyanın bulanık olmadığına inanmayı reddetti. Bu kitaptaki babaların birçoğu gibi, onun babası da genç yaşta öldü; ama ailesi köklü ve varlıklıydı. Bu nedenle ailenin önceki dört kuşağı gibi, Bucky de öğrenim için Harvard'a gönderildi. Otoriteyle uzun kavgası orada başladı. Daha birinci sınıfın yarısında Manhattan'lı bir koro kıızıyla kıvrırtırmak için bankadan bütün öğrenim harçlığını çekince derhal okuldan uzaklaştırıldı. Ertesi yıl yeniden alındıysa da, "sorumsuzluluk ve ilgisizlik" gerekçesiyle ikinci kez atıldı. Daha sonraları şöyle yazacaktı:

Eğitim sürecinde genellikle yaşanan şey şudur: Melekeler köreltildiği, aşırı yüklendiği, ıskandığı ve felce uğradığı için, çoğu kimse olgunlaştığında doğuştan gelen yeteneklerini yitirmiş durumda olur.

Sonuçta, çağının en büyük mimarı olacak adam mezun olamadı. Aldığı diplomalar sadece yıllar sonra ödül olarak verilen kırk yedi onursal doktoraydı.

Fuller bir tekstil fabrikasında ve bir et işleme şirketinde kısa sürelerle çalıştıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda donanmaya katıldı. Çocukken Maine'de eğlenmek için ufak tefek şeylerden

aletler yaparak edindiği beceri sayesinde, sıklıkla baş aşağı suya dalan donanma uçaklarının pilotlarını kurtarmaya yönelik vinç benzeri bir aygıt icat etti. Böylece subay olarak yetiştirilmek üzere seçildiği ABD Deniz Akademisi'nde mühendislik öğrenimi gördü. Donanmadan ayrılarak Anne'le evlendiği 1917'de kayınbabasıyla birlikte tahta talaşlarından briket yapan bir işletme kurdu. Çevreye duyarlı ilk projeydi bu. Gerek evlilik, gerekse işletme çok başarılı yürüdü, ta ki 1922'de Fuller çiftinin dört yaşındaki kızı Alexandra çocuk felcinden birdenbire ölünceye kadar.

Bu olay Fuller'ı feci sarstı. Karısı Anne'la birlikte daha önce 1918'deki grip salgınından ve ağır bir menenjit vakasından özenle bakarak kurtardığı kızına düşküncü. Kızı ölümünden önceki gün ondan futbol oynarken dizini sakatlamasından beri kullandığına benzer bir baston istemişti. O akşam Long Island'daki aile evinden çıkıp Harvard'a, eski okul takımının maçını izlemeye gitti. Harvard'ın kazanması üzerine, geceyi arkadaşlarıyla içki âlemine dalarak geçirdi. Ertesi gün öğleden sonra Anne'a telefon açınca, Alexandra'nın komaya girdiğini öğrendi. Alelacele eve döndüğünde, kızı tekrar bilincine kavuştuğu kısa sürede ona bastonu alıp almadığını sordu. İsteğini tamamen unutmuştu ve Alexandra kısa bir süre sonra öldü. Bir türlü teselli bulamayan Fuller'ın yaşamı dağılmaya başladı. Kendisini içkiye vurarak işini ihmal etti. Sonunda sabrı tapan Anne'nun babası, hisselerini satın aldı ve ardından şirketi potansiyel değerinin çok altında sattı. Fuller genç bir kızla ateşli bir sevdaya tutuldu. Kızın ilişkiyi bitirmesi üzerine, ruh sağlığı hızla bozuldu. Henüz otuz iki yaşında olduğu 1927'de Michigan Gölü'ne kadar yürüdü ve suyun kenarında dikilerek, aklından intiharı geçirdi.

O anda kendisini yerden birkaç metre havada asılı olarak parlak ışıklar arasında buldu. Zaman durmuş gibiydi. Kulagina bir ses çalındı:

Kendini helak etmeye hakkın yok. Sen kendine ait değilsin. Evrene aitsin. Herkes gibi sen de diğer insanların hatırı için bu dünyadasın.

İşte o anda iman sahip olduğunun farkına vardı – kendi ifadesiyle “Tanrı olarak adlandırabileceğimiz öngörülü düşünsel bilgelige” duyulan itikat. Bu ona “küçük, meteliksiz, silik bireyin bütün insanlık adına büyük ülkelerce, büyük dinlerce ya da özel şirketlerce başarılamayacak ne tür şeyleri fiilen yapabileceğini keşfetmeye” yönelik “ömür boyu deney”ini tasarlama ilhamını verdi. Özgül olarak görevi insanlığın varlığını sürdürmesini planlamak. Bütün fikirlerini kaydettiği günceyi, yazdığı ve aldığı bütün mektupların kopyalarını, gazete kupürlerini, notları ve çizimleri, hatta kuru temizleme faturalarını içeren kocaman bir albüm biçimindeki “zaman dosya”sını tutmaya girişti. Dosyada kendisine “Kobay B” (B Bucky’nin karşılığı) adını verdi. “Ömür boyu deney”inin sonuna doğru bu “laboratuvar defteri” 50 metre yüksekliğinde bir raf malzemesine ulaştı. Fuller’ın tarihteki en belgeli insan hayatını yaşadığını ileri sürmesinde belirli bir haklılık payı vardı.

Başından geçen mistik olaydan sonra tam bir yıl boyunca eve kapanarak okudu ve düşündü. Dışarıya, dünyayı kurtarma sırrının daha iyi tasarımıda yattığı kanaatiyle çıktı. Dayandığı aksiyom “asgari enerjiden azami yarar”, yani bütün doğal dünyayı kapsamak üzere bitkilerin ve hayvanların yapısında gözlemlediği bir ilkeydi. İşe konutla başladı: İnşaat alanında zaten biraz tecrübesi vardı ve dünyanın her yanında ucuz ve randımanlı “yaşama dönük makine”lere ihtiyaç duyulduğunun bilincindeydi. Binlerce yıllık yapı gelenegini bir yana bırakarak ilk baştaki ilkelere döndü. Ev tasarımını her şeyin bir gövdeye ya da omurgaya bağlı olduğu insan iskeletine ya da bir ağaca, yani yerçekimiyle boğuşmak yerine ondan yararlanan bir sisteme dayandırsa ne

olurdu? Ve de bunu hâlihazırda uçak yapımında kullanılanlara benzer en hafif malzemelerden yapsa ne olurdu? Prototipi 1929'da ortaya konan sonuç, tamamen kendine-yeterli ve taşınır ilk evdi. Alüminyum bir çadıra benzeyen bu ev, bir orta direğe asılıydı, dizel jeneratörle çalışmaktaydı ve su tesisatına gerek bırakmayacak şekilde kendi suyunu geri-kazanımıyla sağlamaktaydı. Ayrıca gerektiğinde uçakla her yere taşınabilecek kadar hafifti. Ürüne verilen ad *Dymaxion* eviydi – “*dymaxion*” terimi İngilizce “dinamik”, “azami” ve “gerilim” kelimelerinin bir kısaltmasıydı. İçinde dört kişinin uyuyabildiği evin fiyatı 1500 dolarıydı (bugünün değeriyle yaklaşık 40 bin dolar); yani “maliyeti bir arabadan fazla olmayan ev” olarak pazarlanabilirdi. Her ne kadar seri üretimine geçilmese de, Fuller –ve *Dymaxion*– adının tanınmasını sağladı.

Fuller sonraki yirmi yılda *Dymaxion* arabalarını, *Dymaxion* banyoları ve özellikle *Dymaxion* küresini yarattı. Bu küre her biri eşkenar üçgen biçiminde yirmi yüzlü bir geometrik figüre aktarılmış bir dünya atlasıydı. “Yukarı” ya da “aşağı”, “güney” ya da “kuzey” yönleri yoktu ve açılarak düz bir dünya haritası haline getirilmesi mümkündü. Bir yöne doğru açıldığında dünyanın kara kütlelerini biraraya gelmiş halde göstermekteydi; diğer yönde ise aynı şey okyanuslar açısından ortaya çıkmaktaydı. Hangi yönde açılırsa açılsın, geleneksel atlaslara oranla dünyanın çok daha aslına uygun bir görüntüsünü sunmaktaydı; ama yirmi üçgenden oluştuğu için ilk bakışta şaşırtıcı ölçüde garipti.

Bu kavramsal yeniliklerin çok azı Fuller’a para kazandırdı; ama karısını (ikinci kızı *Allegra*’yı) giydirmek ve doyurmak için yarım gün işler tutarak çalışmasında sebat etti. Ciddiye alınmak amacıyla, sigarayı ve içkiyi bıraktı, beslenmesine dikkat etti. Bu tavrını “İlkici biri olarak icatlarımdan söz ettiğimde, insanların bunları çok saçma görüp baştan savdığının farkına vardım” diye açıkladı. Beslenmesi sadece kuru erik, çay, biftek ve jöleden

ibaretti. Daha fazla zaman kazanmak için, bir uyuma tekniğini denemeye girişti. Haliyle "Dymaxion uykusu" adını verdiği bu tekniğin esası, ilk yorgunluk belirtisine otuz saniye kestirmektir. Bunu güne ortalama iki saat uyuyarak iki yıl sürdürdü; ama mesai arkadaşlarının ayak uyduramaması nedeniyle vazgeçmek zorunda kaldı.

Derken 1948'de gidişatı temelden değiştiren atılım geldi. Fuller bir süre önce Kuzey Carolina'da bir sosyal bilimler kurumu olan ve Amerikan avangart kültürünün seçkinleri için bir yaz kampı işlevini gören Black Mountain College'da ders vermeye başlamıştı. Diğer öğretim üyeleri arasında besteci John Cage, dansçı Merce Cunningham ve soyut izlenimci ressam Willem de Kooning vardı.

Her zaman "daha az şeyle daha çok şey" yapmak için uğraşan Fuller olası en hafif ve en sağlam yapı üzerine düşünmeye yönelmişti. Mekân kapatmanın en basit yolu düzgün bir piramit, yani her yüzü eşkenar üçgen biçiminde bir dörtyüzlüdür (Aynı zamanda dikdörtgen yüzlü her yapıdan çok daha sağlamdır). Mekân kapatmanın en verimli yolu bir küredir; çünkü üç boyutlu herhangi bir şeklin olası en az yüzey alanını kullanır. Fuller'ın aklının bir köşesinde Dymaxion evinin çadır biçimli çatısı ve Dymaxion küresinin yüzeyindeki yirmi eşkenar üçgen vardı. Bir anda "buluş" şimşegi çaktı. Üçgen düzlemlerden oluşan bir küre yapsa ne olurdu? Bir kürenin mekânsal kapasitesini ve bir piramidin sağlamlığını taşıyabilir miydi? Böylece Black Mountain'da bir yaz akşamı Fuller ve öğrencileri bir yığın tahta çığır aldı ve dünyanın ilk jeodezik kubbesini kurmaya koyuldu.

Üçgen düzlemlerden yapılan ve daha sonra ikiye ayrılan küreye yakın bir şeydi bu ve yapısı kusursuzdu: En az yüzey alanıyla olası en büyük iç mekân hacmi, muazzam malzeme ve maliyet tasarrufu sunmaktaydı. Oranlar basit ve güzeldi: Kubbenin çapı iki kata çıkarılınca yerde kapladığı alan dört misli ve hacmi

sekiz misli artmaktaydı. Yapı ayrıca son derece istikrarlıydı ve içeride havanın serbestçe dolması nedeniyle, alışlagelmiş bir dikdörtgen binaya göre ısıtma yüzde 30 daha verimliydi. Fuller buna "jeodezik" adını verdi; çünkü bir "jeodezik çizgi" bir küre üstündeki herhangi iki nokta arasındaki en kısa mesafedir (Terimin kökeni olan Yunanca *geodaisia* "dünyayı bölme" anlamına gelir). En çarpıcı özellik şuydu: Oranıyla belirtmek gerekirse, kubbe ne kadar büyük olursa, o ölçüde ucuz, hafif ve sağlam olur.

Fuller'ın tasarımının ilk ticari uygulaması 1953'te gerçekleşti. Ford Motor Company, Michigan'ın Dearborn kentindeki Rotunda binasının orta avlusunu örtmek için bir jeodezik kubbe sipariş etti. Onu ikinci bir siparişle ABD ordusu izledi ve kısa sürede dünya kubbe furçasına kapıldı. Ani başarı Buckminster Fuller'ı her evde tanınan biri haline getirdi ve hatta ona biraz para kazandırdı. Yapının patentini 1954'te almakla birlikte, tek başına imalatçı olmaktan her zaman kaçındı. Sebebi sorulduğunda şunu söyledi:

Yaptığım her işi, sonuca vardığında kendi haline bırakırım. Toplum, zamanı gelince ilerler ve yaptığım şeye gerek duyar. O noktada benim başka bir şeyle uğraşmıyor olmam daha iyidir. Benim için çalışmak ve kendimi bilinen işlerin dışında tutmak temel önemdedir.

Şu anda dünyanın değişik yerlerinde 500 bini aşkın jeodezik yapı var; Cornwall'daki Cennet Projesi ve Texas'taki Houston Astrodomu da bunlar arasındadır.

Fuller'ın kubbe konusundaki ilham kaynağı atomdaki protonların, nötronların kenetlenerek maddeyi yaratmasıydı. Aslında, zamanla bütün evrenin doğal geometrisinin iç içe geçen dört-yüzlüler dizisine dayandığı kanısına vardı. Doğanın her alanın-

da hafif ama sağlam yapıların kullanıldığını zaten görmüştü: Gözün ağtabakasında, bazı virüslerin biçiminde ve hatta testislerin duruşunda. Buluşu 1985'te Texas'ın Houston kentinde bir bilimci ekibinin tıstamam jeodezik küre biçimli yeni bir karbon molekülü (C_{60}) sınıfını saptamasıyla kesin olarak teyit edildi. Onlara Nobel Ödülü'nü kazandıran ve "bukminsterfulleren" adını verdikleri molekül, doğada elmas ve grafitten sonra bilinen üçüncü saf karbon biçimidir.

Daha yakın dönemde dünyanın oluşum evresinden kalma göktaşlarında bukminsterfullerenin saptanması, hayat için gerekli elementlerin uzayda ortaya çıktığına işaret etmektedir – bu da bizzat Fuller'ın uzun süreden beri inanmış olduğu bir şeydir.

Fuller son yıllarını dünyanın çeşitli yerlerinde konferanslar düzenleyerek ve insanlara, özellikle de gençlere ilham vererek geçti. Önünde notlar olmaksızın aralıksız on saat konuşabilme yetisi vardı; bulunduğu yerdeki, gideceği yerdeki ve ülkesindeki zamanı gösteren üç kol saati vardı. Karısının yakalandığı kanserin ağırlaştığını 1983'te gezideyken öğrendi. Dönüp başucuna oturduğunda, Anne bir süreden beri derin komadaydı. Tuttuğu elinin kıpırdadığını hissetti. "Elimi sıkıyor!" diye heyecanla bağırdı. Hâlâ elini tutarak ayağa kalkar kalkmaz şiddetli bir kalp krizi geçirdi. Kısa bir süre sonra, kızının anlatımına göre "yüzünde zarif bir mutluluk gülücüğüyle" öldü. Altmış yedi yaşındaki karısı Anne da birkaç saat sonra onu izledi.

Tebrikler. Fuller'ın icatları günlük yaşamımızı henüz Nikola Tesla'nın ve hatta Bill Gates'in icatları kadar dönüştürememiş olabilir. Fuller tasarımı evlerde yaşamıyoruz ya da Dymaxion arabaları sürmüyoruz – üstelik jeodezik kubbelerin sızdırma gibi bir eğilimi var. Bunların hiçbirisi Fuller'ın canını sıkmazdı: İcatlara bu açıdan merakı yoktu. Bir keresinde kubbe yerine, "bir çift uçan terlik icadına varmış olabileceği"ni belirtmişti. Tasarımları sadece daha geniş çaplı arayışının bir yan ürünüydü:

"Hedefim insanlığın evrendeki kapsamlı başansıydı." Fuller'ın asıl etkisi, oluşmasına katkıda bulunduğu dünya görüşüdür. Şu anda olağanmış gibi kullandığımız "sinerji" ve "bütünsel" kelimeleri Fuller'ın çalışmalarının doğrudan bir sonucudur. Yoksulluğa karşı ya da sürdürülebilir gelişmeden yana her küresel kampanya Fuller'ın *Uzay Gemisi Dünya İçin Çalışma Kulavuzu* (1969) kitabında ana hatlarıyla ortaya koyduğu vizyonuna ve "daha az şeyle daha çok şey yapma" mantrasına bir şey borçludur. Arkadaşı John Cage'ın yazdığı gibi: "Yaşamı öylesine önemliydi ki, şimdi bile, hayattayken sahip olduğu keskinlikle parlıyor."

Bu son bölümdeki bütün vizyon sahibi insanların hayatları ister ilham, ister evren, ister "değişen ruh hali", ister Tanrı'nın sesi adını versinler, *denetimleri altında olmayan bir şeyle değişti*. Çok azımızın aynı keskinlikte olduğu söylenebilecek vizyonu vardır (ve dürüst olmak gerekirse, Ann Lee'ninki gibi bir hayatı çok azımız ister); ama bir şeye nerede olduğunu unutacak kadar dalmış olan herkes için büyük İskoç fizikçi James Clerk Maxwell'in tarif ettiği şu olgu tanıdık gelecektir: "Benliğim denen varlıkça yapılan şeyin içimdeki benlikten daha büyük bir şey tarafından yapıldığını сезiyorum."

Bu, hayatin büyük gizemlerinden biridir ve (çoğunda olduğu gibi) aynı zamanda bir paradokstur. Eğer kendimin en az bilincindeyken en çok kendim gibi oluyorsam, o halde ben kimim ya da neyim? Buckminster Fuller'ın belirttiği gibi: "Şu anda yeryüzünde yaşıyorum ve ne olduğumu bilmiyorum. Bir yüklenmişim, bir evrim süreciymişim gibi görünüyorum – evrenin ayrılmaz bir işlevi gibi."

Bir jeodezik kubbenin tonozlu serahlığında durmak ya da bir Shaker kâsesinin, bir Blake gravürünün ya da Aziz Cuthbert'in

Durham Katedrali'ndeki türbesinin güzelliğine hayran kalmak bizi başka bir gözemle karşı karşıya getirir. Fikirler nereden gelir? Bu kitaptaki bütün insanların hayatları, yaptıkları bir şeyi geride bıraktıkları için günümüze ulaşmıştır: Bir çalışma alanı, bir fikir, bir demet hikâye. Başarıları kalıcı nitelikteki kimseleri birleştiren etkenlerden bazılarını görmüş bulunuyoruz. Birkaçı apaçık üstün yanlardı – olumlu bakış açısı, dil öğrenme yeteneği, talih. Ama çoğunluğu –korkunç çocukluk dönemi, genç yaşta ölen ebeveynler, okulda başarısızlık, hastalık, psikolojik sarsıntı– daha çok eksik yanlar gibi görünür. Ölüler bizden daha iyi değildiler – hatalar işlediler, kötülükler yaptılar, akıllarını kaçırdılar, umutlarını yitirdiler, birbirlerine acımasız davrandılar. Ve de gördüğümüz üzere, daha iyi hayatlar sürdürdükleri kesinlikle söylenemez. Ancak sonuçta hayata nasıl başlamış ve bazen ne kadar kötü veda etmiş olurlarsa olsunlar, seçkin ölülerimizin hepsi farklılık yaratıcı bir şey yaptılar – ve de kendilerinden bir şey katarak. Siz de bunu yapabilirsiniz. Bir hayat düsturu olarak, şu eski Lübnan atasözünden daha iyisi bulunamaz:

Henüz ölmemiş olan birinin hâlâ bir şansı vardır.

Aşağıda listesi verilen kitapların birçoğu bu kitapta yer alan hayatlar için birer kaynak işlevini gördü. Daha da önemlisi, sizin de öbür dünyaya ilişkin irdelemelerinize başlamanız için yetkin kaynaklar oldukları kanısındayız.

Bu tür kitapların hepsi başkalarının uzmanlığı ve kavrayışı üzerine kuruludur. Bazı kaynaklara öbürlerine oranla daha düzenli başvuruldu. Listenin başında *Oxford Dictionary of National Biography*'nin (www.oxforddnb.com) bütünüyle gözden geçirilmiş 2004 baskısı yer alıyor. Yaklaşık 57 bin insanın hayatına dair hem doğru, hem de ilginç bilgiler vermeyi bir şekilde başaran bu kaynak emsalsiz bir ulusal hazine niteliğindedir. Ardından küçük bir arayla *American National Biography* (www.anb.org) ve *Encyclopaedia Britannica*'nın 1911 baskısı geliyor. Söz konusu baskı akademisyenlerden ziyade Einstein, Ernest Rutherford, Bertrand Russell, Algernon Swinburne ve hatta anarşist Peter Kropotkin gibi malum kişilerce yazılmış maddelerin yer aldığı son büyük ansiklopedi örneğidir. Ölülerle ilgili sayısız şahane şeylerden biri de bilimsel bilgiden ya da müzik zevkimizden farklı olarak, yaşamlarındaki ayrıntıların asla demode olmamasıdır. Kaynaklar arasında www.wikipedia.com'u anmamak nobranlık olur. Bütün pürüzlerine ve kusurlarına karşın, yararlılığı ancak daha fazla kişi tarafından kullanılmasıyla artacak olan paha biçilmez bir araçtır.

Mümkün olan durumlarda hâlâ piyasada olan kitapların kaçınıcı baskı olduklarını vermeye çalıştık.

1 HAYATA KÖTÜ BAŞLAYANLAR

Leonardo da Vinci

Charles Nicholl, *Leonardo da Vinci: The Flights of the Mind* (Allen Lane, 2004)

Leonardo da Vinci, *The Notebooks* (Profile, 2005)

Sigmund Freud

Peter Gay, *Freud: A Life in Our Time* (W. W. Norton & Co., 1998)

Sigmund Freud, *The Penguin Freud Reader*, ed. Adam Phillips (Penguin, 2006)

Isaac Newton

James Gleick, *Isaac Newton* (Fourth Estate, 2003)

Thomas Levenson, *Newton and the Counterfeiter* (Faber, 2009)

Oliver Heaviside

Basil Mahon, *Oliver Heaviside: Maverick Mastermind of Electricity* (Mühendislik ve Teknoloji Kurumu, 2009)

Paul J. Nahin, *Oliver Heaviside: The Life, Work and Times of an Electrical Genius of the Victorian Age*, yeni baskı (Johns Hopkins UP, 2002)

Lord Byron

Fiona McCarthy, *Byron: Life & Legend* (Faber, 2003)

Ashley Hay, *The Secret: The Strange Marriage of Annabella Milbanke and Lord Byron* (Aurum, 2001)

Ada Lovelace

Benjamin Woolley, *The Bride of Science: Romance, Reason and Byron's Daughter* (Macmillan, 1999)

Betty O'Toole, *Ada, the Enchantress of Numbers: A Selection from the Letters of Lord Byron's Daughter and Her Description of the First Computer* (Pickering & Chatto, 1992)

Hans Christian Andersen

Jens Andersen, *Hans Christian Andersen* (Duckworth, 2005)

Jackie Wullschlager, *Hans Christian Andersen: The Life of a Story-teller* (Allen Lane, 2000)

Salvador Dali

Ian Gibson, *The Shameful Life of Salvador Dali* (Faber, 1997)

Salvador Dali, *The Secret Life of Salvador Dali*, çev. Haakon Chevalier (Dover Publications, 2009)

2 GAMSIZLAR

Epikür

Epikür, *The Epicurus Reader: Selected Writings and Testimonia*, çev. Brad Inwood ve Lloyd P. Gerson (Hackett Publishing Co., 1994)

Benjamin Franklin

H. W. Brands, *The Life and Times of Benjamin Franklin* (Doubleday, 2000)

Benjamin Franklin, *Autobiography & Other Writings*, ed. Ormond Seavey (Oxford, 1993)

Edward Jenner

John Baron, *The Life of Edward Jenner* (Londra, 1827)

Richard B. Fisher, *Edward Jenner 1749-1823* (André Deutsch, 1991)

Mary Seacole

Jane Robinson, *Mary Seacole: The Charismatic Black Nurse Who Became a Heroine of the Crimea* (Constable & Robinson, 2005)

Mary Seacole, *The Wonderful Adventures of Mrs Seacole in Many Lands*, yeni baskı (Penguin, 2005)

Mary Frith

Janet Todd ve Elizabeth Spearing, *Counterfeit Ladies* (New York University Press, 1994)

R. Sanders, *Newgate Calendar or Malefactor's Bloody Register* (Londra, 1760)

Richard Feynman

James Gleick, *Doha: Richard Feynman & Modern Physics* (Little, Brown, 1992)

Richard Feynman, *Surely You're Joking Mr Feynman!: Adventures of a Curious Curious Character* (W. W. Norton & Co., 1985)

Richard Leighton, *Tuva or Bust!: Richard Feynman's Last Journey* (W. W. Norton & Co., 1991)

3 HIRS KÜPLERİ**Robert E. Peary**

Jean Malaurie, *Ultima Thule: Explorers and Natives in the Polar North* (W. W. Norton & Co., 2003)

Fergus Fleming, *Ninety Degrees North: The Quest for the North Pole* (Granta, 2001)

Josephine Peary, *My Arctic Journal: A Year among Ice-fields and Eskimos*, yeni baskı (Cooper Square Press, 2002)

Mary Kingsley

Mary H. Kingsley, *Travels in West Africa*, yeni baskı (National Geographic, 2002)

Katherine Frank, *Voyager Out: The Life of Mary Kingsley* (Houghton Mifflin, 1986)

Dea Birkott, *Mary Kingsley: Imperial Adventuress* (Palgrave Macmillan, 1992)

Alexander von Humboldt

Alexander von Humboldt, *Personal Narrative: Of a Journey to the Equinoctial Regions of the New Continents*, yeni baskı (kısaltılmış), çev. Jason Wilson (Penguin, 2006)

N. A. Rupke, *Alexander von Humboldt: A Metabiography* (Chicago UP, 2008)

Francis Galton

Martin Brookes, *Extreme Measures: The Dark Visions and Bright Ideas of Francis Galton* (Bloomsbury, 2004)

Francis Galton, *Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and*

Consequences, yeni baskı (Prometheus, 2005)

William Morris

Fiona McCarthy, *William Morris* (Faber, 1994)

William Morris, *News from Nowhere & Other Writings*, yeni baskı (Penguin, 2004)

4 UÇKURUNA DÜŞKÜNLER

Giacomo Casanova

Giacomo Casanova, *The Story of My Life*, yeni baskı, çev. Stephanie Sartarelli ve Sophia Hawkes (Penguin, 2002)

Ian Kelly, *Casanova: Actor, Spy, Lover, Priest* (Hodder, 2008)

II. Katerina

Simon Dixon, *Catherine the Great* (Profile Books, 2009)

Virginia Rounding, *Catherine the Great: Love, Sex and Power* (Hutchinson, 2006)

Cora Pearl

Virginia Rounding, *Grandes Horizontales: The Lives and Legends of Four Nineteenth-Century Courtesans* (Bloomsbury, 2003)

Katie Hickman, *Courtesans* (HarperCollins, 2003)

Cora Pearl, *The Memoirs of Cora Pearl: The Erotic Reminiscences of a Flamboyant Nineteenth-century Courtesan*, ed. William Blatchford (Granada, 1983)

H. G. Wells

H. G. Wells, *H. G. Wells in Love: Postscript to an Experiment in Autobiography*, yeni baskı (Faber, 2008)

Norman ve Jeanne MacKenzie, *H. G. Wells: A Biography* (Simon & Schuster, 1973)

Colette

Judith Thurman, *Secrets of the Flesh: A Life of Colette* (Bloomsbury, 1999)

Colette, *Cheri*, yeni baskı (Vintage, 2001)

Marie Bonaparte

Celia Bertin, *Marie Bonaparte: A Life* (Harcourt, 1982)

Alfred Kinsey

Jonathan Gathorne-Hardy, *Sex the Measure of All Things: A Life of Alfred C. Kinsey* (Chatto & Windus, 1998)

Kinsey Seks Araştırmaları Enstitüsü, *Sexual Behaviour in the Human Male*, ed. Alfred C. Kinsey (W. B. Saunders, 1948)

Kinsey Seks Araştırmaları Enstitüsü, *Sexual Behaviour in the Human Female*, ed. Alfred C. Kinsey (W. B. Saunders, 1953)

Tallulah Bankhead

Tallulah Bankhead, *My Autobiography*, yeni baskı (University Press of Mississippi, 2008)

David Bret, *Tallulah Bankhead: A Scandalous Life* (Robson, 1996)

5 DOYUMSUZLAR

Helena, Noailles Kontesi

Catherine Caufield, *The Emperor of the United States of America & Other Magnificent British Eccentrics* (Routledge, 1981)

George Fordyce

John Cordy Jeaffreson, *A Book about Doctors* (Londra, 1860)

Clarke, *The Georgian Era: Memoirs of the Most Eminent Persons, who Have Flourished in Great Britain* (Londra, 1832)

Elizabeth, Avusturya imparatoriçesi

Joan Haslip, *The Lonely Empress: Elizabeth of Austria* (Weidenfeld & Nicolson, 1965)

John Harvey Kellogg

T. Coraghessan Boyle, *The Road to Wellville: A Comedy of the Heart & Other Organs* (Little, Brown, 1981)

Henry Ford

Steven Watts, *The People's Tycoon: Henry Ford & the American*

Century (Alfred A. Knopf, 2005)

Henry Ford, *My Life & Work* (NuVision Publications, 2007)

Howard Hughes

Howard Hughes, *The Private Diaries, Memos and Letters*, ed. Richard Hack, (New Millenium Press, 2001)

Peter Harry Brown ve Pat H. Broeske, *Howard Hughes: The Un-
told Story* (Little, Brown, 1996)

6 BAHTSIZLIĞI SİNEYE ÇEKENLER

Pieter Stuyvesant

Russell Kisa, *The Island at the Centre of the World* (Doubleday, 2004)

General Antonio de Santa Anna

Will Fowler, *Santa Anna of Mexico* (University of Nebraska Press, 2008)

Daniel Lambert

Jan Bondeson, *The Pig-faced Lady of Manchester Square & Other
Medical Marvels* (Tempus, 2004)

Florence Nightingale

Mark Bostridge, *Florence Nightingale: The Woman & her Legend* (Viking, 2008)

Hugh Small, *Florence Nightingale: Avenging Angel* (Constable & Robinson, 1999)

Florence Nightingale, *Florence Nightingale's Suggestions for Thought* (Wilfrid Laurier UP, 2005)

Fernando Pessoa

Fernando Pessoa, *The Book of Disquiet*, çev. Richard Zenith (Penguin, 2002)

Fernando Pessoa, *The Selected Prose of Fernando Pessoa* çev. Richard Zenith (Grove Atlantic, 2002)

Dawn Langley Simmons

Dawn Langley Simmons, *Dawn: A Charleston Legend* (Wyrick & Co., 1995)

7 MAYMUN BESLEYENLER

Oliver Cromwell

H. E. Marshall, *Through Great Britain & Ireland with Cromwell* (Londra, 1912)

Antonia Fraser, *Cromwell, Our Chief of Men* (Weidenfeld & Nicolson, 1997)

Catherine de' Medici

Leonie Frieda, *Catherine de' Medici* (Weidenfeld & Nicolson, 2004)

Jeffrey Hudson

Nick Page, *Lord Minimus: The Extraordinary Life of Britain's Smallest Man* (St Martin's Press, 2002)

Rembrandt van Rijn

Gary Schwartz, *Rembrandt's Universe* (Thames & Hudson, 2006)

Charles Fowkes *The Life of Rembrandt* (Londra, 1978)

Frida Kahlo

Andreas Kewenmann, *Frida Kahlo, 1907-1954 Pain and Passion* (Taschen, 2000)

Hayden Herrera, *Frida: A Biography of Frida Kahlo* (Harper & Row, 1983)

Bayan Mao

Jung Chang ve Jon Halliday, *Mao: The Unknown Story* (Jonathan Cape, 2005)

Ross Terrill, *Madame Mao: The White-boned Demon* (Stanford UP, 1999)

Francis Buckland

G. H. O. Burgess, *Curious Ark: The Curious World of Frank Buckland* (New York, 1967)

Frank Buckland, *Curiosities of Natural History* (Londra, 1859)

Frank Buckland, *Curious Men* (MacSweeney's, 2008)

Yunanistan kralı I. Aleksandros

John Van der Kiste, *Kings of the Hellenes: The Greek Kings, 1863-1974* (Alan Sutton, 1994)

8 BAŞKA KİMLİKLERE BÜRÜNENLER**Titus Oates**

John Kenyon, *The Popish Plot* (Heinemann, 1972)

Kont Alessandro di Cagliostro

Iain McCalman, *The Seven Ordeals of Count Cagliostro* (Random House, 2004)

Philippa Faulks ve Robert D. L. Cooper, *The Masonic Magician: The Life and Death of Count Cagliostro and his Egyptian Rite* (Warkins, 2008)

George Psalmanazar

Michael Keevak, *The Pretended Asian: George Psalmanazar's Eighteenth century Formosan Hoax* (Wayne State UP, 2001)

Prenses Caraboo

Jennifer Raison ve Michael Goldie, *Caraboo: The Servant Girl Princess* (Windrush, 1994)

Louis de Rougemont

Louis de Rougemont, *The Adventures of Louis de Rougemont* (Dodo Press, 2009)

James Barry

Rachel Holmes, *Scanty Particulars: The Life of Dr. James Barry* (Viking, 2002)

Ignác Trebitsch Lincoln

Bernard Wasserstein, *The Secret Lives of Trebitsch Lincoln* (Yale, 1988)

Tuesday Lobsang Rampa

T. Lobsang Rampa, *The Third Eye* (Random House, 1956)

T. Lobsang Rampa, *Living with the Lama* (Random House, 1964)

Sheelagh Rouse, *Twenty-Five Years with T. Lobsang Rampa* (Lulu.com, 2006)

Archie Belaney

Lovat Dickson, *Wilderness Man: the Amazing True Story of Grey Owl*, yeni baskı (Pocket Books, 1999)

Armand G. Ruffo, *Grey Owl: The Mystery of Archie Belaney* (Cobrau Books, 2003)

9 ÖLDÜKTEN SONRA HAYAT BULANLAR**Emma Hamilton**

Kate Williams, *England's Mistress: The Infamous Life of Emma Hamilton* (Hutchinson, 2006)

Flora Fraser, *Beloved Emma: The Life of Emma, Lady Hamilton* (Weidenfeld & Nicolson, 1986)

John Dee

Benjamin Woolley, *The Queen's Conjurer: The Science and Magic of Doctor Dee* (HarperCollins, 2001)

Deborah E. Harkness, *John Dee's Conversations with Angels: Cabala, Alchemy, and the End of Nature* (Cambridge, 2006)

John Dee, *The Diaries of John Dee*, ed. Edward Fenton (Day Kitaplar, 1998)

Jack Parsons

John Carter, *Sex and Rockets: The Occult World of Jack Parsons* (Feral House, 2005)

George Pendle, *Strange Angel* (Harcourt, 2005)

Nikola Tesla

Marc J. Seifer, *Wizard: The Life & Times of Nikola Tesla* (Citadel Press, 1998)

Robert Lomas, *The Man Who Invented the Twentieth Century* (Headline, 2000)

Karl Marx

Francis Wheen, *Karl Marx* (Fourth Estate, 1999)

Karl Marx, *Selected Writings*, ed. David McLellan (Oxford, 2000)

10 HAYATIN ÖTESİNİ ARAYANLAR

Aziz Cuthbert

Muhterem Bode, *The Age of Bede*, ed. D. H. Farmer (Penguin, 2004)

Ann Lee

Richard Francis, *Ann the Word: The Story of Ann Lee* (Arcade, 2000)

William Blake

Peter Ackroyd, *Blake* (Sinclair Stevenson, 1995)

Marsha Keith Schuchard, *Why Mrs Blake Cried* (Century, 2006)

William Blake, *The Poetry & Prose of William Blake*, ed. Geoffrey Keynes (Londra, 1927)

Jeremy Bentham

Jeremy Bentham ve John Stuart Mill, *Utilitarianism & Other Essays*, ed. Alan Ryan (Penguin, 2004)

Leslie Stephen, *The Utilitarians* (Londra, 1900)

Richard Buckminster Fuller

R. Buckminster Fuller, *Operating Manual for Spaceship Earth* (Lars Müller Publishers, 2008)

J. Baldwin, *Bucky Works: Buckminster Fuller's Ideas for Today* (J. Wiley & Sons, 1996)

Kitaba ilişkin düzeltmeler sunmak ya da özgül kaynaklara ulaşmak isteyenler www.qi.com/talk/bookofthedead web sitesindeki özel foruma girebilirler.

İlginçliği öne çıkaran hiçbir kitap araştırma cinlerimizin oluşturduğu çatlak ekibin tam işbirliği olmaksızın yazılamazdı. Bu kitap açısından, içlerinden üçü cinlik görevinin bildik gereklerinin epey ötesine geçti. Tim Ecott ve James Harkin bir sürü hayata ilişkin titiz araştırma notları sağlamanın yanısıra bölümlerden bazılarının ilk taslaklarını yazdılar; Andy Murray ise tıpkı çılgın bir edebi mezar soyguncusu gibi, üzerinde düşünmemiz için ölümler üzerine yeni araştırmalara dayalı sürekli bir bilgi akışını sundu.

Piers Fletcher, Molly Oldfield, Justin Pollard, Mat Coward, Dan Schreiber, Arron Ferster ve Will Bowen, ayrıca Xander Cansell ve Tibor Fischer de bilgiler yığınına ruhaf mevtalar katılar. Çeşitli büyük gazetelerde anma yazılarının yer aldığı do-laplara dadanan Catriona Luke'a özel teşekkürlerimizi belirtmeliyiz.

Thomas Edison bir yerde şöyle yazar: "Beklerken bile girişkenliği elden bırakmayanların önüne her şey gelir." Faber yayın ekibi bu sektördeki en zarif ve de en sabırlı girişkenlerdir. Stephen Page, Julian Loose, Dave Watkins ve Judith Gates'e, onların serbest araştırma ekibini oluşturan Paula Turner, Eleanor Rees ve Patricia Hymans'a özel teşekkürlerimizi belirtmeliyiz. Ayrıca Hannah Griffiths, Will Atkinson, Miles Poynton, John Grindrod, Becky Fincham, Jason Cooper, Lisa Baker, Lizzie Jones, Archana Rao ve Henry Volans, özellikle sekseninci yılına girdiği şu sıralarda Faber'da bir kitap yayımlatmanın nasıl bir onuc olduğunu hatırlatıyor bize. Kitabın [orijinal] kapağının böylesine güzel olmasını üç kişiye borçluyuz: De Wynters'dan Anthony

Pye-Jeary ve Bob King ile Faber'dan Eleanor Crow.

Sarah Lloyd ve Rachael Kerr'e özel teşekkür borcumuz var. Bu kitabı hayatın gerçekten asıl önemli şey olduğunu bize her gün hatırlatan çocuklarımız Harry, Claudia, Caitlin, Stella, George, Hamish ve Rory'ye adıyoruz.

- ABD 58; anayasa 58; Meksika'yla savaş 221
 Adama, Thomas 223
 Adiller Birliği 373
 Aerojet Engineering 352
 Afrika: Galkon'un gezileri 124-125; Mary Kingsley'nin gezileri 106-110, 111-112
 Agliata markisi 298
 Agrippa, Cornelius 346
 Aidan, Aziz 380
 Alamo 218
 Aleksandros I, Yunanistan kralı 286-288
 Aleqasina 99-101
 Alington, Napier Stuart 175
 Allen, Woody 178
 Almanya 122, 161
 Amazon yağmur ormanı 116
 Amerikan Doğa Tarihi Müzesi 101
 Andersen, Hans Christian 40-43
 Antik Yapılan Koruma Derneği 132
 antinomyan 401
 Arago, François 119
 Aristoteles 179
 Amim, Elizabeth von 158
 Arnold, Benedict 196
 Asya 90-91
 aşkuncılar 414
 Attenborough, Sir David 327
 Aubrey, John 351
 Ay Derneği 122
 ayı dövüşürme 75-76, 82
 Baba, Meher 256
 Babbage, Charles 38-39
 Bağınmazlık Bildirgesi 55, 58
 Bağınmazlık Fıyodu (Grönland) 98
 Baker, Mary bkz. Cariboo, Frances
 Bankhead, Tallulah 174-178
 Banks, Joseph 63
 Banks, William 81
 Barry, James (Margaret Bulkley) 312-315
 Bartlett, Charles 222
 Batı Hint Kumpanyası 210, 212, 214, 215
 Batı Sağlık Reformu Enstitüsü (Battle Creek) 189
 Bauer, Edgar 375
 Bayan Mao bkz. Jiang Qing
 Bode, Venerable 379, 382, 385
 Belaney, Archibald 324-328; çocukluğu; çevreci militan; Boz Baykuş kipliği; konferans turneleri; evlilikler
 Belaney, Kitty (anne) 324-325
 Benn, Tony 253
 Bennett, Arnold 175
 Bennett, Harry 195, 196
 Bentham, Jeremy 405-413
 "Berduşlar" 197
 Bernard, Gertrude (Anahareo) 326
 Beyaz Enternasyonal 319
 Bignel, Robert 150
 Bilge Siyon Büyüklerinin Protokolü 196
Bir Endüstriyel Köpeği (film) 45
 biyolojik savaş: Moğollar 95
 Black Mountain College 418
 Blake, Catherine (ez) 400-401, 404
 Blake, Robert (kardıç) 396
 Blake, William 394-405, 409, 413
 Blanco White, George Rivers 159
 Blunt, Sir Anthony 161
 Blunt, Wilfred Scawen 134
 Boer Savaşı 112

- Bolívar, Simón 116
 Bonaparte, Marie 165-169
 Bonaparte, Prens Joseph Charles 151
 Bonpland, Aimé 115, 116, 117, 118
 Borulawski, Kont Joseph 229
 Bowie, Jim 218
 Boz Baykuş bkz. Belancy, Archibald
 Börte (Cengiz Han'ın karısı) 91, 96
 Brahe, Tycho 345
 Brancusi, Constantin 169
 Braun, Werner von 352
 Breton, André 47, 270
 Briand, Aristide 166
 Brillat-Savarin, Jean Anthelme 179
 Briscoe, Ralph 80
 British Museum 107, 108, 112
 Brunel, Isambard Kingdom 119
 Buckingham, düke ve düçesi 263
 Buckland, Frank 279-286
 Buckland, William 280, 282
 Budberg, Barones Moura 160
 Budizm 52, 321
 Bukminsterfulleren 420
 Bulkeley, Margaret bkz. Barry, James
 Buñuel, Luis 45
 Burne-Jones, Edward 130, 131, 135
 Burroughs, John 197
 Bustamente, Anastasio 220
 Butts, Thomas 402
 Büyük Petro, Rus çarı 256
 Büyük Sergi (1851) 133
 Byron, George Gordon, 6. Baron 34-37, 39-40, 256
 Byron, William 34
 Cage, John 418, 421
 Cagliostro, Alessandro, Kont 295-301
 California Teknoloji Enstitüsü 86
 Cameron, Marjorie "Candida" 355, 356, 357
 Camuka 93
 Candaules, Kral 46
 Caraboo, Prenses (Mary Baker) 306-310
 Carlos IV, İspanya kralı 115
 Carlyle, Thomas 235
 Carroll, Lewis 289
 Carter, George Washington 198-201
 Casanova, Gaetano (baba) 137
 Casanova, Giacomo 136-144, 295
 Casanova, Zanetta (anne) 137
 Cebennem Melekleri (film) 203
 Cengiz Han 90-96, 135
 Cerro Gordo muharebesi (1847) 221
 Challenger uzay mekiği felaketi (1986) 87
 Charles I, İngiltere kralı 262
 Charles II, İngiltere kralı 291; Papalık Komplosu 290
 Charpillon, Marianne 141
 Chesterton, G. K. 132, 410
 Chicago Dünya Fuarı (1893) 366
 Chicago Tribune 196
 Chimborazo yanardağı (Ekvador) 117
 Christian, Dick 231
 Churchill, Winston 175, 287, 342
 Cinsiyet Kimlik Kliniği (Johns Hopkins Üniversitesi) 252
 Cizviler 291, 302
 Clegg, Nick 161
 Clemens VII, papa 258
 Coleman, Edward 293
 Colette 162-165
 Collin, Jonas 41
 Connolly, Cyril 248
 Conrad, Joseph 157
 Cook, Dr. Frederick 99, 103
 Cook, Kaptan James 63, 112, 114
 Cooper, Gary 176

- Coward, Noël 378
 Crahbet harası 39
 Crawford, Joan 251
 Crockett, Davy 218
 Cromwell, Elizabeth (eğ) 257
 Cromwell, Oliver 256-257, 290
 Cross, John 39
 Crouch, Frederick Nicholls 149
 Crowley, Aleister 247, 353-356
 Cuninghame, Mervin 418
 Cuthbert, Aziz 379-387
 Çekirdek Devrimci Grup 277
 çiçek hastalığı 65, 209; aşılama 66-69; variolasyon 65-66
 Çift odaklı mercekleme 56
 çiğleğin icadı 223
 Çın 288, 320; Kültür Devrimi 275, 277, 279
 D'Urfé markizi 141
 Da Ponte, Lorenzo 142
 Dali, Salvador 43-49
 Danby komu 292
 Darwin, Charles 112-113, 120, 121, 122, 127, 279; *İnsanın Türreyi* 121; *Türlerin Kökeni* 112, 126
 Darwin, Erasmus 122
 Davenant, William: *Jeffreidos* 264
 Davis, Bette 203
 Day, John 77
 Day, Thomas 71
 De Rougemont, Louis 310-312
 Dearborn Enquirer 196
 Dee, Dr. John 342-351, 353, 355, 358
 Dee, Jane (eğ) 347, 349-351
 Dekker, Thomas 77, 82
 Delisle, Françoise 170
 Demokritos, Abdura'lı 52
 Descartes, René 288
 Diakonova, Elena (Gala) 45-48
 Dickens, Charles 39, 42
 Dickson, Lovat 326, 327
 Diderot, Denis 148
 Diforana Motoru 38
 Din Savaşları (1562-98) 261
 Dirckx, Geertje 268
 Ditz, Howard 176
 Doğu'nun Tapınak Şövalyeleri 353
 "Dört Derman" mantrası (Epikür) 54
 dört içkerlekli bisklet 193
 du Maurier, Gerald 174
 Damas, Alexandre 150
 Dunham, Mollie 198
 Dunkirk 264
 Durant, Billy Crapo 330
 Durham 385
 Durham Katedrali 385
 Durham Üniversitesi 387
 Duval, Alexandre 153-154
 "dürüstlük" endeksi (Galton) 125
 Dymaxion evi 418-419, 420
 Dymaxion kürsü 419
 Eckart, Dietrich 319
 Edison Illuminating Company 193
 Edison, Thomas 90, 193, 197, 363-366, 368, 370
 Edward VI, İngiltere kralı 345
 Egruna, Angele 325, 326
 Einstein, Albert 27, 31, 33
 elektrik 358, 360-361, 363, 365-368, 371
 elektrikli idam iskemlesi 366
 elektrikli yılanbalıkları 118
 Elfrid Westcott 384, 385
 Eliot, T. S.: "Gelenek ve Birincil Yetenek" 245
 Elizabeth I, İngiltere kraliçesi 346, 347, 350
 Elizabeth, Avusturya imparatoriçesi 185-188
 Elliot, Sir Gilbert 337, 339
 Ellis, Edith (eğ) 170
 Ellis, Henry Havelock 169-170;

Seks Psikolojisi Üzerine İncelemeler 169

"Elmas Gerdanlık Olayı" 300

Emerson, Ralph Waldo 414

Emery, John 176

Engels, Friedrich 133, 372-376

Epikür 50-54, 75-76, 87; Öğelik 122, 161, 191

Epikürcüler/Epikürcülük 51, 54

Eski Mısırlılar 288

Evans, William 263

Fabian Derneği 158-159

Falco Nine 351

Faraday, Michael 127

Farias, Valentin 218, 221

Farr, William 241

Farret, John 210-212

Fatio de Fuillier, Nicholas 27

İsyadıcılık 405, 407, 409

Featherstonchaugh, Sir Harry 333

Feliciani, Lorenza Serafina 297-300

Ferdinando IV, Napoli kralı 337, 338

Fernel, Jean 260

Ferrers, George 346

Feynman, Joan (kız kardeş) 84

Feynman, Melville (baba) 83

Feynman, Richard 82-88, 89

Fitzstone, Harvey 197

Fisher, Geoffrey 253

Fleiss, Wilhelm 23

Fonsenay, Jean de 304

Ford II, Henry (torun) 196

Ford Motor Company 195, 198 419

Ford, Clara (çq) 199, 201

Ford, Edsel (oğul) 196-197, 201

Ford, Ford Madox 157

Ford, Henry; çevrecilik 191-198

Fordyce, George 183-185; *Sindirim ve Gıda Üzerine İnceleme* 184

Forman, Edward 352

Formosa 302-303, 305

Forster, Georg 114

Forster, Johann Reinhold 114

Francis I, Fransa kralı 20, 258

Franklin, Benjamin 54-62, 89, 142

Franklin, James (kardeş) 55

Franklin, John (kardeş) 56

Franklin, Josiah (baba) 54

Fransa-Prusya Savaşı 152

Franz Joseph, Avusturya imparatoru 185, 186, 188

Freiberg Madencilik Okulu 115

Freud, Jacob (baba) 21

Freud, Sigmund 20-24, 167; babalık 37; Marie Bonaparte 167-169; Dali'yle tanışma 44

Frith, Mary (Kalkık Yankesici) 75-82, 89

Fuller, Anne (çq) 415, 420

Fuller, Margaret 414

Fuller, Richard Buckminster 413-421

Gabon 108-109

Gabor, Zsa Zsa 136

Galton, Adele (kız kardeş) 122

Galton, Francis 121-128, 132-133, 135, 256

Galvani, Luigi 117

Gardner, Ava 203

Gardner, Edward 64

Gaskell, Bayan 234, 242

Gattemigg, Hedwig 157

Gauthier-Villars, Henri 163

General Motors 330

George IV, İngiltere kralı 68

Georgios, Yunan prensi 165

gerçeküstücüler 45, 47, 270

Gesapo 196, 320

Getty, J. Paul 201

Girard, Marie 325, 326

Gladstone, William 242

Godfrey, Sir Edmund 292

Goethe, Johann Wolfgang von 113,

- 295; *Faust* 113, 295, 301; *Italya Seyyabası* 336
- Goldwyn, Sam 24
- Gordon, Catherine 34
- Gordon, General 242
- goriller 108
- Gorky, Maxim 160
- Goudkötter, Maurice 164
- Graham, Dr. James 332-333
- Gramme dinamosu 361
- Grant, Cary 204
- Grayson, Kathryn 203
- Great Northern Telegraph Company 30
- Greenaway, Peter 266
- Gregorius XIII, papa 349
- Greville, Charles 333-334
- Grimm, Jacob 42
- Grönland 98, 101
- guano yatakları 117
- Guerrero, Vicente 217
- Guinness Rekortlar Kitabı* 224
- Gulf Scream 58
- Gutenberg, Johannes 330
- Güney Amerika 115-117
- H-4 Hercules deniz uçağı (Ladın Kaz) 207-208
- Hack, Richard 206
- Halley, Edmund 304
- Hamilton, Emma 69, 331-342
- Hamilton, Sir William 334-335, 338, 340
- Harding, Warren 197
- Hare, Augustus 282
- Harlow, Jean 203
- Harrer, Heinrich 323
- Hawking, Stephen 26
- Hayley, William 396
- Hays, Will 176
- hayvan manyezizması 117, 299
- Hayvanların Birleşik Krallık Ortasına Alınırma Derneği 281
- Hayworth, Rita 203
- haz: Epiküreo tanrı 51
- Heaviside, Charles (kardeşi) 32-33
- Heaviside, Oliver 29-34, 35, 37, 85
- Heaviside, Thomas (baba) 29
- Hébert, Ernest 180
- hemöroid 190
- Henri II, Fransa kralı 258, 261
- Henri III, Fransa kralı 261
- Henri IV, Fransa kralı 261
- Henrietta Maria, İngiltere kraliçesi 262, 264
- Henson, Matthew 102-103
- Hepburn, Katherine 203-204
- Herbert, Sidney 241
- Herbert, Sir Wally 103
- Hess, Rudolf 321
- Heywood, Thomas 266
- Hristiyanlık 54
- Hickman, Bartholomew 351
- Hindistan 284, 288
- Hitchcock, Alfred 177
- Hitler, Adolf 196, 319, 321
- Hollanda 215, 268
- Hollanda Batı Hint Kumpanyası 214
- Holmes, Ivy 325
- Holmes, John 206
- homoseksüellik 169, 173
- Hooke, Robert 27
- Hoskin, Cyril Henry bkz. Lobsang Rampa, Tuesday
- Hospitalier Şövalyeleri 297
- Houston, General Sam 219
- Hubbard, L. Ron 355, 356
- Hudson, Sir Jeffrey 262-266
- Hughes, Allene (anne) 206
- Hughes, Howard 201-208
- Humboldt Akınısı 114
- Humboldt, Alexander von 112-121, 135, 256
- Humboldt, Maria von (anne) 114
- Humboldt, Wilhelm von (kardeşi) 255

- Hunter, John 63
 Huxley, Aldous 49; *Cesur Yeni Dünya* 193
 Huxley, T. H. 135, 156
 Innes, Alexander 302, 303
 Ireland, Shadrack 392
 Irving, Washington: *Kaickerboc-ker'in New York Tarihi* 210
 Iurbide, Agustín de 217
 Idomeneos 53-54
 İngiliz Oteli 71
 İngiltere-Hollanda Savaşı (İkinci) 215
 İnsan Soyunu Geliştirme Vakfı 191
 İnuiter 99-102, 104
 İspanya 115, 216-217
 İstatistik: Galton 125, 127; Nightin-gale 241, 242
 İççi Partisi 130
 Jackson, Michael 256
 James I, İngiltere kralı 350
 James, Henry 134, 256
 Jeanne, Navarre kraliçesi 260
 Jefferson, Thomas 53, 67, 113, 409
 Jenner, Edward 62-69, 89
 Jüdezik kubbe 418-421
 Jesty, Benjamin 66
 Jet İnci Gök Laboratuvarı 352
 Jiang Qing (Bayan Mao) 375-379
 Johnson, Dr. 305, 410
 Jouvenel, Baron Henry de 164
 Jouvenel, Bertrand 164
 Jowett, Benjamin 135, 242
 Juárez, Benito 223
 Jung, Carl 22-23, 254
 Junto 55, 56
 Kâğıtçılar Birliği 79
 Kahlo, Frida 270-275
 Kalkak Yankesici bkz. Frith, Mary
 Kamerun Dağı 108
 Kanada Black Watch Alayı 325
 Kanada Ulusal Parklar İdaresi 326
 Kapp, Wolfgang 319
 karşı cinsin kılıfına girme 77-78, 81
 Katerina, JI. 144-149, 295, 300
 Kelley, Edward (Talbot) 348-351, 355
 Kellogg mısır gevreği 190
 Kellogg, Dr. John Harvey 189-191
 Kellogg, William (kardeş) 190
 Kelt Hristiyanlığı 381
 Kentsiler 91, 93
 Keynes, John Maynard 122, 132
 Kırım Savaşı 69-71, 240
 kıy uykusı 64
 Kingsley, Mary 105-112, 135
 Kingsley, Sir George (baba) 105
 Kinsey, Alfred (baba) 170
 Kinsey, Alfred 169-173, 178
 Kinsey, Clara (eş) 172
 Kipling, Rudyard 108, 111
 Klefs, Willem 214
 Konfüçyüs 128
 Konstantinos I, Yunanistan kralı 286, 287
 Kooning, Willem de 418
 Kraliyet Coğrafya Derneği 125, 311
 Kraliyet Derneği 26-27, 32, 58, 64, 122, 124, 184
 Kraliyet Hekimler Kurulu 184
 Kraliyet İstatistik Derneği 242
 kuantum elektrodinamiği 85
 kuantum mekaniği 52, 84
 Kuzey Kurbu 97, 99, 100, 102-107; Peary 97-105
 Kültür Devrimi 275, 277, 279
 Lamb, Leydi Caroline 36
 Lambert, Daniel 224-231
 Laski, Albrecht, Polonya prensi 349
 Law, William 305
 Lee, Ann 387-394

- Leigh, Augusta 36
 Lenin, Vladimir 160, 161, 371
 Leonardo da Vinci 15-20, 24, 25, 27, 35, 37, 38, 49, 127
 Lewis, C. S. 132
 Liebknecht, Wilhelm 375
 Lincoln, ABD başkanı 394
 Lincoln, Ignace Trebitsch 315-322
 Lincoln, John 321-322
 Lindisfarne 379-381, 383
 Lindisfarne incilleri 383
 Lobsang Rampa, Tuesday (Cyril Henry Hoskin) 322-324
 Lockhart, Sir R. H. Bruce 160
 Londra 69, 70, 332
 Louis XIV, Fransa kralı 282
 Lovelace, Ada 37-40
 Lucheni, Luigi 188
 Lütwitz, General Walther von 319
 Lyons, Mary 331, 333
 Lypalytz, Peder 316

 Madison, James 409
 Madonna 273
 Manhattan Projesi 85
 manyetik alan 117, 119
 Mao, Başkan 275-277, 279
 Marconi, Guglielmo 366-368, 370
 Marie Antoinette 145, 300
 Markham, Gervase 79
 Markham, Lewknor 79
 Marx, Eleanor (kız) 375
 Marx, Harpo 46
 Marx, Heinrich (baba) 372
 Marx, Jenny (eş) 373
 Marx, Karl 53, 160, 371-375; *Das Kapital* 359, 360-1; ölümü ve defni 361; çocukluğu ve eğitimi 357-8; Engels 357, 358, 361; sağlık sorunları 359; Londra'daki yaşam ve yoksulluk, 358-9, 361; evlilik ve babalık 359
 Mary, Kraliçe 346
 masonluk 298-300
 mastürbasyon 173, 189
 Maugham, Somerset 161
 Maurois, André 377
 Maxwell denklemleri 31, 84
 Maxwell, James Clerk 421; *Elektrik ve Manyetizma Üzerine İnceleme* 31
 maymunlar 256, 257, 279, 288
 McCullers, Carson 251
 McNamara, Frank X 330
 Medici, Catherine de' 257-262
 Medici, Lorenzo de', Muhtemem 258
 Medici, Marguerite de' (kız) 261
 Medici, Marie de' 264
 Meisinger, Joseph 321
 Meksika 216-217, 219; iç savaş 223; Texas'la savaş (1836) 218-219; ayrıca bkz. Santa Anna, General Antonio
 Meksika-Amerika Savaşı 220-221
 Méliès, Georges 330
 Mercader, Ramón 271
 Mercator, Gerald 345
 MİS 178
 Middleton, Thomas 77, 82
 Milbanke, Annabella 36
 Mill, John Stuart 235
 Milligan, Spike 330
 Milne, A. A. 156
 Milton, John 412
 Minik 101
 Minto, Lord (Gilbert Elliot) 339
 Mitterrand, François 169
 Model T Ford arabaları 194
 Moğollar 90-97 ayrıca bkz. Cengiz Han
 Monckton Milnes, Richard 236-237
 Moravya mezhebi 402
 More, Henry 247
 Morgan, J. P. 367
 Morry, Mathilde de 163

- Morocco (ar) 81
 Morris, Jane (çq) 134
 Morris, Jenny (kız) 134
 Morris, William; görünüş ve karakter 128-135
 Mounsbatten, Philip 288
 Mozart, Wolfgang Amadeus 330;
   Sihirli Flüt 295
 Munch, Edward 209
 Murray, John 36

 Nanoro, Kral 125
 Napolyon 67, 113, 330, 337
 Napolyon III 152
 Nathan, Matthew 111
 Nazi Almanyası 122, 161
 Nemes, Sarah 66, 68
 Nelson, Horatio (oğul) 341
 Nelson, Horatio 69, 331, 337-340,
   341-342, 376
 Neprünizm 116
 New York 209, ayrıca bkz. Nieuw
   Nederland
New-England Courant 55
 Newton, Isaac 24-29, 37
 Nicolson, Harold 250
 Nicolson, Nigel 250, 254
 Nietzsche, Friedrich 51, 89, 179
 Nieuw Amsterdam 212-213
 Nieuw Nederland 212-213, 215
 Nightingale Hemşirelik Okulu 242
 Nightingale, Fanny (anne) 236
 Nightingale, Florence 70, 73, 231-
   243, 313
 Nightingale, William (baba) 233
 Nijerya 108
 Noailles, Helena, Kontes de 179-
   185
 Nostradamus 260

 Oates, Samuel (baba) 290
 Oates, Titus 265, 289-295
 obezite 225

 Ogedey 96
 Ordo Templi Orientis (OTO) (Do-
   ğu'nun Tapınak Şövalyeleri) 353
 orgazm 168
 Orinoco Yerlileri 118
 Orlov, Aleksey 147
 Orlov, Grigori 147
 Orsini, Kardinal 297
 "ortalamaya doğru regresyon" 126
 Orwell, George: *Hayvanlar Çiğliği*
   371
 oto-ikon 405-407, 412-413
 otomatik yazma 247

 Pankhurst, Sylvia 122
 panoptikon 409-410
 Papalık Komplotu 265, 290, 292-
   293
 Paris Anlaşması 58
 Paris Psikanaliz Derneği 167
 Paris: Fransa-Prusya Savaşı sırasında
   daki kuşatma 152
 Parker, Heather 294
 Parr, Thomas 263
 Parsons, Jack 351-358; Deccal oldu-
   ğunu ilan ettiği 356-357; çocuklu-
   ğu 351-352; FBI soruşturması
   356; Doğu'nun Tapınak Şövalye-
   leri'ne katılma 353-354; büyüye
   ilgi 351-352, 354-355; kişisel ya-
   şam 352-353, 354-355; roket tek-
   nolojisi 352-353
 "Pastane Savaşı" 219
 Pastrana, Julia 284
 Pearl, Cora 149-154; görünüş 150;
   Paris'te fahişelik yapması 150-152;
   Duval skandalı 153; moda 151-
   152; son yıllarında kumarbazlığı
   153-154; sevgilileri 149-151; hatı-
   rat 154; anne baba 149
 Pearson, Lydia 149
 Peary, Josephine (çq) 98, 99, 100
 Peary, Mary (anne) 98, 104

- Peary, Tuğamiral Robert E. 97-105, 135
- Pease, Herbert Pike 317
- Pepys, Samuel 292-293
- Perrier, Yvonne 326
- Pessoa, Fernando 243-250
- Peters, Jean 205
- Petro III, Rus imparatoru 146-147
- Philadelphia 55
- Phipps, James 66, 68
- Plaisted, Ralph 105
- Planck, Max 33
- Platon 50
- Poe, Edgar Allan 168
- Poitiers, Diane de 260
- Poniatowski, Stanislaw 146
- Pope, Alexander 330
- Potemkin, General Grigori 147-148
- Powell, Jane 332
- Priestley, Joseph 122
- Psalmazar, George 302-306
- Püristenler 82
- Queiroz, Ophelia 247
- radio 366, 367, 370
- Rae, Isabel 314
- Reeves, Amber 158-159
- Rembrandt 266-270, 330
- Remontel, Mısıf 219
- Reynolds, Sir Joshua 268, 398
- Richardson, Dorothy 158
- Richmann, Georg 57-58
- Richmond, George 404
- Rivers, Diego 271, 273, 274
- Robinson, "Şeker" Ray 251
- Robinson, Edward G. 274
- Rochford, Henri 153
- Roentgen, Wilhelm 366
- Rogers, Ginger 203
- Rohan, Kardinal de 300
- Romney, George 334
- Roosevelt, Franklin D. 161
- Roosevelt, Theodore 102, 161
- Rossetti, Dante Gabriel 134
- Rowntree, Benjamin Seebohm 316-317
- Rudolf II, Kutsal Roma-Germen imparatoru 349
- Rudolf, Arustarya veliaht prensi 185
- ruh göçü: Ford 200-201
- Ruskin, John 129, 135, 281
- Russell, Jane 204
- Rusya 119, 146-147
- Rutherford, Margaret 250, 252, 253, 254
- Ryland, William 399
- Sackville-West, Vita 250, 252
- Saint Germain, Kont de 298
- Saltykov, Sergey 146
- Sanat İşçileri Lorası 132
- Sanger, Margaret 158
- Santa Anna, General Antonio de López de 215-224
- Scofield, John 403
- Scott, Randolph 204
- Seacole Vakfı 72
- Seacole, Edwin Horatio Hamilton (koca) 69
- Seacole, Mary 69-75, 82, 89
- Searle, G. F. C. 34
- Secker & Warburg 322
- Seks, Cinsiyet ve Üreme Araştırmaları Enstitüsü 172
- "Semavi Yataak" 332-333
- Sewell, Brian 18-19
- Shaker hareketi 387, 389-394
- Shaw, George Bernard 122, 132, 157
- Shelburne, Lord 408
- Sinama Yasası 293
- Sierra Leone 108
- Silberstein, Edward 22
- Simmons, Dawn Langley (Gordon Langley Hall) 250-255

- Simmons, John-Paul (koca) 252, 253
 simya 28, 344, 346
 Sevastopol kuşatması (1855) 71
 Smith, Adam 410
 Smith, Orlando Jay 200
 Smith, Peder Barnabas 25
 Smith, Wilfred 354
 Somerset, Sir Charles 312, 314
 somon dalyanları 284
 Southwood Smith, Dr. Thomas 405, 406-407
 Sovyetler Birliği 371
 soya 198, 199
 Staël, Madame de 410
 Standerin, Abraham 388, 390, 391
 Stoacılar/Stoacılık 50, 54, 255
 Stoffels, Hendrickje 268, 269
 Stowe, Harriet Beecher 242
 Strachey, Lytton 242
 Strange, Peder Richard 291
 Street, G. E. 130
 Stuyvesant, Judith (eş) 212
 Stuyvesant, Pieter 209-215
 Swedenborg, Emmanuel 401-402
 Şenlik-Tıp Derneği 65
- tahta bacakları Santa Anna 219-221, 223-224; Stuyvesant 211-212
 Talbot, Edward bkz. Kelley, Edward
 tarımsal kimya sanayisi 198
 Tarımsal Kimya Sanayisi Konseyi 198
 taş ustaları tacikarı 298-299, 300-301
 Tesla, Duka (anne) 359
 Tesla, Milutin (baba) 359
 Tesla, Nikola 358-371, 377
 Texas 218
 Thames Tüneli 119
 Thoreau, Henry David 414
 Tıp-Şenlik Derneği 65
- Tinné, Alexandrine 107
 Tolkien, J. R. R. 132
 Tongue, Dr. Israel 291
 Trafalgar Muharebesi 340
 Trebitsch Lincoln, Ignác bkz. Lincoln,
 Troçki, Lev 271
 Tuğrul 91-93
 Turner, Lana 203, 204
- Uluslararası Sosyal Araştırma Programı 378
- Üsküdar 240-242
 ütopyacılar 197
- Van Der Donck, Adriaen 213-214
 Van Rijn, Saskia 267
 Van Rijn, Titus 267, 269
 Vasari, Giorgio 18
 Venizelos, Eleuthérios 287
 Ventüslüler 358
 Verhoeff, John 98
 Versera, Mary 186
 Victoria, Kraliçe 240-241, 256
 Vikingler 384
 Voltaire 24, 142, 148
- Wallace, William 101
 Wang Ying 276
 Wardenclý'fe Kulesi (Long Adası) 367
 Washington, Booker T. 198-199
 Wasserstein, Bernard 316
 Watt, James 122
 Way, Mary 33
 Wedgwood, Josiah 122
 Wells, Amy (ikinci eş) 156, 157-158, 161-162, 163
 Wells, H. G. 122, 154-162
 Rusya ziyaretleri 160-1
 Wells, Isabel Mary (ilk eş) 156
 Wells, Joe (baba) 155

68 ünlü isim...

Dışarıdan bakıldığında tek ortak yönleri çoktan ölmüş olmaları...

Ama bu kitap ölümden çok yaşamdan bahsediyor. Leonardo da Vinci, Nikola Tesla, Sigmund Freud, Karl Marx, Frida Kahlo, Epikür, Giacomo Casanova, Richard Feynman gibi birbirinden ayrı kulvarlarda yaşamış, fakat hepsi de bu dünyada unutulmaz izler bırakmış olan ünlü şahsiyetlerin içinde buandukları zaman dilimini en iyi şekilde değerlendirmelerini anlatırken, bir anlamda "diri" olmanın hakkını veren "ölülerin" sözcülüğünü yapıyor.

Yaşamının ne demek olduğuna ve kalan vaktimizi nasıl değerlendirebileceğimize dair ipuçları veren kitabı aslında en iyi şu Lübnan atasözü özetliyor:

"Henüz ölmemiş olan birinin baki bir şansı vardır."

Karl Marx, Das Kapital'i ayakta durarak yazmıştı.

Cengiz Han'ın mezarının yerini sadece dişi bir deve biliyordu.

Leonardo da Vinci'nin matematik ve geometri bilgisi çok zayıf.

H. G. Wells zamanının en büyük çapkınlarından biriydi.

Nikola Tesla'nın en ciddi aşk ilişkisi bir güvercinle idi.

Florence Nightingale hayatının son elli yılını yataklık olarak geçirdi.

NTV yayınları

18 TL

ISBN 978-605-5810-44-4

9 786055 813686